كشف الباري
عما في
صحيح البخاري
جلد ٣
تصنیف
حضرت مولانا سلیم اللہ خان

کشف الباری

عما فی

صحیح البخاری

کتاب العلم (اول)

تالیف ← صدر وفاق المدارس مولانا سلیم الله خان مدظله العالی
شیخ الحدیث جامعه فاروقیه کراچی
ترتیب وتحقیق ← مولانا نور البشر صاحب استاذ جامعه فاروقیه کراچی
ترجمه ← مولانا شاه فیصل فاضل وفاق المدارس، امداد العلوم

خصوصیات

جلد ③

① داحادیثو تخریج
② د تعلیقات بخاری تخریج کول
③ د اسماء الرجال مختصر تعارف
④ دگرانو لغاتو لغوی صرفی او نحوی حل
⑤ ماقبل باب سره د ربط په باره کښې پوره تحقیق
⑥ د شرحې د هرې خبرې په حاشیه کښې حواله ورکول
⑦ د ترجمة الباب مقصد په بیانولو کښې پوره تحقیق
⑧ د مختلفو مذاهبو تحقیقی بیان او بیا د مذهب حنفی ترجیح
⑨ د حدیث اطراف بیانول چه په بخاری کښې داحدیث په کوم کوم ځائې کښې دې

خورونکی فیصل کتب خانه محله جنگی پیښور
موبائل:- ۰۳۲۱۹۰۹۱۸۳۵

جلد-3

فهرست مضامین

شمیره	مضمون	صفحه

۳- بَابُ مَنْ رَفَعَ صَوْتَهُ بِالْعِلْمِ

شمیره	مضمون	صفحه

بَابُ قَوْلِ الْمُحَدِّثِ حَدَّثَنَا وَأَخْبَرَنَا وَأَنْبَأَنَا

شمیره	مضمون	صفحه

شميره	مضمون	صفحه

۷-بَاب مَا يُذْكَرُ فِي الْمُنَاوَلَةِ وَكِتَابِ أَهْلِ الْعِلْمِ بِالْعِلْمِ إِلَى الْبُلْدَانِ

شميره	مضمون	صفحه

۹- بَابُ قَوْلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رُبَّ مُبَلَّغٍ أَوْعَى مِنْ سَامِعٍ

شميره	مضمون	صفحه

۱۰- بَابُ الْعِلْمِ قَبْلَ الْقَوْلِ وَالْعَمَلِ

شمیره	مضمون	صفحه

۱۱- بَاب مَا كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَتَخَوَّلُهُمْ بِالْمَوْعِظَةِ وَالْعِلْمِ كَيْ لَا يَنْفِرُوا

شميره	مضمون	صفحه

۳-((بَابٌ مَنْ جَعَلَ لِأَهْلِ الْعِلْمِ أَيَّامًا مَعْلُومَةً))

۳-بَابٌ مَنْ يُرِدِ اللَّهُ بِهِ خَيْرًا يُفَقِّهْهُ فِي الدِّينِ

شمیره	مضمون	صفحه

۱۴-بَابُ الْفَهْمِ فِى الْعِلْمِ

شمیره	مضمون	صفحه

۱۵- بَابُ الاِغْتِبَاطِ فِی الْعِلْمِ وَالْحِکْمَةِ

۱۶- بَابُ مَا ذُکِرَ فِی ذَهَابِ مُوسٰی علیه السلام فِی الْبَحْرِ اِلَی الْخَضِرِ

شميره	مضمون	صفحه

۱۷- بَاب قَوْلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اللّٰهُمَّ عَلِّمْهُ الْكِتَابَ

۱۸- بَاب: مَتَى يَصِحُّ سَمَاعُ الصَّغِيرِ

شمیره	مضمون	صفحه

شمیره	مضمون	صفحه

۲۱=بَاب رَفْعِ الْعِلْمِ وَظُهُورِ الْجَهْلِ

۲۲=بَاب فَضْلِ الْعِلْمِ

۲۳=بَاب الْفُتْيَا وَهُوَ وَاقِفٌ عَلَى الدَّابَّةِ وَغَيْرِهَا

شمیره	مضمون	صفحه

شمیره	مضمون	صفحه

٢٥= بَاب تَحْرِيضِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَفْدَ عَبْدِ الْقَيْسِ عَلَى أَنْ يَحْفَظُوا الْإِيمَانَ

٢٦= بَاب الرِّحْلَةِ فِي الْمَسْأَلَةِ النَّازِلَةِ وَتَعْلِيمِ أَهْلِهِ

٢٧= بَاب التَّنَاوُبِ فِي الْعِلْمِ

٢٨= بَاب الْغَضَبِ فِي الْمَوْعِظَةِ وَالتَّعْلِيمِ إِذَا رَأَى مَا يَكْرَهُ

شمیره	مضمون	صفحه

۲۹=بَابُ مَنْ بَرَكَ عَلَى رُكْبَتَيْهِ عِنْدَ الْإِمَامِ أَوِ الْمُحَدِّثِ

فهرس اسماء من ترجم لهم على حروف الهجاء

شمیره	مضمون	صفحه

بسم الله الرحمن الرحيم

غرض مرتب

اللهم لك الحمد لا نحصى ثناء عليك أنت كما أثنيت على نفسك ۝ اللهم لك الحمد كما ينبغى لجلال وجهك وعظيم سلطانك ۝ اللهم ما أصبح بنا من نعمة أو بأحد من خلقك فمنك وحدك لا شريك لك ۝ اللهم لك الحمد ولك الشكر ۝ اللهم صل وسلم و بارك على سيدنا و شفيعنا و مولانا محمد نبيك الأمى وعلى آله و أصحابه و تابعيهم و من تبعهم بإحسان إلى يوم الدين ۝

أما بعد!

د الله تعالى ډير زيات كرم او نوازش دې.چه هغه خاص پخپل فضل سره د ,,كشف البارى،، د دريم جلد مكمل كولو توفيق راكړو.دا جلد د ,,كتاب العلم،، د رومبى نصف په تشريحاتو باندې مشتمل دې.او څلورم جلد به انشاءالله تعالى د ،،كتاب العلم،،د آخرى نصف په شرح او توضيح باندې مشتمل وى.

په دې جلد كښې هم الحمدلله دهغه ټولو امورو التزام باقاعده ساتلې شوې دې.د كومو اهتمام چه په تيرو شوو جلدونو كښې شوې وو.بلكه د بابونو په مينځ كښې مناسبت، د ابوابو د تراجمو د اغراضو، او مقاصدو توضيح او تراجم د رجال وغيره كښې د تيرو شوو جلدونو په مقابله كښې دځه قدرې توسع نه كار اخستلې شوې دې.

,,كشف البارى،، ته چه الله تعالى د عالمانو په حلقه كښې كوم عظيم مقبوليت وركړې دې دا خاص د الله رب العزت فضل او دهغه مهربانى ده.او بيا د حضرت شيخ الحديث صاحب دامت بركاتهم هغه علمى مقام او مرتبه ده.د كوم نه چه ټولې علمى حلقې واقف دى. دا كتاب د حضرت صاحب د ټول ژوند د تدريسى تجربو عطر او خلاصه ده.هم دا وجه ده. چه د ملك د هركوټ نه د كتاب مقبوليت كيږى.او ورځ تر ورځه ئې مطالبه (غوښتل) زياتيږى.

مونږ دهغه اهل علم حضراتو ډير زيات شكر گزار يو.كومو عالمانو چه ددې كتاب د تحقيقى انداز تعريف اوكړو.او زمونږ حوصله ئې اوچته كړله.خاص طور باندې د علم د سمندر عظيم شناور (لامبو وهونكې) او غواص (غوپې وهونكې)، زمونږ محترم استاذ شيخ الاسلام حضرت مولانا محمد تقى عثمانى صاحب دامت بركاتهم، او د ميدان علم شهسوار او د سلف د علومو امين حضرت مولانا مفتى نظام الدين صاحب شامزئ حفظهم الله تعالى ډير زيات احسان مند يو.چه هغوى په كشف البارى باندې زبردستې تبصرې اوليكلې.ددې د ترتيب او تدوين او تحقيق او مراجعت تعريف ئې اوكړو.او د كتاب افاديت ئې ښكاره كړو.ددې نه زمونږه په حوصلو كښې اضافه اوشوه.الله تعالى دې دوى ته جزائې خير وركړى او ددوى د عاطفت (او مهربانۍ) سورې دې زمونږ په سرونو باندې هميشه دپاره قائم او دائم ساتى.او د علم تږى دې ددوى د علومو نه تر قيامته پورې سيراب ساتى. آمين.

مونږ ته د خپلې علمي كمزورئ او د تحقيق په ميدان كښې د خپلې ناتجربه كارئ نه صرف احساس دې بلكه ددې مكمل اعتراف هم دې.البته توكلاً على الله د حضرت شيخ الحديث صاحب دامت بركاتهم په حكم، او د دوى په توجهات او دعاگانو سره مو ددې عظيم خدمت بيړئ اوچته كړې ده. ډيره ممكن ده چه په دې كښې دخه قصد نه بغير غلطئ صادر شوې وى.د اهل علم حضراتو په خدمت كښې مؤدبانه گزارش دې.چه په كتاب كښې څه قسمه غلطئ باندې نظر پريوځى.نو احقر مرتب دې ددې نه خبر كړى.اوددې نه علاوه د كتاب د ترتيب او تحقيق په سلسله كښې كه د كوم صاحبِ علم په ذهن كښې څه تجويز وى.نو مونږ ته دې راوليكى.مونږ به د ټولو عالمانو ډير احسان مند او شكر گزار يو.

ددې كتاب د پروف ريډنگ او د طباعت د تيارئ په سلسله كښې د محترمو معززينو مولانا حبيب الله زكريا ، مولانا سليم الله زكريا صاحبان (چه دجامعه فاروقيه استاذان دى) او د مولانا شفيع الله صاحب (استاذ دارالعلوم كراچى) زه احسان مند يم.دې حضراتو ته دې الله تعالى جزائې خير وركړى.او علمى او عملى ترقئ دې وركړى.

په آخر كښې د ټولو قارئينو نه د حضرت شيخ الحديث صاحب دامت بركاتهم دپاره د خصوصى دعاگانو درخواست دې.چه الله تعالى دې د حضرت د عاطفت (او مهربانئ) سورې زمونږ په سرونو باندې هميشه دپاره قايم او دائم ساتى.او په ملك او بيرون ملكونو كښې چه د علمى افاداتو كومه سلسله د نصف صدى نه جارى ده.دا دې تر قيامته پورې جارى او قائم ساتى.

او د احقر مرتب او ددې معاونينو دپاره هم خصوصى دعا كوئ چه دا آسان كړى.او زر تر زره د مكمل كولو توفيق راكړى.او پخپل دربار كښې د قبوليت شرف وركړى.او زمونږ دپاره، زمونږ استاذانو، مشائخو،موربلار،او متعلقينو دپاره د آخرت ذخيره او ذريعه د نجات جوړه كړى.آمين.

نورالبشر بن محمد نورالحق عفاالله عنهما

استاذ و رفيق شعبة تصنيف جامعه فاروقيه كراچى

بسم الله الرحمن الرحيم

كتاب العلم

د وحى، ايمان او علم په مينځ كښې ترتيب او مناسبت: امام بخارى رحمه الله د ،،كتاب الايمان،، نه د فراغت نه پس ،،كتاب العلم،، شروع كړې دې.د ،،كتاب العلم،، د مقدم كولو وجه دا ده. چه ايمان په اول واجب كيدو سره سره على الاطلاق افضل الامور هم دې.چه ايمان د علمى اوعملى هر خير مبداء او د هر كمال منشا ده.

بيا ځونكه ايمان د ټولو اعمالو د قبوليت دپاره اساس او بنياد دې.او ددې په تقاضو باندې هغه وخت پورې عمل نشي كيدې.تر كومه پورې چه علم نه وى.په دې وجه ئې ددې نه پس ،،كتاب العلم،، ذكركړو.ځكه چه د ټولو څيزونو صحت او د هغې حكم، په علم باندې موقوف دې.د علم په ذريعه د صحيح او سقيم فرق معلوميږى. البته د كتاب الوحى دټولو نه مقدم كولو وجه مونږ وړاندې ذكركړې ده. (١) چه سره د ايمان نه د دين د ټولو شرائعو مدار په وحى باندې دې.په دې وجه ئې دا د ټولو نه مقدم كړې ده. (٢)والله اعلم.

د علم حقيقت او ددې قسمونه: ددې نه پس پوهه شئ چه په ،،علم،، كښې اختلاف دې.چه آيا دا بديهى دې.او كه نظرى دې؟ د قاضى ابن العربى او امام فخرالدين رازى رحمهما الله رائې دا ده.چه علم بديهى دې.د تعريف ضرورت نشته. (٣)

امام الحرمين او ددوى شاګرد امام غزالى رحمهما الله فرمائى.چه دا نظرى دې.او نظرى كيدو سره سره متعسرالتحديد دې.نو ددې تعريف او تحديد، تقسيم او مثالونو په ذريعه كيږى. (٤)

حالانكه د متكلمينو يو جماعت وائى.چه علم نظرى دې.او ممكن التحديد دې.(٥) په دې وجه ددې ډير تعريفونه شوى دى. لكه چه

① بعضو حضراتو ددې تعريف كړې دې.«صفة توجب لمحلها تمييزا بين المعانى لا يحتمل النقيض»

② بعضو حضراتو تعريف كړې دې.«هو صفة يتجلى بها المذكور لمن قامت هى به» ددې نه علاوه نور تعريفونه هم شوى دى.(٦)

---

(١) كشف البارى (١\٢٠٧، ٢٠٩) بدء الوحى (١\٥٥٨) كتاب الإيمان)_

(٢)عمدة القارى (٢\٢) كتاب العلم)_

(٣) انظرعارضة الأحوذى (١٠\١١٤) فاتحة أبواب العلم والتفسير الكبير للرازى (٢\٢٠٣) المسألة السابعة فى أقوال اناس فى حد العلم تحت قوله تعالى ﴿وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا...﴾_

(٤)عمدة القارى (٢\٢)_ وإتحاف السادة المتقين (١\٦٤) كتاب العلم الباب الأول فى فضل الله والتعلم ..)_

(٥) المصادرالسابقة)_

(٦) د ذكر شوو تعريفو نو علاوه د نورو تعريفاونو دپاره اوګورئ (اتحاف السادة المتقين (١\٦٤، ٦٥)_

③ ملا علي قاري رحمه الله فرمائي.علم يو نور دي.چه دا د مشكواة نبوت يعني د محمد ﷺ د افعالو، اقوالو او احوالو نه مقتبس دي.چه دا الله تعالى د مؤمن په زړه كښې اچوى.چه ددې په وجه هغه دپاره پټ امور واضح كيږى.او د هدايت لارې ورته كلاؤېږى.[1]

او دوى فرمائي.چه د علم دوه قسمونه دى

① علم وهبى ② علم كسبى._كه علم بې د واسطې د بشر نه وى.نو هغه وهبى يا لدنى دې.گنى كسبى دې.

وحى الهام او فراست: بيا د علم وهبى درې قسمونه دى

① وحى ② الهام ③ فراست.

وحى: وحى خو په لغت كښې ،،اشاره بسرعة،، ته وائى.او په اصطلاح كښې هغه كار ته وائى. كوم چه د الله تعالى د طرفه رسولانو باندې نازلولې شى.ددې زيات تفصيل د ،،بدء الوحى،، په مباحثو كښې تير شوې دې.[2]

الهام: دا دې.چه الله تعالى د پردې دغيب نه دخه څيز علم د يوكس په زړه كښې واچوى.په ﴿قُلْ إِنَّ رَبِّي يَقْذِفُ بِالْحَقِّ﴾ [3] كښې هم دې طرف ته اشاره ده.

فراست: فراست هم يو قسم علم دې.چه دا په آثار او صور باندې نظر كولو سره حاصليږى. په قرآن كريم كښې ﴿إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّلْمُتَوَسِّمِينَ﴾ راغلې دې.مفسرينو د ﴿مُتَوَسِّمِينَ﴾ تفسير په ،،متفرسين،، سره كړې دې.[4] دغه شان په ترمذى كښې يو روايت دې.((اتقوا فراسة المؤمن فإنه ينظر بنور الله))[5]

بيا په فراست اوالهام كښې فرق دا دې.چه په دواړو كښې علم حاصليږى.خو په فراست كښې آثار او صور په ذريعه، او الهام كښې بغير د واسطې نه حاصليږى.

او په الهام او وحى كښې فرق دا دى.چه الهام د وحې تابع وى.وحى د الهام تابع نه وى.[6]

بيا د علم بل تقسيم په اعتبار د معلوماتو دې

① يو علم المعامله ② او دويم علم المكاشفه،_ په علم المعامله كښې كشف معلومات سره د عمل يعنى د اوامر او نواهى تعميل مقصود وى.او ددې دوه قسمونه دى.

① يو علم ظاهر ② دويم علم باطن.

علم ظاهر: نه مراد د جوارح د اعمالو علم دې.چه په دې كښې د عباداتو نه علاوه كوم اعمال پوره كولې شى.هغه هم داخل دى.او دعلم باطن د زړونو علم مراد دې.نو د عباداتو

---

[1] مرقاة المفاتيح (۲۶۱۱) كتاب العلم)_

[2] كشف البارى (۲۲۱۱، ۲۲۵)_

[3] سبا :۴۸)_

[4] قاله جعفر بن حمد. كما فى روح المعاى (۷۴۱۱۴) وانظرالجماع اللترمذى كتاب التفسير سورة الحجر)

[5] جامع ترمذى كتاب تفسير القرآن باب ومن سورة الحجر رقم ۳۱۲۷)_

[6] مرقاة المفاتيح (۲۶۴۱۱) كتاب العلم)_

يعنى د مونځ، روژې، زكاة او حج تعلق به علم ظاهر سره وى.او د سړى تواضع، مسكنت، رضا بالقضاء، توكل، صبر،او قناعت وغيره اختيارول،او د كبر،حسد،كينه او عناد، بغض، عجب او غرور، او حب دجاه ومال وغيره نه بچ كيدل، ددې ټولو نه د بچ كيدو تعلق به علم باطن سره وى.

ددې تفصيل نه معلومه شوه.چه جوارح سره متعلق د اعمالو دوه قسمونه دى

① يو هغه كوم چه د عبادت په طور پوره كولې شى

② او دويم هغه كوم چه په طور د عادت پوره كولې شى.

دغه شان زړونو سره د متعلق اعمالو هم دوه قسمونه دى

① يو قسم محمود دې.چه په دې سره متصف او خان ښائسته كول مقصود دى.

② او دويم قسم مذموم دې.چه ددې نه اجتناب كول ضرورى دى.(١)

ترکومه پورې چه د علم المكاشفه تعلق دې.په دې كښې صرف كشف معلومات كيږى.په دې كښې د علم تعلق نه وى.بيا ددې دوه قسمونه دى

① يو كشف تكوين ② كشف تشريع.

كشف تكوين: په دې كښې الله ﷻ د يو مؤمن په زړه كښې داسې نور پيدا كوى.چه په دې سره رازوان واقعات او دغه شان تير شوى واقعات معلوميږى.

كشف تشريع: په دې كښې دا كيږى.چه په زړه كښې د الله ﷻ د صفاتو نه د يو صفت علم تجلى كيږى.او هم دا حقيقى كشف دې.،،والله سبحانه وتعالى أعلم،،_

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

د اصيلى او كريمه په نسخو كښې هم دغه شان دى.يعنى وړاندې د ،، كتاب العلم،، عنوان دې.ددې نه پس ،، بسم الله الرحمن الرحيم،،ده.حالانكه د ابوذر په روايت كښې ،،بسم الله،، مقدم ده.او د ،،كتاب العلم،، عنوان مؤخر دې.(٢)

١-بَابُ فَضْلِ الْعِلْمِ

امام بخارى رحمه الله دلته دا باب قائم كړې دې.دعلم تعريف او ددې اقسام وغيره ئې بيان نكړل.قاضى ابن العربى رحمه الله فرمائى.ددې وجه دا ده.چه د علم تعريف چونكه ډير واضح دې.په دې وجه دتعريف دضرورت اونه ګنړلې شو.ياپه دې وجه (ذكرنكړې شو،چه) د څيزونو د حقائقو سراغ لګول (او لټون كول) ددې كتاب د موضوع نه خارج دې.دا دواړه وجوه بالكل واضح دى.ځكه چه د صحيح بخارى وضع د حقائقو د تحديد او تصوير دپاره نه دې

---

(١) إحياء علوم الدين مع شرح إتحاف السادة المتقين (٦٣١/١) قبيل كتاب العلم)_

(٢) فتح البارى (١٤٠/١)_

شوي.بلكه دا د عربو په قديم اسلوب باندې مبني دي.چه كله د يو څيز حقيقت واضح وي.
نو براه راست د تشويق او ترغيب دپاره د مطلوب فضيلت بيانول شروع كوي.(١) والله اعلم.
تنبيه: ددې وضاحت ضروري دې.چه مونږ دعلم تعريف او ددې تقسيم سره متعلق مباحث نيزدې بيان كړى دى.،،فارجع اليه إن شئت،،

((وَقَوْلِ اللهِ تَعَالَى ﴿يَرْفَعِ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ ۚ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ﴾ (المجادلة:١١) وَقَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ ﴿وَقُل رَّبِّ زِدْنِي عِلْمًا﴾ (طه:١١٤)

د قول ،،الله،، اعراب: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي.چه دا رفع سره ضبط شوي دې.څكه چه دا خو يا په كتاب باندې معطوف دې.يا د استيناف په وجه مرفوع دې.(٢)
علامه عيني رحمه الله دا مجرور گرځولې دې.هغه فرمائي.چه يا خو دا د ،،كتاب العلم،، په ،،العلم،، باندې معطوف دې.كه ،،باب فضل العلم،، موجود نه وي.او كه دا باب موجود وي.نو بيا د ،،باب،، مضاف اليه يعني ،، فضل العلم،، باندې معطوف دې.او په هر صورت كښې مضاف اليه باندې د معطوف كيدو په وجه مجرور دي.(٣)
علامه عيني رحمه الله په حافظ رحمه الله باندې رد كوي.فرمائي.چه دلته د ،،قول،، مرفوع وئيلو كوم دوه صورتونه بيان كړې شوي دى.په دې كښې يو صورت هم ممكن نه دې.څكه كه دا دلته د استيناف دپاره اومنلې شي.نو يا به استيناف بياني منل ضروري وي.يا استيناف نحوي.په دې كښې استيناف بياني څكه صحيح نه دې.چه دا د سوال په جواب كښې راځي.او دلته هيڅ سوال نشته.او استيناف نحوي څكه صحيح نه دې.چه په دې صورت كښې به ددې رفع يا د فاعل په وجه وي.يا به د ابتداء په وجه وي.دلته د فاعل جوړيدو دپاره هيڅ فعل موجود نه دې.او د مبتدا جوړولو دپاره به د خبر ضرورت وي.حالانكه د خبر محذوف منلو هيڅ مقام نه دې.نه وجوباً او نه جوازاً.(٤) علامه قسطلاني رحمه الله هم د عيني رحمه الله موقف اختيار كړې دې.(٥) خو كه غور اوكړې شي.نو معلومه به شي.چه د علامه عيني رحمه الله دا ټول كلام خالص مجادله ده.
كه دا استيناف بياني اوگرځولې شي.نو كلام صحيح كيدې شي.څكه چه د مؤلف ترجمه دعوه وي.كله چه مؤلف اوفرمائيل.،،باب فضل العلم،،نو فوراً سوال پيدا شو.چه ستا ددې دعوې دليل څه دې؟ مؤلف فرمائي.،،قول الله تعالى....،،
اوكه دا استيناف نحوي اومنلې شي.نو هم صحيح دې.څكه كه دا د فاعليت په وجه مرفوع

---

١) فتح البارى(١٤٠/١، ١٤١)_
٢) فتح البارى(١٤١/١)_
٣) عمدة القارى(٤/٢)_
٤) المصدر السابق)_
٥) إرشاد السارى(١٥٣/١)_

دي.نو فعل به دلته ،،يدل،، محذوف وى «اى يدل عليه قول الله تعالى...» اوكه دا د ابتداء په وجه مرفوع اومنلي شي.نو محذوف خبر به ،،فيه،، وى «اى بيان فضل قول الله تعالى....» دلته هم د محذوف قرينه دا ده.چه دا خبره ښكاره ده.چه آيت د علم د فضيلت دليل دي.او دليل پخپل مدلول باندې دال او ددې دپاره مبين وى.نو كله چه دلته كښې «قول الله....» فاعل جوړ كړې شى.نو د ،،يدل،، فعل به محذوف وى.او كه دا مبتدا جوړكړې شى.نو «فى بيان الفضل» به خبر مقدم جوړولې شى.كوم چه محذوف دې.(١) والله اعلم.

د مذكوره ايتونو نه د ترجمې اثبات: امام بخارى رحمه الله دلته د خپلې ترجمې د اثبات دپاره دوه آيتونه ذكر كړى دى

① رومبې آيت ﴿يَرْفَعِ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ﴾ پوره آيت داسې دې. ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قِيلَ لَكُمْ تَفَسَّحُوا فِي الْمَجَالِسِ فَافْسَحُوا يَفْسَحِ اللَّهُ لَكُمْ وَإِذَا قِيلَ انشُزُوا فَانشُزُوا يَرْفَعِ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ﴾(٢) ددې آيت نه د علم فضيلت په دې طريقه ثابت دې.چه په دې كښې رفع د درجاتو وراندې عامو مسلمانانو دپاره ثابت كړې شوې ده.چه په دې كښې عالمان هم داخل دى.بيا ددې تعميم نه پس ئې د علم خاوندان خصوصيت سره ذكركړى دى.چه دا ددوى د فضيلت او مقام او مرتبې دليل دې.

دغه شان دلته د درجاتو د اوچتيدو اثبات چونكه د ايمان او د علم خاوندانو دپاره ثابت كړې شوى دى.او دا خبره معلومه ده.چه اهل ايمان ته په غير اهل ايمان باندې، او اهل علم ته په غير اهلم علم باندې فضيلت حاصل دې.

② دويم آيت ﴿رَّبِّ زِدْنِي عِلْمًا﴾ (٣)دې.ددې نه د فضيلت اثبات يا خو په دې طريقه دې.چه په دې كښې الله تعالى په علم كښې دزياتوالى طلب كولو حكم وركړې دې.ښكاره ده چه الله تعالى نه به د يو څيز د زياتوالى طلب هغه وخت كولې شى.كله چه په دې كښې څه فضيلت وى.

بيا دلته دا خبره هم قابل دغور ده.چه په دې آيت كښې الله تعالى خپل هغه پيغمبر ته دعلم د زياتوالى حكم وركوى.چاته چه الله رب العزت هرقسمه كمالات وركړى وو.اوچاته ئې چه د اولين او آخرين علم وركړې وو.ددې باوجود هغوى ته د نفس علم طلب كولو امر نه كوى.بلكه په علم كښې د زياتوالى امر وركوى.والله اعلم.

د علم نه مراد دلته علم دين دې: دلته دعلم نه علم دين مراد دې.د كوم د تعليم دپاره چه جبرئيل امين راغلې وو.او ددې علم دين طلب په هر سړى او ښځه باندې فرض دې.(٤)

ددې تفصيل دا دې. چه داسې ټول امور دكومو اداكول چه انسان باندې فرض گرځولى

---

١) حاشية السندى على صحيح البخارى (٣٩/١١)_

٢) المجادلة:١١)_

٣) طه:١١٤)-

٤) فتح البارى(١٤١/١)_

شوى دى.د هغې علم حاصلول هم فرض دې.خو د واجب امورو علم حاصلول واجب دې.او د مسنون او مندوب امورو علم حاصلول مسنون او مستحب دې.او د قرآن او سنت د تولو علومو حاصلول، او په دې كښې كمال پيدا كول فرض كفايه دې.فرض عين نه دې.
نن صبا چه په سكولونو او كالجونو كښې كوم دنيوى علوم ښودلې كيږى.هغه مطلوب علم نه دې.يعنى دې ته به فرض عين نه وئيلې كيږى.بعض په دې كښې د فرض كفايه په درجه كښې راځى.كه دا د مخلوق د فائدو دپاره ضرورى وى.او د شريعت په خلاف امورو باندې مشتمل نه وى.يا به دې ته صرف د جواز درجه وركولې شى.خو كوم علوم چه په داسې امورو باندې مشتمل دى.د كومو چه په شريعت كښې دسره گنجائش نشته.نو دهغې حاصلول به ناجائز وى.ددې نه د زيات تفصيل دا موقعه نه ده.
په قرآن كريم كښې د الله تعالى ارشاد دې. ﴿فَأَعْرِضْ عَن مَّن تَوَلَّىٰ عَن ذِكْرِنَا وَلَمْ يُرِدْ إِلَّا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا ۝ ذَٰلِكَ مَبْلَغُهُم مِّنَ الْعِلْمِ﴾ (١) او په حديث شريف كښې دى.((إن من العلم جهلاً)) (٢) رښتيا دى.چه

علمى كه راه حق نمى آيد جهالت است

مولف رحمه الله د مذكوره ترجمې لاندې يو مسند حديث ولې ذكر نكړو؟ دلته په دې خبره پوهيدل پكار دى.چه امام بخارى رحمه الله ددې باب لاندې صرف دوه آيتونه ذكركړى دى.هيڅ مسند حديث ئې نه دې ذكركړې.دا هغه رومبې باب دې.كوم ځائې چه امام بخارى رحمه الله صرف ترجمه ذكركړې ده.او هيڅ يو مسند حديث ئې نه دې راوړلې.
علامه كرمانى رحمه الله د بعض اهل شام نه نقل كړى دى.چه امام بخارى رحمه الله وړاندې تراجم د ابوابو قائم كړى وو.بيا ئې تدريجاً دهغه بابونو لاندې د احاديثو ذكر كول شروع كړى وو.نو ددې لاندې هغوى هيڅ يو حديث ذكر نكړې شو.يا خو ددې وجه دا راپيښه شوه.چه د هغوى د شرط مطابق يو حديث هم نه وو.يا ئې په بله څه وجه حديث ذكر نكړې شو.(٣)
دوى د بعضو اهل عراق نه نقل كړى دى.چه په اصل كښې امام بخارى رحمه الله ترجمه قائم كړې ده.او قصداً عمداً ئې حديث ذكر نكړو.ددې ښودلو دپاره چه په دې باب كښې ددوى په نيز هيڅ څيز ثابت نه دې.(٤)
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى.چه هركله د امام بخارى رحمه الله مقصد دا بيانول وى.چه په دې باب كښې هيڅ يو څيز ددوى د شرط مطابق نه دې.نو په داسې موقع باندې دوى ترجمه قائموى.او يو آيت يا اثر هم نه ذكركوى.او كله چه آيت يا اثر ذكر كوى.نو ددې مطلب د آيت په تفسير كښې وارد رواياتو او آثارو طرف ته اشاره وى.اگرچه دا دهغوى د شرط مطابق نه

---

(١) النجم:٢٩، ٣٠_
(٢) الحديث بتمامه إن من البيان سحراً وإن من العلم جهلاً وإن من الشعر حكماً وإن من القول عيالاً أخرجه أبوداود فى سننه فى كتاب الأدب باب ما جآء فى الشعر رقم ١٢، ٥٠) عن بريدة بن الحصيب رضي الله عنه مرفوعاً)_
(٣) شرح الكرمانى(٢١٢، ٣)_
(٤) شرح الكرمانى(٣١٢)_

وی.دغه شان د اثر راوړلو نه دې خبرې طرف ته اشاره مقصود وی.چه ددې نه د مرفوع روایت تقویت کیږی.اګرچه د قوت حاصلیدو باوجود هغه ددوی د شرط موافق نه وی.([1])
حافظ ابن حجر رحمه الله د علامه کرمانی رحمه الله ذکر شوو احتمالاتو نقل کولو نه علاوه یو احتمال دا هم ذکر کړې دې.چه امام بخاری رحمه الله د ترجمې لاندې کوم دوه آیتونه ذکر کړی دی.په دې باندې ئې اکتفاء کړې ده.([2])
د عالم د بقاء راز په علم کښې پټ دې: حضرت ګنګوهی رحمه الله فرمائی.چه د ترجمة الباب اثبات په راروان باب کښې راتلونکی روایت سره کیږی.په هغې کښې دی.«إذا وسد الأمر إلى غير أهله فانتظر الساعة» ددې روایت نه د علم فضیلت په دې طریقه ثابتیږی.چه په دې حدیث کښې ښودلی شوی دی.چه کله کار نا اهلو خلقو ته اوسپارلې شی.نو قیامت به نیزدې راشی.ګویا د عالم نظام به باقی پاتې نشی.ددې نه معلومه شوه.چه د عالم د بقاء راز په علم کښې پټ (پروت) دې.([3]) چونکه نا اهله کیدل د علم د فقدان په نتیجه کښې ښکاره کیږی.او یا د علم په تقاضا باندې د عمل نه کولو په صورت کښې ښکاره کیږی.
حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمه الله فرمائی.چه امام بخاری رحمه الله چه دلته کوم مسند حدیث ذکر نکړو.ددې دوه وجې دی
① یو داچه د علم فضیلت چونکه د ډیرو جهاتو نه ثابت دې.که دلته ئې څه خاص حدیث ذکر کړې وې.نو کیدې شوه.چه یو کس دا ګنړلې وې.چه د علم بس صرف هم دا یو فضیلت دې.په دې وجه مصنف رحمه الله څه خاص روایت ذکر نکړو
② او دویمه وجه دا ده.چه روستو یو روایت راروان دې.چه د هغې نه ترجمه ثابتیږی.او هغه د راروان باب روایت دې.([4])
د حضرت شیخ الهند رحمه الله عجیبه تحقیق: د مجردو تراجمو(چه حدیث پکښې ذکر نه وی) په سلسله کښې حضرت شیخ الهند رحمه الله یوه قاعده بیان کړې ده.د هغې خلاصه دا ده.چه په بخاری شریف کښې تقریباً د سلو نه زیات مقامات داسې دی.چه هلته کښې صرف ترجمة الباب مذکور دې.خو د هغې لاندې هیڅ یو مسند حدیث نشته.دغه تراجم په مجردو تراجمو سره تعبیرولې شی.ځکه چه دا مجرد تراجم دی. چه مسند حدیث پکښې ذکر نه وی.
بیا ددې دوه قسمونه دی.
① بعضې تراجم داسې دی.چه هلته امام بخاری رحمه الله ترجمه قائم کړې ده.او دهغې لاندې ئې مسند حدیث نه دې ذکرکړې.البته آیت، یا معلق حدیث، یا څه اثر ئې ذکرکړې دې. داسې تراجم تقریباً دوه اتیا (۸۲) دی.دې ته ،،تراجم مجرده غیر محضه،، وائی.

---

[1] فتح الباری (۱\۱٤۱)-
[2] المصدر السابق_
[3] لامع الدراری (۲\۵، ۳)_
[4] تعلیقات لامع الدراری(۲\٤)_

② بعضې تراجم داسې دی.چه هلته امام بخاری رحمه الله آیت نه ترجمه جوړه کړې ده.د هغې لاندې ئې نه څه مسند حدیث ذکرکړې دې.او نه ئې څه معلق حدیث، یا څه اثرذکر کړې دې.
د داسې تراجمو تعداد تقریباً څوارلس دې.دې ته،،تراجم مجرده محضه صوریه،، وئیلې شی.د صوریه وئیلو وجه دا ده.چه دا تراجم صورتاً د دلیل نه خالی دی.گنې په حقیقت کښې د دلیل نه خالی نه دی.ځکه چه د مصنف رحمه الله کومه دعوه ده.هغه ددې دلیل دې.گویا دا داسې شوه.لکه چه وئیلې شی.((دعوی دلیلها معها))
③ بعضې تراجم داسې دی.چه هلته امام بخاری رحمه الله د خپل قول نه ترجمه جوړه کړې ده.د آیت نه ئې نه ده جوړه کړې.او بیا ئې ددې لاندې د آیت، مسند یا معلق حدیث یا اثر وغیره نه هیڅ نه دی ذکرکړی.داسې تراجم تقریباً نهه دی.دهغې نوم ،،تراجم مجرده حقیقیه،، دې.
په دې کښې رومبنو دواړو قسمونو ته د هیڅ دلیل ضرورت نشته.ځکه چه قسم اول سره د آیت یا معلق حدیث یا اثر په صورت کښې دلیل موجود دې.او په دویم قسم کښې دعوه او دلیل یو دې.بس صرف دومره فرق دې.چه په قسم اول کښې د دعوې نه پس دلیل دې.او په دویم قسم کښې د دعوې سره دلیل دې.
البته دلته دومره سوال ضرور پیدا کیږی.چه مؤلف د خپل عام طرز خلاف ولې اوکړل؟ ددوی عادت خو دا دې.چه هغوی د ترجمې راوړلو نه پس مسند حدیث راوړلې وې.اوس کیدې شی چه ددې وجه دا ده.چه مؤلف ته هیڅ حدیث ددوی د شرط مطابق ملاو نشو.یا دا اووئیلې شی.چه مؤلف وړاندې یا روستو یو حدیث داسې ذکرکړې دې.چه د هغې نه دا ترجمه ثابتیږی.مؤلف د تکرار نه د بچ کیدو په وجه، یا د طالبانو د تشحیذ اذهان (ذهن تیزولو) په غرض سره مسند حدیث ددې ترجمې سره ذکر نکړو.
ترکومه پورې چه د دریم قسم تعلق دې.نو ددې متعلق عرض دې.چه نیزدې نیزدې یو روایت داسې ضرور وی.چه ددې نه دا ترجمه راوځی.سوا د دوو دریو تراجمو نه، چه هلته نیزدې هیڅ روایت نشته.خو هغه بالکل بې دلیله نه دی.بلکه لږ لرې وړاندې یا روستو به یو روایت داسې ضرور ملاویږی.چه د هغې نه به دا ترجمه ثابتیږی.(١)
نو اوس به مونږ دا وایو.چه دا ترجمه د مجردو تراجمو د قسم اول څخې دې.یعنی دا ،،ترجمه مجرده غیر محضه،،ده.او د ترجمې دلیلونه هغه دواړه آیتونه دی.کوم چه ددې لاندې ذکرکړې شوی دی.
پاتې شوه دا خبره چه مؤلف مسند حدیث ولې ذکرنکړو؟ ددې منشاء خو دا ده.چه دوی ته هیڅ یو حدیث د شرط مطابق ملاو نشو.یا دا اووئیلې شی. چه نیزدې د یو روایت نه ددوی مدعا ثابتیږی.او دغه روایت د راتلونکی باب لاندې راروان دې.،،کما سبق بیانه،،
او حضرت شیخ الهند رحمه الله فرمائی.په دې باب کښې ئې مسند حدیث بیان نکړو.دوه آیتونه کوم چه ترجمې سره ذکر دی.و د ترجمې د اثبات دپاره هر یو آیت کافی دې.په هغې ئې

(١) الأبواب والتراجم لشیخ الهند قدس الله روحه (١٣/١١)_ و(٦٤، ٦٥)_

اكتفاء اوكړله.ددې نه علاوه په كتاب العلم كښې ځائې په ځائې مسنده احاديث چه په فضيلت دعلم باندې دلالت كوى. كثرت سره موجود دى.

فائده: ياد ساتئ چه هسې خو په فضيلت دعلم كښې ډير حديثونه دى.په هغې كښې د ټولو نه زيات واضح روايت د حضرت ابوهريره رضي الله عنه حديث ((ومن سلك طريقاً يلتمس فيه علماً سهل الله له به طريقاً إلى الجنة......)) چه ددې تخريج امام مسلم رحمه الله كړې دې. (١) چونكه ددې په سند كښې لږ كلام دې.او دا د امام بخارى رحمه الله د شرط موافق نه وو.په دې وجه دوى دا حديث نقل نكړو.تفصيل به انشاءالله په ((باب العلم قبل القول والعمل)) كښې راشى.

د، تكرار فى الترجمه، اعتراض، دهغې جواب او د ترجمې مقصود: دلته په دې خبره هم پوهيدل پكار دى.چه امام بخارى رحمه الله بعينه هم دا ترجمه روستو د ((باب رفع العلم وظهور الجهل)) نه پس هم قائم كړې ده. سوال دا دې.چه دا تكرار دكوم غرض دپاره دې؟ علامه عينى رحمه الله فرمائى. چه په صحيح نسخو كښې دلته د ،،كتاب العلم،، نه پس د ،،باب فضل العلم،،د سره وجود نشته.بلكه براه راست ،،وقول الله تعالى.....،، دې.اوكه د نورو نسخو مطابق اومنلې شى.چه دلته ،،باب فضل العلم،، ترجمه موجود ده.نو تفريق به په دې طريقه كولې شى.چه دلته د علماو فضيلت بيانول مقصود دې.او روستو په راتلونكى باب كښې د علم فضيلت بيانول مقصود دې.نو تكرار لازم نشو. (٢)

علامه كرمانى رحمه الله فرمائى.چه په دوارو بابونو كښې تكرار نشته. ځكه چه لته د ،،فضل العلم،،نه فضيلت د علم مراد دې.او په راتلونكى باب كښې ،،فضل،، په معنى د ،،فضله،، يعنى زائد دې.ګويا امام بخارى رحمه الله دا فرمائيل غواړى.چه كه علم زائد وى.نو په هغې څه اوكړې شى.دوى چه هلته كښې كوم روايت پيش كړې دې.يعنى ((بينا انا نائم أوتيت بقدح لبن، فشربت حتى إنى لأرى الري يخرج من أظفارى، ثم أعطيت فضلى عمر بن الخطاب، قالوا: فما أولته يا رسول الله؟ قال: العلم)) ددې نه معلومه شوه.چه بل ته وركول جائز دى.(٣)

او دعلم زائد كيدو مختلف صورتونه دى.

① يو دا چه سړې د خپل ضرورت نه زياتې مسئلې زده كړى.مثلاً يو ګوډ سړې دې.هغه بخپله د جهاد قابل نه دې.خو د جهاد مسئلې زده كړى.چه نورو خلقو ته ئې اوښائى.(٤)

② دويم صورت دا دې.چه د يو استاذ نه خپل مقصود حاصل شوې وى.نو دهغه وخت فارغ

---

(١) صحيح مسلم (٣٤٥\٢) كتاب الذكر والدعاء والتوبة والإستغفارباب فضل الإجتماع على تلاوة القرآن وعلى الذكر)_

(٢) عمدة القارى (٣\٢،) و(٨٥\٢)_

(٣) شرح الكرمانى(٣\٢)_

(٤) الأبواب والتراجم از شيخ الهند قدس الله سره (ص٥٠)_

کړې شی.چه نور خلق دده نه علم حاصل کړی
③ دریم صورت دا دې.چه سړی سره د ضرورت نه زیات کتابونه دی.نو هغه دا بل کس ته ورکړی.[1]
علامه کرمانی دلته دا بیان کړی دی.[2] خو کله چه هغه په دویم مقام باندې اورسیدو.نو هلته هغوی د ،،فضل،، نه فضیلت مراد واخستلو.او ددې تقریر ئې شروع کړو.[3]
حافظ ابن حجر رحمه الله هم دا توجیه اختیار کړې ده.چه دلته د ،،فضل،، نه مراد فضیلت مراد دې.حالانکه هلته د ،،فضل،، نه ،،فضله،، یعنی زیادت مراد دې.[4] والله اعلم بالصواب.
ددې پوره تقریر نه د ترجمة الباب مقصد هم واضح شوې دې.

٢-بَاب مَنْ سُئِلَ عِلْمًا وَهُوَ مُشْتَغِلٌ فِي حَدِيثِهِ فَأَتَمَّ الْحَدِيثَ ثُمَّ أَجَابَ السَّائِلَ

ددې باب ماقبل باب سره مناسبت: ماقبل کښې دعلم فضیلت بیان شوې دې.او د اهل علم دپاره ددې علم په وجه د ډیرو درجو وعده ده.په دې وجه نبی کریم ﷺ ته هم په علم کښې د زیادت طلب کولو حکم ورکولې شی.نو مونږ ته هم پکار دی.چه مونږ دعلم زیادت طلب کړو.او په علم حاصلولو کښې د زړه د اخلاصه عمل شروع کړو.اوس امام بخاری رحمه الله فرمائی.چه په علم کښې د زیادت طلب کولو طریقه دا ده.چه د اهل علم نه سوال اوکړې شی.ددې نه به په علم کښې اضافه کیږی.ددې سره سره امام بخاری رحمه الله د سوال په باره کښې یوڅو آداب بیانوی.چه دا دمعلمینو دپاره هم دی.او متعلمینو دپاره هم دی.والله اعلم.
علامه عینی رحمه الله فرمائی.چه په تیرشوی باب کښې د عالمانو د فضیلت ذکر دې.او په دې باب کښې د مسئولینو عالمانو حال مذکور دې.چه دهغوی نه د مسئلو معلومات کولې شی.ګویا دا ئې ښودلې ده.چه د مشکلو مسئلو د هغه عالمانو او فضلاء عاملینو نه تپوس کولې شی.کوم چه په ﴿يَرْفَعِ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ﴾ کښې داخل دی.دا توجیه په دې صورت کښې ده.چه مونږ دلته ،، باب فضل العلم،، موجود اومنو.،،کما هو فی بعض النسخ،،
اوکه دلته ،،باب فضل العلم،، موجود نه وی.نو د مذکوره باب نه به د کتاب العلم شروع کولو نکته دا وی.چه دلته چونکه دا وئیلی شوی دی.چه ،،العلم سؤال وجواب،، دغه شان وئیلی شوی دی.،،السؤال نصف العلم،، ددې نه د علم په طلب کښې د سوال او جواب اهمیت

---

[1] حاشیة السندی علی صحیح البخاری (٤٩١١)_
[2] شرح الکرمانی (٣١٢)_
[3] شرح الکرمانی (٦٣١٢)_
[4] فتح الباری (١٨٠١١)_

معلوم شو په دې وجه ددې باب نه ،،كتاب العلم،، شروع كرې شوې دې.(١) والله اعلم.

د ترجمة الباب مقصد دلته د ترجمة الباب نه د امام بخارى رحمه الله د غرض په سلسله كښې څلور اغراض مشهور دى.

① د عامو شارحينو رائې دا ده.چه امام بخارى رحمه الله دا فرمائيل غواړى.چه د سوال كونكى جواب فوراً وركول ضرورى نه دى.(٢) لكه چه امام ابن حبان رحمه الله په دې حديث باندې ترجمه منعقد كړې ده.((ذكر الخبر الدال على إباحة إعفاء المسئول عن العلم عن إجابة السائل على الفور))(٣) خو ددې لحاظ ضرورى دې.چه دا هغه وخت دې.كله چه سوال فورى مطلوب نه وى.ګنى فوراً جواب وركول ضرورى دې.كه جواب ورنكړې شو.نو وخت به تير شى.مثلاً يو كس د رمى كولو دپاره روان دې.او د رمى په باره كښې د مسئلې تپوس كوى.نو فوراً جواب وركول پكار دى.ګنى ددې وخت به تير شى.

د صحيح مسلم او نسائى په يو روايت كښې دى.((قَالَ أَبُو رِفَاعَةَ انْتَهَيْتُ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ يَخْطُبُ قَالَ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ رَجُلٌ غَرِيبٌ جَاءَ يَسْأَلُ عَنْ دِينِهِ لَا يَدْرِي مَا دِينُهُ قَالَ فَأَقْبَلَ عَلَيَّ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَتَرَكَ خُطْبَتَهُ حَتَّى انْتَهَى إِلَيَّ فَأُتِيَ بِكُرْسِيٍّ حَسِبْتُ قَوَائِمَهُ حَدِيدًا قَالَ فَقَعَدَ عَلَيْهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَجَعَلَ يُعَلِّمُنِي مِمَّا عَلَّمَهُ اللَّهُ ثُمَّ أَتَى خُطْبَتَهُ فَأَتَمَّ آخِرَهَا))(اللفظ لمسلم)(٤)

② حضرت شاه ولى الله رحمه الله دخپل شيخ ابوطاهر مدنى رحمه الله نه نقل كوى.چه د امام بخارى رحمه الله مقصد ددې باب نه دا ښودل دى.چه كه د سائل دسوال فوراً جواب ورنكړې شى.بلكه عالم پخپل كار كښې مصروف پاتې شى.نو دا په كتمان د علم كښې داخل نه دې.په كوم چه وعيد وارد شوې دې. ((من سئل عن علم فكتمه الجمه الله بلجام من نار يوم القيامة))(٥) ،،اللفظ لأبى داؤد،، بلكه كتمان دعلم خو دا دې.چه مطلقاً جواب ورنكړى.يا وركړى. خو د وخت تيريدو نه پس ئې وركړى.(٦)

③ دريم غرض دا دې.چه امام بخارى رحمه الله عالم ته ادب ښودلې دې.او دا ئې خودلې ده.كه د مشغوليدو په وخت دده نه سوال اوكړې شى.نو سائل ته د زورنې او ملامته كولو ضرورت

---

(١) عمدة القارى (٢/١٢)_

(٢) لامع الدرارى (٢/٦) الأبواب والترام از شيخ الهند رحمه الله (ص.٤٣)_

(٣) الإحسان بترتيب صحيح ابن حبان (١/٢٦٨) كتاب علم رقم الحديث (١٠٤)_

(٤) صحيح مسلم (١/٢٨٧) كتاب الجمعة فصل فى إجابة الخطيب لمن سأله عن شئ من الدين أو غيره وسنن النسائى (٢/٣٠٢) خاتمة كتاب الزينة باب الجلوس على الكراسى)_

(٥) أخرجه أبوداد فى سننه فى كتاب العلم باب كراهية منع العلم رقم ٣٦٥٨ والترمذى فى جامعه فى كتاب العلم باب ما جآء فى كتمان العلم رقم ٢٦٤٩ وابن ماجه فى سننه فى المقدمة باب من سئل عن علم فكتمه رقم ٢٦١ . ٢٦٦ من حديث أبى هريرة رضى الله عنه)_

(٦) شرح تراجم أبواب البخارى للشاه ولى الله رحمه الله _

نشته بلکه خپل کار دې پوره کړی.ددې نه پس دې د سائل د سوال جواب ورکړی.لکه څنګه چه نبی کریم ﷺ کړی دی.
خو دلته به هم هغه قيد ملحوظ وی.کوم چه د ړومبی غرض لاندې بیان کړې شوې دې. یعنی که د سوال جواب فوراً مطلوب نه وی.نو په دې صورت کښې سائل نه په دې وخت کښې اعراض کولې شی.ګنی فوراً جواب ورکول پکار دی.(١)
② څلورم غرض دا دې.چه امام بخاری رحمه الله طالب علم ته ادب ښودلې دې.متعلم ته ئې تعلیم ورکړې دې.چه که استاذ مصروف وی.نو فوراً سوال کول پکار نه دی.بلکه ددوی د فارغ کیدو انتظار کول پکار دی.کله چه دوی فارغ شی.نو بیا دې سوال اوکړې شی.دلته به هم دهغه قيد لحاظ ساتلې کیږی.چه سوال اهم، ضروری او فوری مطلوب نه وی.که داسې وی.نو فوار د سوال کولو اجازت دې.(٢)

حديثِ باب

٥٩-((حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سِنَانٍ قَالَ حَدَّثَنَا فُلَيْحٌ ح وحَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ فُلَيْحٍ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي قَالَ حَدَّثَنِي هِلَالُ بْنُ عَلِيٍّ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ (٣) قَالَ بَيْنَمَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي مَجْلِسٍ يُحَدِّثُ الْقَوْمَ جَاءَهُ أَعْرَابِيٌّ فَقَالَ مَتَى السَّاعَةُ فَمَضَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُحَدِّثُ فَقَالَ بَعْضُ الْقَوْمِ سَمِعَ مَا قَالَ فَكَرِهَ مَا قَالَ وَقَالَ بَعْضُهُمْ بَلْ لَمْ يَسْمَعْ حَتَّى إِذَا قَضَى حَدِيثَهُ قَالَ أَيْنَ أُرَاهُ السَّائِلُ عَنِ السَّاعَةِ قَالَ هَا أَنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ فَإِذَا ضُيِّعَتِ الْأَمَانَةُ فَانْتَظِرِ السَّاعَةَ قَالَ كَيْفَ إِضَاعَتُهَا قَالَ إِذَا وُسِّدَ الْأَمْرُ إِلَى غَيْرِ أَهْلِهِ فَانْتَظِرِ السَّاعَةَ))

رجال الحديث

① **محمد بن سنان رحمه الله:** دا ابوبکر محمد بن سنان (بکسر السين المهملة وتخفيف النون الأولى) (٤) عوَقی (بفتح العين المهملة وبعدها واو مفتوحة ثقاف) (٥) باهلی بصری دې.عوَقه د ازد قبیلې یوه څانګه ده.په دې خاندان کښې د راتلو په وجه ،،عوَقی،، ونیلې‌شی. (٦)

---

(١) فتح البارى(١٤٢/١)_
(٢) المصدر السابق)_
(٣) قوله :عن أبى هريرة رضي الله عنه الحديث أخرجه البخارى فى كتاب الرقاق أيضاً باب رفع الأمانة (٦٤٩٦ ولم يخرجه أحد من أصحاب أصول الستة سوى البخارى رحمه الله انظر تحفة الأشراف (١٠/٢٧٧) وعمدة القارى(٥/٢)
(٤) المغنى (ص.٤١)_
(٥) المصدر السابق)_
(٦) تهذيب الكمال (٢٥/ ٣٢٠)_

دوى ابراهيم بن طهمان،جرير بن حازم، سليم بن حيان، فليح بن سليمان، نافع بن عمر جمحى او هيشم بن بشير رحمهم الله وغيره نه روايت دحديث كوى.
ددوى نه روايت كونكو كښې امام بخارى، امام ابوداؤد، ابو مسلم ابراهيم بن عبدالله كجى، ابو قلابه عبدالملك بن محمد الرقاشى، ابو حاتم محمد بن ادريس رازى، محمد بن الاشعث السجستانى او محمد بن يحي ذهلى رحمهم الله وغيره دى.(۱)

امام ابو حاتم رحمه الله فرمائى.،،صدوق،،(۲)

امام يحي بن معين رحمه الله فرمائى.،،ثقة،،(۳)

ابن قانع رحمه الله فرمائى.،،كان صالحاً،،(۴)

امام دار قطنى رحمه الله فرمائى.،،ثقة حجة،،(۵)

مسلمه رحمه الله فرمائى.،،ثقة،،(۶)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى.،،ثقة ثبت،،(۷)
ابن حبان رحمه الله دوى لره په ،،كتاب الثقات،، كښې ذكركړې دې.(۸)
په ۲۲۳هـ كښې ددوى وفات شوې دې.(۹)

② **فليح:** دا فليح(بالتصغير) بن سليمان بن ابى المغيره بن حنين خزاعى، اسلمى مدنى دې.ابو يحي ددوى كنيت دې.ددوى د نيكه ابوالمغيره نوم رافع يا نافع دې.پخپله ددوى نوم عبدالملك دې.او فليح ددوى لقب دې.لقب په نوم باندې داسې غالب شو.چه په نوم سره دوى د سره پيژندلې كيږى هم نه.(۱۰)
دوى د ربيعه بن ابى عبدالرحمن، سعيد بن حارث انصارى، ابو حازم سلمه بن دينار مدنى، سهيل بن ابى صالح، عبدالرحمن بن القاسم بن ابى بكر الصديق، عثمان بن

---

(۱)د شيوخ اوتلامذه د تفصيل دپاره اوګورئ (تهذيب الكمال (۲۵\۳۲۱، ۳۲۳) وسير أعلام النبلاء (۱۰\۳۸۵، ۳۸۵)_

(۲)تهذيب الكمال (۲۵\۳۲۲) وسير أعلام النبلاء (۱۰\۳۸۶) الكاشف للذهبى(۱۲\۱۷۶) رقم (۴۸۹۰)_

(۳)تهذيب التهذيب (۹\۲۰۶)_

(۴)المصدرالسابق)_

(۵)المصدرالسابق)_

(۶)المصدرالسابق)_

(۷)تقريب التهذيب (۴۸۲) رقم (۵۹۳۵)_

(۸)الثقات لابن حبان (۹\۷۹)_

(۹)خلاصة الخزرجى (ص،۳۳۹) وغيرها من المراجع المذكورة)-

(۱۰)تهذيب الكمال (۲۳\۳۱۷، ۳۱۸) وسير أعلام النبلاء(۷\۳۵۱، ۳۵۲)-

عبدالرحمن تيمى، نافع مولى ابن عمر، نعيم بن عبدالله المجمراو يحي بن سعيد انصارى رحمهم الله وغيره نه روايت كوى.

ددوى نه علم حديث حاصلونكو كښې زياد بن سعد، زيد بن ابى انيسه جزرى، سريج بن النعمان، سعيد بن منصور، عبدالله بن المبارك، محمد بن سنان عوقى.ددوى خوئې محمد بن فليح،ابوداؤد طيالسى،ابوالربيع الزهرانى او ابو عامر العقدى رحمهم الله وغيره دي.(١)

اكثرو ائمه د رجالو ددوى تضعيف كړې دې.لكه چه امام يحي بن معين رحمه الله فرمائى.

،،ضعيف،،(٢)

دغه شان عباس دورى رحمه الله د ابن معين رحمه الله نه نقل كړى دى.((ليس بقوى، ولايحتج بحديثه، وهو دون الدراوردى،والدراوردى أثبت منه))(٣)

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائى.،،ليس بقوى،،(٤)

امام ابوداؤد رحمه الله فرمائى.،،لايحتج بفليح،،(٥)

امام نسائى رحمه الله فرمائى.،،ليس بالقوى،،(٦) او امام نسائى رحمه الله فرمائى.،،ضعيف،،(٧)

حاكم ابو احمد رحمه الله فرمائى.،،ليس بالمتين عندهم))(٨)

امام على بن المدينى رحمه الله فرمائى.((كان فليح وأخوه عبدالحميد ضعيفين))(٩)

البته د امام دارقطنى رحمه الله نه ددوى په باره كښې توثيق منقول دې. هغه ددوى په باره كښې يخپل كتاب الضعفاء كښې فرمائى.،،ثقة،،(١٠)خو د دوى په باره كښې،،لابأس به،، هم منقول دى.(١١) دغه شان دوى فرمائى. ((سهيل بن أبي صالح خير من فليح بن سليمان))(١٢) حالانكه سهيل

---

(١) د شيوخ اوتلامذه د تفصيل دپاره اوورئ پورتنئ حوالې اوتهذيب التهذيب (٣٠٣\٨) وتذكرة الحفاظ (٢٢٣\١)_

(٢)تاريخ عثمان بن سعيد الدارمى عن أبى زكريا يحيى بن معين فى تجريح الرواة وتعديلهم (ص.١٩٠) رقم ٦٩٥)

(٣)تهذيب الكمال (٣٢٠\٢٣)_

(٤)المصدرالسابق)_

(٥)ميزان الأعتدال (٣٦٦\٣)-

(٦)كتاب الضعفاء والمتروكين للنسائى (المطبوع مع التاريخ الصغير والضعاء الصغير للبخارى (٤٠١)_

(٧)تهذيب التهذيب(٣٠٤\٨)_

(٨)المصدرالسابق)_

(٩)المصدرالسابق)-

(١٠)تعليقات الكاشف (١٢٥\٢) رقم ٤٤٩٦)-

(١١)حاشية سبط ابن عجمى بهامش الكاشف (١٢٥\٢) وميزان الإعتدال (٣٦٦\٣)_

(١٢)تعليقات الكاشف(١٢٥\٢)_

بن ابى صالح د جرح او تعديل امامانو په نيز زيات مضبوط راوى نه دې.([1]) نو د امام دارقطنى رحمه الله دوى لره د ،،ثقه،، ګرخولو مقصد هم د ،،لا باس به،، درجه ثابتول دى.([2]) ددوى په حالاتو باندې مجموعى طور باندې نظر اچولو سره چه کومه خبره ثابتيږى.هغه دا ده.چه دا نه صرف د شيخينو بلکه د اصول سته راوى دې.امام بخارى او امام مسلم رحمهما الله ددوى پهاحاديثو باندې اعتماد کړې دې.([3]) بيا په قول د حافظ ابن حجر رحمه الله ددوى کوم روايات چه په بخارى شريف کښې دى.په هغې کښې د اکثرو تعلق ،،مناقب،،او ،،رقاق،، سره دې.بيا امام بخارى رحمه الله په دوى باندې هغه اعتماد هم نه دې کړې.کوم اعتماد ئې چه په امام مالك.او ابن عيينه رحمهما الله او ددوى پشان نورو حضراتو باندې کړې دې.([4])
هم دا وجه ده.چه حافظ ابن عدى رحمه الله ددوى په حالاتو باندې تفصيل سره تبصره کړې ده.هغه ليکى.((ولفليح أحاديث صالحة يرويها، يروى عن نافع عن ابن عمر نسخة، ويروى عن هلال بن على عن عبدالرحمن بن أبى عمرة، عن أبى هريرة أحاديث، ويروى عن سائر الشيوخ من أهل المدينة، مثل أبى النضر وغيره أحاديث مستقيمة وغرائب، وقد إعتمده البخارى فى صحيحه، وروى عنه الكثير، وقد روى عنه زيد بن أبى أنيسة، وهو عندى لا بأس به))([5])
دغه شان حافظ ذهبى رحمه الله ددوى په باره کښې د جرح او تعديل د امامانو کلام نقل کولو نه پس ليکى((وحديثه فى رتبة الحسن))([6])
خلاصه دا چه فليح بن سليمان د عامو محدثينو په نيز قابل د احتجاج نه دې.البته امام بخارى رحمه الله چونکه د حديث د صحت په سلسله کښې د حد نه د زيات تحرى (احتياط) نه کار اخلى.په دې وجه اميد هم دا دې.چه ددوى کوم روايات په صحيح بخارى کښې دى.هغه بې اصل نه دى.
په ۱۲۸ھ کښې ددوى وفات اوشو.([7])،،رحمه الله تعالى رحمة واسعة،،_
تنبيه: فليح بن مسلم د بخارى او مسلم د راويانو ځنې دى.ددې باوجود محدثينو او د رجال امامانو دوى لره مطلق قبول نکړو.بلکه د امام بخارى رحمه الله نه وړاندې تيرشوى محدثين او دغه شان ددوى نه پس راتلونکى علماء محدثين په دوى باندې ښه ډير کلام کړې دې.نو

---

[1] ابن معين رحمه الله فرمائى((هو مثل العلاء وليسا بحجة) امام ابوحاتم رحمه الله فرمائى.((لايحتج به (الكشاف للذهبى (۱\۴۷۱) رقم ۲۱۸۳)_
[2] تعليقات الكاشف(۲\۱۲۵)-
[3] هدى السارى(ص.۴۳۵)-
[4] المصدر السابق)_
[5] الكامل لابن عدى (۳۰۱۶)_
[6] تذكرة الحفاظ (۱\۲۲۴)-
[7] تقريب التهذيب (۴۴۸) (۴۴۸) رقم ۵۴۴)_

ددي نه معلومه شوه.چه بعضو حضراتو د صحيح بخاري په هر راوی باندې کوم حکم لګولي دي.،،هذا جاز القنطرة،، (١) دا مطلقاً مقبول نه دي.

دغه شان دلته دا خبره هم ياد ساتئ:چه حافظ ابن حجر رحمه الله ليکلی دی.چه د امام بخاری رحمه الله په کومو راويانو باندې کلام شوې دې.هغه عام طور باندې ددوی شيوخ دی.او بيا ددوی حديثونه هغوی کثرت سره نه ذکر کوی.(٢)

خو دلته دواړه خبرې نشته.ځکه چه فليح د امام بخاری رحمه الله شيخ نه دی.بلکه د شيخ، شيخ ئې دې.او ددوی نه کثرت سره احاديث هم اخلی.لکه چه وړاندې دحافظ ابن عدی رحمه الله قول تير شوې دې.((وقد إعتمده البخاري في صحيحه وروى عنه الكثير))،،فتنبه،،

③ابراهيم بن المنذر: دا ابراهيم بن المنذر بن عبدالله بن المنذر بن المغيرة قرشي، اسدی حزامی مدنی دې.ددوی کنيت ابو اسحاق دې.(٣)

دوی دابوضمره انس بن عياض، سفيان بن عيينه، عبدالله بن نافع الصائغ ، عبدالله بن وهب مصری، ابوبکر عبدالحميد بن ابی اويس، عبدالرحمن بن المغيره او محمد بن فليح بن سليمان رحمهم الله وغيره نه روايت د حديث کوی.

ددوی نه روايت کونکو کښې امام بخاری، امام ابن ماجه، احمد بن ابی خيثمه، زهير بن حرب، عبدالله بن عبدالرحمن الدارمی، ابوزرعه عبيدالله بن عبدالکريم رازی، عثمان بن سعيد دارمي، ابوحاتم محمد بن ادريس رازی، او مصعب بن ابراهيم بن حمزه زبيری رحمهم الله وغيره دی.(٤)

ددوی په باره کښې دجرح اوتعديل دعالمانورحمهم الله اقوال: امام نسائی رحمه الله فرمائی.((ليس به بأس))(٥) صالح بن محمد جزره رحمه الله فرمائی.،،صدوق،،(٦)

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائی.،،صدوق،،(٧)

امام يحي بن معين رحمه الله فرمائی.،،ثقة،،(٨)

صاحب دخلاصة فرمائی.((وثقه إبن معين، والنسائي وأبوحاتم والدارقطني.))(٩)

---

(١)هدی الساری(٣٨٤) الفصل التاسع)_

(٢)هدی الساری(ص.١١و ١٢) الفصل الثانی ونزهة النظر(٣٧) والنکت علی کتاب ابن الصلاح (١ج\٢٨٧، ٢٨٨)

(٣)تهذيب الکمال (٢\٢٠٧)

(٤) د شيوخ او تلازمذه دتفصيل دپاره اووری،تهذيب الکمال(٢\٢٠٧، ٢٠٩)_

(٥) تهذيب الکمل (٢\٢٠٩)_

(٦) المصدرالسابق)_

(٧) تهذيب الکمال (٢\٢٠١)-

(٨) تهذيب الکمال (٢\٢٠٩)_

(٩) خلاصة تهذيب الکمال (ص.٢٢)_

امام دار قطنى رحمه الله فرمائى ،،ثقة،،(١)
ابن حبان رحمه الله دوى لره په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دې.(٢)
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى.((أحد الأئمة، وثقه ابن معين، و إبن وضاح، والنسائى،و أبوحاتم، والدارقطنى))(٣)
البته زکریا بن یحي ساجى رحمه الله فرمائى.((بلغنى أن أحمد بن حنبل كان يتكلم فيه، ويذمه، وقصد إليه ببغداد، ليسلم عليه، فلم يأذن له، وكان قدم إلى ابن أبى داؤد، قاصداً من المدينة، عنده مناكير))(٤)
خو ابو الفتح ازدى رحمه الله فرمائى.((ابراهيم هذا فى عداد أهل الصدق، وإنما حدث بالمناكير الشيوخ الذين روى عنهم فأما هو فهو صدوق،،(٥)
هم دا خبره خطيب بغدادى رحمه الله فرمائيلي ده چه.((أما المناكير فقلما توجد فى حديثه، إلا أن تكون عن المجهولين ومن ليس بمشهور عند المحدثين ، ومع هذا فإن يحى بن معين وغيره من الحفاظ كانوا يرضونه ويوثقونه))(٦)
ترکومه پورې چه د امام احمد رحمه الله د کلام تعلق دې.نو دا په مسئله د خلق قرآن کښې. ددوى د څه توقف او بيا ابن ابى داؤد سره ددوى دحاضرئ په وجه وو.لکه چه علامه تاج الدين سبکى رحمه الله فرمائى.((قد كان حصل عند الإمام احمد رحمه الله منه شئ لأنه قيل: غلط فى مسئلة القرآن، كأنه مجمجع فى الجواب))(٧)((قلت(القائل: السبكى) وأرى ذالك منه تقية وخوفاً، ولكن الإمام أحمد شديد فى صلابته، جزاه الله عن الإسلام خيراً، ولوكلف الناس ماكان عليه أحمد لم يسلم إلا القليل))(٨)
دغه شان حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى.((وتكلم فيه أحمد من أجل كونه دخل إلى ابن أبى دؤاد))(٩)
خلاصه دا چه ابراهيم بن المنذر ثقه راوى دې.په دوى چه کوم معمولى کلام شوې دې.هغه قابل اعتبار نه دې.والله اعلم.

---

(١) تهذيب التهذيب ((١٦٧/١)_
(٢) الثقات لإبن حبّان (٧٣/٨)_
(٣) هدى السارى(٣٨٨)_
(٤) تهذيب الكمال (٢١٠/٢)_
(٥) طبقات الشافعية الكبرى(٢٣٢/١)-
(٦) تاريخ بغداد(١٨١/٦)-
(٧) قوله :مجمجع فى الجواب (أي لم يبينه أنظر المجمع الوسيط (٨٥٥/٢)_
(٨) طبقاتل شافعة الكبرى(٢٣٢/١)_
(٩) هدى السارى(ص.٣٨٨)_

ددوى وفات په ۲۳٦ھ كښې شوې دې.[1] ،، رحمه الله تعالى رحمة واسعة،،_

④ **محمد بن فليح:** دا ابوعبدالله محمد بن فليح بن سليمان اسلمى خزاعى دې.[2] ددوى د پلار فليح بن سليمان حالات هم په دې باب كښې تير شوى دى.

دوى د سفيان ثورى، موسى بن عقبه، هشام بن عروه، يونس بن يزيد ايلى او د خپل پلار فليح بن سليمان رحمهم الله وغيره نه علاوه د ډيرو محدثينو نه احاديث روايت كړى دى.

ددوى نه احاديث روايت كونكو كښې ابراهيم بن حمزه زبيرى، ابراهيم بن المنذر حزامى، محمد بن الحسن بن زباله مخزومى، محمد بن يعقوب زبيرى او هارون بن موسى زهرى رحمهم الله وغيره دى.[3]

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائى.«ما به بأس، وليس بذاك القوى»[4]

امام دار قطنى رحمه الله فرمائى.«ثقة، وقد روى عنه عبدالله بن وهب مع تقدمه»[5]

امام ابن حبان رحمه الله دوى لره په كتاب الثقات كښې ذكر كړې دې.[6]

البته امام يحي بن معين رحمه الله په دوى باندې كلام كړې دې.لكه چه ددوى په پلار فليح باندې كلام كولو كښې فرمائى.«فليح بن سليمان ليس بثقة ولا إبنه»[7]

او ابو حاتم رحمه الله فرمائى.«كان يحى بن معين يحمل على محمد بن فليح»[8]

خو حقيقت دا دې.چه محمد بن فليح ډير زيات موثق (با اعتماد) راوى خو نه دې.البته ددوى حديثونه قابل اعتماد ضرور دى.هم دا وجه ده.چه د امام يحي بن معين رحمه الله په كلام باندې د علم باوجود ابو حاتم رحمه الله فرمائى.«ما به بأس، وليس بذلك القوى» دغه شان امام دارقطنى رحمه الله هم د دوى توثيق كړې دې.

حافظ ذهبى رحمه الله په دوى باندې كلام نقل كولو كښې ليكى.«و وثقه بعضهم، وهو أوثق من أبيه»[9]

---

[1] الكاشف (۲۲۵\۱) رقم ۲۰۸) وتقريب التهذيب (ص.۹٤) رقم ۲۵۳)-

[2] تهذيب الكمال (۲۹۹\۲٦)_

[3] د شيوخ اوتلامذه د تفصيل دپاره اوگورئ،تهذيب الكمال (۲۹۹\۲٦، ۳۰۰)_

[4] تهذيب الكمال (۳۰۱\۲٦) وتهذيب التهذيب (٤۰۷\۹) وميزان الإعتدال(۱۰۱٤)_

[5] تهذيب التهذيب (٤۰۷\۹)_

[6] كتاب الثقات (٤٤۰\۷، ٤٤۱)_

[7] تهذيب الكمال (۳۰۰\۲٦) وتهذيب التهذيب (٤۰۷\۹)_

[8] المصادر السابقة)_

[9] ميزان الإعتدال (۱۰۱٤)-

ددې نه علاوه د حافظ ابن حجر رحمه الله د تحقيق مطابق امام بخاری رحمه الله ددوی ټول حديثونه نه دی روايت کړی.بلکه د تحری نه پس ئې منتخب احاديث اخستې دی.چه د هغې متابعت موجود دې.لکه څنګه چه هغه فرمائی.«وبعضها عن هلال عن أنس بن مالك، توبع على أكثرها عنده، وله نسخة أخرى عنده بهذا الإسناد، لكن عن عبدالرحمن بن أبي عمرة، بدل عطاء بن يسار، وقد توبع فيها أيضاً، وهي ثمانية أحاديث»،، والله اعلم،،(١)

ددوی وفات په ۱۹۷هـ کښې شوې دې.(٢)،،رحمه الله تعالى رحمة واسعة،،_

⑤ **محمد بن فليح بلار فليح بن سليمان:** ددوی حالات ددې باب لاندې تير شوی دی.

⑥ **هلال بن علي:** دا هلال بن علی اسامه قرشي عامري مدني دې.دوی ته هلال بن ابی ميمونه، هلال بن ابی هلال او هلال بن اسامه هم وئيلې شی.ګويا چه د يو سړی څلور نومونه دی.(٣)،،فتنبه،،

دوی د حضرت انس بن مالك رضي الله عنه نه علاوه د عبدالرحمن بن ابی عمره، عطاء بن يسار،ابو سلمه بن عبدالرحمن بن عوف اوابو ميمونه مدنی رحمهم الله نه روايت کوی.

او ددوی نه روايت کونکو کښې زياد بن سعد، سعيد بن ابی هلال، عبدالعزيز بن ا لماجشون. فليح بن سليمان، امام مالك بن انس او يحي بن ابی کثير رحمهم الله دی.(٤)

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائی.،،شيخ يكتب حديثه،،(٥)

امام نسائی رحمه الله فرمائی.،،ليس به بأس،،(٦)

ابن حبان رحمه الله دوی لره په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دې.(٧)

امام دارقطنی رحمه الله فرمائی.،،ثقة،،(٨) مسلمه بن قاسم اندلسی رحمه الله فرمائی.،،ثقة قديم،،(٩)

حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی.،،ثقة مشهور،،(١٠)

---

١) هدى السارى(٤٤٢)-

٢) تقريب التهذيب (٥٠٢) رقم ٢٢٨ ٦) والكاشف (٢١\١٢) رقم ٥١١٦)_

٣) تهذيب الكمال (٣٤٣\٣٠)-

٤) تهذيب الكمال (٣٤٤\٩٠)-

٥) تهذيب الكمال (٣٤٤\٣٠) وتهذيب التهذيب (٨٢\١١)_

٦) المصادرالسابقة)_

٧) كتاب الثقات (٥٠٥\٥)-

٨) تهذيب التهذيب (٨٢\١١)_

٩) المصدرالسابق)-

١٠) سير أعلام النبلاء (٥٢٦٥) ميزان الإعتدال(٣١١\٤)_

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي ،،ثقة،،(١)

يعقوب بن سفيان رحمه الله فرمائي ،،هلال ثقة حسن الحديث، يروى عن عطاء بن يسار أحاديث حساناً، وحديثه يقام مقام الحجة،،(٢)

دهشام بن عبدالملك په آخري كلونو كښې ددوى وفات اوشو.(٣) او د هشام آخرى كال ١٢٥هـ دې.(٤) ،،رحمه الله تعالى رحمة واسعة،،_

⑦ **عطاء بن يسار:** دا ابو محمد بن يسار بلالى مدنى دې.د ام المؤمنين حضرت ميمونه رضي الله عنها مولى دې.ددوى حالات په..كتاب الايمان..كښې د ،،باب كفران العشير وكفر دون كفر،، لاندې تير شوى دى.(٥)

⑧ **ابوهريرة رضي الله عنه:** د حضرت ابوهريره رضي الله عنه تفصيلى حالات په ..كتاب الايمان كښې د ،،باب أمور الإيمان،،لاندې تير شوى دى.(٦)

قوله: بَيْنَمَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي مَجْلِسٍ يُحَدِّثُ الْقَوْمَ جَاءَهُ أَعْرَابِيٌّ: نبى كريم صلى الله عليه وسلم په يومجلس كښې خلقوسره خبرې كولې.چه يو اعرابى (دكلى اوسيدونكې) راغې. **دا اعرابى څوك وو؟** حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى.چه ددوى دنوم علم اونشو.(٧)

قوله فَقَالَ مَتَى السَّاعَةُ فَمَضَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُحَدِّثُ فَقَالَ بَعْضُ الْقَوْمِ سَمِعَ مَا قَالَ فَكَرِهَ مَا قَالَ وَقَالَ بَعْضُهُمْ بَلْ لَمْ يَسْمَعْ: دې اعرابى تپوس اوكړو.چه قيامت به كله وى؟ رسول الله صلى الله عليه وسلم خپله خبره جارى اوساتله. بعضو خلقو اووئيل.چه هغوى د اعرابى خبره واوريدله.خو هغوى دا خبره ناخوښه كړله. بعضو خلقو اووئيل.چه هغوى صلى الله عليه وسلم دسره دده خبره اوريدلې هم نه ده.

مطلب دا دې.چه كله اعرابى د نبى كريم صلى الله عليه وسلم نه سوال اوكړو.او هغوى جواب ورنكړو. نو بعضو صحابو رضي الله عنهم اووئيل.چه نبى كريم صلى الله عليه وسلم دسره سوال هم نه دې اوريدلې.بعضو اووئيل. چه سوال خو نبى كريم صلى الله عليه وسلم اوريدلې دې.خو سوال ئې خوښ نكړو.ځكه چه نبى كريم صلى الله عليه وسلم به د قيامت متعلق سوال نه خوښولو.په دې وجه نبى كريم صلى الله عليه وسلم جواب ورنكړو.خو روستو ښكاره

---

(١) تقريب التهذيب (٥٧٦) رقم ٧٣٤٤-

(٢) تعليقات تهذيب الكمال (٣٤٤\٣٠، ٣٤٥) نقلاً عن المعرفة (٤٦٦\٢)-

(٣) تهذيب الكمال (٣٤٤\٩٠)_

(٤) الأعلام للزركشى (٨٦\٨)_

(٥) كشف البارى (٢٠٤\٢)_

(٦) كشف البارى (٦٥٩\١)_

(٧) فتح البارى (١٤٣\١)_

شوه.چه ددې سبب يو دريم امر وو.هغه داچه نبى كريمﷺ خلقو سره په خبرو اترو كښې مصروف وو.گويا مصروفيت د جواب مانع وو.او دا احتمال هم شته.چه دوى د وحى په انتظار كښې جواب كښې تاخير اوكړو.

د سوال په جواب كښې دتاخير گنجائش وى اوكه نه وى؟ بيا كه گنجائش وى.نو څومره حده پورې وى؟ ددې اجمالى بيان د ،، ترجمة الباب د مقصد ،، لاندې مونږ كړې دې.دلته د خلاصې په طور باندې بيا پوهه شئ.چه د سوال د جواب تاخير او د عدم تاخير تعلق يو څو امورو سره دې

① آيا د سوال تعلق عقيدې سره دې.او كه عقيدې سره متعلق نه دې.

② سوال ضرورى دې.اوكه غير ضرورى دې.

③ سوال دڅه موقت امر په باره كښې دې.او د غير موقت امر په باره كښې دې.

ښكاره ده.كه سوال د عقيدې متعلق وى.او ضرورى وى.نو ددې جواب فوراً وركول پكار دى.لكه چه وړاندې د ابو رفاعهؓ واقعه تيره شوې ده.چه نبى كريمﷺ هغوى دپاره خطبه بنده كړله.او هغوى ته ئې جواب وركړې وو.دغه شان بعضو وختونو كښې سوال د يو موقت امر په باره كښې وى.كه دلته په جواب كښې تاخير اوشى.نو دا خطره وى.چه وخت به تير شى.او دجواب نه به بيا هيڅ فائده حاصله نشى.نو هلته هم جواب فورى وركول ضرور دې.
دغه شان د سائل په باره كښې به دا هم كتلې شى.چه مقامى دې.اوكه د بهر نه راغلې دې.كه مقامى دې.نو هغه ته روستو هم جواب وركيدې شى. دغه شان مسئول ته هم كتل پكار دى.چه آيا سوال داسې دې.چه ددې جواب ددې نه سوا بل څوك هم وركولې شى.او كه نشى وركولې؟ كه ددې سوال جواب بل څوك وركولې شى.نو دلته په تاخير كښې هيڅ باك نشته.او كه دده نه علاوه بل څوك ددې جواب نشى وركولې.نو هغه د جواب وركولو مكلف دې. بعضو وختونو كښې سوال فضول وى.بعضو وختونو كښې سوال په عناد باندې مبنى وى.كله د تشويش او انتشار پيدا كولو دپاره سوال كولې شى.په داسې صورتونو كښې پكار دى.چه جواب ورنكړې شى.
دلته هم په دې پوهه شئ.چه ددې اعرابى سوال چونكه داسې وو.چه امر موقت هم نه وو.او نه په دې باندې څه عمل موقوف وو.په دې وجه نبى كريمﷺ خپل كلام جارى اوساتلو.او دده جواب ئې مؤخر كړو.والله اعلم.

قوله حَتّٰى إِذَا قَضٰى حَدِيثَهُ قَالَ أَيْنَ أُرَاهُ السَّائِلُ عَنِ السَّاعَةِ: تردې چه كله نبى كريمﷺ خپل كلام پوره كړو.نو وې فرمائيل.چه چرته دې؟ راوى وائى.زما گمان دې.چه نبى كريمﷺ اوفرمائيل.چه د قيامت په باره كښې سوال كونكې چرته دې.

د،،اين اراه السائل،، مطلب راوى ته دلته كښې د ،،اين،، نه پس لفظ ياد نشو.چه نبى كريمﷺ ،،السائل،،،فرمائيلى وو.اوكه نه؟ په دې وجه ئې په مينځ كښې د ،،اراه،، په معنى د ،،اظن،، اضافه اوكړله.

دلته شك دكوم راوى د طرفه دې؟ دا راوى كوم ته چه شك شوې دې.محمد بن فليح دې.

خکه چه د محمد بن فليح د واسطې نه بغير د «الحسن بن سفيان وغيره عن عثمان بن أبي شيبة عن يونس بن محمد عن فليح» په طريق سره دا روايت نقل دې.په دې كښې دڅه شك نه بغير د «أين السائل....» الفاظ دى.[1]

قوله قَالَ هَا أَنَا يَا رَسُولَ اللهِ قَالَ فَإِذَا ضُيِّعَتِ الْأَمَانَةُ فَانْتَظِرِ السَّاعَةَ قَالَ كَيْفَ إِضَاعَتُهَا: دې اعرابى جواب وركړو چه اې د الله رسوله ﷺ! سائل زه يم.نبى كريم ﷺ اوفرمائيل.كله چه امانت ضائع كړې شى.نو د قيامت انتظار كوه.دې سړى سوال اوكړو چه امانت ضائع كول به په څه طريقه وى؟

«جواب على اسلوب الحكيم»،او په قران كريم كښې ددې نظائر د نبى كريم ﷺ دا جواب «جواب على اسلوب الحكيم» دې.مطلب دا دې.چه ده سوال كړې وو.چه قيامت به كله راځى؟ نبى كريم ﷺ جواب وركړو.چه ددې د تپوس كولو ضرورت نشته.ځكه چه ددې علم خو ماته هم نشته.البته كه د قيامت د علاماتو په باره كښې ته سوال كوې.نو دا زياته مناسب ده.ځكه چه دا ماته معلومه ده.بيا دوى ﷺ علامات بيان كړل.د قيامت راتلو وخت ئې مقرر نكړو.

دا داسې ده.لكه څنګه چه د ﴿يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْأَهِلَّةِ﴾په جواب كښې ﴿قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ﴾[2] فرمائيلى شوى دى.دلته سوال دا وو.چه سپوږمۍ وړوكې كيږى او غټيږى ولې؟ ددې د كميدو او غټيدو علت څه دې؟ په جواب كښې دعلت بيانولو په ځائې حكمت بيان كړې شو.چه ددې نه د وختونو تعين كيږى.

دغه شان په يو بل آيت كښې دى. ﴿يَسْـَٔلُونَكَ مَاذَا يُنفِقُونَ﴾ددې په جواب كښې ئې اوفرمائيل. ﴿قُلْ مَآ أَنفَقْتُم مِّنْ خَيْرٍ فَلِلْوَٰلِدَيْنِ وَٱلْأَقْرَبِينَ.....﴾ [3] سوال كونكى ددې تپوس كوو.چه څومره خرچ كړو.په جواب كښې دا اونه وئيلې شو.چه هر څومره خرچ كوې.دا خو ستا په ګنجائش (وس) باندې (منحصر) دې.د تپوس كولو خبره دا ده.چه كوم ځائې خرچ كړې شى.په دې وجه مصارف بيان كړې شو.دغه شان دلته كښې ئې هم د قيامت تعين اونه فرمائيلو.بلكه د قيامت علامات ئې اوښودل.

دلته په حديث باب كښې «إذا ضيعت الأمانة فانتظر الساعة» فرمائيلى دى.دغه شان په يوبل حديث كښې راځى.چه نبى كريم ﷺ اوفرمائيل.«إذا كان أمراؤكم خياركم، و أغنياؤكم سمحاءكم، و أموركم شورى بينكم، فظهر الأرض خيرلكم من بطنها، وإذا كان أمراؤكم شرارکم و أغنياؤكم بخلاءكم، و

---

[1] فتح البارى (۱۱/۱۴۳)-

[2] البقرة:۱۸۹)_

[3] البقر:۲۱۵)-

أمور كم إلى نسائكم فبطن الأرض خير لكم من ظهرها»(١)

په دې حديث کښې هم نبی کريم ﷺ علامات ښودلی دی.

سائل د امانت په ضائع کولو په مطلب باندې پوهه نشو.په دې وجه هغه اووئيل،،كيف إضاعتها؟،، ددې نه معلومه شوه.که د متعلم (شاګرد) په پوهه کښې خبره رانشی.نو هغه استفسار (دوباره تپوس) کولې شی.او په استفسار باندې معلم ته خفه کيدل پکار نه دی. البته که د سوال مقصد امتحان اخستل وی.په تشويش کښې اچول مقصود وی.نو بيا خفګان په ځائې دې.

قوله قَالَ إِذَا وُسِّدَ الْأَمْرُ إِلَى غَيْرِ أَهْلِهِ فَانْتَظِرِ السَّاعَةَ: نبی کريم ﷺ اوفرمائيل.کله چه کار نا اهل ته اوسپارلې شی.نو د قيامت انتظار کوه.

د ،،وسد،، لغوی تحقيق: ،،وسد،، په معنی د ،،اسند،، ده.(٢) سپارل، حواله کول.لکه څنګه د کتاب الرقاق په طريق کښې د ،،وسد،، په ځائې د ،،اسند،، لفظ راغلې دې.(٣)

بعضې حضرات وائی.چه دا د ،،وسادة،، نه ماخوذ دې.او معنی ئې ده. «إذا وضعت وسادة الملك، والأمر والنهي لغير مستحقها فانتظر الساعة» په دې صورت کښې به ،،الی،، د ،،لام،، په معنی کښې وی.د ،،اسند،، معنی ته متضمن کيدو باندې دلالت کولو دپاره ،،الی،، استعمال کړې شوې دې.(٤)

،،اذا ضيعت الامانة،، کښې د ،،امانت،، نه څه مراد دې؟ حاصل دا دې.چه په ،،إذا ضيعت الأمانة،، کښې امانت نه مراد د خيانت ضد نه دې.بلکه ددې نه مراد هغه امانت دې.دکوم ذکر چه په آيت کريمه ﴿إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا﴾ (٥) کښې دې.دغه شان دلته کښې هغه امانت مراد دې.دکوم ذکر چه د رسول کريم ﷺ په حديث کښې دې.«إن الأمانة نزلت في جذر قلوب الرجال....»(٦) ددې امانت اداکول مونږ قيوميت سره تعبير کولې شو.چه هرڅيز د هغې په مقام باندې کيخودې شې.او صحيح انتظام اوکړې شی.او دهر څيز حق ادا کړې شی.

د نا اهل نه مراد به دې دينه دې: ښکاره ده.چه کله نا اهل ته اوسپارلې شی.نو د قيامت انتظار

---

(١) سنن الترمذی كتاب الفتن باب (بدون ترجمة رقم ٧٨) رقم الحديث (٢٢٦٦)_

(٢) النهاية فی غريب الحديث والأثر(١٨٣/٥)_

(٣) صحيح بخاری (٩٦١/٢) كتاب الرقاق باب رفع الأمانة رقم ٦٤٩٦)_

(٤) النهاية (١٨٣/٥) وفتح الباری(١٤٣/١)_

(٥) الأحزاب:٧٢)_

(٦) صحيح البخاری(٩٦١/٢) كتاب الرقاق باب رفع الأمانة رقم ٦٤٩٧) وصحيح مسلم كتاب الإيمان باب رفع الأمانة والإيمان من بعض القلوب رقم ١٤٣)_

به کولې شي. ځکه چه نا اهل سړې به د خپلې لاعلمۍ په وجه ذمه دارې په پوره طريقه نه ادا کوی. کوم چه د کوم ځيز محل دې. هغه به دهغې په محل کښې نه ايږدی. نتيجه به دا وی. چه دينی بدنظمی به خورېږی. او آخر به داسې اوشی. چه بې دينی به عام شی. او په بې دينۍ باندې به قيامت قائمېږی. ددې نه معلومه شوه. چه اهليت په عالمانو کښې وی. په جاهلانو (بې علمو) کښې حقيقی اهليت نه وی.

حضرت ابو اميه جمحی رضی الله عنه نه مرفوعاً نقل دې. ((إنّ من أشراط السّاعة ثلاثاً إحداهن أن يلتمس العلم عند الأصاغر)) [1] ددې نه په عمر کښې يا ذات کښې کم تر خلق مراد نه دی بلکه ددې نه بې دينه مراد دی. لکه چه حضرت عبدالله بن المبارک رحمه الله فرمائی. ،،الأصاغر أهل البدع،، [2]

دغه شان حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه فرمائی. ((لا يزال النّاس صالحين متماسكين ما أتاهم العلم من أصحاب محمد صلی الله عليه وسلم ومن أكابرهم، فإذا أتاهم من أصاغرهم هلكوا)) [3] معلومه شوه. چه د نا اهله يعنی د بې علمه او بې دينه خلقو په لاس کښې چه کله اختيارات راورسيږی. نو د قيامت انتظار کوئ.

د حديث شريف کتاب العلم سره مناسبت: زمونږ د تيرشوی تقرير نه د حديث باب د واقعې او ترجمة الباب په مينځ کښې. مناسبت واضح شو. چه که عالم او مسئول په څه مشغله کښې مصروف وی. نو خبره دې مکمل کړی. او د سائل جواب دې ورکړې شی.

او د حديث شريف الفاظ ((إذا وسّد الأمر إلى غير أهله فانتظر السّاعة)) نه ددې کتاب العلم سره مناسبت واضح شو. چه که معامله بې علمه خلقو ته اوسپارلې شی. نو دا به د قيامت د نيزدې والی علامت وی. والله سبحانه أعلم.

٣-((بَابُ مَنْ رَفَعَ صَوْتَهُ بِالْعِلْمِ))

د ترجمة الباب مقصد: حافظ ابن حجر رحمه الله د ابن رشد رحمه الله نه نقل کړی دی. چه په اصل کښې امام بخاری رحمه الله ددې کتاب تدوين په هر اعتبار سره مکمل کول غوارې. نو د علم او آداب علم امور جامعيت سره بيانوی. او په دې سلسله کښې معمولی معمولی خبرو باندې هم بابونه قائموی. [4]

حضرت شاه ولی الله رحمه الله فرمائی. چه په رواياتو کښې د نبی کريم صلی الله عليه وسلم صفت راغلې دې.

---

[1] أخرجه عبدالله بن المبارك فی كتاب الزهد الرقائق ٢٠ رقم ٦١ والطبرانی فی الكبير انظر مجمع الزوائد (١٣٥/١) كتاب العلم باب أخذ كل علم عن أهله والجامع الصغير مع شرحه فيض القدير (٥٣٣/٢) رقم ٢٤٧٥)

[2] أنظر تعليقات كتاب الزهد لعبدالله بن المبارك (ص،٢١) وقال الهيثمی رحمه الله قال موسی يقلل إن الأصاغر أهل البدع انظر مجمع الزوائد (١٣٥)_

[3] روه الطبرانی فی الكبير والأوسط ورجاله موثقون قاله الهيثمی فی مجمع الزوائد (١٣٥/١)_

[4] فتح الباری (١٤٣/١، ١٤٤)_

،،ليس بصخاب،،(۱) دلته امام بخارى رحمه الله د ترجمة الباب نه دا بيانول غواړى.چه ددې نه مراد په لهو ولعب كښې شور شغب كول دى. علم كښې شور كول په دې كښې داخل نه دى.(۲)
حضرت گنگوهى رحمه الله فرمائى.چه آواز پورته كول يا چغې وهل چونكه په عرف كښې ناخوښه (بد) گڼرلې كيږى.او په شريعت كښې هم ددې نه نهى وارد شوې ده.په قرآن كريم كښې چه حضرت لقمان خپلو ځوى ته كوم نصيحت كړې وو.په هغې كښې ذكردى.
﴿وَاغْضُضْ مِنْ صَوْتِكَ.....﴾(۳) په دې وجه كيدې شى.چه چاته دلته په باب د علم كښې هم شبه وى. چه آيا رفع د صوت په علم كښې جائز ده.اوكه نه؟ نو امام بخارى رحمه الله د ترجمة الباب په ذريعه اوښودل.چه دا ضرورتاً جائز دې.(۴)
حضرت شيخ الهند رحمه الله فرمائى.چه ،،جهر مفرط(د حد نه زيات آواز) نه د نبى كريم ﷺ دشان مناسب دې.نه د علم دين مناسب دې.خو د حديث باب نه معلومه شوه.چه د ضرورت په وخت رفع د صوت مباح بلكه مستحسن ده. لبته په سبب د قلت مبالات(بې پرواهى) يا په وجه د تجبر او تكبر مذموم دې.(۵)
حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله فرمائى.چه ښكاره دا ده.چه امام بخارى رحمه الله د معلم اداب ښودل غواړى.چه كله ضروت راپيښ شى.نو آواز پورته كول پكار دى.چه ټول ئې واورى.(۶)
دا احتمال هم شته.چه د آواز ښكته ساتلو مدح په رواياتو كښې وارد ده.دغه شان په تيز آواز باندې نكير (منع) هم راغلې دې.په دې وجه امام بخارى رحمه الله د ترجمة الباب نه دا بيانول غواړى.چه د ضرورت په وخت آواز پورته كول مستحب دى.(۷)

---

۱) أخرجه البخارى فى صحيحه (۲۸۵\۱) فى كتاب البيوع باب كراهية السخب فى السوق رقم ۲۱۲۵ ليس بفظ ولاغليظ ولاسخاب فى الأسواق .. وانظرأيضاً كتاب التفسيرسورة الفتح باب ﴿إنا أرسلناك شاهداً ومبشراً ونذيراً﴾ رقم ۴۸۳۸ وانظرالجامع الترمذى كتاب البر والصلة باب ما جآء فى خلق النبى ﷺ (رقم ۲۰۱۶) والشمائل المحمدية له (۲۵۴. بشرح المواهب الدينة للبيجورى) وسنن الدارمى (۱۶\۱. ۱۷) المقدمة باب صفة النبى ﷺ فى الكتب قبل مبعثه)_
۲) شرح تراجم أبواب البخارى ۱۵_
۳) سورة لقمان:۱۹)_
۴) لامع الدرارى (۸۷\۲)_
۵) الأبواب والتراجم (۴۳)_
۶) الأبواب والتراجم لصحيح البخارى (۴۰)_
۷) المصدرالسابق)_

حديثِ باب

[٦٠] حَدَّثَنَا أَبُو النُّعْمَانِ عَارِمُ بْنُ الْفَضْلِ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنْ أَبِي بِشْرٍ عَنْ يُوسُفَ بْنِ مَاهَكَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو (١) قَالَ تَخَلَّفَ عَنَّا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي سَفْرَةٍ سَافَرْنَاهَا فَأَدْرَكَنَا وَقَدْ أَرْهَقَتْنَا الصَّلَاةُ وَنَحْنُ نَتَوَضَّأُ فَجَعَلْنَا نَمْسَحُ عَلَى أَرْجُلِنَا فَنَادَى بِأَعْلَى صَوْتِهِ وَيْلٌ لِلْأَعْقَابِ مِنَ النَّارِ مَرَّتَيْنِ أَوْ ثَلَاثًا))

رجال الحديث

① **ابوالنعمان عارم بن الفضل:** داابو النعمان محمد بن الفضل السدوسی دي. .عارم. . ددوی لقب دي. دوی تفصيلی حالات. د كتاب الايمان د ،،باب قول النبیﷺ: الدين النصيحة.....،، لاندې تير شوی دی.(٢)

② **ابوعوانه:** دا ابو عوانه وضاح بن عبدالله يشكری رحمه الله دي. ددوی مختصر تذكره د ..بدءالوحی دريم حديث لاندې تيره شوې ده.(٣)

③ **ابوبشر:** دا ابو بشر جعفر بن اياس يشكری واسطی بصری رحمه الله دي. د دوی د پلار اياس كنيت ابو وحشيه دي.(٤)

دوی په صحابو كښې د حضرت عباد بن شرحبيل رضی الله عنه نه سماع كړې ده. د دوی نه علاوه د سعيد بن جبير، طلحه بن نافع، طلق بن حبيب، عامر شعبی، عبدالرحمن بن ابی بكره، عطاء، عكرمه، مجاهد، حبيب بن سالم، ميمون بن مهران، يوسف بن ماهك او ابو نضره رحمهم الله وغيره نه روايت كوی.

ددوی نه روايت كونكو كښې ايوب سختيانی، سليمان الاعمش (وهما من أقرانه) خالد بن عبدالله واسطی، خلف بن خليفه، هشيم بن بشير او ابو عوانه رحمهم الله وغيره دی. (٥)

---

١) قوله:عن عبدالله بن عمرو الحديث أخرجه البخاری أيضاً فی كتاب العلم باب من أعاد الحديث ثلاثاً ليفهم عنه رقم ٩٦وفی كتاب الوضوء باب غسل الرجلين ولايمسح علی القدمين رقم ١٦٣ ومسلم فی صحيحه فی كتاب الطهارة باب وجوب غسل الرجلين بكمالهما رقم ٥٨٠، ٥٨٢) والنسائی فی سننه فی كتاب الطهارة باب إيجاب غسل الرجلين رقم ١١١ وأبوداود فی سننه فی كتاب سننه فی كتاب الصلاة والطهارة باب ويل للأعقاب من النار رقم ٧١٢)_

٢) كشف الباری (٤٣٤/١)_

٣) كشف الباری (٤٣٤/١)_

٤) تهذيب الكمال (٥/٥) وسير أعلام النبلاء (٤٦٥/٥)_

٥) دشيوخ او تلامذه د تفصيل دپاره اوګورئ: تهذيب الكمال(٦٠٥/٥)_

امام يحي بن معين، ابو زرعه، ابو حاتم او احمد بن عبدالله عجلى رحمهم الله فرمائى.،،ثقة،،[1]
امام محمد بن سعد رحمه الله فرمائى.،،ثقة كثير الحديث،،[2]
ابوبكر احمد بن هارون برديجى رحمه الله فرمائى.«كان ثقة، وهو من أثبت الناس في سعيد بن جبير»[3]
حافظ ابن عدى رحمه الله فرمائى.«وجعفر بن إياس، هو معروف بجعفر بن أبي وحشيه، حدث عنه شعبة وهشيم وغيرهما بأحاديث مشاهير وغرائب، وأرجوانه لابأس به»[4]
حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى.«أحد الأئمة والحفاظ»[5] دغه شان دوى فرمائى.«أحد الثقات، أورده ابن عدي في،،كامله،،فأساء،،[6]
امام احمد رحمه الله فرمائى.«أبوبشر أحب إلي من المنهال بن عمرو»[7]
د امام احمد رحمه الله خوئي عبدالله بن احمد بن حنبل فرمائى.«أحب إليك من المنهال؟ قال: نعم، شديدا أبوبشر أوثق»[8]
ياد ساتئ چه منهال بن عمرو د محدثينو په نيز ثقه راوى دى.د بخارى او سنن اربعه رجالو ځنې دى.[9] البته امام شعبه رحمه الله به ددوى د هغه احاديثو تضعيف كوو.كوم چه دوى د حبيب بن سالم او مجاهد بن جبير نه روايت كوى.امام شعبه رحمه الله فرمائى.چه دوى ته حبيب بن سالم او مجاهد نه سماع حاصل نه ده.[10]
خو دا تضعيف دلته هيڅ مضر نه دى.اول خو په دې وجه چه د امام شعبه تضعيف ددوى صرف هغه حديثونو سره متعلق دى.كوم چه دوى د مجاهد او حبيب بن سالم نه كوى.پخپله د ابو بشر د ذات سره ددې هيڅ تعلق نشته.[11]
دويمه داچه حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى.«احتج به الجماعة، لكن لم يخرج له الشيخان من حديثه عن

---

[1] تهذيب الكمال (٧١٥) وتهذيب التهذيب (٨٣١٢)_
[2] طبقات ابن سعد(٢٥٣١٧)_
[3] تهذيب التهذيب (٨٤١٢)_
[4] الكامل (١٥٢١٢)_
[5] سير أعلام النبلاء (٤٦٥١٥)_
[6] ميزان الإعتدال (٤٠٢١١)_
[7] تهذيب الكمال(٧١٥)_
[8] المصدر السابق)_
[9] الكاشف للذهبى مع تعليقات (٢٩٨١٢) رقم ٥٦٥٣)_
[10] تهذيب الكمال(٧١٥. ٨.) وسير أعلام النبلاء (٤٦٦١٥) وميزان الإعتدلال (٤٠٢١١) وهدى السارى (٣٩٥)_
[11] أنظر المصادر المذكورة فى التعليقة السابقة وانظر أيضاً التعليقات على الكاشف (٢٩٣١١) رقم ٧٨١)_

مجاهد ولا عن حبيب بن سالم))[1] نو د صحيحينو په حديثونو كښې هيڅ شبه باقى نه پاتې كيږى والله اعلم

په ۱۲۵ه كښې ددوى وفات اوشو.[2] ،، رحمه الله تعالى رحمة واسعة،،_

④ **يوسف بن ماهك:** دا يوسف بن ماهك (بفتح الهاء وكسرها)[3] بن بُهزاد (بكسر الباء وضمتها وبالزاى المعجمة)[4] فارسى مكى رحمه الله دې.[5]

دوى د خپل پلار ماهك بن بهزاد او د خپلې مور مُسيكه نه علاوه د حضرت حكيم بن حزام، حضرت عبدالله بن عمر، حضرت عبدالله بن عمرو، حضرت عبدالله بن عباس، حضرت معاويه، حضرت ابوهريره او عائشه رضي الله عنهم وغيره نه روايت كوى.او دحضرت ابى بن كعب رضي الله عنه نه مرسلاً روايت كوى.

ددوى نه په روايت كونكو كښې ايوب سختيانى، ابو بشر جعفر بن اياس، حميد الطويل، عاصم احول، عبدالملك بن جريج او عطاء بن ابى رباح رحمهم الله وغيره حضرات دى.[6]

امام يحي بن معين رحمه الله فرمائى.،،ثقة،،[7]

امام نسائى رحمه الله هم دوى لره ،، ثقه،، گرځولې دې.[8]

امام ابن خراش رحمه الله فرمائى.،،ثقة عدل،،[9]

امام بن حبان رحمه الله دوى لره په كتاب الثقات كښې ذكر كړې دې.[10]

امام محمد بن سعد رحمه الله فرمائى.،،وكان ثقة قليل الحديث،،[11]

حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى.،،ثقة،،[12]

---

[1] هدى السارى (ص،۳۹۵)_
[2] ميزان الإعتدال(۱\۴۰۳) وغيره.
[3] فتح البارى (۱\۱۴۳)_
[4] المغنى ۱۲_
[5] تهذيب الكمال (۳۲\۴۵۱)_
[6] د شيوخ اوتلامذه د تفصيل دپاره اوگورئ تهذيب الكمال (۳۲\۴۵۳)_
[7] تاريخ عثمان بن سعيد الدارى (۲۲۶) رقم ۸۶۴ وتهذيب الكمال (۳۲\۴۵۳)_
[8] تهذيب الكمال (۳۲\۴۵۳)-
[9] المصدرالسابق)_
[10] الثقات لابن حبان (ت۵\۵۴۹)_
[11] طبقات لابن سعد (۵\۴۷۱)_
[12] الكشاف (۲\۴۰۰۱)_

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی ،،ثقة[1] ددوی په سن وفات کښې مختلف اقوال دی.چه د ۱۰۳ھ، ۱۰۲ھ، ۱۱۰ھ، ۱۱۳ھ، او ۱۱۲ھ اقوال ملاویږی.([2])،، رحمه الله تعالی رحمة واسعة،،_

د ،،ماهک،، تحقیق ،،ماهك،، د ،،هاء،، په فتحې سره دې په دې باندې کسره هم وئیلې شوې ده.([3]) دا فارسي لفظ ،،ماه،، په معنی د ،،سپوږمئ،، دې.چه ددې په آخر کښې کاف دتصغیر دې.([4])

دا لفظ منصرف دې که غیر منصرف؟ دا لفظ د بخاری اکثرو شارحینو غیر منصرف ګرځولې دې.او اصیلی رحمه الله منصرف وئیلې دې.([5]) د غیر منصرف وئیلو وجه خو ښکاره ده.چه په دې کښې د غیرمنصرف کیدو دوه سببونه عجمه او علمیت موجود دی.([6])

د منصرف وئیلو څه وجه ده؟ علامه کرمانی رحمه الله فرمائی چه د ،،ماه،، معنی چونکه ،،سپوږمئ،، ده.نو د ،،ماهك،، معنی ،،سپوږمئ ګوټې،، شوه.دغه شان په دې کښې د وصف معنی غالب شوه.ګویا د عجمه غیر منصرف جوړیدو دپاره چه کوم د علمیت شرط وو.هغه مفقود شو.ځکه چه په وصف او علمیت کښې تضاد دې.او دلته د وصف معنی مونږه غالب ګرځولې ده.نو علمیت به نه وی.([7])

حافظ ابن حجر رحمه الله هم دا خبره ذکرکړې ده.([8]) علامه عینی رحمه الله ددې په تشریح کښې فرمائی.چه د تصغیر تعلق چونکه صفاتو سره وی.په دې وجه به ،،ماهك،، کښې د صفت معنی غالب وی.او په صفت او علمیت کښې د تضاد په وجه اجتماع نه کیږی.چونکه په دې صورت کښې صرف یو سبب باقی پاتې کیږی.په دې وجه به دا منصرف وئیلې کیږی.([9])

علامه عینی رحمه الله فرمائی.([10])

① که دا لفظ په کسرهٔ د هاء سره اووئیلې شی.نو دا لفظ به خالص د عربئ لفظ وی.په دې صورت کښې به منصرف وئیلې کیږی.ځکه چه دا به د «مهكتُ الشيئَ(ف)أمهكُه مَهكاً» نه ماخوذ وی چه ددې معنی ده.دیوخیزپه میده کولوکښې او اغګلوکښې دمبالغې نه کاراخستل.([11])

---

[1] تقریب التهذیب (ص.٦١١) رقم ٧٨٧٨)-
[2] تهذیب التهذیب (١١\٤٢١، ٤٢٢)_
[3] فتح الباری(١\١٤٣)_
[4] عمدة القاری(٢\٨)_
[5] فتح الباری(١\١٤٣) وعمدة القاری(٢\٨)_
[6] المصدرالسابق)_
[7] شرح الکرمانی(٢\٧)_
[8] فتح الباری(١\١٤٣)_
[9] فتح الباری(١\١٤٣)_
[10] عمدة القاری(٢\٨)_
[11] القاموس المحیط(٨٥٩)_

④ دغه شان د ،،مهكت الشئ،، معنى د چقنړا كولو (او ميده كولو) هم راځى. (١)

④ ممكن ده چه دا لفظ د ،، مهكت الشهاب،، نه ماخوذ وى.چه ددې معنى د ځوانئ ترو تازګى او رونق ده. (٢)

④ علامه عينى رحمه الله فرمائى.كه دا لفظ ،،بفتح الهاء،، اووئيلې شى.نو بيا هم ممكن ده.چه عربى لفظ وى.په دې طريقه چه دا د ،،مماهكة،، (٣) د فعل ماضى ،،ماهك،، نه علم منقول اوګرځولې شى.په دې صورت كښې په د علميت او وزن فعل په وجه غيرمنصرف وئيلې شى. (٤)

بيا اګرچه اكثرو حضراتو ،،ماهك،، ددوى د پلار نوم ګرځولې دې.خو امام دارقطنى رحمه الله ،،ماهك،، ددوى د مور نوم ګرځولې دې.په دې صورت كښې خو دعلميت او تانيث په وجه غير منصرف ګرځولې كيدې شى.(٥) والله اعلم.

⑤ عبدالله بن عمرو: دا مشهور صحابى حضرت عبدالله بن عمرو بن العاص رضي الله عنهما دى.ددوى حالات د كتاب الايمان د ،،باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده،، لاندې تير شوى دى. (٦)

قوله قَالَ تَخَلَّفَ عَنَّا النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي سَفْرَةٍ سَافَرْنَاهَا: حضرت عبدالله بن عمرو رضي الله عنهما فرمائى.چه په يو سفر كښې چه مونږ وو.نبى كريم صلى الله عليه وسلم زمونږ نه روستو پاتې شو.

دا د كوم ځائې سفر وو؟ د صحيح مسلم په يو روايت كښې د((رجعنا مع رسول الله صلى الله عليه وسلم من مكة إلى المدينة....))(٧) الفاظ دى.ددې نه معلومه شوه.چه دا سفر د مكې مكرمې نه د مدينې منورې په طرف شوې وو.

① داسفريا خودحجة الوداع سفر وو.ځكه چه حضرت عبدالله بن عمرو رضي الله عنهما يقينى طور باندې په دې سفر كښې نبى كريم صلى الله عليه وسلم سره وو.

② يا دا د غزوة الفتح سفر وو.اګرچه د غزوة الفتح په موقعه باندې د نبى كريم صلى الله عليه وسلم واپسى دمكې مكرمې نه نه وه شوې.بلكه د ،،جعرانه،، نه شوې وه.خو وئيلې شى.چه نبى كريم صلى الله عليه وسلم

---

(١) المصدرالسابق)-
(٢) المماهكة وهو الجهد في الجماع من الزوجين كذا في العمدة (٨\٢)_
(٣) عمدة القارى(٨\٢) تاج العروس (١٨٥\٧)_
(٤) عمدة القارى(٨\٢)_
(٥) كشف البارى(٦٧٩\١)_
(٦) صحيح مسلم (١٢٥\١) كتاب الطهارة باب وجوب غسل الرجلين بكمالهما)_
(٧) صحيح مسلم (١٢٥\١) كتاب الطهارة باب وجوب غسل الرجلين بكمالهما)_

چونکه د مدينې منورې نه د مکې مکرمې دپاره روان شوې وو.او هم ددې سفر نه واپسى وه.په دې وجه اګرچه په حقيقت کښې د جعرانه نه واپسى شوې ده.خو په دې باندې د «رجوع من مكة إلى المدينة» اطلاق کولې شى.

③ دا هم ممکن ده.چه دا د عمرة القضاء سفر وى. ځکه چه حضرت عبدالله بن عمرو ﷺ هم په دې ورځو کښې اسلام راوړلې وو. (١) والله اعلم.

قوله فَأَدْرَكَنَا وَقَدْ أَرْهَقَتْنَا الصَّلَاةُ وَنَحْنُ نَتَوَضَّأُ: نو نبى کريم ﷺ مونږ ته راورسيدو.په داسې حال کښې چه مونږ مونځ رالاندې کړى وو.او مونږ (په جلتى: جلتى) اودسونه کول.

د ،،أرهقنا الصّلاة،، لغوى تحقيق: ،،رَهِقَه يَرهَقُه رهقاً: غشيه، ولَحِقه ودَنا منه،(٢)،،وحمله مالا يطيقه(٣) دلته به د ،،أرهقنا الصّلاة،، معنى وى.«أعجلتنا الصلاة،(٤)حتى كادت أن تغشينا وتُلحِقنا بصلاة أخرى بعدها»

بيا دا لفظ په دريو طريقو وئيلې شوې دې:

① يو هم دغه شان دې.،،أرهقتنا الصّلاةُ،، يعنى ،،ارهقت،، د ماضى واحد مونث غائب صيغه ده.او ،،الصّلاةُ،، مرفوع دې.چه هغه ددې فاعل دې.

② دويم روايت ،،أرهقَنا الصّلاةُ،، دې.په دې صورت کښې هم ،،الصلاة،، د فاعل کيدو په وجه مرفوع دې.البته،،أرهق،،د ماضى واحد مذكر غائب صيغه ده.چونکه ،،الصّلاةُ،، مونث حقيقى نه دې.په دې وجه ددې دپاره د فعل مذكر استعمالولو هيڅ باك نشته.

③ دريم روايت ،،أرهقْنا الصّلاةَ،، دې.يعنى ،،أرهقْنا،، د فعل ماضى جمع متكلم صيغه ده. نو قاف ساكن دې.او ،،الصلاةَ،،د مفعول کيدو په وجه منصوب دې.په دې صورت کښې به معنى دا وى.«أخرناها وقتها حتى كِدنا أن نغشيها ونُلحقها بالصّلاة التى بعدها»(٥)

بيا ددې مونځ نه د مازيګر مونځ مراد دې.لکه ځنګه چه په بعضو رواياتو کښې ددې صراحت موجود دې.(٦)

---

(١) انظر فتح البارى(١١/٢٦٥) كتاب الوضوء باب غسل الرجلين .ولايمسح على القدمين)_

(٢) القاموس المحيط(٨٠٠)-٢ ..أرهقه: أغشاه () النهاية(٢/٢٨٣)_

(٣) انظر القاموس (٨٠٠)_

(٤) عمدة القارى(٢/٨)_

(٥) فتح البارى(١١/٢٦٥) كتاب الوضوء باب غسل الرجلين ولا يمسح على الخفين وعمدة القارى (٢/٨) والنهاية (٢/٢٨٣)_

(٦) كما فى طريق مسدد عن أبى عوانة عند البخارى فى كتاب العلم باب من أعاد الحديث ثلاثاً ليفهم عنه رقم ٩٦ وفى طريق موسى عن أبى عوانة عنده أيضاً فى كتاب الوضوء باب غسل الرجلين ولا يمسح على الخفين رقم ١٦٣)

قوله فَجَعَلْنَا نَمْسَحُ عَلَى أَرْجُلِنَا: نو مونږ (جلتي جلتي سره اودس كولو) پخپلو خپو باندې مو اوبه موګلې.

د مسح نه څه مراد دې؟ په ،،مسح،، كښې د دوو معانيو احتمال دې

① يو دا چه مسح پخپل ظاهر باندې محمول ده.يعنى په خپو باندې لوند لاس راښكل مراد دى.ددې احتمال مراد اخستلو په صورت كښې به دا وئيلې كيږى.چه په يوه زمانه كښې د خپو وينځلو په ځائې د خپو مسح مشروع وه.روستو د وينځلو حكم راغې.او د مسح حكم منسوخ شو.لكه څنګه چه امام طحاوى رحمه الله دا رائې ښكاره كړې ده.[1] خو دلته كښې دا ظاهرى معنى مراد نه ده.

② دويمه دا چه د ،،مسح،، نه غسل خفيف مراد دې.او مطلب دا دې.چه د وخت د تنګئ او په اودس كښې د جلتئ په وجه، او په مونځ كښې د تاخير د خطرې په سبب مونږ چه څنګه وينځل.هغه معمولى وو.ګويا چه د وينځلو په ځائې مسح كيدله.لكه چه علامه عينى رحمه الله د قاضى عياض رحمه الله په حوالې سره نقل كړې دى.«معناه نغسل كما هو المراد فى الآية....»[2]

دغه شان علامه عينى رحمه الله د امام طحاوى رحمه الله د ،،نسخ،، په رائې باندې كلام كړې دې.او فرمائيلى ئې دى.«وفيه نظر، لأن قوله: ،،نمسح على أرجلنا،، يحتمل أن يكون معناه غسلاً خفيفاً مبقعاً[3] حتى يرى كأنه مسح....»[4]

علامه عينى رحمه الله فرمائى.چه دلته د ،،مسح،، نه د ،،غسل،، مراد كيدو يوه قرينه دا هم ده.چه كه وړاندې په خپو باندې مسح كول فرض وو.او وينځل فرض نه وو.نو په «ويل للأعقاب من النار» فرمائيلو سره ئې د وعيد ذكر ولې فرمائيلو.د وعيد نه بغير به ئې صرف دا ارشاد فرمائيلې وى.چه بيا دپاره وينځل كوئ.ددې نه معلومه شوه.چه د شروع نه غسل رجلين (دخپو وينځل) مشروع دى.نو دلته به د ،،مسح،، نه ،،غسل،، مراد اخستلې كيږى.[5] والله اعلم.

---

[1] أنظرشرح معانى الآثار(٣٥|١) كتاب الطهارة باب فرض الرجلين فى الوضوء حيث قال الطحاوى رحمه الله فذكرعبدالله بن عمروأنهم كانوا يمسحون حتى أمرهم رسول الله ﷺ بإسباغ لاوضوء وخوفهم فقال ويل للأعقاب من النار فدل ذلک أن حكم المسح الذى كانوا يفعلونه قد نسخه ما تأخر عنه مما ذكرنا_

[2] عمدة القاى(٩|٢)_

[3] بقّعة:جعله ذا بُقَع والبقعة القطعة من الأرض على غير هيئة التى إلى جنبها ومعنى قوله: غسلا خفيفاً مبقعاً غسلا خفيفا بحيث إنتضح الماء على رجله فابتل موضع منها دون موضع انظرالقاموس المحيط (٦٣٤)_

[4] عمدة القارى(٩|٢) _

[5] عمدة القارى(٩|٢. ١٠)_

قوله فَنَادَى بِأَعْلَى صَوْتِهِ وَيْلٌ لِلْأَعْقَابِ مِنَ النَّارِ مَرَّتَيْنِ أَوْ ثَلَاثًا: نبی کریم ﷺ په اوچت آواز دوه یا درې ځله اوفرمائيل ، ،پوندو دپاره د اور د عذاب خرابی ده.،

اثبات د ترجمې د ،،فنادى بأعلى صوته،، جملې نه د امام بخاری ﷫ مدعا ثابتيږی.چه علم دپاره اوچت آواز کول نه صرف جائز بلکه د ضرورت په وخت مستحسن دې.

د نبی کریم ﷺ انداز بیان نبی کریم ﷺ چه به کله وعظ او نصیحت کولو.نو د نبی کریم ﷺ آواز به پورته کیدو.

① حضرت جابر ﷛ فرمائی.((كان رسول الله ﷺ إذا خطب احمرت عيناه وعلا صوته واشتد غضبه...))[1]

② دغه شان د حضرت نعمان بن بشير ﷛ په روايت کښې دی.((سمعتُ رسول الله ﷺ يخطب، يقول: أنذرتكم النار، أنذرتكم النار، أنذرتكم النّار، حتى لو أن رجلاً كان بالسّوق لسمعه من مقامي هذا....))[2]

③ دغه شان په يو بل روايت کښې دی.((...حتى لوكان رجل في أقصى السّوق سمعه و سمع أهل السّوق صوته وهو على المنبر))[3]

قوله وَيْلٌ لِلْأَعْقَابِ مِنَ النَّارِ:

د ،،ويل،،او ،،عقبه،، تحقيق او مراد ،،ويل،،د عذاب او هلاکت او خسران او بربادئ په معنی کښې راځی. دغه شان په بعضو رواياتو کښې راځی.،،ويل وادي جهنم......))[1]

په بعضو رواياتو کښې راځی.((ويل وادي جهنم يسيل منه صديد أهل النّار))[2]

،،اعقاب،، د عقب جمع ده.پوندو ته وائی.دلته ، ،اصحاب الاعقاب،، (پوندو والا) مراد دی. او سرې چونکه پخپلو پوندو باندې اودريږی.نو کله چه خپې په جهنم کښې وی.نو پخپله به هم په جهنم کښې وی.د ،،اعقاب،، د تخصيص يوه وجه دا هم کيدې شی.چه دا په اوبو باندې لوندول پکار وو.خو دا لوندې نشوی.نو چونکه د الله تعالٰی فرض په دې کښې پاتې شو. نو هم دا حصه به په عذاب کښې وی.والله اعلم.

خلاصه د پوره خبرې خلاصه دا شوه.چه کله د مازيګر د مونځ وخت تنګ شو.نو حضرات صحابه کرامو ﷺ په جلتئ جلتئ سره اودسونه کول.په دې طريقه اودس کولو کښې د خپو څه حصه خاص طور باندې د پوندو حصه د اوچ پاتې کيدو زيات امکان وو.په دې وجه نبی کريم ﷺ په اوچت آواز سره دوه درې ځله خبردارې ورکړو.او وې فرمائيل.چه د خپو حکم وينځل دی.چه دا اسباغ (اوبو اچولو) سره کول پکار دی.صرف مسح کولو والا وينځل

---

[1] صحيح مسلم (١١\٢٨٤) كتاب الجمعة)_

[2] مسند أحمد (٤\٢٧٢) أحاديث النعمان بن بشير رحمهما الله)_

[3] المصدر السابق)_

[بقيه حاشيه په راروان صفحه...

کافی نه دی. ممکن ده. چه په دې طریقه څه حصه اوچه پاتې شی. په دې وجه ئې دوه درې خله

((ویل للأعقاب من النار)) اوفرمائیل چه ټول ئې واوری. او پوهه شی.

تنبیه ددې نه معلومه شوه چه طریقه د خپو غسل (وینځل) دی. مسح کول نه دی. حالانکه روافض د خپو وظیفه مسح ګرځوی. تفصیلی بحث به انشاءالله روستو په ..کتاب الوضوء.. کښې راځی. والله اعلم بالصواب.

۴-((بَابُ قَوْلِ الْمُحَدِّثِ حَدَّثَنَا وَأَخْبَرَنَا وَأَنْبَأَنَا))

((وَقَالَ لَنَا الْحُمَيْدِيُّ كَانَ عِنْدَ ابْنِ عُيَيْنَةَ حَدَّثَنَا وَأَخْبَرَنَا وَأَنْبَأَنَا وَسَمِعْتُ وَاحِدًا وَقَالَ ابْنُ مَسْعُودٍ حَدَّثَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ الصَّادِقُ الْمَصْدُوقُ وَقَالَ شَقِيقٌ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَلِمَةً وَقَالَ حُذَيْفَةُ حَدَّثَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَدِيثَيْنِ وَقَالَ أَبُو الْعَالِيَةِ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِيمَا يَرْوِي عَنْ رَبِّهِ وَقَالَ أَنَسٌ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِيمَا يَرْوِيهِ عَنْ رَبِّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَقَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَرْوِيهِ عَنْ رَبِّكُمْ عَزَّ وَجَلَّ))

وړاندې باب سره مناسبت د مذکوره باب ماقبل سره مناسبت دا دې چه په تیرشوی باب کښې د ،،رفع الصوت بالعلم،، ذکر وو. چه حاضرین ئې یاد کړی. او نورو ته ئې اورسوی. او نورو ته رسولو دپاره، چونکه په دې الفاظو کښې به دڅه ضرورت راپیښیږی. او ددې الفاظو د لغوی او اصطلاحی معانیو بیانولو حاجت وی. په دې وجه ئې ،،باب قول المحدث حدثنا، او اخبرنا وأنبأنا،، منعقد کړې دې.

د ترجمة الباب مقصود ① علامه ابن رشید رحمه الله فرمائی. چه امام بخاری رحمه الله دې ترجمې سره دې خبرې طرف ته اشاره کړې ده. چه دوی پخپل کتاب کښې هغه حدیثونه نقل کړی دی. کوم چه مسند دی. او د نبی کریم ﷺ نه منقول دی. څکه چه حدیث مسند په ،،حدثنا،، او ،،اخبرنا،، سره نقل کولې شی.

② یومقصد دا هم رخولې شی. چه محدثینو د روایت نقل کولو په سلسله کښې کوم مختلف الفاظ مخصوص ساتلې دی. نو آیا دا ددوی د دماغو اختراع ده. اوکه په دې سلسله کښې پیغمبر ﷺ او ددوی د اصحابو نه هم څه ثابت دی. او چونکه دا معلومه شوې ده. چه اسناد په دین کښې داخل دی. په دې وجه اوس دا تلاش ضروری دې. چه کومې طریقې

بقیه حاشیه د تیرمخ...[1]) الجامع للترمذی کتاب التفسیر باب ومن سورة الأنبیاء رقم ۳۱۶۴ والمسند الأحمد (۷۴۱۳) والمستدرک للحاکم (۵۹۶۱۴) کتاب الأهوال وصححه الحاکم وأقره الذهبی رحمه الله_

[2]) أخرجه السیوطی فی الدر المنثور (۸۲۱۱) و(۳۰۳۱۶) وفیه روایات کثیرة فراجعه إن شئت)_

محدثينو عالمانو اختيار کړی دی.ددې هم څه اصل شته اوکه نشته.که ددې اصل وی.يعنی پيغمبرﷺ يا ددوی اصحابوﷺ ددې الفاظو استعمال کړې دې.نو دا خبره به مستند وی.ځکه چه دين به هم د پيغمبرﷺ وی.او د نقل کولو طريقه به هم ددوی نه ثابته وی.او په دې کښې به د هيڅ قسمه شبهې ګنجائش باقی پاتې نشی.

ددې تقرير په صورت کښې به د ترجمة الباب ،،قول المحدث حدثنا أو أخبرنا و أنبأنا،، مطلب دا وی.چه صرف هم ددې درې الفاظو په باره کښې تفتيش او تحقيق مقصود نه دې.بلکه ددې نه علاوه نور هم چه څومره طريقې د روايت نقل کولو دپاره استعمالولې شی.هغه به ټولې مراد کښې داخل وی.په دې تقدير باندې به «قال لنا الحميدی: كان عند ابن عيينه حدثنا و أخبرنا وسمعتُ واحداً» دا جمله استطرادی وی.په مقصود کښې به داخل نه وی.

③ د ترجمة الباب يو مقصد دا هم کيدې شی.چه د محدثينو عالمانو په نيز دلته د روايت نقل کولو په سلسله کښې مختلف الفاظ استعماليږی.ددې حيثيت او وزن څه دې؟ يعنی دا الفاظ يو برابر دی.او که په دې کښې د قوت او ضعف فرق دې؟ په دې صورت کښې به د ،،قال لنا الحميدی.....،، جمله استطرادی نه وی.بلکه ددې مطلب به دا وی.چه په دې الفاظو کښې خپل مينځ کښې د مراتبو فرق نشته.دا ټول برابر دی.محدث ته اختيار دې.که غواړی.حدثنادې استعمال کړی.اوکه غواړی د ،،سمعت،، صيغه دې استعمال کړی.

④ دترجمة الباب دا مقصد هم کيدې شی.چه د روايت نقل کولو کومې طريقې په محدثينو کښې معروف (مشهورې) دی.آيا دغه ټولې طريقې جائز دی.يا په دې کښې څه يوه طريقه داسې هم شته.چه هغه ناجائز اوګرځولې شی.ځکه چه بعضو حضراتو د ،،انباء،، طريقه کمزورې ګرځولې ده.او بعضو دا ناقابل اعتبار ګرځولې ده.امام بخاریؒ ترجمه منعقد کړله.او وې ښودل.چه دا ټولې طريقې جائز او قابل د استناد دی.په دې طريقه به د امام حميدیؒ د ارشاد مطلب دا وی.چه په جواز د تمسك او معمول کيدو کښې ټولې طريقې برابر دی.دا جدا خبره ده.چه بعضو طريقو ته په بعضو باندې ترجيح حاصل ده.لکه څنګه چه د ،،حدثنا،، په تعبير سره روايت صحيح کيږی.دغه شان به د ،،اخبار،، او،،انباء،، صيغې اعتبار هم کيږی.

د تحمل حديث انواع مناسب معلوميږی.چه په دې مقام باندې تاسو د تحمل حديث په انواعو او د حديث اداکولو په طريقو باندې پوهه شئ.د اصول حديث عالمانو د تحمل حديث اته قسمونه بيان کړی دی.

① **السماع من لفظ الشيخ:** ددې صورت دا دې.چه شيخ د خپل سند روايات اوروی. او شاګرد اوری.کله شيخ زبانی اوروی.او کله په کتاب کښې کتلو سره اوروی.دغه شان شاګرد کله کله صرف په اوريدو باندې اکتفاء کوی.او کله اوريدو سره سره ليکل هم کوی.[1]

---

[1] مقدمة ابن الصلاح (ص.۶۲) النوع الرابع والعشرون: سماع الحديث وتحمله وضبطه بيان أقسام طرق نقل الحديث وتحمله وفتح المغيث (۱۵۲/۲) أقسام التحمل والأخذ)_

② ،،القراءة علی الشیخ،،: یعنی د شیخ په وړاندې د شیخ مرویات اوویلې شی.او شیخ اوري.که شاګرد ئې وائی.اوکه بل یو طالب علم ئې وائی.او دې ئې اوري.بیا دا لوستل که په حفظ (یاد) سره وی.اوکه د کتاب نه وی.دغه شان د شیخ اوریدل که حفظاً وی.اوکه کتاب لاس کښې اخستلو سره وی.بیا د کتاب په لاس کښې د اخستلو په صورت کښې پخپله د شیخ په لاس کښې کتاب وی.اوکه د بل یو ثقه سړی په لاس کښې وی.[1]

یاد ساتئ:چه په ،،قراءت علی الشیخ،، کښې چه طالب علم کوم روایات وائی.هغه دې ددې شیخ مرویات وی.نور روایتونه دې نه وی.او ددې مقصد دا وی.چه طالب علم شیخ ته واوری.او توثیق اوکړی.اوکه په ضبط کښې څه قسمه کمی وی.نو د هغې ازاله اوکړی.[2]
بیا د جمهورو په نیز دا صورت صحیح دې.چه د قراءت په موقعه کتاب د یو ثقه سړی په لاس کښې وی.پخپله د شیخ په لاس کښې نه وی.ددې نه قاضی ابوبکر باقلانی او امام الحرمین رحمهما الله اختلاف کوی.او فرمائی.چه پخپله د شیخ په لاس کښې کتاب کیدل پکار دی.د بل چا په لاس کښې نه دې پکار.[3] حافظ ابن الصلاح رحمه الله د جمهورو مسلک راجح ګرځولې دې.[4] البته که دغه سړې ثقه نه وی.نو دداسې سماع هیڅ اعتبار نشته.[5]

،،قراءت علی الشیخ،، ته اکثر محدثین ،،عرض،، هم وائی.[6] وړاندې د باب القراءة والعرض علی المحدث لاندې ددې زیات تفصیل راځی.

دقرأت علی الشیخ یا عرض حکم:

ددې نوع د تحمل د صحت په باره کښې اتفاق دې.البته امام ابوعاصم النبیل او عبدالرحمن بن سلام مجمحی د ،،قراءت علی الشیخ،، د عدم جواز قائل دی.خو جمهورو ددوی قول رد کړې دې.[7]

دقرأت علی الشیخ مرتبه:

ددې نوع څه مرتبه ده؟ په دې کښې درې اقواله دی.

① د امام ابوحنیفه، شعبه، ابن ابی ذئب او یحی القطان رحمهم الله نه منقول دی.ه د ،،قراءت علی الشیخ،، درجه د ،،سماع من الشیخ،، نه زیاته ده.د امام مالک رحمه الله نه هم یو روایت هم دا منقول دې.[8] ددې حضراتو وینا دا ده.چه د ،،سماع من الشیخ،، په صورت کښې که شیخ ته سهوه

---

[1] مقدمة ابن الصلاح (ص، ٦٤، ٦٥) وفتح المغیث للسخاوی(١٦٨/٢)_
[2] تیسیر مصطلح الحدیث (١٥٨)_
[3] توضیح الأفکار لمعانی تنقیح الأنظار(١٨٧/٢)_
[4] مقدمة ابن الصلاح(ص،٦٦)_
[5] مقدمة ابن الصلاح (ص،٦٧) وتوضیح الأفکار(١٨٨/٢)_
[6] فتح المغیث للعراقی (ص،١٨٥) ومقدمة ابن لاصلاح (٦٤)
[7] المحدیث الفاصل بین الراوی والواعی (٤٢٠، ٤٢١) وتوضیح الأفکار(١٨٨/٢)_
[8] ظفر الأمانی(٥٠٦) ومقدمة ابن الصلاح (٦٥)_

اوشى نو طالب دپاره رد ممكن نه وى.حالانكه د ،،قراءت على الشيخ،، په صورت كښې كه طالب عالم غلطى اوكړى.نو شيخ د هغې تصحيح كولې شى.[1]

② د امام مالك، سفيان ثورى، امام بخارى رحمه الله او د حجاز او كوفې داكثرو عالمانو په نيز دواړه برابر دى.[2]

③ دجمهورو عالمانو په نيز د ،،قراءت على الشيخ،، درجه د ،،سماع،، نه ادنى او كمتر ده.[3]

البته حافظ سخاوى رحمه الله فرمائى.چه په عامو حالاتو كښې خو ،،سماع،، اعلى ده.خو كه څه عارض راپيښ شى.نو دا هم ممكن ده.چه ،،قراءت،، او ،،عرض،، د ،،سماع،، نه زيات شى.مثلاً دا چه طالب علم د شيخ په مقابله كښې اعلم او اضبط وى.يا دا چه شيخ د لوستلو دحالت په مقابله كښې د اوريدو په حالت كښې زيات احفظ او متيقظ وى.نو په داسې صورت كښې به ،،قراءت،، د ،،سماع،، نه اولى او اعلى وى.[4]

خلاصه دا ده.چه په كوم صورت كښې دغلطو نه د بچ كيدو امكان زيات وى.هغه صورت اولى او اعلى دې.[5] والله اعلم.

③ ،،ألإجازة،،: يعنى شيخ چاته د روايت كولو اجازت وركړى.كه دا اجازت لفظاً وى.او كه كتابةً وى. مثلاً شيخ يوكس ته اووائى.يا ليكلې وركړى.چه «أجزتُ لكَ أن تروى عنّى صحيح البخارى»[6]

د اجازت قسمونه: د اصولو عالمانو د اجازت ډير قسمونه ليكلى دى

① ،،اجازة معيّن لمعيّن،،.يعنى مجاز به او مجاز له دواړه معين وى.يو هم مبهم نه وى.[7] مثلاً شيخ داسې اووائى.«أجزتكَ أيها الطالب كتاب البخارى» يا داسې اووائى.«أجزتكم الأصول الستة» دلته مجاز له يعنى مخاطب معين دې.او مجاز به يعنى ،،صحيح بخارى،، يا ،،صحاح سته،، هم معين دى.دغه شان دا هم وئيلې شى.چه «أجزت فلاناً جميع ما اشتمل عليه فهرسى». د اجازت دا صورت د جمهور محدثينو په نيز صحيح كيدو سره سره د اجازت تولو

---

[1] ظفرالأمانى (۵۰۶)_

[2] فتح المغيث للعراقى (۱۸۶) وفتح المغيث للسخاوى(۱۷۱|۲) ومقدمة ابن الصلاح (۲،۶۵) وتوضيح الأفكار(۱۸۹|۲)_

[3] المصادرالسابقة)_

[4] فتح المغيث للسخاوى(۲۱٤|۲) وظفرالأمانى(۵۱۲)

[5] المصدرالسابق)_

[6] فتح المغيث للسخاوى(۲۱٤|۲) وظفرالأمانى(۵۱۲)_

[7] مقدمة ابن الصلاح (۷۳)_وظفرالأمانى(۵۱۳)

انواعو نه اعلى دي اګرچه بعضو حضراتو په دې باندې هم كلام كړې دې.[1]

② ،،إجازة معين فى غير معين،، يعنى طالب علم كوم چه مجاز له دې.دا متعين وى.او مجازبه غيرمعين وى.[2] مثلاً داسې اووائى.«أجزتك أو أجزتُ لكم أو أجزتُ فلاناً مسموعاتى أو مروياتى» دلته د مسموعاتو او مروياتو تعيين او تشخيص نشته.

③ ،،إجازة غير معين فى معين،، يعنى مجاز له غير معين وى.او مجاز به متعين او مشخص وى.مثلاً «أجزتُ أهل زمانى رواية صحيح البخارى»[3]

④ ،،إجازة غير معين فى غير معين،، يعنى نه مجاز له معين وى.او نه مجاز به.مثلاً داسې اووائى.«أجزتُ أهل زمانى رواية مسموعاتى»[4]

،،اجازة المعدوم،، يعنى كوم ماشوم چه اوس پيدا شوې هم نه وى.هغه ته اجازت وركول.بيا ددې دوه صورتونه دى

① يو دا چه دې معدوم ته اصالتاً اجازت وركړې شى.مثلاً داسې اووئيلې شى.«أجزتُ لمن يولد لفلان»

② او دويم صورت دا دې.چه په موجود باندې عطف اوكړې شى.تبعاً او ضمناً اجازت وركړې شى.مثلاً داسې اووئيلې شى.«أجزتُ لفلان و لمن يولد له» يا داسې اووائى.«أجزتُ لك ولعقبك»[5] ددې نوع اجازت هم بعضو حضراتو اجازت وركړې دې.خو صحيح دا ده.چه معدوم (غير موجود) ته اصالتاً اجازت وركول صحيح نه دى.البته تبعاً او ضمناً د اجازت وركولو ګنجائش شته.[6]

⑥ ،،إجازة الطفل الّذى لم يميّز،، يعنى مجاز له داسې ماشوم وى.چه هغه د هوښيار توب عمر ته نه وى رسيدلې.د جمهورو په نيز هغه ته اجازت وركول صحيح دى.البته د سماع دپاره د هوښيار توب عمر شرط دې.نو كوم ماشوم چه د تميز عمر ته نه وى رسيدلې.د هغه سماع معتبر نه ده.[7]

⑦ ،،إجازة المجاز،، يعنى شيخ اجازت وركولو كښې داسې اووائى.«أجزتُ لك ما أجيز لى»[8]

---

[1] ظفرالأمانى(٥١٣) ومقدمة إبن الصلاح (٧٢)-
[2] مقدة! ابن الصلاح (٧٣)_
[3] ظفرالأمانى(٥١٣)_
[4] مقدا‌ة ابن لصلاح(٧٣)_
[5] ظفرالأمانى(٥١٥) ومقدمة ابن الصلاح (٧٥)_
[6] المصدرالسابق)_
[7] ظفرالأمانى(٥١٦) ومقدمة ابن اصلاح (٧٦)_
[8] مقدمة ابن الصلاح (٧٧) وظفرالأمانى(٥١٧)_

حاصل دا چه د اجازت څومره قسمونه دی.ټولو کښې اختلاف دې.چه آیا ددې نه روایت کول صحیح دی.اوکه نه دی.په دې کښې ړومبې صورت خو تقریباً ټول حضرات صحیح گرځوی.بلکه بعضو حضراتو خو دا ونیلی دی.چه اختلاف د ړومبی صورت نه علاوه په باقی انواعو کښې دې.د ړومبی نوع په صحیح کیدوکښې دچا اختلاف هم نشته.البته د باقی انواعو په باره کښې اختلاف اگرچه زیات دې.خو د ،،إجازة المعدوم اصالة،، نه علاوه په باقی انواعو کښې صحیح دا ده.چه صحیح دې.(۱) خو دلته حافظ ابن حجر رحمه الله په شرح نخبة الفکر کښې د ،،اجازت،،بحث په آخر کښې یوه تنبیه کړې ده.د هغې لحاظ ساتل ضروری دی.هغه لیکی: ((وكل ذالك كما قال ابن الصلاح، توسع غير مرضي، لأن الإجازة الخاصة المعينة مختلف في صحتها اختلافاً قوياً عند القدماء، وإن كان العمل استقر على اعتبارها عند المتأخرين، فهي دون السماع بالاتفاق، فكيف إذا حصل فيها الاسترسال المذكور، فإنها تزداد ضعفا، لكنها في الجملة خير من إيراد الحديث معضلاً والله أعلم.))(۲)

(۴) المناولة: د مناولة معنی اعطاء ده.په اصطلاح کښې د ،،مناوله،، صورت دا وی.چه شیخ طالب علم ته خپل مرویات ورکوی.که ،،تمليكاً بالبيع والهبه،، وی.اوکه د اجارة او اعارة په طور وی.(۳) ددې یو څو صورتونه مشهور دی:

(۱) یو مناولة مقرونه بالاجازة (۲) او دویم مجرده عن الاجازة۔

د مقرونه بالاجازه صورت دا دې.چه شیخ پخپلو مروياتو باندې مشتمل کتاب خپل شاگرد ته ورکړی.او دا کتاب یا خو اصل وی.یا د اصل نه نقل کړې شوې او تصحیح شده وی.او د ورکولو صورت دا وی.چه یا ئې دتمليك په طور ورکړی.په دې طریقه چه خرڅ ئې کړی.یا ئې هبه کړی.یا ئې د اجارې یا د عاریت په طور ورکړی.چه ددې نه ئې نقل کړی.او مقابله ئې اوکړی.او خپل خان سره ئې اوساتی.بیا هغه کتاب ورکړی.او اووائی.((هذا سماعي أو روايتي عن فلان، فاروه عني)) یا داسې اووائی.((أجزت لك روايته عني))(۴)

د مناوله دویم صورت ،،مجرده عن الاجازة،، دې.یعنی شیخ کتاب یا مرویات خپل شاگرد ته ورکړی.خو باقاعده د روایت کولو اجازت نه ورکوی.(۵)

د مناوله یو صورت دا هم دې.چه طالب یو کتاب یا حدیث یا څه جزء واخلی.او شیخ ته

---

۱) المصادر السابقة)۔

۲) نزهة النظر فی توضیح نخبة الفکر(۱۲۵) خاتمة الکلام علی صیغ الأداء)۔

۳) فتح المغیث (۲۸۵\۲) وظفر الأمانی(۵۱۹)۔

۴) مقدمة ابن اصلاح (۱۶۵، ۱۶۶) النوع الرابع والعشرون معرفة کیفیة سماع الحدیث وتحمله وصفة ضبطه القسم الرابع المناولة وفتح المغیث للعراقی (۲۱۶) وفتح المغیث للسخاوی(۲۸۷\۲)۔

۵) مقدمة ابن الصلاح (۱۶۹) وفتح المغیث للعراقی (۲۱۹) وفتح المغیث للسخاوی(۳۰۱\۲)۔

راشي. او د شيخ په وړاندې ئې پيش کړي.شيخ په دې کښې غوراوفکراوکړي.بيا دا واپس ورکړي.او داسې اووائي.((وقفت على مافيه، وهو حديثي عن فلان أو روايتي عن شيوخي فيه، فأروه عني))(١) دې صورت ته هم عرض وائي.او ..قراءت على الشيخ.. ته هم عرض وائي.په دې وجه حافظ ابن الصلاح رحمه الله د ..قراءت على الشيخ.. عرض ته ..عرض القراءة.. او دې موجوده زيربحث عرض ته ئې ..عرض الماوله..نوم ورکړې دې.(٢)

د مناوله حکم او ددې مرتبه د امام مالك، زهري، يحيي بن سعيد انصاري، مجاهد، ابو الزبير، مسلم الزنجي، علقمه، ابراهيم نخعي، ابن وهب، ابن القاسم، اشهب، قتاده،او ابوالعاليه رحمهم الله نه منقول دي.چه ..تحمل بالمناولة المقرونة بالاجارة..او ..تحمل بالسماع.، دواړه برابر دي.(٣)

خو امام ابوحنيفه، امام شافعي،امام احمد، سفيان ثوري، عبدالله بن المبارك او اسحاق بن راهويه رحمهم الله فرمائي.چه د ..تحمل بالمناولة المقرونة بالاجازة..درجه د..سماع..نه کمترده.(٤)حافظ ابن الصلاح او ددوی متبعينو دا صحيح او راجح ګرځولې ده.(٥)

البته د ..مناوله مجرده عن الاجازه.، په باره کښې اختلاف دې.چه آيا په دې صورت کښې روايت کول جائز دي.اوکه نه دي؟ خطيب بغدادي رحمه الله د بعضو حضراتو نه جواز نقل کړې دې.او بعضې حضرات دا جائز نه ګڼړي.(٦)

⑤ المكاتبة: د مکاتبه صورت دا وي.چه شيخ د خپلو مروياتو اومسموعاتو څه حصه پخپله اوليکي.يا ئې پخپل يو معتمد کاتب اوليکي.او خپل شاګرد ته ئې اوليګي.(٧)

ددې هم دوه قسمونه دي

① يو دا چه کتابت اجازت سره مقرون وي.چه په شروع کښې يا آخر کښې ،،أجزتُ لك،، هم اوليکي.(٨)

② دويم صورت دا وي.چه صرف مکتوب وي.د اجازت اقتران ورسره نه وي.(٩) په رومبي صورت کښې روايت کول صحيح دي.او ددې درجه د ..مناولة مقرونة بالاجازة.. برابر

---

١) مقدمة ابن الصلاح (٧٩) وفتح المغيث للعراقى (٢١٦) وظفر الأمانى(٥٢٠)_
٢) مقدمة ابن الصلح (٧٩)_
٣) ظفرالأمانى(٥١٩)_
٤) المصدرالسابق)_
٥) مقدمة ابن الصلاح (٨٠) وفتح ا لمغيث للعراقى (٢١٧) وفتح المغيث للسخاوى(٢٩٣|٢)_
٦) فتح المغيث للسخاوى(٣٠١|٢، ٣٠٣)_
٧) مقدمة ابن الصلاح (٨٣) وظفرالأمانى (٥٢١، ٥٢٢) وفتح المغيث للعراقى ٢٢ _
٨) مقدمة ابن الصلاح (٨٣) وظفرالأمانى(٥٢٢) وفتح المغيث للعراقى (٢٢٣)_
٩) المصادرالسابقة)_

ده.او د دویم صورت په جواز کښې اګرچه د بعضو حضراتو اختلاف دې.خو راجح داده چه په دې صورت کښې هم روایت کول صحیح دی.(١)

⑥ **الاعلام:** اعلام دا دې.چه شیخ طالب ته دا اووائی.چه دا جزء یا دا کتاب زما روایت کړې شوې دې.(٢) په دې کښې د روایت کولو حکم یا ددې د اجازت مذکور نه وی.

د ،،اعلام،، په بنیاد باندې روایت د حدیث صحیح دې اوکه نه دې؟ د ابن جریج او عبیدالله عمری نه علاوه نور هم ډیر محدثین ددې خبرې قائل دی.چه مطلق ..اعلام.. سره روایت کول جائز دی.بلکه قاضی عیاض رحمه الله خو فرمائی.چه دا صورت نه صرف جائز دې.بلکه که شیخ منع اوکړی.بیا هم روایت کول جائز دی.ددې په مقابله کښې اصح قول دا دې.چه مجرد ..اعلام.. نه روایت کول صحیح نه دی.ځکه عین ممکن ده.چه شیخ ته په دې کښې څه خلل معلوم وی.چه ددې په وجه هغه د روایت کولو اجازت نه ورکوی.(٣)

⑦ **الوصیة:** د تحمل حدیث اووم قسم وصیت دې.ددې صورت داسې وی.چه شیخ د مرګ په وخت یا د سفر په وخت د خپل روایت کړې شوی کتاب یو سړی دپاره وصیت اوکړی.(٤)

دتحمل په دې نوع سره روایت کول جائز دی اوکه نه؟ بعضو حضراتو په دې صورت کښې هم روایت کول جائز ګرځولی دی.حالانکه صحیح دا ده.چه دتحمل په دې نوع سره روایت کول صحیح نه دی.(٥)

⑧ **الوجادة:** ..وجاده.. مولد مصدر دې.یعنی د عربو د قدماء نه دا منقول نه دې.بلکه اهل اصطلاح دا د مصدر په طور استعمال کړې دې.(٦) په اصطلاح کښې ..وجاده.. دا ده.چه یو کس ته د یو شیخ کتاب ملاوشی.او ددې شیخ نه دې راوی ته په انواعو د اجازت کښې په یوه طریقه هم اجازت حاصل نه وی.(٧) د وجاده په بنیاد باندې روایت کول، د متقدمینو او متاخرینو معمول پاتې شوې دې.البته روایت بالوجاده ته د ..منقطع.. درجه ورکړې شوې ده.اګرچه په دې کښې یو نوع اتصال هم موندلې شی.(٨) والله اعلم.

---

(١) مقدمة ابن الصلاح (٨٣، ٨٤) وظفرالأمانی(٥٢٢) وفتح المغیث للعراقی (٢٢٣)_
(٢) مقدمة ابن الصلاح (٨٤) وفتح المغیث للعراقی (٢٢٤، ٢٢٥) وظفرالأمانی(٥٢٣)-
(٣) المصادرالسابقة)_
(٤) مقدمة ابن الصلاح (٨٥) وفتح المغیث للعراقی (٢٢٦) وظفرالأمانی(٥٢٤)_
(٥) المصادرالسابقة)_
(٦) فتح المغیث للعراقی (٢٢٧) ومقدمة ابن الصلاح (٨٦) وظفرالأمانی(٥٢٤)_
(٧) المصادرالسابقة)_
(٨) المصادرالسابقة)_

طرق د اداء حديث

د سماع الفاظ كه حديث د تلقى د ..سماع من الشيخ.. په طريقه وى نو ددې د اداكولو دپاره د«سمعتُ، حدثنى، حدثنا، اخبرنى، اخبرنا، انبانى، انبانا، نبانى، نبانا، قال لى فلان، قال لنا فلان، ذكرلى فلان، ذكرلنا فلان»الفاظ استعماليږى. قاضى عياض رحمه الله ددې ټولو كلماتو د اطلاق په صحيح كيدو باندې اجماع نقل كړې ده.(١)

د سماع دالفاظو مراتب البته دا اطلاق د متقدمينو په نيز دې او متاخرينو روستو دغه الفاظ مخصوص كړى دى چه ددوى په نيز د ..سماع.. په ذريعه تحمل كړې شوى روايات ..سمعت، حدثنى.. او ..حدثنا.. سره ادا كولې شى او د ..اخبرنى.. او ..اخبرنا.. په ذريعه به هغه روايات ادا كولې شى كوم چه د ..قراءت على الشيخ.. په طريقه حاصل كړې شوى وى او د ،،انبانى،،او ،،انبانا،، اطلاق به ..اجازت.. دپاره وى او د ،،قال لى فلان،، ،،قال لنا فلان،، ،،ذكرلى فلان،، او ،، ذكرلنا فلان،، الفاظ د هغه رواياتو دپاره مخصوص دى كوم چه مذاكره كښې حاصل شوى دى.(٢)

بيا په دې الفاظو كښې د ..سمعت.. لفظ په دې اعتبار سره د ټولو نه ارفع دې چه دا لفظ د ..اجازت.. ..مكاتبت.. په ذريعه حاصل شوو رواياتو دپاره دى دغه شان د تدليس په موقعه نه استعماليږى حالانكه ددې په مقابله كښې د ..حدثنا.. لفظ په داسې موقعو باندې بعضو حضراتو استعمال كړى دى.(٣)

بيا دلته دا وضاحت هم ضرورى دې چه د ..حدثنى.. اطلاق به په هغه صورت كښې وى كله چه سامع يواځې وى او د ..حدثنا.. مطلب دا دې چه په سماع د حديث كښې نور حضرات هم شريك دى دغه شان د ..اخبرنى.. استعمال به اصطلاح كښې هغه صورت كښې وى كله چه قراءت كونكې طالب يواځې وى او د ..اخبرنا.. لفظ به د يو نه په زيات كيدو باندې دلالت كوى.(٤)

تنبيه: دلته ددې خبرې وضاحت هم پكار دې چه په لغت كښې په ..تحديث.. ..اخبار.. او ..انباء.. كښې هيڅ فرق نشته لكه چه د الله جل جلاله ارشاد دې. ﴿يَوْمَئِذٍ تُحَدِّثُ أَخْبَارَهَا ۝ بِأَنَّ رَبَّكَ أَوْحَىٰ لَهَا﴾ (٥) دغه شان ارشاد دې. ﴿وَلَا يُنَبِّئُكَ مِثْلُ خَبِيرٍ﴾(٦)

---

(١) مقدمة ابن الصلاح (٦٢) النوع الرابع والعشرون سماع الحديث وتحمله وضبطه وفتح المغيث للعراقى (١٨٢)

(٢) فتح المغيث للعراقى(١٨٣، ١٨٤)_

(٣) مقدمة ابن الصلاح (٦٣) النوع الرابع والعشرون)_

(٤) نزهة النظرفى توضيح نخبة الفكر(١١٨)_

(٥) الزلزال: ٤، ٥)_

(٦) فاطر: ١٤)_

دغه شان په حديث باب كښې د نبى كريم ﷺ ارشاد دې «إن من الشجر شجرة لايسقط ورقها، وإنها مثل المسلم، فحدثوني ماهي؟ فوقع الناس في شجر البوادي، قال عبدالله ووقع في نفسي أنها النخلة، فاستحييت ثم قالوا: حدثنا ماهي يا رسول الله ﷺ؟»

د كتاب العلم په يو طريق كښې د «يا رسول الله أخبرنا بها» الفاظ دى. (١) او د كتاب التفسير په يو طريق كښې د ،،حدثوني،، په ځائې ،،أخبروني،، لفظ راغلې دې. (٢) او د اسماعيلى په يو طريق كښې د ،،أنبئوني،، لفظ وارد شوې دې. (٣)

د ،،سماع من لفظ الشيخ،، او ،،قرات على الشيخ،، په صورت كښې به په الفاظ ادا كښې تفريق كيږى او كه نه؟ په لغت كښې چونكه دا ټول الفاظ مترادف او هم معنى دى. په دې وجه د عالمانو يو لوئې جماعت چه په دې كښې امام زهرى، امام مالك، سفيان بن عيينه. يحي القطان، او اكثر حجازيين او كوفيين شامل دى. ددې خبرې قائل دى. چه په دې كښې د هر يو لفظ استعمال جائز دې. (٤)

او اسحاق بن راهويه، امام نسائى، ابن حبان او ابن منده ﷺ ددې خبرې قائل دى. چه كله سماع من لفظ الشيخ وى. نو دا الفاظ على الاطلاق وئيلې شى. اوكه قراءت على الشيخ وى. نو دا الفاظ به ،،قراءت،، سره مقيد كولې شى. (٥)

او امام ابن جريج، اوزاعى، شافعى، ابن وهب، او د مشرق اكثرو عالمانو د الفاظو تخصيص كړې دې. چه د ،،سماع من لفظ الشيخ،، په صورت كښې به ،،تحديث،، او د ،،قراءت على الشيخ،، په صورت كښې به د ،،اخبار،، لفظ استعمالولې شى. (٦) روستو ددوى متبعينو هغه تفصيل اختيار كړې دې. كوم چه مونږه وړاندې ذكركړې دې. چه ،،حدثنى،، د يوكس دپاره دې. او ،،حدثنا،، او ،،اخبرنا،، د جمعې دپاره دې. (٧)

خو دلته چه حافظ رحمه الله كومه تنبيه كړې ده. هغه ياد ساتل پكار دى. چه دا ټول تفصيل د مستحسن كيدو حده پورې دې. ددې التزام څه واجب نه دې. البته متاخرينو ته ددې مذكوره اصطلاحاتو رعايت كول پكار دى. ځكه چه اوس دې د حقيقت عرفيه حيثيت اختيار كړې

---

(١) صحيح بخارى (٢٤١١) كتاب العلم باب الحياء فى العلم رقم (١٣١)_

(٢) صحيح بخارى (٦٨١١٢) كتاب التفسير سورة إبراهيم باب ﴿كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ أَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِي السَّمَآءِ ۝ تُؤْتِيٓ أُكُلَهَا كُلَّ حِينٍ﴾ رقم (٤٦٩٨)_

(٣) ذكره الحافظ فى الفتح (١٤٤١١)_

(٤) فتح البارى (١٤٥١١)-

(٥) المصدر السابق)-

(٦) المصدر السابق)-

(٧) المصدر السابق)-

دي.که ددې رعايت اونکړې شي.نو د خلط خطره ده. (۱) والله اعلم.

د، قرات علی الشيخ، په صورت کښې د اداء الفاظ هغه روايات د کومو تحمل چه د ،،قرات علی الشيخ،، په طريقه باندې شوې وی.د هغې د ادا کولو يو څو صورتونه دی

① يو صورت دا دې.چه ،،قرأت علی فلان،، يا ،،قرئ علی فلان وأنا أسمع، فأقربه،، اووئيلې شی.دا صورت د ټولو نه اعلی او اسلم دې.په دې کښې هيڅ اشکال نشته. (۲)

② دويم صورت دا دې.چه په ،،سماع من الشيخ،، کښې چه کوم الفاظ استعماليږی.هغه دلته کښې تقييد سره استعمال کړې شی.مثلاً اووئيلې شی. ،،حدثنا فلان قراءة عليه،، يا ،،أخبرنا قراءة عليه،،دا د رومبی قسم په مقابل کښې کمتر دې. (۳)

③ دريم صورت دا دې.چه ددې قسم دپاره هم د ،،سماع من الشيخ،، والا الفاظ ،،حدثنا،، او ،،أخبرنا،، بغير دڅه قيد نه استعمال کړې شی.نو په دې کښې اختلاف دې.

مذاهب علماء ① د عبدالله بن المبارک، يحي بن يحي تميمی، احمد بن حنبل، او نسائی رحمهم الله وغيره مذهب دا دې.چه دغه شان علی الاطلاق استعمالول جائز نه دی.

② ددې په مقابله کښې د حجاز او دکوفې داکثرو عالمانو، او د امام زهری.امام مالک، سفيان بن عيينه او يحي بن سعيد القطان رحمهم الله وغيره متقدمينو امامانو په نيز ددې الفاظو علی الاطلاق استعمالولو کښې هيڅ باک نشته.د امام بخاری رحمه الله هم دا مذهب دې. (۴) په دې مجوزينو کښې بعضو خو ،،سمعت فلاناً،، وئيل هم صحيح ګرځولی دی. (۵)

③ په دې قسم کښې دريم مذهب دا دې.چه په دواړو لفظونو کښې فرق دې.د امام شافعی او ددوی د اصحابو قول دې.چه د ،،قرات علی الشيخ،، په طريقه د حاصل شوو رواياتو ادا کولو دپاره ،،اخبرنا،، استعمالول صحيح دی.د ،،حدثنا،، اطلاق صحيح نه دې.هم دا خبره د امام مسلم رحمه الله او د جمهور اهل مشرق نه منقول ده.اکثر محدثين هم ددې قائل دی. (۶) حافظ ابن الصلاح رحمه الله فرمائی.«الفرق بينهما صار هو الشائع الغالب علی أهل الحديث، والاحتجاج لذلك من حيث اللغة عناء و تكلف، وخير ما يقال فيه: إنه إصلاح منهم أرادوا به التميز بين النوعين، ثم خصص النوع الأول بقول ،،حدثنا،، لقوة إشعاره بالنطق والمشافهة»، والله اعلم. (۷)

---

(۱) المصدر السابق)۔

(۲) مقدمة ابن الصلاح (۶۵) النوع الرابع والعشرون وفتح المغيث للعراقی (۱۸۷)_

(۳) المصادر السابقة)_

(۴) المصادر السابقة)_

(۵) مقدمة ابن الصلاح (۶۵) وقال القاضی عياض وهو قول روی عن مالک والثوری وابن عيينة ..فتح المغيث للعراقی (۱۸۷)_

(۶) مقدمة ابن الصلاح (۶۵، ۶۶) وفتح المغيث للعراقی (۱۸۸)_

(۷) مقدمة ابن الصلاح (۶۶)_

د اجازت په طریقې سره د حاصل شوو روایاتو طریقه اداء ① بعضو حضراتو د ،،حدثنا،، او ،،اخبرنا،، استعمالولو علی الاطلاق اجازت ورکړې دې.دا د ابن جریج، امام مالك، امام الحرمین او اهل مدینه نه منقولدې.(۱)

② خو د جمهورو په نیز الفاظ د سماع او قراءت مقید استعمالول پکار دی. مثلاً داسې وئیل پکار دی ،،حدثنا إجازة،، یا ،،أخبرنا إجازة،،(۲)

د اجازت یو څو نور الفاظ دلته یو څو الفاظ نور هم دی.کوم چه په ،،اجازت،، کښې استعمال کړې شوی دی.لکه چه بعضو حضراتو ،،شافهنی فلان،، او ،،اخبرنا مشافهة،، استعمال کړي دي.(۳) د امام اوزاعی نه منقول دی.چه دوی د ،،اجازت،، دپاره ،،خبّرنا،، لفظ استعمال کړي دي.او د ،،قرأت علی الشیخ،، دپاره ئې ،،أخبرنا،، استعمال کړي دي.(۴)

دغه شان اجازت دپاره متاخرینو د ،،أنبأنا،، لفظ استعمال کړي دي.بلکه علامه ابوالعباس ولید بن بکر معمری پخپل کتاب ،،الوجازة فی تجویز الإجازة،، کښې د ،،اجازت،، دپاره هم دا استعمال کړي دي.حالانکه د متقدمینو په نیز ،،أخبرنا،، او ،،أنبأنا،، هم معنی دی.(۵) والله اعلم.

د ،،مناوله،، په طریقه د حاصل شوو روایاتو طریقه د اداء په دې طریقه کښې هم د سماع الفاظ بعضو حضراتو مطلقاً بغیر دځه قید نه استعمال کړی دی.حالانکه په دې کښې هم غوره دا ده.چه تقیید سره ذکرکړې شی.مثلاً داسې اووئیلې شی.،،حدثنا مناولة،، یا ،،أخبرنا مناولة،،دغه شان صرف ،،ناولنی،، وئیل هم صحیح دی.او که مناوله مقرون بالاجازه وی.نو ،،ناولنی وأجازلی،، وئیلو سره روایت کول غوره دی.(۶) والله اعلم.

د کتابت، اعلام، وصیت، او وجاده په طریقو سره د حاصل شوو روایاتو طریقه د اداء

① مکاتبت سره د حاصل شوو روایاتو اداکولو دپاره یا خو د کتابت تصریح اوکړې شی.او اووئیلې شی.چه ،،کتب إلیّ فلان،،.یا الفاظ د سماع او قراءت مقید استعمال کړې شی.او اووئیلې شی.،،حدثنا کتابة،، یا ،،أخبرنا کتابة،،(۷) ② دغه شان د ،،اعلام،، په طریقه د حاصل شوو روایاتو ادا کولو دپاره اووئیلې شی.،،أعلمنی شیخی بکذا،،(۸) ③ د ،،وصیت،، په

---

(۱) مقدمة ابن الصلاح (۸۱) وفتح المغیث للعراقی (۲۲۰)_
(۲) مقدمة ابن الصلاح (۸۲) وفتح المغیث للعراقی (۲۲۰)_
(۳) مقدمة ابن الصلاح (۸۲) وفتح المغیث للعراقی (۲۲۱)_
(۴) المصادر السابقة)_
(۵) المصادر السابقة)_
(۶) مقدمة ابن الصلاح (۸۱) وفتح المغیث للعراقی (۲۲۰)_
(۷) مقدمة ابن الصلاح (۸۴) وفتح المغیث للعراقی (۲۲۴)_
(۸) تیسیر مصطلح الحدیث (۱۶۳، ۱۶۴)_

صورت كنبې به يا خو ،،أوصى إلى فلان بكذا،، وائى.او يا به ،،حدثنى فلان وصية،، وائى.(١)

⑧ د ،،وجاده،، په صورت كنبې به راوى ،،وجدت بخط فلان،، يا ،،قرأت بخط فلان،، ونيلو سره روايت سره د سند نه نقل كوى.(٢)

قوله وَقَالَ لَنَا الْحُمَيْدِيُّ كَانَ عِنْدَ ابْنِ عُيَيْنَةَ حَدَّثَنَا وَأَخْبَرَنَا وَأَنْبَأَنَا وَسَمِعْتُ وَاحِدًا: حميدى مونږ ته بيان كړل.چه د ابن عيينه په نيز ،،حدثنا،، ،،أخبرنا،، او ،،سمعتُ،، ټول يو (برابر) وو.

د قال لنا، قال لى، ذكرلنا، او ذكرلى د استعمال مواقع وړاندې مونږ د اداء حديث د طريقو لاندې مونږ بيان كړى دى.چه ،،قال لنا،،او،،قال لى،،دغه شان ،،ذكرلنا،،او،،ذكرلى،،دا ټول الفاظ د سماع من الشيخ الفاظ دى.او په اتصال باندې داسې دلالت كوى.لكه څنګه چه ،،حدثنى،،حدثنا،،او،،سمعت،، وغيره اتصال باندې دلالت كوى. البته دا خبره ضرورى ده.چه د ،،قال لنا،، زيات تر اطلاق هغه رواياتو دپاره كيږى. كوم چه د مذاكرة په دوران حاصل كړې شوى وى.(٣)

البته كه د حرف جار نه بغير صرف ،،قال فلان،،يا ،،ذكر فلان،، اووئيلې شى.نو په دې كنبې د انقطاع احتمال هم شته.په دې وجه به ددې درجه د ،،قال لنا فلان،، يا د ،،ذكر لنا فلان،، نه كمتره وى.البته كه ددې قائل مدلس نه وى.او د راوى مروى عنه سره لقاء هم ثابت وى.نو دا به په اتصال باندې محمول وى.(٤)

ابن منده رحمه الله فرمائيلى دى.چه امام بخارى رحمه الله كوم ځائې كنبې ،،قال لى فلان،، فرمائى هغه ،،اجازة،، سره حاصل شوى روايات وى.سماعاً يا قراءت سره حاصل شوى نه وى.دغه شان كوم ځائې چه ،،قال فلان،، (دجار مجرور نه بغير) ذكركوى.هغه تدليس دې.(٥)

هم دا خبره حافظ ابو يعقوب رحمه الله هم فرمائى.(٦) او حافظ ابوجعفر بن حمدان رحمه الله فرمائى.چه داسې ټول روايات عرضاً او مناوله سره حاصل كړې شوى دى.(٧)

دغه شان د ابن حزم رحمه الله وينا دا ده.چه داسې ټول روايات متصل نه دى.(٨)

---

(١) المصدرالسابق)_

(٢) المصدرالسابق)_

(٣) مقدمة ابن الصلاح (٦٤) النوع الرابع والعشرون القسم الأول:السماع من لفظ الشيخ وفتح المغيث للعراقى (٨٤) وفتح المغيث للسخاوى(١٦٣/٢) وظفرالأمانى (٥٠٩، ٥١٠)_

(٤) انظرالمصادرالسابقة لا سيما من عرف من حاله أنه لا يروى إلا ما سمعه كحجاج بن محمد الأعور فروى كتب ابن جريج بلفظ قال إبن جريج فحملها الناس عنه واحتجوا بها (١٨٤) وفتح المغيث للسخاوى (١٦٣/٢) وظفرالأمانى (٥١٠)_

(٥) فتح المغيث للعراقى (١٨٤) وفتح المغيث للسخاوى(١٦٣/٢) وظفرالأمانى(٥١٠)_

(٦) المصادرالسابقة)-

(٧) المصادرالسابقة)_

(٨) ظفرالأمانى (٥١١)_

خو عالمانو ددې تولو حضراتو د قول تردید کړې دې.چه مثلاً امام بخاری رحمه الله په خپل صحیح بخاری کښې د حضرت ابوهریره رضی الله عنه مرفوع حدیث نقل کړې دې.«إذا نسي فأكل أو شرب....» ددې په سند بیانولو کښې فرمائی.«حدثنا عبدان....»[1] او هم دا روایت پخپل تاریخ کښې نقل کوی.او فرمائی.«قال لی عبدان...»[2] دغه شان امام بخاری رحمه الله په ،،کتاب التفسیر،، کښې د ابراهیم بن موسی نه په صیغه د تحدیث روایت نقل کړې دې.[3] حالانکه په ،،کتاب الایمان والنذور،،کښې ئې «قال إبراهيم بن موسى....» الفاظ استعمال کړی دی.[4]

الحمیدي: د امام حمیدی رحمه الله ذکر اګرچه په ،،بدءالوحی،، کښې هم راغلې دې.[5] خوهلته ډیر زیات اختصار دې.دلته مونږ په لږشان تفصیل سره ددې ذکرکوو.دا ابوبکر عبدالله بن الزبیر بن عیسی بن عبیدالله بن اسامه بن عبدالله بن الحمید بن زهیر بن الحارث بن اسد بن عبدالعزی قرشی اسدی حمیدی مکی دې.[6]

دوی د بشر بن بکرتنیسی، ابو اسامه حماد بن اسامه، سفیان بن عیینه، عبدالعزیز بن محمد دراوردی، فضیل بن عیاض، امام شافعی، مروان بن معاویه فزاری، وکیع بن الجراح، ولید بن مسلم او یعلی بن عبید طنافسی رحمهم الله نه روایت کوی.

ددوی نه په روایت کونکو کښې امام بخاری، ابوزرعه، عبیدالله بن عبدالکریم رازی، امام ابوحاتم محمد بن ادریس الرازی، امام محمد بن یحي ذهلی، یعقوب بن سفیان، او یعقوب بن شیبه رحمهم الله دی.[7]

امام احمد بن حنبل رحمه الله فرمائی.،،الحمیدی عندنا إمام،،[8]

ابو حاتم رحمه الله فرمائی.«أثبت الناس فی إبن عیینه، الحمیدی،وهو رئیس أصحاب ابن عیینه، وهو ثقة إمام»[9]

---

[1] صحیح بخاری (۲۵۹\۱) کتاب الصوم باب إذا أکل أو شرب ناسیاً رقم ۱۹۳۳)_

[2] التاریخ الکبیر(۹۱\۱) ترجمة محمد بن سیرین رقم الترجمة ۲۱۵)_

[3] صحیح بخاری (۷۲۹\۲) کتاب التفسیر سورة التحریم باب ﴿یاأیهاالنبی لم تحرم ما أحل الله لک .. ﴾ رقم ۴۹۱۲)_

[4] صحیح بخاری (۹۹۰\۲) کتاب الأیمان والنذور باب إذا حرم طعامه رقم ۶۶۹۱)_

[5] کشف الباری(۲۳۷\۱)_

[6] تهذیب الکمال (۵۱۲\۱۴)_

[7] د شیوخو او شاګردانو دپاره اوګورئ تهذیب الکمال (۵۱۳\۱۴، ۵۱۴)_

[8] تهذیب الکمال (۵۱۳\۱۴) وسیرأعلام النبلاء (۶۱۷\۱۰)_

[9] تهذیب الکمال (۵۱۳\۱۴) وسیرأعلام النبلاء (۶۱۷\۱۰)_

امام عجلی رحمه الله فرمائی.،،ثقة،،(۱)

ابن حبان رحمه الله فرمائی.((کان صاحب سنة وفضل ودین))(۲)

امام دارقطنی رحمه الله فرمائی.،،حافظ،،(۳)

امام حاکم رحمه الله فرمائی ،،ثقة مامون،،(۴)

امام بخاری رحمه الله فرمائی.((الحمیدی إمام فی الحدیث))(۵)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی.((ثقة حافظ فقیه، أجل أصحاب ابن عیینة))(۶)

ابن سعد رحمه الله فرمائی.،،وکان ثقة کثیر الحدیث،،(۷)

امام حمیدی رحمه الله د حدیثو علم د نورو استاذانو نه علاوه د سفیان بن عیینه رحمه الله نه خاص طور باندې حاصل کړو.تردې چه ددوی په خدمت کښې نورلس. یا شل کاله پورې پاتې شوې وو.(۸) اوداامام شافعی رحمه الله نه ئې دفقهې علم حاصل کړو (۹)

د امام شافعی رحمه الله د وفات نه پس حمیدی ته پخپله توقع وه.چه ددوی د جانشینۍ او خلیفه کیدو) سعادت به حاصلیږی. خو ددوی په مقابله کښې ابن عبدالحکم ته د امام شافعی رحمه الله د جانشینۍ شرف حاصل شو.نو دوې مکې مکرمې ته راغلل.او دلته د علم نشر کولو خدمت پوره کول شروع کړل(۱۰)

امام شافعی رحمه الله پخپله ددوی تعریف کښې فرمائی.((ما رأیتُ صاحب بلغم (أی إنساناً) أحفظ من الحمیدی، کان یحفظ لسفیان بن عیینه عشرة آلاف حدیث))(۱۱)

امام اسحاق بن راهویه رحمه الله فرمائی.((الأئمة فی زماننا الشافعی، والحمیدی، وأبو عبید))(۱۲)

پخپله امام حمیدی رحمه الله فرمائی.((ما دمتُ بالحجاز، وأحمد بن حنبل بالعراق، وإسحاق بخراسان، لا

---

۱) تعلیقات تهذیب الکمال (۱۴\۵۱۵) نقلاً عن ثقات العجلی (الورقة ۲۹)_

۲) الثقات لابن حبان (۸\۳۴۱)_

۳) تعلیقات تهذیب الکمال (۱۴\۵۱۵) نقلاً عن علل الدارقطنی (۳\۱۷۱)_

۴) تهذیب التهذیب (۵\۲۱۶)_

۵) طبقات الشافعیة الکبری(۱ج ۲۶۴) وسیر أعلام النبلاء (۱۰\۶۱۹)_

۶) تقریب التهذیب (۳۰۳) رقم ۳۳۲۰)_

۷) طبقات ابن سعد(۵\۵۰۲)_

۸) طبقات الشافعیة الکبری(۱\۲۶۴) وسیر أعلام النبلاء (۱۰\۶۱۷)_

۹) فتح الباری(۱\۱۰) کتاب بدء الوحی باب کیف کان بدء الوحی)_

۱۰) سیر أعلام النبلاء (۱۰\۶۱۹)_

۱۱) طبقات الشافعیة (۱\۲۶۳) وسیر أعلام النبلاء (۱۰\۴۶۴)_

۱۲) سیر أعلام النبلاء (۱۰\۶۱۸، ۶۱۹) وطبقات الشافعیة (۱\۲۶۴)_

يغلبنا أحد»)[1] او هم دوى فرمائى. «والله لأن أغزو هؤلاء الذين يردون حديث رسول الله ﷺ أحب إلى من أن أغزو عدتهم من الأتراك»[2]
ددې د لوئې شان اندازه ددې نه لګولې شي: چه حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى چه امام بخارى رحمه الله د حديث «إنما الأعمال بالنيات» نه د خپل كتاب افتتاح اوفرمائيله.او د امام مالك رحمه الله په طريق سره ئې ددې (حديث) روايت كولو په ځائې د حميدى رحمه الله سند ته ترجيح وركړله.[3]
امام حاكم رحمه الله فرمائى. «ومحمد بن إسماعيل إذا وجد الحديث عنه لايخرجه إلى غيره، من الثقة به»[4]
امام حميدى رحمه الله مسند ليكلې دې.چه هغه په ،،مسند الحميدى،، نوم سره معروف دې.د علامه حبيب الرحمن عظمى رحمه الله تحقيق سره ،،مجلس علمى ډابهيل،، دا په دوو جلدونو كښې شائع كړې دې.
د امام حميدى رحمه الله وفات په ۲۱۹ھ يا ۲۲۰ھ كښې اوشو.[5] ،،رحمه الله تعالى رحمة واسعة،،_
ابن عيينه: ددوى ذكر اګرچه وړاندې راغلې دې.خو ډير سرسرى طور باندې ددوى ذكر شوې وو.[6] دلته ئې په تفصيل سره ددوى حالات ذكركولى شي.
دا مشهور محدث سفيان بن عيينه بن ابى عمران هلالى كوفى دې. د دوى كنيت ابومحمد دې.د محمد بن مزاحم اخى الضحاك بن مزاحم مولى وو[7] دا لس رونړه وو.په دوى كښې پنځه رونړه محدثين دى.سفيان، ابراهيم، محمد، آدم، او عمران.[8]
سفيان بن عيينه رحمه الله د بې شماره محدثينو نه فيض حاصل كړې دې. چه په هغوى كښې د يوڅو مشهورو شيوخو نومونه دا دى.ابراهيم بن ميسره، اسماعيل بن اميه، اسماعيل بن ابى خالد، ايوب سختيانى، ابو بشر بيان بن بشر اخمسى، جامع بن ابى راشد، جعفر بن محمد الصادق، حسن بن عماره، حميد الطويل، داؤد بن نصير الطائى، زائدة بن قدامه، زكريا بن ابى زائده، زياد بن سعد، زياد بن علاقه، زيد بن اسلم، سالم ابى النضر. سفيان الثورى، ابوحازم سلمة بن دينار، سليمان الاحول، سليمان الاعمش، سهيل بن ابى صالح، شعبة بن الحجاج، شبيب بن غرقده، صالح بن كيسان، عاصم بن ابى النجود، ابو الزناد، عبدالكريم، ابى اميه، عبدالملك بن عبدالعزيز بن جريج، على بن زيد بن جدعان، عمارة

---

[1] المصادر السابقة)_
[2] سير أعلام النبلاء (۱۰\۶۱۹)_
[3] سير أعلام النبلاء (۱۰\۶۲۰، ۶۲۱)_
[4] تهذيب التهذيب (۵\۲۱۶)_
[5] سير أعلام النبلاء (۱۰\۶۱۸)-
[6] كشف البارى (۱\۲۳۸) بدء الوحى الحديث الأول)_
[7] تهذيب الكمال (۱۱\۱۷۷، ۱۷۸)_
[8] المصدر السابق)_

بن القعقاع، عمرو بن دينار، ابو معاويه عمرو بن عبدالله نخعي، مالك بن انس، ابن شهاب زهري، مسعر بن كدام، معمر بن راشد، منصور بن المعتمر، هشام بن عروه وليد بن كثير، ابو اسحاق سبيعي، ابوالزبير مكى رحمهم الله.
ددوى نه په روايت كونكو كښې ددوى خپل شيوخ امام اعمش، ابن جريج او شعبه نه علاوه همام بن يحي، حسن بن حي، زهير بن معاويه، عبدالله بن المبارك، عبدالرحمن بن مهدى، يحي القطان، امام شافعي، عبدالرحمن، عبدالرزاق، صنعانى، امام حميدى، سعيد بن منصور، يحي بن معين، على بن المدينى، احمد بن حنبل، ابوبكر بن ابى شيبه، اسحاق بن راهويه، او عمرو بن على الفلاس رحمهم الله وغيره دى.[1]
سفيان بن عيينه رحمه الله په ۱۰۷ھ كښې پيدا شو.[2] د ماشوموالى نه په طلب د حديث كښې لګيا شو. الله تعالى ددوى په علم كښې اوعمر كښې بركت واچولو. چه ددوى نه په علم حاصلونكو كښې چه اجداد (نيكونه) دى. نو احفاد (نمسو) هم ددوى نه فيض حاصل كړو. ۱۴۲ھ نه تحديث شروع شو. د تولو نه آخر كښې سماع كونكې يو ابوالنصر اليسع بن زيد زينبى نومې مكى سړې وو. دوى تر ۲۸۲ھ پورې ژوندې پاتې وو.[3] ددوى په امامت او لوئې شان باندې اتفاق دې. ډير خلق به د حج په اراده وتل. خو ددوى په نظر كښې به دا خبره وه. چه زمونږ سفيان بن عيينه سره ملاقات اوشى. او ددوى سند به عالى (اوچت) شى.[4]
على بن المدينى رحمه الله فرمائى: «مافى أصحاب الزهرى أتقن من ابن عيينة»[5]
امام احمد بن عبدالله عجلى رحمه الله فرمائى: «سفيان بن عيينه كوفى ثقة ثبت فى الحديث، وكان بعض أهل الحديث يقول: هو أثبت الناس فى حديث الزهرى، وكان حسن الحديث، وكان يعدّ من حكماءِ أصحاب الحديث، وكان حديثه نحواً من سبعة آلاف ولم تكن له كتب»[6]
امام شافعى رحمه الله فرمائى: «مالك وسفيان بن عيينة القرينان، يعنى فى الأثر»[7] اوهم دوى فرمائى: «لولا مالك وسفيان لذهب علم الحجاز»[8]
امام سفيان ثورى رحمه الله نه چه كله ددوى په باره كښې تپوس اوكړې شو. نو وې فرمائيل:

---

[1] داستاذانواو شاګردانودتفصيل دپاره اوګورئ (تهذيب الكمال (۱۱\۱۷۸، ۱۸۸) وسيرأعلام النبلاء (۸\٤٥٧)_
[2] تهذيب الكمال (۱۱\۱۸۸)-
[3] تهذيب الكمال(۱۱\۱۸۸) وسيرأعلام النبلاء(۸\٤٥٧)_
[4] سيرأعلام النبلاء (۸\٤٥٧)_
[5] تهذيب الكمال(۱۱\۱۸۹) وسيرأعلام النبلاء (۱۱\٤٥٨)_
[6] تهذيب الكمال(۱۱\۱۸۹)_
[7] المصدرالسابق)_
[8] المصدرالسابق)_

«ذاك أحد الأحدين، ما كان أغربه»[1]

يحي بن سعيد رحمه الله فرمائى. «سفيان إمام فى الحديث»[2]
امام بن عيينه رحمه الله به ډير زيات حجونه كول. يو ځل ئې د حج په موقعه پخپل ورازه حسن بن عمران بن عيينه ته په مزدلفه كښې اوفرمائيل. «قد وافيت هذا الموضع سبعين مرة، أقول فى كل سنة: ، اللهم لاتجعله آخر العهد من هذا المكان، ، وإنى قد استحييت من الله من كثرة ما أسأله ذالك» نو ددې نه پس ددوى وفات اوشو.[3]
تنبيه د امام يحي بن سعيد القطان رحمه الله نه محمد بن عبدالله بن عمار نقل كړى دى. چه دوى فرمائى. «أشهدوا أن سفيان بن عيينة اختلط سنة سبع و تسعين، فمن سمع منه فى هذه السنة وبعدها فسماعه لاشئ»[4] ددې حاصل دا دې. چه سفيان بن عيينه رحمه الله د خپل وفات نه يو كال وړاندې مختلط شوې وو.
حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى. چه د ابن عيينه رحمه الله نه په ۱۹۷ه كښې سماع كونكې محمد بن عاصم رحمه الله دې. چه ددوى يو ،، جزء،، مشهور دې. چه دا ډير اوچت سند دې. تر كومه پورې چه د ائمه سته د شيوخو تعلق دې. نو هغوى ټولو د ۱۹۷ه نه وړاندې سماع كړې ده. روستو ئې نه ده كړې. ۱۹۸ه چه دا ددوى د وفات كال دې. په دې كښې خو چا هم سماع نه ده كړې.[5]
حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى. چه زه د ابن القطان رحمه الله دا قول مستبعد (او ناممكن) ګڼړم. او غالبه دا ده. چه دا د ابن عمار غلطى ده. ځكه چه ابن القطان رحمه الله پخپله په صفر ۱۹۸ه كښې وفات شوې وو. كوم وخت چه حجاج واپس راځى. نو دا بعيد (نا ممكن) ده. چه هغه پخپله دمرګ په خوله كښې وى. او په دې حال كښې دوى ته د سفيان د اختلاط خبر رسيدلې وى. او هغه ددې اعلان اوكړى. ممكن ده. چه دوى ته دا خبره د ۱۹۷ه په دوران څه وخت رسيدلې وى. خو ياد ساتئ: چه يحي القطان د نقد رجال په سلسله كښې دحد نه زيات متعنت او متشدد دې. او بل طرف ته د ابن عيينه شخصيت دې. چه دا نه صرف ثقه دې. بلكه على الاطلاق حجت دې. او د اسلام په ټولو دواوينو كښې ددوى روايات موجود دى.[6]
البته علماء د رجالو د سفيان بن عيينه رحمه الله په باره كښې تصريح كړې ده. چه دوى به تدليس كوو. چه دوى د زهرى رحمه الله په ډيرو حديثونو كښې د تدليس نه كار اخستې دې. او امام

---

[1] المصدر السابق)_
[2] المصدر السابق)_
[3] الطبقات الكبرى لابن سعد(۴۹۸/۵)_
[4] تهذيب الكمال (۱۹۶/۱۱) وسير أعلام النبلاء (۴۶۵/۸) وميزان الإعتدال (۱۷۰/۲، ۱۷۱)_
[5] ميزان الإعتدال (۱۷۱/۲)_
[6] ميزان الإعتدال (۱۷۱/۲) وسير أعلام النبلاء (۴۶۵/۸، ۴۶۶)_

زهرى رحمه الله ددوى براه راست شيخ دې. ددوى كوم حديثونه چه هغوى براه راست نه دى اوريدلى په هغه حديثونو كښې به دوى د تدليس نه كار اخستلو. اوخپل شيخ به ئې حذف كولو[1]
خو ددې تدليس باوجود د سفيان بن عيينه رحمه الله روايات مطلقاً قابل د احتجاج ګنړلې كيږى ځكه چه دوى كله هم يو شيخ حذف كړې دې. هغه ثقه ختلې دې. دوى كله هم د غير ثقه سرى په حديث كښې تدليس نه دې كړې. لكه چه حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى. «أجمعت الأمة على الاحتجاج به، وكان يدلس، لكن المعهود منه أنه لا يدلس إلا عن ثقة....»[2]
دغه شان حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى. «ثقة حافظ فقيه إمام حجة، إلا أنه تغير حفظه بأخرة، وكان ربما دلس، لكن عن الثقات»[3]
حافظ ابن حبان رحمه الله فرمائى. «أللهم إلا أن يكون مدلس، يُعلم أنه ما دلس قط، إلا عن ثقة، فإذا كان كذالك، قُبلت روايته، وإن لم يبيّن السماع، وهذا ليس فى الدنيا إلا سفيان بن عيينه وحده، فإن كان يدلس، ولا يدلس إلا عن ثقة متقن، ولا يكاد يوجد لسفيان بن عيينة خبر دلس فيه إلا وجد ذالك الخبر بعينه قد بيّن سماعه عن ثقة، مثل نفسه والحكم فى قبول روايته لهذه العلة وإن لم يبيّن السماع فيها، كالحكم فى رواية ابن عباس إذا روى عن النبى صلى الله عليه وسلم منه»[4]
د امام سفيان بن عيينه رحمه الله د زهد او ورع واقعاتو او عارفانه كلام دپاره د تاريخ او سير كتابونو طرف ته رجوع اوكړئ. [5]
ددوى وفات په ۱۹۸ھ كښې شوې دې. [6]، رحمه الله تعالى رحمة واسعة،_

((وَقَالَ ابْنُ مَسْعُودٍ حَدَّثَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ الصَّادِقُ الْمَصْدُوقُ وَقَالَ شَقِيقٌ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَلِمَةً وَقَالَ حُذَيْفَةُ حَدَّثَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَدِيثَيْنِ وَقَالَ أَبُو الْعَالِيَةِ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِيمَا يَرْوِي عَنْ رَبِّهِ وَقَالَ أَنَسٌ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِيمَا يَرْوِيهِ عَنْ رَبِّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَقَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَرْوِيهِ عَنْ رَبِّكُمْ عَزَّ وَجَلَّ))

د صحابه كرامو د تحديث الفاظ او ددې د ذكر كولو مقصد امام بخارى رحمه الله چه دلته د حضرت عبدالله بن مسعود، حضرت حذيفه، حضرت ابن عباس، حضرت انس او حضرت

---

[1] سير أعلام النبلاء (۸/۴۶۵)_
[2] ميزان الإعتدال (۸/۴۶۵)_
[3] تقريب التهذيب (۲۴۵) رقم (۲۴۵۱)_
[4] الإحسان بترتيب صحيح ابن حبان (۱/۱۵۰)_
[5] تهذيب الكمال (۱۱/۱۹۱، ۱۹۶) وسير أعلام النبلاء (۸/۴۶۱، ۴۶۴) وحلية الأولياء (۷/۲۷۰، ۳۱۸)_
[6] تهذيب الكمال (۱۱/۱۹۶)_

ابوهریره(رض) نه کومې جملې نقل کړی دی.په هغې کښې بعضو کښې ،،حدثنا،، بعضو کښې ،، سمعت،، او په بعضو کښې د ،،عن،، الفاظ راغلی دی.په دې ټولو تعليقاتو سره
① دا ښودل مقصود دی.چه د تحديث، اخبار او سماع دا ټول الفاظ هم معنى (مترادف) دی.دغه شان عنعنه په وصل باندې محمول ده.په دې شرط چه د راوی او مروی عنه لقاء ثابته وی.([1])
② بعضې عالمان فرمائی.چه دې ټولو تعليقاتو ذکرکولو سره امام بخاری رحمه الله دا ښودلې ده.چه تحديث، سماع، عنعنه وغيره په عهد د صحابو، او تابعينو کښې استعماليدل.

د حضرت ابن مسعود رضی الله عنه د رومبی تعليق تخريج دحضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه دا تعليق امام بخاری رحمه الله پخپل صحيح کښې په ،،کتاب بدء الخلق، کتاب احاديث الانبياء، کتاب القدر، او کتاب التوحيد،، کښې موصولاً تخريج کړې دې.چه په دې کښې د جنين د پيدائش ذکر دې:((**قال عبدالله: حدثنا رسول الله ﷺ وهو الصادق المصدوق، قال: إن أحدكم يجمع خلقه فى بطن أمه أربعين يوماً، ثم يكون علقة مثل ذالك، ثم يكون مضغة مثل ذالك، ثم يبعث الله ملكاً فيؤمر بأربع كلمات، ويقال له: أكتب عمله، ورزقه، وأجله، وشقى أو سعيد، ثم ينفخ فيه الروح، فإن الرجل منكم ليعمل، حتى مايكون بينه وبين الجنة إلا ذراع، فيسبق عليه كتابه، فيعمل بعمل، أهل النار، ويعمل حتى مايكون بينه وبين النار، إلا ذراع، فيسبق عليه الكتاب، فيعمل بعمل أهل الجنة**))([2])

تنبيه د حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه حالات په کتاب الايمان ،،باب ظلم دون ظلم،، کښې تيرشوی دی.([3])

د حضرت ابن مسعود رضی الله عنه د دويم تعليق تخريج د حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه دا دويم تعليق هغه حديث سره متعلق دې.په کوم کښې چه هغوی فرمائی.((**قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ مَاتَ وَهُوَ يَدْعُو مِنْ دُونِ اللهِ نِدًّا دَخَلَ النَّارَ وَقُلْتُ أَنَا مَنْ مَاتَ وَهُوَ لَا يَدْعُو لِلهِ نِدًّا دَخَلَ الْجَنَّةَ**)) دا حديث امام بخاری رحمه الله په ،،کتاب الجنائز، کتاب التفسير ،او کتاب الايمان والنذور،، کښې موصولاً تخريج کړې دې.([4])

---

[1] فتح الباری (١٤٤)_

[2] صحيح البخاری (٤٥٦/١) كتاب بدء الخلق باب ذكر الملائكة رقم ٣٢٠٨ كتاب أحاديث الأنبياء باب قول الله تعالى((وإذا قال ربک للملائكة إنى جاعل فى الأرض خليفة)) رقم ٣٣٣٢ (٩٧٦/٢) كتاب القدر باب فى القدررقم ٦٥٩٤ (١١١٠/٢) كتاب التوحيد باب((ولقدسبقت كلمتنا لعبادناالمرسلين)) رقم ٧٤٥٤)

[3] كشف البارى(٢٥٧/٢)_

[4] صحيح البخارى (١٦٥/١) كتاب الجنائز. باب فى الجنائزومن كان آخر كلمة لا إله إلا الله رقم ١٢٣٨ (٦٤٤/٢) و(٦٤٤/٢) كتاب التفسيرسورة البقرة باب ومن الناس من يتخذمن دون الله أنداداً رقم ٤٤٩٧ (٩٨٨/٢) كتاب الأيمان والنذورباب إذا قال لا أتكلم اليوم فصلى أو قرأ أو سبح أو كبر أو حمد اوهلل فهو على نيته رقم ٦٦٨٣)_

دلته يو اشکال دا دې چه امام بخاری رحمه الله دا تعليق په دريو خايونو کښې موصولاً ذکر کړې دې.په دې کښې په يوځائې کښې هم دلته ذکر کړې شوی الفاظ «سمعتُ النبي ﷺ....» نشته.خو چونکه امام مسلم رحمه الله چه ددې حديث کوم تخريج کړې دې.په هغې کښې د«محمد بن عبدالله بن نمير عن أبيه......» په طريق کښې د «سمعتُ رسول الله ﷺ....» الفاظ شته.(۱) په دې وجه د امام بخاری رحمه الله دا تعليق پخپل ځائې بالکل صحيح دې.

تنبيه د حضرت شقيق بن سلمه رحمه الله حالات په کتاب الايمان «باب خوف المؤمن من أن يحبط عمله وهولايشعر»لاندې تير شوی دی.(۲)

د حضرت حذيفه رضي الله عنه د تعليق تخريج د حضرت حذيفه رضي الله عنه تعليق نه دا حديث مراد دې.«حَدَّثَنَا حُذَيْفَةُ قَالَ حَدَّثَنَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَدِيثَيْنِ رَأَيْتُ أَحَدَهُمَا وَأَنَا أَنْتَظِرُ الآخَرَ حَدَّثَنَا أَنَّ الأَمَانَةَ نَزَلَتْ فِي جَذْرِ قُلُوبِ الرِّجَالِ ثُمَّ عَلِمُوا مِنَ الْقُرْآنِ ثُمَّ عَلِمُوا مِنَ السُّنَّةِ وَحَدَّثَنَا عَنْ رَفْعِهَا قَالَ يَنَامُ الرَّجُلُ النَّوْمَةَ فَتُقْبَضُ الأَمَانَةُ مِنْ قَلْبِهِ فَيَظَلُّ أَثَرُهَا مِثْلَ أَثَرِ الْوَكْتِ.....الخ» دا حديث امام بخاری رحمه الله په ،،کتاب الرقاق، کتاب الفتن، او کتاب الاعتصام،، کښې موصولاً تخريج کړې دې.(۳) او امام مسلم رحمه الله هم دا پخپل صحيح کښې موصولاً ذکرکړې دې.(۴) امام بخاری رحمه الله دا تعليقات دلته ذکر کولو سره دې طرف ته اشاره کړې ده.چه تحديث او اخبار او سماع په يو معنی کښې دی.

حضرت حذيفه رضي الله عنه: دا مشهور صحابی د رسول الله ﷺ رازدار، ابوعبدالله حذيفه بن اليمان رضي الله عنهما دې.ددوی د پلار يمان اصل نوم حسل يا حُسَيل دې.ددوی نه پخپل قوم کښې يو خون (قتل) شوې وو.نو دوی مدينې ته تختيدلی وو.هلته د انصارو د بنو عبدالاشهل قبيلې حليف (حمايتی) جوړ شو.او انصار چونکه اصل کښې ديمن دی.په دې وجه دوی ته يمان اووئيلی شو.(۵)

په اسلام کښې د معاهدې احترام حضرت حذيفه رضي الله عنه خپل پلار سره غزوهٔ بدر کښې شرکت

---

(۱) قال مسلم حدثنا محمد بن عبدالله بن نمير قا :نا أبي ووكيع عن الأعمش عن شقيق عن عبدالله قال وكيع قال رسول الله وقال ابن نمير سمعت رسول الله يقول ... (صحيح مسلم (۶۶/۱) كتاب الإيمان باب الدليل على أن من مات لا يشرك بالله دخل الجنة)_

(۲) كشف البارى (۵۵۹/۲)_

(۳) صحيح بخارى (۹۶۱/۲) كتاب الرقاق باب رفع الأمانة رقم ۶۴۹۷ و(۱۰۴۹/۲) كتاب الفتن باب إذا بقى فى حثالة من الناس رقم ۷۰۸۶ (۱۰۸۰/۲) كتاب الإعتصام بالكتاب والسنة باب الإقتداء بسنن رسول الله رقم ۸۲۷۶)_

(۴) صحيح مسلم (۸۲/۱) كتاب الإيمان باب رفع الأمانة والإيمان من بعض القلوب)_

(۵) تهذيب الكمال (۴۹۷/۵) وسير أعلام النبلاء (۳۶۳/۲) والإصابة (۳۱۸/۱)_

دپاره راتلو.چه په لاره کښې ابوجهل سره ملاو شو.ابوجهل تپوس اوکړو چه د کوم ځائ اراده ده؟ دوی دواړو حضراتو اووئیل چه مونږ خپل یوکار دپاره مدینې ته روان یو. ابوجهل اووئیل چه تاسو د محمد ﷺ امداد دپاره ځئ.په دې وئیلو ئې ددوی نه عهد واخستلو.چه د محمد ﷺ مدد به نه کوئ.نو دواړه نبی کریم ﷺ ته لاړل.او ټوله قصه ئې تیره کړله.او په غزوهٔ بدر کښې د شرکت کولو خواهش ئې ښکاره کړو.نبی کریم ﷺ اوفرمائیل.«انصرفا،نفى لهم بعهدهم ونستعين الله عليهم»([1])حضرت حذیفه رضی الله عنه خپل پلار سره په غزوهٔ احد کښې شریك شو.ددوی پلار غلطئ سره د بعضو صحابه کرامو د لاسونو نه شهید شو.حضرت حذیفه رضی الله عنه ددوی دیت معاف کړو.([2]) نبی کریم ﷺ د حضرت حذیفه او حضرت عمار رضی الله عنهما په مینځ کښې مواخات رشته قائم کړې وه.([3])

حضرت حذیفه رضی الله عنه د «نبی کریم ﷺ رازدار» لقب سره یادیدو حضرت حذیفه رضی الله عنه د نبی کریم ﷺ په ډیر نیزدې اصحابو کښې وو.د نبی کریم ﷺ نه به ئې خاص طور باندې د فتنو په باره کښې تپوس کولو.ښخپله به ئې فرمائیل.«كان الناس يسألون رسول الله ﷺ عن الخير وكنت أسأله عن الشر مخافة أن يدركني»([4]) دغه شان نبی کریم ﷺ دوی ته د منافقینو نومونه هم ښودلی وو.په دې وجه حضرت حذیفه رضی الله عنه سره تر قیامته پورې د پیدا کیدونکو عظیمو فتنو علم هم وو.او ددغه زمانې د منافقانو تفصیل هم دوی ته معلوم وو.([5])

حضرت حذیفه رضی الله عنه په جهاد کښې ډیر وخت تیر کړو.او هم ددوی په لاسونو دینور، ماسبذان، همَذان، او رې فتح شو.په دې کښې بعضې علاقې د وړاندې نه فتح شوې وې خو په دې باندې قبضه ختمه شوې وه.دوباره د حضرت حذیفه رضی الله عنه په لاسونو فتح شوې.([6])

حضرت عمر رضی الله عنه دوی له د مدائن ګورنر جوړ کړو.او وې لیګلو.او د مدائن خلقو ته ئې اولیکل.«إني قد بعثت إليكم فلانا فأطيعوه» خلقو ددې خط نه اندازه اولګوله.چه نوې راتلونکې ګورنر معمولی سړې نه دې.نو دغه خلق استقبال دپاره اووتل.او دلته حضرت حذیفه رضی الله عنه په دې شان سره روان وو.چه په خپل خر باندې ئې خپلې دواړه خپې یو طرف ته زوړندې کړې وې.په لاس کښې یو هډوکې او د روټئ یوه ټکړه وه.خلقو اونه پیژندو.د روستو راتلونکو

---

[1]) صحيح مسلم (۱۰۶/۲) كتاب الجهاد باب الوفاء بالعهد ومسند أحمد (۳۹۵/۵)_

[2]) صحيح بخارى (۴۶۴/۱، ۴۶۵) كتاب بدء الخلق باب صفة إبليس وجنوده رقم ۳۲۹۰)_

[3]) سير أعلام النبلاء (۳۶۲/۲)_

[4]) صحيح البخارى (۵۰۹/۱) كتاب المناقب باب علامات النبوة في الإسلام رقم ۳۶۰۶، ۳۶۰۷) (۱۰۴۹/۲) كتاب الفتن باب كيف الأمر إذا لم تكن جماعة رقم ۷۰۸۴ وصحيح مسلم (۱۲۷/۲) كتاب الإمارة باب وجوب ملازمة جماعة المسلمين عند ظهور الفتن)_

[5]) سير أعلام النبلاء (۳۶۴/۲) وتهذيب الكمال (۵۰۱/۵)_

[6]) تهذيب الكال (۵۰۶/۵، ۵۰۷) وخلاصة الخزرجي (۷۴)_

خلقو نه ئې چه کله تپوس اوکړو.نو معلومه شوه.چه دا خو هغه دې.کوم چه وړاندې لاړو.نو دا خلق راوړاندې شو.او سلام ئې اوکړو.حضرت حذيفه رضي الله عنه په دوی کښې مشرکس ته لوئې هدوکې او د روټئ کپړه ورکړله. هغه سترګې پناه کړې.او وې غورزوله.یا ئې يو خادم ته ورکړله.(۱)

حضرت حذيفه رضي الله عنه چه کله مدائن ته اورسيدو.نو هغوی ته ئې د حضرت عمر رضي الله عنه خط واوړولو.خلقو عرض اوکړو.چه تاسو حکم اوفرمايئ.مونږ د پوره ګولو دپاره تيار يو.حضرت حذيفه رضي الله عنه اوفرمائيل.زه خپل ذات دپاره صرف خوراک، او خپلې سورلئ دپاره د وندې (چاره) مطالبه کوم.او بس (نور هيڅ نه غواړم).(۲)

دحضرت عمر رضي الله عنه ((انت اخی و انا اخوک)) فرمائيل: دوی هلته يوې مودې پورې پاتې شو.بيا حضرت عمر رضي الله عنه دوی راوغوښتل.او پخپله لاره کښې پټ کيناستلو.چه دوی اوګوری.چه آيا ددوی په احوالو کښې څه تبديلی راغلې ده اوکه نه؟ نو کله ئې چه اوکتل.چه هيڅ تبديلی نه ده پيدا شوې.او هم هغه شان سره واپس راروان دې.په کوم شان سره چه تلې وو.نو هغوی ته مخې ته راغلل.او هغوی سره ملاو شو.او وې فرمائيل.((أنت أخي وأنا أخوك))(۳)

حضرت حذيفه رضي الله عنه د نبی کريم صلی الله عليه وسلم نه علاوه د حضرت عمر رضي الله عنه نه احاديث روايت کوی.او ددوی نه روايت کونکو کښې ابو وائل، زر بن حبيش، زيد بن وهب، ربعی بن حراش، صلة بن زفر، ثعلبه بن زهدم، ابو العاليه الرياحی،عبدالرحمن بن ابی ليلی، مسلم بن نذير، ابو ادريس خولانی رحمهم الله وغيره حضرات دی.(۴)

د حضرت حذيفه رضي الله عنه نه د سلو نه زيات احاديث نقل دی.چه په دې کښې د متفق عليه احاديثو تعداد دولس دې.د بخاری د انفرادی احاديثو تعداد اته دې.او د مسلم د انفرادی احاديثو تعداد اوولس دې.(۵)

حضرت حذيفه رضي الله عنه په ۳۶ھ کښې دحضرت عثمان رضي الله عنه د شهادت نه تقريباً څلويښت ورځې پس وفات شوې دې.(۶) ،،رضی الله عنه وأرضاه،،_

قوله: وَقَالَ أَبُو الْعَالِيَةِ:

دا ابوالعاليه څوک دې؟: حافظ قطب الدين حلبی رحمه الله پخپله شرح کښې ليکی.چه دا ابوالعاليه البراء (بتشديد الراء المهملة) دې.(۷) ده به چونکه غشی يا لرګی سيرل او جوړول. په

---

۱) تهذيب الكمال (۵۰۶/۵)_
۲) سير أعلام النبلاء (۳۶۶/۲)_
۳) تهذيب الكمال (۴۹۷/۵، ۴۹۹) وسير أعلام النبلاء (۳۶۱/۲)_
۴) تهذيب الكمال (۴۹۷/۵، ۴۹۹) وسير أعلام النبلاء (۳۶۱/۲)_
۵) سير أعلام النبلاء (۳۶۱/۲) وخلاصة الخزرجی(۷۴)_
۶) تهذيب الكمال(۵۱۰/۵)_
۷) عمدة القاری(۱۲/۲)_

دي وجه دوى ته ››براء‹‹ وائي.(١) چونكه ددوى په نوم كښې اختلاف دې. بعضو زياد بن فيروز، بعضو أذينه، بعضو كلثوم او بعضو زياد بن أذينه ښودلې دې.(٢)
دا ثقه دې.(٣) دوی ته د حضرت ابن عباس، حضرت ابن عمر او حضرت ابن الزبير رضی الله عنهم نه سماع حاصل ده.(٤) علامه كرمانى رحمه الله فرمائى.چه دا ابوالعاليه غالباً رفيع بن مهران رياحى دې.(٥)
حافظ ابن حجر رحمه الله جزم سره فرمائيلى دى.چه دلته د ابوالعاليه نه مراد رُفيع بن مهران رياحى دې.او دهغه حضراتو تغليط ئې كړې دې.كومو چه دا فرمائيلى دى.چه د ابوالعاليه نه ››براء‹‹ مراد دې.حافظ رحمه الله دليل دا پيش كړې دې.چه مذكوره حديث (يعنى حديث د يونس بن متى چه ددې تخريج روستو راروان دې) په ابوالعاليه الرياحى عن ابن عباس سره معروف دې.په ابوالعاليه البراء عن ابن عباس سره معروف نه دې.(٦)
خو علامه عينى رحمه الله د حافظ د خبرې رد كولو كوشش كړې دې.ددوى وينا ده.چه هركله ابوالعاليه البراء او ابوالعاليه رُفيع دواړه د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما شاگردان دى.نو يو ته بې دليله ترجيح وركول، چه هم دا يو مراد دې.دويم مراد نه دې.دا صحيح نه ده.تركومه پورې چه په دې حديث كښې د ابوالعاليه رياحى دې حديث سره د معروف بالرواية كيدو تعلق دې.نو ددې دپاره هم د يو معتمد نقل ضرورت دې.(٧)
حافظ ابن حجر رحمه الله پخپل كتاب ››انتقاض الاعتراض‹‹ كښې ليكلى دى.««ان المصنف وصله فى التوحيد،ولو راجعه العينى من هناك لما احتاج إلى طلب الدّليل»»(٨)
قول راجح: حقيقت دا دې.چه اګرچه د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما په شاګردانو كښې دواړه ابوالعاليه دى.خو دلته كښې مراد رفيع دې.براء نه دې.څكه چه ټولو شارحينو بلكه پخپله علامه عينى رحمه الله په بخارى شريف كښې چه كوم كوم ځائې كښې دا حديث راغلې دې.هلته تصريح كړې ده.چه د ابوالعاليه نه مراد رُفيع دې.(٩)

---

(١) عمدة القارى(١٢\٢)_
(٢) المصدراسابق وتقريب التهذيب (٦٥٣) رقم ٨١٩٧)_
(٣) المصادرالسابقة)_
(٤) تهذيب الكمال(١٢\٣٤)_
(٥) شرح الكرمانى(١٠\٢)_
(٦) فتح البارى(١٤٤\١)_
(٧) عمدة القارى(١٣\١)_
(٨) إرشاد السارى للقسطلانى(١٥٧\١)_
(٩) عمدةالقاى(٢٩٢\١٥) كتاب أحاديث الأنبياء باب قول الله عزو جل ﴿وهل أتاک حديث موسى وكلم الله موسى تكليماً (١١٦\٤) كتاب أحاديث الأنبياء باب قول الله تعالى وإن يونس لمن المرسلين و(٢٢٥\١٨) كتاب التفسير سورة الأنعام باب قوله ويونس ولوطاً وكلًا فضلنا على العالمين و(١٩٠\٢٥) كتاب التوحيد باب ذكر النبى ﷺ وروايته عن ربه)_

بلکه په يو مقام کښې ئې دا تنبيه هم کړې ده.چه د ابو العاليه کنيت د حضرت ابن عباس د يو بل شاګرد هم دې.چه هغه براء نوم سره مشهور دې.(۱)
بياحافظ ابوالحجاج رحمه الله په تحفة الاشراف کښې داحديث د.، ابوالعاليه رفيع بن مهران عن ابن عباس.، په طريق سره نقل کړې دې.(۲)
بياحافظ ابوالحجاج مزى رحمه الله د ،.ابوالعاليه رفيع عن ابن عباس.، په طريقه سره د نقل شوو احاديثو ذکر کړې دې.او د امام شعبه رحمه الله قول ئې د سنن ابى داؤد(۳) نه نقل کړې دې.(۴) «قال شعبة: إنما سمع قتادة من أبي العاليه أربعة أحاديث، حديث يونس بن متى، وحديث ابن عمر في الصلاة، وحديث القضاء ثلاثة، وحديث ابن عباس حدثني رجال مرضيون منهم عمر، وأرضاهم عندى عمر»
ددې عبارت نه دا معلومه شوه.چه د يونس بن متى والا روايت، راوى ابوالعاليه رفيع دې.او د ابوالعاليه البراء د حضرت ابن عباس رضي الله عنه نه په صحاح سته کښې صرف يو حديث نقل دې.«قدم النبى ﷺ لصبح رابعة يلبون بالحج فأمرهم أن يجعلوها عمرة، إلا من كان معه هدى»(۵)
حاصل دا چه مبحوث عنه (حديث باب) حديث يونس بن متى کوم چه د .،ابوالعاليه عن ابن عباس.، په طريق سره نقل دې.په دې کښې ابوالعاليه نه رفيع بن مهران رياحى مراد دې.براء مراد نه دې.والله اعلم.

ابوالعاليه رياحى: دا ابوالعاليه رفيع بن مهران رياحى بصرى دې.د بنو يربوع يوې ښځې دوى لره ازاد کړې وو.په دې وجه د ولاء په اعتبار سره رياحى وئيلې کيږي.(۶) دوى د جاهليت زمانه موندلې وه.د نبى کريم ﷺ د وفات نه دوه کاله پس ئې اسلام راوړلې وو.(۷)
دوى دحضرت عمر، حضرت على، حضرت ابى،حضرت ابو ذر،حضرت عبدالله بن مسعود، حضرت عبدالله بن عباس، حضرت ابوموسى، حضرت ابو ايوب،حضرت زيد بن ثابت، حضرت حذيفه، حضرت انس، حضرت ثوبان، حضرت رافع بن خديج، حضرت عبدالله بن عمر، حضرت ابوسعيد خدرى، حضرت ابوهريره او حضرت عائشه رضي الله عنهم نه روايت د حديث کړې دې.
ددوى نه په روايت کونکو کښې ثابت بنانى،بکر بن عبدالله مزنى، ابو خلده خالد بن دينار، خالد الحذاء، شعيب بن الحبحاب(۹۷، عاصم الاحول، قتاده، محمد بن سيرين او حفصه بنت سيرين رحمهم الله وغيره حضرات دى.(۸)

---

(۱) عمدة القارى(۲۹۳\۱۵)_
(۲) تحفة الأشراف (۴۸۵\۱٤) رقم ۵٤۲۱)_
(۳) سنن أبي داود كتاب الطهارة باب الوضوء من النوم رقم ۲۰۲)_
(۴) تحفة الأشراف (۳۸۵\۱٤) رقم ۵٤۲۱)_
(۵) تحفة الأشراف (۲۷۶\۵، ۲۷۷) رقم ۶۵۶۵)_
(۶) تهذيب الكمال (۲۱٤\۹) وسير أعلام النبلاء (۲۰۷\۱۲)_
(۷) المصادر السابقة)_
(۸) د شيوخ اوتلامذه د فهرست دپاره اوګورئ أعلام النبلاء (۲۰۷\۱٤) وتهذيب الكمال(۲۱۵\۹، ۲۱۶)-

يحي بن معين، ابوزرعه او ابو حاتم رحمهم الله فرمائی.،،ثقة،،[1]
ابوالقاسم لالکانی رحمه الله فرمائی.،،ثقة مجمع على ثقته،،[2]
ابن سعد رحمه الله فرمائی.،،وكان ثقة كثير الحديث،،[3]
حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی.،،وهو ثقة،،[4]
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی.،،ثقة كثير الإرسال،،[5]
ددې نقلونو نه معلومه شوه.چه د ابوالعاليه رحمه الله په ثقاهت باندې اجماع ده.هم دا وجه ده.چه داصول سته مصنفينو په دوی باندې اعتماد کړې دې.اوددوی داحاديثوتخريج ئې کړې دې.

د،،حديث ابى العالية الرياحى رياح،،مطلب: البته دامام شافعی رحمه الله نه منقول دی.((حديث أبي العالية الرياحى رياح))[1]
خو دامام شافعی رحمه الله مقصود ددوی ټول احاديث رد کول نه دی.بلکه ددوی نه روايت شوی مرسل روايت ((حديث القهقهة فى الصلاة)) ردکول مقصود دی.ځکه چه مرسل ددوی په نيز حجت نه دې.لکه چه حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی.((فأما قول الشافعى رحمه الله، حديث أبي العالية الرياحى رياح،، فإنما أراد به حديثه الذى أرسله فى القهقهة فقط، ومذهب الشافعى أن المراسيل ليست بحجة، أما إذا أسند أبو العالية فحجة))[2]
دغه شان حافظ ابن عدی رحمه الله فرمائی.((ولأبي العالية الرياحى أحاديث صالحة غير ما ذكرت، وأكثر ما نقم عليه من هذا الحديث حديث الضحك فى الصلاة، وكل من رواه غيره فإنما مدارهم و رجوعهم إلى أبي العالية والحديث له، وبه يعرف، ومن أجل هذا الحديث تكلموا فى أبي العالية، وسائر أحاديثه مستقيمة صالحة))[3]
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی.((احتج به الجماعة لكن ليس له فى البخارى سوى ثلاثة أحاديث من روايته عن ابن عباس خاصة))[4]

---

[1] تهذيب الكمال (٩\٢١٦)-
[2] المصادر السابقة)-
[3] الطبقات الكبرى لابن سعد(١١٧\٧)_
[4] ميزان الإعتدال (٥٤\٢)_
[5] تقرب التهذيب (٢١٠) رقم ١٩٥٣)_
[1] الكامل لابن عدى (١٦٢\٣)_
[2] ميزان الإعتدلا (٥٤\٢)-
[3] الكمال لابن عدى (١٧٠\٣)_
[4] هدى السارى(٤٠٢)_

حاصل دا چه په دوی باندې کلام صرف امام شافعي رحمه الله کړې دې.او هغه هم د مرسل په طريقه روايت کولو په وجه، حالانکه في نفسه ابوالعاليه متفق عليه طور باندې ثقه دې.بيا داچه امام بخاري رحمه الله ددوی دا متکلم فيه حديث هم نه دې نقل کړې.نو د ابو العاليه په محتج به کيدو کښې هيڅ کلام نشته.

ابوالعاليه رحمه الله لره بعضو حضراتو په علوم د قرآن کښې د صحابه کرامو رضي الله عنهم نه پس اعلم ګرخولې دې.لکه چه امام ابوبکر بن ابی داؤد رحمه الله فرمائی.«ليس أحد بعد الصحابة أعلم بالقرآن من أبي العالية، وبعده سعيد بن جبير، وبعده السّدی، وبعده سفيان الثوری»[1]

د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما په نيز د ابوالعاليه رحمه الله مقام د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما په نيز د ابوالعاليه رحمه الله څه مقام وو؟ ددې اندازه ددې واقعې نه اولګوئ. ابوالعاليه رحمه الله فرمائی.

«كنتُ آتي ابن عباس، فيرفعني على السرير، وقريش أسفل من السرير، فتغامزبي قريش، وقالوا: يرفع هذا العبد على السرير؟ ففطن بهم ابن عباس، فقال: ان هذا العلم يزيد الشريف شرفاً ويجلس المملوك على الأسرة»[2]

د امام ابوالعاليه رحمه الله وفات په شوال ۹۰ه کښې اوشو.بعضو حضراتو په سن د وفات کښې نور اقوال هم نقل کړی دی.([3]) ،،رحمه الله تعالى رحمة واسعة،،_

قوله عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رضي الله عنهما: د حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنهما حالات په ..بدء الوحی.. کښې او په کتاب الايمان کښې د ،،باب کفران العشير وکفر دون کفر.. لاندې تير شوی دی.([4])

قوله عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِيمَا يَرْوِي عَنْ رَبِّهِ:

د حديث قدسی تعريف: نبی کريم صلی الله عليه وسلم چه څه هم بيانوی.هغه ټول په قاعدې د ﴿وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ ۝ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ ۝﴾ د الله تعالى د طرفه دې.خو بعضې وختونوکښې نبی کريم صلی الله عليه وسلم د الله دطرفه دنقل تصريح کوی. او په بعضو وختونو کښې نه کوی.نبی کريم صلی الله عليه وسلم چه د کوم حديث په باره کښې د الله تعالى د طرفه د نقل کولو تصريح اوفرمائی.هغې ته ،،حديث الهی،، او ،،حديث قدسی،، ونيلې شی.([5])

د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما ددې تعليق نه مراد دا حديث دې.«لا ينبغي لعبد أن يقول، ،أنا خير من يونس بن متى.....»([6])د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما دا تعليق امام بخاری رحمه الله په ،،کتاب احاديث

---

[1] تهذيب الكمال (۹\۲۱۸) وسير أعلام النبلاء (۲۰۸\٤)_

[2] تهذيب الكمال(۲۱۷\۹)_

[3] تهذيب الكمال(۲۱۸\۹)_

[4] كشف البارى(٤۳۵\۱) و(۲۰۵\۲)_

[5] كشاف إصطلاحات الفنون ((۲۸۰\۱))_

[6] تعليق التعليق (٦۳\۲)_

الانبياء، كتاب التفسير، او كتاب التوحيد،، كښې موصولاً تخريج كړې دې.[1]

د امام بخارې رحمه الله نه علاوه امام مسلم او امام ابوداؤد رحمهما الله هم پخپلو خپلو كتابونو كښې موصولاً ددې تخريج كړې دې.[2]

قوله وَقَالَ أَنَسٌ: د حضرت انس بن مالك رضي الله عنه حالات په كتاب الايمان ،،باب من الايمان ان يحب لاخيه ما يحب لنفسه،، لاندې تير شوى دى.[3]

قوله عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِيمَا يَرْوِيهِ عَنْ رَبِّهِ عَزَّوَجَلَّ:

دلته د حضرت انس رضي الله عنه كوم حديث مراد دې؟: ددې روايت نه «اذا تقرب العبد الى شبراً تقربت اليه ذراعاً واذا تقرب منى ذراعاً تقربت منه باعاً، واذا أتانى مشياً أتيته هرولة» حديث مراد دې.[4]

حافظ رحمه الله فرمائيلى دى چه ددې نه مراد د مسلم هغه روايت دې. كوم چه «همام عن قتادة عن أنس، عن النبى صلى الله عليه وسلم يرويه عن ربه عزوجل قال: إن الله عزوجل لا يظلم المؤمن حسنة....» طريق سره نقل دې.[5] خو د مسلم شريف په متداول (مروج) نسخو كښې په يوه نسخه كښې هم د ،،عن ربه عزوجل،، تصريح موجود نه ده.[6]

د مذكوره تعليق تخريج: دا تعليق امام بخارى رحمه الله موصولاً په كتاب التوحيد كښې نقل كړې دې.[7]

قوله وَقَالَ أَبُوهُرَيْرَةَ: د حضرت ابوهريره رضي الله عنه حالات په كتاب الايمان كښې د ،،باب امور الايمان،، لاندې تيرشوى دى.[8]

---

[1] صحيح بخارى (۱\۴۸۱) كتاب أحاديث الأنبياء باب قول الله تعالى ﴿وهل أتاک حديث موسى﴾ رقم ۳۳۹۵ و(۱\۴۸۵) كتاب أحاديث الأنبياء باب قول الله تعالى :﴿وإن يونس لمن المرسلين﴾ رقم ۳۴۱۳ (۲\۲۶۶) كتاب التفسيرسورة الأنعام باب ويونس باب ﴿ويونس ولوطاً وكلاً فضلنا على العالمين﴾ رقم ۴۶۳۰ (۲\۱۱۲۵) كتاب التوحيد باب ذكرالنبى صلى الله عليه وسلم و روايته عن ربه رقم ۷۵۳۹)_

[2] أنظر الصحيح للإمام مسلم(۲\۲۶۸) كتاب الفضائل، باب من فضائل يونس عليه السلام والسنن لأبى داؤد، كتاب السنة، باب التخيير بن الأنبياء عليهم السلام، رقم:(۴۶۶۹)

[3] كشف البارى(۲\۴)_

[4] تعليق التعليق(۲\۶۴)

[5] المصدرالسابق)_

[6] صحيح مسلم (۲\۳۷۴) كتاب صفة المنافقين، باب جزاء المؤمن بحسناته.... مطبوعه قديمى كتب خانه و (۴\۲۱۶۲) رقم(۲۸۰۸) محققه شيخ محمد فؤاد الباقى رحمه الله)_

[7] الصحيح البخارى(۲\۱۱۲۵) كتاب التوحيد، باب ذكرالنبى صلى الله عليه وسلم وروايته عن ربه، رقم (۷۵۳۹)_

[8] كشف البارى(۱\۶۵۹)_

قوله: عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَرْوِيهِ عَنْ رَبِّكُمْ عَزَّوَجَلَّ:

ددې نه كوم حديث مراد دې؟ ① ددې نه هم هغه حديث مراد كيدې شي. كوم چه دحضرت انس رضي الله عنه نه نقل دې. يعنى «إذا تقرب العبد....» والا روايت، ځكه چه دا روايت قتاده د حضرت انس رضي الله عنه نه د حضرت ابوهريره رضي الله عنه د واسطې نه بغير نقل كړې دې. ② او سليمان تيمى دا د «عن أنس عن أبي هريرة» په طريق سره روايت كړې دې. ③ او حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي. چه ددې نه مراد هغه روايت دې. كوم چه د «شعبة عن محمد بن زياد عن أبي هريرة» په طريق سره نقل دې. «لكل عمل كفارة والصوم لى وأنا أجزى به....»[1]

د مذكوره دواړو حديثونو تخريج: رومبى حديث يعنى د «إذا تقرب العبد....» والا حديث امام بخارى رحمه الله په كتاب التوحيد كښې موصولاً ذكركړې دې.[2] دغه شان امام مسلم رحمه الله هم پخپل صحيح كښې ددې موصولاً تخريج كړې دې.[3]

د دويم حديث «لكل عمل كفارة» تخريج هم موصولاً امام بخارى رحمه الله پخپل صحيح كښې مختلفو ځايونو كښې كړې دې.[4] او امام مسلم رحمه الله هم پخپل صحيح كښې دا موصولاً نقل كړې دې.[5]

حديث معنعن او ددې حكم: حديث معنعن هغه حديث ته وائي. د كوم په سند كښې چه د ،،عن،، لفظ استعمال كړې شي. د تحديث او سماع تصريح نه وى. اگرچه په پوره سند كښې د ،،عن،، استعمال صرف يوځائې كښې ولې نه وى.[6]

د حديث معنعن په حكم كښې اختلاف: ① دابوطالب، شيخ حسن الرصاص، او د منصور بالله رائې دا ده. چه حديث معنعن مطلقاً قابل د احتجاج نه دې. تركومه پورې چه اتصال واضح نه وى. ځكه چه په دې كښې د انقطاع احتمال دې. نو د مرسل او منقطع پشان دا هم

---

[1] (تعليق التعليق (۶۴/۲)_

[2] (صحيح البخارى(۱۱۰/۲)كتاب التوحيد، باب قول الله تعالى:﴿ وَيُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ ﴾ رقم(۷۴۰۵) و(۱۱۱۶/۲) كتاب التوحيد، باب قول الله تعالى:﴿ يُرِيدُونَ أَنْ يُبَدِّلُوا كَلَامَ اللَّهِ ﴾ رقم(۷۵۰۵)و(۱۱۲۵/۲) كتاب التوحيد، باب ذكر النبى صلى الله عليه وسلم وروايته عن ربه رقم(۷۵۳۷)_

[3] صحيح مسلم(۳۴۱/۲) كتاب الذكر والدعاء، باب الحث على ذكرالله تعالى)_

[4] صحيح بخارى(۲۵۴/۱) كتاب الصوم، باب فضل الصوم، رقم(۱۸۹۴)، و(۲۵۵/۱) كتاب الصوم، باب هل يقول،،إنى صائم إذا شتمتم،،رقم(۱۹۰۴) و(۸۷۸/۲) كتاب اللباس، باب ما يذكر فى المسك، رقم(۵۹۲۷) و(۱۱۱۶/۲) كتاب التوحيد، باب قول ا لله تعالى﴿ يُرِيدُونَ أَنْ يُبَدِّلُوا كَلَامَ اللَّهِ ﴾ رقم(۷۴۹۲) و(۱۱۲۵/۲) كتاب التوحيد، باب ذكرالنبى صلى الله عليه وسلم وروايته عن ربه، رقم(۷۵۳۸)_

[5] (صحيح مسلم(۳۶۳/۱)، كتاب الصوم، باب فضل الصيام)_

[6] ظفرالأمانى(۲۱۷)و فتح المغيث للعراقى (۳۷)_

قابل د احتجاج نه دي.([1]) امام نووي رحمه الله فرمائي.«وهذا المذهب مردود بإجماع السلف»([2])

② د امام بخاري، علي بن المديني او اكثرو محدثينو مذهب دا دي.چه حديث معنعن دوو شرطونو سره د متصل په حكم كښې دې.

يو داچه د راوي او مروي عنه په مينځ كښې، په ژوند كښې كم ازكم يو ځل لقاء ثابت وي.
دويم داچه راوي مدلس نه وي.كه په دې دواړو كښې يو شرط هم فوت وي.نو هغه حديث ته به متصل نشي وئيلې.([3])

③ امام مسلم رحمه الله او ددوي متبعين فرمائي.كه راوي مدلس نه وي.راوي او مروي عنه دواړه خپل مينځ كښې هم عصر وي.يعني لقاء ممكن وي.نو دا حديث معنعن به اتصال باندې محمول كولې شي.د لقاء ثابتيدل ضروري نه دي.([4]) امام مسلم رحمه الله خپل دا مذهب د صحيح مسلم په مقدمه كښې شد ومد سره پيش كړې دې.او د ملاقات د ثبوت قول ئې دخپلو بعضو معاصرينو نه نقل كړې دې.او په هغوي ئې زبردست رد كړې دې.([5])

امام نووي رحمه الله اګرچه د امام مسلم رحمه الله مذهب مرجوح او ضعيف ګرځولې دې.([6]) خو حقيقت دا دې.چه د امام مسلم رحمه الله مذهب پخپل ځائې ډير قوي دې.

د امام بخاري رحمه الله د دليل خلاصه دا ده.چه استقراء په دې خبره باندې دلالت كوي.چه كوم راويان مدلس نه دي.او د هغوي د خپلو شيوخو نه لقاء هم ثابته ده.نو هغوي عادةً د ،، عن،، استعمال سماع دپاره كوي.نو ددوي معنعن روايات به اتصال باندې محمول وي.ځكه چه كله يو ځل لقاء ثابته شي.نو په دې باندې غالب ګمان حاصليږي.چه ټول روايات به ئې سماعاً حاصل كړې وي.چونكه په دې باب كښې غالب ګمان معتبر دې.په دې وجه صرف هم په دې باندې اكتفاء اوكړې شوه.حالانكه د غالب ګمان دا كيفيت په هغه صورت كښې نه دې.په كوم كښې چه د لقاء امكان وي.خو ددې ثبوت نه وي.([7])

امام مسلم رحمه الله د خپل مذهب اثبات دپاره فرمائي.چه د ،،ثبوتِ لقاء ولو مرةً،، دا شرط يو محدث نه دې لګولې.نو اول خو دا د اجماع خلاف دې .بيا داسې څومره روايتونه دي.چه په هغې كښې د راوي او مروي عنه په مينځ كښې معاصرت ثابت دې.خو لقاء ثابت نه ده.ددې باوجود هيڅ يو محدث داسې حديثونه غيرصحيح يا منقطع اونه ګرځول.

بيا دا خبره هم قابل دغور ده.چه دا احتمال د انقطاع كومه چه په ،، معاصرتِ محضه،،(د

---

[1] توضيح الأفكار(٣٠٣/١) وظفر الأماني(٢١٨)_
[2] شرح النووي على صحيح مسلم(٢١/١) مقدمة صحيح مسلم، باب صحة الإحتجاج بالحديث المعنعن....)_
[3] فتح المغيث للعراقي(٧٣، ٧٤) وظفر الأماني(٢١٩)_
[4] المصدر السابق)_
[5] مقدمة صحيح مسلم(٢٤/١) باب صحة الإحتجاج بالحديث المعنعن)_
[6] شريح النووي على صحيح مسلم(٢١/١)_
[7] شرح نووي لصحيح مسلم(٢١/١) وظفر الأماني(٢١٩)۔

لقاء د ثبوت نه بغیر) کښې موندلې کیږی.هغه به د ،،ثبوتِ لقاء ولو مرةً،، په صورت کښې هم موندلې کیږی.تر کومه پورې چه راوی په هرهر حدیث کښې د سماع تصریح اونکړی.[1]

بیا دلته ددې خبرې لحاظ هم ساتل پکار دی.چه بعضو حضراتو نقل کړی دی.چه د ،،ثبوتِ لقاء ولو مرةً،، دا شرط صرف د ابن المدینی رحمه الله په نیز دی.حالانکه د امام بخاری رحمه الله مذهب هم هغه دې.کوم چه د امام مسلم رحمه الله دې. یعني د حدیث په اصل صحت کښې دا شرط نشته.چه لقاء کم ازکم یوځل ثابت وی.البته پخپل ،،صحیح،، کښې دوی ددې شرط التزام کړې دې.چه د یو داسې راوی عنعنه نه ذکرکوی.چه هغه ته د خپل شیخ سره کم ازکم یو ځل لقاء شوې نه وی.[2]

د دواړو مذهبونو په مینځ کښې موازنه او محاکمه دپاره د اصول حدیث لویو کتابونو طرف ته مراجعت اوکړئ.[3]

④ علامه ابوالحسن قابسی رحمه الله فرمائی.چه صرف مطلق لقاء هم نه. بلکه د لقاء او ادراك. ښکاره او واضح کیدل ضروری دی.[4]

⑤ علامه ابوالمظفر سمعانی شافعی رحمه الله فرمائی.چه د متصل ګرځولو دپاره صرف واضح لقاء هم کافی نه ده.بلکه دا ضروری ده.چه راوی ته شیخ سره طویل صحبت حاصل شوې وی.[5]

⑥ مشهور قاری ابو عمرو دانی رحمه الله فرمائی.چه صرف زیات صحبت هم کافی نه دې.بلکه ددې راوی د خپل شیخ نه روایت سره معروف کیدل ضروری دی.[6]

علامه عبدالحي لکهنوی رحمه الله فرمائی.چه دا ټول شپږ مذاهب دی.په دې کښې سوا د دوو مذهبونو نه. باقی ټول مردود دی.

① یو د امام بخاری رحمه الله مذهب دې.چه دا احوط دې.

② او دویم د امام مسلم رحمه الله مذهب دې.چه دې کښې زیات وسعت دې.[7]

حدیثِ مؤنن او ددې حکم: کله کله د حدیث په سند کښې راوی د ،،ان،، استعمال کوی.

---

[1] مقدمة صحیح مسلم(۲۱/۱-۲۴)_

[2] قاله إبن کثیر فی ،،إختصار علوم الحدیث،،(۵۴) النوع الحادی عشر: المعضل. وردّه الحافظ ابن حجر فی ،،النکت علی کتاب إبن الصّلاح،،(۵۹۵/۲) فقال، لا ......و أخطا فی هذه الدعوی. بل هذا شرط فی أصل الصحة. عند البخاری. فقد أکثر من تعلیل الأحادیث فی تاریخه بمجرد ذالک)_

[3] ظفرالأمانی(۲۱۹-۲۲۲) والنکت علی کتاب ابن الصلاح (۵۹۵/۲- ۵۹۹) و شرح النووی علی صحیح مسلم (۲۱/۱-۲۴) ومقدمة فتح الملهم (۱۰۹/۱-۱۱۲) وتوضیح الأفکار(۲۹۹/۱- ۳۰۳) والموقظة (۴۴) و(۱۳۴، ۱۴۰)_

[4] ظفرالأمانی(۲۲۲) وتدریب الراوی(۲۱۶/۱) النوع الحادی عشر... وفتح المغیث للعراقی(۷۴)_

[5] المصدرالسابق)_

[6] المصدرالسابق)_

[7] ظفرالأمانی(۲۲۲)_

داسې حديث ته ، ،موتن، ، وائى.(1) ددې په باره کښې هم اختلاف دې.چه آيا دا به متصل ګرځولې شي اوکه نه؟
د امام مالک رحمه الله مذهب دا دې.چه دا د ، ،عن، ، په حکم کښې دې.او متصل دې.ابن عبدالبر رحمه الله د جمهور محدثينو رائې هم دا نقل کړې ده.چه دا هم د ، ،عن، ، په شان اتصال باندې دلالت کوى.په دې شرط چه ددې کوم شرطونه وړاندې ذکرشوى دى.هغه اوموندې شى.او د امام احمد بن حنبل رحمه الله نه منقول دى.چه ، ،ان، ، او ، ،عن، ، دواړه برابر نه دى.(2)
حافظ عراقى رحمه الله فرمائى.که راوى داسې حديث روايت کوى.چه په هغې کښې څه قصه يا واقعه بيان کړې شوى وى.نو دا به کتلې شى.چه آيا راوى پخپله ددې شاهد دې اوکه نه دې.مثلاً صحابى يوه واقعه د نبى کريم ﷺ په وړاندې اوکتله.يا د صحابه کرامو رضی الله عنهم په مينځ کښې څه واقعه راپيښه شوه.او ددې مشاهده صحابى اوکړله.او بيا ئې دا روايت کړله.نو دا متصل ده.اوکه دوى پخپله مشاهده اونکړله.نو بيا هم دا د صحابى مرسل ده.چه دا د متصل په حکم کښې دې.او که راوى ددې په خپله شاهد نه دې.بلکه د نبوت د زمانې يوه واقعه څوک تابعى روايت کوى.نو دا منقطع دې.
دغه شان که يو تابعى داسې واقعه د صحابى نه نقل کوى.چه د هغې واقع کيدل ده پخپله مشاهده کړې ده.نودا متصل ده.اوکه پخپله ئې مشاهده نه ده کړې.خو صحابى طرف ته ئې نسبت کړې دې.نو دا هم متصل ده.اوکه نه ئې پخپله مشاهده اوکړله.او نه ئې صحابى طرف ته نسبت اوکړو.نو دا منقطع ده.ددې مثال د قيس بن سعد روايت دې.«عن عطاء بن أبي رباح عن ابن الحنفية، أن عماراً مر بالنبى ﷺ فسلم عليه، فرد عليه السلام» دا روايت به منقطع ګڼړلې شى.ځکه چه ابن الحنفيه تابعى دې.دوى دا واقعه پخپله کتلې هم نه ده.او نه ئې صحابى طرف ته ددې نسبت کړې دې.بلکه واقعه ئې پخپله براه راست بيان کړله.
ددې په خلاف هم دا واقعه په دې طريقه نقل ده.«أبو الزبير عن محمد بن الحنفية عن عمار، قال: أتيتُ رسول الله ﷺ فسلمتُ عليه، فردّ عليه السلام» دلته واقعه محمد بن الحنفيه رحمه الله حضرت عمار رضی الله عنه طرف ته منسوب کړې ده.نو دا مسند او موصول ده.(3)
د ، ، قال فلان، ذکر فلان، ، وغيره حکم: حافظ ابن الصلاح رحمه الله تصريح کړې ده.که يو راوى ، ،قال فلان، ، يا ، ،ذکر فلان، ، يا ، ،فعل فلان، ، يا ، ،حدّث فلان، ، يا ، ،کان يقول کذا وکذا، ، اووائى.نو دا هم په ظاهر کښې اتصال باندې محمول دې.په دې شرط چه د تدليس نه مامون وى.او لقاء يا معاصرت ثابت وى.(4) البته که ، ،قال فلان، ، يا ، ،قال لنا فلان، ، يا ، ،ذکر لى فلان، ، يا ، ،ذکر

---

1) حاشيه تدريب الراوى (۲۱۷/۱)_
2) تقريب النووى مع شرح تدريب الراوى (۲۱۷/۱) ومقدمة ابن الصلاح(۲۹)_
3) فتح المغيث للعراقى(۷۶) والتقييد والإيضاح(۷۵، ۷۶)_
4) مقدمة ابن الصلاح(۲۹)_

لنافلان،، اووائی.او روایت کری.نو دا په هرصورت کښې اتصال باندې محمول دې.لکه څنګه چه مونږ په دې باب کښې د ،،قال لنا الحمیدی.....،، لاندې تفصیل سره ذکرکړی دی.

حدیث باب

۳-((حدثنا قتیبة بن سعید حدثنا إسماعیل بن جعفر عن عبد الله بن دینار عن ابن عمر ( ) قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم إن من الشجر شجرة لا یسقط ورقها وإنها مثل المسلم فحدثونی ما هی فوقع الناس فی شجر البوادی قال عبد الله ووقع فی نفسی أنها النخلة فاستحییت ثم قالوا حدثنا ما هی یا رسول الله قال هی النخلة))

[۶۲، ۷۲، ۱۳۱، ۲۰۹۵، ۴۴۲۱، ۵۱۲۹، ۵۱۳۳، ۵۷۷۱، ۵۷۹۲]

رجال الحدیث

① قتیبه بن سعید: دا شیخ الاسلام، راویة الاسلام قتیبه بن سعید ثقفی رحمه الله دې.ددوی حالات وړاندې د کتاب الایمان په ،،باب إفشاء السلام من الإسلام،، کښې تیر شوی دی.([2])

② اسماعیل بن جعفر: دا ابواسحاق اسماعیل بن جعفر بن کثیرانصاری زُرقی مدنی دې.ددوی حالات هم د کتاب الایمان ،،باب علامة المنافق،، لاندې تیرشوی دی.([3])

③ عبدالله بن دینار: دوی حالات مختصراً اګرچه وړاندې ذکر شوی دی.([4]) خو دلته لږشان تفصیل سره ذکر کوو.دا مشهور محدث ابوعبدالرحمن عبدالله بن دینار قرشی عدوی مدنی دې.د حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما مولا وو.([5])

---

[1] الحدیث اخرجه البخاری ایضاً فی صحیحه(۱\۱۴) کتاب العلم، باب طرح الإمام المسألة علی أصحابه لیختبر ما عندهم من العلم، رقم(۶۲) و(۱\۱۷، ۱۸) کتاب العلم، باب الفهم فی العلم، رقم(۷۲) و(۱\۲۴) کتاب العلم، باب الحیاء فی العلم رقم(۱۳۱) و(۱\۲۹۳، ۲۹۴) کتاب البیوع، باب بیع الجمّار و أكله، رقم(۲۲۰۹)و(۲\۶۸۱) کتاب التفسیر، سورة إبراهیم، باب ﴿کشجرة طیبة أصلها ثابت وفرعها فی السماء تؤتی أکلها کل حین﴾ باب برکة النخل، رقم(۵۴۴۸)و(۲\۸۱۹) کتاب الأطعمة، باب أكل الجمار ، رقم(۵۴۴۴) و(۲\۸۱۹) کتاب الأطعمة و باب برکة النخل، رقم(۵۴۴۸)و(۲\۹۰۴) کتاب الأدب، باب ما لایُستحیا من الحق للتفقه فی الدّین، رقم(۶۱۲۲) و(۲\۹۰۷) کتاب الأدب، باب إکرام الکبیر، و یبدأ الأکبر بالکلام والسؤال،رقم(۶۱۴۴)، ومسلم فی صحیحه(۲\۳۷۵، ۳۷۶)کتاب صفة المنافقین،باب.. مثل المؤمن مثل النخلة.والترمذی فی جامعه.فی کتاب الأمثال،باب ما جاء فی مثل المؤمن القارئ للقرآن غیر القاری، رقم(۲۸۶۷)

[2] کشف الباری(۲\۱۸)_

[3] (کشف لباری(۲\۲۷۱)_

[4] کشف اباری(۱\۶۵۸) کتاب الإیمان، باب أمور الإیمان)_

[5] تهذیب الکمال (۱۴\۴۷۱) وسیر أعلام النبلاء (۵\۲۵۳)_

دوى د حضرت انس، حضرت عبدالله بن عمر، نافع مولا ابن عمر، سليمان بن يسار، ذكوان او محمد بن اسامه بن زيد رحمهم الله نه روايت كوى. د دوى نه روايت كونكو كښې سفيان ثورى، سفيان بن عيينه، امام مالك، ليث بن سعد، شعبة بن الحجاج، اسماعيل بن جعفر مدنى، او عبدالعزيز بن الماجشون رحمهم الله پشان ډير حضرات دى.[1]

امام احمد بن حنبل رحمه الله فرمائى. «ثقة مستقيم الحديث»[2]

امام يحي بن معين، ابوزرعه، ابوحاتم او امام نسائى رحمهم الله فرمائى «ثقة»[3]

ابن سعد رحمه الله فرمائى. «ثقة كثير الحديث»[4]
ابن حبان رحمه الله دوى لره په كتاب الثقات كښې ذكر كړې دې.[5]

امام عجلى رحمه الله فرمائى. «ثقة»[6]

امام ابن عيينه رحمه الله فرمائى. «لم يكن بذاك ثم صار»[7]

امام ربيعه رحمه الله فرمائى. «وكان من صالحى التابعين صدوقاً دينا»[8]

حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى. «أحد الأئمة الأثبات»[9]

او حافظ ذهبى رحمه الله ددوى تذكره شروع كولو كښې ليكى. «الإمام المحدث الحجة....»[10]
خو ددې ټولو توثيقاتو په خلاف امام عقيلى دوى لره د مجروح كولو كوشش كړې دې.لكه چه دوى فرمائيلى دى. «وأما رواية المشائخ عنه ففيها اضطراب»[11]

حافظ ذهبى رحمه الله د عقيلى ښه پوره ترديد كړې دې.لكه چه دوى فرمائى. «وقد أساء أبوجعفر العقيلى بإيراده فى كتاب الضعفاء له، فقال: فى رواية المشائخ عن عبدالله بن دينار اضطراب، ثم إنه أورد له حديثين مضطربى الإسناد، ولا ذنب لعبدالله، وإنما الإضطراب من الرواة عنه، وقد وثقه جماعة»[12] او هم

---

[1] دشيوخ اوتلامذه فهرست دپاره اوګورئ: تهذيب الكمال(٤٧٢/١٤، ٤٧٣) وسير أعلام النبلاء(٢٥٤/٥)
[2] (تهذيب الكمال(٤٧٣/١٤)_
[3] المصدرالسابق)_
[4] المصدرالسابق)_
[5] كتاب الثقات((١٠/٥)_
[6] تهذيب التهذيب(٢٠٢/٥)_
[7] المصدرالسابق)_
[8] المصدرالسابق)_
[9] ميزان الإعتدال)_
[10] سيرأعلام النبلاء(٢٥٣/٥)_
[11] كتاب الضعفاء الكبير للعقيلى(٢٤٧/٢)_
[12] سير أعلام النبلاء(٢٥٤/٥، ٢٥٥)_

دوی فرمانی: «.....فلا يلتفت إلى فعل العقيلي، فإن عبدالله حجة بالإجماع، ولكنه أحمد و يحيى و أبو حاتم.....»[1] نو د امام عقيلي جرح مردود ده.

د عبدالله بن دينار رحمه الله وفات ۱۲۷ھ کښې شوې دې.[2] ،،رحمه الله تعالى رحمة واسعة،،۔

④ حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما: ددوی مختصر حالات د کتاب الايمان ،،باب الإيمان وقول النبي ﷺ،، بني الإسلام على خمس،، لاندې تير شوې دې.[3]

قوله: إِنَّ مِنَ الشَّجَرِ شَجَرَةً لَا يَسْقُطُ وَرَقُهَا وَإِنَّهَا مَثَلُ الْمُسْلِمِ: بې شکه په ونو کښې يوه ونه داسې ده.چه دهغې پاڼې نه غورزيږي.او هغه د مسلمان پشان ده.

په ،،مثل المسلم،، کښې ،،مثل،، «بكسر الميم وسكون الثاء المثلثة، او بفتحهما» په دواړو طريقو ونيل صحيح دی.[4]

د کجورې د ونې او مسلمان په مينځ کښې وجوه تشبيه: د مسلمان او د کجورې د ونې په مينځ کښې وجوه د تشبيه کوم کوم دی؟ په دې کښې مختلف اقوال منقول دی.

① بعضو حضراتو وجه د تشبيه‌دا بيان کړې ده.چه د کجورې د ونې خاصه دا ده.چه که په اوبو کښې ددې (کجورې) سر ډوب کړې شی.نو مړه کيږی.لکه څنګه چه سړې ډوب شی.نو مړ کيږی.يا دا که د کجورې سر کټ کړې شی.نو ونه اوچيږی.لکه څنګه چه د سړی سر کټ کړې شی.نو هغه ختميږی.

② بعضو حضراتو ونيلی دی.چه په کجوره کښې مذکر او مونث دواړه وی.او هلته د تلقيح او تابير (په ماده کجوره کښې د نرکجورې غوټئ لګولو) سره ميوه راځی.دغه شان په انسانانو کښې هم مذکر او مونث دواړه وی.او د ښځې خاوند د اجتماع نه پس توالد او تناسل کيږی.

③ بعضو حضراتو ونيلی دی.چه د نر کجورې په غونچو کښې داسې بونی وی.لکه څنګه چه د انسان په منی کښې وی.

④ بعضو حضراتو ونيلی دی.چه په کجوره کښې د عشق صفت دې.لکه څنګه چه انسان عاشق وی.[5]

مذکوره وجوه دتشبيه ټول ضعيف دی.ځکه چه دلته کښې د کجورې او مسلمان په مينځ کښې وجوه د تشبيه مطلوب دی.حالانکه مذکوره وجوه مسلمان سره خاص نه دی.بلکه دا

---

[1] ميزان الإعتدال (٤١٧/٢)_

[2] تهذيب الكمال (٤٧٣/١٤) و سير أعلام النبلاء (٢٥٥/٥)_

[3] كشف البارى (٦٣٧/١)_

[4] عمدة القارى (١٤/٢)_

[5] نقل هذه الجوه الكرمانى فى شرحه (١١/٢) وضعّفها، وانظر أيضاً العمدة (١٤/٢) والفتح (١٤٧/١)_

خبرې كافرانو كښې هم موندلې كيږى.(١)

⑤ يوه وجه د شباهت دا بيان كړې شوې ده.چه يو حديث كښې دى «أكرموا عمتكم النخلة فإنها خلقت من فضلة طينة آدم.....»(٢)دغه شان په يو دويم حديث كښې دى «أحسنوا إلى عمتكم النخلة فإن الله خلق آدم وفضل من طينة، فخلق منها النخلة»(٣) په دې دواړو حديثونو كښې كجوره د انسان دپاره عمه(د پلار خور) گرځولې شوې ده.هم دا وجه د شباهت ده.خو① اول خو دا وجه د شباهت هم مسلمان سره مخصوص نه ده.بلكه مسلمان او كافر دواړو ته عام ده.② او دويم دا چه دا دواړه حديثونه ثابت هم نه دى.(٤)

د تشبيه يو څو معقولې وجې: دحديث باب طرق ته د كتلو نه معلوميږى.چه وجوه د شبهې درې څيزونه دى

①د حارث بن ابى اسامه په طريق كښې دى.«إن مثل المؤمن كمثل شجرة لا تسقط لها أنملة، أتدرون ما هى؟ قالوا لا، قال: هى النخلة، لايسقط لها أنملة ولا تسقط لمؤمن دعوة»(٥)

ددې نه معلومه شوه.چه تشبه په دې څيز كښې ده.چه لكه څنگه د كجورې د هرڅيز نه فائده او نفع اخستلې شى.ددې تنه د شهتير،او ستنو جوړولو په كار راځى.كه كمزورې شى.د سوزولو په كار راځى.ددې پاڼې په چټونو كښې استعماليږى.پكو (ببوځو) دپاره استعماليږى. ددې د ميزرو (نرو پاڼو) نه رسئ (پړى) جوړولې شى.ددې ميوې انسان خورى. اوددې هډوكى څاروى خورى.دغه شان ددې د مينځ نه چيړ راوځى.هغه هم انسان خورى.غرض دا چه ددې هيڅ څيز نه ضائع كيږى.

---

١) المصدرالسابق)_

٢) الموضوعات الكبير لابن الجوزى(١٨٤١١) كتاب المبتدأ. باب خلق النخل من طين آدم)_

٣) المصدرالسابق، وانظر كشف البارى(١٧١١١، ١٧٢)_

٤) فى الحديث الأول: مسرور بن سعيد التميمى، فقد قال ابن عدى:..وهذا حديث عن الأوزاعى، منكر، وعروة بن رويم عن على ليس بالمتصل، ومسرور بن سعيد غير معروف، لم أسمع بذكره إلا فى هذا الحديث.. الكامل (٤٣٢١٦).

وقال إبن الجوزى، قال ابن حبان: يروى عن الأوزاعى المناكير التى لاتجوز الإحتجاج بمن يرويها، ومنها هذا الحديث، كتاب الموضوعات(١٨٤١١)، وانظر أيضاً، الميزان(٩٧١٤).

و أما الحديث الثانى ففيه جعفر بن أحمد بن على، قال ابن عدى: ..حدثنا هو عن أبى صالح كاتب الليث و.....و.....بأحاديث موضوعة، وكنا نتهمه بوضعها، بل نتيقن فى ذالک، وكان مع ذالک رافضياً، وقال بعد ذكر حديثين رواهما بإسناده، أحدهما هذا الحديث، وهذان الحديثان بإسناديهما موضوعان، ولا أشک أن جعفراً وضعهما، أنظر الكامل(١٥٦١٢).

وقال الذهبى فى الميزان(٤٠٠١١).... وذكره ابن يونس فقال:..كان رافضياً يضع الحديث..)_

٥) فتح البارى(١٤٥١١)_

دغه شان د مومن هيڅ يوه دعا نه مسترد كيږى.يا هم دغه ځيز وركولې شى.دكوم چه ده سوال كړې دې.يا څه مصيبت دفع كولې شى.يا دا په آخرت كښې دعا كونكى دپاره ذخيره كولې شى.بهرحال دعا كله هم نه ضائع كيږى.([1])

② د صحيح بخارى په كتاب الاطعمه كښې هم په دې حديث كښې دا الفاظ دى.چه «إن من الشجر لما بركته كبركة المسلم»([2])ددې نه معلومه شوه. چه دا تشبيه به بابركته كيدو كښې دې.ايمان والا ډير زيات بركت لرى.دده ايمان د عالم د بقاء سبب دې.كه هيڅ څوك ايمان والا پاتې نشى.نو بيا به قيامت قائميږى.([3])دغه شان د ايمان والا هيڅ ځيز نه ضائع كيږى.يعنى دده هيڅ يو عمل كوم چه د ايمان د تقاضې مطابق وى.نه ضائع كيږى.ګرځيدل، ناسته ولاړه، اوده كيدل پاڅيدل، خوراك څكاك، ټول اعمال كه د ايمانى تقاضې مطابق وى.نو ټول دده په حق كښې مفيد دى.

③ د ابن حبان رحمه الله په روايت كښې دى.«من يخبرنى عن شجرة مثلها مثل المؤمن، أصلها ثابت وفرعها فى السماء.....»([4])يعنى ددې مثال د مسلمان مثال دې.چه جرړې ئې خو زمكه كښې دى.او ښاخونه ئې په آسمان كښې دى.يعنى دا د خپل وجود په اعتبار سره ارضى (زمكى) دې.او سر ئې آسمان كښې لګيدلې دې.دغه شان بعينه مسلمان د خپل وجود په اعتبار سره ارضى دې.او د علوم او معارفو په اعتبار سره آسمانى دې.يا مطلب دا دې.چه مسلمان عمل خودلته په زمكه كښې كوى.خودده اعمال پورته اوچتولې شى.اودالله تعالى په نيزقبليږى.
حاصل دا چه ددې تشبيه ډير زيات وجوه دى.دهغې خلاصه دا ده.چه مسلمان ډير بابركته دې.دده هيڅ يوه دعا رد كيږى نه.او دې دخپل وجود په اعتبار سره زمكى دې.او دخپلو علومو او معارفو په اعتبار سره آسمانى دې.چه دده علوم په آسمان كښې دى.دده د معرفت تعلق د الله تعالى د ذات اقدس سره دې.داسې اوګنړئ.چه د كجورې ونه ډيره بركتى او فائده منده ده.ددې هيڅ يو ځيز ضائع نه ځى.د صورت په اعتبار سره ددې جرړې خو په زمكه كښې لګيدلى دى.او تنه ئې آسمان سره ملاو شوې ده.

---

[1] عن جابر رضى الله عنه أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال:..مامن عبد مسلم يدعو بدعاء إلا آتاه الله ما سأل، أو ادّخر له فى الآخرة خيراً منه أوكفّ عنه من السّوء مثله، مالم يدع بإثم أو قطيعة رحم.. ذكره رزين، كما فى جامع الأصول(٩/٥١٣١) وأخرج الترمذى فى كتاب الدّعوات، باب ماجاء أن دعوة المسلم مستجابة، رقم(٣٣٨١): ..مامن أحد يدعو بدعاء إلا آتاه الله ما سأل أوكفّ عنه من السوء مال يدع بإثم أو قطيعة رحم..)_

[2] أنظر الصحيح للبخارى(٢/٨١٩) كتاب الأطعمة، باب أكل الجمار، رقم(٥٤٤٤)_

[3] عن أنس:أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال:..لا تقوم الساعة حتى لا يقال فى الأرض ..ألله ألله.. وفى رواية قال، قال رسول الله صلى الله عليه وسلم:..لا تقوم السّاعة على أحد يقول..ألله ألله.. أخرجهما مسلم فى صحيحه (١/٨٤) فى كتاب الإيمان، باب ذهاب الإيمان آخر الزمان، وانظر أيضاً الجامع للإمام الترمذى، كتاب الفتن، باب منه بعد باب ما جاء فى أشراط السّاعة، رقم(٢٢٠٧)، ومسند الإمام أحمد بن حنبل (٣/١٦٢)_

[4] فتح البارى(١/١٤٦، ١٤٧)_

قوله: فَحَدِّثُونِي مَا هِيَ: ماته اوښايئ: چه هغه کومه يوه ونه ده؟ ددې نه معلومه شوه.چه دونړې ويشتل جائز دی.خو په دې باندې اشکال کيږی.چه حديث کښې دی.«ان النبي ﷺ نهى عن الغلوطات»[1] دې جواب دا دې.چه ددې نه مراد داسې خبرې دی.چه دهغې هيڅ فائده نه وی.صرف د يوکس تنکول او حقير او ذليل کول مقصود وی.او د دونړې ويشتلو اجازت هغه وخت دې.کله چه څه دينی يا دنيوی منفعت وی.ذهن تيزول مقصود وی.دچا تذليل او تحقير مقصود نه وی.[2] [دونړې داسې سوال ته وائی.چه مفهوم ئې واضح نه وی.په اردوکښې ورته ،، پہيلياں،، وائی.(رمزی)]

قوله: فَوَقَعَ النَّاسُ فِي شَجَرِ الْبَوَادِي: نو خلق د ځنګل د ونو په خيال کښې اخته شو. يعنی چا د يوې ونې نوم واخستلو.او چا د بلې ونې، يا د يوکس ذهن يو طرف ته لاړو.او د بل کس بلې ونې طرف ته.

قوله: قَالَ عَبْدُ اللَّهِ وَوَقَعَ فِي نَفْسِي أَنَّهَا النَّخْلَةُ فَاسْتَحْيَيْتُ: حضرت ابن عمر رضی الله عنه فرمائی.زما په زړه کښې راغلل.چه دا دکجورې ونه ده.خو زه اوشرميدم.

د حضرت ابن عمر رضی الله عنه د شرميدو وجه څه وه؟ د حضرت ابن عمر رضی الله عنه د شرميد وجه دا وه.چه په دې مجلس کښې تقريباً لس کسان وو.[3] چه په دې کښې حضرت ابوبکر او حضرت عمر رضی الله عنهما هم وو.[4] دا حضرات چونکه خاموش وو.په دې وجه دې هم ادباً خاموش شو.د کتاب العلم په آخر کښې روايت راوان دې.چه حضرت عمر رضی الله عنه خپل پلار ته ذکرکړل. چه جواب خو زما په ذهن کښې راغلې وو.خو ستاسو حضراتو په وجه زه خاموش پاتې شوم.په دې باندې حضرت عمر رضی الله عنه اوفرمائيل.«لأن تكون قلتها أحب إلي من أن يكون لي كذا و كذا»[5] د ابن حبان په روايت کښې په دې باندې دا اضافه ده.«أحسبه قال: حمر النعم»[6] يعنی که تا ښودلې وې. نو زه به ډير زيات خوشحاله شوې ووم.دومره به خوشحاله شوې ووم.چه دهغې په مقابله کښې سره اوښان هم هيڅ نه دی.

د اولاد په ترقئ سره د موږپلار زړه خوشحاليږی: دا يو فطری څيز دې.چه د اولاد په ترقئ

---

[1] سنن أبی داؤد، کتاب العلم، باب التوقی فی الفتياء، رقم(۳۶۵۶)، ومسند أحمد(۵/۴۳۵)_

[2] فتح الباری(۱/۱۴۶)_

[3] کما أخرج البخاری فی صحيحه(۲/۸۱۹) کتاب الأطعمة، باب أکل الجمار، رقم(۵۴۴٤)..فإذا أنا عاشر عشرة أحدثهم..)_

[4] أخرج البخاری فی صحيحه(۲/۶۸۱) کتاب التفسير، سورة إبراهيم، باب ﴿كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ أَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِي السَّمَاءِ﴾ رقم(۴۶۹۸)، ورأيت أبابكر وعمر لا يتكلمان......)_

[5] صحيح بخاری(۱/۲۴) کتاب العلم، باب الحياء فی العلم رقم(۱۳۱)_

[6] فتح الباری(۱/۱۴۶)_

سره د مور پلار زړه خوشحاليږى .بيا كه دلته كښې حضرت ابن عمر ﷺ جواب ورکړې وې.نو دوى ته به د نبى كريم ﷺ د طرفه ښې ډيرې د بركت دعاگانې ملاو شوې وې.په دې وجه حضرت عمر ﷺ ا وفرمائيل.كه تا ښودلې وې.نو زه به دومره زيات خوشحاله شوې ووم.چه ددې په مقابله كښې ماته دا خوښه نه ده.چه څه ډير زيات قيمتى دولت ملاوشى.

د علامه تقى الدين سبكى واقعه: علامه تقى الدين على بن عبدالكافى سبكى ته چه كله دا اووئيلې شو.چه ستاسو د خوئى بهاءالدين احمد بن على درس ستاسو نه ښه وى.نو دوى د ډيرې خوشحالئ نه يو شعر اووئيلې.

دروس أحمد خير من دروسى ‏ وذاك عندى منى غاية الأمل[1]

د حافظ عراقى واقعه: كله چه دحافظ زين الدين عبدالرحيم بن الحسين عراقى ﷺ زمانه راغله.نو دوى ته هم دغه شان خبره اوكړې شوه.چه ستاسو د خوئى ولى الدين ابوزرعه احمد بن عبدالرحيم درس ستاسو نه ښه دې.نو دوى د تقى الدين سبكى په شعر كښې معمولى شان تصرف (تبديلى) اوكړه.او وې وئيل.~

دروس أحمد خير من دروس أبيه ‏ وذاك عند أبيه منتهى أربه[2]

قوله: ثُمَّ قَالُوا حَدِّثْنَا مَا هِيَ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ هِيَ النَّخْلَةُ: بيا حاضرينو تپوس اوكړو.چه اىْ د الله رسوله ﷺ! چه دا كومه ونه ده؟ نبى كريم ﷺ اوفرمائيل.چه دا د كجورې ونه ده.

په ترجمة الباب او حديث باب كښې مطابقت: ددې باب په شروع كښې مونږ وئيلى دى.چه د امام بخارى ﷺ مقصد د ، ،تحديث، ، ،انباء، ، او ، ،اخبار، ، استعمالولو جواز بيانول دى.دا ټول الفاظ په جواز د تمسك او معمول بها كيدو كښې برابر دى.دا جدا خبره ده.چه بعضو ته په بعضو طريقو باندې ترجيح حاصل وى.،،كما سبق ذالك تفصيلا،،

په دې حديث سره د ترجمة الباب اثبات: په دې حديث سره به د ترجمة الباب اثبات څنگه كيږى؟ددې جواب دا دې.چه په دې حديث سره ، ،ترجمة الباب، ، ددې په طرقجمع كولو سره ثابتيږى.څكه چه دلته ،،فحدثونى ما هى،، دې.په كتاب التفسير كښې د ،،أخبرونى،، لفظ راغلې دې.([3]) او د اسماعيلى په يو طريق كښې د ،،أنبئونى،،لفظ وارد شوې دې.([4])
دغه شان دلته د ، ،حدثنا ماهى، ، الفاظ دى.او هم ددې كتاب العلم په يو طريق كښې د ،،اخبرنا بها، ، الفاظ راغلى دى.([5])،،والله سبحانه وتعالى أعلم،،_

---

[1]) الدرالكامنة فى أعيان المائة الثامنة(٢٤٩/١)_
[2]) الضوء اللامع(٣٣٨/١)_
[3]) صحيح البخارى(٦٨١/٢) كتاب التفسير، سورة إبراهيم باب ﴿كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ أَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِي السَّمَاءِ﴾ رقم(٤٦٨٩)_
[4]) فتح البارى(١٤٤/١)_
[5]) صحيح بخارى(١٤٤/١)كتاب العلم، باب الحياء فى العلم، رقم(١٣١)_

٥- باب طرح الإمام المسألة على أصحابه ليختبر ما عندهم من العلم

د امام د خپلو اصحابو او شاگردانو په وړاندې سوال پیش کول، چه هغوی سره کوم علم دې.دهغې امتحان واخلی.

ماقبل سره مناسبت: علامه عینی رحمه الله فرمائی.چه ددې باب، ماقبل باب سره مناسبت بالکل ښکاره دې.ځکه چه دواړو بابونو کښې حدیث یو دی.(١) دا هم ممکن ده.چه په مخکنی باب کښې دا ښودلې شوی وو.چه علم هغه مستند دې.کوم چه سند سره بیان کړې شی.او په دې سلسله کښې چه د سند کوم الفاظ د محدثینو په نیز رائج دی.هغه ئې ثابت کړې وو.اوس په دې کښې دا بیانوی.چه د طالبانو کله کله امتحان هم اخستل پکار دی.ځکه چه امتحان اخستلو سره تیقظ او بیداری پیدا کیږی.او دوی په طلب د علم کښې مستعد کیږی.لکه څنګه چه استاد دپاره دا ضروری ده.چه هغه مستند علم پیش کړی.کوم چه سند سره ثابت وی.دغه شان طالب علم دپاره ضروری ده.چه هغه مستعد او بیدار اوسیږی.غفلت او بې پرواهی مضر او خطرناک ده.

د ترجمة الباب مقصد: د امام بخاری رحمه الله مقصد د ترجمة الباب نه یا خو دا دې.که استاذان او مدرسین د شاگردانو د معلوماتو اندازه لګولو دپاره څه سوالات اوکړی.نو دا جائز ده.یا دا بیانول غواړی.چه داسې قسمه سوالونه کول جائز هم نه بلکه غوره دی.چه شاگردان بیدار اوسیږی.او په غفلت کښې وخت ضائع نکړی.

په تیر شوی باب کښې مونږ ذکرکړی دی.چه د حضرت معاویه رضي الله عنه د حدیث «ان النبی ﷺ نهی عن الغلوطات»(٢) محمل د امتحان سوالونه نه دی. بلکه په مغالطه کښې غورزولو دپاره مشکل او ګډ وډ سوالونه کول دی.چه ددې مقصد هم دا وی.چه مخاطب په مشکل کښې پریوځی.یا عاجز (لاجوابه) راشی.

حدیث باب

٦٢- حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ مَخْلَدٍ حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ دِينَارٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ (٣) عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِنَّ مِنَ الشَّجَرِ شَجَرَةً لَا يَسْقُطُ وَرَقُهَا وَإِنَّهَا مَثَلُ الْمُسْلِمِ حَدِّثُونِي مَا هِيَ قَالَ فَوَقَعَ النَّاسُ فِي شَجَرِ الْبَوَادِي قَالَ عَبْدُ اللَّهِ فَوَقَعَ فِي نَفْسِي أَنَّهَا النَّخْلَةُ فَاسْتَحْيَيْتُ ثُمَّ قَالُوا حَدِّثْنَا مَا هِيَ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ هِيَ النَّخْلَةُ [ر:٦١]

---

١) عمدة القارى(١٢\١٥)_

٢) سنن أبى داود، كتاب العلم، باب التوقى فى الفتياء، رقم(٣۶٥۶)، و مسند أحمد(٤٣٥\٥)

٣) قد سبق تخريج هذا الحديث فى الباب السابق، فارجع إليه إن شئت)_

رجال الحديث

① **خالد بن مخلد:** دا ابو الهيثم خالد بن مخلد «بفتح الميم واللام بينهما خاء معجمة ساكنة»[1] القطوانى «بفتح القاف والطاء المهملة»[2] البجلى الكوفى دې.[3]

دوى د سليمان بن هلال، على بن مسهر، امام مالك، ثابت بن قيس اونافع بن ابى نعيم رحمهم الله وغيره نه روايت د حديث كړى دې.

ددوى نه په روايت كونكو كښې امام بخارى، عباس دورى، اسحاق بن راهويه، محمد بن عثمان كرامه، ابو كريب محمد بن العلاء، معاويه بن صالح او ابويعلى محمد بن شداد المسمعى رحمهم الله وغيره دى.[4]

امام يحي بن معين رحمه الله فرمائى: «ليس به بأس».[5]

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائى: «لخالد بن مخلد أحاديث مناكير، ويكتب حديثه».[6]

امام ابوداؤد رحمه الله فرمائى: «صدوق ولكنه يتشيع».[7]

امام عجلى رحمه الله فرمائى: «ثقة فيه قليل تشيع وكان كثير الحديث».[8]

امام صالح بن محمد جزره رحمه الله فرمائى: «ثقة فى الحديث إلا أنه كان متهماً بالغلو».[9]

امام ابن عدى رحمه الله فرمائى: «هو من المكثرين وهو عندى إن شاء الله لا بأس به».[10]

امام جوزجانى رحمه الله فرمائى: «كان شتاماً معلناً بسوء مذهبه».[11]

ابن حبان رحمه الله دوى لره په كتاب الثقات كښې ذكر كړى دې.[12]

عثمان بن ابى شيبه رحمه الله دوى لره «ثقة صدوق» ګرځولى دې.[13]

---

[1] المغنى(۷۰)_
[2] المغنى(۶۵)_
[3] تهذيب الكمال(۸\۱۶۳)_
[4] د شيوخ او تلامذه تفصيل دپاره اوګورئ: تهذيب الكمال(۸\۱۶٤، ۱۶۵)، وسير أعلام النبلاء(۱۰\۲۱۷، ۲۱۸)
[5] تاريخ عثمان بن سعيد الدارمى عن أبى زكريا يحى بن معين فى تخريج الرواة وتعديلهم(۱۰۵) رقم(۳۰۱)
[6] تهذيب التهذيب(۳\۱۱۸)_
[7] تهذيب الكمال(۸\۱۶۵)_
[8] تهذيب التهذيب(۳\۱۱۷)
[9] المصدر السابق)_
[10] تهذيب الكمال(۸\۱۶۶) وتهذيب التهذيب(۳\۱۱۷)، وانظر الكامل(۳\۳۶)_
[11] تهذيب التهذيب(۳\۱۱۷، ۱۱۸)_
[12] ألثقات(۸\۲۲٤)_
[13] تهذيب التهذيب۳\۱۱۸\۹)

ابن سعد رحمه الله فرمائی. ((وکان منکر الحدیث، فی التشیع مفرطاً، وکتبوا عنه ضرورة))[1]
د تشیع الزام او ددې حقیقت: ددې اقوالو خلاصه دا ده.چه د جرح او تعدیل اکثرو عالمانو دوی لره په روایت د حدیث صادق گرځولې دې.البته په دوی باندې دوه قسمه الزامات دی.
① یو داچه منکر او غریب روایتونه ډیر زیات نقل کوی.
② دویم دا چه نه صرف شیعی وو.بلکه په تشیع کښې غلو کونکې هم وو.
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی. ((أما التشیع فقد قدمنا أنه إذا کان ثبت الأخذ والأداء لا یضره، لا سیما ولم یکن داعیة إلی رأیه))[2] یعنی ترکومه پورې چه د تشیع تعلق دې.نو کله چه راوی په تحمل د حدیث او بیا په اداء د حدیث کښې قابل اعتماد وی.نو دا بدعت مضر نه دې.خاص طور باندې په دې وجه هم، چه دوی بدعت طرف ته داعی نه وو.د مبتدع روایت په هغه صورت کښې مردود وی.کله چه دې ،،داعی الی البدعة،، وی.
ترکومه پورې چه د دویم الزام تعلق دې.نو په دې باره کښې هم حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی.
((وأما المناکیر فقد تتبعها أبو أحمد بن عدی من حدیثه، وأوردهافی ،،کامله،، ولیس فیها شئ مما أخرجه له البخاری، بل لم أرله عنده من أفراده سوی حدیث واحد، وهو حدیث أبی هریرة ،،من عادی لی ولیاً ...الحدیث،،))[3] یعنی ترکومه پورې چه د منکر احادیثو روایت کولو تعلق دې.نو حافظ ابن عدی رحمه الله دهغې تتبع کړې ده.او پخپل کتاب ،،الکامل،، کښې ئې جمع کړی دی.په هغې کښې یو حدیث هم د صحیح بخاری نه دې.بلکه په صحیح بخاری کښې چه ددوی څومره مرویات دی.په هغې کښې صرف یو حدیث کښې دوی تفرد اختیار کړې دې.باقی په یو روایت کښې هم هغه متفرد نه دې.نو د صحیح بخاری حده پورې کم ازکم ددوی تفرد مضر نه دې.والله أعلم.
ددوی وفات په ۲۱۳ھ کښې شوې دې.([4]) ،،سامحه الله تعالیٰ وغفرله،،_
② **سلیمان:** دا سلیمان بن بلال قرشی تیمی، مولی د عبدالله بن عتیق محمد بن عبدالرحمن بن ابی بکر الصدیق دې.بعضو حضراتو د قاسم بن محمد بن ابی بکر مولی گرځولې دې.ددوی کنیت ابو ایوب یا ابو محمد دې.([5])
دوی دعبدالله بن دینار، زید بن اسلم، ربیعة الرأي، سهیل بن ابی صالح، یونس بن یزید او محمد بن عبدالله بن ابی عتیق رحمهم الله وغیره نه د حدیثونو روایت کړې دې.

---

[1] الطبقات الکبری لابن سعد(۴۰۶/۶)_
[2] هدی الساری(۴۰۰)_
[3] هدی الساری(۴۰۰)_
[4] تهذیب الکمال(۱۶۶/۱۸)، وسیر أعلام النبلاء(۲۱۸/۱۰)_
[5] تهذیب الکمال(۳۷۲/۱۱)و سیر أعلام النبلاء(۴۲۵/۷)_

ددوى نه په حديث روايت كونكى كښې ابو عامر عقدى، يحي بن صالح وحاظى، سعيد بن ابى مريم، عبدالله بن المبارك، محمد بن خالد بن عثمه، او اسماعيل بن ابى اويس رحمهم الله وغيره حضرات دى.[1]

امام احمد بن حنبل رحمه الله فرمائى.«لا بأس به ثقة»[2]

عباس دورى د امام يحي بن معين رحمه الله نه نقل كړى دى.«ثقة صالح»[3]

د امام يحي بن معين نه تپوس اوكړې شو.«سليمان بن بلال أحب إليك أو الدراوردي؟» نو دوى اوفرمائيل. «سليمان وكلاهما ثقة»[4]

امام نسائى او يعقوب بن شيبه رحمهما الله هم دوى لره ثقه ګرځولې دې.[5]

ابن سعد رحمه الله فرمائى.«وكان ثقة كثير الحديث»[6]

ابن حبان رحمه الله دوى لره په كتاب الثقات كښې ذكر كړې دې.[7]

امام خليلى رحمه الله فرمائى.«ثقة ليس بمكثر....»[8]

حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى.،،ثقة إمام،»[9]

ددې ټولو توثيقاتو په مقابله كښې عثمان بن ابى شيبه رحمه الله فرمائى.«لا بأس به وليس ممن يعتمد على حديثه»[10]

خو ښكاره دا ده.چه ټول عالمان بالاتفاق دوى لره ثقه ګرځولې دې.ددوى په مقابله كښې صرف عثمان بن ابى شيبه دوى لره كمزورې ګرځوى.چه ددې هيڅ وجه هم دوى نه ده بيان كړې.نو دا د صريح تعديلاتو په مقابله كښې مبهم جرح ده.چه دا مقبول نه ده.هم دا وجه ده.چه حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى.«وهو تليين غير مقبول فقد اعتمده الجماعة»[11] يعنى دا تضعيف قابل قبول نه دې.او اصحاب د اصول ستة ددوى روايات حجت ګرځولى دى.او

---

[1]) د شيوخ او تلامذه د تفصيل دپاره اوګورئ: تهذيب الكمال(۱۱\۳۷۲ و ۳۷۳) وسير أعلام النبلاء(۷\۴۲۶)

[2]) سير أعلام النبلاء(۷\۴۲۶)و تهذيب التهذيب(۴\۱۷۵)_

[3]) تهذيب الكمال(۱۱\۳۷۴)_

[4]) تاريخ الدارمى(۱۲۵) رقم(۳۸۹)_

[5]) تهذيب الكمال(۱۱\۳۷۴)_

[6]) ألطبقات الكبرى(۵\۴۲۰)_

[7]) ألثقات لإبن حبان(۶\۳۸۸)_

[8]) تهذيب التهذيب (۴\۱۷۶)_

[9]) (الكاشف(۱\۴۵۷) رقم(۲۰۷۳)_

[10]) تهذيب التهذيب(۴\۱۷۶)_

[11]) هدى السارى(۴۰۷)_

قبول كرى دى. د سليمان بن بلال رحمه الله وفات په ۱۷۲ه يا ۱۷۷ه كښې شوې دې.[1]

③ **عبدالله بن دينار:** د عبدالله بن دينار رحمه الله حالات په وړاندې باب كښې تير شوى دى.

④ **ابن عمر:** د حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما حالات په كتاب الايمان كښې د «باب الإيمان وقول النبي ﷺ بني الإسلام على خمس» لاندې تير شوى دى.[2]

قوله: إِنَّ مِنَ الشَّجَرِ شَجَرَةً لَا يَسْقُطُ وَرَقُهَا وَإِنَّهَا مَثَلُ الْمُسْلِمِ: ددې باب لاندې امام بخارى رحمه الله بعينه هم هغه حديث نقل كړې دې. كوم ئې چه وړاندې باب كښې ذكر كړې دې. چونكه د ترجمة الباب په ذريعه ئې يو زياتې فائدې طرف ته اشاره اوكړله. كوم چه ددې حديث نه مستنبط ده. او په سند د حديث كښې هم فرق اوشو. په دې وجه به امام بخارى رحمه الله باندې د تكرار اعتراض نه كيږى.[3]

په حديث باب كښې د اسناد په رجالو كښې د تغير فائده: دلته ددې سوال په جواب كښې چه داسناد په رجالو كښې د تغير څه فائده ده؟ علامه كرمانى رحمه الله اوفرمائيل. چه په اصل كښې امام بخارى رحمه الله كله دا حديث د خپل شيخ قتيبه نه واوريدو. نو د تحديث د معنى بيانولو په سياق كښې ئې واوريدو. او كله ئې چه د خپل شيخ خالد بن مخلد نه واوريدو. نو هغوى: ,,طرح المسئلة،، لاندې بيان كړو. په دې و جه دهغوى تقليد كولو سره امام صاحب حديث هم دهغه بابونو لاندې ذكر كړې دې. د كومو بابونو لاندې چه هغوى حديث اوريدلې وو.[4]

خو حافظ ابن حجر رحمه الله ددې ترديد كړې دې. هغه فرمائى. چه د امام بخارى رحمه الله نه واقفيت لرونكو اهل علمو كښې چاهم دا خبره نه ده نقل كړې. چه هغه په د ابوابو په تراجمو كښې د نورو تقليد كوى. كه داسې وى. نو بيا د صحيح بخارى هيڅ مزيت (او خصوصيت) نه پاتې كيږى. بلكه ددې په عكس دا منقول دى. چه امام بخارى رحمه الله د ابوابو په تراجمو منعقد كولو كښې كوم تصرف كوى. او دقت نظر (او ژور سوچ) نه كار اخلى. دا د صحيح بخارى رحمه الله يو ممتاز صفت دې.

بيا دا خبره هم قابل د غور ده. چه ددې مشائخو په ابوابو باندې څه تصنيف هم معروف نشته. چه مونږ دا اووايو. چه دغه شيوخو چونكه د فلانى باب لاندې حديث ذكر كړې دې. په دې وجه د هغوى شاګرد امام بخارى رحمه الله د هغوى تقليد كړې دې.[5]

د حديث باب ترجمة الباب سره مطابقت: په حديث باب كښې د نبى كريم ﷺ د صحابه كرامو رضي الله عنهم نه سوال كول مذكور دى. ددې نه ترجمة الباب سره مطابقت بالكل واضح دې.

---

[1] تهذيب الكمال(۱۱/۳۷۶) وسير أعلام النبلاء(۷/۴۲۷)_

[2] كشف البارى(۱/۶۳۷)_

[3] فتح البارى(۱/۱۴۷، ۱۴۸)_

[4] شرح الكرمانى(۲/۱۳)_

[5] فتح البارى(۱/۱۴۸)_

٦-((بَابُ مَا جَاءَ فِي الْعِلْمِ))

((وَقَوْلِهِ تَعَالَى ﴿ وَقُل رَّبِّ زِدْنِي عِلْمًا﴾ (طه:۱۱۴)) ((الْقِرَاءَةُ وَالْعَرْضُ عَلَى الْمُحَدِّثِ وَرَأَى الْحَسَنُ وَالثَّوْرِيُّ وَمَالِكٌ الْقِرَاءَةَ جَائِزَةً وَاحْتَجَّ بَعْضُهُمْ فِي الْقِرَاءَةِ عَلَى الْعَالِمِ بِحَدِيثِ ضِمَامِ بْنِ ثَعْلَبَةَ قَالَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ آللَّهُ أَمَرَكَ أَنْ نُصَلِّيَ الصَّلَوَاتِ قَالَ نَعَمْ قَالَ فَهَذِهِ قِرَاءَةٌ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَخْبَرَ ضِمَامٌ قَوْمَهُ بِذَلِكَ فَأَجَازُوهُ وَاحْتَجَّ مَالِكٌ بِالصَّكِّ يُقْرَأُ عَلَى الْقَوْمِ فَيَقُولُونَ أَشْهَدَنَا فُلَانٌ وَيُقْرَأُ ذَلِكَ قِرَاءَةً عَلَيْهِمْ وَيُقْرَأُ عَلَى الْمُقْرِءِ فَيَقُولُ الْقَارِءُ أَقْرَأَنِي فُلَانٌ)).

په دې باب کښې دنسخو اختلاف: دلته په بعضو نسخو کښې ((باب ما جاء فی العلم وقول الله تعالیٰ ﴿وَقُل رَّبِّ زِدْنِي عِلْمًا﴾ دې.خو په اکثرو نسخو کښې دا نشته.بیا په بعضو نسخو کښې ددې نه پس ((باب القراءة والعرض علی المحدث))شته.او په بعضو کښې نشته.په بعضو نسخو کښې لفظ د ،،باب،، دې.او په بعضو کښې نشته.(۱)

تیرشوی باب سره مناسبت: په دې باب کښې او په تیرشوی باب کښې مناسبت دا دې.چه په تیرشوی باب کښې قراءة الشیخ مذکور دې.او په دې باب کښې د قراءة علی الشیخ ذکر دې.په دې طریقه دواړو بابونو کښې مناسبت ښکاره دې.(۲)

په ،،باب قول المحدث حدثنا.....،،او دمذکوره باب په مینځ کښې فرق: تیرشوی باب سره نیزدې باب کښې امام بخاری رحمه الله ،،باب قول المحدث حدثنا او اخبرنا.....،، فرمائیلی وو.دهغې نه مقصود دا بیانول وو.چه استاذ وائی.او شاګرد اوری.نو دا جائز ده.او دلته دا بیانوی.که شاګرد وائی.او استاذ اوری.نو دا جائز ده.

ایا په قراءت او عرض کښې فرق شته؟: په قراءت او عرض کښې فرق شته او که نشته.په دې کښې اختلاف دې.حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی.چه دواړو کښې فرق دې.،،قراءت،، عام دې.او ،،عرض،، خاص دې.ځکه چه ،،عرض،، به هغه وخت وئیلې شی.کله چه شاګرد بخپله د شیخ په وړاندې اولولی.که اصل د شیخ په لاس کښې موجود وی.او که د بل یو ثقه په لاس کښې وی.اوکه د شیخ په وړاندې د هغه د مرویات لوستلې کیږی.او د لوستونکی نه علاوه نور شاګردان هم په اوریدو کښې شریك وی.نو ددې اوریدونکو په حق کښې به دې ته ،،عرض،، نشی وئیلې.بلکه ،،قراءت،، به وئیلې شی.ګویا ،،قراءت،، عام دې.د لوستونکی شاګرد په حق کښې هم دا قراءت دې.او د اوریدونکو شاګردانو په حق کښې هم،

---

۱) قال القسطلانی: باب ما جاء فی العلم وقول الله تعالی:﴿وَقُل رَّبِّ زِدْنِي عِلْمًا﴾...وهذا ساقط فی روایة ابن عساکر، والأصیلی، وأبوذر،والوقت، والباب التالی له ساقط عند الأصیلی و أبی ذر و إبن عساکر، باب القراءة والعرض علی المحدث، وفی نسخة، القراءة والعرض علی المحدث، بحذف الباب،، إرشاد الساری(۱۵۸/۱)۔

۲) عمدة القاری(۱۶/۲)۔

او د ،،عرض،، صرف د لوستونكى شاګرد په حق كښې اطلاق كيږى.(١) خو علامه كرمانى (٢)، علامه قسطلانى(٣)او د اصول حديث جمهورو عالمانو د دواړو په مينځ كښې هيڅ فرق نه دې كړې.بلكه دواړه ئې مساوى ګرځولى دى.(٤)

دلته چه امام بخارى رحمه الله كوم ،،باب القراءة والعرض.....،، فرمائيلى دى.دا عطف تفسيرى دې.(٥)

د ترجمة الباب مقصد امام بخارى رحمه الله دا باب د بعضو حضراتو د ترديد دپاره قائم كړې دې.كوم چه ،،قراءت على الشيخ،، جائز نه ګنړى.

د ،،قراءت على الشيخ،، مانعين لكه چه د ابو عاصم النبيـل، عبدالرحمن بـن سلام جُمحى، محمد بن سلام جُمحى او وكيـع بن الجراح رحمهم الله نه منقول دى.چه ،،قراءت على الشيخ،، معتبر نه دې.(٦)

رامهرمزى رحمه الله د ابوعاصم النبيل نه نقل كړى دى.«سمعتُ سفيان وأباحنيفة ومالكاً وابن جريج، كل هؤلاء لسمعتهم يقولون: لا بأس بها يعنى القراءة، وأنا لا أراه، وما حدثت بحديث عن أحد من الفقهاء قراءة»(٧)

خطيب بغدادى رحمه الله د امام وكيع رحمه الله نه نقل كړى دى.هغه فرمائى چه «ما أخذنا حديثاً عرضاً»(٨)

دغه شان رامهرمزى رحمه الله د عبدالرحمن بن سلام جُمحى په باره كښې نقل كړى دى.هغه فرمائى. «دخلتُ على مالك بن أنس وعلى بابه من يحجبه قال: وبين يديه ابن أبى أويس، وهو يقول: حدثك فلان، حدثك ابن شهاب، حدثك فلان وفلان، فيقول مالك: نعم، نعم، فلما فرغ قلت: يا أبا عبدالله، عوضنى مما حدثته بثلاثة أحاديث تقرؤها علىّ قال: أعراقى؟ أعراقى؟ أخرجوه عنى»(٩)

---

(١) فتح البارى(١٤٩/١)_

(٢) شرح الكرمانى(١٣/٢)_

(٣) ارشاد السارى(١٥٨/١، ١٥٩)_

(٤) قال إبن الصلاح(١٣٧، تحقيق نورالدين عتر):،،من أقسام الأخذ والتحمل، القراءة على الشيخ،وأكثر المحدثين يسمونه عرضاً من حيث إن القارى يعرض على الشيخ ما يقرؤه، كما يعرض القرآن على المقرئ،، او اوګورئ: اختصارعلوم الحديث لابن كثير(١١٠) وفتح المغيث للعراقى (١٨٥) وفتح المغيث للسخاوى (١٦٧/٢) وتوضيح الأفكار(١٨٧/٢)_

(٥) شرح الكرمانى(١٣/٢) وعمدة القارى(١٦/٢)_

(٦) فتح المغيث للسخاوى(١٦٩/٢)_

(٧) المحدث الفاصل بين الراوى والواعى(٤٢٠)_

(٨) الكفاية(٢٧١) وفتح المغيث للعراقى(١٨٦)_

(٩) المحدث الفاصل(٤٢١)_

داسې قسمه خبره د محمد بن سلام جمحی نه هم منقول ده.لکه چه هغه فرمائی.«أدركتُ مالكاً وإذا الناس يقرءون عليه فلم أسمع منه لذلك»[1]
هم داسې قول د عراق د بعضو نورو حضراتو نه هم منقول دې.[2]
د «قراءت على الشيخ» مجوزين ددې په مقابله کښې په حضرات تابعينو کښې د عطاء، نافع، عروه، شعبی، زهری، مکحول، حسن بصری، منصور، ايوب، په امامانو حضراتو کښې د ابن جريج، سفيان ثوری، ابن ابی ذئب، شعبه، ائمه اربعه، ابن مهدی، شريك، ليث، ابو عبيد، او د امام بخاری رحمه الله نه علاوه د ډيرو حضراتو رائې دا ده.چه لکه څنګه سماع معتبر او جائز ده.دغه شان «قراءت على الشيخ» او عرض هم جائز دې.[3]
قول فيصل حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی.چه د «قراءت على الشيخ» د نه صحيح کيدو کوم قول وو.هغه ختم شوې دې.اوس ددې په جواز او صحيح کيدو کښې هيڅ اختلاف نشته.[4] لکه چه خطيب بغدادی رحمه الله د ابراهيم بن سعد رحمه الله نه نقل کړی دی.هغه فرمائی.«لاتدعون تنطعكم[5] يا أهل العراق، العرض مثل السماع»[6]
تنبيه مونږ وړاندې د «مناوله» د بيان لاندې ذکرکړی دی.چه لکه څنګه «قراءت على الشيخ» ته «عرض» وائی.دغه شان دې صورت ته هم عرض وائی.چه طالب شيخ ته يو کتاب يا د حديثو يو جزء راوړی.او شيخ ته ئې پيش کړی.شيخ په هغې کښې غور او فکر اوکړی.او بيا ددې د واپس کولو په وخت داسې اووائی.«وقفت على ما فيه، وهو حديثي عن فلان، أو رواياتي عن شيوخي فيه، فاروه عني»[7]
خو په دواړو کښې د فرق کولو دپاره «قراءت على الشيخ» ته مطلق «عرض» يا «عرض القراءة» وائی.او مذکوره صورت ته «عرض المناولة» وائی.[8]
امام بخاری رحمه الله دلته د «عرض القراءة» مسئله بيان کړې ده.د «عرض المناولة» مسئله ئې نه ده بيان کړې.[9] امام حاکم رحمه الله ته دلته وهم شوې دې.دوی په «معرفة علوم

---

[1] فتح المغيث للسخاوی(١٦٩\٢)_
[2] المصدرالسابق)_
[3] فتح المغيث للعراقی(١٨٦)_
[4] فتح الباری(١٥٠\١)_
[5] التنطع فی الكلام: التعمّق فيه. أنظر مختارالصحاح(٦٦٦)_
[6] الكفاية(١٦٦)_
[7] مقدمة ابن الصلاح(١٦٦)، وفتح المغيث للعراقی(٢١٦).وظفرالأمانی(٥٢٠). وفتح المغيث للسخاوی (٢٨٩\٢)_
[8] مقدمة ابن الصلاح(١٦٦)_
[9] فتح الباری(١٤٩\١)_

الحديث،، كښې په ،،عرض المناولة،، باندې د،،عرض،، اطلاق اوكړو.او دا ئې اوفرمائيل چه امام بخارى رحمه الله ددې ،،عرض،،اثبات د حديث باب په ذريعه كړې دې.[1] حالانكه امام بخارى رحمه الله دلته ،،عرض القراءة،، ذكركړې دې.عرض المناولة ئې نه ده ذكركړې.او مناوله دپاره امام بخارى رحمه الله روستو باب قائم كړې دې.[2]

قوله: وَرَأَى الْحَسَنُ وَالثَّوْرِيُّ وَمَالِكٌ الْقِرَاءَةَ جَائِزَةً: او حسن بصرى، سفيان ثورى. او مالك رحمهم الله ،،قراءت على الشيخ،، صحيح ګرخوى.

ددې حضراتو رائې وړاندې تعليقاً او بيا ئې روستو موصولاً ذكركړې ده.هم دا رائې د جمهورو ده.بلكه اوس دا اختلاف هم ختم شوې دې.،،كماسبق ذالك قبل سطور،،

قوله: وَاحْتَجَّ بَعْضُهُمْ فِي الْقِرَاءَةِ عَلَى الْعَالِمِ بِحَدِيثِ ضِمَامِ بْنِ ثَعْلَبَةَ قَالَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ آللَّهُ أَمَرَكَ أَنْ نُصَلِّيَ الصَّلَوَاتِ قَالَ نَعَمْ قَالَ فَهَذِهِ قِرَاءَةٌ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: په ،،قراءت على العالم،، باندې بعضو حضراتو د ضمام بن ثعلبه رضي الله عنه د حديث نه استدلال كړې دې.چه دوى نبى كريم صلى الله عليه وسلم ته ونيلى وو.چه آيا الله تعالى تاته حكم دركړې دې.چه مونږ مونځونه اوكړو؟ نو نبى كريم صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل.آو.وې فرمائيل.چه دا ،،قراءت على النبى صلى الله عليه وسلم،، دې.

علامه عينى په عمدة القارى [3] كښې،حافظ ابن حجر په هدى السارى[4] كښې حميدى شيخ د امام بخارى، او علامه كرمانى ،،ثورى، حسن بصرى ونحوهما،،[5] د ،،بعضهم،، مصداق ګرخولې دې.حالانكه ددې ،،بعضهم،، مصداق ابوسعيد الحداد دې.لكه څنګه چه امام بيهقى رحمه الله په كتاب المعرفة كښې د ابن خزيمه په طريق سره نقل كړې دى.هغه فرمائى. «سمعتُ البخارى يقول: قال ابوسعيد الحداد، عندى خبرعن النبى صلى الله عليه وسلم فى القراءة على العالم، فقيل له،[6] فقال: قصة ضمام بن ثعلبة، قال آلله امرك بهذا؟ قال: نعم....»[7]

---

[1] لكه چه امام حاكم رحمه الله په ،،النوع الثانى والخمسون،، كښې فرمائى...وبيان العرض: أن يكون الراوى حافظاً متقناً فيقدم المستفيد إليه، جزءً من حديثه أو أكثر من ذالک. فيناوله. فتأمل الراوى حديثه، فإذا أخبره وعرف أنه من حديثه قال للمستفيد. قد وقفت على ما ناولتنيه. وعرفت الأحاديث كلها، وهذه رواياتى عن شيوخى فحدث بها عنى. فقال جماعة من أئمة الحديث. أنه سماع. منهم من أهل المدينة...و من أهل مكة....و من أهل الكوفة....ومن أهل البصرة....ومن أهل المصر....و كذالک جماعة من أهل الشام و خراسان. وقال بعدذكرحديث الباب: قال أبوعبدالله. إحتج شيخ الصنعة أبوعبدالله محمدبن اسماعيل البخارى رحمه الله فى كتاب العلم من الجامع الصحيح فى باب العرض على المحدث. معرفة علوم الحديث(۲۵۶-۲۵۸)

[2] يعنى ..باب ما يذكر فى المناولة وكتاب أهل العلم بالعلم إلى البلدان(۱۵\۱)_

[3] عمدة القارى(۱۷\۲)_

[4] هدى السارى(۲۵۱)_

[5] شرح الكرمانى(۱٤\۲)_

[6] أى سألوه عن ذالک الخبر الذى يدل على إثبات القراءة على العالم)_

[7] فتح البارى(۱٤۹\۱) وفتح المغيث للسخاوى(۱۷۰\۲)_

هم دا خبره امام بيهقى رحمه الله په ،،المدخل،، كښې هم نقل كړې ده.([1])
امام ترمذى رحمه الله په ،،كتاب الزكاة،، كښې هم دا حديث ذكر كړې دې. نو هلته ئې هم د امام بخارى رحمه الله نه دا نقل كړى دى چه بعضې عالمانو به ددې حديث نه د ،،عرض على العالم،، په صحت باندې استدلال كوو.([2]) او خطيب بغدادى رحمه الله په كتاب الكفايه كښې براه راست د امام بخارى رحمه الله نه دا استدلال نقل كړې دې.([3]) داسې ښكارى چه امام بخارى رحمه الله به په عامو حالاتو كښې خو اكثر مستدل طرف ته اشاره كوله او بعضو وختونو كښې به ئې د استدلال صحيح كيدو په وجه پخپله د ضمام د قصې نه احتجاج او استدلال كولو لكه څنګه چه دلته كښې هم امام بخارى رحمه الله هم په دې سياق كښې د حضرت ضمام بن ثعلبه رضي الله عنه روايت نقل كړې دې.

قوله: أَخْبَرَ ضِمَامٌ قَوْمَهُ بِذَلِكَ فَأَجَازُوهُ: ضمام رضي الله عنه خپل قوم ته ددې خبر وركړو. هغوى دا قبول كړو.

امام بخارى رحمه الله ددې باب لاندې د ضمام قصه نقل كړې ده. خو په دې كښې دا تصريح نشته چه هغوى خپل قوم ته لاړل. نو خبر ئې وركړو. او هغوى دا خبر اومنلو. البته په مسند احمد كښې ددې تصريح وارد ده. په كوم كښې چه حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنهما د حضرت ضمام بن ثعلبه رضي الله عنه قصه تفصيل سره ذكركړې ده. د هغې په آخر كښې چه كله حضرت ضمام رضي الله عنه دا اوفرمائيل. «إني قد جئتكم من عنده بما أمركم به ونهاكم عنه» نو ددې اثر دا اوشو. چه ټول په ټوله مسلمانان شو. «فوالله ما أمسى من ذالك اليوم وفي حاضره رجل ولا إمرأة إلا مسلماً»([4]) هم دا قبول د اسلام امام بخارى رحمه الله په ،،اجازوه،، سره تعبير كړې دې. چه ددې مطلب ،،قبلوه،، دې. اصطلاحي ،،اجازت،، مراد نه دې.([5])

د امام مالك رحمه الله استدلال:

قوله: وَاحْتَجَّ مَالِكٌ بِالصَّكِّ يُقْرَأُ عَلَى الْقَوْمِ فَيَقُولُونَ أَشْهَدَنَا فُلَانٌ وَيُقْرَأُ ذَلِكَ قِرَاءَةً عَلَيْهِمْ وَيُقْرَأُ عَلَى الْمُقْرِئِ فَيَقُولُ الْقَارِئُ أَقْرَأَنِي فُلَانٌ: او امام مالك رحمه الله د دستاويز (اقرار نامې) نه استدلال كړې دې. كوم چه خلقو ته لوستلې شى. او اورولې كيږى. نو هغوى وائى. چه مونږه فلانى سړى په دې دستاويز باندې ګواه جوړ كړو. او ښودونكى استاذ ته قرآن

---

[1] تدريب الراوى (۲/۱۳، ۱۴)_
[2] سمعت محمد بن إسماعيل يقول: ،،قال بعض أهل العلم فقه هذا الحديث أن القراءة على العالم والعرض عليه جائز. مثل السماع. وإحتج بأن الأعرابى عرض على النبى صلى الله عليه وسلم فأقربه النبى صلى الله عليه وسلم. جامع الترمذى، كتاب الزكاة، باب ماجاء إذا أديت الزكاة فقد قضيت ما عليك، رقم (٦١٩)_
[3] الكفاية (٢٦١) باب القول فى القراءة على المحدث وما يتعلق بها)_
[4] مسنداحمد (١/٢٦٤، ٢٦٥) وسنن الدارمى (١/١٧٣) كتاب الطهارة، باب فرض الوضوء والصلاة، رقم (٦٥٢)
[5] فتح البارى (١/١٤٩)_

لوستلې شي.او اورولې شي.نو لوستونكې وائي.چه ماته فلاني اورولې دې.
امام مالك رحمه الله د ،،قراءت على الشيخ،، په صحت باندې د دوو متفق مسئلو نه استدلال كړې دې:

① **يوه مسئله** د ،،صك،، ده.دا د ،،چك،، معرب دې.چه دې ته په فارسئ كښې ،،قباله، يا ،اقرارنامه،،وائي.امام مالك رحمه الله فرمائي.چه اوګوره. ،،اقرار نامه،، د مقر او شهود په موجودګئ كښې لوستلې كيږي.د مقر نه دا تپوس كولې شي.چه كوم څه ليكلى شوى دى.دا ته منې؟ هغه وائي.،،نعم،، يعنى آو زه ئې منم.ددې نه پس ګواهان د حاكم په مجلس كښې حاضريږي.او دا وائي.چه كوم څه په دې كښې ليكلى شوى دى.فلانى زمونږ په وړاندې ددې اقرار كړې دې.حالانكه ده د ،،نعم،، نه علاوه بل څه نه وو وئيلى.
دغه شان چه كله شاګرد د استاذ په وړاندې حديث اووائي.او استاذ قولاً يا عملاً سره اثبات اوكړي.او آو اوكړي.نوهلته هم د شاګرد دا وينا چه ،،حدثنى فلان،،،،اخبرنى فلان،، صحيح دې.
ددې مسئلې نه امام ابوحنيفه رحمه الله هم د ،،قراءة على الشيخ،، په حجيت او صحت باندې استدلال كړې دې.ددوى دا استدلال رامهرمزى رحمه الله په ،،المحدث الفاصل،، كښې، او خطيب بغدادى رحمه الله په ،،الكفايه،، كښې ذكركړې دې.[1]
خطيب بغدادى رحمه الله د تفصيل سره نقل كړى دى.چه ابوعبيد القاسم بن سلام رحمه الله د امام ابويوسف رحمه الله نه نقل كړل.چه دوى د امام ابوحنيفه رحمه الله نه ددې مسئلې په باره كښې تپوس اوكړو.نو امام صاحب رحمه الله اوفرمائيل.چه د ګواهانو په موجودګئ كښې د مقر په وړاندې اقرارنامه لوستلې شى.او دهغه نه تپوس كولې شى.چه كوم څه ليكلى شوى دى.دا صحيح دى.هغه وائى ،،نعم،،نو لكه څنګه چه هلته كښې شهود وائى.چه هغه زمونږ په وړاندې اقرار كړې دې.كوم څه چه په دې كښې ليكلى شوى دى.صحيح دى.دغه شان كه شاګرد د استاذ په وړاندې اووائى.او استاذ اثبات اوكړي.نو شاګرد ،،حدثنى،، او ،،اخبرنى،، وائى.ابو عبيد قاسم بن سلام رحمه الله فرمائى.چه هم دا د امام ابويوسف رحمه الله قول دې.او هم دا زما هم قول دې.[2]

② **دويمه مسئله:** دويمه مسئله امام مالك رحمه الله د ،،عرض على العالم،، په حجيت باندې پيش كړې ده.چه اوګوره.د قرآن كريم طالب علم د ښودونكى په وړاندې لولى.او دهغه نه تپوس كولې شى.چه تاته قرآن چا لوستلې دې؟ نو هغه وائى.چه فلانى لوستلى دې.حالانكه فلانى خو صرف خاموش وو.او اوريدلى ئې دې.او طالب علم دهغه په وړاندې لوستلى دې.
خطيب بغدادى رحمه الله وغيره د امام مالك رحمه الله نه نقل كړى دى.چه ددوى نه كله تپوس اوكړې شو.چه د ،،عرض على العالم،، په طور باندې كوم حديثونه لوستلې كيږي.آيا د حديث اداكولو په وخت ،،حدثنى،، وئيل صحيح دى؟ نو وې فرمائيل.چه آو.دغه شان د قرآن كريم

---

[1] المحدث الفاصل(٤٢٥، ٤٢٦) فقره(٤٧١)، والكفاية(٢٦٨)_

[2] الكفاية(٢٧٩) ذكر الرواية عمن كان يختار القراءة على المحدث على السماع من لفظه)_

د حصول صورت هم دې.چه اوګوره.یو طالب علم نې لوستونکی ته اوروی.او بیا وائی.چه مانه فلانی ښودونکی لوستلې دې.(۱)

امام مالک رحمه الله فرمائی.«كيف لا يجزيك هذا في الحديث ويجزيك في القرآن، والقرآن أعظم؟»(۲)امام حاكم په معرفة علوم الحديث کښې نقل کړی دی.چه مطرف رحمه الله فرمائی«صحبت مالكا سبع عشرة سنة، فما رأيته قرأ الموطأ على أحد»(۳) دامام مالک رحمه الله وينا دا ده.چه هرکله د قارى د مقرى (ښودونکی) په وړاندې لوستل، او بیا دا وئیل.چه ،،أقرأني فلان،، کافی دې.نو په حدیث کښې دا څنګه نشی کافی کیدې؟

حديث باب

((حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَلَامٍ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ الْوَاسِطِيُّ عَنْ عَوْفٍ عَنِ الْحَسَنِ قَالَ لَا بَأْسَ بِالْقِرَاءَةِ عَلَى الْعَالِمِ حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى عَنْ سُفْيَانَ قَالَ إِذَا قُرِئَ عَلَى الْمُحَدِّثِ فَلَا بَأْسَ أَنْ يَقُولَ حَدَّثَنِي قَالَ وَسَمِعْتُ أَبَا عَاصِمٍ يَقُولُ عَنْ مَالِكٍ وَسُفْيَانَ الْقِرَاءَةُ عَلَى الْعَالِمِ وَقِرَاءَتُهُ سَوَاءٌ))

مصنف رحمه الله رومبې د حسن بصری، سفیان ثوری، او امام مالک رحمهم الله قول تعليقاً نقل کړې وو.اوس د هريو اثر موصولاً نقل کوی.

رجال الحديث

① محمد بن سلام: دا ابو عبدالله محمد بن سلام بیکندی رحمه الله دې.ددوی حالات د کتاب الایمان «باب قول النبي ﷺ: أنا أعلمكم بالله وأن المعرفة فعل القلب» لاندې تیر شوی دی.(۴)

② محمد بن الحسن الواسطي: دا محمد بن الحسن بن عمران مزنی واسطی دې.په اصل کښې د شام دې.په واسط کښې قاضی پاتې شوې دې.(۵)
دوی د اسماعیل بن ابی خالد، عوام بن حوشب، عوف اعرابی، او فضیل بن غزوان رحمهم الله وغیره نه روایت د حدیث کړې دې.
ددوی نه امام احمد، محمد بن سلام بیکندی، محمد بن سلام جُمحی، زید بن الحریش، محمد بن اسماعیل حسانی، او محمد بن اسماعیل احمسی رحمهم الله وغیره علم حدیث حاصل کړې دې.(۶)

---

۱) الكفاية(۲۷۱)، وفتح الباري(۱۱/۱٤۹)_
۲) معرفة علوم الحديث للحاكم(۲۵۹) والكفاية(۲۷۱) وفتح الباري(۱۱/۱۵۰)_
۳) معرفة علوم الحديث للحاكم(۲۵۹) وفتح الباري(۱۱/۱٤۹) وفتح المغيث للسخاوى(۱۲/۱۷۰)
۴) كشف الباري(۲/۹۳)_
۵) تهذيب الكمال(۲۵/۷۱) وسير أعلام النبلاء(۹/۳۰۳)_
۶) د شيوخ او تلامذه تفصيل دپاره اوګورئ: تهذيب الكمال(۲۵/۷۲) وسير أعلام النبلاء(۹/۳۰۳)_

امام احمد رحمه الله فرمائی.،،لیس به بأس،،[۱]

امام یحی بن معین رحمه الله فرمائی.،،ثقة،،[۲]

امام محمد بن حاتم رحمه الله فرمائی.«حدثنا محمد بن الحسن الواسطی ثقة»[۳]

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائی.،،لابأس به»[۴]

امام ابوداؤد رحمه الله فرمائی.،،ثقة،،[۵]

ابن سعد رحمه الله فرمائی.،،وکان ثقة،،[۶]

حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی.،،ثقة،،[۷]

امام دارقطنی رحمه الله فرمائی.،،لابأس به،،[۸]

ابن حبان رحمه الله ددوی تذکره د ،،الضعفاء،، لاندې کړې ده.او فرمائیلی ئې دی.«یرفع الموقوف و یسند المراسیل»چه دوی موقوف لره مرفوع، او مراسیل سنداً روایت کوی.او بیا ئې ددې یو مثال هم ذکرکړې دې.«ذکاة الجنین ذکاة أمه» دا حدیث دوی د حضرت ابن عمر رضی الله عنه نه مرفوعاً نقل کړې دې.حالانکه حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی.چه دا ،،موقوف علی ابن عمر،، صحیح دې.مرفوع روایت کول صحیح نه دی.[۹]

① خواول خو ابن حبان رحمه الله ددې غلطئ یو مثال پیش کړې دې.حالانکه ددې په مقابله کښې پورته تاسو د جرح او تعدیل د عالمانو توثیقات کتلی دی.چه یوکس هم دوی لره مجروح نه دې ګرځولې.

② دویمه دا چه امام بخاری رحمه الله ددوی نه صرف د حضرت حسن بصری رحمه الله اثر، په واسطه د عوف اعرابی نقل کړې دې.ددوی نه ئې د یو مرفوع حدیث اثبات یا د یو شرعی حکم د استنباط په سلسله کښې احتجاج نه دې کړې.

③ بیا ابن حبان رحمه الله پخپله دوی لره په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دې.[۱۰]

---

[۱] تهذیب الکمال(۷۳\۲۵)_

[۲] المصدر السابق)_

[۳]المصدر السابق)_

[۴] المصدر السابق)_

[۵] المصدر السابق)_

[۶] طبقات ابن سعد(۳۱۵\۷)_

[۷] الکاشف(۱۶۴\۲) رقم(۴۷۹۷)_

[۸] تهذیب التهذیب(۱۱۹\۹)_

[۹] میزان الإعتدال((۵۱۵\۳) رقم(۷۳۸۴) وتهذیب التهذیب(۱۱۹\۹)_

[۱۰] الثقات لابن حبان(۴۱۱\۷)_

حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى .،،وهذا أصوب،،(۱)

ددوى وفات په ۱۸۷ھ يا ۱۸۹ھ كښې شوې دې.،، رحمه الله تعالى رحمة واسعة،،_

④ **عوف:** دا ابوسهل عوف بن ابى جميلة العبدى الهجرى البصرى دې.دا د عوف اعرابى په نوم سره مشهور دې.ددوى حالات د كتاب الايمان د ((باب اتباع الجنائز من الإيمان))لاندې تيرشوى دى.(۲)

④ **الحسن:** دا مشهور تابعى امام حضرت حسن بصرى رحمه الله دې.ددوى حالات هم د كتاب الايمان ((باب المعاصى من أمر الجاهلية))لاندې تيرشوى دى.(۳)

قوله: لَابَأْسَ بِالْقِرَاءَةِ عَلَى الْعَالِمِ: عالم ته په لوستلو سره اورولو كښې هيڅ بلك نشته.

د مذكوره اثر تخريج: دا اثر خطيب بغدادى رحمه الله د((أحمد بن حنبل عن محمد بن الحسن الواسطى عن عوف الأعرابى)) په طريق تفصيل سره ذكر كړې دې.په دې كښې دى.چه يو سړى حضرت حسن بصرى رحمه الله ته اووئيل.چه اې ابو سعيد! زما كور لرې دې.بار بار تلل راتلل زما دپاره مشكل دى.كه تاسو څه باك نه ګڼړئ.نو زه ستاسو په وړاندې احاديث لوستلو سره اوروم.حضرت حسن بصرى رحمه الله اوفرمائيل.((ما أبالى قرأتُ عليك أو قرأتَ علىّ)) دې سړى بيا تپوس اوكړو.چه زه د حديث ادا كولو دپاره ،،حدثنى الحسن،، اووايم؟ نو دوى اوفرمائيل.((نعم، قل حدثنى الحسن))(۴)

قوله: وَحَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى عَنْ سُفْيَانَ: ددې ځائې نه د حضرت سفيان ثورى رحمه الله قول موصولاً نقل كوى.د عبيدالله بن موسى او د حضرت سفيان ثورى رحمهما الله حالات وړاندې تير شوى دى.(۵)

قوله: قَالَ إِذَا قُرِءَ عَلَى الْمُحَدِّثِ فَلَا بَأْسَ أَنْ يَقُولَ حَدَّثَنِي: سفيان ثورى رحمه الله فرمائى.چه كله د محدث په وړاندې اولوستلې شى.نو ادا دپاره ،،حدثنى،، وئيلو

---

(۱) ميزان الإعتدال(۳/۵۱۵) رقم(۷۳۸۴)_

(۲) كشف البارى(۲/۵۲۲)_

(۳) كشف البارى(۲/۲۰۲)_

(۴) الكفاية(۲۲۵) وفتح البارى(۱/۱۵۰) وانظر ايضاً المحدث الفاصل للرامهرمزى(۴۲۶، ۴۲۷) رقم الفقرة(۴۷۳)_

(۵) د عبيدالله بن موسى حالاتو دپاره اوګورئ: كشف البارى(۱/۶۳۲) كتاب الإيمان. باب الإيمان وقول النبى ﷺ بنى الإسلام على خمس.. او د سفيان ثورى رحمه الله حالاتو دپاره اوګورئ: كشف البارى(۲/۲۷۸) كتاب الإيمان. باب ظلم دون ظلم)_

كښې هيڅ باك نشته.

قوله: قَالَ وَسَمِعْتُ أَبَا عَاصِمٍ يَقُولُ عَنْ مَالِكٍ وَسُفْيَانَ الْقِرَاءَةُ عَلَى الْعَالِمِ وَقِرَاءَتُهُ سَوَاءٌ: امام بخارى رحمه الله فرمائى چه ما د ابوعاصم نه واوريدل.هغه د امام مالك او سفيان ثورى رحمهما الله نه نقل كوى.چه ، ،قراءت على العالم،، او ، ،قراءت د عالم،، دواړه برابر دى.

قوله: ابوعاصم: دا امام ابوعاصم ضحاك بن مخلد بن ضحاك بن مسلم شيبانى بصرى رحمه الله دې.[1] په ۱۲۲هـ كښې پيدا شو.[2]

دوى د امام ابوحنيفه، سفيان ثورى، امام مالك، شعبه، اوزاعى، ابن جريج، جعفر صادق، محمد بن عجلان، او حيوة بن شريح رحمهم الله پشان ډيرو حضراتو نه روايت د حديث كړې دې.

ددوى نه روايت كونكو كښې امام بخارى، جرير بن حازم (دا ددوى شيخ هم دې)، امام اصمعى، اسحاق بن راهويه، ابو خيثمه، بندار، محمود بن غيلان او ابو مسلم كجى رحمهم الله پشان ډير محدثين دى.[3]

امام يحي بن معين رحمه الله فرمائى.،،ثقة،،[4]

امام عجلى رحمه الله فرمائى.((ثقة، كثير الحديث، وكان له فقه))[5]

امام ابو حاتم رحمه الله فرمائى.((صدوق، وهو أحب إلى من روح بن عبادة))[6]

عمر بن شبه رحمه الله فرمائى.((حدثنا أبوعاصم النبيل، والله ما رأيتُ مثله))[7]

ابن سعد رحمه الله فرمائى.((وكان ثقة فقيهاً))[8]

ابو يعلى خليلى رحمه الله فرمائى.((متفق عليه زهداً وعلماً وديانة وإتقاناً))[9]

عبدالرحمن بن يوسف بن خراش رحمه الله فرمائى.((لم يُرَ في يده كتاب قط))[10]

---

[1]) تهذيب الكمال(۱۳\۲۸۱) وسير أعلام النبلاء(۹\۴۸۰)_

[2]) سير أعلام النبلاء(۹\۴۸۰) وتهذيب الكمال(۱۳\۲۸۸)_

[3]) د شيوخ او تلامذه تفصيل دپاره اوګورئ: تهذيب الكمال(۱۳\۲۸۲-۲۸۵) وسير أعلام النبلاء (۹\۴۸۰-۴۸۱)

[4]) تاريخ الدارمى عن إبن معين((۱۳۶) رقم(۴۴۴)_

[5]) تهذيب الكمال((۱۳\۲۸۶) وسير أعلام النبلاء(۹\۴۸۱)_

[6])المصدر السابق)_

[7]) المصدر السابق)_

[8]) طبقات ابن سعد(۷\۲۹۵)_

[9]) تهذيب الكمال(۱۳\۲۸۶) وسير أعلام النبلاء(۹\۴۸۲)_

[10]) المصدر السابق)_

ابن قانع رحمه الله فرمائى: «ثقة مامون»[1]

ابن حبان رحمه الله دوى لره په كتاب الثقات كښې ذكر كړې دى.[2]

البته عقيلى رحمه الله دوى لره پخپل كتاب الضعفاء كښې ذكركړې دى.او يو حديث ئې نقل كړې دې.چه په هغې كښې ددوى مخالفت شوې دې.[3] خو① اول د كتاب الضعفاء په بعضو نسخو كښې خو ددوى تذكره شته.او په بعضو كښې د سره ددوى تذكره هم نشته.[4]

② دويمه داچه د معمولى خطايانو نه څوك محفوظ پاتې كيدې شى؟ په دې وجه د داسې خطايانو باوجود محدثين د ثقاتو روايت قبلوى.

عقيلى رحمه الله دا هم ذكركړى دى.چه كله ابو عاصم ضحاك بن مخلد رحمه الله ته دا اووئيلى شو.چه يحي بن سعيد القطان ستاسو په باره كښې كلام كوى.نو وې فرمائيل: «لستُ بحيٍ ولا ميت إذالم اُذكر»[5]

ښكاره خبره ده.چه د ابن معين، عجلى، ابو حاتم، ابن سعد، ابن قانع او ابن حبان رحمهم الله وغيره حضراتو د توثيق نه پس دچا د مبهم جرح څه حيثيت پاتې كيږى؟.

لكه چه حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى: «اجمعوا على توثيق أبي عاصم»[6]

امام ابو عاصم رحمه الله پخپله فرمائى: «ما دلست حديثاً قط»[7]

د ،،نبيل،، لقب پريوتلو دلچسپ وجوه: د امام ابوعاصم رحمه الله لقب ،،نبيل،، دې[8]، چه ددې مختلف وجوه نقل كړې شوى دى

① بعض حضرات فرمائى.چه يوځل بصره كښې هاتهى راورسيدو.نو ټول خلق ئې كتلو دپاره لاړل.او دې لاړ نشو.ابن جريج رحمه الله تپوس اوكړو.چه ته ولې لاړنشوې.جواب ئې وركړو چه «لاأجد منك عوضاً» په دې باندې ابن جريج رحمه الله اوفرمائيل: «أنت نبيل».

② بعضې حضرات فرمائى.چه ددوى پوزه ډيره غټه وه.په دې وجه دوى ته نبيل اووئيلى شو.

③ بعضې حضرات فرمائى.چه دوى به ډيره قيمتى او ښه كپړه اغوستله.په دې وجه ددوى لقب ،،نبيل،، مشهور شو.

---

[1] تهذيب التهذيب(٤\٤٥٢)_

[2] الثقات(٦\٤٨٣)_

[3] كتاب الضعفاء الكبير(٢\٢٢٢، ٢٢٣)_

[4] ميزان الإعتدال(وتعليقات على الميزان(٢\٣٢٥)، وتعليقات كتاب الضعفاء(٢\٢٢٢، ٢٢٣)_

[5] كتاب الضعفاء(٢\٢٢٣)وميزان الإعتدال(٢\٣٢٥)_

[6] ميزان الإعتدال((٢\٣٢٥)_

[7] تهذيب الكمال(١٣\٢٨٦) وسيرأعلام النبلاء(٩\٤٨٢)_

[8] نَبُل يَنبُل نُبلاً و نَبالةً: عظُمَ وشرُفَ. يقال: أجاد غذاءها حتى نبُل جسمها. وأحسنَ تربيته، فنبُلَتْ أخلاقه، أنظر المعجم الوسيط(٢\٨٩٨)_

④ بعضې حضرات فرمائی چه یو خل امام شعبه رحمه الله د یو میاشت پورې د حدیث نه اوروللو قسم اوخوړلو. امام ابوعاصم هغوی ته لاړو. او وې فرمائیل. «حدث وغلامی العطار حر لوجه الله كفارة عن يمينك» په دې وجه ددوی لقب ، ،نبیل، ، مقرر شو.

⑤ بعضو وئیلی دی. چه دې به د امام زفر رحمه الله سره اوسیدلو. او ددوی سره به یو بل کس هم ابوعاصم نومې اوسیدلو. چه هغه د ابوعاصم نبیل پشان غټ مالدار نه وو. په زړو شلیدلو کپړو کښې به اوسیدو. یو خل ابو عاصم نبیل امام زفر رحمه الله ته راغې. خادم اطلاع ورکړله چه په دروازه باندې ابوعاصم راغلې دې. تپوس ئې اوکړو. چه کوم یو ابوعاصم دې؟ خادم اووئیل. ، ،ذاك النبیل، ، دغه وخت دا لقب مقرر شو. (١)

دامام ابوعاصم وفات په ٢١٢ هـ یا ٢١٣ هـ یا ٢١٤ هـ کښې اوشو. (٢) رحمه الله تعالی رحمة واسعة،

قوله: الْقِرَاءَةُ عَلَى الْعَالِمِ وَقِرَاءَتُهُ سَوَاءٌ:

ددې قول څه مقصد دې؟ د امام مالك، او سفیان ثوری رحمهما الله د قول اصل مقصد دا دې. چه لکه څنګه قراءت د عالم معتبر دې. دغه شان قراءت علی العالم هم معتبر دې. یعنی په معتبر کیدو کښې دواړه مساوی دی. خو ددې نه د یوې بلې مسئلې تائید کیږی. هغه دا چه تحدیث او اخبار یعنی ، ،قراءت الشیخ، ، او ، ،قراءة علی الشیخ، ، کښې هیڅ فرق نشته. د دواړو درجه برابر ده. په دې مسئله کښې د عالمانو درې اقواله دی. د کوم تفصیل چه مونږ په «باب قول المحدث: حدثنا....» کښې د عنوان، ،د قراءت علی الشیخ مرتبه، ، لاندې تفصیل سره ذکر کړی دی. ، ،فارجع إليه إن شئت، ، _

...

(١) ددې ټولو وجو دپاره اوګورئ: تهذیب الکمال(١٣\٢٨٧) وسیرأعلام النبلاء(٩\٤٨٢، ٤٨٣)، وعمدة القاری(٢\١٨)_

(٢) تهذیب الکمال(١٣\٢٨٨، ٢٨٩)_

حديث باب

۶۳- ((حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ قَالَ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ سَعِيدٍ هُوَ الْمَقْبُرِيُّ عَنْ شَرِيكِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي نَمِرٍ أَنَّهُ سَمِعَ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ (يَقُولُ بَيْنَمَا نَحْنُ جُلُوسٌ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْمَسْجِدِ دَخَلَ رَجُلٌ عَلَى جَمَلٍ فَأَنَاخَهُ فِي الْمَسْجِدِ ثُمَّ عَقَلَهُ ثُمَّ قَالَ لَهُمْ أَيُّكُمْ مُحَمَّدٌ وَالنَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُتَّكِئٌ بَيْنَ ظَهْرَانَيْهِمْ فَقُلْنَا هَذَا الرَّجُلُ الْأَبْيَضُ الْمُتَّكِئُ فَقَالَ لَهُ الرَّجُلُ يَا ابْنَ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدْ أَجَبْتُكَ فَقَالَ الرَّجُلُ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنِّي سَائِلُكَ فَمُشَدِّدٌ عَلَيْكَ فِي الْمَسْأَلَةِ فَلَا تَجِدْ عَلَيَّ فِي نَفْسِكَ فَقَالَ سَلْ عَمَّا بَدَا لَكَ فَقَالَ أَسْأَلُكَ بِرَبِّكَ وَرَبِّ مَنْ قَبْلَكَ آللَّهُ أَرْسَلَكَ إِلَى النَّاسِ كُلِّهِمْ فَقَالَ اللَّهُمَّ نَعَمْ قَالَ أَنْشُدُكَ بِاللَّهِ آللَّهُ أَمَرَكَ أَنْ نُصَلِّيَ الصَّلَوَاتِ الْخَمْسَ فِي الْيَوْمِ وَاللَّيْلَةِ قَالَ اللَّهُمَّ نَعَمْ قَالَ أَنْشُدُكَ بِاللَّهِ آللَّهُ أَمَرَكَ أَنْ نَصُومَ هَذَا الشَّهْرَ مِنَ السَّنَةِ قَالَ اللَّهُمَّ نَعَمْ قَالَ أَنْشُدُكَ بِاللَّهِ آللَّهُ أَمَرَكَ أَنْ تَأْخُذَ هَذِهِ الصَّدَقَةَ مِنْ أَغْنِيَائِنَا فَتَقْسِمَهَا عَلَى فُقَرَائِنَا فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اللَّهُمَّ نَعَمْ فَقَالَ الرَّجُلُ آمَنْتُ بِمَا جِئْتَ بِهِ وَأَنَا رَسُولُ مَنْ وَرَائِي مِنْ قَوْمِي وَأَنَا ضِمَامُ بْنُ ثَعْلَبَةَ أَخُو بَنِي سَعْدِ بْنِ بَكْرٍ وَرَوَاهُ مُوسَى وَعَلِيُّ بْنُ عَبْدِ الْحَمِيدِ عَنْ سُلَيْمَانَ عَنْ ثَابِتٍ عَنْ أَنَسٍ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِهَذَا))

رجال الحديث

① **عبدالله بن يوسف:** دا مشهور محدث عبدالله بن يوسف تنيسي رحمه الله دي. ددوی مختصر تذکره په ،،بدءالوحی،، کښې د دويم حديث لاندې تيره شوې ده.[۲]

② **الليث:** دا مشهور محدث امام ليث بن سعد فهمی رحمه الله دي. ددوی حالات هم په ،،بدءالوحی،، کښې د دريم حديث په تشريح کښې تير شوی دی.[۳]

③ **سعيد:** دا سعيد بن ابی سعيد مقبری رحمه الله دي. ددوی تفصيلی تذکره په کتاب الايمان

---

[۱] قوله:..أنس بن مالک الحديث أخرجه مسلم فی صحيحه (۳۰/۱، ۳۱) کتاب الإيمان، باب السؤال عن أركان الإسلام، رقم(۱۱۱) و(۱۱۲) والنسائی فی سننه فی کتاب الصيام، باب وجوب الصيام، رقم(۲۰۹۳) (۲۰۹۲) وأبوداؤد طرفاً منه فی سننه، فی کتاب الصلاة، باب ماجاء فی المشرک يدخل المسجد، رقم(۴۸۶) والترمذی فی جامعه فی أبواب الزكاة، باب ماجاء إذا أديت الزكاة فقد قضيت ما عليک، رقم(۶۱۹) والدارمی فی سننه (۱۷۱/۱، ۱۷۲) فاتحة کتاب الطهارة، باب فرض الوضوء والصلاة، رقم(۶۵۰) و إبن ماجه فی سننه فی کتاب إقامة الصلاة والسنة فيها، باب ما جاء فی فرض الصلوات الخمس والمحافظة عليها، رقم(۱۴۰۲)

[۲] کشف الباری(۲۸۹/۱، ۲۹۰)_

[۳] کشف الباری(۳۲۴/۱)

كنبې د ،،باب الذين يسر،، لاندې تيره شوې ده.(١)

② **شريك بن عبدالله بن ابى نمر:** دا ابوعبدالله شريك بن عبدالله بن ابى نمر قرشى مدنى رحمه الله دې.(٢)

دوى د حضرت انس بن مالك رضي الله عنه نه علاوه د سعيد بن المسيب، عامر بن سعد بن ابى وقاص، عطاء بن يسار، عكرمه مولى ابن عباس، كُريب مولى ابن عباس، او ابو سلمه بن عبدالرحمن بن عوف رحمهم الله وغيره حضراتو نه روايت د حديث كوى.

ددوى نه روايت كونكو كنبې سعيد مقبرى (وهو أكبر منه) سليمان بن هلال، سفيان ثورى، امام مالك، مسلم بن خالد زنجى او اسماعيل بن جعفرين ابى كثير رحمهم الله وغيره حضرات دى.(٣)

امام يحي بن معين رحمه الله فرمائى.،،ليس به بأس،،(٤)

امام ابو داؤد رحمه الله فرمائى.،،ثقة،،(٥)

ابن حبان رحمه الله دوى لره په كتاب الثقات كنبې ذكر كړې دې.(٦)

ابن سعد رحمه الله فرمائى.،،كان ثقة كثير الحديث،،(٧)

امام عجلى رحمه الله فرمائى.،،تابعى ثقة،،(٨)

امام نسائى رحمه الله فرمائى.،،ليس بالقوى،،(٩)

د امام يحي بن معين رحمه الله نه هم منقول دى.،،ليس بالقوى،،(١٠)

ابن الجارود رحمه الله فرمائى.،،ليس به بأس وليس بالقوى،،(١١)

امام يحي بن سعيد القطان رحمه الله به ددوى نه روايت نه كولو.(١٢)

ساجى رحمه الله فرمائى.،،كان يرى القدر،،(١٣)

---

(١) كشف البارى(٢\٣٣٦)_

(٢) تهذيب الكمال(١٢\٤٧٥) وسير أعلام النبلاء(٦\١٥٩)_

(٣) د شيوخ او تلامذه تفصيل دپاره اوګورئ: تهذيب الكمال(١٢\٤٧٥، ٤٧٦) وسير أعلام النبلاء(٦\١٥٩)_

(٤) تاريخ ابن معين برواية الدارمى(١٣٢) رقم(٤٢٠)_

(٥) تهذيب التهذيب(٤\٣٣٨)_

(٦) ألثقات لإبن حبان(٤\٣٦٠) وقال ،،ربما أخطأ،،_

(٧) تهذيب الكمال(١٢\٤٧٧) وتهذيب التهذيب(٤\٣٣٨)_

(٨) تعليقات على تهذيب الكمال(١٢\٤٧٧) نقلاً عن ،،ألثقات،، للعجلى)_

(٩) سير أعلام النبلاء(٤\١٥٩)_

(١٠) المصدر السابق، وميزان الإعتدال(٢\٢٦٩) رقم(٣٦٩٦)_

(١١) تهذيب التهذيب(٤\٣٣٨)_

(١٢) المصدر السابق)_

(١٣) المصدر السابق)

په دوی باندې د ,,وضع حديثه،، او د ,,قدرى،، كيدو الزام او دهغې ترديد ددې ټولو اقوالو نه معلوميږى.چه بعضو حضراتو ددوى توثيق كړې دې. او بعضو حضراتو ددوى تضعيف كړې دې.تردئ چه ابن حزم رحمه الله دوى لره ،،متهم بالوضع،، گرځولې دې.(۱) او په دوى باندې د قدرى كيدو الزام هم دې.خو ددوى په باره كښې معتدل رائې داده.چه شريك اگرچه د ډير مضبوط رواتو نه نه دې.خو دهغه راويانو نه ضرور دې.د كومو روايات چه د متابعت او استشهاد په طور باندې پيش كولې شى.لكه حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى.چه ((وقد وثقه أبوداؤد وروى عنه مثل مالك، ولا ريب أنه ليس فى الثبت كيحيى بن سعيد الأنصارى))(۲)

دغه شان ټولو اقوالو ته كتلو سره حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى.،،صدوق يخطئ،،(۳)

بلكه حافظ ابن عدى رحمه الله ددوى په باره كښې قول فيصل دا ذكركړې دې.چه ((وشريك بن عبدالله رجل مشهور من أهل المدينة، حدث عنه مالك وغير مالك من الثقات، وحديثه إذا روى عنه ثقة، فإنه لابأس بروايته إلا أن يروى عنه ضعيف))(۴)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى.چه ددوى احاديث د صحاح سته مؤلفينو قابل د احتجاج گرځولې دى.((أخرج له الترمذى فى شمائله لافى الجامع، يعرف ذالك برمزه عند المزى وابن حجر وغيرهما)) البته ددوى د اسراء په حديث كښې كوم چه دوى د حضرت انس رضي الله عنه نه روايت كړې دې. بعضې خايونه داسې دى.چه هغه شاذ دى.او ددې متابعت نه ملاويږى.(۵)

تركومه پورې چه د قدرى كيدو تعلق دې.نو مونږه ځو ځله وئيلى دى.چه د مبتدع روايت هغه وخت مردود وى.كله چه دې داعى وى.

د شريك بن عبدالله بن ابى نمر وفات د ۱۴۰ھ په حدود كښې شوې دې. (۶) الله اعلم.

فائده: ددوى نيكه ابو نمر (بفتح النون وكسر الميم) ابن سعد او ابن السكن رحمهما الله په صحابه كرامو كښې شمار كړې دې.او ابن عبدالبر،ابن فتحون،او ابن الاثير رحمهم الله ددوى تذكره پريخودې ده.(۷) او ددوى د پلار ,,عبدالله بن ابى نمر،، تذكره چرته هم نه ملاويږى.والله اعلم.

⑤ **انس بن مالك رضي الله عنه:** د حضرت انس بن مالك رضي الله عنه حالات په كتاب الايمان كښې د ((باب من الإيمان أن يحب لأخيه مايحب لنفسه)) لاندې تيرشوى دى.(۸)

---

۱) سير أعلام النبلاء(۶\۱۵۹) وانظر أيضاميزان الإعتدال(۲\۲۶۹)_
۲) سير أعلام النبلاء(۶\۱۵۹،۱۶۰)_
۳) تقريب التهذيب(۲۶۶) رقم(۲۷۸۸)_
۴) الكامل لإبن عدى(۴\۶)_
۵) هدى السارى(۴۱۰) سير أعلام النبلاء(۶\۱۶۰)_
۶) تقريب التهذيب(۲۶۶) رقم(۲۷۸۸)_
۷) فتح البارى(۱۱\۱۵۰) والإصابة(۴\۱۹۸)_
۸) كشف البارى(۲\۴)_

قوله بَيْنَمَا نَحْنُ جُلُوسٌ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْمَسْجِدِ دَخَلَ رَجُلٌ عَلَى جَمَلٍ: مونږ د نبی کریم ﷺ سره په جمات کښې ناست وو.چه یو سړی په اوښ باندې سور داخل شو.

داسړې حضرت ضمام بن ثعلبه رضی الله عنه دې.لکه څنګه چه دروایت په آخر کښې تصریح وارد ده.

د حضرت ضمام بن ثعلبه رضی الله عنه راتګ په کوم سن کښې شوې وو؟ حضرت ضمام بن ثعلبه رضی الله عنه د نبی کریم ﷺ په خدمت کښې کوم سن کښې حاضر شوې وو؟ په دې کښې اختلاف دې.

① واقدی، ابن سعد او محمد بن حبیب رحمهم الله فرمائی.چه په ۵ﻫ کښې ددوی حاضری شوې وه.(۱) ابن سعد رحمه الله د واقدی په واسطې سره د خضرت ابن عباس رضی الله عنهما یو روایت هم نقل کړې دې.چه په هغې کښې د ۵ﻫ تصریح وارد شوې ده.((بعثت بن سعد بن بكر إلى رجب سنة خمس ضمام بن ثعلبة....))(۲)

خو دا روایت مقبول نه دې.ځکه چه دا د ((الواقدى عن أبي بكر بن عبدالله بن أبي سبرة عن شريك بن عبدالله بن أبي نمر عن كريب عن ابن عباس)) طریق سره نقل دې.(۳)اول خو په دې کښې ، ،واقدی، ، دې.چه په دوی باندې د رجال عالمانو اوګد کلام کړې دې.بعضو حضراتو توثیق کړې دې.خو اکثرو عالمانو دا غیرموثوق به ګرځولې دې.(۴) اوکه اومنلې شی.چه په مغازی او سیر کښې داڅه په درجه کښې معتبر دې.لکه څنګه چه د حافظ ذهبی رحمه الله د کلام نه معلومیږی.(۵) بیا هم دا روایت معتبر نه دې.ځکه چه په دې کښې ددوی استاذ ابو بکر بن عبدالله بن ابی سبره دې.چه دا مجروح راوی دې.امام نسائی رحمه الله دا متروك ګرځولې دې. امام ابن معین رحمه الله فرمائی.((ليس بشيء)) اوامام احمد بن حنبل رحمه الله فرمائی.((كان يضع الحديث))(۶)

بیا ددوی استاذ شریك بن عبدالله بن ابی نمر دې.ددوی په باره کښې مونږه ددوی په حالاتو کښې اوس د حافظ ابن عدی رحمه الله کلام ذکرکړې دې.چه((وحديثه إذا روى عنه ثقة فإنه لا بأس بروايته إلا أن يروى عنه ضعيف))(۷) او دلته د ابوبکر بن عبدالله بن ابی سبره پشان وضاع یا

---

(۱) فتح البارى(۱۵۲/۱) والطبقات الكبرى لإبن سعد(۲۹۹/۱) وفد سعد بن بكر)_

(۲) طبقات ابن سعد(۲۹۹/۱) والبداية والنهاية(۶۱/۵) قدوم ضمام بن ثعلبة وافداً على قومه)_

(۳) المصدرالسابق)_

(۴) تهذيب الكمال(۱۲۶/۱۸۰-۱۹۴) وسير أعلام النبلاء(۴۵۴/۹-۴۶۹) وميزان الإعتدال(۶۶۲/۳-۶۶۶)_

(۵) حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی.((وقد تقرر أن الواقدى ضعيف، يحتاج اليه فى الغزوات والتاريخ....)) سير أعلام النبلاء.(۴۶۹/۹) او هم دوی فرمائی.((كان إلى حفظه المنتهى فى الأخبار والسير والمغازى والحوادث و أيام الناس والفقه وغير ذالك)) ميزان الإعتدال(۶۶۳/۳)_

(۶) ميزان الإعتدال(۵۰۳/۴، ۵۰۴) رقم(۱۰۰۲۴)_

(۷) الكامل لإبن عدى(۶/۴)

متهم بالوضع راوی ددوی شاګر د دي.نو روایت قابل د احتجاج نه دي.

② قرطبی رحمه الله یو قول د ۶ه نقل کړي دي.[1]

③ علامه ابن عبدالبر او ابن الاثیر رحمهما الله د بعضو حضراتو نه نقل کړی دی.چه ددوی حاضری په ۷ه کښې شوې وه.[2]

④ د ابن اسحاق او ابوعبیده رحمهما الله وغیره رائې دا ده.چه ددوی راتګ په ۹ه عام الوفود کښې شوې وو.[3] چه ددې وجوه دا دی

① هم په دې باب کښې راروان روایت کښې دی.[4] او دا امام مسلم رحمه الله هم نقل کړې دې. «نهينا في القرآن أن نسأل النبي ﷺ»[5] چه مونږ په قرآن کریم کښې د نبی کریم ﷺ نه د سوال کولو نه منع کړې شوی یو.ددې نه مراد د سورۀ مائده آیت ﴿ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَاءَ إِنْ تُبْدَ لَكُمْ تَسُؤْكُمْ ﴾[6] دې.[7] اودا خبره معلومه ده.چه د سورۀ مائده نزول د ۵ه نه کافی روستو دې.[8]

② دویمه وجه داده.چه په دې روایت کښې د حضرت ضمام رضی الله عنه دا جمله هم ده.«أتانا رسولك»[9] ستاسو قاصد مونږ ته راغې.نبی کریم ﷺ قاصدان د صلح حدیبیه نه پس لیګلی وو.[10]

③ دریمه وجه دا ده.چه د ضمام په قصه کښې ذکر دی.چه دوی لره دده قوم رالیګلې وو.[11] نبی کریم ﷺ ته عام طور باندې د وفودو حاضری د فتح مکې نه پس شوې ده.[12]

④ د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما په روایت کښې دا دی.چه ددوی د واپس تلو نه پس ددوی ټول قوم مسلمان شو.[13].دا خبره هم معلومه او متعین ده.چه ددوی قوم بنوسعد بن بکر بن

---

[1] شرح الأبی علی صحیح مسلم(۸۱\۱)_
[2] ألإستیعاب بهامش الإصابة(۲۱۵\۲) وأسد الغابة(۵۷\۳)_
[3] السیرة النبویة لإبن هشام بهامش الروض الأنف(۳۳۹\۲) وفتح الباری(۱۵۲\۱) وعمدة القاری(۲۲\۲)_
[4] صحیح بخاری(۱۵\۱) دا روایت د بخاری په بعضو نسخو کښې شته او په بعضو کښې نشته..کما نبه علی ذالک الحافظ فی فتح الباری..(ج۱۵۳\۱)_
[5] صحیح مسلم(۳۰\۱) کتاب الإیمان، باب السؤال عن أرکان الإسلام)_
[6] (المائدة:۱۰۱)_
[7] إکمال المعلم للأبی(۸۱\۱)_
[8] فتح الباری(۱۵۲\۱) وعمدة القاری(۲۲\۲)_
[9] صحیح بخاری(۱۵\۱)و صحیح مسلم(۳۰\۱)_
[10] فتح الباری(۱۵۲\۱)_
[11] کما فی روایة إبن اسحاق، أنظر السیرة النّبویة لإبن هشام(۳۳۹\۲)_
[12] فتح الباری(۱۵۲\۱)_
[13] أنظر سنن الدارمی(۱۷۳\۱) کتاب الطّهارة، باب فرض الوضوء والصّلاة، رقم(۶۵۳) ، سند أحمد (۲۶۴\۱،

هوازن دي.او دا قوم د غزوهٔ حنين نه پس مسلمان شوي دي.(١).او غزوهٔ حنين په شوال۸ھ كښې واقع شوې وو.(٢)

ددې ټولو خبرو ملاوولو نه راجح هم دا معلوميږي.چه ددوی راتګ په ،،سنة الوفود،، يعنى ۹ھ كښې شوې وو.والله اعلم.

قوله: فَأَنَاخَهُ فِي الْمَسْجِدِ ثُمَّ عَقَلَهُ: نو دا ئې په جمات كښې كينولو.بيا ئې دا اوتړلو.

علامه خطابى او ابن بطال رحمهما الله ددې نه په دې خبره باندې استدلال كړې دې.چه د ماكول اللحم ځاروو اروات او ابوال (سوتې او متيازې) پاكې دى.(٣).ځكه چه دلته كښې اوښ جمات كښې دننه تړلې شوې دې.ښكاره ده.چه ددې خبرې ضمانت نشى وركولې كيدې.چه اوښ به دومره وخته پورې جمات په سوتې (خاشنړو) او متيازو سره نه ګنده كوى.

خو ددې نه استدلال د حد نه زيات ضعيف دې.ځكه

① ښكاره ده.چه ددې استدلال مدار په دې خبره باندې دې.چه د اوښ د روث او بول نه د جمات پليت كيدو امكان دې.صرف په دومره احتمال باندې ددې په طهارت باندې حكم لګول صحيح نه دى.

② ددې نه علاوه ابونعيم په ،،مستخرج،، كښې چه دا روايت نقل كړې دې.د هغې الفاظ دى.«اقبل على بعيرله حتى أتى المسجد، فأناخه ثم عقله، فدخل المسجد»(٤) ددې سياق نه واضح كيږى.چه دوى په جمات كښې داخل كړې نه وو.

③ ددې نه هم زيات صريح د حضرت ابن عباس ﷺ روايت دې.چه دا امام دارمى، امام احمد، حاكم، او ابن اسحاق ﷺ وغيره نقل كړې دې «فأناخ بعيره على باب المسجد، ثم عقله، ثم دخل المسجد.....»(٥)

ددې ټولو طرقو نه معلومه شوه.چه په حديث باب كښې د «فأناخه فى المسجد» نه مراد «فى داخل المسجد» نه دې.بلكه «فأناخه فى باب المسجد» يا «فى ساحة المسجد» مراد دې.(٦).نو ددې نه په طهارت د اروات او ابوال (خاشنړو او متيازو) باندې استدلال صحيح نه دې.

---

(١) فتح البارى(١٥٢\١) وعمدة القارى(٢٢\٢)_

(٢) المصدر السابق)_

(٣) معالم السنن للخطابى..مع مختصر سنن أبى داؤد للمنذرى وتهذيب إبن القيم. (٢٦٥\١).. كتاب الصلاة، باب فى المشرک يدخل المسجد. وفتح البارى(١٥١\١). وعمدة القارى(٢٢\٢) وشرح الكرمانى(١٩\٢)_

(٤) فتح البارى(١٥١\١) وعمدة القارى(٢١\٢)_

(٥) سنن الدارمى(١٧٢\١) كتاب الطهارة. باب فرض الوضوء والصلاة. رقم(٢٥٢) ومسند احمد(١٦٤\١) والمستدرک للحاكم(٥٤\٣) كتاب المغازى. حكاية قدوم ضمام بن ثعلبه عندالنبى ﷺ و إسلامه. والسيرة النبوية لابن هشام((٣٣٩\٢)_

(٦) فتح البارى(١٥١\١) وعمدة القارى(٢١\٢)_

قوله ثُمَّ قَالَ لَهُمْ أَيُّكُمْ مُحَمَّدٌ: بيا ئې د صحابه كراموﷺ نه تپوس اوكړو.په تاسو كښې محمد (ﷺ) څوك دې؟ ضمام بن ثعلبهﷺ د نبى كريمﷺ نوم واخستلو.او تپوس ئې اوكړو.چه دا په ښكاره د ادب خلاف دې.ددې جواب دا دې.كه هغه ددې وخته پورې مسلمان شوى نه وو.بيا خو هيڅ اشكال نشته.او كه مسلمان شوې وو.نو وئيلې شى.چه نوې نوې راغلې وو.د قرآن كريم د تعليماتو نه پوره واقف نه وو.او نه د رسالت د ادابو نه واقف وو.په دې وجه دوى د نبى كريمﷺ نوم اخستې وو.او تپوس ئې كړې وو.[1]

قوله وَالنَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُتَّكِئٌ بَيْنَ ظَهْرَانَيْهِمْ: او نبى كريمﷺ ددوى په مينځ كښې ډډه لګولې وه.اوناست وو.

ايا ډډه لګولو سره كيناستل د نبى كريمﷺ عادت وو؟ نبى كريمﷺ به عام طور باندې ډډه لګولو سره په امتيازى شان سره كيناستو.[2] دلته ممكن ده.چه څه داسې ضرورت راپيښ شوې وى.چه نبى كريمﷺ ډډه لګولې وى.ددې نه علاوه ،،اتكاء،،په بستر وغيره باندې اطمينان سره كيناستلو ته هم وائى.اګركه ډډه ئې نه وى لګولې.حالانكه عام طور باندې ،،اتكاء،، نه دا معلوميږى.چه سړې يو طرف ته مائل او ډډه وهونكې ناست دې.[3]

قوله بَيْنَ ظَهْرَانَيْهِمْ:

د ،، بين ظهرانيهم،، تحقيق: په ،،ظهرانيهم،، كښې به نون باندې فتحه وئيلې شى.كسره صحيح نه ده. دا په اصل كښې ،،بين ظهريهم،،دې.په دې كښې د الف او نون اضافه شوې ده. او،،بين ظهرانيهم،، جوړ كړې شوې دې.چه دا د ،،بينهم،، په معنى كښې دې. لكه چه وئيلې شى.((أقام فلان بين ظهرانى قومه و بين ظهرانيهم))،،أى: بينهم،، ګويا لفظ د ،،ظهر،، مقحم دې.علامه زمخشرى وائى.((وكان معنى التثنية فيه أن ظهراً منهم قدامه، وآخر وراءه، فهو مكنوف من جانبيه))

بيا لكه څنګه چه په بعضو الفاظو كښې نسبت كولو سره، مبالغتاً او تاكيداً د الف او نون اضافه كولې شى.لكه د ،،نفس،، په نسبت كښې ،،نفسانى،،او د ،،صيدل،، او ,,صيدن،، ((وهما أصول الأشياء وجواهرها)) په نسبت كښې ،،صيدلانى،، او ،،صيدنانى،، وئيلې كيږى.دغه شان دلته هم د ،،ظهر،، نه پس د الف او نون اضافه كړې شوې ده.علامه زمخشرى وائى. ((هذا أصله، ثم كثر(أى استعماله)حتى استعمل فى الإقامة بين القوم مطلقاً وإن لم يكن مكنوفاً))[4]

---

[1] عمدة القارى(۲۱۱۲)_

[2] لكه چه د سنن ابى داؤد روايت دې.((كان رسول اللهﷺ يجلس بين ظهرى أصحابه. فيجئ الغريب. فلا يدرى أيهم هو(ﷺ) حتى يسأل....))_

[3] معالم السنن للخطابى(۲۶۵۱۱) كتاب الصلاة. باب فى المشرک يدخل المسجد)_

[4] الفائق للزمخشرى(۱۱ ٤۱۱) والنهاية لابن الأثير(۳ ۱۶۶) وتاج العروس(۳ ۳۷۳)_

فائده ددې روايت نه معلومه شوه چه نبى كريم ﷺ به صحابه كرامو ﷺ سره پوشان اوسيدو او ددې نه دا هم معلومه شوه چه دخپلې اتباع په مينځ كښې مشرانو دپاره ګنجائش (اجازت) شته چه ډډه اووهى او كينى.(۱)

قوله فَقُلْنَا هٰذَا الرَّجُلُ الْأَبْيَضُ الْمُتَّكِئُ: مونږ اووئيل چه دا سپين ښائسته بزرګ (محمد ﷺ) دې چه ډډه ئې لګولې ده.

د نبى كريم ﷺ رنګ مبارك دلته د ،،ابيض،، نه مراد د چونې پشان سپين نه دې بلكه يو سپينوالې مراد دې چه په هغې كښې د سوروالى ګډون وى.(۲) خكه چه په بعضو روايتونو كښې راغلى دى.((ولا بالأبيض الأمهق ولا بالآدم))(۳) يعنى دوى نه خالص سپين رنګې وو او نه غنم رنګې وو.لكه چه د حارث بن عمير په روايت كښې دى.((هو الأمغر))(۴) ،،أمغر،، د ،،مغره،، نه ماخوذ دې.مغره هغه سپينوالى ته وائى چه په هغې كښې د سور رنګ ګډون وى.لكه چه حمزه بن الحارث د ،،امغر،، تفسير بيان كړې دې.((هو الأبيض المشرب بحمرة))(۵) دغه شان د نبى كريم ﷺ په صفت كښې نقل دى.((أبيض مشرب))(۶)چه ددې تفسير امام اصمعى رحمه الله په ((الذي في بياضه حمرة)) سره كړې دې.(۷)

قوله فَقَالَ لَهُ الرَّجُلُ يَا ابْنَ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ: دې سړى اووئيل اې د عبدالمطلب خويه! دلته د ،،ابن،، نه وړاندې حرف نداء محذوف دې.د ،،كشميهنى،، په روايت كښې ،،يا ابن عبدالمطلب،، دې.(۸)

د ،،ابن عبدالمطلب،، وئيلو وجه دې سړى نبى كريم ﷺ عبدالمطلب طرف ته خكه منسوب كړو چه تراوسه دوى لا پيدا شوى هم نه وو چه ددوى پلار وفات شو او ددوى پرورش نيكه اوكړو.ددوى نيكه په عربو كښې مشهور وو.هم ددې شهرت په موقعه نبى كريم ﷺ د غزوه حنين په موقعه باندې فرمائيلى وو.

أنا النبي لا كذب   أنا ابن عبد المطلب(۹)

---

۱) فتح البارى(۱۵۰/۱)_
۲) فتح البارى(۱۵۱/۱)و عمدة القارى(۲۱/۲)_
۳) شمائل الترمذى..مع شرح المواهب اللدنية للبيجورى(ص۸) باب ماجاء فى خلق رسول الله ﷺ)_
۴) فتح البارى(۱۵۱/۱) وعمدة القارى(۲۱/۲) وسنن النسائى الكبرى(۶۳/۲) كتاب الصيام. باب وجوب الصيام رقم(۲٤۰٤)_
۵) فتح البارى(۱۵۱/۱) وسنن النسائى الكبرى(۶۳/۲)_
۶) شمائل ترمذى(ص۱۸) باب ماجاء فى خلق رسول الله ﷺ)_
۷) شمائل ترمذى(ص۲۱)_
۸) فتح البارى(۱۵۱/۱)_
۹) الروض الأنف(۲۸۹/۲) ومعالم السنن للخطابى(۲۶۶)_

يعنى كه داصل او دينى كمال په حيثيت سره اوكتلې شى.نو زه نبى يم.او كه دنيوى فخرونه كتل غواړې.نو د عبدالمطلب پشان د مشهور سردار خوئې يم.ددې نه معلومه شوه. چه د سړى خپل نيكه طرف ته نسبت كولو كښې هيڅ باك نشته.

قوله: فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدْ أَجَبْتُكَ: نبى كريم ﷺ هغه ته اوفرمائيل.زه اورم.

د ,,قد اجبتك،، معنى د ,,قد اجبتك،، ښكاره معنى دا جوړيږى.چه ,,ما تاته جواب دركړو،، په دې باندې اشكال كيږى.چه اوسه پورې نبى كريم ﷺ جواب كوم ځائې وركړې دې.چه ,,قد اجبتك،، ئې اوفرمائلي؟ ددې جواب دا دې.چه دلته ,,اجبتك،، د ,,سمعتك،، په معنى كښې دې.(١) يعنى زه اورم.بعضې حضرات فرمائى.چه دا ,,انشاء اجابت،، دې.(٢) يعنى ګويا نبى كريم ﷺ د هغه د خطاب په جواب كښې ,,نعم،، فرمائيلى دى.

حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله فرمائى.چه په ابتداء كښې كله هغه ,,أيكم محمد،، اووئيل.نونبى كريم ﷺ اوفرمائيل ,,څه دى؟،،اوددې سره سره صحابه كرامو رضي الله عنهم اوفرمائل. چه محمد (ﷺ) دا دې.نو ده دوباره اووئيل.«يا ابن عبدالمطلب» په دې باندې نبى كريم ﷺ اوفرمائيل.چه ,,ما تاته وړاندې جواب دركړې دې،،.نو ګويا په دې صورت كښې دا كلمه د تنبيه نه ده.بلكه ددې نه اجابت حقيقى مراد دې.(٣)

بعضې حضرات وائى.چه نبى كريم ﷺ ته ددوى انداز كلام خوښ نشو.په دې وجه نبى كريم ﷺ ,,قد اجبتك،، اوفرمائيل.د مستقل جواب وركولو ضرورت ئې اونه ګڼړلو.(٤) خو دا په ظاهره صحيح نه دې.ځكه چه د نبى كريم ﷺ د اخلاقو نه دا خبره لرې ده.والله اعلم.

قوله: فَقَالَ الرَّجُلُ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنِّي سَائِلُكَ فَمُشَدِّدٌ عَلَيْكَ فِي الْمَسْأَلَةِ: دې سړى نبى كريم ﷺ ته اووئيل.چه زه ستا نه يو څو سوالونه كوم.او (په انداز د خبرو كښې) تاسو باندې سختى كونكې يم.

ددې سختۍ نه مراد قسم وركول، او تپوس كول دى.

قوله: فَلَا تَجِدْ عَلَيَّ فِي نَفْسِكَ: تاسو پخپل زړه كښې ما باندې مه ناراضه كيږئ.

د ,,وجد،، د مصادرو لغوى تحقيق ددې مصدر ,,موجدة،، دې.وئيلې شى.«وجدعليه موجدة أى: غضب»،،وجد،، د باب ,,ضرب،، نه استعماليږى.د مصادرو په اختلاف سره ددې معنى مختلف كيږى.لكه چه وئيلې شى.

---

(١) شرح الكرمانى(١٧/٢)_

(٢) المصدرالسابق)_

(٣) تقرير بخارى شريف(١٧٠/١)_

(٤) معالم السنن(١/٦٥ل) وشرح الكرمانى(١٧/٢)_

((وجد ضالته به وجداناً)) ورك شوې څيز موندل...... ((وجد مطلوبه وُجوداً)) مطلوبه څيز حاصلول.
((وجدَ فی الحزن وَجداً)) غمګين کيدل...... ((وجد فی المال وِجداً (بضم الواو وفتحها وکسرها) وجدةً))
مالداره کيدل.((وجد علی فلان موجدةً)) ناراضه کيدل.(۱)

قوله: فَقَالَ سَلْ عَمَّا بَدَالَكَ: نبی کریم ﷺ ورته اوفرمائيل.څه چه دې زړه کښې راځی.تپوس کوه.

قوله: فَقَالَ أَسْأَلُكَ بِرَبِّكَ وَرَبِّ مَنْ قَبْلَكَ أَاللّٰهُ أَرْسَلَكَ إِلَى النَّاسِ كُلِّهِمْ فَقَالَ اللّٰهُمَّ نَعَمْ: هغه اووئيل.چه زه تاسو ته د ستا د پروردګار او ستا نه د وړاندې خلقو د پروردګار قسم درکوم او تپوس کوم.چه آيا الله تعالی ته تولو خلقو طرف ته رالیګلې یې؟ نبی کریم ﷺ اوفرمائيل.آو.

په تفصيل سره د قسم ورکولو وجه: دې سړی چه کوم (تفصيل سره) قسم ورکړو.دده په ذهن کښې دا وو.چه کله زه دا اووايم.چه زه ستا د رب، او دټول مخلوق کوم چه ستا نه وړاندې تير شوی دی.د هغوی دټولو د رب قسم درکوم.او تپوس کوم.نو که دا سړې غلط بيانی کونکې وی.نو د لوئې ذات د هيبت نه به اويريږی.او ژبه ئې به ګډه وډه شی.او يقيناً څه نه څه به دده په کلام کښې ګډ وډې پيدا شی.اوکه رشتونې وی.نو بې يرې (په ډاډه زړه) به خبرې اوکړی.خو چونکه نبی کريم ﷺ رشتونې وو.په دې وجه نبی کريم ﷺ اوفرمائيل.((اَللّٰهم نعم)).

وړپسې د موسی بن اسماعيل په روايت (چه ددې تخريج امام مسلم رحمه الله هم کړې دې) کښې دی. ((أتانا رَسُولُكَ فَأخبرنا أنَّكَ تَزعُمُ أنَّ الله عزوجلَّ أرسَلَكَ قَالَ صَدَقَ فَقَالَ فَمَنْ خَلَقَ السَّماءَ؟ قَالَ اللهُ عزوجلَّ، قَالَ فَمَنْ خَلَقَ الأرْضَ وَالجِبالَ؟، قَالَ اللهُ عزوجلَّ، قَالَ فَمَنْ جَعَلَ فِيهَا المَنَافِعَ؟ قَالَ اللهُ عزوجلَّ، قَالَ فَبِالَّذِي خَلَقَ السَّماءَ وَخَلَقَ الأرْضَ وَنَصَبَ الجِبالَ وجعل فيها المنافع آللهُ أرْسَلَكَ؟ قَالَ: نَعَمْ))(۲)

قوله: قَالَ أَنْشُدُكَ بِاللّٰهِ أَاللّٰهُ أَمَرَكَ أَنْ نُصَلِّيَ الصَّلَوَاتِ الْخَمْسَ فِي الْيَوْمِ وَاللَّيْلَةِ قَالَ اللّٰهُمَّ نَعَمْ: هغه اووئيل.زه تاته د الله تعالی قسم درکوم.چه آيا تاته الله تعالی حکم درکړې دې.چه په ورځ او شپه کښې پنځه مونځونه کوه؟ نبی کريم ﷺ اوفرمائيل آو!

قوله: قَالَ أَنْشُدُكَ بِاللّٰهِ أَاللّٰهُ أَمَرَكَ أَنْ نَصُومَ هَذَا الشَّهْرَ مِنَ السَّنَةِ قَالَ اللّٰهُمَّ نَعَمْ: هغه اووئيل.چه زه تاته د الله تعالی قسم درکوم.چه آيا الله تعالی تاته حکم درکړې

---

(۱) مختار الصحاح(۷۰۹، ۷۱۰)_
(۲) صحيح مسلم(۱۱/۳۰، ۳۱)کتاب الإيمان، باب السؤال عن أركان الإسلام)_

دي چه مونږ په كال كښې ددې (رمضان) مياشتې روژې نيسو؟ نبى كريم ﷺ اوفرمائيل.آو!

قوله قَالَ أَنْشُدُكَ بِاللّٰهِ أَللّٰهُ أَمَرَكَ أَنْ تَأْخُذَ هٰذِهِ الصَّدَقَةَ مِنْ أَغْنِيَائِنَا فَتَقْسِمَهَا عَلَى فُقَرَائِنَا فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اللّٰهُمَّ نَعَمْ: **هغه** اووئيل چه زه تاته د الله تعالى قسم دركوم.چه آيا الله تعالى تاته حكم دركړې دې.چه تاسو دا صدقه زمونږ د مالدارو نه واخلئ.او زمونږ په فقيرانو كښې ئې تقسيم كړئ؟ نبى كريم ﷺ اوفرمائيل.آو!

ايا سرې خپل زكات پخپله نشى تقسيمولې؟ ابن التين رحمه الله د «أن تأخذ هذه الصدقة» نه دا استدلال كړې دې.چه سرې خپل زكاة پخپله نشى تقسيمولې.خو حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى. «وفيه نظر»[1] بنكاره خبره ده.چه دا استدلال كمزورې دې.او مفهوم مخالف، حجت نه دي.

صرف د ،،فقراء،، دتخصيص وجه: بيا دلته يو ورو كې شان دا سوال كيږي.چه د زكاة مصارف په قرآن كريم كښې اته بيان كړې شوى دى.دلته صرف د ،،فقراء،، ذكر دې؟ ددې جواب دا دې.چه دلته د فقراء ذكر د غالب عنصر په طور شوې دې.يا په دې وجه شوې دې.چه د مالدارو په مقابله كښې د فقراء ذكر كولې شى.[2]

بل ښار ته د زكاة منتقل كولو مسئله: دلته په دې خبره باندې هم استدلال شوې دې.چه په نقل د زكاة كښې يو ښار نه بل ښارته اوړل جائز نه دى.ځكه چه دلته دا دى.چه مالدارو نه واخستلې شى.او ددوى په فقيرانو كښې تقسيم كړې شى.[3]

① د شافعيه، مالكيه او جمهورو رحمهم الله په نيز د اصح قول مطابق يو ښار نه بل ښار ته نقل كول جائز نه دى.كه يوكس ئې منتقل كړى.نو زكاة به ادا كيږى اوكه نه؟ دمالكيه په نيز د اصح قول مطابق اداكيږى.او د شافعيه په نيز نه ادا كيږى.البته كه په دې ښار كښې د سره مستحقين نه وى.نو بل ښار ته منتقل كولو سره به زكاة ادا كيږى.

② د امام ابوحنيفه رحمه الله او ددوى د اصحابو او امام ليث بن سعد رحمهم الله په نيز نقل كول جائز دى.[4] «والتفصيل إن شاء الله سيأتى فى كتاب الزكاة».

---

[1] فتح البارى(۱۵۲/۱)_

[2] عمدة القارى(۲۳/۲)_

[3] أعلام الحديث للخطابى(۲۲۷/۱) كتاب الزكاة، باب وجوب الزكاة. وقال النووى فى شرحه لصحيح مسلم(۳۷/۱)،،كتاب الإيمان، باب الدعاء إلى الشهادتين وشرائع الإسلام،، وهذا الإستدلال ليس بظاهر، لأن الضمير فى ،،فقرائهم،، محتمل لفقراء المسلمين و لفقراء أهل تلك البلدة والناحية. وهذا الإحتمال أظهر)_

[4] فتح البارى(۳۵۷/۳) كتاب الزكاة، باب أخذ الصدقة من الأغنياء، وترد فى الفقراء حيث كانوا، او اوګورئ ،،مختصر اختلاف العلماء(۴۸۴/۱، ۴۸۵) رقم(۴۸۱) والمجموع شرح المهذب(۲۲۰/۱۲، ۲۲۱)_

قوله: فَقَالَ الرَّجُلُ آمَنْتُ بِمَا جِئْتَ بِهِ: دې سړی اووئيل چه تاسو کوم څه راوړلي دی.په هغې باندې زه ايمان راوړم.

د حضرت ضمام ﷺ حاضری په حالت د اسلام کښې شوې وه او که په حالت د کفر کښې؟

حضرت ضمام ﷺ چه کله د نبی کريم ﷺ په بارګاه (دربار) کښې حاضر شو.نو دغه وخت دې مسلمان شوې وو.او که اوس د مسلمانيدو اعلان کوی؟ په دې کښې اختلاف دې.

① د امام بخاری او امام حاکم رحمهما الله رائې دا ده.چه دې د وړاندې نه مسلمان شوې وو.د نبی کريم ﷺ په وړاندې هغه اعلان کوی.او خبر ورکوی.ګويا ،،آمنت،، د اخبار دپاره دې.د انشاءِ ايمان دپاره نه دې.په دې وجه امام بخاری ﷺ په دې حديث باندې باب قائم کړې دې.«باب القراءة والعرض على المحدث» ګويا چه هغه مخکښې مسلمان شوې وو.او اوس د اسلام دهغه شرائعو معلومات دپاره حاضر شوې دې.کوم چه هغه د وړاندې نه د نبی کريم ﷺ د قاصد نه حاصل کړی وو.([1])

② امام حاکم ﷺ ددې حديث نه د اوچت اسناد طلب کولو، سنت کيدو باندې استدلال کړې دې.چه دوی مخکښې د اسلام د شرائعو علم د نبی کريم ﷺ د قاصد نه حاصل کړو.او په هغې دوی ايمان راوړو.او بيا نبی کريم ﷺ ته د اسناد اوچتيدو دپاره راورسيدو.([2])

قاضی عياض ﷺ هم دې رائې ته ترجيح ورکړې ده.([3])

د ،،زعم،، نه د حضرت ضمام په عدم اسلام باندې استدلال او د هغې جواب: ③ ددې په مقابله کښې د بعضو حضراتو رائې دا ده.چه دې د نبی کريم ﷺ په دربار کښې کله حاضر شو.تر هغه وخته پورې مسلمان شوې نه وو.د نبی کريم ﷺ د تعليماتو نه موثق (او يقينی) طور باندې خبريدو نه پس انشاء دايمان کوی.([4]) امام قرطبی ﷺ هم دې رائې ته ترجيح ورکړې ده.([5]) څکه چه ددې روايت په بعضو طرقو کښې «زعم رسولك» الفاظ وارد شوی دی.([6]) او د اهل لغت تصريح کړې ده.چه ،،زعم،، غيرموثق قول ته وائی.([7]) نو ګويا دوی د قاصد او مبلغ نه احکام د اسلام اوريدلی وو.خو يقين ئې نه وو کړې.بلکه د نبی کريم ﷺ نه د تصديق کولو نه پس ددوی يقين اوشو.نو اوس دوی د ايمان راوړو اعلان کوی.

په دې باندې حافظ ابن حجر ﷺ فرمائيلی دی.چه ،،زعم،،صرف د ،،غير موثق به قول،، دپاره نه دې. بلکه د ،،محقق قول،، دپاره هم استعماليږی.لکه څنګه چه ابوعمر زاهد په

---

[1] فتح البارى(١٥٢/١) وعمدة القارى(٢٢/٢)_

[2] معرفة علوم الحديث (ص٥، ٦)_

[3] فتح البارى(١٥٢/١) وعمدة القارى(٢٢/٢) وشرح الأبىّ على صحيح مسلم(٨٢/١)_

[4] المصدرالسابق)_

[5] المصدرالسابق)_

[6] كمافى رواية صحيح مسلم(٣١/١) كتاب الإيمان، باب السؤال عن أركان الإسلام)_

[7] تاج العروس(٣٢٤/٨) وفتح البارى(١٥٢/١)_

،،شرح فصيح ثعلب،، كښې تصريح كړې ده.هم دا وجه ده.چه امام سيبويه ځائې په ځائې ،،زعم الخليل،، ليكى.حالانكه هغوى دا د احتجاج او استدلال په ځائې كښې ليكى.[1]
علامه عينى رحمه الله فرمائى.چه د ،،زعم،، حقيقى معنى ،،غير موثق به،، قول دې.او د ،،محقق قول،، په معنى كښې دا مجاز دې.چه ددې دپاره د قرينې ضرورت راځى.[2]
د امام ابوداؤد رحمه الله د ترجمة الباب نه هم دا معلوميږى.چه ددوى په نيز هغه ،،آمنت،، وئيلو سره انشاء د ايمان كوى.د مخكښې نه مسلمان شوې نه دې راغلې.په دې وجه دوى په دې حديث باندې «باب فى المشرك يدخل المسجد» عنوان قائم كړې دې.[3]
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى.چه امام ابوداؤد رحمه الله طرف ته ددې رائې نسبت كول. دترجمة الباب په بنياد باندې مشتمل ده.ځكه چه ددې عنوان نه دا نشى اخذ كيدې.چه هغه مسلمان شوې نه وو.بلكه كيدې شى.چه د امام ابوداؤد ترجمه په دې خبره باندې مبنى وى.چه صحابو يو سړې جمات ته تللو باندې اوكتلو.او دا سوال ئې اونكړو.چه ته مسلمان ئې، اوكه كافر ئې.معلومه شوه.چه جمات ته د مسلمان پشان مشرك هم داخليدې شى.[4]
خو دحافظ رحمه الله دا احتمال صحيح نه دې.ځكه چه امام بخارى رحمه الله په دې باب كښې ددې حديث نه پس د دوو يهوديانو زناكارو قصې هم روايت كړې دى.[5] لكه څنګه چه امام ابوداؤد رحمه الله دحديث ضمام نه د خپلې دعوې استدلال كړې دې.چه غير مسلم جمات ته داخليدې شى.بعينه هم په دغه انداز ئې د روايت نه هم استدلال كړې دې.والله اعلم.
علامه كرمانى رحمه الله د امام بخارى رحمه الله رائې ته ترجيح وركړې ده.او فرمائيلى ئې دى.چه ،،آمنت،، د اخبار دپاره دې.او ددې تائيد ددې خبرې نه كيږى.چه دوى دنبى كريم ﷺ نه د توحيد د دليل تپوس اونكړو.بلكه دا تپوس ئې اوكړو.چه ستاسو رسالت د ټولو دپاره عام دې اوكه نه دې؟ اودا چه شرائع داسلام كوم كوم دى؟ كه دوى د وړاندې مسلمان شوې وې.نو ددوى نه به ئې څه معجزه يا دليل طلب كړې وې.[6]
د مقلد ايمان معتبر دې: هم ددې ،،آمنت،، نه امام قرطبى او ابن الصلاح رحمهما الله په دې باندې استدلال كړې دې.چه د مقلد ايمان معتبر دې.ځكه چه دوى د هيڅ معجزې مطالبه نه ده كړې.[7] والله اعلم.

---

[1] فتح البارى(١٥٢/١)_
[2] عمدة القارى(٢٢/٢)_
[3] سنن أبى داؤد(٦٩/١)_
[4] فتح البارى(١٥٢/١)_
[5] سنن أبى داؤد(٧٠/١) كتاب الصلاة، باب فى المشرك يدخل المسجد)_
[6] شرح الكرمانى(١٨/٢)_
[7] شرح الأبى(٨٣/١) وعمدة القارى(٢٢/٢)_

قوله وَأَنَارَسُولُ مَنْ وَرَائِي مِنْ قَوْمِي وَأَنَاضِمَامُ بْنُ ثَعْلَبَةَ أَخُو بَنِي سَعْدِ بْنِ بَكْرٍ: زه د خپل قوم قاصد (استازې) يم.چه هغوی دلته نه دی راغلی.زه د بنی سعد بن بکر ضمام بن ثعلبه يم.

په حديث باب کښې دحج ذکر نشته په دې روايت کښې دحج ذکر نشته.علامه ابن التين رحمه الله فرمائی.چه حج نه وو فرض شوې.په دې وجه ئې ددې ذکر اونکړو.(١) خو ددوی دا خبره صحيح نه ده.غالباً په دې سلسله کښې ددوی استناد د واقدی او محمد بن حبيب وغيره د قول نه دې.چه د ضمام بن ثعلبه رضي الله عنه راتګ په ٥ﻫ کښې شوې وو.او دغه وخته پورې حج نه وو فرض شوې.(٢) مونږ ددې قول بطلان وړاندې تفصيل سره ذکرکړې دې.

علامه بدرالدين زرکشی رحمه الله فرمائی.چه د حج ذکر ځکه نه دې شوې.چه حج يو معروف او مشهور څيز وو.د شريعت ابراهيمی مطابق خلق په دې باندې عمل کونکی راروان دی.(٣) دا جواب هم ضعيف دې.ځکه چه دا څه ضروری خو نه ده.چه هرهغه څيز کوم چه په شريعت د ابراهيم عليه السلام کښې موجود وی.په شريعت د مصطفی صلی الله عليه وسلم کښې دې هم هغه په پوره طريقه اومنلې شی.

صحيح جواب دا دې.چه دلته د رواتو د طرفه اختصار شوې دې.د بخاری شريف په راروان روايت کښې، د صحيح مسلم په روايت کښې، (٤)او د مسند احمد، (٥) مستدرك حاکم (٦) سنن دارمی(٧) او ابن اسحاق (٨) په روايت کښې د حج ذکر موجود دې.والله اعلم.

تنبيه: حديث باب په صحيح بخاری کښې ((اَللّيث بن سعد عن سعيد بن ابی سعيد المقبری، عن شريك بن عبدالله بن ابی نمر عن أنس بن مالك)) نقل دې.بعينه هم دا سند اسماعيلی او ابن منده رحمهما الله هم ذکر کړې دې.(٩) خو امام نسائی رحمه الله دا روايت په پورته ذکر شوی روايت سره ذکرکولو سره په يو بل سند هم ذکرکړې دې.چه په هغې کښې د ،،ليث بن سعد،، او ،،سعيد مقبری،، په مينځ کښې د ،، محمد بن عجلان،، اضافه ده.ګويا سند داسې دې.((اَللّيث عن محمد بن عجلان عن سعيد.....))(١٠)

---

(١) فتح الباری(١٥٢/١) وعمدة القاری(٢٢/٢)_
(٢) المصدرالسابق)_
(٣) فتح الباری(١٥٢/١)_
(٤) صحيح مسلم(٣٠/١، ٣١)_
(٥) مسند احمد(٢۶٤/١)_
(٦) المستدرک(٥٤/٣) کتاب المغازی)_
(٧) سنن الدارمی(١٧٢/١، ١٧٣) کتاب الطهارة، باب فرض الوضوء والصلاة، رقم(۶٥٢)_
(٨) ألسيرة النبوية لابن هشام بهامش الروض الأنف(٣٣٩/٢)_
(٩) فتح الباری(١٥٠/١)
(١٠) سنن النسائی الصغری(٢٩٧/١) کتاب الصيام باب وجوب الصيام، رقم(٢٠٩٥)، وسنن النسائی الکبری(٢/۶٢، ۶٣) کتاب الصيام، باب وجوب الصيام، رقم(٢٤٠٣)_

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه یا خو د نسائی دا روایت وهم دې او د «المزید فی متصل الأسانید» د قبیل ښې دې یا به داسې اووئیلې شي چه لیث مخکښې د محمد بن عجلان نه حدیث واوریدو روستو براه راست د سعید مقبری نه ددې سماع حاصل شوه.[1]

د حدیث باب تعلق په دې مقام کښې یو دویم اختلاف دې چه اکثرو حضراتو دا حدیث په ،،مسانید انس بن مالک،، کښې ذکرکړې دې او بعضو حضراتو دا په ،،مسانید ابی هریره رضی الله عنه،، کښې نقل کړې دې لکه چه د بغوی اونسائی[2] په یو طریق کښې «الحارث بن عمیر عن أبیه عن عبیدالله بن عمر عن سعید المقبری عن أبی هریرة» او د ابن منده په یو طریق کښې «الضحاك بن عثمان عن سعید المقبری عن أبی هریرة» مذکور دې.[3]

حافظ جمال الدین مزی رحمه الله په ،،مسانید انس،، کښې کیدل محفوظ ګرځولی دې او د بخاری او جمهورو روایت ته ئې ترجیح ورکړې ده.[4]

دغه شان حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه په دې کښې یو خو دا احتمال موجود دې چه سعید مقبری د حضرت انس او حضرت ابوهریره رضی الله عنهما دواړو حضراتو نه حدیث اوریدلې وی د دویم اختلاف منلو په صورت کښې به د ،،لیث،، طریق راجح وی ددې

① رومبئ وجه خو دا ده چه «لیث أثبت الناس فی سعید المقبری» دې.

② او دویم «سعید المقبری عن أبی هریرة» یو مشهور اومعروف طریق دې ددې مخالفت د یو ضابط، متقن، او متثبت راوی د طرفه ممکن دې دلته لیث ددې جادهٔ معروفه (مشهور طریقې) مخالفت کړې دې نو ددوی روایت به راجح وی هم دا وجه ده چه ابو حاتم رحمه الله د «الضحاك عن سعید عن ابی هریرة» طریق ،،وهم،، ګرځوی دغه شان امام دارقطنی رحمه الله هم د «عبیدالله بن عمر، عبدالله بن عمر، او ضحاك بن عثمان عن سعید المقبری عن ابی هریرة» طرق وهم ګرځولی دی او د لیث طریق ئې راجح ګرځولې ده.[5]

حافظ رحمه الله فرمائی چه امام مسلم رحمه الله ددې تولو اختلافاتو نه د بچ کیدو دپاره دسره دا طریق پریخودو او د «سلیمان بن المغیرة عن ثابت عن أنس» طریق سره ئې روایت ذکرکړو.[6]

خو حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه په دې طریق کښې هم یوه خبره دا ده چه دا روایت حماد بن سلمه هم د ثابت نه نقل کړې دې خو د سلیمان په شان د موصولاً نقل کولو په ځائې ئې

---

[1] فتح الباری (۱۵۰/۱)_

[2] سنن النسائی الکبری (۶۳/۲) کتاب الصیام، باب وجوب الصیام رقم (۲۴۰۴)_

[3] فتح الباری (۱۵۰/۱)_

[4] تحفة الأشراف (۴۸۰/۱۹، ۴۸۱) رقم (۱۲۹۹۳)_

[5] فتح الباری (۱۵۰/۱)_

[6] المصدر السابق)_

مرسلاً نقل کړې دې چونکه حماد بن سلمه «أثبت الناس فى ثابت» دې په دې وجه ددوى روايت امام دارقطنى رحمه الله راجح ګرځولې دې.(۱)
خو دلته دا ياد ساتئ چه سليمان بن المغيره هم د ثابت د خاصو اصحابو څني دې.اګرچه حماد بن سلمه ددوى په مقابله کښې هم اثبت دې.(۲)
او د صغانى دتصريح مطابق د سليمان روايت امام بخارى رحمه الله هم پخپل صحيح کښې ذکر کړې دې.(۳) چه دا ددوى په نيز د راجح کيدو دليل دې.والله اعلم.

قوله: وَرَوَاهُ مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ وَعَلِيُّ بْنُ عَبْدِ الْحَمِيدِ عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ الْمُغِيرَةِ عَنْ ثَابِتٍ عَنْ أَنَسٍ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِهَذَا: دا حديث موسى او على بن عبدالحميد «سليمان عن ثابت عن أنس عن النبى ﷺ» بالمعنى روايت کړې دې.

د مذکوره متابعاتو تخريج: د موسى نه مراد موسى بن اسماعيل تبوذ دې.دا د امام بخارى رحمه الله شيخ دې.ددوى حالات د ،،بدء الوحى،، څلورم حديث لاندې تيرشوى دى.(۴) ددوى دا روايت امام مسلم پخپل صحيح کښې (۵)، ابو عوانه رحمه الله پخپل صحيح کښې (۶)، او ابن منده رحمه الله پخپل ،،کتاب الايمان،، کښې (۷)تخريج کړې دې.
د على بن الحميد روايت د مؤلف په واسطهٔ امام ترمذى رحمه الله پخپل سنن کښې (۸)، امام دارمى رحمه الله پخپل سنن کښې (۹)، او ابو عوانه رحمه الله پخپل صحيح کښې (۱۰)تخريج کړې دې.

قوله: على بن عبدالحميد: دا على بن عبدالحميد بن مصعب ازدى مغنى شيبانى کوفى دې.دده کنيت ابوالحسن دې.بعضو ابوالحسين کنيت ښودلې دې.(۱۱)

---

(۱) المصدر السابق)_
(۲) امام يحي بن معين رحمه الله فرمائى.((ما خالف حماد بن سلمة فى ثابت فالقول قول حماد، قيل فسليمان بن المغيرة عن ثابت؟ قال: سلمان بن ثابت وحماد أعلم الناس بثابت)) تهذيب الكمال(۲۶۷\۷) ترجمة حماد بن سلمة،وقال على بن المدينى: ((لم يكن فى أصحاب ثابت أثبت من حماد بن سلمة، ثم بعده سليمان بن المغيرة....))تهذيب الكمال(۷۲\۱۲) ترجمة سليمان بن المغيرة)_
(۳) فتح البارى(۱۵۳\۱)_
(۴) کشف البارى(۴۳۳\۱)_
(۵) صحيح مسلم(۳۰\۱) کتاب الإيمان، باب السؤال عن أركان الإسلام)_
(۶) تغليق التعليق(۶۹\۲) وفتح البارى(۱۵۳\۱) وعمدة القارى(۲۳\۲)_
(۷) المصدر السابق)_
(۸) سنن ترمذى، کتاب الزكاة، باب ما جاء إذا أديت الزكاة فقد قضيت ما عليك، رقم(۶۱۹)_
(۹) سنن الدارمى(۱۷\۱) فاتحة كتاب الطهارة، باب فرض الوضوء والصلاة، رقم(۶۵۰)_
(۱۰) تعليق التعليق(۷۰\۲)_
(۱۱) تهذيب الكمال(۴۶\۲۱)_

دوى د حفص بن صبيح، حماد بن سلمه، زهير بن معاويه، سليمان بن المغيره، شريك بن عبدالله او عبدالعزيز بن الماجشون رحمهم الله وغيره نه روايت كوى.
ددوى نه امام بخارى رحمه الله صرف په دې مقام كښې تعليقاً دا روايت كړې دې.د امام بخارى رحمه الله نه علاوه ددوى نه احمد بن ابى خيثمه، بشر بن موسى، عباس دورى، او محمد بن سعد رحمهم الله وغيره ډير حضرات روايت كوى.[1]
ابوحاتم، ابو زرعه او عجلى رحمهم الله ددوى توثيق كړې دې.[2]
ابن واره رحمه الله فرمائى.«كان من الفاضلين»[3]
ابن سعد رحمه الله فرمائى.«كان فاضلاً خيراً»[4]
ابن حبان رحمه الله دوى لره په كتاب الثقات كښې ذكر كړې دې.[5]
حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى.،،ثقة،،[6]
حافظ ابن حجر رحمه الله ليكى.،،ثقة،،[7]
په ۲۲۲ هـ كښې ددوى وفات شوې دې.[8] ،،رحمه الله تعالى رحمة واسعة،،_
د مذكوره متابعاتو تعليقاً د تخريج كولو وجه ددې حديث متابعةً او تعليقاً راوړلو څه وجه ده؟ علامه كرمانى رحمه الله فرمائى.چه ددې د ذكر فائده استشهاد ده.او د مخكښې روايت تقويت مقصود دې.[9] لكه څنګه چه د متابعات نه اصل مقصود هم دا دې.
ايا امام بخارى رحمه الله سليمان بن المغيره قابل د احتجاج نه ګڼړى؟ حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى.چه په اصل كښې دلته سليمان بن المغيره لره امام بخارى رحمه الله قابل د احتجاج نه دې ګڼړلې.په دې وجه ئې د تعليق په صورت كښې ذكركړې دې.[10]
③ علامه عينى رحمه الله ددې پوره ترديد كړې دې.او فرمائيلى ئې دى.چه امام بخارى رحمه الله په «أبواب السترة» كښې ددوى دحديث تخريج كړې دې.[11] بيا د امام احمد بن حنبل رحمه الله په

---

[1] د شيوخ او تلامذه تفصيل دپاره اوګورئ: تهذيب الكمال(۲۱\۴۶، ۴۷)_
[2] تهذيب التهذيب(۱۷\۳۶۰)_
[3] تهذيب الكمال(۲۱\۴۷)_
[4] طبقات ابن سعد(۶\۴۰۸)_
[5] الثقات لابن حبان(۸\۴۶۵)_
[6] الكاشف(۲\۴۳) رقم(۴۷۶۴)_
[7] تقريب التهذيب(۴۰۳) رقم(۳۹۴۱)_
[8] الكاشف(۲\۴۳) رقم(۳۹۴۱)_
[9] شرح الكرمانى(۲\۱۹)_
[10] فتح البارى(۱\۱۵۳)_
[11] صحيح بخارى(۱\۷۳)، كتاب الصلاة، ابواب سترة المصلى، باب يرد المصلى من مرّ بين يديه، رقم(۵۰۹)

باره کښې فرمائی.((ثبت ثبت، ثقة ثقة)) ابن سعد رحمه الله فرمائی.،،ثقة ثبت،، امام شعبه رحمه الله دوی لره ((سيد أهل البصرة)) ګرځولي دي.امام ابوداوٗد طیالسی رحمه الله فرمائی.((کان من خيار الناس)) ارباب د اصول سته ددوی احادیث اخستی دی.نو دا وینا څنګه صحیح کیدې شی.چه امام بخاری رحمه الله دوی لره قابل د احتجاج نه دې ګرځولي.(۱)

خو دلته ددې خبرې لحاظ ساتل پکار دی.چه حافظ ابن حجر رحمه الله چه دا فرمائی.چه سليمان بن المغیره ئې قابل د احتجاج نه دې ګرځولې.دا ددوی د متکلم فیه یا مجروح کیدو په وجه نه دی.بلکه په یوه بله وجه دی.هغه دا چه هم دا روایت د ثابت نه حماد بن سلمه هم روایت کړې دې.خو هغه دا د سلیمان پشان موصولاً نه روایت کوی.بلکه مرسلاً ئې روایت کوی.چونکه د سلیمان په مقابله کښې حماد لره د ثابت په روایت کښې اثبت ګڼړلې کیږی.په دې وجه امام بخاری رحمه الله د سلیمان روایت اصلاً او احتجاجاً ذکر نکړو.بلکه د تعلیق په صورت کښې ئې ذکرکړې دې.امام دارقطنی رحمه الله هم په دې بنیاد باندې د حماد روایت ته د سلیمان په روایت باندې ترجیح ورکړې ده.(۲)

شیخ الحدیث مولانا محمد یونس مدظلهم فرمائی.چه د علامه عینی رحمه الله اعتراض صحیح نه دې.ځکه چه امام بخاری رحمه الله په ،،ابواب السترہ،، کښې د سلیمان روایت احتجاجاً او اصلاً نه دې تخریج کړې.بلکه د یونس بن عبید روایت سره ئې مقروناً ذکرکړې دې.

خو حقیقت دا دې.چه امام بخاری رحمه الله د سلیمان روایت په بعضو مقاماتو کښې احتجاجاً او استدلالاً هم ذکر کړې دې.(۳) او په اکثرو مقاماتو کښې ئې متابعتاً ذکرکړې دې.(۴) کوم ځائې ئې چه متابعتاً ذکرکړې دې.د هغې وجه دانه ده.چه دا د امام بخاری رحمه الله د شرائطو مطابق نه دې.یا داچه په دوی باندې دچا څه قادح (مجروح) کلام دې.که داسې وې.نو حافظ رحمه الله به په ،،هدی الساری،، کښې دوی هم ذکر کړې وې.کوم ځائې چه دوی متکلم

---

(۱) عمدة القاري(۲/۲۳۲، ۲۴)_

(۲) فتح الباری(۱/۱۵۰، ۱۵۳)_

(۳) لکه چه د صحیح بخاری(۱/۷۳) ،،باب یرد المصلی من مر بین یدیه،، رقم(۵۰۹) د ،،ابواب السترہ،، د حدیث په تشریح کښې حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی.((وقد قرن البخاری روایته (أی روایة یونس بن عبید) بروایة سلیمان بن المغیرة. وتبین من إیراده أن القصة المذکورة فی روایة سلیمان. لا فی روایة یونس، ولفظ المتن الذی ساقه هنا هو لفظ سلیمان أیضاً لا لفظ یونس....)) ددې نه معلومه شوه.چه د سلیمان روایت د امام بخاری رحمه الله په نیز قابل داستدلال او احتجاج دې.لکه څنګه چه دلته کښې امام بخاری رحمه الله د سلیمان په الفاظو باندې اعتماد کړې دې.والله أعلم._

(۴) صحیح بخاری(۱/۱۷۴) کتاب الجنائز، باب قول النبی ﷺ ،،إنا بک لمحزونون،، رقم(۱۳۰۳) و(۱/۴۳۸) کتاب فرض الخمس، باب ما ذکر من درع النبی ﷺ وعصاه.... رقم(۳۱۰۸) و(۲/۱۰۷۵) کتاب التمنی، باب ما یجوز من اللو، رقم(۷۲۴۱)_

فيه راويان ذکرکړی دی.حالانکه هلته کښې نې ددوی هيڅ ذکر نه دې کړې.(١) بلکه امام بخاری رحمه الله د مختلفو اغراضو دپاره ددوی روايت متابعتاً ذکرکړې دې.
او دلته ددوی د روايت متابعتاً او تعليقاً ذکرکولو وجه داکه.چه د حماد بن سلمه د مرسل روايت په مقابله کښې د سليمان روايت مرجوح دې.،،کما سبق ذکره،، البته دلته دا اشکال کيږی.چه حافظ رحمه الله خو فرمائی.چه امام بخاری رحمه الله د سليمان روايت قابل د احتجاج نه دې گنړلې.حالانکه روستو دا روايت راروان دې. ددې جواب دا دې.چه د بخاری په نسخو کښې اختلاف دې.په عامو نسخو کښې ددې روايت تذکره نشته.البته حسن بن محمد صغانی رحمه الله فرمائی.چه دا روايت په هغه نسخه کښې موجود دې.کوم چه د فربری په وړاندې اولوستلې شو.په کوم کښې چه د فربری خط موجود دې.(٢)
چونکه په عامو نسخو کښې دا روايت موجود نه دې.په دې وجه په دې بنياد باندې حافظ رحمه الله دا کلام کړې دې.والله اعلم.

د ضمام حديث او د هغې ترجمه حَدَّثَنِي موسى بن اسماعيل، قال: حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ الْمُغِيرَةِ، قال: ثنا ثَابِتٌ عَنْ أَنَسٍ(٣) قَالَ نُهِينَا فى القرآن أَنْ نَسْأَلَ النَّبِىَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَكَانَ يُعْجِبُنَا أَنْ يَجِيءَ الرَّجُلُ مِنْ أَهْلِ الْبَادِيَةِ الْعَاقِلُ فَيَسْأَلَهُ وَنَحْنُ نَسْمَعُ فَجَاءَ رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ الْبَادِيَةِ فَقَالَ: أَتَانَا رَسُولُكَ فَأَخْبَرَنَا أَنَّكَ تَزْعُمُ أَنَّ اللهَ عز وجل أَرْسَلَكَ قَالَ صَدَقَ قَالَ فَمَنْ خَلَقَ السَّمَاءَ قَالَ اللهُ عزوجل قَالَ فَمَنْ خَلَقَ الْأَرْضَ وَالْجِبَالَ، قَالَ اللهُ عزوجل، قَالَ فمن جعل فيها المنافع؟ قال: الله عزوجل، قال: فَبِالَّذِى خَلَقَ السَّمَاءَ وَخَلَقَ الْأَرْضَ وَنَصَبَ الْجِبَالَ وجعل فيها المنافع، آللهُ أَرْسَلَكَ قَالَ نَعَمْ قَالَ: وَزَعَمَ رَسُولُكَ أَنَّ عَلَيْنَا خَمْسَ صَلَوَاتٍ، وزكاة فى أموالنا، قَالَ صَدَقَ قَالَ بِالَّذِى أَرْسَلَكَ آللهُ أَمَرَكَ بِهَذَا؟ قَالَ نَعَمْ قَالَ وَزَعَمَ رَسُولُكَ أَنَّ عَلَيْنَا صَوْمَ شَهْرٍ فِى سَنَتِنَا قَالَ صَدَقَ قَالَ فَبِالَّذِى أَرْسَلَكَ آللهُ أَمَرَكَ بِهَذَا؟ قَالَ نَعَمْ قَالَ وَزَعَمَ رَسُولُكَ أَنَّ عَلَيْنَا حَجَّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا قَالَ صَدَقَ قَالَ فَبِالَّذِى ارسلك آلله أمرك بهذا؟ قال: نعم، قال فوالذى بعثك بِالْحَقِّ لَا أَزِيدُ عَلَيْهِنَّ شيئاً وَلَا أَنْقُصُ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنْ صَدَقَ لَيَدْخُلَنَّ الْجَنَّةَ»

حضرت انس رضي الله عنه فرمائی.چه مونږ خو په قرآن کښې د نبی کريم ﷺ نه د سوالاتو کولو نه منع کړې شوی وو.او مونږه به دا خوښول.چه د کلو د خلقو نه څوك هوښيار سړې راشی.هغه سوال اوکړی.او مونږ واورو.نو د کلو والو نه يو سړې راغې.او وې وئيل.چه ستاسو يو قاصد

---

(١) عقد الحافظ رحمه الله فى ،،هدى السارى،، فصلاً مستقلاً، ساق فيه أسماء من طعن فيهم من رجال صحيح البخارى، و أجاب عن الإعتراضات، وميز من أخرج له منهم فى الأصول أو فى المتابعات، والإستشهادات، ثم عقب لذالك فصلاً فى سياق من علق البخارى، شيئاً من احاديثهم ممن تكلم فيه، و إيراد أسمائهم مع الإشارة إلى أحوالهم، أنظر هدى السارى مقدمة فتح البارى(ص ٣٨٤-٤٥٩)_

(٢) فتح البارى(١٥٣١١)_

(٣) قد سبق تخريجه فى هذا الباب)_

مونږ ته راغي.هغه دا بيان كړل.چه تاسو وايئ.چه الله تعالى تاسو لره رسول جوړ كړي او راليګلي دي.نبى كريم ﷺ اوفرمائيل.رشتيا ئي وئيلى دى.بيا ئي اوونيل.ښه اسمان چا جوړ كړي دي؟ نبى كريم ﷺ اوفرمائيل.الله تعالى (جوړ كړي دي).هغه اوونيل.زمكه چا جوړه كړله او غرونه چا جوړ كړل؟ نبى كريم ﷺ اوفرمائيل.الله تعالى (جوړ كړل).وې وئيل.ښه نو په دې كښې د فائدې څيزونه چا جوړ كړل؟ نبى كريم ﷺ اوفرمائيل.الله تعالى جوړ كړل).هغه اوونيل.بيا قسم دهغه ذات چا چه اسمان او زمكه جوړه كړله.غرونه ئي اولګول.په دې كښې ئې د فائدې څيزونه جوړ كړل.الله تعالى تاسو راليګلى يئ؟ نبى كريم ﷺ اوفرمائيل.آو، بيا هغه اوونيل.ستاسو قاصد اوونيل.چه په مونږ باندې پنځه مونځونه دى.او پخپلو مالونو كښې زكاة دې.نبى كريم ﷺ اوفرمائيل.هغه رشتيا اوونيل.بيا هغه اوونيل.نو قسم دې د هغه ذات، چا چه تاسو راوليګلې.آيا الله تعالى تاسو ته ددې خبرو حكم دركړې دې؟ نبى كريم ﷺ اوفرمائيل.آو، بيا هغه اوونيل.چه ستاسو قاصد وائى.چه په مونږ باندې ټول كال كښې يوه مياشت روژې دى؟ نبى كريم ﷺ اوفرمائيل.رشتيا وائى.بيا هغه اوونيل.قسم دهغه ذات، چاچه ته راوليګلې.آيا الله تعالى تاته دا حكم دركړې دې؟ نبى كريم ﷺ اوفرمائيل.آو.بيا ئې اوونيل.ستاسو قاصد دا هم اوونيل.چه په مونږه باندې حج دې.يعنى په هغه كس باندې څوك چه هغه ځائې پورې رسيدو لاره بيامومى.نبى كريم ﷺ اوفرمائيل.رشتيا ئې اوونيل.بيا هغه اوونيل.چه قسم دې دهغه ذات چا چه ته راليګلې يې.آيا الله تعالى تاته دا حكم دركړې دې؟ نبى كريم ﷺ اوفرمائيل. آو.بيا هغه اوونيل.چه قسم دې د هغه خدائې چاچه ته حق سره راوليګلې.نه به په دې كارونو كښې څه زياتوم.نه به په دې كښې زه څه كمى كوم.نبى كريم ﷺ اوفرمائيل.كه دې رشتيا وائى.نو ضرور به جنت ته ځى.

رجال الحديث

① **موسى بن اسماعيل:** داابوسلمة موسى بن اسماعيل تبوذكى رحمه الله دې.ددوى حالات د ،، بدءالوحى ،، د څلورم حديث لاندې تير شوى دى.(1)

② **سليمان بن المغيرة:** دا ابوسعيد سليمان بن المغيرة القيسى البصرى رحمه الله دې.(2)
دوى د ثابت بنانى. حسن بصرى، حميد بن هلال عدوى، سعيد ابن اياس جُريرى، محمد بن سيرين،ابو موسى هلالى. او د خپل پلار مغيره رحمهم الله نه روايت كوى.
ددوى نه روايت كونكو كښې سفيان ثورى، ابو اسامه، بهز بن اسد ، ابوداؤد ، ابو عامر عقدى. عبدالسلام بن مطهر. عمرو بن عاصم، على بن عبدالحميد المعنى، موسى بن اسماعيل تبوذكى او يحي بن آدم رحمهم الله وغيره حضرات دى.(3)

---

(1) كشف البارى(١١\٤٣٣)_

(2) تهذيب الكمال(١٢\٦٩)_

(3) د شيوخ او تلامذه تفصيل دپاره اوګورئ: تهذيب الكمال (١٢\٧٠) وسيرأعلام النبلاء(٧\٤١٧، ٤١٨)_

ایوب رحمہ اللہ فرماتی۔ «لیس أحد أحفظ لحدیث حمید بن هلال من سلیمان بن المغیرة»[1]
امام شعبہ رحمہ اللہ فرمانی۔ «سلیمان بن المغیرة سید أهل البصرة»[2]
امام ابو داوٗد طیالسی رحمہ اللہ فرمانی۔ «کان خیاراً من الرجال»[3]
معلی بن منصور رحمہ اللہ فرمانی۔ «سألت ابن علیة عن حفاظ أهل البصرة فذکر سلیمان بن المغیرة»[4]
عبداللہ بن داوٗد خریبی رحمہ اللہ فرمانی۔ «ما رأیتُ بالبصرة أفضل من سلیمان بن المغیرة و مرحوم بن عبد العزیز»[5]
امام احمد بن حنبل رحمہ اللہ فرمانی۔ «ثبت ثبت»[6]
امام یحي بن معین رحمہ اللہ فرمانی۔ «ثقة ثقة»[7]
امام علی بن المدینی رحمہ اللہ فرمانی۔ «لم یکن فی أصحاب ثابت أثبت من حماد بن سلمة، ثم بعده سلیمان بن المغیرة، ثم بعده حماد بن زید»[8]
امام ابن سعد رحمہ اللہ فرمانی۔ «کان ثقة ثبتاً»[9]
امام نسائی رحمہ اللہ فرمانی۔ «ثقة»[10]
سلیمان بن حرب رحمہ اللہ فرمانی۔ «حدثنا سلیمان بن المغیرة الثقة المأمون»[11]
عبداللہ بن مسلمہ رحمہ اللہ فرمانی۔ «ما رأیت بصریاً أفضل منه»[12]
عثمان بن ابی شیبہ رحمہ اللہ فرمانی۔ «هو ثقة»[13]

---

[1]) تهذیب الکمال(۱۲\۷۱)_
[2]) المصدر السابق)_
[3]) المصدر السابق)_
[4]) المصدر السابق)_
[5]) تهذیب الکمال(۱۲\۷۲)_
[6]) المصدر السابق)_
[7]) المصدر السابق)_
[8]) المصدر السابق)_
[9]) الطبقات(۷\۲۸۰)_
[10]) تهذیب الکمال(۱۲\۷۲)_
[11]) تهذیب التهذیب(٤\۲۲۱)_
[12]) المصدر السابق)_
[13]) المصدر السابق)_

ابن خلفون د ابن نمیر او عجلی رحمهما الله نه ددوی توثیق نقل کړې دې.([1])
ابن حبان رحمه الله دوی لره په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دې.([2])
امام بزار رحمه الله فرمائی: «كان من ثقات أهل البصرة»([3])
د سلیمان بن المغیره رحمه الله وفات په سن ۱۶۵ ه کښې شوې دې.([4]) رحمه الله تعالى رحمة واسعة_

③ ثابت: دا مشهور تابعی بزرګ ابو محمد ثابت بن اسلم بنانی بصری رحمه الله دې.([5])
دوی د حضرت عبدالله بن عمر، حضرت عبدالله بن مغفل، حضرت عبدالله بن الزبیر، حضرت ابوبرزه اسلمی، حضرت عمر بن ابی سلمه، او حضرت انس بن مالک رضی الله عنهم نه علاوه د شعیب بن محمد، عمرو بن شعیب، ابوالعالیه ریاحی، ابورافع الصائغ، او ابوعثمان نهدی رحمهم الله وغیره نه روایت د حدیث کړې دې.

ددوی نه په روایت کونکو کښې عطاء بن ابی رباح (وهو أكبر منه) قتاده، یونس بن عبید، حمید الطویل، سلیمان تیمی، عبدالله بن المثنی، سلیمان الاعمش، حماد بن زید، حماد بن سلمه، مبارک بن فضاله، معمر بن راشد او ابوعوانه وضاح بن عبدالله یشکری رحمهم الله وغیره حضرات دی.([6])

امام احمد بن حنبل رحمه الله فرمائی: «ثابت يثبت في الحديث، وكان يقص وقتادة كان يقص وكان أذكر، وكان محدثا من الثقات المأمونين صحيح الحديث»([7])

امام عجلی رحمه الله فرمائی: «ثقة رجل صالح»([8])

امام نسائی رحمه الله فرمائی: «ثقة»([9])

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائی: «أثبت أصحاب أنس، الزهري، ثم ثابت ثم قتادة»([10])
ابن حبان رحمه الله دوی لره په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دې.([11])

---

[1]) المصدر السابق)_
[2]) الثقات لابن حبان(۳۹۰/٦)_
[3]) تهذیب التهذیب(۲۲۱/٤)_
[4]) سیر أعلام النبلاء(٤١٩/٧)_
[5]) تهذیب الکمال(۳٤۲/٤)_
[6]) دشیوخ او تلامذه تفصیل دپاره اوګورئ: تهذیب الکمال(۳٤۳/٤-۳٤٦) وسیر أعلام النبلاء(۲۲۰/٥، ۲۲۱)
[7]) تهذیب الکمال(۳٤٦/٤) وسیر أعلام النبلاء(۲۲۱/٥، ۲۲۲)_
[8]) تهذیب الکمال(۳٤٧/٤) وسیر أعلام النبلاء(۲۲۲/٥)_
[9]) المصدر السابق)_
[10]) المصدر السابق)_
[11]) الثقات لابن حبان(۸۹/٤)_

ابن سعد رحمه الله فرمائي.«كان ثابت ثقة في الحديث مأموناً»[1]

ددې تولو توثيقاتو باوجود ابن عدى رحمه الله ددوى تذكره په ،،الكامل،، كښې كړې ده. اګرچه ددوى توثيق ئې هم كړې دې.لكه چه فرمائي.«ثابت البناني من تابعي اهل البصرة و زهادهم و محدثيهم، وقد كتب عن الأئمة والثقات من الناس، وأروى الناس عنه حماد بن سلمة، وماهو إلا ثقة صدوق، وأحاديثه أحاديث صالحة مستقيمة، إذا روى عنه ثقة، وله حديث كثير، وهو من ثقات المسلمين، وما وقع في حديثه من النكرة فليس ذاك منه، إنما هو من الراوي عنه، لأنه قد روى عنه جماعة ضعفاء و مجهولين (كذا في الأصل، والصواب: مجهولون) وإنما هو في نفسه إذا روى عمن هو فوقه من مشائخه، فهو مستقيم الحديث، ثقة»[2]

حافظ ذهبي رحمه الله په ابن عدى رحمه الله باندې د خپلې ناراضګئ اظهار كړې دې.په دې خبره چه دوى د ثابت البناني ذكر په ،،الكامل،، كښې كړې د ې.لكه چه دوى فرمائي.«ثابت بن أسلم البناني، ثقة بلا مدافعة، كبير القدر، تناكر ابن عدى بذكره في الكامل»[3] او هم دوى فرمائي.«ما أذكر الآن ما تعلق به ابن عدى في إيراده هذا السيد في كامله، بلى ذكر قول يحي القطان: عجب من ايوب يدع ثابتاً لا يكتب عنه»[4] په آخر كښې دوى فرمائي. «وثابت ثابت كإسمه، ولولا ذكر ابن عدى له ما ذكرته»[5]

البته د امام يحي بن سعيد القطان رحمه الله نه چه كله تپوس اوكړې شو.چه په ثابت او حميد كښې كوم يو د حضرت انس رضي الله عنه نه په روايت كولو كښې ،،اثبت،، دې؟ نو وې فرمائيل.چه ثابت مختلط شوې وو.او حميد دوى ،،اثبت،، اوګرځولو.[6] خو ددې دا مطلب نه دې.چه د امام يحي القطان په نيز ثابت بناني رحمه الله قابل د احتجاج پاتې نشو.هغه صرف دا نه چه قابل د احتجاج دې.بلكه دوى ته په ايوب باندې تعجب دې.چه هغه د ثابت بناني نه حديث نه ليكي.[7]

بيا ابوبكر البرديجي رحمه الله فرمائي.چه شعبه، حمادَين، سليمان بن المغيره كوم چه ثقات دى. كه دا حضرات ،،ثابت عن انس،، سره روايت كوى. نو روايت به صحيح وى.«مالم يكن الحديث مضطرباً»[8] معلومه شوه.چه دې حضراتو د اختلاط نه وړاندې د ثابت نه روايت

---

[1] الطبقات لإبن سعد(۷/۲۳۳)_

[2] الكامل لإبن عدى(۲/۱۰۱)_

[3] ميزان الإعتدال(۱/۳۶۲)_

[4] ميزان الإعتدال(۱/۳۶۲)_

[5] ميزان الإعتدال(۱/۳۶۳)_

[6] تهذيب التهذيب(۲/۳)_

[7] الكامل(۲/۱۰۰) ميزان الإعتدال(۱/۳۶۲)_

[8] تهذيب التهذيب(۲/۳، ٤)_

اخستي دي.(كه اختلاف اومنلي شي).والله اعلم.

د حضرت بنانى رحمه الله عبادت اوتلاوت سره شوق ثابت بنانى رحمه الله د خپلې زمانې ډير لوئي عابد تيرشوي دي.په صوم دهر (تول عمرى روژو) باندې عمل كونكې وو.او په شپه ورځ كښې به ئې يو قرآن كريم ختمولو.(1)

حضرت انس رضي الله عنه فرمائى.«إن للخير أهلاً وإن ثابتاً هذا من مفاتح الخير»(2)

د ثابت بنانى رحمه الله وفات په ١٢٧ھ كښې اوشو.(3)،،رحمه الله تعالى رحمة واسعة،،_

⑩ حضرت انس رضي الله عنه رحمهما الله: د حضرت انس بن مالك رضي الله عنه حالات په كتاب الايمان كښې د «باب من الإيمان أن يحب لأخيه مايحب لنفسه» لاندې تير شوى دى.(4)

تنبيه مونږه اوس لږ وړاندې ونيلى دى.چه دا حديث د بخارى شريف په اكثرو نسخو كښې نشته.حافظ ابن حجر رحمه الله ليكلى دى.چه دا حديث په بغدادى نسخه كښې موجود دې.د كوم تصحيح چه علامه ابو محمد بن الصغانى لغوى رحمه الله د ابوالوقت د شاګردانو نه اوريدلې ده.او د يو څو نسخو سره ئې مقابله كړې وه.علامه صغانى رحمه الله هلته حاشيه كښې ليكلى دى.«هذا الحديث ساقط من النسخ كلها إلا فى النسخة التى قرئت على الفربرى صاحب البخارى وعليها خطه» حافظ رحمه الله فرمائى.،،زه چه د څومره نسخو نه خبريم.په هغې كښې يوه نسخه كښې هم نشته.،،والله اعلم بالصواب،،_(5)

د حديث شريف تشريح د رومبى حديث په ضمن كښې شوې ده.او ترجمة الباب سره ددې مطابقت بالكل واضح دې.

٧-بَابُ مَا يُذْكَرُ فِي الْمُنَاوَلَةِ وَكِتَابِ أَهْلِ الْعِلْمِ بِالْعِلْمِ إِلَى الْبُلْدَانِ

وَقَالَ أَنَسٌ نَسَخَ عُثْمَانُ الْمَصَاحِفَ فَبَعَثَ بِهَا إِلَى الْآفَاقِ [ر:٤٧٠٢] وَرَأَى عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ وَيَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ وَمَالِكٌ ذَلِكَ جَائِزًا وَاحْتَجَّ بَعْضُ أَهْلِ الْحِجَازِ فِي الْمُنَاوَلَةِ بِحَدِيثِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَيْثُ كَتَبَ لِأَمِيرِ السَّرِيَّةِ كِتَابًا وَقَالَ لَا تَقْرَأْهُ حَتَّى تَبْلُغَ مَكَانَ كَذَا وَكَذَا فَلَمَّا بَلَغَ ذَلِكَ الْمَكَانَ قَرَأَهُ عَلَى النَّاسِ وَأَخْبَرَهُمْ بِأَمْرِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

ماقبل سره مناسبت او د ترجمة الباب مقصد امام بخارى رحمه الله د استاذانو نه د روايت كولو وړاندې دوه طريقې بيان كړې وې.

---

1) سير أعلام النبلاء(٥/٢٢٤) والكاشف(١/٢٨١) رقم(٦٨١)_

2) تهذيب الكمال(٤/٣٤٧)_

3) الكاشف(١/٢٨١) رقم(٦٨١)_

4) كشف البارى(٢/٤)_

5) فتح البارى(١/١٥٣)_

① يو ،،قراءة الشيخ على التلميذ،، چه دا ئې د ،،باب قول المحدث حدثنا....،، پاندې اشارة ذكر كړې دې.
② دويم ،،قراءة التلميذ على الشيخ،، چه دا ئې په تيرشوى باب كښې صريحاً ذكركړې دې.ددې نه پس دوه طريقې نورې هم ذكركوى:
① يو ،،مناوله،، ② او دويم ،،مكاتبه،،_
د مناوله د ابحاثو خلاصه ،،مناوله،، دا ده.چه استاذ خپل تصنيف يا خپل مرويات يوكس ته وركړى.او دا اووائى.چه دا زما روايات دى.بيا ددې نه پس ددې دوه قسمونه دى.① مقرون بالاجازة ② مجرده عن الاجازة_كه مقرون بالاجازة وى.نو بالاتفاق ددې نه روايت كول جائز دى.البته په دې كښې معمولى شان اختلاف دې.چه د ،،مناوله مقرونه بالاجازة،، درجه د ،،سماع من الشيخ،، برابر ده اوكه كمه ده؟
د دويم قسم ،،مجرده عن الاجازه،، په باره كښې د يو جماعت نه منقول دى.چه په دې صورت كښې روايت كول جائز دى.حالانكه بعضې حضرات په دې صورت كښې د روايت كولو اجازت نه وركوى.بيا يو ،،مناوله،،ده.چه ددې تشريح پورته بيان كړې شوه.او يو دې ،،عرض المناوله،، چه شاگرد د شيخ مرويات واخلى.او شيخ ته ئې اوښائى.شيخ غور او فكر اوكړى.او دهغې توثيق اوكړى.چه آو دا زما مرويات دى.دا ته روايت كولې شى.
دغه شان په دې خبره كښې هم اختلاف دې.چه دمناوله په طريق سره د حاصل كړې شوو احاديثو ادا كولو دپاره به مطلقاً د څه تقييد نه بغير د اخبار استعمال كولې شى.يا دا چه د مناوله تقييد به كيږى.دا ټول مباحث د ،،باب قول المحدث حدثنا....،،لاندې تفصيل سره بيان شوى دى.،،فراجعه إن شئت،،
د مكاتبت د ابحاثو خلاصه: د مكاتبه صورت دا دې.چه شيخ خپل روايات يا خپل تصنيف شاگرد ته ليكلې ور اوليگى.(١)
بيا ددې دوه قسمونه دى:① مقرونه بالاجازة ② مجرده عن الاجازة.(٢)
مقرونه بالاجازة خو بالاتفاق معتبر ده.او دا په حكم كښې د مناوله مقرونه بالاجازة پشان دې.(٣) البته په ،،مجرده عن الاجازة،، كښې اختلاف دې.لكه چه ايوب سختيانى، منصور بن المعتمر، ليث بن سعد، ابوحامد اسفرائينى، محاملى، صاحب محصول او ابوالمظفر سمعانى رحمهم الله وغيره د دې د معتبر كيدو قائل دى.او سيف آمدى رحمه الله فرمائى.چه داجازت نه بغير محض د كتاب په ذريعه روايت معتبر نه دې.د صاحب الحاوى الكبير علامه ابوالحسن الماوردى رحمه الله هم دا رائې ده.او د ابوالحسن بن القطان په نيز كتابت مجرده د

---
[١] مقدمه ابن الصلاح(ص١٧٣)_
[٢] المصدرالسابق)_
[٣] مقدمه ابن الصلاح(١٧٤)_

خو حافظ ابن الصلاح او ددوى متبعينو د مجوزينو رائې راجح منقطع په حكم كښې دې.[1] گرځولې ده.[2]

بيا د مكاتبت په ذريعه د حاصل شوو رواياتو اداكولو دپاره په دواړو طريقو گنجائش شته.كه مطلقاً وى. اوكه ،،حدثنا،، او ،،اخبرنا،، وائى.او يا د كتابت قيد اولگوى.حافظ ابن الصلاح رحمه الله مقيد ونيل، راجح گرځولى دى.[3]

مناوله مقرونه بالاجازت ، او مكاتبه دواړه برابر دى اوكه متفاوت دى؟ د اصول حديث دعالمانو په دې كښې اختلاف دې.چه مناوله مقرونه بالاجازة، او مكاتبه مقرونه بالاجازه دواړه په درجه كښې برابر دى اوكه نه، يو ته په بل باندې ترجيح حاصل ده؟

خطيب بغدادى رحمه الله فرمائى.چه مناوله ته ترجيح حاصل ده.ځكه چه شيخ تلميذ ته بالمشافهه اجازت وركوى.[4]

او د امام بخارى رحمه الله رائې دا معلوميږى.چه دواړه برابر دى.ځكه چه دواړه ئې په يو باب كښې ذكركړى دى.[5]

خو ياد ساتئ.چه مناوله ته كه مشافهةً (رو برو) خصوصيت حاصل وى.نو مكاتبه ته هم دا امتياز حاصل دې.چه شيخ مكتوب اليه (شاگرد) ته قصداً خپل روايات وركوى.[6] هم دا خصوصيت اگرچه په مناوله كښې هم شته.خو چونكه په مناوله كښې هر څنگه كتاب وركول داخل دى.ضرورى نه ده.چه د محدث خپل تصنيف وى.خو په مكاتبه كښې محدث عام طور باندې خپل روايات ليكلې وركوى.په دې وجه دې ته دا امتياز حاصل دې.

قوله وَقَالَ أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ نَسَخَ عُثْمَانُ بْنُ عَفَّانَ الْمَصَاحِفَ فَبَعَثَ بِهَا إِلَى الْآفَاقِ: حضرت انس رضى الله عنه فرمائى.چه حضرت عثمان رضى الله عنه مصاحف نقل كړل.او دا ئې په مختلفو اطرافو كښې اوليگل.

د حضرت انس رضى الله عنه د مذكوره تعليق تخريج: دحضرت انس رضى الله عنه مذكوره تعليق امام بخارى رحمه الله په كتاب المناقب كښې اجمالاً او په كتاب فضائل القرآن كښې اجمالاً اوتفصيلاً ذكر كړې دې.[7]

د حضرت انس رضى الله عنه د مذكوره روايت خلاصه: ددې روايت خلاصه دا ده.چه حضرت حذيفه بن

---

[1] فتح المغيث للعراقى(۲۲۳) وفتح المغيث للسخاوى(۳/۵-۸)_

[2] مقدمة ابن الصلاح(۱۷٤) وفتح المغيث للعراقى(۲۲٤)_

[3] المصدر السابق)_

[4] فتح المغيث للسخاوى(۳/۲)_

[5] فتح البارى(۱/۱٥٤)_

[6] فتح المغيث للسخاوى(۳/۲)_

[7] صحيح بخارى(۱/٤۹۷) كتاب المناقب، باب نزل القرآن بلسان قريش، رقم(۳۵۰۶) و(۲/۷٤۵) كتاب فضائل القرآن، باب نزل القرآن بلسان قريش والعرب، رقم(٤۹۸٤) و(٤۹۸۷)_

الیمان ﷺ (چه دوی د آرمینیه او آذربائیجان په علاقو کښې جهاد کښې شریك وو) دا اوکتل چه خلق د قرآن کریم په قرا ءت کښې اختلاف کوی.او ددې نه د سختې فتنې خطره ده.نو هغه حضرت عثمان ﷺ ته حاضر شو.او خپله خطره ئې دهغوی په وړاندې ښکاره کړله.حضرت عثمان ﷺ د معاملې په اهمیت باندې پوهه شو.او حضرت حفصه ﷺ ته ئې پیغام اولیګلو.چه تاسو سره کومې صحیفې دی.هغه راولیګه.چه مونږ ئې نقل کړو ستاسو نسخه به مونږ واپس در اولیګو.

ددې نه پس ئې حضرت زید بن ثابت، حضرت عبدالله بن الزبیر ،حضرت سعید بن العاص، او حضرت عبدالرحمن بن الحارث بن هشام ﷺ ته د مصاحفو د نسخ (لیکلو) حکم ورکړو. چه کوم ځائې کښې د باقی دریو وارو حضراتو او په حضرت زید بن ثابت ﷺ کښې اختلاف شی.هلته به د قریشو خبرې ته ترجیح وی.ځکه چه قرآن کریم د قریشو په ژبه باندې نازل شوې دې.د مصاحفو د نقل کولو کار چه مکمل شو.نو ددې نه پس ئې حضرت حفصه ﷺ ته ددوی نسخه واپس اولیګله.([1]) او کومې نسخې چه نقل کړې شوې وې.هغه نسخې ئې د حکومت اطرافو ته اولیګلې.

حضرت عثمان ﷺ ټولې څومره نسخې تیار کړې وې؟ او کوم کوم ځائې ته ئې لیګلې وې؟

حضرت عثمان ﷺ ټولې څومره نسخې تیار کړې وې؟ مشهوره دا ده.چه پنځه نسخې وې.([2]) ابن ابی داؤد د حمزة الزیات نه نقل کړی دی.چه دا ټولې څلور نسخې وې.([3]) کوفې، بصرې او شام طرف ته یوه یوه نسخه اولیګلې شوه.او یوه نسخه حضرت عثمان ﷺ خپل خان سره مدینه منوره کښې کیخودله.([4]) ابن ابوداؤد د ابوحاکم سجستانی نه نقل کړی دی.چه ټولې اووه نسخې تیار کړې شوې وې.یوه مکه مکرمې ته اولیګلې شوه.یوه شام ته. یوه یمن ته، یوه بحرین ته، یوه بصرې ته، او یوه کوفې ته اولیګلې شوه.او یوه نسخه دوی د خان سره په مدینه منوره کښې اوساتله.([5])

ددې واقعې نه دلته امام بخاری ﷺ دمکاتبت په صحت باندې استدلال کړې دې.چه حضرت عثمان ﷺ قرآن کریم اولیکلو.او د حکومت اطرافو ته ئې اولیګلو.او خلقو په دې باندې اعتماد اوکړو.([6])

یو اشکال او دهغې جواب: خو دلته اشکال کیږی.چه قرآن کریم خو د الله تعالی کلام دې.او ددې د ثبوت دپاره تواتر او قطعیت پکار دې.او دلته ئې حضرت عثمان ﷺ د خپلو

---

[1] صحیح.بخاری(۲\۷۴۵) کتاب فضائل القرآن. باب نزل القرآن بلغة قریش والعرب. رقم(۴۹۸۷)۔

[2] الإتقان فی علوم القرآن(۱\۶۰) النوع الثامن عشر فی جمعه و ترتیبه. وفتح الباری(۹\۲۰) کتاب فضائل القرآن. باب جمع القرآن)۔

[3] کتاب المصاحف لابن أبی داؤد(۱\۲۴۱) ما کتب عثمان ﷺ من المصاحف رقم(۱۱۵)۔

[4] البرهان فی علوم القرآن للزرکشی(۱\۲۴۰) نقلاً من المقنع للدانی)۔

[5] کتاب المصاحف(۱\۲۴۲) رقم(۱۱۶)

[6] فتح الباری(۱\۱۵۴)۔

قاصدانو او سفیرانو په ذریعه لیږلي. نو د قرآن کریم په ثبوت کښې تواتر پاتې نشو؟
جواب: ددې جواب دا دې چه د قرآن کریم، قرآنیت خو متواتر وو. البته صورت د کتابت خبر واحد سره ثابتیږي.(۱) خو روستو د صحابه کرامو رضي الله عنهم په دې باندې اتفاق اوشو. او دا مسئله هم مجمع علیه شوه. په دې وجه قراء حضرات لیکي چه د مصحف عثماني د رسم (لیکلو خلاف د لیکلو ګنجائش نشته.(۲)
دلته دا هم ممکن ده. چه ددې واقعې نه مناوله باندې هم استدلال اوکړې شي. ځکه چه حضرت عثمان رضي الله عنه په اطراف عالم کښې، دکومو خلقو په ذریعه مصحفونه لیږلي وو. بهرحال د هغوی په لاس کښې ئې ورکړی وو. نو مناوله هم اوموندلې شوه. او په لاس کښې ددې دپاره ورکړی وو. چه لاړشي. چه دوی بیان کړي. چه حضرت عثمان رضي الله عنه د قرآن پاك نسخه رالیږلې ده.

قوله: وَرَأَى عَبْدُاللّٰهِ بْنُ عُمَرَ وَيَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ وَمَالِكُ بْنُ أَنَسٍ ذٰلِكَ جَائِزًا:
عبدالله بن عمر، یحي بن سعید، او مالك درې واړه حضرات مکاتبه او مناوله ته جائز وائي.
عبدالله بن عمر نه څوک مراد دې؟ علامه کرماني رحمه الله فرمائي. چه دلته عبدالله بن عمر بن حفص بن عاصم بن عمر بن الخطاب عمري مدني مراد دې. لکه چه دوې فرمائي. چه عبدالله بن عمر فرمائي. «كنتُ أرى الزهري يأتيه الرجل بالكتاب لم يقرأه عليه ولم يقرأ عليه فيقول: أرويه عنك؟ فيقول نعم، وقال: ما أخذنا نحن ولا مالك عن الزهري إلا عرضاً»(۳)
بعینه هم دا خبره علامه عیني رحمه الله هم لیکلې ده.(۴)
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي. چه ما هم عبدالله بن عمر عمري ګڼړلو. او هم ددې مطابق مې په تعلیق التعلیق کښې روایت تخریج کړې دې.(۵) خو بیا دا قرینه راغله. چه دلته ئې دوی د

---

(۱) المصدر السابق)_
(۲) قال أشهب: سئل مالک، هل یکتب المصحف علی ما أحدثه الناس من الهجاء؟ فقال: لا. إلاّ علی الکتبة الأولی، رواه الداني في المقنع، ثم قال: ولا مخالف له من علماء الأمة وقال في موضع آخر: سئل مالک عن الحروف في القرآن مثل الواو، والألف، أتری أن یغیر من المصحف إذا وجد فیه کذالک؟ قال: لا. قال ابوعمرو: یعني الواو والألف المزیدتین في الرسم المعدومتین في اللفظ نحو «أولوا» وقال الإمام أحمد: یحرم مخالفة خط مصحف عثماني في واو، أو یاء، او الف، أو غیر ذالک، وقال البیهقي في شعب الإیمان، من یکتب مصحفاً فینبغي أن یحافظ علی الهجاء الذي کتبوا به تلک المصاحف ولا یخالفهم فیه ولا یغیر مما کتبوه شیئاً. فإنهم کانوا أکثر علماً و أصدق قلباً و لساناً. و أعظم أمانة. فلا ینبغي أن نظنّ بأنفسنا استدراکاً علیهم». الإتقان (۲/۱۶۶، ۱۶۷) النوع السادس والسبعون في مرسوم الخط و آداب کتابته. وانظر البرهان في علوم القرآن (۱/۳۷۹، ۳۸۰)_
(۳) شرح الکرماني(۲/۲۰، ۲۱)_
(۴) عمدة القاري(۲/۲۵)_
(۵) حافظ ابن حجر رحمه الله په فتح الباري(۱/۱۵۴) کښې دا ذکر کړی دی. چه [بقیه حاشیه په بل مخ...

يحي بن سعيد نه وړاندې ذكر كړى دې. ددې تقديم نه معلومه شوه.چه دلته د عمرى نه علاوه بل څوك مراد دې.ځكه چه يحي بن سعيد ، د عمرى نه د عمر او مرتبې هر لحاظ سره اوچت دې.(١)

حافظ رحمه الله فرمائى.چه ما تتبع (او لټون) اوكړو.خو د حضرت عبدالله بن عمر بن الخطاب نه صراحت سره هيڅ روايت ملاو نشو.البته ابن منده رحمه الله دامام بخارى رحمه الله په واسطې سره د ابو عبدالرحمن حبلى رحمه الله نه نقل كړى دى.«أنه أتى عبدالله بكتاب فيه أحاديث، فقال: أنظرلى هذا الكتاب فما عرفت منه أتركه، ومالم تعرفه أمحه.....»(٢)

حافظ رحمه الله فرمائى.چه دلته ،،عبدالله،، مطلق دې.چه په دې كښې دا احتمال هم شته.چه عبدالله بن عمر بن الخطاب رضي الله عنه وى.ځكه چه ابوعبدالرحمن حبلى د عبدالله بن عمر بن الخطاب رضي الله عنه نه هم روايت كوى.دا امكان هم شته.چه حضرت عبدالله بن عمرو بن العاص رضي الله عنه وى.ځكه چه حبلى د حضرت عبدالله بن عمرو رضي الله عنه نه روايت كولو كښې مشهور دې.(٣)

خو علامه عينى رحمه الله په يو څو وجو سره د حافظ رحمه الله رد كړې دې:① رومبئ وجه دوى دا بيان كړې ده.چه د عبدالله بن عمر دتقديم نه دلته دا چرته لازميږى.چه دا عبدالله بن عمر عمرى نه وى.ددې لزوم دپاره دليل پكار دې.(٤)

خو حافظ رحمه الله په ،،انتقاض الاعتراض،، كښې ددې دا جواب وركړې دې.چه انتفاء د لزوم نه دا ضرورى نه ده.چه د قرينې كيدو باوجود لزوم ثابت نه وى.او دلته قرينه موجود ده.ځكه چه تقديم په اهتمام د شان بانډې دلالت كوى.او ښكاره ده.چه اهتمام به د اسن (مشر) او اوثق وى.(٥) نو ښكاره دا ده. چه دلته كوم ،،عبدالله بن عمر،، مذكور دې.ددې نه به عبدالله بن عمر بن الخطاب مراد وى.

علامه عينى رحمه الله دويم اعتراض دا كړې دې.چه د حافظ ابن حجر رحمه الله دا وينا هم صحيح نه ده.چه د حبلى د قول ،،أنه أتى عبدالله،، نه مراد ،،عبدالله بن عمر،،يا ،،عبدالله بن عمرو،، وى.ځكه چه كله په صحابو رضي الله عنهم كښې د ،،عبدالله،، اطلاق كيږى.نو ددې نه حضرت عبدالله

.....د تيرمخ بقيه حاشيه](وكنت أظنه العمرى المدنى، وخرجت الأثر بذالك فى تعليق التعليق. وكذا جزم به الكرمانى، ثم ظهرلى من قرينة تقديمه فى الذكر على يحى بن سعيد أنه غير العمرى، لأن يحى أكبر منه سناً و قدراً.. خو په تعليق التعليق كښې په شروع كښې دوى دا رائې ثابت كړې ده.چه دا عبدالله بن عمرو بن العاص دې.اګرچه د عبدالله بن عمر بن الخطاب احتمال هم شته.حالانكه د عبدالله بن عمر عمرى نه نې روستو أثر نقل كړې دې.اوګورئ: تغليق التعليق(٢/٧٢، ٧٣)_

١) فتح البارى(١/١٥٤)_

٢) فتح البارى(١/١٥٤)_

٣) المصدر السابق)_

٤) عمدة القارى(٢/٢٥)_

٥) ارشاد السارى(١/١٦٣)_

بن مسعود رضي الله عنه مراد وى.او د صحابه كرامو رضي الله عنهم نه پس وى.نو حضرت عبدالله بن المبارك رحمه الله مراد وى.[1]
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى.چه علامه عينى رحمه الله د ،،عبدالله،، د اطلاق په سلسله كښې حصر سره كومه دعوه كړې ده.هغه ټيك نه ده.ځكه چه خطيب بغدادى رحمه الله ليكلى دى.كه مصرى حضرات عبدالله مطلق اووائى.نو ددې نه حضرت عبدالله بن عمرو بن العاص رضي الله عنهما مراد وى.كه اهل عراق ددې اطلاق اوكړى.نو ددې نه مراد ،،حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه،، وى.[2]
دلته چونكه حبلى مصرى دې.[3] په دې وجه دا عين امكان شته.چه د ،،عبدالله،، نه حضرت عبدالله بن عمرو بن العاص رضي الله عنهما مراد وى.
د علامه عينى رحمه الله اعتراض په دې اعتبار سره هم كمزورې دې.چه ابوعبدالله حبلى چه د كوم ،،عبدالله،، اطلاق كړې دې.ددې نه، نه حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه مراد كيدې شى.او نه عبدالله بن المبارك رحمه الله، ځكه چه په دوى كښې يو ته هم ددوى نه سماع حاصل نه ده.[4] خاص طور باندې عبدالله بن المبارك خو ددوى نه ډير زيات متاخر هم دې.ځكه چه د عبدالله بن المبارك ولادت په ۱۱۸ھ كښې شوې دې.او وفات ئې په ۱۸۱ھ كښې شوې دې.[5] او د عبدالرحمن حبلى وفات په ۱۰۰ھ كښې شوې وو.[6]
دريم اعتراض علامه عينى رحمه الله دا كړې دې.چه د صحيح بخارى څومره نسخې دى.په ټولو كښې حضرت عبدالله بن عمر (بضم العين وبدون الواو فى آخره) دې.په يوه نسخه كښې هم ،،عمرو،، (بفتح العين و بالواو فى آخره) نه دې.[7]
علامه عينى رحمه الله فرمائى.چه غالب گمان هم دا دې.چه دلته د عبدالله نه مراد ،،عبدالله بن

---

[1] عمدة القارى(۲۵\۲)_
[2] ارشاد السارى(۱\۱۶۳)، قال ابن الصلاح فى علوم الحديث(ص۳۶۲، ۳۶۳) قال سلمة:إذا قيل بمكة ،،عبدالله،، فهو ابن الزبير، و إذا قيل بالمدينة ،،عبدالله،، فهو ابن عمر، وإذا قيل بالكوفة ،،عبدالله،، فهو ابن مسعود، و إذا قيل بالبصرة ،،عبدالله، فهو ابن عباس، و إذا قيل بخراسان ،،عبدالله،، فهو ابن المبارك، وقال الحافظ ابويعلى الخليلى القزوينى: إذا قال المصرى: ،،عن عبدالله،، ولا ينسبه، فهو ابن عمرو يعنى ابن العاص، وإذا قال المكى: ،،عن عبدالله،، ولا ينسبه فهو ابن عباس،،
وقال العراقى فى فتح المغيث له (ص۴۳۳): قلت (أى العراقى) لكن قال النضر بن شميل: إذا قال الشامى ،،عبدالله،، فهو ابن عمرو بن العاص، قال: و إذا قال المدنى: ،،عبدالله،، فهو ابن عمر، قال الخطيب: وهذا القول صحيح، قال: وكذالک يفعل بعض المصريين فى عبدالله بن عمرو بن العاص.،)_
[3] تهذيب الكمال(۱۶\۳۱۶)_
[4] د ابوعبدالرحمن حبلى شاگردانو دپاره او شيوخو دپاره اوگورئ: تهذيب الكمال(۱۶\۳۱۶، ۳۱۷)_
[5] الكاشف للذهبى(۱\۵۹۱) رقم(۲۹۴۱)_
[6] الكاشف(۱\۶۰۲) رقم(۳۰۶۱)_
[7] عمدة القارى(۲۵\۲)_

عمر العمرى،، دې.لکه څنګه چه علامه کرمانى رحمه الله جزماً بيان کړى دى.ددې سره سره دا قوى احتمال هم موجود دې.چه دلته مراد ،،عبدالله بن عمر بن الخطاب،، وى.(۱)

حقيقت دا دې.چه دلته عبدالله بن عمر عمرى، عبدالله بن عمر بن الخطاب، اوعبدالله بن عمرو بن العاص درې واړه حضرات مراد کيدې شى. بلکه ددوى نه علاوه د عبيدالله بن عمر بن حفص بن عاصم بن عمر بن الخطاب نه هم دا څيز منقول دې.نو ددوى مراد کيدل هم لرې نه دى.

عبدالله بن عمر عمرى څکه مراد کيدې شى.چه ابن منده پخپل سند سره ذکرکړى دى.

«....سمعتُ أبا صالح، سمعت الليث، يقول: أتانى أبو عثمان عبد الحكم بن أعين بهذا الكتاب عن عبد الله بن عمر العمرى، مختوماً بخاتمه، قال أبو صالح: ولم يسمع الليث من العمرى شيئاً، وإنما روايته منه كتابه»(۲)

عبدالله بن عمر بن الخطاب څکه مراد کيدې شى.چه ابن منده پخپل سند سره د ابو عبدالرحمن حبلى نه نقل کړى دى.«أنه أتى عبد الله بكتاب فيه أحاديث، فقال: أصلحك الله، أنظر فى هذا الكتاب فما عرفت منه وتركته، ومالم تعرفه محوته، فنظر فيه، قال: فعرضت عليه حتى فرغت منه....»(۳)

چونکه ابوعبدالرحمن حبلى د حضرت عبدالله بن عمر رضى الله عنهما نه روايت کوى.په دې وجه کيدې شى.چه دلته هم دوى د هغه شيخ وى.(۴)

حضرت عبدالله بن عمرو بن العاص رضى الله عنهما څکه مراد کيدې شى.چه په مذکوره روايت کښې ،،عبدالله،، مطلق راغلې دې.او ابو عبدالرحمن حبلى مصرى دې.مصرى چه کله مطلق ،،عبدالله،، وائى.نو حضرت عبدالله بن عمرو بن العاص رضى الله عنهما مراد اخلى.(۵) په دې صورت کښې به ونيلې شى.چه د بخارى په نسخو کښې ،،واو،، غلطئ سره ساقط شوې دې.

عبيدالله بن عمربن حفص بن عاصم څکه مراد کيدې شى.چه رامهرمزى رحمه الله په ،،المحدث الفاصل،، کښې خپل سند سره روايت نقل کړې دې. «عن عبيدالله بن عمر قال: أشهد على ابن شهاب، لقد كان يؤتى بالكتب من كتبه، فيقال له، يا أبابكر، هذه كتبك؟ فيقول نعم، فيجتزئ بذالك ويحمل منه مالم يقرئ عليه»(۶)

دغه شان ابن عبدالبر رحمه الله هم د عبيدالله بن عمر نه نقل کړى دى.«كنتُ أرى الزهرى يأتيه الرجل

---

۱) عمدة القارى(۲۵/۲، ۲۶)_
۲) تغليق التعليق(۷۳/۲)_
۳) تغليق التعليق(۷۲/۲)_
۴) المصدر السابق)_
۵) تغليق التعليق(۷۲/۲)_
۶) المحدث الفاصل(ص۴۳۵)رقم(۴۹۹) باب القول فى الإجازة و المناولة)_

بالكتاب لم يقرأه عليه ولم يقرأ عليه، فيقال له، أرويك عنك؟ قال نعم»[1]
ابن منده اوابو زرعه دمشقي رحمهما الله هم د عبيدالله بن عمر نه نقل کړی دی.«أتيت ابن شهاب بكتاب، فقيل له، هذا حديثك نحدث به عنك؟ قال نعم»[2]
غالب گمان دادې چه علامه کرمانی او ددوی په اتباع کښې د علامه عینی رحمهما الله نه تسامح شوې ده.چه دوی عبيدالله بن عمر عمری طرف ته منسوب روایت. عبدالله بن عمر عمری طرف ته منسوب کړې او نقل کړې دې.
حالانکه مذکوره روایت چا هم عبدالله بن عمر عمری طرف ته منسوب کړې نه دې بلکه ددوی نه خو ابن منده هغه روایت نقل کړې دې.کوم چه مونږ وړاندې ذکرکړې دې چه ليث بن سعد رحمه الله ته د عبدالله بن عمر عمری روایات مکتوب شکل کښې رارسیدلی وو.والله اعلم.
د يحي بن سعيد د اثر تخريج: د يحي بن سعيد انصاری رحمه الله د اثر تخريج امام حاكم رحمه الله په ..معرفة علوم الحديث.. کښې کړې دې.اسماعيل بن ابی اويس فرمائی.«سمعت خالی مالك بن أنس يقول: قال لی يحی بن سعيد الأنصاری لما أراد الخروج إلى العراق، التقط لی مائة حديث من حديث ابن شهاب، حتى أرويها عنك عنه، قال مالك، فكتبتها ثم بعثت بها إليه، فقيل لمالك، أسمعها منك؟ قال: هو أفقه من ذالك»[3]
د امام مالك رحمه الله د اثر تخريج: د امام مالك رحمه الله داثر تخريج رامهرمزی رحمه الله کړې دې. اسماعيل بن اويس فرمائی.«سألت مالكاً عن أصح السماع، فقال، قراءتك على العالم، أو قال، المحدث، ثم قراءة المحدث عليك، ثم أن يدفع إليك كتابه، فيقول، أروهذا عنى....»[4]

قوله: وَاحْتَجَّ بَعْضُ أَهْلِ الْحِجَازِ فِي الْمُنَاوَلَةِ بِحَدِيثِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَيْثُ كَتَبَ لِأَمِيرِ السَّرِيَّةِ كِتَابًا وَقَالَ لَا تَقْرَأْهُ حَتَّى تَبْلُغَ مَكَانَ كَذَا وَكَذَا فَلَمَّا بَلَغَ ذَلِكَ الْمَكَانَ قَرَأَهُ عَلَى النَّاسِ وَأَخْبَرَهُمْ بِأَمْرِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ:
بعضې اهل حجاز په صحت د مناوله باندې د نبی کريم صلى الله عليه وسلم ددې حديث نه استدلال کړې دې.په کوم کښې چه نبی کريم صلى الله عليه وسلم د سريه امير ته يو خط ليکلې ورکړې وو.او فرمائيلی ئې

---

[1] جامع بيان العلم وفضله (٢١٨\٢) باب فی العرض على العالم....و (١١٥٥\٢) بتحقيق أبی الأشبال الزهيری. وفيه عبدالله بن عمر. بدل ..عبيدالله بن عمر.. قال محققه. كذا فی الأصل. وفی بعض النسخ ..عبيدالله.. وهو تحريف. قلت: ألظاهر أن الصواب هو ..عبيدالله.. لا ..عبدالله.. كما فی المحدث الفاصل (ص٤٣٥) رقم(٤٩٩) وكما هو كذالک فی بعض نسخ جامع بيان العلم و فضله. والله اعلم.)_
[2] تغليق التعليق(٧٣\٢)_
[3] معرفة علوم الحديث(ص٢٥٩). المحدث الفاصل(ص٤٣٨) رقم(٥٠٧) وتغليق التعليق(٧٣\٢، ٧٤)_
[4] المحدث الفاصل(ص٤٣٨) رقم(٥٠٦)_

وو چه ترکومه پورې داسې داسې ځائې ته اونه رسيږې.دا مه وايه.کله چه هغه دغه ځائې ته اورسيدو.نو هغوی دا خلقو ته واورولو.او د نبی کريمﷺ د حکم نه ئې هغوی خبر کړل.

د بعضې اهل حجاز نه څوک مراد دی؟ د بعضې اهل حجاز نه مراد د امام بخاری رحمه الله شيخ امام حميدی (ابوبکر عبدالله بن الزبير بن عيسى القرشى الاسدى الحميدى المکى) دې.دوی پخپل کتاب النوادر کښې د مناوله په حجيت او صحت باندې دا دليل پيش کړې دې چه نبی کريمﷺ يو خط اوليکلو.او يوې سريه ته ئې حواله کړې وو.او دا ئې فرمائيلی وو چه وړاندې لاړ شئ.نو دا خط واوروئ.[1] امام ابوالقاسم رحمه الله ددې استدلال ذکرکولو نه پس فرمائی.((وهوفقه صحيح))[2]

د مذکوره سريه د واقعې تخريج ددې سريه اصل قصه محمد بن اسحاق رحمه الله پخپل سيرت کښې د ،،يزيد بن رومان عن عروة بن الزبير،، طريق سره نقل کړې ده.[3] او ابواليمان الحکم بن نافع هم پخپله نسخه کښې (کومه چه د شعيب بن ابی حمزه نه روايت کوی) د ،،عروه بن الزبير،، نه مرسلاً نقل کړې ده.[4]

هم دا حديث امام طبرانی رحمه الله د حضرت جندب بن عبدالله بجلی رضی الله عنه نه حسن سند سره مرفوعاً ذکر کړې دې.[5] هم دا ضياءالدين مقدسی رحمه الله په ،،المختاره،، کښې نقل کړې دې.[6] دغه شان دا واقعه ابن جرير طبری رحمه الله پخپل تفسير کښې د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما په واسطې سره نقل کړې ده.[7]

حافظ ابن کثير رحمه الله د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه علاوه د حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه نه هم نقل کړې ده.[8]

د واقعې خلاصه: د واقعې خلاصه دا ده.چه په رجب ۲هـ کښې نبی کريمﷺ حضرت ابوعبيده بن الجراح رضی الله عنه د يوې سريه امير جوړ کړو.هغه د نبی کريمﷺ په جدائۍ باندې په ژړا شو.نبی کريمﷺ ددوی په ځائې حضرت عبدالله بن جحش رضی الله عنه امير جوړ کړو. د دوی په مشرئ کښې ئې د اووه يا دولسو کسانو يو جماعت ورکړو.نبی کريمﷺ هغوی ته خط اوليکلو.او وې فرمائيل.کله چه تاسو فلانی ځائې ته اورسيږئ.يا ئې اوفرمائيل.کله چه تاسو د دوو ورځو فاصله باندې اورسيږئ. نو دا خط کلاو کړئ.او ددې مطابق عمل اوکړئ.

---

[1] عمدة القارى(۲۶۱۲) وفتح البارى(۱۵۵۱۱)_

[2] الروض الأنف(۲۶۱۲) سرية عبدالله بن جحش،)_

[3] فتح البارى(۱۵۵۱۱) وتعليق التعليق(۷۵۱۲)_ سيرت ابن هشام(۵۹۱۲)_

[4] فتح البارى(۱۵۵۱۱) وتغليق التعليق (۷۶۱۲)_

[5] مجمع الزوائد(۱۹۸۱۶) باب سرية عبدالله بن جحش وقال الهيثمی: رواه الطبرانی و رجاله ثقات، وفتح البارى(۱۵۵۱۱)_

[6] تغليق التعليق(۷۶۱۲)_

[7] تفسير الطبرى(۲۰۴۱۲) وفتح البارى(۱۵۵۱۱) وتعليق التعليق(۷۷۱۲)_

[8] تفسيرابن كثير(۲۵۲۱۱، ۲۵۳)_

حضرت عبدالله بن جحش رضي الله عنه دا خپل مختصر جماعت واخستلو.او روان شو.چه مطلوبه ځائي ته اورسيدو.نو خط ئي کلاو کړو.په هغې کښې ليکلى شوى وو.«إذا نظرت في كتابي هذا فامض حتى تنزل نخلة بين مكة والطائف، فترصد بها قريشاً وتعلم لنا من أخبارهم» په دې خط کښې دا هدايت هم وو.چه خپل ملګرى خان سره په بوتلو باندې مه مجبوره وه.بلکه اختيار ورکړه.چه د چا زړه غواړى.ستا ملګرتيا دې اوکړى.او چه دچا زړه غواړى.را واپس دې شى.حضرت عبدالله بن جحش رضي الله عنه د خط د هداياتو نه دوى خبر کړل.او ددې نه پس ئي «إنا لله وإنا إليه راجعون» اووئيل.او وې وئيل.«سمعاً وطاعةً» خپل ملګرى ئي دخط د مضمون نه خبر کړل.او ټولو ته ئي د هدايت مطابق اختيار هم ورکړو.د ابن اسحاق د روايت مطابق ټول په ټوله د زړه په خوشحالئ په وړاندې تللو باندې راضى شو.او د طبرانى وغيره د روايت مطابق دوه سړى روستو پاتې شو.په ښکاره دا دوه سړى هم د مهم (او مقصد) نه قصداً روستو نه وو پاتې شوى.بلکه ددوى اوښ ورک شوې وو.د هغې د تلاش په وجه روستو پاتې شوى وو.

دا حضرات چه کله ،،نخله،، مقام ته اورسيدل.نو دعمرو بن الحضرمى قريشى تجارتى قافله روانه وه.حضرت واقد بن عبدالله رضي الله عنه غشې اوويشتلو.چه په دې سره عمرو بن الحضرمى مړ شو.د تجارت مال د مسلمانانو په لاس راغې.

کله چه دا واقعه راپيښه شوه.د رجب روميئ شپه وه.حالانکه حضرات صحابه کرام رضي الله عنهم د جمادى الاولى آخرى تاريخ ګڼړلو.چونکه رجب د اشهر حرم ځنې ده.چه په دې کښې به د عربو خلقو قتال نه کولو.په دې وجه دې قتل باندې مشرکانو دا وينا شروع کړله.چه مسلمانانو د اشهر حرم د حرمت هم لحاظ اونه ساتلو.په دې باندې د قرآن کريم آيت نازل شو. ﴿يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ ۖ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ ۖ وَصَدٌّ عَن سَبِيلِ اللَّهِ وَكُفْرٌ بِهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِندَ اللَّهِ ۚ وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ ۗ﴾ ... (١)

بعضو حضراتو دا اووئيل.چه په دې خلقو که ګناه نه وى.بيا به هم ثواب او اجر نه ملاويږى.په دې باندې دا آيت نازل شو. ﴿إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَٰئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ ۚ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ﴾ (٢)

ددې قصې نه چه ځنګه ،،مناوله،، ثابته شوه.ځکه چه نبى کريم ﷺ د سريه امير ته خپل تحرير (خط) ورکړې وو.ددې نه ،،مکاتبت،، هم ثابت شو.دا ځکه چه نبى کريم ﷺ خط ليکلې وو.او د لشکر امير ته ئي حواله کړې وو.او دا ئي فرمائيلى وو.چه کله دوه منزله سفر اوکړې. نو ددې مضمون واوروئ.نو معلومه شوه.چه په کتاب باندې اعتماد او اطمينان کيدې شى.او د کتاب په ذريعه روايت کيدې شى.ځکه چه حضرت عبدالله بن جحش رضي الله عنه دا کتاب لوستلې وو.او خپلو ملګرو ته ئي دا مضمون اورولې وو.

---

(١) البقرة:٢١٧.)_

حديث باب

۔((حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ عَنْ صَالِحٍ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ بْنِ مَسْعُودٍ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَبَّاسٍ (١) أَخْبَرَهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعَثَ بِكِتَابِهِ رَجُلًا وَأَمَرَهُ أَنْ يَدْفَعَهُ إِلَى عَظِيمِ الْبَحْرَيْنِ فَدَفَعَهُ عَظِيمُ الْبَحْرَيْنِ إِلَى كِسْرَى فَلَمَّا قَرَأَهُ مَزَّقَهُ فَحَسِبْتُ أَنَّ ابْنَ الْمُسَيَّبِ قَالَ فَدَعَا عَلَيْهِمْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يُمَزَّقُوا كُلَّ مُمَزَّقٍ)) [۷۲۶۴،۴۴۲۴،۲۹۳۹]

رجال الحديث

① اسماعيل بن عبدالله: دا اسماعيل بن ابى اويس رحمه الله دي.د عبدالله كنيت ابو اويس دي.ددوى حالات د كتاب الايمان د«باب تفاضل أهل الإيمان فى الأعمال»لاندې تير شوى دى.(۱)

② ابراهيم بن سعد: دا ابواسحاق ابراهيم بن سعد بن ابراهيم بن عبدالرحمن بن عوف زهرى مدنى رحمه الله دي.ددوى حالات هم د ،، كتاب الإيمان،، «باب تفاضل أهل الإيمان فى الأعمال» لاندې تير شوى دى.(۲)

③ صالح: دا ابوالحارث صالح بن كيسان مدنى رحمه الله دي.ددوى حالات هم په مذكوره كتاب او باب كښې تير شوى دى.(۳)

④ ابن شهاب: دا امام محمد بن مسلم بن عبيدالله بن شهاب زهري مدنى رحمه الله دي.ددوى مختصر حالات د ،،بدءالوحى،، د دريم حديث لاندې تيرشوى دى.(۵)

⑤ عبيدالله بن عبدالله بن عتبه بن مسعود: دا د مدينې د مشهورو اووه فقهاؤ نه يو دي.ددې مختصر حالات هم د ،،بدءالوحى،، پنځم حديث لاندې تير شوى دى.(۶)

---

(۱) قوله: ..أن ابن عباس أخبره،، ألحديث أخرجه البخارى أيضاً فى صحيحه (۱\۴۱۱) فى كتاب الجهاد والسير، باب دعوة اليهودى والنصرانى و على ما يقاتلون عليه، وما كتب النبى ﷺ إلى كسرى و قيصر، والدعوة قبل القتال، رقم(۲۹۳۹) و (۲\۶۳۷) فى كتاب المغازى، باب كتاب النبى ﷺ إلى كسرى و قيصر، رقم(۴۴۲۴) و (۲\۱۰۷۸، ۱۰۷۹) فى كتاب أخبار الآحاد، باب ماكان يبعث النبى ﷺ من الأمراء والرسل واحداً بعد واحد، رقم(۷۲۶۴). واحمد فى مسنده (۱\۲۴۳، ۳۰۵)_

(۲) كشف البارى(۲\۱۱۳)_

(۳) كشف البارى(۲\۱۲۰)_

(۴) كشف البارى(۲\۱۲۱)_

(۵) كشف البارى(۱\۳۲۶)_

(۶) كشف البارى(۱\۴۶۶)_

⑥ **عبدالله بن عباس رضی الله عنهما:** د حضرت عبدالله بن عباس ﷺ حالات د ،،بدءالوحی،، خلورم حدیث لاندې او د كتاب الایمان «باب كفران العشیر وكفر دون كفر» لاندې تیر شوی دی.(١)

قوله أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعَثَ بِكِتَابِهِ رَجُلًا: رسول الله ﷺ یو سړی ته خپل خط ورکړو.او وې لیګلو.

نبی كریم ﷺ چه كله د صلح حدیبیه نه فارغ شو.نو نبی كریم ﷺ ته د كافرانو نه یوقسم اطمینان حاصل شو.دغه وخت نبی كریم ﷺ د مكاتبت كار په اعلی پیمانه باندې د كولو اراده اوكړله.او ددې دائره ئې خوروَل اوغوښتل.په دې وجه د حجاز په اطرافو كښې چه كوم لوئې لوئې بادشاهئ وې.هغوی ته ئې د خطونو لیګلو اراده اوكړله.

د ،،رجل،، نه څوك مراد دې؟ په حدیث باب كښې د ،،رجل،، نه مراد حضرت عبدالله بن حذافه سهمی ﷺ دې.(٢)

حضرت عبدالله بن حذافه سهمی ﷺ: دا د سابقینو اولینو څنې وو.په بدر كښې هم شریك شوې وو.اګرچه موسی بن عقبه او ابن اسحاق او نورو اصحاب د مغازی ددوی نوم نه دې ذكركړې.(٣)

ددوی عجیبه واقعه اصحابو د سیر نقل كړې ده.چه حضرت عمر ﷺ روم طرف ته یو لښكر اولیګلو.چه په هغې كښې حضرت عبدالله بن حذافه ﷺ هم وو.اتفاق سره د رومیانو په لاس ګرفتار شو.د روم بادشاه د ټولو نه وړاندې دا پیشكش اوكړو.چه كه ته نصرانی شوې.نو پخپل سلطنت كښې به تا شریك كړم.دوی انكار اوكړو.په دې باندې دوی په سولئ د رازوړندولو او په غشې د ویشتلو حكم وركړو.خو په دوی باندې هیڅ قسمه جزع فزع (او د یرې) څه اثر ښكاره نشو.بیا ئې د یو دیګ په اور باندې د ایښودلو حكم وركړو.چه په دې كښې اوبه واچولې شوې.او ښه اوخوټكولې شوې (او ویشیدلې).ددوی په وړاندې یو قیدی ور اوغورزولې شو.نو فوراً ټوله غوښه اوجوشیدله.او د هډوكو نه جدا شوه.او هډوكی ښكاره شو.او دوی ته اوویلې شو.كه ته نصرانی جوړ نشوې.نو په دې كښې به واچولې شې.نو كله چه دوی بوتلې شو.نو په ژړا شو.بادشاه راوغوښتلو.او د ژړا د سبب تپوس ئې اوكړو.دوی جواب وركړو.چه زما خواهش دې.چه زما سل بدنونه وې.او د الله تعالی دپاره مې یویو بدن داسې قربانولې.چونكه زما دا خواهش نشی پوره كیدې.په دې وجه ژاړم.بادشاه ته ډیر زیات تعجب اوشو.او وې وئیل.كه ته زما سر ښكل كړې.نو زه به تا پریږدم.دوی اوویل.كه صرف زما پریخودل وی.بیا خو ماته منظوره نه ده.البته كه دټولو

---

(١) كشف الباری(١\٤٣٥) و(٢\٢٠٥)_

(٢) لكه څنګه چه په صحیح بخاری (٢\٦٣٧) كتاب المغازی ،،باب كتاب النبی ﷺ إلی كسری وقیصر،، رقم(٤٤٢٤) كښې د نوم تصریح موجود ده.)_

(٣) الإصابة(٢\٢٩٦)_

آزادي كيږي.نو ماته منظوره ده.كله چه هغه قبوله كړله.نو دوى دهغه سر ښكل كړو.دغه شان سره دخپلو ملګرو حضرت عمر ﷺ ته اورسيدو.حضرت عمر ﷺ ته چه كله د واقعې علم اوشو.نو حضرت عمر ﷺ ددوى تندې ښكل كړو.(١)

ددې حديث نه مناوله ثابتيږى.چه دوى يو خط ليكلې وو.او حضرت عبدالله بن حذافه ﷺ ته ئې وركړې وو.او ددې دپاره ئې وركړې وو.چه دا اوواني.چه د نبى كريم ﷺ خط دې.دغه شان ددې نه مكاتبت هم راوځى.ځكه چه نبى كريم ﷺ دا خط وركړې وو.چه ددې مضمون مكتوب اليه اوواني.(٢)

قوله: وَأَمَرَهُ أَنْ يَدْفَعَهُ إِلَى عَظِيمِ الْبَحْرَيْنِ فَدَفَعَهُ عَظِيمُ الْبَحْرَيْنِ إِلَى كِسْرَى:

او دوى ته ئې حكم وركړو.چه دا خط عظيم البحرين ته وركړئ.عظيم البحرين كسرى ته دا خط اورسولو.

د عظيم بحرين نه څوک مراد دي؟: د عظيم بحرين نه مراد منذر بن ساوى دې.(٣)

نبى كريم ﷺ دا خط براه راست كسرى ته ځكه اونه ليګلو.چه هلته رسيدو كښې به مشكلات وو.او منذر بن ساوى د بحرين حاكم، د كسرى ماتحت وو.نو دده په ذريعه رسول آسان وو.

,,كسرى،، د فارس د بادشاهانو لقب دې.

د كسرى نه څوک مراد دې؟: دلته د كسرى نه ،،پرويز بن هرمز بن نوشيروان،، مراد دې.(٤)

قوله: فَلَمَّا قَرَأَهُ مَزَّقَهُ: كله چه هغه دا خط اولوستلو.نو دا ئې اوشلولو.

د كسرى غصه كيدل، او د نبى كريم ﷺ د ګرفتارولو كوشش: كسرى سخت غصه شو.او د يمن حاكم ،،باذان،، ته (چه دهغه ماتحت وو) ئې اوليكل.چه دوه سړى ددې نبوت مدعى ته اوليګه.چه ګرفتار ئې كړى. او ماته ئې حاضر كړه.باذان دوه سړى د نبى كريم ﷺ په خدمت كښې اوليګل. كله چه دوى دواړه قاصدان نبى كريم ﷺ ته اورسيدل.نو د شپې تيرولو نه پس نبى كريم ﷺ دوى دواړو ته اوفرمائيل.چه خپل بادشاه ته اووايه.چه زما رب ستا آقا نن شپه مړ كړې دې.الله تعالى دهغه ځوئې ،،شيرويه،، په هغه باندې مسلط كړو.او هغه ئې مړ كړو.(٥)

ددې صورت دا جوړ شوې وو.چه پرويز دغه وخت بادشاه وو.دده د ځوئې شيرويه خپل پلار سره په څه وجه اختلاف شو.هغه دخپل پلارد وژلو تدبيراوكړو.په دې طريقه ئې هغه مړ كړو.

د باذان اسلام: كله چه دوى دواړه قاصدان يمن ته اورسيدل.او هغوى د يمن حاكم ته د نبى

---

١) الإصابة(٢٩٦/٢، ٢٩٧)_

٢) فتح البارى(١٥٥/١)_

٣) المصدر السابق)_

٤) فتح البارى(١٥٥/١) و عمدة القارى(٢٨/٢)_

٥) فتح البارى(١٢٧/٨) كتاب المغازى، باب كتاب النبى ﷺ إلى كسرى وقيصر.)_

كريم ﷺ گفتگو نقل كړله.او د يمن حاكم ته معلومه شوه.چه هو بهو واقعه هم دغه شان ده.نو هغه سره د خپلو متبعينو مسلمان شو.(١)

قوله: فَحَسِبْتُ أَنَّ ابْنَ الْمُسَيَّبِ قَالَ فَدَعَا عَلَيْهِمْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يُمَزَّقُوا كُلَّ مُمَزَّقٍ: زما خيال دا دې.چه ابن المسيب فرمائيلى دى.چه نبى كريم ﷺ ددوى دپاره بد دعا اوكړله.چه هغه مكمل طور باندې ټكرې ټكرې كړې شى.

د ،،حسبت....الخ،، قائل امام زهرى رحمه الله دې.گويا په دې حديث كښې د مكاتبت والا حصه دوى سره موصولاً ده.او د بدعا والا خبره مرسل ده.(٢)

په خط شلولو باندې كسرى دپاره د نبى كريم ﷺ بد دعا او د هغې اثر: د نبى كريم ﷺ بددعا داسې اولگيدله.چه شيرويه پخپله د خپل پلار د سازش ښكار شو.صورت دا شو.چه كله پرويز ته ددې خبرې احساس اوشو.چه شيرويه هغه مړ كول غواړى.نو هغه په يوه شيشه د ،، زهر هلاهل،، نه ډكه كړله.او په هغې ئې اوليكل.،،ألدواء النافع للجماع،، او دا شيشه ئې پخپله خزانه كښې كيخودله.شيرويه چه كله خپل پلار مړ كړو.او په سلطنت ئې قبضه اوكړله.خزانې ئې كلاو كړې.نو هغه ته دا شيشه ملاو شوه.هغه دوائى اوگڼړله. او استعمال ئې كړله.ددې نه پس په مشكله شپږ مياشتې ژوندې وو.او هلاك شو.(٣)

بيا شيرويه د خپل ځان دپاره د سلطنت باقى ساتلو په غرض، چه د بل چا د شركت نه بغير حكومت اوكړى.ده د خپل خاندان ټول سړى مړه كړل.اوس د شيرويه د مرگ نه پس په دې خاندان كښې څوك داسې سړې باقى پاتې شوې نه وو.چه په هغه باندې د سلطنت بار اچولې شوې وې.نو ددې خاندان يوه جينۍ ،،بوران،، په تخت باندې كينولې شوه.په دې باندې نبى كريم ﷺ اوفرمائيل.((لن يفلح قوم ولوا أمرهم إمرأة))(٤) په دې طريقه د كسرى د اوگدې زمانې راسې د روان شهنشاهيت عمارت زمين بوس (او تباه) شو.او د نبى كريم ﷺ پيشن گوئى پوره شوه.چه ((إذا هلك كسرى فلا كسرى بعده))(٥)امام طبرى رحمه الله دا هم نقل كړى دى.چه د بوران يوه خور ،،آزرميدخت،، وه.هغې هم څه زمانې پورې حكومت كړې وو.(٦) والله اعلم.

---

(١) فتح البارى(١٢٧/٨) كتاب المغازى، باب كتاب النبى ﷺ إلى كسرى و قيصر.)_

(٢) فتح البارى(١٥٥/١)_

(٣) فتح البارى(١٢٨/٨) كتاب المغازى، باب كتاب النبى ﷺ إلى كسرى و قيصر.)_

(٤) صحيح بخارى(٦٣٧/٢) كتاب المغازى، باب كتاب النبى ﷺ إلى كسرى و قيصر، رقم(٤٤٢٥)، (١٠٥٢/٢) كتاب الفتن، باب (بلا ترجمة، بعد باب الفتنة التى تموج كموج البحر) رقم(٧٠٩٩)_

(٥) صحيح بخارى(٤٤٠/١) كتاب فرض الخمس، باب قول النبى ﷺ أحلت لكم الغنائم، رقم(٣١٢٠)و ٣١٢١)

(٦) فتح البارى(١٢٨/٨) كتاب المغازى، باب كتاب النبى ﷺ إلى كسرى و قيصر.)_

حديث باب

٦٥-((حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُقَاتِلٍ أَبُو الْحَسَنِ الْمَرْوَزِيُّ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ قَالَ أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ (١) قَالَ كَتَبَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كِتَابًا أَوْ أَرَادَ أَنْ يَكْتُبَ فَقِيلَ لَهُ إِنَّهُمْ لَا يَقْرَءُونَ كِتَابًا إِلَّا مَخْتُومًا فَاتَّخَذَ خَاتَمًا مِنْ فِضَّةٍ نَقْشُهُ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ كَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَى بَيَاضِهِ فِي يَدِهِ فَقُلْتُ لِقَتَادَةَ مَنْ قَالَ نَقْشُهُ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ قَالَ أَنَسٌ))[٢٧٧٠، ٥٥٣٤، ٥٥٣٧، ٦٧٤٣]

رجال الحديث

① **محمد بن مقاتل ابوالحسن:** دا ابوالحسن محمد بن مقاتل مروزى بغدادى مكى دې.ددوى لقب ،،رخ،، دې.(٢)

دوى د اسباط بن محمد قرشى، انس بن عياض، خلف بن ايوب، سفيان بن عيينه، ابوعاصم النبيل، عبدالله بن المبارك او وكيع بن الجراح ﷭ وغيره حضرات نه علم د حديث حاصل كړې دې.

او ددوى نه امام بخارى، امام احمد بن حنبل، ابوحاتم،ابوزرعه او ابراهيم بن اسحاق حربى ﷭ وغيره روايت دحديث كړې دې.(٣)

امام ابوحاتم ﷫ فرمائى.،،صدوق،،(٤)

خطيب بغدادى ﷫ فرمائى.،،كان ثقة،،(٥)

---

(١)قوله:،،عن أنس بن مالک،، الحديث أخرجه البخارى فى صحيحه أيضاً(٤١١/١) كتاب الجهاد والسير. باب دعوة اليهودى والنصرانى و على ما يقاتلون عليه، وما كتب النبى ﷺ إلى كسرى و قيصر. والدعوة قبل القتال رقم(٢٩٣٨) و(٨٧٢/٢) كتاب اللباس، باب فض الخاتم. رقم(٥٨٧٠) و باب نقش الخاتم. رقم(٥٨٧٢) و باب اتخاذ الخاتم ليختم به الشئ أو ليكتب به إلى أهل الكتاب وغيرهم. رقم(٥٨٧٥) و باب قول النبى ﷺ، لا ينقش على نقش خاتمه، رقم(٥٨٧٧) و(١٠٦١/٢) كتاب الأحكام. باب الشهادة على الخط المختوم..... رقم(٧١٦٢) ومسلم فى صحيحه (١٩٦/٢) كتاب اللّباس والزينة. باب تحريم خاتم الذهب على الرجال. والنسائى فى سننه(٢٩٤/٢) كتاب الزينة. باب صفة خاتم النبى ﷺ ونقشه. رقم(٥٢٨٠- ٥٢٨٣) و ابوداؤد فى سننه. فى كتاب الخاتم. باب ماجاء فى إتخاذ الخاتم. رقم(٤٢١٤- ٤٢١٧) و الترمذى فى جامعه فى كتاب اللّباس. باب ماجاء فى خاتم الفضة. رقم(١٧٣٩) وباب ما جاء فى لبس الخاتم فى اليمين، رقم(١٧٤٥) و باب ما جاء فى نقش الخاتم. رقم(١٧٤٧) و(١٧٤٨). وإبن ماجه فى سننه. فى كتاب اللّباس، باب نقش الخاتم ، قم(٣٦٣٩- ٣٦٤١)_

(٢) تهذيب الكمال(٤٩١/٢٦)_

(٣) د شيوخ او تلامذه تفصيل دپاره اوګورى : تهذيب الكمال (٤٩٢/٢٦، ٤٩٣)_

(٤) تهذيب الكمال(٤٩٣/٢٦)_

(٥) المصدر السابق_

ابن حبان رحمه الله دوی لره په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دې. او فرمائیلی ئې دی. «وکان متقنا»[1] صاحب د تاریخ مرو فرمائی. «کان کثیر الحدیث»[2]
حافظ خلیلی رحمه الله فرمائی. «ثقة متفق علیه مشهور بالأمانة والعلم»[3]
حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی. «ثقة صاحب حدیث»[4]
ددوی نه په اصول سته کښې صرف امام بخاری رحمه الله روایت اخستې دی. باقی چا هم ددوی نه روایت نه دې اخستې.[5]
په ۲۲۶ھ کښې ددوی وفات شوې دې.[6] ،، رحمه الله تعالی رحمة واسعة،،_
② عبدالله: دا مشهور امام د حدیث عبدالله بن المبارك حنظلی رحمه الله دې. ددوی مختصر حالات د ،،بدء الوحی،، پنځم حدیث لاندې تیرشوی دی.[7]
③ شعبه: امام ابوبسطام شعبه بن الحجاج عتکی بصری رحمه الله حالات د کتاب الایمان «باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده» لاندې تیرشوی دی.[8]
④ قتادة: د امام قتاده بن دعامه سدوسی رحمه الله حالات د کتاب الایمان «باب من الإیمان أن یحب لأخیه مایحب لنفسه» لاندې تیر شوی دی.[9]
⑤ حضرت انس بن مالك رضي الله عنه: د حضرت انس رضي الله عنه حالات هم په کتاب الایمان «باب من الإیمان أن یحب لأخیه مایحب لنفسه» لاندې تیر شوی دی.[10]
قوله: كَتَبَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كِتَابًا أَوْ أَرَادَ أَنْ يَكْتُبَ: نبی کریم ﷺ خط اولیکلو. یا دوی د لیکلو اراده اوفرمائیله.
په دې کښې ،،او،، د شك دپاره دې. نبی کریم ﷺ طرف ته د کتابت اسناد مجازی دې.

---

[1]) کتاب الثقات(۹/۸۱)_
[2]) تهذیب التهذیب(۹/۴۶۹)_
[3]) المصدر السابق)_
[4]) الکاشف للذهبی(۲/۲۲۳) رقم(۵۱۶۵)_
[5]) عمدة القاری(۲/۲۹)_
[6]) الکاشف للذهبی(۲/۲۲۳) رقم(۵۱۶۵)_
[7]) کشف الباری(
[8]) کشف الباری(۱/۶۷۸)_
[9]) کشف الباری(۲/۳)_
[10]) کشف الباری

قوله فَقِيلَ لَهُ إِنَّهُمْ لَا يَقْرَءُونَ كِتَابًا إِلَّا مَخْتُومًا فَاتَّخَذَ خَاتَمًا مِنْ فِضَّةٍ نَقْشُهُ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللهِ كَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَى بَيَاضِهِ فِي يَدِهِ: نبى كريم ﷺ ته اووئيلى شو چه بادشاهان د عالم داسې هيڅ يو خط نه لولي.په كوم چه مهر نه وى.نو نبى كريم ﷺ د سپينو زرو يوه گوتمه جوړه كړله.چه په هغې باندې ،،محمد رسول الله،، نقش وو.گويا زه د هغوى(ﷺ) په لاس كښې د هغې چمك او سپينوالې گورم.

نبى كريم ﷺ چه كله حديبيه نه تشريف راوړو.نو نبى كريم ﷺ دا اراده اوكړله.چه شاهان عالم ته د اسلام د طرفه د دعوت خطونه اوليكلې شي.نو دوى ته اووئيلى شو چه د بادشاهانو دستور دا دې.چه هغوى د مهر نه بغير خط نه لولي.نو نبى كريم ﷺ د سپينو زرو يو مهر جوړ كړو.چه په هغې باندې ،،محمد رسول الله،، نقش كړې شوى وو.دارقطنى رحمه الله په ،،الافراد،، كښې يو روايت نقل كړې دې.د هغې نه معلوميږى چه مهر جوړونكې يعلى بن اميه رضى الله عنه وو.(١)

د نبى كريم ﷺ گوتمه او د هغې نقش: په روايت كښې خو دا دى.چه ((وكان نقش الخاتم ثلاثة أسطر، محمد سطر، ورسول سطر، والله سطر))(٢) ددې نه خو دا ښكاره كيږى.چه د ټولو نه پورتنى سطر (لكيره) باندې ،،محمد،، په دويم سطر باندې ،،رسول،، او په دريم سطر باندې لفظ الجلالة ،،الله،، وو.خو بعضو حضراتو ذكركړې دى.چه دا سطرونه د لاندې طرف نه شروع كيږى.يعنى د ټولو نه لاندې سطر كښې ،،محمد،، په مينځ نى سطر كښې ،،رسول،، او د ټولو نه پورتنى سطر كښې لفظ الجلالة ،،الله،، وو.(٣) د نبى كريم ﷺ د كومو خطونو مباركو عكس چه شائع كيږى.د هغې نه ددې خبرې تائيد كيږى.والله اعلم.

د روايت باب مقصد: امام بخارى رحمه الله دا روايت دلته ددې دپاره ذكركړې دې.چه دا معلومه شى.چه عمل بالمكاتبه دپاره شرط دا دې.چه كتاب مختوم وى.(مهر پرې لگيدلې وى) چه د تغير او تبديلۍ خطره نه وى.البته كه چرته داسې صورت وى.چه هلته د تغير او تبدل هيڅ خطره نه وى.مثلاً خط رسونكې امانت دار، ديانت دار، او معتبر وى.نو بيا مهر لگول څه ضرورى نه دى.(٤)

فائده: بعضو حضراتو په دې خبره باندې جزم كړې دې.چه نبى كريم ﷺ گوتمه په ٦هـ كښې جوړه كړې وه.حالانكه ابن سيدالناس جزم سره ٧هـ ليكلې دې.په دواړو اقوالو كښې تطبيق په دې طريقه كيدې شى.چه دا واقعه د ٦هـ د آخر، او د ٧هـ د شروع ده.څكه چه نبى كريم ﷺ خاتم هغه وخت جوړ كړې وو.كله ئې چه د عالم بادشاهانو سره د مكاتبت اراده كړې وه.او دا

---

١) فتح البارى(١٠\٣٢٨) كتاب اللّباس. باب قول النبى ﷺ لاينقش على نقش خاتمه.)_

٢) صحيح بخارى(٢\٨٧٣) كتاب اللّباس ،باب هل يجعل نقش الخاتم ثلاثة اسطر، رقم(٥٨٧٨)_

٣) فتح البارى(١٠\٣٢٩) كتاب اللّباس. باب هل يجعل نقش الخاتم ثلاثة أسطر.)_

٤) فتح البارى(١\١٥٦)_

مکاتبت د صلح حدیبیه نه پس په موده د صلح کښې شوې وو.دا صلح په ذی قعده ٦ھ کښې شوې وه.او نبی کریم ﷺ په ذوالحجه کښې مدینې منورې ته تشریف راوړو.په محرم٧ھ کښې نبی کریم ﷺ خپل صحابه کرام مختلفو طرفونو ته اولیګل.ښکاره ده.چه نبی کریم ﷺ د خپلو صحابو لیګلو نه وړاندې خاتم جوړ کړې وو.(١) والله اعلم.

قوله: فَقُلْتُ لِقَتَادَةَ مَنْ قَالَ نَقْشُهُ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللّٰهِ قَالَ أَنَسٌ: ما د قتاده نه تپوس اوکړو.چه ،،نقشه محمد رسول الله،،د چا قول دې؟ دوی اووئیل.چه دا حضرت انس رضی الله عنه وئیلی وو.

د ،،قلت،، قائل امام شعبه رحمه الله دې.

د مذکوره عبارت مقصد: ددې مقصد ممکن ده.چه دا وی.چه امام قتاده چونکه مدلس دې.او هغه دلته ،،عنعنه،، سره روایت کوی.په دې وجه امام شعبه رحمه الله د هغوی نه تصدیق اوکړو.چه د روایت آخیره حصه ،،نقشه محمد رسول الله،، هم د حضرت انس رضی الله عنه نه اوریدلې شوې دې.

خو په دې باندې دا اشکال دې.چه هغه ،،عنعنه،، په پوره روایت کښې کوی.نو صرف د آخری حصې په باره کښې د تصریح کولو به څه معنی وی؟

نو ددې مقصد دا وئیلې کیدې شی.چه ،،نقشه محمد رسول الله،، چونکه یوه مستقل جمله ده.چه دا ماقبل سره هم متعلق کیدې شی.په دې صورت کښې به دا جمله د روایت جزء وی.او دا احتمال هم وو.چه دا مستقل جمله وی.او ماقبل سره د جزء کیدو په حیثیت سره مرتبط نه وی.په داسې صورت کښې به دا د حضرت انس رضی الله عنه بیان کړې شوې قول نه وی.د امام شعبه رحمه الله د سوال مقصد هم دا تصریح کول وو.چه آیا دا د حضرت انس رضی الله عنه د روایت جزء او ددې تتمه ده؟ اوکه د بل چا قول دې.او ددې روایت جزء نه دې؟ والله اعلم.

فائده: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی.چه امام بخاری رحمه الله دلته دهغې اجازت ذکر اونکړو.کوم چه د مناوله یا مکاتبه نه مجرد وی.دغه شان وجاده، وصیت، اعلام، کوم چه د اجازت نه مجرد وی.ددې ئې هم ذکر اونکړو.ګویا چه دوی د تحمل ددې اقسامو قائل نه دی.(٢)

بیا ابن منده رحمه الله دا دعوه کړې ده.چه کوم ځائې امام بخاری رحمه الله ،،قال لی،، اوفرمائی.هغه په ،،اجازت،، باندې محمول دې.

حافظ رحمه الله فرمائی.دا دعوه صحیح نه ده.ځکه چه د ډیرو ځایونو د تتبع او تحقیق نه دا معلومیږی.چه امام بخاری رحمه الله ډیر کرته پخپل صحیح کښې ،،قال لی،، فرمائی. حالانکه دا په نورو کتابونو کښې ،،حدثنا،، سره تعبیر کوی.حالانکه امام بخاری رحمه الله ،،اجازت،، سره حاصل شوو روایاتو باندې د ،،تحدیث،، د اطلاق قائل نه دې.معلومه شوه.چه د

---

(١) فتح الباری(١٠\٣٢٥) کتاب اللّباس، باب إتخاذ الخاتم لیختم به الشیٔ....)_

(٢) فتح الباری(١\١٥٦)_

..قال لی.. والا روایات ددوی په نیز د مسموع (اوریدلو شوو) روایاتو خنی دی.البته ددې صیغې استعمال هغه د فرق ښکاره کولو دپاره کوی چه دا ددوی د شرط مطابق نه دې.او د تحدیث والا روایات ددوی په شرط باندې پوره وی.([1])والله اعلم.

وړاندې د ،،باب قول المحدث....،، لاندې د ،،طرق د تحمل حدیث،، عنوان لاندې مونږ دا بحث تفصیل سره ذکر کړې دې.،،فارجع الیه إن شئت،،_

۸-بَابُ مَنْ قَعَدَ حَيْثُ يَنْتَهِي بِهِ الْمَجْلِسُ وَمَنْ رَأَى فُرْجَةً فِي الْحَلْقَةِ فَجَلَسَ فِيهَا

د علم په مجلس کښې د کیناستلوطریقه او ادب: امام بخاری رحمه الله په مجلس د علم کښې د کیناستلو طریقه او ادب بیانوی.که یو سړې راشی.او په مجلس کښې خائې وی.ګنجائش موجود وی.نو دغه خائې کښې دې کینی.یا کوم خائې چه مجلس ختمیږی.هلته دې کینی. دواړه صورتونه جائز دی.د نبی کریم ﷺ په وړاندې دواړه صورتونه راپیښ شوی دی.بیا به په دې کښې کوم صورت ته ترجیح حاصل وی.په ښکاره امام بخاری رحمه الله هیڅ ترجیح نه ده ورکړې.ګویا چه هغه د دواړو صورتونو د مساوات قائل دې.

ما قبل سره مناسبت: حافظ قطب الدین حلبی رحمه الله دلته یو اعتراض کړې دې.د هغې حاصل دا دې چه امام بخاری رحمه الله کوم تراجم منعقد کړی دی.هغه درې قسمه دی.په بعضو کښې ئې د عالم آداب بیان کړی دی.لکه ((باب من رفع صوته بالعلم)) ((باب طرح الإمام المسألة علی أصحابه)) او په بعضو کښې دوی آداب د متعلم بیان کړی دی.لکه مذکوره باب چه دې.او په بعضو کښې دوی طریقه د تعلم او علم حاصلولو ذکرکړې ده.لکه ((باب القراءة والعرض علی المحدث)) او ((باب ما یذکر فی المناولة)) وغیره.

علامه قطب الدین حلبی رحمه الله فرمائی.چه دا باب یا خو د ((باب من رفع صوته بالعلم)) نه پس کیدل پکار دې.او یا د ((باب طرح الإمام المسألة.....)) نه پس، چه آداب عالم سره آداب متعلم هم مذکور شي.دلته کښې ئې دا بې موقعه (او بې محله) ذکرکړې دې. ([2])

علامه عینی رحمه الله فرمائی.چه ددې باب نه وړاندې د ،،مناوله،، ذکر راغلې دې.کوم چه په مجلس دعلم کښې کیږی.نو په مجلس کښې د کیناستلو طریقه ئې اوخودله.([3])

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی.چه تر اوسه پورې خومره ابواب هم ذکرکړې شوی دی.د هغې تولو تعلق عالم سره دې.نو اوس مصنف د متعلم ابواب شروع کوی.([4]) او په واقع کښې هم

---

[1]) فتح الباری(۱۵۶/۱)_
[2]) عمدة القاری(۳۱/۲)_
[3]) عمدة القاری(۳۱/۲)_
[4]) فتح الباری(۱۵۶/۱)_

دغه شان کیږي.اوګوري، آواز عالم پورته کوي.د امتحان په طور باندې د مسئلو تپوس عالم کوي.هم هغه ، ،حدثنا ، اخبرنا ، ، وائي.او هم دده په وړاندې ئې شاګرد (متعلم) وائي. او هم هغه د مناوله په طريقه خپل روايات ورکوي.هم هغه چا دپاره خپل روايات ليکي. اوس چه کله ددې تولو نه فارغ شو.نو ادب الطالب ئې بيان کړل.چه دې مجلس د درس ته راشي.نو کوم ځائې چه مجلس ختميږي.هلته دې کيني.که په مينځ کښې چرته کلاو ځائې او ګنجائش وي.نو هلته په کيناستلو کښې هيڅ باك نشته.والله اعلم

حديثِ باب

۴۳-((حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَبْدِاللّٰهِ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ أَنَّ أَبَا مُرَّةَ مَوْلَى عَقِيلِ بْنِ أَبِي طَالِبٍ أَخْبَرَهُ عَنْ أَبِي وَاقِدٍ اللَّيْثِيِّ (١) أَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَيْنَمَا هُوَ جَالِسٌ فِي الْمَسْجِدِ وَالنَّاسُ مَعَهُ إِذْ أَقْبَلَ ثَلَاثَةُ نَفَرٍ فَأَقْبَلَ اثْنَانِ إِلَى رَسُولِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَذَهَبَ وَاحِدٌ قَالَ فَوَقَفَا عَلَى رَسُولِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَمَّا أَحَدُهُمَا فَرَأَى فُرْجَةً فِي الْحَلْقَةِ فَجَلَسَ فِيهَا وَأَمَّا الْآخَرُ فَجَلَسَ خَلْفَهُمْ وَأَمَّا الثَّالِثُ فَأَدْبَرَ ذَاهِبًا فَلَمَّا فَرَغَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ أَلَا أُخْبِرُكُمْ عَنِ النَّفَرِ الثَّلَاثَةِ أَمَّا أَحَدُهُمْ فَأَوَى إِلَى اللّٰهِ فَآوَاهُ اللّٰهُ وَأَمَّا الْآخَرُ فَاسْتَحْيَا فَاسْتَحْيَا اللّٰهُ مِنْهُ وَأَمَّا الْآخَرُ فَأَعْرَضَ فَأَعْرَضَ اللّٰهُ عَنْهُ))[۶۳]

رجال الحديث

① **اسماعيل:** دا اسماعيل بن ابى اويس رحمه الله دي.ددوى حالات د کتاب الايمان ((باب تفاضل أهل الإيمان في الأعمال)) لاندې تير شوى دى.(٢)

② **مالك:** د امام مالك بن انس رحمه الله حالات دکتاب الايمان ((باب من الدين الفرار من الفتن)) لاندې تير شوى دى.(٣)

③ **اسحاق بن عبدالله بن ابى طلحه:** دا اسحاق بن عبدالله بن ابى طلحه انصارى نجارى مدنى رحمه الله دې.د ابوطلحه نوم زيد بن سهل دې.دا د حضرت انس رضي الله عنه وراره دې.ځکه چه عبدالله بن ابى طلحه د حضرت انس رضي الله عنه مور شريك رور دې.(٤)

---

١) قوله:..عن أبي واقد الليثي.. الحديث أخرجه البخارى أيضاً في صحيحه، (٦٨/١١) في كتاب الصلاة، باب الحلق والجلوس في المسجد، رقم(٤٧٤) ومسلم في صحيحه (٢١٧/٢) كتاب السلام، باب من أتى مجلساً فوجد فرجة فجلس فيها و إلا وراءهم. والترمذى في جامعه، في كتاب الإستيذان، باب (بدون ترجمة، بعد باب ماجاء كراهية أن يقول: عليک السلام) رقم(٢٧٢٤) و أحمد في مسنده(٢١٩/٥)_

٢) كشف البارى(١١٣/٢)_

٣) كشف البارى(٨٠/٢)_

٤) تهذيب الكمال(٤٤٤/٢)_

ددوی کنیت ابویحي یا ابو نجیح دي.[1]

دوی د خپل پلار عبدالله بن ابی طلحه، د خپل تره حضرت انس، د ذکوان ابوصالح السمان، عبدالرحمن بن ابی عمرة، ابومره مولی د عقیل بن ابی طالب او ابوالمنذر مولی د ابی ذر رحمهم الله وغیره نه روایت کوی.

ددوی نه حماد بن سلمه، سفیان بن عیینه، امام اوزاعی، یحي بن ابی کثیر، یحي بن سعید انصاری، عبدالملک بن عبدالعزیزبن جریج اوعکرمه بن عمار رحمهم الله غیره روایت کوی.[2]

امام یحي بن معین رحمه الله فرمائی: ((ثقة حجة))[3]

امام ابوزرعه، امام ابوحاتم، او امام نسائی رحمه الله فرمائی: ((ثقة))[4]

امام ابن سعد رحمه الله فرمائی: ((وكان ثقة كثير الحديث))[5]

ابن حبان رحمه الله فرمائی: ((وكان مقدما في رواية الحديث والإتقان فيه))[6]

امام عجلی رحمه الله فرمائی: ((مدني بصري تابعي ثقة))[7]

په ۱۳۲ھ یا ددې نه روستو وفات شوې دې.[8] رحمه الله تعالى رحمة واسعة.

④ **ابومرة مولى د عقيل بن ابى طالب:** ددوی نوم یزید دې. د ابومره کنیت سره مشهور دې.[9] بعضو حضراتو ددوی نوم عبدالرحمن بیان کړې دې.[10] واقدی رحمه الله فرمائی چه دې په اصل کښې د ام هانی رضی الله عنها مولی وو. خو چونکه هر وخت به د عقیل بن ابی طالب رضی الله عنه په صحبت کښې اوسیدو. په دې وجه ،،مولی د عقیل،، مشهور شو.[11]

دوی د حضرت عقیل، عمرو بن العاص، مغیره بن شعبه، ابوالدرداء، ابوهریره، ابو واقد لیثی او ام هانی رضی الله عنهم نه روایت د حدیث کړې دې. او د حضرت زبیر بن العوام رضی الله عنه زیارت ئې هم کړې دې.

ددوی نه په روایت کونکوکښې ابراهیم بن عبدالله بن حنین، اسحاق بن عبدالله بن ابی

---

[1] تهذيب التهذيب(۱۱\۲٤۰)_

[2] د شیوخ او تلامذه تفصیل دپاره اوګورئ: تهذيب الكمال(۱۲\٤٤٤، ٤٤٥)_

[3] تهذيب الكمال(۱۲\٤٤٥)_

[4] المصدر السابق)_

[5] المصدر السابق)_

[6] الثقات لابن حبان(٤\۲۳)_

[7] تعليقات تهذيب الكمال(۱۲\٤٤٦) نقلاً عن الثقات للعجلى الورقة:٤)_

[8] تقريب التهذيب(ص۱۰۱)،رقم(۳٦۷)_

[9] تهذيب الكمال(۳۲\۲۹۰) وتقريب التهذيب(ص٦۰٦) رقم(۷۷۹۷)_

[10] تقريب التهذيب(ص٦۷۲) الكنى.)_

[11] الطبقات لابن سعد(۵\۱۷۷)_

طلحه، زيد بن اسلم، سالم ابو النضر، سعيد مقبرى، ابو حازم، وهب بن كيسان، او يزيد بن عبدالله بن الهاد ﷺ وغيره حضرات دى.([1])

امام ابن سعد رحمه الله فرمائى: ((وكان ثقة قليل الحديث))([2])

امام عجلى رحمه الله فرمائى: ((مدني تابعي ثقة))([3])

ابن حبان رحمه الله دوى لره په كتاب الثقات كښې ذكر كړې دې.([4])

حافظ ذهبى او حافظ ابن حجر رحمهما الله دوى لره ،،ثقه،، ګرځولې دې.([5])،، رحمه الله تعالى رحمة واسعة،،_

⑤ **ابوواقد الليثى**: حضرت ابو واقد ليثى رضي الله عنه د مشهورو صحابه كرامو رضي الله عنهم څخه دې. ددوى د نوم په باره كښې اختلاف دې. حارث بن مالك، حارث بن عوف، او عوف بن الحارث دا درې اقواله ملاويږى. پخپل كنيت ،،ابو واقد،، سره مشهور دې.([6])

امام بخارى، ابن حبان، باوردى، ابو احمد الحاكم ﷺ دوى لره په اصحاب بدر كښې شمار كړې دې. حالانكه ابو عمر رحمه الله انكار كړې دې. بعضې حضرات فرمائى چه دې د فتح مكې په موقعه مسلمان شو. او نور حضرات فرمائى چه دې قديم الاسلام دې.([7])

دوى د نبى كريم ﷺ نه علاوه د حضرت ابو بكر او حضرت عمر رضي الله عنهما نه هم روايت كوى.([8])

ددوى نه په روايت كونكو كښې سعيد بن المسيب، سليمان بن يسار، سنان بن ابى سنان الدؤلى، عبيدالله بن عبدالله بن عتبه بن مسعود، واقد بن ابى واقد، عبدالملك بن ابى واقد عروة بن الزبير، عطاء بن يسار، موسى بن طلحه بن عبيدالله او ابومرة مولى عقيل ﷺ دى. بلكه وئيلې شى چه حضرت ابوسعيد خدرى رضي الله عنه هم ددوى نه روايت كړې دې.([9])

ددوى نه ټول څليريشت حديثونه نقل دى. يو حديث متفق عليه دې. او په يو حديث كښې امام مسلم متفرد دې.([10]) په ٦٨ھ كښې ددوى وفات شوې دې. او د صحيح قول مطابق ددوى عمر ٨٥ كاله وو.([11]) والله اعلم.

---

[1]) د شيوخ او تلامذه د تفصيل دپاره اوګورئ: تهذيب الكمال(٢٩٠٠١٣٢)_
[2]) الطبقات(١٧٧\٥)_
[3]) تهذيب التهذيب(٣٧٥\١١)_
[4]) الثقات(٥٦١\٥)_
[5]) الكاشف(٣٩٣\٢) رقم(٦٣٧٢) وتقريب التهذيب(ص٦٠٦) رقم(٧٧٩٧)_
[6]) الإصابة(٢١٥\٤) والإستيعاب بهامش الإصابة(٢١٥\٤) وتهذيب الكمال(٣٨٦\٣٤)_
[7]) الإصابة(٢١٥\٤)_
[8]) تهذيب الكمال(٣٨٦\٣٤)_
[9]) المصدر السابق)_
[10]) خلاصة الخزرجى(ص٤٦٢)_
[11]) تقريب التهذيب(ص٢٨٢) رقم(٨٤٣٣)_

قوله: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَيْنَمَا هُوَ جَالِسٌ فِي الْمَسْجِدِ وَالنَّاسُ مَعَهُ إِذْ أَقْبَلَ ثَلَاثَةُ نَفَرٍ فَأَقْبَلَ اثْنَانِ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَذَهَبَ وَاحِدٌ:

نبی کریم ﷺ یوځل په جمات کښې تشریف فرما وو.او خلق ددوی سره وو.په دې کښې درې سړی بهر تیریدل.دوه خو په دوی کښې نبی کریم ﷺ ته راغلل.او یو لاړلو.

د حدیث باب مطلب په «أقبل ثلاثة نفر، فأقبل اثنان» کښې په ښکاره دا اشکال کیږی.چه کله درې سړی په شروع کښې راغلل.نو بیا د دوو سړو د راتلو څه مطلب دې؟ نو د اشکال جواب طرف ته مونږ په ترجمه کولو کښې اشاره کړې ده.چه دا د «أقبل ثلاثة نفر يمرون فأقبل اثنان منهم إلى رسول الله ﷺ» په معنی کښې دې.گویا رومبی ځائې کښې د ،،أقبل،، معنی ده. چه دوی تیریدل، نو متوجه شو.او په دویم ځائې کښې د ،،أقبل،، معنی ده.چه مجلس مبارك طرف ته متوجه شو.([1])

دا هم داسې ده.لکه چه یو سړې ناست وی.او مخامخ څه خلق راروان وی. نو د لرې نه به دا په خیال کښې راځی.چه خلق دلته راروان دی.په هغوی کښې که دوه څلور دلته راشی.او باقی لاړ شی.نو څوك ویونکې به وائی.چه دا جماعت دلته متوجه شو.درې خو مجلس ته راغلل.او باقی لاړل.

بیا د ،،نفر،، اطلاق د دریو نه واخله لسو سړو پورې کیږی.دلته د ،،أقبل ثلاثة نفر،، مطلب دا دې چه «أقبل ثلاثة رجال هم نفر،،([2])

بیا ،،نفر،، چونکه اسم جمع ده.په دې وجه ،،ثلاثة،، دپاره تمیز جوړیدل صحیح دی.چه دا د جمعې تقاضا کوی.([3])

حافظ ابن حجر ﷫ فرمائی.چه ماته ددې دریو وارو حضراتو نومونه چرته ملاو نشو.([4])

قوله: قَالَ فَوَقَفَا عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ:

راوی فرمائی.چه دوی دواړه د رسول الله ﷺ مجلس مبارك سره اودریدل.

قوله: فَأَمَّا أَحَدُهُمَا فَرَأَى فُرْجَةً فِي الْحَلْقَةِ فَجَلَسَ فِيهَا وَأَمَّا الْآخَرُ فَجَلَسَ خَلْفَهُمْ وَأَمَّا الثَّالِثُ فَأَدْبَرَ ذَاهِبًا: په دوی کښې یو کس معمولی شان خالی ځائې په حلقه

---

[1] فتح البارى (۱/۱۵۶)_

[2] المصدر السابق)_

[3] المصدر السابق)_

[4] فتح البارى (۱/۱۵۷)_

(مجمع) کښې اوکتلو. نو هغه هلته کیناستلو. دویم سړي د خلقو شاته کیناستلو. او دریم، نو هغه شا اوګرځوله. او لاړلو. امام بخاري رحمه الله ددې ځائې نه خپله ترجمه اخستې ده.

قوله: فَلَمَّا فَرَغَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ أَلاَ أُخْبِرُكُمْ عَنِ النَّفَرِ الثَّلاَثَةِ أَمَّا أَحَدُهُمْ فَأَوَى إِلَى اللَّهِ فَآوَاهُ اللَّهُ وَأَمَّا الآخَرُ فَاسْتَحْيَا فَاسْتَحْيَا اللَّهُ مِنْهُ وَأَمَّا الآخَرُ فَأَعْرَضَ فَأَعْرَضَ اللَّهُ عَنْهُ: بیا چه کله رسول الله ﷺ فارغ شو. نو ارشاد ئې اوفرمائیلو. زه تاسو ته د دریو واړو د حالاتو خبر درنکړم؟ یو د الله تعالی نه پناه اوغوښتله. هغه ته الله تعالی پناه ورکړله. دویم سړي ته حیا راغله. نو الله تعالی هم دهغه نه حیا اوکړله. دریم سړي اعراض اوکړو. نو الله تعالی هم دهغه نه اعراض اوکړو.

،،أوی،، په رومبی ځائې کښې د مجرد ځنې دې. او په دویم ځائې کښې د مزید ځنې دې. ،،أوی یأوی،، معنی د پناه اخستلو ده. او د ،،آوی،، معنی د ځائې ورکولو او اوسولو ده.

د «فأوی إلی الله فآواه الله» مطلب دا دې. چه کوم سړي د الله او د الله تعالی د رسول ﷺ مجلس طرف ته ښکته شو. الله تعالی هغه ته د رحمت پخپله لمنه کښې ځائې ورکړو. او خپله رضا ئې ورکړله.(۱)

قوله: وَأَمَّا الآخَرُ فَاسْتَحْيَا:

د استحیاء دوه معانې: ① مشهوره معنی خو «استحیاء من المزاحمة» کړې شوې ده. یعنی په مجلس کښې د داخلیدو، او مزاحمت کولو نه هغه ته شرم راغې. په دې وجه شاته کیناستلو. او د تخطی رقاب (په اوګو اوختلو) نه ئې ځان اوساتلو.(۲)

② دویمه معنی د «استحیاء من الذهاب من مجلس رسول الله ﷺ» کړې شوې ده.(۳) ځکه چه دامام حاکم رحمه الله په روایت کښې استحیاء طرف ته اشاره ده. «ومضی الثانی قلیلا ثم جاء فجلس»(۴) یعنی دویم کس هم د دریم سړي پشان روان شوې وو. خو بیا د تللو نه اوشرمیدو. او راواپس شو. او کیناستلو.

حضرت شیخ الحدیث رحمه الله فرمائی. چه رومبۍ معنی یعنی که «استحیاء من المزاحمة» واخستلې شي. نو د دویم سړي مرتبه به د رومبی سړي نه اوچته وي. کوم چه وړاندې لاړلو. او کیناستلو. او د دویم احتمال یعنی د «استحیاء من الذهاب» په صورت کښې به د رومبی سړي

---

(۱) فتح الباری (۱/۱۵۷)_

(۲) فتح الباری (۱/۱۵۷)_

(۳) المصدر السابق)_

(۴) [illegible]

نه خو ادنی مرتبه وی.البته د دریم سړی نه به اعلی وی.کوم چه دسره په مجلس کښې ناست هم نه دې.بلکه لاړلو.([1])

د حضرت شاه ولی الله رحمه الله لطیف توجیه حضرت شاه ولی الله رحمه الله فرمائی.چه دا جمله د مدح او ذم دواړو احتمال لری.که ددې معنی «استحیاء من تخطی الرقاب و المزاحمة» وی.نو دا په مدح باندې دلالت کوی.او که ددې معنی «استحیاء من أخذ العلم» وی.نو دا په مذمت باندې دلالت کوی.([2])

حضرت شاه ولی الله رحمه الله چه کومه رومبئ معنی بیان کړې ده.دا خو هغه معنی ده.کومه چه مونږ په رومبی نمبر کښې بیان کړې ده.خو دویمه معنی کومه چه شاه صاحب بیان کړې ده.دا هیڅ یو شارح نه ده ذکر کړې.گویا دا ددې جملې یوه دریمه معنی شوه.والله اعلم.

قوله: فَاسْتَحْيَا اللَّهُ مِنْهُ: الله تعالی دهغه نه حیاء اوکړله.یعنی دهغه په حیاء باندې الله تعالی هغه ته بدله ورکړله.چه دهغه د مزاحمت نه کولو په وجه ئې هغه باندې رحم او کرم اوکړو. دده معمولی شان تلل ئې معاف کړل.او په دې باندې ئې مؤاخذه (گرفت) اونه فرمائیلو.([3])

قوله: وَأَمَّا الْآخَرُ فَأَعْرَضَ فَأَعْرَضَ اللَّهُ عَنْهُ: دریم سړی اعراض اوکړو.نو الله تعالی هم هغه سره د اعراض معامله اوفرمائیله.یعنی دهغه په اعراض کولو باندې الله تعالی د هغه نه ناراضه شو.

دا جمله خبریه ده او که دعائیه؟ دا جمله اخباریه ده او که دعائیه ده.دواړه احتمالات شته.([4]) اقرب دا ده.چه اخباریه وی.د قاضی عیاض رجحان هم دې طرف ته دې.([5]) ځکه چه د حضرت انس رضی الله عنه روایت دې.«فاستغنی فاستغنی الله عنه»([6]) یعنی هغه استغناء ښکاره کړله.نو الله ﷻ هم دهغه نه استغناء اوکړله.

امام نووی رحمه الله فرمائی.په ښکاره دا سړې د نبی کریم ﷺ د مجلس نه د عذر نه بغیر تلې وو.([7]) گنی معذوری داسې څیز دې.چه دا د خیر جالب (او راوستونکې) دې.ددې په وجه مؤاخذه نه کیږی.

خو ددې توجیه ضرورت هغه وخت دې.کله چه دریم سړې مؤمن وی.حالانکه دا عین ممکن

---

[1] أوجز المسالک(۱۱۵\۱۱٤) جامع السلام.)_
[2] رساله شرح تراجم ابواب البخاری مطبوعه مع صحیح بخاری(۱۵\۱)_
[3] فتح الباری(۱۵۷\۱)و شرح نووی(۲۱۷\۲)_
[4] أوجز المسالک(۱۱۵\۱۱۵) وفتح الباری(۱۵۷\۱)_
[5] إکمال إکمال المعلم للأبی(٤٤٣\۵)_
[6] فتح الباری(۱۵۷\۱)_
[7] شرح نووی((۲۱۷\۲) کتاب السلام، باب من أتی مجلساً فوجد فرجة فجلس فیها و إلا وراءهم)_

ده.چه هغه منافق وی.حافظ ابن عبدالبر رحمه الله هم دا اختیار کړی دی.هغه فرمائی.چه د نبی کریم ﷺ د مجلس نه صرف منافق اعراض کولی شی.(۱) والله اعلم.

۹-((بَاب قَوْلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رُبَّ مُبَلَّغٍ أَوْعَى مِنْ سَامِعٍ))[ر: ۱۶۵۴]

ما قبل باب سره مناسبت د مذکوره باب او تیرشوی باب په مینځ کښې مناسبت دا دی.چه په دې باب کښې د ،،مبلَّغ،، (بفتح اللام) حال مذکور دې.او په تیر شوی باب کښې په حلقه کښې د کیناستونکی حال ذکر دې.چه دا منجمله مبلغین دې.ځکه چه د نبی کریم ﷺ حلقات (او مجالس) چه هغه به ځنګه د علوم او ددې د ښودلو په امر باندې مشتمل وو.هلته به غائبینو پورې د تبلیغ مکلف هم جوړیدې شو.(۲)

په ترجمة الباب کښې د مذکوره تعلیق تخریج په ترجمة الباب کښې د ذکرشوی معلق حدیث ((ربّ مبلغ أوعى من سامع)) تخریج پخپله امام بخاری رحمه الله په دې باب کښې ،،بالمعنی،، او روستو ئې په کتاب الحج ((باب الخطبة أيام منى)) کښې ،،بلفظه،، کړې دې.(۳)

حافظ قطب الدین حلبی رحمه الله او ددوی اتباع کونکو بعضو شارحینو د دې حدیث د تخریج نسبت، ترمذی شریف کښې د حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه حدیث طرف ته کړې دې.(۴) چه ددې نه دا وضاحت معلومیږی.چه امام بخاری رحمه الله ددې تخریج نه دې کړې.حالانکه لکه څنګه چه اوس تیرشو.امام بخاری رحمه الله پخپل صحیح کښې پخپله ددې تخریج کړې دې.نو ددې حواله ورکول پکار وو.

د ترجمة الباب مقصد حافظ قطب الدین حلبی رحمه الله فرمائیلی دی.چه ددې باب مقصد په دې خبره باندې تنبیه ده.که حدیث لوستونکې غیر عارف او غیر محقق وی.خو کوم څه چه هغه بیانوی.هغه محفوظ وی.نو د هغه حدیث هم اخستلې کیدې شی.(۵)

حضرت ګنګوهی رحمه الله فرمائی.چه په دې باب سره د هغه باب ردکول مقصود دی.کوم چه مشهور دې.چه شاګرد د استاذ نه په علم کښې کمتر وی.(۶)

حضرت شیخ الحدیث مولانا زکریا صاحب رحمه الله فرمائی.چه د امام بخاری رحمه الله غرض ددې باب نه ددې خبرې ترغیب ورکول دی.چه د ځان نه د کمتر نه هم دعلم حاصلولو اهتمام کول

---

(۱) شرح الزرقانی علی مؤطا الإمام مالک (۴۱۶۰/۳۶) جام السلام. رقم(۱۸۵۷)_

(۲) عمدة القاری(۲/۳۴)_

(۳) صحیح بخاری(۱/۲۳۵) کتاب الحج. باب الخطبة أيام منی. رقم(۱۷۴۱)_

(۴) جامع ترمذی.کتاب العلم. باب ماجاء فی الحثّ علی تبلیغ السماع. رقم(۲۶۵۷)_

(۵) عمدة القاری(۲/۳۴)_

(۶) لامع الدراری(۲/۱۷)_

پكار دى.(۱) څكه چه نبى كريم ﷺ فرمائى.«رب مبلغ أوعى من سامع»د بعضو بغير واسطې اوريدونكو خلقو په مقابله كښې په واسطې سره اوريدونكى ««أوعى»» يعنى ««أحفظ»» او ««أفهم»» وى.

امام وكيع او سفيان بن عيينه رحمهما الله فرمائى.«إنه لا ينبل المحدث حتى يكتب عمن هو فوقه و مثله ودونه»(۲)

د امام بخاري رحمه الله د رباعياتو حيثيت: د حضرت امام بخارى رحمه الله نه چه كوم رباعيات نقل كولې شى.(۳) هغې كښې هم دا مضمون وارد دى.دا رباعيات اګرچه امام سيوطى رحمه الله بغير دځه تنقيد(او جرحې) نه ذكركړى دى.(۴) خو د حافظ ابن حجر رحمه الله رائې دا ده.چه دا ثابت نه دى.(۵) والله اعلم.

حديثِ باب

۶۷- ((حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ قَالَ حَدَّثَنَا بِشْرٌ قَالَ حَدَّثَنَا ابْنُ عَوْنٍ عَنِ ابْنِ سِيرِينَ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي بَكْرَةَ عَنْ أَبِيهِ (۶) ذَكَرَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَعَدَ عَلَى بَعِيرِهِ وَأَمْسَكَ

---

(۱) الأبواب والتراجم(ص۴۱)_

(۲) الجامع لأخلاق الراوى و آداب السامع للخطيب(۳۷۳) رقم(۱۶۶۵، ۱۶۶۶) الكتابة عن الأقران، و(ص۳۷۴) رقم(۱۶۷۲) كتابة الأكابر عن الأصاغر، ومقدمة ابن الصلاح(ص۲۴۸، ۲۴۹) النوع الثامن والعشرون معرفة آداب طالب الحديث، وفتح المغيث للعراقى(ص۳۰۰) وفتح المغيث للسخاوى(۲۹۶/۳) و تدريب الراوى(۱۴۷/۲، ۱۴۸)_

(۳) دا رباعيات دادى: واعلم أن الرجل لا يصير محدثا كاملاً في حديثه إلا بعدأن يكتب أربعاً مع أربع، كأربع مثل أربع، فى أربع، عند أربع، بأربع ، على أربع، عن أربع، لأربع، و كلّ هذه الرباعيات لاتتم إلا بأربع، مع أربع، فإذا تمت له كلها، هان عليه أربع، وابتلى بأربع ، فإذا صبر على ذالک أكرمه الله فى الدنيا بأربع .و أثابه فى الآخرة بأربع،، اوګورئ: تدريب الراوى((۱۵۷/۲) آخر النوع الثامن والعشرين معرفة آداب طالب الحديث، و مقدمة أوجز المسالک(ص۱۲۹)_

(۴) اوس وراندې حواله تيره شوې ده،_

(۵) مقدمة أوجز المسالک(ص۱۳۰)_

(۶)قوله ..عن أبيه..ألحديث أخرجه البخارى أيضاً فى صحيحه (۲۱/۱) فى كتاب العلم، باب ليبلغ العلم الشاهد الغائب، رقم(۱۰۵) وفى (۲۳۵/۱، ۲۳۵) كتاب الحج، باب الخطبة أيام منى، رقم(۱۷۴۱) وفى(۴۵۳/۱، ۴۵۴) كتاب بدءالخلق، باب ماجاء فى سبع أرضين، رقم(۳۱۹۷) وفى (۶۳۲/۲) كتاب المغازى، باب حجة الوداع، رقم(۴۴۰۶)وفى (۶۷۲/۲) كتاب التفسير، سورة براء، باب: إن عدة الشهور عندالله اثنا عشر شهراً فى كتاب الله..... رقم(۴۶۶۲) وفى(۸۳۲/۲) كتاب الأضاحى، باب من قال: الأضحى يوم النحر، رقم(۵۵۵۰) وفى(۱۰۴۸/۲) كتاب الفتن باب قول النبى ﷺ لا ترجعوا بعدى كفاراً يضرب بعضكم رقاب بعض،رقم(۷۰۷۸)، وفى(۱۰۹۱/۲) كتاب التوحيد، باب [بقيه حاشيه په راروانه صفحه....

إِنْسَانٌ بِخِطَامِهِ أَوْ بِزِمَامِهِ قَالَ أَيُّ يَوْمٍ هَذَا فَسَكَتْنَا حَتَّى ظَنَنَّا أَنَّهُ سَيُسَمِّيهِ سِوَى اسْمِهِ قَالَ أَلَيْسَ يَوْمَ النَّحْرِ قُلْنَا بَلَى قَالَ فَأَيُّ شَهْرٍ هَذَا فَسَكَتْنَا حَتَّى ظَنَنَّا أَنَّهُ سَيُسَمِّيهِ بِغَيْرِ اسْمِهِ فَقَالَ أَلَيْسَ بِذِي الْحِجَّةِ قُلْنَا بَلَى قَالَ فَإِنَّ دِمَاءَكُمْ وَأَمْوَالَكُمْ وَأَعْرَاضَكُمْ بَيْنَكُمْ حَرَامٌ كَحُرْمَةِ يَوْمِكُمْ هَذَا فِي شَهْرِكُمْ هَذَا فِي بَلَدِكُمْ هَذَا لِيُبَلِّغِ الشَّاهِدُ الْغَائِبَ فَإِنَّ الشَّاهِدَ عَسَى أَنْ يُبَلِّغَ مَنْ هُوَ أَوْعَى لَهُ مِنْهُ)) [١٠٥، ١٦٥٤، ٣٠٢٥، ٤١٤٤، ٤٣٨٥، ٥٢٣٠، ٦٦٦٧، ٧٠٠٩]

رجال الحديث

① **مسدد:** دا مشهور امام حديث مسدد بن مسرهد اسدی رحمه الله دي. ددوی مختصر حالات د كتاب الايمان «باب من الإيمان أن يحب لأخيه ما يحبّ لنفسه» لاندې تير شوی دی. (1)

② **بشر:** دا بشر بن المفضل بن لاحق رقاشي بصري رحمه الله دي. ددوی كنيت ابو اسماعيل دی. (2)

دوی د اسماعيل بن اميه، حميد الطويل، خالد الحذاء، سعيد بن ابی عروبه، سلمه بن علقمه، سهيل بن ابی صالح، شعبه بن الحجاج، عاصم بن كليب، عبدالله بن عون، يحي بن سعيد انصاری، هشام دستوائی، محمد بن المنكدر، قرة بن خالد او يونس بن عبيد رحمهم الله وغيره نه د حديثو سماع كړې ده.

ددوی نه روايت كونكو كښې امام احمد بن حنبل، اسحاق بن راهويه، حميد بن مسعده، عبيدالله بن عمر القواريری، عثمان بن ابی شيبه، عفان بن مسلم، علی بن المدينی، عمرو بن علی، مسدد بن مسرهد، نصر بن علی جهضمی، ابو الوليد هشام بن عبدالملك طيالسی، او يعقوب بن ابراهيم دورقی رحمهم الله وغيره دی. (3)

امام احمد رحمه الله فرمائی. «إليه المنتهى في التثبت في البصرة» (4)

د امام يحي بن معين رحمه الله نه تپوس اوكړې شو. «من أثبت شيوخ البصريين؟» نو دوی د يو جماعت نوم واخستلو. په هغوی كښې ئې د بشر بن المفضل نوم هم واخستلو. (5)

.....دتيرمخ بقيه حاشيه] قول الله تعالى: وجوه يومئذ ناضرة إلى ربها ناظرة، رقم(٧٤٤٧)، ومسلم في صحيحه (٦٠١٢، ٦١) في كتاب القسامة، باب تغليظ تحريم الدماء والأعراض والأموال، و أبوداؤد في سننه في كتاب المناسك، باب الأشهر الحرم، رقم(١٩٤٧) و(١٩٤٨)، وابن ماجه في سننه، في المقدمة، باب من بلّغ علماً، رقم(٢٣٣)_

1) كشف الباری((٢\٢)_

2) تهذيب الكمال(١٤٧\٤، ١٤٨)_

3) د شيوخ او تلامذه د تفصيل دپاره اوګورئ: تهذيب الكمال(١٤٨\٤-١٥٠)_

4) تهذيب الكمال(١٥٠\٤)_

امام ابوزرعه، امام ابوحاتم او امام نسائي رحمه الله فرمائي: «ثقة».[1]

امام محمد بن سعد رحمه الله فرمائي: «وكان ثقة كثير الحديث».[2]

امام ابن حبان رحمه الله دوی لره په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دې.[3]

امام عجلي رحمه الله فرمائي: «ثقة فقيه البدن[4] ثبت فى الحديث، حسن الحديث، صاحب سنة».[5]

امام بزار رحمه الله فرمائي: «ثقة».[6]

حافظ ذهبي رحمه الله فرمائي: «وكان حجة».[7]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي: «ثقة ثبت عابد».[8]

په ۱۸۷ھ کښې ددوی وفات اوشو.[9] «رحمه الله تعالى رحمة واسعة»۔

۳ ابن عون: دا عبدالله بن عون بن ارطبان مزني بصري رحمه الله دې. ددوی کنیت ابوعون دې.[ ]

دوی دحضرت انس رضی الله عنه زیارت خو کړې دې. البته ددوی نه ئې سماع ثابت نه ده.[11]

دوی د ابو وائل شقیق بن سلمه، شعبي، حسن بصري، محمد بن سیرین، قاسم بن محمد، ابراهیم نخعي، مجاهد، سعید بن جبیر، مکحول انس بن سیرین، رجاء بن حیوه او ابورجاء مولی د ابوقلابه رحمهم الله وغیره نه روایت د حدیث کوی.

---

[1] (المصدرالسابق)۔

[2] طبقات ابن سعد(۲۹۰\۷)

[3] الثقات لابن حبان(۹۷\۶)۔

[4] قال الشيخ محمد عوامة نقلاً عن الشيخ العلامة عبدالله الغُمادي: «كلمة» فقيه البدن، يقولها المحدثون. ويقول الأصوليون: «فقيه النفس» و معناها: أن الشخص تمكن فى الفقه حتى اختلط بلحمه ودمه، وصار سجية فيه. ومراد المحدثين بها ترجيح الراوى الموصوف بها ولوكان أقل من الثقة، بحيث لو تعارضت رواية الصدوق الفقيه البدن مع رواية الثقة غيرالمتقن، قدّمت رواية الصدوق المذكور. أنظر دراسات بين يدى «الكاشف» (۴۳\۱) الفاظ الجرح والتعديل فى «الكاشف»)۔

[5] تهذيب التهذيب(۴۵۹\۱)۔

[6] المصدرالسابق)۔

[7] الكاشف(۲۶۹\۱، ۲۷۰) رقم(۵۹۴)۔

[8] تقريب التهذيب(ص ۱۴۴) رقم(۷۰۳)۔

[9] تهذيب الكمال (۱۵\۱۴)۔

[10] تهذيب الكمال(۳۹۴\۱۵)۔

[11] تهذيب الكمال(۳۹۵\۱۵) وقال الذهبي فى السير(۳۶۴\۶) وما وجدت له سماعاً من أنس بن مالك، ولا من صحابي، مع أنه ولد فى حياة ابن عباس وطبقته، وكان مع أنس بالبصرة، وقد ورد عنه أنه رأى أنساً وعليه عمامة خز.»)۔

ددوى نه سفيان ثورى، شعبه بن الحجاج، عبدالله بن المبارك، نضربن شميل، اسماعيل بن عليه، يزيد بن هارون، اسحاق الازرق، ازهر السمان، ابوعاصم النبيل او امام اصمعى رحمهم الله روايت د حديث كوى.[1]

امام على بن المدينى رحمه الله فرمائى.«جمع لابن عون من الإسناد مالا يجمع لأحد من أصحابه....»[2]

هشام بن حسان رحمه الله فرمائى.«حدثنى من لم ترعيناى مثله» او بيا دوى ابن عون طرف ته اشاره اوكړله.[3]

امام عبدالله بن المبارك رحمه الله فرمائى.«ما رأيت أحداً ذكر لى قبل أن ألقاه، ثم لقيته إلا وهو على دون ما ذكر لى، إلا ابن عون، وحيوة، أو سفيان، فأما ابن عون فلوددتُ أنى لزمته حتى أموت أو يموت»[4]

عبدالرحمن بن مهدى رحمه الله فرمائى.«ما كان بالعراق أحد أعلم بالسنة منه»[5]

قره بن خالد رحمه الله فرمائى.«كنا نتعجب من ورع ابن سيرين فأنساناه ابن عون»[6]

عيسى بن يونس رحمه الله فرمائى.«كان أثبت من هشام يعنى ابن حسان»[7]

ابو حاتم رحمه الله فرمائى.«ثقة وهو أكبر من التيمى»[8]

ابن سعد رحمه الله فرمائى.«وكان ثقة كثير الحديث ورعاً»[9]

امام نسائى رحمه الله فرمائى.«ثقة مامون»[10] او په يومقام كښې فرمائى.«ثقة ثبت»[11]

ابن حبان رحمه الله فرمائى.«كان عبدالله بن عون من سادات أهل زمانه عبادة، وفضلاً وورعاً، ونسكاً، وصلابة فى السنة، وشدة على أهل البدع»[12]

---

[1] د شيوخ او تلامذه د تفصيل دپاره اوګورئ: تهذيب الكمال (۱۵\۳۹۵، ۳۹۷) وسير أعلام النبلاء (۶\۳۶۴، ۳۶۵)_

[2] تهذيب الكمال(۱۵\۳۹۷)_

[3] سير أعلام النبلاء(۶\۳۹۵)_

[4] تهذيب الكمال(۱۵\۴۰۰)_

[5] المصدر السابق)_

[6] المصدر السابق)_

[7] تهذيب التهذيب(۵\۳۴۸)_

[8] المصدر السابق)_

[9] طبقات ابن سعد(۷\۲۶۱)_

[10] تهذيب التهذيب(۵\۳۴۸)_

[11] المصدر السابق)_

[12] الثقات لابن حبان(۳۱۷)_

امام بزار رحمه الله فرمائی. «کان على خلية من التوقى»[1]
عثمان بن ابی شیبه رحمه الله فرمائی. «ثقة صحیح الکتاب»[2]
امام عجلی رحمه الله فرمائی. «ثقة رجل صالح»[3]
ددوی نه اصحابو د اصول سته روایات اخستي دی.[4]
په ۱۵۱ھ کښې دوی وفات شو.[5] ،، رحمه الله تعالى رحمة واسعة،،_

۴ ابن سیرین: دا امام محمد بن سیرین بصری رحمه الله دې. ددوی حالات د کتاب الایمان «باب اتباع الجنائز» لاندې تیر شوی دی.[6]

۵ عبدالرحمن بن ابی بکرة: دا د حضرت ابوبکره نفیع بن الحارث ثقفی رضی الله عنه خوئي دې. ددوی کنیت ابوبحر یا ابوحاتم دې. دوی ته د «أول مولود ولد في الإسلام بالبصرة» اعزاز حاصل دې.[7]
دوی دحضرت عبدالله بن عمرو، حضرت علی، دخپل پلار حضرت ابوبکره، اشج عصری، او اسود بن سریع رضی الله عنهم نه روایت کوی.
ددوی نه ابوبشرجعفر بن ابی وحشیه، خالد الحذاء، عبدالله بن عون، عبدالملك بن عمیر، قتاده، محمد بن سیرین، او یونس بن عبید رحمهم الله وغیره حضرات روایت د حدیث کوی.[8]
امام ابن سعد رحمه الله فرمائی. «وکان ثقة له أحادیث و روایة»[9]
امام عجلی رحمه الله فرمائی. «بصری تابعی ثقة»[10]
حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی. «ولد زمن عمر، وکان ثقة کبیر القدر مقرئاً عالماً»[11]
ابن حبان رحمه الله دوی لره په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دې.[12]

---

[1]) تهذیب التهذیب(۳٤۸|۵)_
[2]) تهذیب التهذیب(۳٤۹|۵)_
[3]) المصدرالسابق)_
[4]) پورته ذکرشوی کتب رجال،)_
[5]) الکاشف(۵۸۲|۱) رقم(۲۸۹۶)_
[6]) کشف الباری(٤٤|۲ ۵)_
[7]) تهذیب الکمال(۱۷|۵) و سیر أعلام النبلاء(۳۱۹|٤، ۳۲۱)_
[8]) د شیوخ او تلامذه د تفصیل دپاره اوګوره: تهذیب الکمال(۱۷|۵، ۶)_
[9]) الطبقات لابن سعد((۱۹۰|۷)_
[10]) تهذیب التهذیب(۱٤۸|۶)_
[11]) سیر أعلام النبلاء(۳۲۱|٤)_
[12]) الثقات لابن حبان(۷۷|۵)_

امام نووی رحمه الله فرمائی.«والتفقوا علی توثیقه»[1]
په ۹۶ هـ کښې ددوی وفات اوشو.[2] «رحمه الله تعالی رحمة واسعة»_
⑨ **حضرت ابوبکره رضی الله عنه:** د حضرت ابوبکره رضی الله عنه حالات د کتاب الایمان «باب وإن طائفتان من المؤمنین اقتتلوا فأصلحوا بینهما» لاندې تیر شوی دی.[3]
قوله: ذَكَرَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَعَدَ عَلَى بَعِيرِهِ: حضرت ابوبکره رضی الله عنه د نبی کریم صلی الله علیه وسلم ذکر اوکړو.چه دوی (صلی الله علیه وسلم) پخپل اوښ باندې ناست وو.
په «ذکر» کښې ضمیر کوم طرف ته راجع دې؟ په دې جمله کښې «ذکر» کښې ضمیر مستتر حضرت ابوبکره رضی الله عنه طرف ته راجع دې.په بعضو نسخو کښې ددې نه وړاندې «قال» هم شته.په دې کښې موجود ضمیر مستتر عبدالرحمن بن ابی بکره طرف ته راجع دې.
قوله: وَأَمْسَكَ إِنْسَانٌ بِخِطَامِهِ أَوْ بِزِمَامِهِ: او یو سړی د اوښ مهار یا پیزوان (د پوزې رسۍ) نیولې وه.
د انسان نه څوک مراد دې؟: بعض حضرات فرمائی.چه ددې نه حضرت بلال رضی الله عنه مراد دې.ځکه چه د نسائی په روایت کښې حضرت ام سلمه رضی الله عنها فرمائی.«حججت فی حجة النبی صلی الله علیه وسلم فرأیت بلالاً یقود بخطام راحلته.....»[4]
او بعضې حضرات فرمائی.چه دا عمرو بن خارجه وو.ځکه چه د سنن په روایت کښې د حضرت عمرو بن خارجه رضی الله عنه نه نقل دی.«کنت آخذاً بزمام ناقة النبی صلی الله علیه وسلم.....»[5]

---

[1] تهذیب الأسماء واللغات(۱\۲۹۵)_
[2] سیر أعلام النبلاء(۴\۲۰\۳)_
[3] کشف الباری(۲\۲۲۵)_
[4] سنن النسائی الصغری(۲\۴۸، ۴۹) کتاب مناسک الحج، باب الرکوب إلی الجمار و إستظلال المحرم، والسنن الکبری(۲\۴۳۶) کتاب الحج، باب الرکوب إلی الجمار واستظلال المحرم، رقم(۴۰۶۶)_
[5] قال الحافظ فی الفتح(۱\۱۵۸) «وقد وقع فی السنن من حدیث عمرو بن خارجة قال: کنت آخذاً بزمام ناقة النبی صلی الله علیه وسلم إنتهی، فذکر بعض الخطبة، ولکنی لم أجد هذا اللفظ فیما رجعت إلیه من المصادر فقد أخرج هذا الحدیث النسائی فی سننه الصغری(۲\۱۳۱) کتاب الوصایا، باب إبطال الوصیة للوارث، وفی سننه الکبری(۴\۱۰۷) کتاب الوصایا، باب إبطال الوصیة للوارث، رقم(۶۴۶۸، ۶۴۷۰) والترمذی فی جامعه فی کتاب الوصایا، باب ما جاء لاوصیة لوارث، رقم(۲۱۲۱) و إبن ماجه فی سننه، فی کتاب الوصایا، باب لاوصیة لوارث، رقم(۲۷۱۲) والدارمی فی سننه، (۲\۵۱۱) فی کتاب الوصایا، باب الوصیة للوارث، رقم(۳۲۶۰) ولیس فی واحد من هذه المصادر اللفظ الذی نقله الحافظ عن «السنن» نعم روی أحمد فی مسنده (۴\۱۷۶، وص۲۳۸) کنت آخذا بزمام ناقة رسول الله صلی الله علیه وسلم..... فکان ما قاله الحافظ، وقد وقع فی السنن...... سبق قلم، وقد کان یرید أن یکتب، وقد وقع فی مسند أحمد، والله اعلم)_

خو حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه صحيح دا ده.چه دا پخپله د حديث راوى يعنى حضرت ابوبكره رضي الله عنه دي.ځكه چه د اسماعيلى په روايت كښې هم په دې حديث كښې تصريح موجود ده.«خطب رسول الله ﷺ على راحلته يوم النحر، وأمسكت، إما قال: بخطامها، وإما قال: بزمامها»[1]
ددې روايت نه يوه فائده دا هم حاصله شوه.چه په روايت د باب كښې چه د خطام او زمام په مينځ كښې كوم ترديد او شك وارد دې.د حضرت ابوبكره رضي الله عنه د طرفه نه دې.بلكه ددوى نه لاندې د يو راوى د طرفه دې.[2]

خطام او زمام دواړه يو دى؟ اوكه دواړو كښې فرق دې؟ حافظ ابن حجر رحمه الله دواړه مترادف ګرځولى دى.او فرمائيلى ئې دى.چه د اوښ په پوزه كښې حلقه اچولې شى.په دې حلقه كښې د دواړو طرفه چه كومه رسۍ تړلې شى.هغې رسۍ ته ،،خطام،، يا ،،زمام،، وائى.[3]
صاحب د مختارالصحاح هم د ،،خطام،، تفسير ،، زمام،، سره كړې دې.[4] او بيا د ،،زمام،، تفسير هم هغه دې.كوم چه اوس پورته مونږ ذكركړو.نوره اضافه ئې دا هم كړې ده.چه دې ،،زمام،، (رسۍ) سره ،،واګې،، هم تړلې شى.او كله كله په واګو باندې د ،،زمام،، اطلاق كولې شى.[5]
او د لغت د نورو اصحابو د تشريح نه معلوميږى.چه په ،،خطام،، او ،،زمام،، كښې فرق دې.،،زمام،، هغه نرۍ رسۍ ته وائى.كوم چه په پوزه كښې اچولې شى.او ،،خطام،، واګو ته وائى.[6] والله اعلم.

قوله: قَالَ أَيُّ يَوْمٍ هَذَا فَسَكَتْنَا حَتَّى ظَنَنَّا أَنَّهُ سَيُسَمِّيهِ سِوَى اسْمِهِ قَالَ أَلَيْسَ يَوْمَ النَّحْرِ قُلْنَا بَلَى: نبى كريم ﷺ تپوس اوكړو.دا كومه ورځ ده؟ مونږ خاموش شو.تردې چه مونږ اوګڼړله.چه نبى كريم ﷺ به ددې بل څه نوم اوښائى.نبى كريم ﷺ تپوس اوكړو.چه آيا دا يوم النحر نه ده؟ مونږ اووئيل. ولې نه ده.

په روايت باب كښې تعارض او دفع د تعارض: په روايت باب كښې ،،سكتنا،، دې.او د كتاب الحج په روايت كښې «قلنا: الله ورسوله أعلم» دې.[7] په ښكاره دې دواړو روايتونو كښې تعارض شان معلوميږى.ددې جواب دا دې.چه كيدې شى.چه بعضو حضراتو سكوت كړې وى.او بعضو حضراتو ،،الله ورسوله أعلم،، وئيلې وى.

---

[1] فتح البارى (۱۵۸/۱)_
[2] المصدر السابق)_
[3] المصدر السابق)_
[4] مختار الصحاح (ص ۱۸۱) ماده ،،خطم،،)_
[5] مختار الصحاح (ص ۲۷۵) ماده، زمم،،)_
[6] النهاية. (۱۵۰/۲) ماده ،،خطم،،)_
[7] صحيح بخارى (۲۳۴/۱) كتاب الحج، باب الخطبة أيام منى، رقم (۱۷۴۱)_

دا هم كيدې شي.چه په رومبى خل ونيلو باندې ئې سكوت كړې وى.او په دويم خلې تپوس كولو باندې ئې ،،الله ورسوله أعلم،، ونيلې وى.

خو دا دواړه جوابونه د احتمال محض په درجه كښې دى.په اصل كښې صحابه كرامو رضي الله عنهم ،،الله ورسوله أعلم،،ونيلى وو.خودا راوى بعضې ځائې كښې اختصارسره،،فسكتنا،،سره تعبير كړو.((أى فسكتنا عن الجواب)) ښكاره ده.چه ،،الله ورسوله أعلم،، جواب نه دې.بلكه دا سكوت عن الجواب دې.او جواب الله او د الله تعالى رسول ﷺ طرف ته مفوض (او سپارلې) كيږى.

بيا د حضرت ابوبكره رضي الله عنه په روايت كښې خو دا دى.چه صحابه كرامو رضي الله عنهم،،الله ورسوله أعلم،، اووئيل.او په كتاب الحج كښې د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما په روايت كښې راځى.چه صحابو رضي الله عنهم په جواب كښې ،،يوم حرام،، اووئيل.[1] په دې.طريقه دې دواړو روايتونو كښې تعارض شو.

دا تعارض په ډيرو طريقو سره لرې كړې شوې دې:

① اول دا چه نبى كريم ﷺ كله سوال اوفرمائيلو.نو بعضو خلقو،،الله ورسوله أعلم،،اووئيل.او بعضو ،،يوم حرام،، اووئيل.خو دا بعيد (او نا مناسب) معلوميږى.

② دويم جواب دا كيدې شى.چه ممكن ده.نبى كريم ﷺ دوه خل تپوس كړې وى.په رومبى خل دې حضراتو ،،الله ورسوله أعلم،،ونيلې وى.او په دويم خل ئې ،،يوم حرام،، ونيلې وى.خو سياق او طرز د حديث دا جواب هم لرې (او نا مناسب) ګڼړى.

③ دريم جواب دا دې.چه كيدې شى.نبى كريم ﷺ دوه ورځې خطبه وركړې وى.په رومبۍ ورځ خو صحابه كرامو رضي الله عنهم،،الله ورسوله أعلم،،ونيلې وى.او په دويمه ورځ د جواب معلوميدو په وجه ئې ،،يوم حرام،، ونيلې وى.خو دا هم بعيد معلوميږى.

④ څلورم جواب دا دې.او هم دا اقرب (او مناسب) معلوميږى.چه د حضرت ابوبكره رضي الله عنه روايت مفصل اوحضرت ابن عباس رضي الله عنهما روايت مختصر اومجمل دې.د حضرت ابوبكره رضي الله عنه په روايت كښې دا دى.چه نبى كريم ﷺ كله اوفرمائيل.،،أى يوم هذا؟،، نو صحابه كرامو رضي الله عنهم ،،الله ورسوله أعلم،، اووئيل.نبى كريم ﷺ اوفرمائيل.،،أليس يوم النحر؟،، صحابو جواب وركړو.،،بلى،،_ نو اوس د ټولو مختصر خلاصه دا راووتله.چه د نبى كريم ﷺ په جواب كښې صحابه كرامو رضي الله عنهم ،،يوم حرام،، اووئيل.د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما په روايت كښې اصل مضمون باندې نظر اچولو سره اختصار سره تعبير كړې شو.او اووئيلى شو.چه دنبى كريم ﷺ په جواب كښې صحابو رضي الله عنهم ،،يوم حرام،، اووئيل.والله اعلم.

---

[1] صحيح بخارى(۲۳٤/۱) كتاب الحج. باب الخطبة أيام منى. رقم(۱۷۳۹)_

قوله: قَالَ فَأَيُّ شَهْرٍ هٰذَا فَسَكَتْنَا حَتّٰى ظَنَنَّا أَنَّهُ سَيُسَمِّيهِ بِغَيْرِ اسْمِهِ فَقَالَ أَلَيْسَ بِذِي الْحِجَّةِ قُلْنَا بَلٰى: نبی کریم ﷺ تپوس اوکړو چه دا کومه میاشت ده؟ مونږ خاموش شو.تردې چه مونږ اوګڼړل چه ددې میاشت به بل څه نوم اوښائی.بیا ئې تپوس اوکړو.چه آیا دا ذوالحجه نه ده؟ مونږ اووئیل.ولې نه ده.

نبی کریم ﷺ سوالات ځکه کول.چه صحابه کرام ښه متوجه شی.او د نبی کریم ﷺ خبرې اوریدو دپاره تیارشی.

قوله: قَالَ فَإِنَّ دِمَاءَكُمْ وَأَمْوَالَكُمْ وَأَعْرَاضَكُمْ بَيْنَكُمْ حَرَامٌ كَحُرْمَةِ يَوْمِكُمْ هٰذَا فِي شَهْرِكُمْ هٰذَا فِي بَلَدِكُمْ هٰذَا: نبی کریم ﷺ اوفرمائیل.ستاسو وینې، مال او عزت په یو بل باندې داسې حرام دی.لکه څنګه ستاسو ددې ورځې حرمت، ستاسو په دې میاشت کښې، او ستاسو په دې ښار کښې (حرام دی).

یو اشکال او دهغې جواب: په تشبیه کښې ،،مشبه به، د ،،مشبه،، نه اقوی وی.دلته مشبه (چه حرمت د وینې او عزت اومال دې) د مشبه به (چه حرمت د ورځې او میاشت او ښار دی) نه اقوی دې؟

ددې جواب دا دې.چه په یو بل جهت سره دلته مشبه به د مشبه نه اقوی دې.هغه دې د حرمت شهرت، ددې خلقو په ذهن کښې د ورځې او میاشت او ښار حرمت زیات وو.او دا حرمت ددوی په مینځ کښې معروف او مشهور وو.او د جان ومال او عزت د جاهلیت په خلقو کښې هیڅ قدر نه وو.یوکس قتل کول، د یوکس مال لوټ کول، د یوکس عزت او حیا اخستل، ددوی د ګس لاس کار وو.په دې وجه نبی کریم ﷺ هغوی ته اوفرمائیل.چه لکه څنګه تاسو ورځ، میاشت او ښار محترم ګنړئ.او په دې کښې د ظلم نه ځان ساتئ؛دغه شان دا څیزونه هم حرام او قابل د احترام دی.په دې کښې هم د ظلم نه ځان اوساتئ.(۱) والله اعلم.

قوله: لِيُبَلِّغِ الشَّاهِدُ الْغَائِبَ: حاضر دې غائب ته اورسوی.

ددې نه معلومه شوه.چه کوم کس د مسئلې نه خبر وی.هغوی له پکار دی.چه هغوی ئې ناخبرو خلقو ته اوښائی.

قوله: فَإِنَّ الشَّاهِدَ عَسٰى أَنْ يُبَلِّغَ مَنْ هُوَ أَوْعٰى لَهُ مِنْهُ: ځکه ممکن ده چه حاضر سړی ئې یو داسې سړی ته اورسوی.چه هغه ددې خبرې د رسونکی نه زیات یادونکې او پوهیدونکې وی.

هم دا ترجمة الباب دې.یعنی ممکن ده.چه نبی کریم ﷺ لره په سترګو کتونکې کس، داسې سړی ته دین اورسوی.چه هغه دده نه افهم (زیات پوهیدونکې) او احفظ (زیات یاد ساتونکې) وی.او هم دغه شان شوی دی.د تابعینو په زمانه کښې بعضې داسې عالمان پیدا

---

(۱) فتح الباری (۱۵۹/۱)_

شوی دی.چه هغوی د ډیرو صحابه کرامو ﷺ نه په حفظ او فهم کښې زیات اوچت وو.ددې نه پس هم دا صورت حال پاتې شوې دې.چه د تبع تابعینو په دور کښې بعضې داسې عالمان پیدا شو.چه هغوی د ځان نه په وړاندې طبقه باندې اوچت وو.والله اعلم بالصواب.

۱۰- ((بَابُ الْعِلْمِ قَبْلَ الْقَوْلِ وَالْعَمَلِ))

((لِقَوْلِ اللّٰهِ تَعَالٰى ﴿فَاعْلَمْ أَنَّهُ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ﴾ (محمد:۱۹) فَبَدَأَ بِالْعِلْمِ ((وَأَنَّ الْعُلَمَاءَ هُمْ وَرَثَةُ الْأَنْبِيَاءِ وَرَّثُوا الْعِلْمَ مَنْ أَخَذَهُ أَخَذَ بِحَظٍّ وَافِرٍ وَمَنْ سَلَكَ طَرِيقًا يَطْلُبُ بِهِ عِلْمًا سَهَّلَ اللّٰهُ لَهُ طَرِيقًا إِلَى الْجَنَّةِ))((وَقَالَ جَلَّ ذِكْرُهُ ﴿إِنَّمَا يَخْشَى اللّٰهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمٰٓؤُا﴾ (فاطر:۲۸) وَقَالَ ﴿وَمَا يَعْقِلُهَا إِلَّا الْعٰلِمُوْنَ﴾ (العنکبوت:۴۳) ﴿وَقَالُوا لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي أَصْحٰبِ السَّعِيْرِ﴾ (الملك:۱۰) ﴿قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِيْنَ يَعْلَمُوْنَ وَالَّذِيْنَ لَا يَعْلَمُوْنَ﴾ (الزمر:۹) وَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ((مَنْ يُرِدِ اللّٰهُ بِهِ خَيْرًا يُفَقِّهْهُ فِي الدِّيْنِ وَإِنَّمَا الْعِلْمُ بِالتَّعَلُّمِ وَقَالَ أَبُو ذَرٍّ لَوْ وَضَعْتُمُ الصَّمْصَامَةَ عَلٰى هٰذِهِ وَأَشَارَ إِلٰى قَفَاهُ ثُمَّ ظَنَنْتُ أَنِّي أُنْفِذُ كَلِمَةً سَمِعْتُهَا مِنَ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَبْلَ أَنْ تُجِيْزُوْا عَلَيَّ لَأَنْفَذْتُهَا وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ ﴿كُوْنُوْا رَبّٰنِيّٖنَ﴾ حُلَمَاءَ فُقَهَاءَ وَيُقَالُ الرَّبَّانِيُّ الَّذِي يُرَبِّي النَّاسَ بِصِغَارِ الْعِلْمِ قَبْلَ كِبَارِهِ))

تیرشوی باب سره مناسبت: په تیرشوی باب کښې د مبلغ او سامع ذکر وو.چونکه مبلغ (بکسر اللام) او مبلغ (بفتح اللام) د علم په ذریعه تعلیم او تعلم باندې قدرت حاصلولې شی په دې وجه نې دلته د ((باب العلم قبل القول والعلم)) ترجمه منعقد کړې ده.(۱)

د ترجمة الباب مقصد او دتقدیم قسمونه: تقدم یا خو ذاتاً وی، یا زماناً او یا رتبةً وی.په تقدم ذاتی کښې مقدم، د موٴخر نه ذاتاً مخکښې وی.اګرچه د دواړو زمانه یوه وی.لکه د لاس او کنجۍ حرکت، چه زماناً اتحاد دې.خو ذاتاً د لاس حرکت د کنجۍ د حرکت نه مقدم دې.ځکه چه کنجی د لاس په حرکت سره متحرك کیږی.

په تقدم زمانی کښې مقدم، د موٴخر نه د زمانې په اعتبار سره وړاندې وی.لکه د پلار زمانه د ځوئی د زمانې نه مقدم ده.

په تقدم رتبی یا په تقدم بالرتبه والشرف کښې مقدم د موٴخر نه په مقام او مرتبه کښې فائق وی.اګرچه د زمانې په اعتبار سره موٴخر ولې نه وی.لکه څنګه چه نبی کریم ﷺ ته په صحابو باندې فوقیت (او برتری) حاصل وه.اګرچه ډیر صحابه کرام ددوی نه د سن اوکال په اعتبار سره مشران وو.

د حضرت عباس ﷺ نه چا تپوس اوکړو.((انت اکبر ام رسول الله ﷺ ؟)) نو حضرت عباس ﷺ جواب ورکړو.((هو اکبر منی وانا اسن منه))(۲) هغه زمانه لوئې دې.او زه د سن او کال په اعتبار

---

(۱) عمدة القاری(۲/۳۹)_

(۲) تهذیب الکمال(۱۴/۲۲۷) وروی أبوزرین: قیل للعباس: أیما أکبر أنت...[بقیه حاشیه په بل مخ....

سره د هغوی نه ورانديږم.

دعامو شارحينو رائې دا ده.چه د امام بخاری رحمه الله مقصد دا دې.چه علم دحصول په اعتبار سره د قول او عمل نه مقدم دې.مخکښې علم حاصلولې شی.ددې نه پس د عمل نمبر راځی.ددې نه پس د وعظ او تذکير او د درس تدريس نمبر راځی.

ذاتی اعتبار سره هم علم ته په عمل او قول باندې شرافت حاصل دې.ځکه چه د قول او عمل صحت په نيت باندې موقوف دې.او د نيت صحت په علم باندې موقوف دې.په دې طريقه ښکاره ده.چه علم ته په عمل باندې زماناً هم تقدم حاصل دې.او ددې نه دا هم معلومه شوه.چه علم ته په عمل باندې شرفاً او رتبتاً هم تقدم حاصل دې.

امام بخاری رحمه الله چه په دې باب کښې کوم آيات او آثار وغيره ذکرکړی دی.دوی په هغې باندې مجموعی طور باندې دلالت کوی.او هم دا اقرب معلوميږی.

علامه ابن المنير رحمه الله فرمائی.چه د امام بخاری رحمه الله ددې باب نه مقصد دا دې.چه علم د قول او عمل د صحت دپاره د شرط په درجه کښې دې. ترکومه پورې چه علم نه وی.تر هغه وخته پورې د قول او عمل اعتبار نه وی.ځکه چه علم د نيت مصحح دې.او نيت د عمل مصحح دې.چونکه دا خبره مشهوره ده.چه د عمل نه بغير علم نافع نه دی.په دې وجه دې باندې د تنبيه ضرورت پيدا شو.او په ترجمة الباب سره ئې اوښودل.چه علم ذاتاً د قول او عمل نه مقدم دې. [1]هم دا خبره علامه کرمانی او ابن بطال رحمهما الله فرمائيلې ده.[2]

علامه سندهی رحمه الله فرمائی.چه امام بخاری رحمه الله په دې باب سره د قول او عمل په مقابله کښې د علم د شرف او مرتبې په اعتبار سره مقدم کيدل بيان کړې دې.تقدم زمانی بيانول مقصود نه دی.ځکه چه د باب لاندې کوم څه مذکور دی.د هغې نه تقدم بالشرف والرتبه معلوميږی.[3]

حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله فرمائی.چه.دلته تقدم زمانی مراد دې.او کوم څه چه د باب لاندې مذکور دی.هغه هم ددې مدعا د اثبات دپاره کافی او واضح دی.

ګويا د امام بخاری رحمه الله مقصد دا وهم لرې کول دی.چه چونکه په علم بلا عمل باندې وعيدونه وارد شوی دی.نو مقصر(کوتاهی کونکی) ته دسره علم حاصلول نه دی پکار.مصنف رحمه الله باب قائمولو سره دا اوښودل.چه ، ،علم من حيث هوهو، ، د عمل نه ذاتاً او زماناً مقدم دې.ترکومه پورې چه د عمل نه کولو تعلق دې.نو دا بالکل جدا څيز دې. چه دا موجب د تاوان او د وعيدونو مورد دې.[4] والله اعلم.

...دتيرمخ بقيه حاشيه] أم النبی ﷺ؟ فقال: هذا أکبر منی و أنا ولدت قبله...... رواه الطبرانی ورجاله رجال الصحيح، أنظر مجمع الزوائد (۹/۲۷۰) کتاب المناقب،باب ماجاء فی العباس عم رسول الله ﷺ ومن جمع معه من ولده.)_

[1]) فتح الباری(۱/۱۶۰)_

[2]) شرح الکرمانی(۲/۲۹، ۳۰)_

[3]) حاشية السندی علی البخاری(۱/۴۳)_

[4]) تعليقات لامع الدراری(۲/۱۹، ۲۰)_

قوله: لِقَوْلِ اللّٰهِ تَعَالٰى ﴿فَاعْلَمْ أَنَّهُ لَآ إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ﴾ فَبَدَأَ بِالْعِلْمِ: خكه چه الله تعالى فرمائي: ،، نو تاسو پوهه شئ چه د الله تعالى نه سوا بل څوك معبود نشته،، الله تعالى علم وړاندې بيان كړو.

د امام بخارى رحمه الله پخپل مقصد باندې استدلال: امام بخارى رحمه الله په قول او عمل باندې د علم په تقدم باندې استدلال دپاره دا آيت ذكر كړې دې.او دا استدلال د پوره آيت نه ثابتيږى.
﴿فَاعْلَمْ أَنَّهُ لَآ إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ وَاسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنٰتِ﴾ [1] په دې آيت كښې مخكښې د علم ذكر فرمائيلې شوې دې.ددې نه پس دعمل يعنى د استغفار ذكر دې.گويا چه استغفار په زړه سره وى.اوكه ژبې سره وى.دا به هغه وخت وى.كله چه علم صحيح وى.كه علم صحيح نه دې.نو عمل به هم صحيح نه وى.

په دې آيت كښې براه راست خطاب اگرچه نبى كريم صلى الله عليه وسلم ته دې.خو دا خطاب د نبى كريم صلى الله عليه وسلم امت دپاره هم دې.[2]

امام سفيان بن عيينه رحمه الله ددې آيت نه دعلم په فضيلت باندې استدلال كړې دې.[3]

قوله: وَأَنَّ الْعُلَمَاءَ وَرَثَةُ الْأَنْبِيَاءِ: بلا شبه عالمان د انبياو وارثان دى.

د حديث مذكور تخريج: دا د حضرت ابوالدرداء رضى الله عنه د يو حديث ټكړه ده.چه دا امام احمد، ابوداؤد، ترمذى، دارمى پخپلو كتابونو كښې، او امام بخارى رحمه الله پخپل ،،تاريخ كبير،، كښې موصولاً نقل كړې دې.[4] ددې په سند كښې لږ شان اضطراب دې.[5] خو حمزه كنانى رحمه الله ددې تحسين فرمائيلې دې.[6]

د حديث د مذكوره حصې راوړلو مقصد: چونكه امام بخارى رحمه الله دلته ددې د حديث كيدو تصريح نه ده كړې.په دې وجه دا ددوى په تعاليقو كښې نه شمارلې كيږى.البته ددوى په ترجمه كښې ددې ذكركول، ددې خبرې دليل دې.چه ددې اصل موجود دې.د قرآن كريم آيت ﴿ثُمَّ أَوْرَثْنَا الْكِتٰبَ الَّذِينَ اصْطَفَيْنَا مِنْ عِبَادِنَا﴾[7] هم په دې باندې شاهد دې.[8]

---

[1] سورة محمد:۱۹)_
[2] فتح البارى(۱۶۰۱۱)_
[3] حلية الاولياء(۳۰۵۱۷) ترجمة سفيان بن عيينه)_
[4] مسند احمد(۱۹۶۱۵) وسنن ابى داؤد، كتاب العلم، باب الحث على طلب العلم، رقم(۳۶۴۱) و(۳۶۴۲) وجامع ترمذى، كتاب العلم، باب ماجاء فى فضل الفقه على العبادة، رقم(۲۶۸۲) سنن ابن ماجه، المقدمة، باب فضل العلماء والحث على طلب العلم، رقم(۲۲۳) وسنن الدارمى(۱۱۰۱۱) المقدمة، باب فى فضل العلم والعالم، رقم(۳۴۲) والتاريخ الكبير(۳۳۷۱۸) رقم(۳۲۲۹)_
[5] د اضطراباتو د تفصيل دپاره اوگورئ: عمدة القارى(۳۹۱۲، ۴۰)_
[6] فتح البارى(۱۶۰۱۱)
[7] فاطر:۳۲)_
[8] فتح البارى(۱۶۰۱۱)_

د نبي لغوي او اصطلاحي تعريف: په دې حديث کښې عالمان د انبياو وارث ګرځولې شوي دي. ,,انبياء،، د ,,نبي،، جمع ده.نبي په لغت کښې خبر ورکونکي ته وائي.او په اصطلاح کښې ,,نبي،، د الله تعالى خبر ورکونکي مخصوص کس ته وائي.دا ښکاره ده.چه خبر ورکونکې هغه وخت خبر ورکولې شي.چه ورانديې نه هغه ته علم وي .د علم نه بغير خبر ورکول ممکن نه دی. معلومه شوه.چه نبوت من حيث النبوت د صفات علميه څنو دې.په دې وجه امام بخاری رحمه الله د «العلم قبل القول والعمل» لاندې «وَأَنَّ الْعُلَمَاءَ هُمْ وَرَثَةُ الْأَنْبِيَاءِ» ذکرکړې دې.او فرمائيلي ئې دی.چه د حضرات انبياء عليهم السلام نه عالمان د علم ميراث حاصلوی.د مال دولت ميراث نه حاصلوی.هم دا ئې په «وإن الأنبياء لم يورثوا دينارا ولا درهما وإنما ورثوا العلم»[۱] ونيلو سره واضح کړې دې.

چاسره چه څومره علم زيات وي.ګويا هغه ته د نبي ﷺ د وراثت نه هم دغومره حصه حاصل شوې ده.دلته په دې ارشاد کښې چه کوم صرف د علم ذکر دې.ددې نه علم صحيح او قوی مراد دې.چه ددې نه پخپله عمل ناشي او صادريږي.که يوکس ټول کتابونه رټه کړي.او د عمل نه بې پرواه وي.نو هغه د شريعت په اصطلاح کښې علم نه دې.بلکه هغه وبال دې.په دې وجه ونيلې شي.چه علم هغه دې.کوم سره چه خشيت (يره) او تقوی پيدا شي.کله چه خشيت وي.نو عمل به هم دهغې مطابق وي.([۲])

ايا «علماء امتي کانبياء بني اسرائيل» حديث دې؟ عام واعظين «علماء أمتي كأنبياء بني إسرائيل» د حديث په طور پيش کوي.خو د سند په اعتبار سره ددې هيڅ ثبوت‌نشته.د حديث امامانوعلامه دميري،علامه زرکشي،حافظ ابن حجرعسقلاني،حافظ سخاوي، او ملاعلي قاري رحمه الله ددې حديث نه انکارکړې دې.او فرمائيلي ئې دی.چه ددې هيڅ اصل نشته([۳])

البته «إن العلماء هم ورثة الأنبياء» حديث، د هغې مضمون او معنى اداکولې شي.څکه چه هرکله ددې امت عالمان د انبياو وارث اوګرځولی شو.نو ددوی به هغه کار وي.کوم چه به د بنی اسرائيلو انبياؤ کوو.څکه چه په بني اسرائيلو کښې چه به کله يو نبي لاړلو.نو د هغه نه پس به الله تعالى دويم نبي تبليغ دپاره ليګلو.زمونږ د نبي ﷺ دا شان دې.چه ددوی نه پس د بل نوي نبي ضرورت پاتې نشو.البته د تبليغ ضرورت شته.الله تعالى دا کار د عالمانو نه واخستلو.نو کوم کار چه به د بني اسرائيلو انبياؤ کوو.هغه ددې امت عالمان کوي.نو په «العلماء ورثة الأنبياء» سره په «علماء أمتي كأنبياء بني إسرائيل» باندې استدلال کيدلې شي.او ونيلې کيدې شي.چه اګرچه ددې حديث لفظاً ثبوت نشته.خو دا معنى ثابت دې.

---

[۱] د ..العلماء ورثة الأنبياء.. والا حديث جزء دې.او ددې تخريج لږ وړاندې تير شوې دې.

[۲] فضل الباری((۲/۳۷، ۳۸))

[۳] کشف الخفاء و مزيل الإلباس عما اشتهر من الأحاديث على ألسنة الناس(۲/۶۴)، والمصنوع فى معرفة الحديث الموضوع(ص۱۲۳)

قوله وَرَّثُوا الْعِلْمَ مَنْ أَخَذَهُ أَخَذَ بِحَظٍّ وَافِرٍ: دوی د علم میراث پریخودې دې.چاچه دا حاصل کړو.هغه لویه حصه حاصله کړله.

د لفظ ،،ورثوا،، تحقیق دا لفظ د باب تفعیل نه هم کیدې شی.او د مجرد نه هم کیدې شی.د باب تفعیل نه کیدل راجح دی.ځکه چه د روایت سیاق نه هم دا معلومیږی.((إن العلماء هم ورثة الأنبياء ، إن الأنبياء لم يورثوا دينارا ولا درهما، وإنما ورثوا العلم، فمن أخذه به أخذ بحظه أو بحظ وافر)) (اللفظ للدارمي)

که دا بالتشدید یعنی د باب تفعیل څنې وی.نو ددې ضمیر به انبیاء طرف ته راجع وی.او که بالتخفیف یعنی د باب سمع نه وی.نو دا ضمیر به علماء طرف ته راجع وی.( )

((مَنْ أَخَذَهُ أَخَذَ بِحَظٍّ وَافِرٍ)) **دا جمله خبر دې اوکه امر دې** کیدې شی.دا جمله معنی هم خبریه وی.مطلب دا دې.چه چا علم حاصل کړو.هغه ډیر لوئې دولت حاصل کړو.او کیدې شی.چه لفظاً خبر وی.او معنی امر وی.مطلب دا دې.چه که یوکس علم حاصل کړی.نو هغه له په نه شان زیات مقدار کښې حاصلول پکار دی.والله اعلم.

قوله: وَمَنْ سَلَكَ طَرِيقًا يَطْلُبُ بِهِ عِلْمًا سَهَّلَ اللَّهُ لَهُ طَرِيقًا إِلَى الْجَنَّةِ: چاچه هغه لاره اختیار کړله.په کوم سره چه هغه علم حاصلوی.نو الله تعالی به هغه دپاره دجنت لاره آسانه کړی.

ددې حدیث تخریج دا مضمون لکه څنګه چه د حضرت ابوالدرداء رضی الله عنه په روایت کښې وارد شوې دې.( ) دغه شان د حضرت ابوهریره رضی الله عنه نه هم منقول دی.کوم چه امام مسلم او امام ابوداود رحمهما الله نقل کړې دې: ((عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ نَفَّسَ عَنْ مُؤْمِنٍ كُرْبَةً مِنْ كُرَبِ الدُّنْيَا نَفَّسَ اللهُ عَنْهُ كُرْبَةً مِنْ كُرَبِ يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَمَنْ يَسَّرَ عَلَى مُعْسِرٍ يَسَّرَ اللهُ عَلَيْهِ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمَنْ سَتَرَ مُسْلِمًا سَتَرَهُ اللهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَاللهُ فِي عَوْنِ الْعَبْدِ مَا كَانَ الْعَبْدُ فِي عَوْنِ أَخِيهِ وَمَنْ سَلَكَ طَرِيقًا يَلْتَمِسُ فِيهِ عِلْمًا سَهَّلَ اللهُ لَهُ بِهِ طَرِيقًا إِلَى الْجَنَّةِ وَمَا اجْتَمَعَ قَوْمٌ فِي بَيْتٍ مِنْ بُيُوتِ اللهِ يَتْلُونَ كِتَابَ اللهِ وَيَتَدَارَسُونَهُ بَيْنَهُمْ إِلَّا نَزَلَتْ عَلَيْهِمُ السَّكِينَةُ وَغَشِيَتْهُمُ الرَّحْمَةُ وَحَفَّتْهُمُ الْمَلَائِكَةُ وَذَكَرَهُمُ اللهُ فِيمَنْ عِنْدَهُ وَمَنْ بَطَّأَ بِهِ عَمَلُهُ لَمْ يُسْرِعْ بِهِ نَسَبُهُ)) (اللفظ لمسلم)( )

( ) قدسبق تخريج هذا الحديث سابقاً فارجع إليه.)_

( ) فتح الباري (۱٦٠/۱)_

( ) دحضرت ابوالدرداء رضی الله عنه د حدیث تخریج وراندې د..وإن العلماء هم ورثة الأنبياء..لاندې تیرشوې دې

( ) صحيح مسلم(۳٤٥/۲) كتاب الذكر والدعاء والتوبة والإستغفار. باب فضل الإجتماع على تلاوة القرآن وعلى الذكر. و سنن أبي داؤد. كتاب العلم. باب الحث على طلب العلم. رقم(۳٦٤۳). وجامع الترمذي كتاب العلم. باب فضل طلب العلم. رقم(۲٦٤٦) وكتاب القراءات. باب (بلا ترجمه. بعد باب ما جاء أنزل القرآن على سبعة أحرف)رقم(۲۹٤٥)..

دا حدیث د ..من سلك طريقاً...... تکرې نه بغیر امام ابوداوٌد پخپل سنن کښې (كتاب العلم ..باب في المعونة للمسلم.. رقم(٤۹٤٦). کښې امام ترمذی رحمه الله [...بقیه حاشیه په بل مخ....

دا روایت امام بخاری رحمه الله پخپل کتاب کښې درج نکړو.ځکه چه ددې په سند کښې معمولی شان اختلاف دا دې.چه دا روایت «الأعمش عن أبي صالح عن أبي هريرة» طریق سره نقل دې.اوس په دې کښې کلام دې.چه آیا امام اعمش د ابوصالح نه براه راست اوریدلې دې.اوکه نه؟ ځکه چه د ابوداؤد او ترمذی په یویو روایت کښې «حدثت عن أبي صالح» دې.(١) چه ددې نه معلومیږی.چه د اعمش او ابوصالح په مینځ کښې څوك واسطه شته.خو دا روایت امام مسلم رحمه الله په ډیرو طرقو سره نقل کړې دې.په هغې کښې د ابواسامه په طریق کښې د «حدثنا أبو صالح عن أبي هريرة» تصریح موجود ده.(٢) نو کیدې شی.چه اول اعمش په واسطه سره اوریدلې وی.او روستو ئې بلاواسطه اوریدلې وی.والله اعلم.

ددې روایت مطلب دا دې.چه کوم سړې دعلم د طلب دپاره سعی اوکړی.او ددې په کوشش کښې لګیا وی.الله ﷻ به ددې اشتغال بالعلم په وجه دده دپاره دجنت لاره آسانه کړی.ځکه چه کله علم حاصل کړی.نو ملکات فاضله به ده ته حاصل شی.اعمال صالحه به ده ته معلوم شی.د الله تعالی محبت اوخشیت به دده په زړه کښې راشی.او دا ټول هغه امور دی.چه دا جنت ته بوتلونکی دی.په دې وجه به الله ﷻ دده دپاره دجنت لاره آسانه کړی.

دلته هر ځائې کښې د علم فضیلت راروان دې.او دعمل قید مذکور نه دې.

قوله : وَقَالَ جَلَّ ذِكْرُهُ ﴿إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ﴾:(٣) او الله تعالی فرمائیلی دی.د الله تعالی په بنده ګانو کښې د الله تعالی نه عالمان یریږی.

خشیت (یریدل) یو عمل دې.دا عمل د ,,علماء،، دپاره ثابت کړې شوې دې.معلومه شوه. چه مخکښې علم راځی.بیا د عمل نمبر وی.

مذکوره ایت نه د علم د فضیلت اثبات: ددې نه فضیلت د علم هم راوځی.ځکه چه خشیت یو مقصودی څیز دې.دا د عالمانو دپاره ثابت کړې شوې دې.معلومه شوه.چه علم ته فضیلت حاصل دې.چه د علم نه بغیر دسره مقصود نه حاصلیږی.والله اعلم

ایا علم سره خشیت لازم دې؟: دلته دا سوال پیدا کیږی.چه بعضې خلق عالمان وی.خو په دوی کښې خشیت نه وی؟ ددې جواب دا دی.چه دا په حقیقت کښې دسره عالم نه دې.

﴿مَثَلُ الَّذِينَ حُمِّلُوا التَّوْرَاةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا كَمَثَلِ الْحِمَارِ يَحْمِلُ أَسْفَارًا﴾ (٤)

..دتیرمخ بقیه حاشیه] پخپل جامع کښې (کتاب الحدود باب ما جاء فی الستر علی المسلم، رقم١٤٢٥، و کتاب البر والصلة، باب ماجاء فی السترة علی المسلم، رقم١٩٣٠) کښې هم نقل کړې دې۔

(١) سنن أبی داؤد، کتاب الأدب، باب فی المعونة للمسلم، رقم(٤٩٤٦) و جامع ترمذی، کتاب البرّ والصلة، باب ماجاء فی السترة علی المسلم، رقم(١٩٣٠)۔

(٢) صحیح مسلم(٣٤٥\٢) کتاب الذکر والدعاء، باب فضل الإجتماع علی تلاوة القرآن وعلی الذکر.)۔

(٣) فاطر:٢٨.)۔

(٤) الجمعة:٥.)۔

دا هم وئيلى شوى دى.چه په دې آيت كښې دا نه دى وئيلى شوى.چه په عالم كښې خشيت لازمى دې.بلكه دا وئيلى شوى دى.چه خشيت مطلقه كامله كه موندلې كيږى.نو په عالم كښې به موندلې كيږى.

تنبيه دلته دا وضاحت ضرورى دې.چه د عالم كيدو دپاره دا ضرورى نه ده.چه كتابونه اووائى.اوعالم جوړشى.بلكه ضرورى داده.چه د يوعالم په صحبت كښې اوسيدلې وى.او علم ئې حاصل كړې وى.كه دهغه نه د كتابونو وئيلوسره حاصل كړې شى.او كه د كتابونو نه بغيردهغه د خبرو او وعظ اونصيحت نه استفاده اوكړى.اوعلم حاصل كړې شى.والله اعلم.

قوله: وَقَالَ ﴿وَمَا يَعْقِلُهَآ اِلَّا الْعٰلِمُوْنَ﴾:(۱) او وې فرمائيل.چه دې بيان كړې شوى مثالونو باندې عالمان پوهيږى.ددې نه هم د علم فضيلت حاصل شو.

قوله: ﴿وَقَالُوْا لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ اَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِىٓ اَصْحٰبِ السَّعِيْرِ﴾:(۲) او جهنميان به وائى.كه مونږ د اهل علمو پشان اوريدلې.او پوهيدلې.نو د جهنميانو نه به نه كيدو. يعنى علم حاصليږى اوريدو سره، او غور اوفكر او تدبر كولو سره.دوى نه د سماع طريقه اختيار كړله.او نه ئې د عقل او غور اوفكر طريقه اختيار كړله.

قوله: وَقَالَ ﴿قُلْ هَلْ يَسْتَوِى الَّذِيْنَ يَعْلَمُوْنَ وَالَّذِيْنَ لَا يَعْلَمُوْنَ﴾:(۳) او وې فرمائيل:،،چه آيا عالمان او بې علمه برابريدې شى؟!

په دې آيت مباركه كښې په عالم او غير عالم كښې څه فرق دې؟ حالانكه عمل تول كوى. ددې باوجود په عالم او غير عالم كښې فرق كړې شوې دې.چه دا ددې خبرې دليل دې.چه علم ته تقدم حاصل دې.

د علماو پشان كښې د ابن دريدؒ اشعار: ابن دريدؒ د عالمانو پشان كښې يو څو ډير ښه اشعار وئيلى دى:~

أهلاً وسهلاً بالذين أحبهم	و أودهم فى الله ذى الآلاء
أهلاً بقوم صالحين ذوى تقى	غر الوجوه و زين كل ملاء
يسعون فى طلب الحديث بعفة	و توقر و سكينة و حياء
لهم المهابة و الجلالة و النهى	و فضائل جلت عن الإحصاء
و مداد ما تجرى به أقلامهم	أزكى و أفضل من دم الشهداء
يا طالبى علم النبى محمد	ما أنتم و سواكم بسواء(۴)

---

(۱) العنكبوت:۴۳.)_

(۲)الملک:۱۰.)_

(۳) الزمر:۹.)_

(۴) جامع بيان العلم وفضله لابن عبدالبر(۳۷۱۱) باب تفضيل العلماء على الشهداء.)_

قوله وَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ يُرِدْ اللَّهُ بِهِ خَيْرًا يُفَقِّهْهُ فِي الدِّينِ:
او نبي كريم ﷺ اوفرمائيل: الله تعالى چه د كوم كس سره دخير اراده فرمائى. هغه ته فقه او دين كښې پوهه وركوى.

د مذكوره حديث تخريج دا د حضرت معاويه رضی الله عنه د نقل شوى مرفوع روايت حصه ده. چه ددې تخريج امام بخارى رحمه الله روستو موصولاً كړې دې.(۱)

د اكثرو حضراتو په روايت كښې دلته لفظ د ،،يفقهه،، دې. حالانكه د مستملى په روايت كښې ،،يفهمه،، دې.(۲)

ددې دويم روايت تخريج ابن ابى عاصم په ،،كتاب العلم،، كښې كړې دې.(۳)

د حديث مطلب واضح دې. چه الله تعالى د چا سره دخير اراده اوفرمائى. هغه ته علم دين او د دين پوهه وركوى. او علم چونكه وړاندې راځى. او د عمل نمبر روستو راځى. په دې وجه د علم فضيلت او ددې تقدم ثابت شو. والله أعلم.

قوله وَإِنَّمَا الْعِلْمُ بِالتَّعَلُّمِ: او علم خو په زده كولو سره راځى.

د مذكوره حديث تخريج: دا د يو مرفوع حديث ټكړه ده. چه دا امام طبرانى او ابن ابى عاصم رحمهما الله د حضرت معاويه رضی الله عنه نه مرفوعاً نقل كړې دې. ((يا أيها الناس! تعلموا، إنما العلم بالتعلم، والفقه بالتفقه ومن يرد الله به خيراً يفقهه فى الدّين))(۴)

او دا ټكړه د حضرت ابوالدرداء او حضرت عبدالله بن مسعود رحمهما الله نه هم نقل ده.(۵) د ماهرو مفتيانو نه د تربيت مكمل كولو نه بغير فتوى وركول صحيح نه دى

ددې حديث په بناء باندې حضرات فقهاو ليكلى دى. چه كوم سړې د فتوى د ماهرينو نه (مفتيانو حضراتو) نه د ترتيبت مكمل كولو نه بغير صرف كتابونو كتلو سره فتوى وركړى. د هغه د خبرې اعتبار نشته.(۶) ځكه چه فتوى وركول په زده كولو سره راځى.

---

(۱) اوګورئ دوو بابونو نه پس ،،باب من يرد الله به خيراً يفقهه فى الدين،، ددې حديث پوره تخريج به انشاءالله په مذكوره باب كښې كولې شى.)

(۲) فتح البارى(۱۶۱۱۱)

(۳) فتح البارى(۱۶۱۱۱) و تغليق التعليق(۷۹۱۲)

(۴) فتح البارى(۱۶۱۱۱ وتغليق التعليق(۷۸۱۲)

(۵) روى البزار نحوه من حديث ابن مسعود موقوفاً ورواه ابونعيم الأصبهانى مرفوعاً وفى الباب عن أبى الدرداء وغيره. فتح البارى(۱۶۱۱۱) وانظر تغليق التعليق(۷۸۱۲)

(۶) قال ابن عابدين رحمه الله..وقد رأيت فى فتاوى العلامة ابن حجر: سئل فى شخص يقرأ و يطالع فى الكتب الفقهية بنفسه ولم يكن له شيخ، يفتى و يعتمد على مطالعته فى الكتب. فهل يجوز له ذالک أم لا.. فأجاب بقوله: لا يجوز له الإفتاء بوجه من الوجوه، لأنه عامى جاهل لايدرى ما يقول. بل الذى يأخذ العلم عن المشائخ المعتبرين لا يجوز له أن يفتى من كتاب ولا من كتابين. قال النووى رحمه الله: ولا من عشرة؛ فإن العشرة والعشرين قد يعتمدون كلهم على مقالة ضعيفة فى المذهب، فلا يجوز تقليدهم [بقيه حاشيه په بل مخ.....

صرف مطالعې سره د جوړ شوى يو محدث دلچسپه واقعه ابن الجوزى رحمه الله يو خائې ليكلى دى چه يو محدث وو. هغوى حديث وئيلې وو «نهى عن الحلق قبل الصلاة يوم الجمعة»[۱] هغه خلقو ته اووئيل چه څلويښت كاله تيرشو چه زه د جمعې په ورځ د مونځ نه وړاندې سر نه خرايم؟ چا تپوس اوكړو چه سر ولې نه خرائې؟ وې وئيل چه په حديث كښې د «حلق يوالجمعة» ممانعت وارد شوې دې.([۲])

په اصل كښې وو ،، الحِلَق،، (بكسر الحاء المهملة و فتح اللام) چه دا د ،،حلقة،، جمعه ده. دوى چونكه د يو عارف استاذ نه نه وو وئيلې. په دې وجه ئې مخكښې لفظى تحريف اوكړو. او ،،حِلَق،، ئې ،،حَلق،، اووئيل. او ددې نه پس په معنوى غلطئ كښې مبتلا شو. دا صرف په دې وجه اوشو چه دوى په كتاب كتلو علم حاصل كړې وو. د استاذانو او مشائخو نه ئې علم نه وو حاصل كړې.([۳])

قوله: وَقَالَ أَبُوذَرٍّ لَوْوَضَعْتُمُ الصَّمْصَامَةَ عَلَى هٰذِهٖ وَأَشَارَ إِلَى قَفَاهُ ثُمَّ ظَنَنْتُ أَنِّي أُنْفِذُ كَلِمَةً سَمِعْتُهَا مِنَ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَبْلَ أَنْ تُجِيزُوا عَلَيَّ لَأَنْفَذْتُهَا: حضرت ابوذر رضي الله عنه سټ طرف ته اشاره اوكړله. اووې فرمائيل. كه تاسو په دې باندې توره كيږدئ. او زه پوهه شم. چه ستاسو زما په سټ باندې د تورې چلولو نه وړاندې زه د نبى كريم ﷺ نه اوريدلې شوې يوه خبره اوړولې شم. نو زه به دا ضرور اوروم.

.....دتيرمخ بقيه حاشيه] فيها، بخلاف الماهر الذى أخذ العلم عن أهله، وصارت له فيه ملكة نفسانية، فإنه يميز الصحيح من غيره، ويعلم المسائل وما يتعلق بها على الوجه المعتد به، فهذا هو الذى يفتى الناس ويصلح أن يكون واسطة بينهم و بين الله تعالى، و أما غيره فيلزمه إذا تسور هذا المنصب الشريف، التعزير البليغ، و الزجر الشديد الزاجر ذالک لأمثاله عن هذا الأمر القبيح الذى يؤدى إلى مفاسد لا تحصى والله تعالى أعلم، انتهى،، شرح عقود رسم المفتى، (ص١٥، ١٦) ضمن مجموعة رسائل ابن عابدين.)_

[۱] أخرج النسائى فى سننه(١١٧\١) فى كتاب المساجد، باب النهى عن البيع والشراء فى المسجد وعن التحلق قبل صلاة الجمعة، من حديث عبدالله بن عمرو بن العاص رضى الله عنهما ولفظه ،،أن النبى ﷺ نهى عن التحلق يوم الجمعة قبل الصلاة، وعن الشراء والبيع فى المسجد، و أخرجه ابوداؤد أيضاً فى أبواب الجمعة باب التحلق يوم الجمعة قبل الصلاة، رقم(١٠٧٩) و ابن ماجه فى سننه(ص٧٩) ابواب الجمعة، باب ماجاء فى الحلق يوم الجمعة قبل الصلاة.)_

[۲] نقله ابن الجوزى فى ،،تلبيس ابليس،،(ص١١٥) عن الخطابى، وقد ذكره الخطابى فى معالم السنن: (١٣\٢) ا بواب الجمعة باب التحلق يوم الجمعة قبل الصلاة، رقم(١٠٣٨)_

[۳] قال الخطيب فى الكفاية (ص١٦٢، ١٦٣) و يجب أن يكون حفظه مأخوذاً عن العلماء لا عن الصحف،، وقال سليمان بن موسى: ،،لا تأخذوا العلم من الصحفيين،، وقال ثور بن يزيد: ،،لا يفتى الناس صحفى ولا يُقرئهم مصحفى،،)_

د مذكوره اثر تخريج د حضرت ابوذر رضي الله عنه دا اثر امام دارمي پخپل سنن كښې [1]، ابو نعيم په حلية الاولياء كښې [2]، اسحاق بن راهويه پخپل مسند كښې، او احمد بن منيع او محمد بن هارون پخپلو خپلو كتابونو كښې نقل كړې دي. [3]

د حضرت ابوذر رضي الله عنه د حق ګوئی او بيباكه واقعې تفصيل ددې قصې تفصل دا دې چه حضرت ابوذر رضي الله عنه شام كښې اوسيدو. دغه وخت حضرت معاويه رضي الله عنه د حضرت عثمان رضي الله عنه د طرفه ګورنر وو. د حضرت ابوذر رضي الله عنه مشهوره فتوى وه چه د ضرورت نه زيات مال او دولت جمع كول جائز نه دى. په دې كښې به حضرت ابوذر رضي الله عنه ډيره سختى كوله. او ټول مالداران به ئې د آيت ﴿وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يُنفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُم بِعَذَابٍ أَلِيمٍ﴾ [4] مصداق ګرځول. حضرت معاويه رضي الله عنه خليفة المسلمين حضرت عثمان رضي الله عنه ته ددې خبرو اطلاع وركړله. هغوى حضرت ابوذر رضي الله عنه مدينې ته راوغوښتلو. او د داسې قسمه فتوو وركولو نه ئې منع كړو. او پوهه ئې كړو چه ددې نه هسې بيسه اختلاف پيدا كيږى. ددې نه پس د مصلحت په بناء باندې حضرت عثمان رضي الله عنه دوى ته په ربذه كښې د مقيم كيدو حكم وركړو. حضرت ابوذر رضي الله عنه هلته منتقل شو. او هلته ددوى وفات اوشو.

په دې دوران حضرت ابوذر رضي الله عنه حج دپاره تشريف يوړلو. نو په منى كښې خلقو ددوى نه د مسئلو تپوسونه شروع كړل. دوى فتوى وركوله. چه يو سړى اووئيل. چه تاسو د فتوى وركولو نه، نه وئ منع كړې شوې؟ په دې باندې حضرت ابوذر رضي الله عنه اوفرمائيل. چه آيا ته په ما باندې نګران مسلط كړې شوې ئې؟ بيا ددې نه پس دوى دا ارشاد اوفرمائيلو. كوم چه دلته كښې منقول دې. [5]

ددې سړى منع كول غلط وو. ځكه چه اميرالمؤمنين دوى لره مطلقاً د مسئلو ښودلو نه نه وو منع كړې. بلكه دوى ئې د تشدد او خصوصي مسئلو نه منع كړې وو.

د حضرت ابوذر رضي الله عنه د كلام مطلب دا دې. چه عالم ته كه يوه مسئله هم معلومه وى. او خلقو ته ددې ضرورت وى. نو دداسې سختئ او مصيبت په وخت كښې عزيمت دا دې. چه د مسئلې بيانولو نه منع نشى. په دې اثر كښې د علم فضيلت او اهميت طرف ته اشاره ده.

قوله: وَقَوْلُ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم: لِيُبَلِّغِ الشَّاهِدُ الْغَائِبَ: د نبى كريم صلى الله عليه وسلم ارشاد دې چه حاضر دې غائب ته اورسوى. دا عبارت زمونږ د متداول (موجوده) نسخو نه علاوه په نورو نسخو كښې نشته. ددې عبارت تفسير او تشريح د تيرشوى باب لاندې تيره شوې ده.

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ كُونُوا رَبَّانِيِّينَ حُلَمَاءَ فُقَهَاءَ: حضرت ابن عباس رضي الله عنهما

---

[1] سنن الدارمى (۱۴۶/۱) المقدمة، باب البلاغ عن رسول الله صلى الله عليه وسلم و تعليم السنن، رقم (۵۴۵)_

[2] حلية الاولياء، وطبقات الأصفياء (۱۶۰/۱) ترجمة أبى ذرالغفارى رضي الله عنه_

[3] تغليق التعليق (۸۰/۲)_

[4] التوبة: ۳۴)_

[5] فتح البارى (۱۶۱/۱)_

فرمائي چه رباني جوړ شئ: يعني حكيم، عالم او فقيه جوړ شئ.
د مذكوره اثر تخريج: د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما دا اثر خطيب بغدادي رحمه الله پخپل كتاب ،،الفقيه والمتفقه،، [1] كښې، ابن ابى عاصم رحمه الله پخپل ،،كتاب العلم،، كښې، [2] ابن جرير طبرى پخپل تفسير كښې [3]، او بيهقى په ،،شعب الايمان،، كښې [4] موصولاً نقل كړې دې. او ابراهيم حربى رحمه الله هم دا تفسير د حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه نه نقل كړې دې. [5]

د نسخو اختلاف: بيا دلته په بعضو نسخو كښې خو د ،،ربانيين،، تفسير، ،،حكماء علماء فقهاء،، سره منقول دې. [6] او په بعضو نسخو كښې ،،حلماء فقهاء،، وارد دي. [7] او په بعضو نسخو كښې ،،حكماء فقهاء،، راغلي دي. [8]

د ،،حكمت،، معنى: ،،حكماء،، د حكيم جمع ده. دا د حكمت نه ماخوذ دې. د حكمت معنى بعضو حضراتو ،،قرآن كريم،، او ،،فهم قرآن،، بيان كړې ده. بعضو حضراتو ددې معنى ،،نبوت،، كړې ده. بعضو ،،فهم،، او بعضو ،،خشيت،، بيان كړې ده. او بعضې حضرات وائي چه حكمت ((إصابت فى القول والفعل)) ته وائي. [9]

حافظ ابن جرير طبرى رحمه الله فرمائي: ((...معناه: كأن جميع الأقوال التى قالها القائلون الذين ذكرنا قولهم فى ذلك داخلاً فيما قلنا من ذالك، لأن الإصابة فى الأمور إنما تكون من فهم بها و علم و معرفة، وإذ كان ذالك كذالك، كان المصيب عن فهم منه بمواضع الصواب فى أموره: فهماً خاشياً لله، فقيهاً عالما، وكانت النبوة من أقسامه، لأن الأنبياء مسددون مفهمون و موفقون لإصابة الصواب فى الأمور والنبوة بعض معانى الحكمة. فتاويل الكلام، يؤتى الله إصابة الصواب فى القول والفعل من يشاء و من يؤته الله ذالك فقد أتاه خيراً كثيراً)) [10]

خلاصه دا چه ،،حكمت،، په يوه معنى كښې منحصر كول صحيح نه دي. بلكه د قرآن او سنت تولې خبرې، دعقل او پوهې او بصيرت سره متصف تول امور حكمت كښې داخل دي.
عالم څه ته وائي؟ علماء د عليم جمعه ده. صاحب د علم ته وائي. په ظاهره دلته مقصود هغه

---

[1] عمدة القارى (٤٣١٢) وتغليق التعليق (٨٠١٢)_
[2] قاله الحافظ فى الفتح (١٦١١١) و تغليق التعليق (٨١١٢) والعينى فى العمدة (٤٣١٢)_
[3] جامع البيان فى تفسير القرآن للطبرى (٢٣٣١٣) و تغليق التعليق (٨١١٢)_
[4] شعب الايمان (٣٠٠١٢) رقم (١٨٥٦)_
[5] تغليق التعليق (٨١١٢) وعمدة القارى (٤٣١٢)_
[6] لكه څنګه چه د هندوستان او پاكستان په متداولو نسخو كښې هم دغه شان دي._
[7] كما صرح به العينى فى العمدة (٤٣١٢)_
[8] و على هذه النسخة شرح الحافظ ابن حجر والعينى رحمهما الله. انظر الفتح (١٦٠١١) والعمدة (٤٣١٢)_
[9] جامع البيان للطبرى (٦٠١٣)_
[10] تفسير طبرى (٦١١٣)_

عالم دي. كوم چه خشيت الهى سره متصف وى. ځکه چه حقيقتاً عالم هم هغه دي. ﴿إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ﴾ (١)

فقيه څوک دي؟ فقهاء: د فقيه جمع ده. د فقيه تعريف حضرت حسن بصرى رحمه الله کړي دي. «إنما الفقيه الزاهد في الدنيا، البصير بدينه، المداوم على عبادة ربه» (٢)

د حلماء مطلب حلماء: د حليم جمع ده. حليم هغه کس ته وائى. کوم چه علمى وقاراو حوصلې سره متصف وى.

د حضرت عطاء بن يسار رحمه الله نه منقول دى. «ما أوى شئ إلى شئ أزين من حلم إلى علم» (٣)

د نبى کريم ﷺ يو ارشاد کښې دى. «تعلموا العلم، وتعلموا له السكينة والوقار، وتواضعوا لمن تتعلمون منه، ولا تكونوا جبابرة العلماء» (٤)

امام ليث بن سعد رحمه الله به فرمائيل: «تعلموا الحلم قبل العلم» (٥)

قوله: وَيُقَالُ الرَّبَّانِيُّ الَّذِي يُرَبِّي النَّاسَ بِصِغَارِ الْعِلْمِ قَبْلَ كِبَارِهِ: وئيلې شى. چه ،،ربانى،، هغه سړې دې. چه هغه د خلقو د ،،کبار علم،، نه وړاندې د ،،صغار علم،، په ذريعه تربيت اوکړى.

د ربانى معنى: امام اصمعى او اسماعيلى رحمهما الله فرمائى. چه دا د ،،رب،، نه ماخوذ دې. ګويا ربانى هغه سړى ته وائى. چه هغه د علم او عمل په سلسله کښې د رب حکم پوره کړى. (٦)

امام ثعلب رحمه الله فرمائى. چه دا د ،،تربيت،، نه ماخوذ دې. علماو ته ،،ربانى،، ځکه وائى. چه هغوى د علم په ذريعه تربيت کوى. (٧) په دې کښې الف نون د مبالغې دپاره دى. (٨)

بعضو حضراتو د ،،ربانى،، تعريف «العالم الراسخ في العلم والدين» کړې دې. (٩) بعضې حضرات وائى. «الذي يطلب بعلمه وجه الله تعالى» (١٠)

---

١) فاطر: ٢٨.

٢) حلية الأولياء (١٤٧/٢) وسير أعلام النبلاء (٥٧٦/٤).

٣) جامع بيان العلم وفضله (١٥٢/١) باب جامع في آداب العالم والمتعلم.

٤) جامع بيان العلم وفضله (١٥١/١) باب جامع في آداب العالم والمتعلم.

٥) جامع بيان العلم وفضله (١٥٣/١).

٦) فتح البارى (١٦١/١) والنهاية (١٨١/٢).

٧) المصدر السابق.

٨) المصدر السابق.

٩) النهاية (١٨١/٢).

١٠) المصدر السابق.

او ځني حضرات وائي .«العالم العامل المعلّم»[1]

امام مجاهد رحمه الله فرمائي .«الربانى: الجامع إلى العلم، والفقه: البصر بالسياسة والتدبير والقيام بأمور الرعية وما يصلحهم في دنياهم و دينهم»[2]

د كبار علم او صغار علم مصداق: دلته امام بخارى رحمه الله د بعضو اهل علمو نه چه د ربانى كوم تفسير «الذى يربى الناس بصغار العلم قبل كباره» ذكر كړې دې.په دې كښې د ,,كبارعلم،، او,,صغارعلم،، مصداق كښې څلور اقواله دى:① د ،،صغارعلم نه مراد جزئيات دى.او د ،،كبار،، نه كليات،② د ،،صغار،، نه فروع مراد دى.او د ،،كبار،، نه اصول.
③ د ،،صغار،، نه مقدمات او مبادى مراد دى.او د ،،كبار،، نه مقاصد.④ د ،،صغار،، نه واضحې مسئلې مراد دى.او د ،،كبار،، نه دقيق (باريكې) مسئلې مراد دى.([3]) والله اعلم.

امام بخارى رحمه الله د مذكوره باب لاندې يو مرفوع حديث ولې ذكر نكړو؟: د مذكوره باب لاندې امام بخارى رحمه الله هيڅ يو مرفوع حديث د خپل شرط مطابق ذكر نكړو.بعضې حضرات فرمائي.چه امام بخارى رحمه الله بياض (خالى ځائې) پريخودې وو.چه يو مناسب روايت ملاو شى.نو هغه به اوليكى. خو موقعه ملاونشوه.بعضې حضرات فرمائي.چه دوى هيڅ بياض وغيره نه وو پريخودې.بلكه كوم آيات او آثار چه مذكور دى.هم ددې نه ئې په خپلې مدعى باندې استدلال كولو باندې اكتفاء كړې ده.([4])

اشتغال بالعلم د اشتغال بالنوافل نه افضل دې: دلته دا هم ممكن ده.چه امام بخارى رحمه الله ددې ترجمة الباب نه يوې مسئلې طرف ته اشاره كړې وى.هغه مسئله دا ده.چه اشتغال بالعلم د اشتغال بالنوافل نه افضل دې.

په دې مسئله كښې اختلاف: په دې مسئله كښې معمولى شان اختلاف دې.د امام ابوحنيفه، امام مالك، سفيان ثورى، امام شافعى رحمهم الله رائې دا ده.چه علمى اشتغال په نوافلو كښې د مشغوليدو نه افضل دې.لكه چه د فقهٔ حنفى په كتابونو كښې دى.«طلب العلم والفقه إذا صحت النية أفضل من جميع أعمال البر، وكذا الإشتغال بزيادة العلم إذا صحتِ النية، لأنه أعم نفعاً، لكن شرط أن لا يدخل النقصان فى فرائضه»[5]

دغه شان ابن وهب رحمه الله فرمائي .«كنتُ عند مالك بن أنس فجاءت صلاة الظهر أو العصر، وأنا أقرأ عليه، د أنظر فى العلم بين يديه، فجمعت كتبى، وقمت لأركع، فقال لى مالك، ما هذا؟ قلت: أقوم للصلاة، قال: إن هذا

[1]) المصدرالسابق)_
[2]) تفسير الطبرى(۲۳۳|۳)_
[3]) فتح البارى(۱۶۲|۱)_
[4]) فتح البارى(۱۶۲|۱) و عمدة القارى(۴۳|۲)_
[5]) قاله البزازية. نقله ابن عابدين فى حاشية ردّالمختار(۲۸۹|۵) كتاب الخطر والإباحة)_

لعجب، فما الذی تمت إلیه بأفضل من الذی کنتُ فیه إذا صحت النیة»[1]

امام شافعی رحمه الله فرمائی: «طلب العلم أفضل من الصلاة النافلة»[2]

امام سفیان ثوری رحمه الله فرمائی: «مامن عمل أفضل من طلب العلم إذا صحت النیة»[3] او هم دوی فرمائی: «لا أعلم من العبادة شیئاً أفضل من أن یعلم الناس العلم»[4]

د امام احمد بن حنبل رحمه الله نه تپوس اوکړې شو: «أی شئ أحب إلیك؟ أجلس باللیل أنسخ أو أصلی تطوعا؟ قال: فنسخك«هکذا فی الأصل، ولعل المعنی،، فنسخك مسألة،،» تعلم بها أمر دینك، فهو أحب»[5]

خو د امام احمد رحمه الله یو مشهور روایت دا دې چه د فرائضو نه پس اوچته درجه د جهاد ده.لکه چه ابن قدامه رحمه الله نقل کړی دی: «قال أبوعبدالله: لا أعلم شیئاً من العمل بعد الفرائض أفضل من الجهاد»[6]

بهرحال ائمه ثلاثه او جمهور علماء د علم د فضیلت قائل دی.د امام احمد بن حنبل رحمه الله یو روایت هم دا دې.او ددوی دویم روایت دا دې.چه جهاد افضل دې.والله اعلم.

۱۱- ((بَاب مَا كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَتَخَوَّلُهُمْ بِالْمَوْعِظَةِ وَالْعِلْمِ كَيْ لَا يَنْفِرُوا))

ما قبل باب سره مناسبت: په ما قبل باب «باب العلم قبل القول والعمل» کښې د علم د حصول ترغیب او ددې د فضیلت بیان وو.په دې باب کښې د ،،تخول علم،، یعنی د علم په حصول کښې د رعایت ساتلو ذکر دې.چه ستړې والې او نفرت پیدا نشی.[7]

په حدیثِ باب کښې صرف د ،،وعظ،، ذکردې.په ترجمة الباب کښې د،،علم،، اضافه ولې اوکړې شوه؟ امام بخاری رحمه الله په ترجمة الباب کښې «یتخولهم بالموعظة والعلم» فرمائیلی دی.حالانکه په ترجمة الباب کښې د ،،علم،، ذکر نشته.ددې وجه دا ده.چه په حدیث کښې

---

[1] جامع بیان العلم وفضله(۱۲۲/۱) رقم(۱۱۶)_

[2] جامع بیان العلم وفضله(۱۲۳/۱) رقم(۱۱۸) وحلیة الأولیاء(۱۱۹/۹) وروی عنه بلفظ آخر: ..لیس بعد أداء الفرائض شئ أفضل من طلب العلم، قیل له، ولا الجهاد فی سبیل الله؟ قال: ..ولا الجهاد فی سبیل الله،، تعلیقات جامع بیان العلم و فضله(۱۲۳/۱)_

[3] جامع بیان العلم وفضله(۱۲۴/۱) رقم(۱۱۹)_

[4] جامع بیان العلم وفضله(۱۲۴/۱) رقم(۱۲۰)_

[5] المجموع شرح المهذب(۲۱/۱) المقدمة، فصل: فی ترجیح الإشتغال بالعلم عی الصلاة والصیام وغیرهما من العبادات القاصرة علی فاعلها.)_

[6] المغنی لإبن قدامة (۱۲۴/۹) کتاب الجهاد رقم(۷۴۱۶)_

[7] عمدة القاری(۴۳/۲)_

اګرچه صرف د ،،موعظة،، ذکردي.د ،،علم،، ذکر نشته .خو چونکه وعظ هم يو قسم علم دي.نو مصنف رحمه الله د ،،تخول بالموعظه،، نه تخول بالعلم مستنبط کړې دې.او د ،،والعلم،، اضافه ئې کړې ده.(۱)

د ،،کي لا ينفروا،، اضافه: دغه شان امام بخاری رحمه الله د ترجمة الباب په آخر کښې د ،،کي لاينفروا،، اضافه کړې ده.دا اګرچه د باب د دويم حديث نه صراحت سره ثابت دې.خو ددې يوه فائده دا حاصله شوه.چه د باب په رومبی حديث کښې د ،،سآمة،، تفسير معلوم شو.چه ددې نه مراد نفرت دې.په اصل کښې ،،سآمة،، ستړې کيدو ته وائې.او په ستړې کيدو باندې نفرت مرتب کيږی.په دې وجه ددې تفسير نفرت سره اوکړې شو.(۲)

د امام بخاری رحمه الله مقصد: د امام بخاری رحمه الله مقصد ددې ترجمې نه دا دې.چه په وعظ و نصيحت او په تعليم او تبليغ کښې د سامعينو (اوريدونکو) د طبيعت او ستړې کيدو لحاظ ساتل پکار دی.کله چه نشاط (او طبيعت) وی.هغه وخت تعليم او تذکير (وعظ) کول پکار دی.اوکه نشاط نه وی.نو په داسې وخت کښې تعليم او تذکير کول پکار نه دی.هسې نه چه د علم نه نفرت پيدا شی.او د وعظ اوريدو نه طبيعت باندې بوج شی.

حديثِ باب

۶۸-((حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ قَالَ أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ عَنْ الْأَعْمَشِ عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ ابْنِ مَسْعُودٍ(۳) قَالَ كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَتَخَوَّلُنَا بِالْمَوْعِظَةِ فِي الْأَيَّامِ كَرَاهَةَ السَّآمَةِ عَلَيْنَا))[۷۰، ۶۰۴۸]

رجال الحديث

① **محمد بن يوسف:** دا محمد بن يوسف بن واقد ضبی فريابی (بکسر الفاء و سکون راء و بمثناة تحت، و بموحدة)(۴) رحمه الله دې.ابوعبدالله ددوی کنيت دې.(۵)

دوی د يونس بن ابی اسحاق، فطر بن خليفه، اسرائيل بن يونس بن ابی اسحاق، ابراهيم بن ابی عبله، امام اوزاعی، مالک بن مغول، سفيان بن عيينه او خاص طور باندې د سفيان

---

۱) فتح البارى(۱۶۲/۱)_

۲) فتح البارى(۱۶۲/۱)_

۳) قوله: وعن ابن مسعود،، الحديث أخرجه البخاری أيضاً فی صحيحه(۱۶/۱) کتاب العلم، باب من جعل لأهل العلم أياماً معلومة، رقم(۷۰) وفی (۹۴۹/۲) کتاب الدعوات، باب الموعظة ساعة بعد ساعة، رقم(۶۴۱۱) ومسلم فی صحيحه(۳۷۷/۲) کتاب صفة المنافقين، باب الإقتصاد فی الموعظة، والترمذی فی جامعه، فی کتاب الأدب، باب ماجاء فی الفصاحة والبيان، رقم(۲۸۵۵)_

۴) المغنی(ص۶۱)_

۵) تهذيب الکمال(۵۲/۲۷، ۵۳)_

ثوری رحمه الله نه د حدیثو علم حاصل کړی دی.
ددوی نه په روایت کونکو کښې امام بخاری، امام احمد بن حنبل، محمد بن یحي ذهلي، اسحاق کوسج، احمد بن عبدالله عجلی، سلمه بن شبیب، محمد بن مسلم بن واره رحمهم الله وغیره حضرات دی.[1]

امام احمد بن حنبل رحمه الله فرمائی. «كان الفريابي رجلاً صالحاً»[2]
امام یحي بن معین رحمه الله فرمائی.چه فریابی د مؤمل بن اسماعیل، عبیدالله بن موسی، قبیصه او عبدالرزاق پشان ،،ثقه،، دی.[3]

امام بخاری رحمه الله فرمائی. «حدثنا محمد بن يوسف وكان من أفضل أهل زمانه....»[4]

ابو حاتم رحمه الله فرمائی.،،صدوق ثقة،،[5]

امام نسائی رحمه الله فرمائی.،،ثقة،،[6]

امام عجلی رحمه الله فرمائی.،،ثقة،،[7]
ددې توثیقاتو په مقابله کښې بعضو حضراتو ددوی په بعضو احادیثو باندې کلام کړی دی.لکه چه ابن عدی رحمه الله فرمائی. «له عن الثوري إفرادات»[8]
دغه شان امام عجلی رحمه الله ددوی د توثیق کولو نه پس فرمائی. «وقال بعض البغداديين، أخطأ محمد بن يوسف في خمسين ومائة حديث من حديث سفيان»[9]
دغه شان امام ابن معین رحمه الله ددوی یوحدیث ذکرکړی دی.اوفرمائیلی ئې دی. «هذا باطل»[10]
خو حافظ ذهبی رحمه الله د ابن عدی قول نقل کړی دی.او فرمائیلی ئې دی. «قلت: لأنه لازمه مدة، فلاينكر له أن ينفرد عن ذاك البحر»[11]

---

[1] د شیوخ او تلامذه د تفصیل دپاره اوګورئ: تهذیب الکمال(۲۷\۵۳-۵۵) وسیر أعلام النبلاء (۱۰\۱۱۴، ۱۱۵)_
[2] تهذیب الکمال(۲۷\۵۶)_
[3] تاریخ الدارمی عن یحی بن معین(ص۶۳) رقم(۱۰۱)_
[4] تهذیب الکمال((۲۷\۵۷)_
[5] تهذیب الکمال(۲۷\۵۸)_
[6] سیر أعلام النبلاء(۱۰\۱۱۶)_
[7] سیرأعلام النبلاء(۱۰\۱۱۶) و تهذیب الکمال(۲۷\۵۹)_
[8] الکامل لابن عدی(۶\۲۳۲)_
[9] تهذیب الکمال(۲۷\۵۹)_
[10] هدی الساری(ص۴۴۲)_
[11] میزان الاعتدال(۴\۷۱)رقم(۸۳۴۰)_

او حافظ ابن حجر رحمه الله د ابن عدى او عجلى وغيره كلام نقل كولو نه پس فرمائى: «احتج به البخارى لأنه انتقى أحاديث وميزها»[۱]

خلاصه دا ده چه د حديثو جمهورو عالمانو ددوى توثيق كړې دې.ترديږ چه دكومو حضراتو نه په دوى باندې كلام منقول دې.هغوى هم ددوى توثيق كوى.[۲] او كوم حضرات چه كلام كوى.هغوى ددوى په يو څو حديثونو باندې كلام كوى.په ټولو باندې نه كوى.بيا خصوصاً د صحيح بخارى په احاديثو باندې په دې وجه كلام نشى كيدې.چه هغه د امام بخارى رحمه الله براه راست (بلا واسطه) شيخ دې.او په بعضو مقاماتو كښې يوې واسطې سره حديث نقل كوى.نو دوى ته چونكه د خپل شيخ په صحيح او سقيم (متكلم فيه) رواياتو باندې علم شته.په دې وجه دوى د انتقاء او انتخاب او تميز نه پس حديث نقل كوى.والله اعلم.

يوه اهمه فائده: علامه كرمانى رحمه الله په دې مقام باندې فرمائيلى دى.چه د حديث باب په دې سند كښې د ،،محمد بن يوسف،، نه ،، محمد بن يوسف بيكندى،، مراد دې.چه دده كنيت ابو احمد دې.[۳]

علامه عينى، حافظ ابن حجر او علامه قسطلانى رحمهم الله دده ترديد كړې دې.اوليكلى ئې دى.چه دلته محمد بن يوسف فريابى مراد دې.او دا قاعده ئې نقل كړې ده.چه كوم ځائې كښې امام بخارى رحمه الله مطلقاً محمد بن يوسف فرمائى.او نسبت نه ذكر كوى.هلته ،،فريابى،، مراد وى.اګرچه دوى د ،،بيكندى،، نه هم روايت كړې دې.[۴]

② **سفيان:** دا مشهور امام سفيان بن سعيد ثورى رحمه الله دې.ددوى حالات د كتاب الايمان «باب علامة المنافق» لاندې تير شوى دى.[۵]

فائده: ياد ساتئ:چه امام احمد رحمه الله دا حديث پخپل مسند كښې د ابن عيينه نه نقل كړې دې.[۶] خو دلته سفيان ثورى مراد دې.ځكه چه فريابى اګرچه د دواړو شاګرد دې.خو چونكه سفيان ثورى رحمه الله سره دوى كافى وخت تير كړې وو.په دې وجه چه كله د ثورى نه روايت كوى.نو مطلقاً ئې ذكركوى.نو فريابى چه كوم ځائې كښې ،،سفيان،، د نسبت نه بغير

---

[۱] هدى السارى(٤٤٢)_

[۲] د ابن معين او عجلى رحمهما الله توثيقات خو پورته نقل كړې شوى دى.ابن عدى رحمه الله فرمائى:،، وقد قدّم الفريابى فى سفيان الثورى على جماعة مثل عبدالرزاق و نظرائه. وقالوا: الفريابى أعلم بالثورى منهم..... والفريابى فيما تبين: هو صدوق لا بأس به ، الكامل(٢٣٢١٦)_

[۳] شرح الكرمانى(٣٢١٢)_

[۴] عمدة القارى(٤٤١٢) وفتح البارى(١٦٢١١) و إرشاد السارى(١٦٨١١)_

[۵] كشف البارى(٢٧٨١٢)_

[۶] مسند أحمد(٣٧٧١١(وفيه: حدثنا عبدالله و حدثنى أبى. ثنا سفيان...... و معلوم أن أحمد لم يرو عن الثورى، وإنما روى عن ابن عيينه. فإن ميلاده فى سنة ١٦٤هـ وقد توفى الثورى فى ١٦١هـ .انظر حلية الأولياء (١٦١١٩، ١٦٣)_

ذكركړى.هلته به سفيان ثورى رحمه الله مراد وى.(١)

③ **الاعمش:** دا مشهور امام حديث، ابو محمد سليمان بن مهران الاعمش الكوفى رحمه الله دي.ددوى حالات د كتاب الايمان «باب ظلم دون ظلم» لاندې تيرشوى دى.(٢)

④ **ابووائل:** دا مشهور مخضرم تابعى حضرت ابووائل شقيق بن سلمه اسدى كوفى رحمه الله دي.ددوى حالات هم د كتاب الايمان «باب خوف المؤمن من أن يحبط عمله وهو لا يشعر» لاندې تير شوى دى.(٣)

⑤ **حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه:** د حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه حالات هم د كتاب الايمان «باب ظلم دون ظلم» لاندې تير شوى دى.(٤)

قوله: قَالَ كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَتَخَوَّلُنَا بِالْمَوْعِظَةِ فِي الْأَيَّامِ كَرَاهَةَ السَّآمَةِ عَلَيْنَا: حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه فرمائى.چه نبى كريم ﷺ به مختلفو ورځو كښې مونږ ته د نصيحت فرمائيلو دپاره زمونږ د احوالو رعايت ساتلو. ددې خطرې نه چه مونږ ستړى نشو.زمونږ طبيعت كښې نفرت پيدا نشى.

د ،،يتخوّلنا،، معنى ،،يتخوّلنا،، د تخول نه مشتق دې.ددې معنى اصلاح كول او حفاظت كول دى.(٥) «المتخوّل: المتعهد».

علامه خطابى رحمه الله فرمائى.«الخائل: القائم بالأمر والمتعهد له، ويقال: فلان خائل مال، وخال مال، إذا كان حسن القيام عليه».(٦)

امام اصمعى رحمه الله فرمائى.چه دا لفظ ،،يتخوّننا،، دې.(٧) د ،،تخوّن،، معنى هم ،،تعهد،، او نګرانى كول دى.(٨) ددې ماخذ ،،خيانت،، دې.او د ،،تخوّن،، معنى ،،إجتنب الخيانة،، ده. لكه چه وئيلې شى.،،تحنّث،،او ،،تأثّم،،:« أى إجتنب الحنث والإثم» ګويا په دې كښې د ،،تجنّب،، خاصيت موجود دې.(٩)

---

(١) فتح البارى(١٦٢/١) وعمدة القارى(٤٤/٢)_
(٢) كشف البارى(٢٥١/٢)_
(٣) كشف البارى(٥٥٩/٢)_
(٤) كشف البارى(٢٥٧/٢)_
(٥) قال فى النهاية(٨٨/٢):...يتخولنا. يتعهدنا، من قولهم: فلان خائل مال، وهوالذى يصلحه ويقوم به..)_
(٦) غريب الحديث للخطابى(٤٣٧/٢) واعلام الحديث(١٩٤/١)_
(٧) النهاية(٨٨/٢)و عمدة القارى(٤٥/٢)_
(٨) المصدر السابق)_
(٩) فتح البارى(١٦٢/١)_

فرمائى چه ابوعمرو بن العلاﷺ كله د امام اعمش نه ،،يتخولنا،، روايت كول واوريدل. نو وې وئيل.چه دا باللام نه دې.بلكه بالنون دې.امام اعمشﷺ ددوى خبرې طرف ته هيڅ توجه ورنكړله.(١)

دغه شان ابوعبيد هروىﷺ په ،،كتاب الغريبين،، كښې د ابو عمرو شيبانى نه نقل كړى دى.هغوى به فرمائيل.چه صحيح لفظ ،،يتحولنا،، «بالحاء المهملة واللام»دې.چه ددې معنى ده.«يتطلب أحوالنا التى تنشط فيها للموعظة»(٢)

حافظ ابن حجرﷺ فرمائى.چه روايتاً ،،يتخولنا،، «بالخاء المعجمة و باللام» صحيح دې.خاص طور په دې وجه هم چه امام اعمش ددې په روايت كولو كښې متفرد نه دې.په راروان باب كښې ددوى متابعت منصور كوى.اگرچه نورې دواړه كلمې هم د معنى په لحاظ صحيح دى.خو كله چه د ،،يتخولنا،، معنى هم صحيح ده.او لفظاً هم دا اصح دې.نو په دې باندې هيڅ اعتراض كول پكار نه دى.(٣)

قوله: كَرَاهَةَ السَّآمَةِ عَلَيْنَا: دا مفعول له دې.يعنى په مونږ باندې سترې كيدل راتلل به نبى كريمﷺ نه خوښولو.په دې وجه به ئې زمونږ د طبيعتونو رعايت ساتلو.

،،علينا،، يا خو ،،الطارئة،، محذوف سره متعلق دې.چه دا به د ،،السآمة،، صفت وى.يعنى «كراهة السآمة الطارئة علينا» يا داسې اوونيلې شى.چه په ،،سآمة،، كښې چونكه د ،،مشقت،، معنى موجود ده.په دې وجه دا ،،على،، سره متعدى كړې شوې دې.او اصل صله محذوف ده.چه هغه ،،من الموعظة،، دې.اوس به تقدير د عبارت دا وى.«كراهة السآمة من الموعظة الشاقة علينا»(٤)

د حديثِ باب ترجمة الباب سره مطابقت: د حديث باب ترجمة الباب سره منطبق كيدل ښكاره دى.ځكه چه په ترجمه كښې د ،،تخول بالموعظة،، ذكر دې.او په حديث باب كښې دا صراحت سره مذكور دې.او په ترجمه كښې ،،كى لا ينفروا،، دې.په دې جزء باندې د حديث جمله «كراهة السآمة علينا» دلالت كوى.ځكه چه سترې كيدو باندې نفرت مرتب كيږى.گويا امام بخارىﷺ د ،،سآمة،، تفسير په ترجمة الباب كښې ذكركړې دې.چه ددې نه نفرت مراد دې.،،كما بينا سابقاً،،

---

١) فتح البارى(١٦٢/١، ١٦٣)_
٢)فتح البارى(١٦٣/١) وعمدة القارى(٤٥/٢)_
٣) فتح البارى(١٦٣/١)_
٤) فتح البارى(١٦٣/١)_

دا هم کيدې شي چه امام بخاري رحمه الله د ترجمة الباب رومبۍ حصه يعنی «تخول بالموعظة والعلم» ددې حديث نه ثابت کړې وی.او دويمه حصه «کی لا تنفروا» نې د راروان حديث نه ثابت کړې وی.چه په هغې کښې ذکر دی.«يسروا ولا تعسروا وبشروا ولا تنفروا».والله اعلم.

حديثِ باب

۶۹-((حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ قَالَ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو التَّيَّاحِ عَنْ أَنَسٍ(١) عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ يَسِّرُوا وَلَا تُعَسِّرُوا وَبَشِّرُوا وَلَا تُنَفِّرُوا))[۵۷۷۴]

رجال الحديث

① محمد بن بشار: دا د حديثو مشهور امام محمد بن بشار بن عثمان عبدی بصری رحمه الله دې.ابوبکر ددوی کنيت دې.بندار ددوی لقب دی.(٢) د بندار معنی حافظ ده.چونکه دې پخپله زمانه کښې د خپل وطن د حديثونو حافظ او جامع وو.په دې وجه ددوی لقب بندار شو.(٣)

دوی د يزيد بن زريع، معتمر بن سليمان، عبدالعزيز بن عبدالصمد العمی، محمد بن جعفر غندر، بهز بن اسد، جعفر بن عون، حجاج بن منهال، روح بن عُباده، ابوعاصم النبيل، عبدالرحمن بن مهدی، عفان بن مسلم، محمد بن عبدالرحمان الطفاوی، محمد بن عرعره، مکی بن ابراهيم، وکيع بن الجراح، يحي بن سعيد القطان، او ابوداؤد طيالسی رحمهم الله وغيره نه حديثونه روايت کړی دی.

ددوی نه روايت کونکو کښې أصحاب د اصول سته، ابراهيم حربی، بقی بن مخلد، ابو حاتم محمد بن ادريس الرازی، محمد بن اسحاق بن خزيمه، ابوزرعه، ابوالعباس السراج او زکريا ساجی رحمهم الله وغيره دی.(٤)

امام عجلی رحمه الله فرمائی.«بندار بصری، ثقة، کثير الحديث».(٥)

---

١) قوله:.عن أنس.. الحديث أخرجه البخاری أيضاً فی صحيحه(٩٠٥١٢) فی کتاب الأدب، باب قول النبی ﷺ: يسروا ولا تعسروا، رقم(٦١٢٥) ومسلم فی صحيحه(٨٣١٢) فی کتاب الجهاد والسير، باب تأمير الإمام الأمراء علی البعوث ووصية إياهم بآداب الغزو وغيرها)_

٢) تهذيب الکمال(٥١١\٢٤)_

٣) تهذيب الکمال(٥١١\٢٤) وسير أعلام النبلاء(١٤٤\١٣)_

٤) د شيوخ او تلامذه د تفصيل دپاره اوګورئ: تهذيب الکمال(٥١١\٢٤-٥١٤) وسير أعلام النبلاء(١٤٤\١٢، ١٤٥)_

٥) تهذيب الکمال(٥١٧\٢٤) و سير أعلام النبلاء(١٤٦\١٢)_

امام ابن خزيمه رحمه الله پخپل كتاب التوحيد كښي فرمائي.«أخبرنا إمام أهل زمانه في العلم والأخبار محمد بن بشار....»[١]
امام ابوحاتم رحمه الله فرمائي.«صدوق»[٢]
امام نسائي رحمه الله فرمائي.«صالح لا بأس به»[٣]
امام ابن حبان رحمه الله فرمائي.«وكان ممن يحفظ حديثه ويقرؤه من حفظه»[٤]
مسلمه بن قاسم رحمه الله فرمائي.«وكان ثقة مشهوراً»[٥]
امام دارقطني رحمه الله فرمائي.«من الحفاظ الأثبات»[٦]
البته عمروبن على الفلاس نه منقول دي.چه هغوى به دمحمد بن بشار رحمه الله تكذيب كولو.[٧]
خو محدثينو ددوى تكذيب نه دي قبول كړي.لكه چه حافظ ذهبي رحمه الله فرمائي.«فما أصغى أحد إلى تكذيبه لتيقنهم أن بندارا صادق أمين»[٨]
دغه شان عبدالله بن الدورقي فرمائي.«كنا عند ابن معين، وجرى ذكر بندار، فرأيت يحيى لا يعبأ به ويستضعفه»[٩]او ابن الدورقي فرمائي.«ورأيت القواريري لا يرضاه»[١٠]
خو عالمانو دا جرح هم نه ده قبول كړي.لكه چه ابوالفتح ازدي رحمه الله فرمائي.«بندار كتب الناس عنه، وقبلوه، وليس قول يحيى والقواريري مما يجرحه، وما رأيت ذكره إلا بخير وصدق»[١١]
حافظ ذهبي رحمه الله د يحيى بن معين او د قواريري په طرزعمل باندې تبصره كړې ده.او فرمائيلي ئې دي.«قد احتج به أصحاب الصحاح كلهم، وهو حجة بلا ريب»[١٢]

---

[١] سير أعلام النبلاء(١٢\١٤٥)_
[٢] تهذيب الكمال(٢٤\٥١٧)، وسير أعلام النبلاء(١٢\١٤٦)_
[٣] تهذيب الكمال(٢٤\٥١٧)وسير أعلام النبلاء(١٢\١٤٧)_
[٤] الثقات لابن حبان(٩\١١١)_
[٥] تهذيب التهذيب(٩\٧٢)_
[٦] المصدر السابق)_
[٧] ميزان الإعتدال(٣\٤٩٠) وسير أعلام النبلاء(١٢\١٤٧) وتهذيب الكمال(٢٤\٥١٥)_
[٨] ميزان الإعتدال(٣\٤٩٠) وقال الحافظ في هدى الساري(ص٤٣٧) ،و ضعفه عمرو بن عى الفلاس، ولم يذكر سبب ذالك. فما عرّجوا على تجريحه.)_
[٩] تهذيب الكمال(٢٤\٥١٥، ٥١٦) وسير أعلام النبلاء(١٢\١٤٧)_
[١٠] المصدر السابق)_
[١١] المصدر السابق)_
[١٢] ميزان الإعتدال(٣\٤٩٠)_

دغه شان د علي بن المديني رحمه الله خوني عبدالله فرمائي. چه ما د خپل پلار نه د «بندار، عن ابن مهدي، عن أبي بكر بن عياش، عن عاصم عن زر، عن عبدالله، عن النبي ﷺ : تسحروا فإن في السحور بركة» په باره کښې تپوس اوکړو.نو علي بن المديني رحمه الله اوفرمائيل. «هذا كذب حدثني أبوداؤد موقوفاً» او بيا دوی ددې سخت انکار اوکړو.([2])

خو ښکاره ده.چه دا جرح هم هيڅ قابل اعتناء (او قابل اعتبار) نه ده.ځکه چه

① اول خو ددې حديث متن مرفوعاً صحيح سند سره ثابت دې.([3]) .

② دويمه دا چه پخپله امام علي بن المديني دا موقوفاً روايت کوی.([4]) .

③ او دريمه داخبره هم ممکن ده.چه علي بن المديني دلته د ..کذب.. کوم لفظ استعمال کړې دې.دا د ..خطاء.. په معنی کښې وی.ځکه چه اهل حجاز دا د ..خطاء.. په معنی کښې استعمالوی.چه ددې تصريح ابن الانباری رحمه الله کړې ده.([5])

نو د علي بن المديني رحمه الله ..هذا كذب.. وئيل، ددوی په تکذيب باندې قطعي نه دې.بلکه خطاء باندې محمول دې.او ښکاره خبره ده.چه د يوې نيمې خطايئ نه څوك هم نشي بچ کيدې.او نه د داسې قسمه خطايانو په وجه يو راوی مجروح کيدې شی.خاص طور باندې هغه راوی په کوم چه د اصول سته مصنفينو اعتماد کړې وی.او د پوره امت عالمانو دا حجت ګرځولې وی.والله اعلم.

---

[1]) أخرج بهذا السند النسائي في سننه(۳۰۳۱۱) كتاب الصيام، باب الحث على السحور، وقال: وقفه عبيدالله بن سعيد، ثم ذكر حديث عبيدالله بن سعيد.)_

[2]) تهذيب الكمال(۵۱۵۱۲٤) وسير أعلام النبلاء(۱٤۷۱۱۲)_

[3]) هذا الحديث أخرجه البخاري في صحيحه(۲۵۷۱۱) كتاب الصوم، باب بركة السحور من غير إيجاب، رقم(۱۹۲۳) و مسلم في صحيه(۳۵۰۱۱) كتاب الصيام، باب فضل السحور وتاكيد استحبابه، رقم(۱۰۹۵) والنسائي في سننه(۳۰۳۱۱) كتاب الصيام باب الحث في السحور، والترمذي في جامعه في كتاب الصوم، باب ماجاء في فضل السحور.....رقم(۷۰۸) كلهم من حديث أنس رضي الله عنه وقال الترمذي:.وفي الباب عن أبي هريرة، وعبدالله بن مسعود، و جابر بن عبدالله، و إبن عباس، و عمرو بن العاص، والعرباض بن سارية، وعتبة بن عبدالله، و أبي الدرداء رضي الله عنهم .)_

[4]) وقد رواه عبيدالله بن سعيد، شيخ النسائي أيضاً موقوفاً كما سبق تخريجه.)_

[5]) قال المرتضى الزبيدي رحمه الله في تاج العروس(٤۵۱۱۱): قال ابن الانباري، إن الكذب ينقسم إلى خمسة أقسام: إحداهن تغيير الحاكي ما يسمع، وقوله مالا يعلم نقلا و روايةً..... الثاني: أن يقول قولاً يشبه الكذب ولا يقصد به إلا الحق...... الثالث: بمعنى الخطأ، وهو كثير في كلاهم.....والرابع: البطول، كذب الرجل: بمعنى بطل عليه أمله وما رجاه..... والخامس: بمعنى الإغراء.. وعلى الثالث (اى بمعنى الخطإ) خرّجوا حديث صلاة الوتر: ..كذب أبومحمد.. أي خطأ، و في التوشيح: أهل الحجاز يقولون: كذبت بمعنى ..أخطأت، وقد تبعهم فيه بقية الناس.....)_

د محمد بن بشار رحمه الله وفات په ۲۵۲ھ کښې شوې دې.[1] ،،رحمه الله تعالی رحمةً واسعةً،،_

⑵ يحي بن سعيد: دا مشهور امام سعيد بن يحي بن سعيد بن فروخ القطان تميمی رحمه الله دې ددوی حالات د کتاب الايمان «باب من الإيمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه» لاندې تيرشوی دی.[2]

⑶ شعبه: دا امام شعبة بن الحجاج رحمه الله دې.ددوی حالات هم مختصر د کتاب الايمان «باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده» لاندې تيرشوی دی.[3]

⑷ ابوالتياح: دا ابوالتياح (بفتح المثناة الفوقانية و تشديد التحتانية، وآخره حاء مهملة)[4] يزيد بن حميد ضبعی بصری رحمه الله دې.[5]

دوی د حضرت انس بن مالك، عبدالله بن الحارث بن نوفل رضي الله عنهما نه علاوه د ابوعثمان نهدی، مطرف بن عبدالله بن الشخير، ابومجلز، ابوزرعه بجلی، او حسن بصری رحمهم الله وغيره نه حديثونه روايت کوی.ددوی نه په روايت کونکو کښې سعيد بن ابی عروبه، شعبه، همام، حماد بن سلمه، حماد بن يزيد، اسماعيل بن عليه او ابوهلال راسبی رحمهم الله وغيره حضرات دی.[6]

امام احمد رحمه الله فرمائی.،،ثبت ثقة ثقة،،[7]

امام يحي بن معين، ابوزرعه، نسائی رحمهم الله فرمائی.،،ثقة،،[8]

امام علی بن المدينی رحمه الله فرمائی.،،معروف،،[9]

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائی.،،صالح،،[10]

ابن حبان رحمه الله دوی لره په ،،کتاب الثقات،، کښې ذکرکړې دې.[11]

ابن سعد رحمه الله فرمائی.«وكان ثقة وله أحاديث»[12]

---

[1] تهذيب الکمال(۵۱۸\۲۴)_
[2] کشف الباری(۲\۲)_
[3] کشف الباری(۶۷۸\۱)_
[4] فتح الباری(۱۶۳\۱)_
[5] تهذيب الکمال(۱۰۹\۳۲)_
[6] د شيوخ او تلامذه دپاره اوګورئ: تهذيب الکمال(۱۰۹\۳۲، ۱۱۰) وسير أعلام النبلاء(۲۵۱\۵)_
[7] تهذيب الکمال(۱۱۰\۳۲) وسير أعلام النبلاء(۲۵۲\۵)_
[8] تهذيب الکمال(۱۱۰\۳۲، ۱۱۱)_
[9] المصدر السابق)_
[10] المصدر السابق)_
[11] الثقات لابن حبان(۵۳۴\۵)_
[12] الطبقات لابن سعد(۲۳۸\۷)_

امام حاکم رحمه الله په ،، تاریخ نیسابور ،، کښې لیکی ،، ثقة مامون ،، [۱]
ددوی وفات ۱۲۸ھ کښې شوې دې. [۲] ،، رحمه الله تعالی رحمة واسعة ،، _

⑤ **انس رضی الله عنه:** د حضرت انس بن مالک رضی الله عنه حالات په کتاب الایمان کښې د «باب من الایمان أن یحب لأخیه مایحب لنفسه» لاندې تیرشوی دی. [۳]

قوله: قَالَ یَسِّرُوا وَلَا تُعَسِّرُوا وَبَشِّرُوا وَلَا تُنَفِّرُوا: نبی کریم صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل چه آسانی کوئ سختی مه کوئ خوشخبری ورکوئ .نفرت مه پیداکوئ.

د عبارت تشریح: امام نووی رحمه الله فرمائی چه د ،،یسّروا،، نه پس د ،،لاتعسّروا،، د تصریح فائده دا ده که چرې یو کس سره صرف یو ځل د ،،یسر،، معامله شوې وی او څو څو ځله د ،،عسر،، شوې وی نو په هغه به هم ،،یسروا،، صادقیږی. اوس ،،لاتعسّروا،، فرمائیلو سره نې د ،،تعسیر فی جمیع الأحوال،، نفی اوکړله. هم دا خبره د ،،بشّروا،، نه پس د ،،لاتنفّروا،، اضافه کښې هم ده. [۴]

د ،،تبشیر،، په مقابل کښې د ،،تنفیر،، راوړلو نکته: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه د ،،یسر،، او ،،عسر،، په مینځ کښې خو تقابل شته خو د ،،تبشیر،، او ،،تنفیر،، په مینځ کښې تقابل نشته. د ،،تبشیر،، مقابله ،،انذار،، سره ده نو دلته د ،،تنفیر،، په ځائې د ،،انذار،، ذکر کول پکار وو. [۵]

ددې جواب پخپله حافظ رحمه الله ورکړې دې چه چونکه په ابتداء د تعلیم کښې ،،انذار،، (چه دا په حقیقت کښې اخبار بالشر دې) موجب د تنفیر وی. په دې وجه دلته د ،،بشارت،، په مقابله کښې ،،نفرت،، ذکر شوې دې. [۱] او ،،تسکین،، د ،،تنفیر،، عن مقابل دې.
حضرت شیخ الهند رحمه الله فرمائی چه دلته د ،،بشروا،، په مقابله کښې د ،،انذار،، ذکر ځکه نه دې شوې چه ،،انذار،، پخپله په تبشیر کښې داخل دې او د مقصد په لحاظ سره انذار د بشارت مقابل او ددې ضد نه دې بلکه د بشارت یو فرد دې ددې وضاحت دا

---

[۱] تهذیب التهذیب (۳۲۱/۱۱)_
[۲] الکاشف (۳۸۱/۲) رقم (۶۲۹۲)_
[۳] کشف الباری (۴/۲)_
[۴] شرح النووي علی صحیح مسلم (۸۲/۲) کتاب الجهاد والسیر، باب تأمیر الإمام الأمراء علی البعوث و وصیته إیاهم بآداب الغزو وغیرها . وفتح الباری (۱۶۳/۱)_
[۵] فتح الباری (۱۶۳/۱)_
[۶] المصدر السابق)_ ددې نه علاوه د کتاب الادب په روایت کښې امام بخاری رحمه الله د ،،و سکّنوا ولا تنفروا،، الفاظ نقل کړی دی. (صحیح البخاری (۹۰۴/۲) کتاب الأدب. باب قول النبی صلی الله علیه وسلم: یسّروا ولا تعسّروا. رقم (۶۱۲۵)_

دي چه دلته په حديث شريف كښې د ،،يسّروا،،نه پس ،،لاتعسّروا،، او د ،،بشّروا،، نه پس ،،لا تنفّروا،، فرمائيلې شوى دى.ددې نه واضح طور باندې دا خبره معلوميږى.چه مقصد د يُسر او آسانتيا معامله ده.او د سختئ نه بچكول دى.چه دا د نفرت لاره ده.نو د ،،بشروا،، معنى دا شوه.چه سختئ پيدا كولو سره خلقو كښې نفرت مه پيدا كوئ.بلكه په ښائسته تدبير سره ئې په كار باندې اولګوئ.ځكه چه مشكلاتو پيدا كولو سره مقصد فوت كيږى.او هركله چه مقصد په كارباندې لګول شو. نو شاباشې وركول، د احساناتو دباؤ اچول، او يرول او دهمكى وركول، او انذار نه كار اخستل او په لار راوستل ټول برابر دى.ځكه چه د طبيعتونو د مختلف كيدو په وجه ددوى د متاثره كولو طريقې مختلف كيږى.

بعضې خلق په مختصره شان خبره متاثره كيږى.بعضې په مختصر باندې صبر نه كوى. هغوى كښې د اطاعت جذبه پيدا كولو دپاره د الله تعالى د احساناتو او د شپې ورځې د نعمتونو تذكره كول پكار وى.بعضې طبيعتونه داسې وى.چه د انعاماتو او احساناتو تذكرې كولو سره نه متاثره كيږى.دوى لره په مقصد باندې راوستلو دپاره د تخويف او انذار او د وعيدونو اورولو، د يرولو او دهمكيانو ضرورت وى.معلومه شوه.چه دير ځل انذار او تخويف هم بعضې ځايونو كښې د تبشير كار وركوى.نو ،،انذار،، د ،،تبشير،، مقابل او ضد نشو.بلكه په دې كښې شامل شو.(١)

حضرت علامه كشميرى ﷫ ددې حديث مفهوم دا بيان كړې دې.چه انذار او بشارت يوځائې يوځائې اوساتلې شى.صرف وعيدونه اورول پكار نه دى.بلكه كوم ځائې چه د رحمت ذكر وى.هلته د نعمتونو تذكره هم وى.كوم ځائې چه تخويف وى.هلته د ترجيه (او اميد) معامله هم وى.چه خوف او رجاء (اميد) دواړه يوځائې وى.البته مناسب دا ده.چه د بشارت اړخ مقدم كړې شى.(٢)

يو اهم وضاحت: يوه خبره په ذهن كښې كينول پكار دى.چه په حديث كښې د تيسير كوم حكم وركړې شوې دې.د هغې مقصد دا هيڅرې نه دې.چه مداهنت اختيار كړې شى.چه يو شرعى منكر (او ناروا كار) اوكتلې شى.او هغه سره مصالحت كول، دا بالكل ناجائز دى. نبى كريم ﷺ مقصد دا دې.چه د خلقو دين طرف ته راوستلو دپاره سختى اونكړې شى.په نرمئ او ملاطفت (مهربانئ) سره دين طرف ته دعوت وركړې شى.

مداهنت بل څيز دې.په دې كښې صراط مستقيم باندې د راوستلو كوشش نه كيږى.هلته سړې دا كوى.چه كوم خلق كار كوى.هغوى كولو ته پريخودلې شى.مونږ ته د نكير (منع كولو) او تنبيه كولو يا د ترغيب او تذكير ضرورت نشته.نو ددې اجازت نشته.

---

(١) فضل البارى (٢\٤٥، ٤٦)_

(٢) انوار البارى (٣\٧٧)_

۱۲- ((بَابٌ مَنْ جَعَلَ لِأَهْلِ الْعِلْمِ أَيَّامًا مَعْلُومَةً))

ما قبل باب سره مناسبت په دوارو بابونو کښې مناسبت واضح دې. څکه چه وړاندې باب کښې د «تخول بالموعظة والعلم» ذکر دې. چه ستړې والې او نفرت نه وی. په دې باب کښې ددې ستړې والې او نفرت دفع کولو طریقه ښودلې کیږی. چه د علم دپاره مخصوص ورځې مقرر کړې شی. ([1])

د ترجمة الباب مقصد چونکه د علم د حصول په سلسله کښې د زماني یا مکان په اعتبار سره تعین شرعاً ثابت نه دې. په دې وجه داسې قسمه تعین سره د بدعت توهم پیدا کیږی. ددې د دفع کولو دپاره امام بخاری رحمه الله دا باب قائم کړې دې. او دا بیانول غواړی. که اهل علم د تعلیم دپاره هفته کښې څه ورځ مخصوص او متعین کړی. نو دا تعین بدعت نه دې. په سنت کښې ددې اصل موجود دې. نبی کریم ﷺ به روزانه تعلیم نه فرمائیلو. د صحابه کرامو د طبیعت رعایت به ئې ساتلو. نو که معلم د متعلمینو (او شاګردانو) دپاره څه وختونه مقرر کړی. نو هیڅ باك نشته. ([2])

حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمه الله فرمائی. دا هم ممکن ده. چه امام بخاری رحمه الله په دې ترجمة الباب کښې یوې نکتې طرف ته اشاره کړې وی. او هغه دا چه تعلیم او تذکیر دپاره څه ورځې مقررول، تقصیر فی التبلیغ (او کوتاهی) نه ده. ([3])

حدیثِ باب

۷۰-((حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ قَالَ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ أَبِي وَائِلٍ ([4]) قَالَ كَانَ عَبْدُ اللَّهِ يُذَكِّرُ النَّاسَ فِي كُلِّ خَمِيسٍ فَقَالَ لَهُ رَجُلٌ يَا أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ لَوَدِدْتُ أَنَّكَ ذَكَّرْتَنَا كُلَّ يَوْمٍ قَالَ أَمَا إِنَّهُ يَمْنَعُنِي مِنْ ذَلِكَ أَنِّي أَكْرَهُ أَنْ أُمِلَّكُمْ وَإِنِّي أَتَخَوَّلُكُمْ بِالْمَوْعِظَةِ كَمَا كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَتَخَوَّلُنَا بِهَا مَخَافَةَ السَّآمَةِ عَلَيْنَا))[ر:۶۸]

رجال الحدیث

① عثمان بن ابی شیبه رحمه الله: دا عثمان بن محمد بن قاضی ابو شیبه ابراهیم بن عثمان عبسی کوفی رحمه الله دې. د مشهور محدث ابوبکر بن ابی شیبه رور دې. ابو شیبه ددوی د نیکه د ابراهیم کنیت دې. او ددوی د پلار نوم محمد دې. ([5]). عام طور باندې دوی په عثمان بن

---

[1] عمدة القاری(۴۷:۲)_
[2] لامع الدراری(۲۳۱۲)_
[3] ألابواب و التراجم لصحیح البخاری(ص۴۲)_
[4] (قد مر تخریجه قبل حدیث)_
[5] تهذیب الکمال(۴۷۸\۱۹) وسیر أعلام النبلاء(۱۵۲\۱۱)_

ابى شيبه او ددوى رور په ابوبكر بن ابى شيبه نوم سره ياديږي.د علم د طلب په سلسله كښې ئې د مكې مكرمې او د رئ سفر اوكړو.ډير حديثونه ئې اوليكل..مسند.. او ..تفسير.. ددوى علمى يادګار دې.(١)

دوى د شريك بن عبدالله، جرير بن عبدالحميد، حميد بن عبدالرحمن، سفيان بن عيينه، طلحه بن يحي زرقى انصارى، عبدالله بن المبارك، عبدالرحمن بن مهدى، عبدة بن سليمان، عفان بن مسلم، قبيصه بن عقبه، ابو معاويه محمد بن خازم الضرير، هشيم بن بشير، وكيع بن الجراح او يزيد بن هارون رحمهم الله وغيره نه د حديثو روايت كړې دې.

ددوى نه امام بخارى، امام مسلم، امام ابوداؤد، امام ابن ماجه، ابو حاتم، ابراهيم حربى، بقى بن مخلد، ابو يعلى موصلى، ابو القاسم بغوى، محمد بن سعد او محمد بن يحي ذهلى رحمهم الله وغيره حضرات روايت كوى.(٢)

ابوبكر الاثرم د امام احمد بن حنبل رحمه الله نه د عثمان بن ابى شيبه په باره كښې تپوس اوكړو.نو وې فرمائيل.«ماعلمت إلا خيرا» او امام احمد رحمه الله ددوى تعريف اوكړو.(٣)

امام يحي بن معين رحمه الله فرمائى.،،ثقة مامون،،(٤)

ابو حاتم رحمه الله فرمائى.،،هو صدوق،،(٥)

امام عجلى رحمه الله فرمائى.،،عثمان كوفى ثقة،،(٦)

د محمد بن عبدالله بن نمير رحمه الله نه ددوى په باره كښې تپوس اوشو.نو وې فرمائيل.«سبحان الله! ومثله يُسئل عنه؟ إنما يسئل هو عنا»(٧)

ابن حبان رحمه الله دوى لره په ..كتاب الثقات.. كښې ذكر كړې دې.(٨)

ددې توثيقاتو سره سره ددوى نه څه احاديث منكر هم رانقل دى.چه د هغې په وجه امام احمد رحمه الله څه نكير هم كړې دې.(٩)، خطيب بغدادى رحمه الله د هغې احاديثو تتبع (او تلاش) كړې دې.او يوځائې ئې جمع كړى دى.او د هغې عذر ئې هم بيان كړې دې.(١٠)

---

(١) تهذيب الكمال(١٩\٤٧٩)_

(٢) د شيوخ او تلامذه د تفصيل دپاره اوګورئ: تهذيب الكمال(١٩\٤٧٩ - ٤٨١) وسير(١١\١٥٢)_

(٣) تهذيب الكمال(١٩\٤٨١) وسير أعلام النبلاء(١١\١٥٢)_

(٤) سير أعلام النبلاء(١١\١٥٢)_

(٥) تهذيب الكمال(١٩\٤٨٢)_

(٦) تهذيب الكمال(١٩\٤٨٢)_

(٧) تهذيب التهذيب(٧\١٥٠)_

(٨) الثقات لإبن حبان(٨\٤٥٤)_

(٩) هدى السارى(ص ٤٢٤) وميزان الإعتدال(٣\٣٦، ٣٧)_

(١٠) هدى السارى(ص ٤٢٤)_

سره ددې چه د علمي مقام او لوئې مرتبې مالك وو.ددوی په مزاج کښې د مزاح ماده وه.تردې چه د قرآن کريم په آيت کښې به ئې تصحيف کولو.او بيا به ئې د هغې توجيه کوله.[1] ،،سامحه الله تعالى،،

په ۲۳۹ھ کښې ددوی وفات اوشو.[2] ،،رحمه الله تعالى رحمة واسعة،،_

(۴) جرير رحمه الله:دا جرير بن عبدالحميد بن قرط ضبی رازی دې.ابوعبدالله ددوی کنيت دې.[3]

ددوی د منصور بن المعتمر، عبدالملك بن عمير، بيان بن بشير، مغيره بن مقسم، عاصم الاحول، سليمان التيمي، امام اعمش، ليث بن ابی سليم، عطاء بن السائب، هشام بن عروه، او يحي بن سعيد انصاری رحمهم الله وغيره نه حديثونه روايت کړی دی.

ددوی نه روايت کونکو کښې ابو خيثمه زهير بن حرب،اسحاق بن راهويه ،سليمان بن حرب، عبدالله بن المبارك، ابوبكر بن ابی شيبه، عثمان بن ابی شيبه، علی بن المدينی، قتيبه بن سعيد ، محمد بن حميد رازی، محمد بن سلام بيكندی، يحي بن اكثم، يحي بن معين او ابوداؤد طيالسی رحمهم الله وغيره حضرات دی.[4]

امام يحي بن معين رحمه الله ددوی توثيق کړې دې.[5]

امام عجلی رحمه الله فرمائی.،،کوفی ثقة،،[6]

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائی.،،جرير ثقة،،[7]

امام نسائی رحمه الله فرمائی.،،ثقة،،[8]

عبدالرحمن بن يوسف بن خراش فرمائی.،،صدوق،،[9]

ابوالقاسم لالكائی رحمه الله فرمائی.((مجمع على ثقته))[10]

ابن سعد رحمه الله فرمائی.((وكان ثقة كثير العلم يُرحَل إليه))[11]

---

[1] تهذيب الكمال(۱۹\۴۸۶) وميزان الإعتدال(۳۷\۳) وسير أعلام النبلاء(۱۱\۱۵۲، ۱۵۳)_

[2] ميزان الإعتدال(۳۸\۳)_

[3] تهذيب الكمال(۱۴\۵۴۰)_

[4] دشيوخ او تلامذه د تفصيل دپاره اوګورئ: تهذيب الكمال(۱۴\۵۴۱- ۵۴۳) وسير أعلام النبلاء(۹\۱۰)

[5] تاريخ الدارمی(ص ۵۱) (رقم\۵۰۱)و (ص ۶۰) (رقم\۸۸)_

[6] تهذيب الكمال(۱۴\۵۵۰)_

[7] المصدر السابق)_

[8] المصدر السابق)_

[9] المصدر السابق)_

[10] المصدر السابق)_

[11] الطبقات لابن سعد(۷\۳۸۱)_

ابن عمار موصلى رحمه الله فرمائى «حجة كانت كتبه صحاحاً»[1]

ابن حبان رحمه الله دوى لره په ،،كتاب الثقات،، كښې ذكر كړې دې.[2]

ابو احمد الحاكم رحمه الله فرمائى.،،هو عندهم ثقة،،[3]

علامه خليلى په ،،الارشاد،، كښې فرمائى.،،ثقة متفق عليه،،[4]
البته قتيبه دوى لره تشيع طرف ته منسوب كړې دې.[5] او بعضې حضرات فرمائى چه په آخرى عمر كښې ددوى په حافظه كښې تغير راغلې وو.[6]
تركومه پورې چه حافظه كښې د تغير تعلق دې نو د امام يحي بن معين رحمه الله نه چه كله ددې په باره كښې تپوس اوكړې شو چه «كيف تروى عن جرير؟» نو وې فرمائيل «ألا تراه قد بيّن لهم أمرهم»[7] يعنى ددوى كوم حديثونه چه د عاصم الاحول او اشعث په واسطه نقل دى په هغې كښې اختلاط واقع شوې دې چه د هغې تعين شوې دې نو د جرير په احاديثو كښې هيڅ كلام نشته.والله اعلم.

په ۱۸۸ھ كښې ددوى وفات اوشو.[8] ،،رحمه الله تعالى رحمة واسعة،،_

③ **منصور رحمه الله**: دا مشهور محدث ابوعتاب منصور بن المعتمر السلمى الكوفى رحمه الله دې.[9]
دوى د ابو وائل، ربعى بن حراش، ابراهيم نخعى، امام مجاهد، سعيد بن جبير، امام شعبى، حسن بصرى، او عطاء بن ابى رباح رحمهم الله وغيره حضرات نه احاديث روايت كړى دى.ددوى نه ايوب سختيانى، امام اعمش، سليمان تيمى، شعبه، سفيان ثورى، قاضى شريك، ابوعوانه، معتمر بن سليمان، او سفيان بن عيينه رحمهم الله پشان ډيرو حضراتو احاديث روايت كړى دى.[10]

امام ابوزرعه رحمه الله فرمائى «أثبت أهل الكوفة منصور ثم مسعر»[11]

---

[1] ميزان الإعتدال(۱\۳۹٤) رقم(۱٤۶۶)_
[2] تهذيب التهذيب(۲\۷۷)_
[3] تهذيب التهذيب(۲\۷۷)_
[4] المصدر السابق)_
[5] هدى السارى(ص۳۹۵) وتهذيب التهذيب(۲\۷۷)_
[6] المصدر السابق)_
[7] تهذيب التهذيب(۲\۷۶، ۷۷)_
[8] تهذيب الكمال(٤\۵۵۱)_
[9] تهذيب الكمال(۲۸\۵٤۶، ۵٤۷)_
[10] د شيوخ او تلامذه د تفصيل دپاره اوګورئ: تهذيب الكمال(۲۸\ ۵٤۷- ۵٤۹) وسير أعلام النبلاء (۵\٤۰۲، ٤۰۳)_
[11] تهذيب الكمال(۲۸\۵۵۳)_

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائى. ,,ثقة،،[1] او هم دوى فرمائى. «الأعمش حافظ يدلس ويخلط، ومنصور أتقن منه لايخلط ولا يدلس»[2]

امام عجلى رحمه الله فرمائى. «كوفي ثقة، ثبت في الحديث، كان أثبت أهل الكوفة، وكان حديثه القدح، لايختلف فيه أحد، متعبد، رجل صالح»[3]

امام يحي بن معين رحمه الله فرمائى. «منصور أثبت من الحكم بن عتيبة ومنصور من أثبت الناس»[4]

امام يحي بن سعد القطان رحمه الله فرمائى. «كان منصور من أثبت الناس»[5]

ش امام عبدالرحمن بن مهدى رحمه الله فرمائى. «حفاظ الكوفة أربعة، عمرو بن مرة، ومنصور، وسلمة بن كهيل، وأبوحصين»[6]

امام سفيان ثورى رحمه الله فرمائى. «ما خلفت بعدى بالكوفة آمن على الحديث من منصور»[7]

امام سعد رحمه الله فرمائى. «وكان ثقة مأمونا كثير الحديث رفيعا عاليا»[8]

ابن حبان رحمه الله دوى لره په ,,كتاب الثقات،، كښې ذكر كړې دې.[9]

دې ټولو توثيقاتو په مقابله كښې امام عجلى او حماد بن زيد رحمهما الله ددوى په باره كښې ذكر كړې دى. چه په دوى كښې تشيع وو. لكه چه امام عجلى رحمه الله فرمائى. «وكان فيه تشيع قليل ولم يكن بغال»[10]

او حماد بن زيد رحمه الله فرمائى. «رأيت منصور بن المعتمر صاحبكم، وكان من هذه الخشبية، [11] وما أراه كان يكذب، قلت: القائل الذهبي: الخشبية: هم الشيعة»[12]

---

[1] المصدر السابق)_

[2] تهذيب الكمال(۲۸\۵۵٤)_

[3] المصدر السابق)_

[4] تهذيب الكمال(۲۸\۵۵۲)_

[5] سير أعلام النبلاء(۵\٤۰۷)_

[6] سير أعلام النبلاء(۵\٤۱۲)_

[7] المصدر السابق)_

[8] الطبقات لابن سعد(۶\۳۳۷)_

[9] الثقات لابن حبان(۷\٤۷۳، ٤۷٤)_

[10] تهذيب التهذيب(۱۰\۳۱۵)_

[11] قال الزبيدى فى تاج العروس(۱۱\۲۳٤): ..والخشبية، محركة: قوم من الجهمية، قاله الليث. يقولون: إن الله تعالى لا يتكلم، وإن القرآن مخلوق. وقال ابن الأثير: هم أصحاب المختار بن أبى عبيد: ويقال: هم ضرب من الشيعة. قيل: لأنهم حفظوا خشبة زيد بن على حين صلب....وقال منصور بن المعتمر: إن كان من يحب عليا يقال له: خشبي فاشهدوا أني سأحبه. قال الذهبي: قاتلوا مرة بالخشب فعرفوا بذالک.)_

[12] سير أعلام النبلاء(۵\٤۰۸)_

خو اول خو پخپله دا حضرات فرمائی.چه تشیع کم وو.او په دوی کښې غلو نه وه.او حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی.«تشیعه حب وولاء فقط»[1]

په ۱۳۲ھ کښې دوی وفات شو.[2] ،،رحمه الله تعالی رحمة واسعة،،_

④ ابووائل رحمه الله: دا ابو وائل شقیق بن سلمه اسدی کوفی رحمه الله دې.ددوی حالات په کتاب الایمان کښې د «باب خوف المؤمن من أن یحبط عمله وهو لا یشعر» لاندې تیر شوی دی.[3]

قوله: كَانَ عَبْدُ اللهِ يُذَكِّرُ النَّاسَ فِي كُلِّ خَمِيسٍ : حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه به هر زیارت خلقو ته نصیحت کولو.

د حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه تذکره وړاندې په کتاب الایمان کښې د «باب ظلم دون ظلم» لاندې شوې ده.[4]

قوله: فَقَالَ لَهُ رَجُلٌ يَا أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ لَوَدِدْتُ أَنَّكَ ذَكَّرْتَنَا كُلَّ يَوْمٍ: دوی ته یوکس اووئیل.اې ابو عبدالرحمن! زما خواهش دې.چه تاسو مونږ ته روزانه نصیحت کوئ.

د ،،رجل،، نه څوک مراد دې؟ ددې مبهم ،،رجل،، نه مراد غالباً یزید بن معاویه نخعی رحمه الله دې.[5] د کتاب الدعوات روایت نه هم دا معلومیږی.ځکه چه په هغې کښې ابو وائل فرمائی.: «کنا ننتظر عبد الله، إذ جاء یزید بن معاویة فقلنا: ألا تجلس؟ قال: لا ولکن أدخل، فأخرج إلیکم صاحبکم وإلا جئت أنا فجلست، فخرج عبد الله، وهو آخذ بیده، فقام علینا، فقال: أما إنی أخبر بمکانکم، ولکنه یمنعنی من الخروج إلیکم، أن رسول الله صلی الله علیه وسلم کان یتخولنا بالموعظة فی الأیام، کراهیة السآمة علینا»[6]

په دې روایت کښې د یزید بن معاویه نخعی ذکر راغلې دې.چه دوی حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه په وعظ کولو باندې د راضی کولو کوشش کړې وو.په دې وجه عین ممکن ده.چه په روایت باب کښې د ،،رجل،، نه مراد هم دوی وی.

روزانه وعظ کول مناسب نه دی

قوله: قَالَ أَمَا إِنَّهُ يَمْنَعُنِي مِنْ ذَلِكَ أَنِّي أَكْرَهُ أَنْ أُمِلَّكُمْ وَإِنِّي أَتَخَوَّلُكُمْ بِالْمَوْعِظَةِ كَمَا كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَتَخَوَّلُنَا بِهَا مَخَافَةَ السَّآمَةِ عَلَيْنَا: وې فرمائیل.چه د روزانه وعظ او نصیحت نه زما دپاره مانع دا دې.چه ماته دا خوښه نه ده. چه زه تاسو په ستړی کیدو (او ستومانه کیدو) کښې مبتلا کړم.زه په نصیحت کولو کښې

---

[1] سیر أعلام النبلاء(۵\۴۰۷)_

[2] تهذیب الکمال(۲۸\۵۵۵)_

[3] کشف الباری(۲\۵۵۹)_

[4] کشف الباری(۲\۲۵۷)_

[5] فتح الباری(۱\۱۶۴)_

[6] صحیح البخاری(۲\۹۵۹) کتاب الدعوات. باب الموعظة ساعة بعد ساعة. رقم(۶۴۱۱)_

ستاسو دپاره د موقعې او وخت رعايت کوم.لکه څنګه چه به نبی کریم ﷺ زمونږه موقعه او وخت کتلو.نومونږ ته به ئې نصیحت کولو.هغوی ته هم دا یره وه.چه مونږ ستړی نشو.(او زمونږ نفرت پیدا نشی).

مطلب دا دې چه د کوم شوق اظهار تاسو کوئ.په صحابه کرامو ﷺ کښې ددې نه زیات شوق او جذبه موجود وه.ددې باوجود به نبی کریم ﷺ په تعلیم او تذکیر کښې زمونږ د طبیعت لحاظ ساتلو.ستاسو ذوق او شوق د صحابه کرامو ﷺ د ذوق او شوق برابر نه دې. هرکله چه هغوی د زړه د تنګیدو لحاظ ساتلو.او د تعلیم او موعظت عمل ئې جاری ساتلې دې.نو زما دپاره څنګه مناسب کیدې شی.چه بلا ناغه تعلیم او تذکیر جاری اوساتم.لکه څنګه چه به د نبی کریم ﷺ د رغبت (او شوق) لحاظ ساتلو.دغه شان زه هم رعایت کوم

١٣- بَابٌ مَنْ يُرِدِ اللّٰهُ بِهِ خَيْرًا يُفَقِّهْهُ فِي الدِّينِ

ما قبل باب سره مناسبت: په تیرشوی باب کښې د هغه سړی حال مذکور دې.چه هغه د تعلیم او تذکیر کار کوی.او خلقو ته ددین خبرې ښائی.هغوی په نفع او نقصان باندې پوهوی.چونکه دا کار د ،،فقیه فی الدین،، دې.په دې وجه مذکوره باب کښې د ،،فقیه فی الدین،، تعریف فرمائی.(١)

د ترجمة الباب مقصد: حضرت شیخ الهند ﷺ فرمائی.چه د ترجمة الباب او ددې لاندې د ذکرشوی حدیث نه دوه خبرې ښکاره کیږی:

① یودا چه ،،فقه فی الدین،، ډیر لوئې خیر دې.

② دویمه دا چه ،،فقه فی الدین،، د الله تعالی عطاء ده.تردې چه نبی کریم ﷺ هم ،،وإنما أنا قاسم،، فرمائیلو سره خپل عذر ښکاره کوی.چه ددې نه د ،،فقه فی الدین،، عظمت او فضیلت ښکاره کیږی.(٢)

حديث باب

٧١-((حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ عُفَيْرٍ قَالَ حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ عَنْ يُونُسَ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ قَالَ حُمَيْدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمٰنِ سَمِعْتُ مُعَاوِيَةَ(٣) خَطِيبًا يَقُولُ سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

---

(١) عمدة القاری(٢/٧٤٨)_

(٢) الأبواب و التراجم(ص٤٦)_

(٣) قوله: ،،سمعت معاوية خطيباً،،: الحديث أخرجه البخاری أيضاً فی صحيحه(١/٤٣٩) فی كتاب فرض الخمس. باب قول الله تعالى ﴿فَأَنَّ لِلّٰهِ خُمُسَهُ﴾ رقم(٣١١٦) و(١/٥١٤) كتاب المناقب. باب (بدون ترجمة. بعد باب سؤال المشركين أن يريهم النبی ﷺ آية فأراهم انشقاق القمر)رقم(٣٦٤١) و(٢/١٠٨٧) كتاب الإعتصام بالكتاب والسنة. باب قول النبی ﷺ: لاتزال طائفة من أمتی ظاهرين على الحق. رقم(٧٣١٢) و(٢/١١١١) كتاب التوحيد. باب قول الله تعالى ﴿إِنَّمَا قَوْلُنَا لِشَيْءٍ﴾ رقم(٧٤٦٠) ومسلم فی صحيحه (١/٣٣٣) كتاب الزكاة. باب النهی عن المسألة و(٢/١٤٣) كتاب الإمارة. باب قوله ﷺ: لاتزال طائفة من أمتی....و إبن ماجه فی سننه(ص ٢٠) المقدمة. باب فضل العلماء الحث على طلب العلم. رقم(٢٢١)

يَقُولُ مَنْ يُرِدِ اللَّهُ بِهِ خَيْرًا يُفَقِّهُهُ فِي الدِّينِ وَإِنَّمَا أَنَا قَاسِمٌ وَاللَّهُ يُعْطِي وَلَنْ تَزَالَ هَذِهِ الأُمَّةُ قَائِمَةً عَلَى أَمْرِ اللَّهِ لَا يَضُرُّهُمْ مَنْ خَالَفَهُمْ حَتَّى يَأْتِيَ أَمْرُ اللَّهِ)) [۳۰۴۸، ۲۹۴۸، ۳۲۳۳، ۶۸۸۲، ۷۰۲۲]

رجال الحديث

① سعيد بن عفير رحمه الله: دا سعيد بن كثير بن عفير رحمه الله دي. كله كله نيكه طرف ته نسبت كولو سره سعيد بن عفير وئيلې كيږي. لكه څنګه چه دلته كښې هم داسې دي. ابو عثمان ددوى كنيت دي.[1] دوى د انصار د موالى څينو دي. په ۱۴۶ هـ كښې ددوى ولادت اوشو.[2]

دوى د امام مالك، ليث بن سعد، سليمان بن بلال، عبدالله بن لهيعه، عبدالله بن وهب، يحي بن ايوب او يعقوب بن عبدالرحمن اسكندرانى رحمهم الله وغيره نه احاديث روايت كوى. ددوى نه په روايت كونكو كښې امام بخارى، امام ابن معين، عبدالله بن حماد آملى، يحي بن عثمان بن صالح، ابوالزنباع روح بن الفرج او احمد بن حماد زغبه رحمهم الله وغيره حضرات دى.[3]

امام ابو حاتم رحمه الله فرمائى. ((لم يكن بالثبت، كان يقرأ من كتب الناس، وهو صدوق))[4]

امام ابن معين رحمه الله فرمائى. ((ثقة لا بأس به))[5]

امام نسائى رحمه الله فرمائى. ((سعيد بن عفير صالح))[6]

حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى. ((وكان ثقة إماما من بحور العلم))[7]

امام حاكم رحمه الله فرمائى. ((إن مصر لم تخرج أجمع للعلوم منه))[8]

امام بن معين رحمه الله فرمائى. ((رأيت بمصر ثلاث عجائب: ألنيل، والأهرام، وسعيد بن عفير))[9]

حافظ ذهبى رحمه الله په دوى باندې تبصره كولو كښې ليكى. ((حسبك أن يحى إمام المحدثين انبهر لابن عفير))[10]

ابن حبان رحمه الله دوى لره په ،، كتاب الثقات،، كښې ذكر كړې دې.[11]

---

[1] تهذيب الكمال (۱۱\۳۶، ۳۷)_
[2] سير أعلام النبلاء (۱۰\۵۸۳)_
[3] دشيوخ اوتلامذه دتفصيل دپاره اوګورى: تهذيب الكمال (۱۱\۳۷، ۳۸) وسير أعلام النبلاء (۱۰\۵۸۳)
[4] تهذيب الكمال (۱۱\۳۸)_
[5] تهذيب التهذيب (٤\۷۵)_
[6] المصدر السابق)_
[7] سير أعلام النبلاء (۱۰\٥٨٤)_
[8] تهذيب التهذيب (٤\۷۵)_
[9] سير أعلام النبلاء (۱۰\٥٨٤)_
[10] المصدر السابق)_
[11] الثقات لابن حبان (۸\۲۶۶)_

ابن يونس رحمه الله فرمائی: «كان سعيد من أعلم الناس بالأنساب، والأخبار الماضية، وأيام العرب والتواريخ، كان في ذالك كله شيئاً عجيباً، وكان مع ذالك أديباً فصيحاً، حسن البيان، حاضر الحجة، لا تمل مجالسة، ولا ينزف علمه، قال: وكان شاعر أمليح الشعر.....»[1]

البته امام ابواسحاق سعدی جوزجانی رحمه الله ددوی په باره کښې فرمائیلی دی. «فيه غير لون من البدع، وكان مخلطاً غير ثقة»[2] خو ابن عدی رحمه الله ددوی په تردید کښې لیکلی دی. «هذا الذی قاله السعدی لامعنى له، ولم أسمع أحداً، ولا بلغني من أحد من الناس كلاماً في سعيد بن كثير بن عفير، وهو عند الناس صدوق، ثقة، وقد حدث عنه الأئمة من الناس، إلا أن يكون السعدی أراد به سعيد بن عفير آخر، وأنا لا أعرف سعيد بن عفير غير المصری.....»[3]

حافظ ابن عدی رحمه الله ددوی دوه منکر حدیثونه نقل کړی دی.او
فرمائیلی ئې دی.چه ماته سوا ددې دوو حدیثونو نه زیاتی بل کوم منکر روایت ملاو نشو. او په دې دواړو روایتونو کښې هم چه کوم نکارت راغلې دې.هغه ددوی د خوی عبدالله بن سعید په وجه راغلې دې.ځکه چه سعید بن عفیر مستقیم الحدیث دې.[4] حافظ ذهبی رحمه الله ددې دواړو حدیثونو نه علاوه یو بل حدیث هم ذکر کړې دې.چه هغه منکر دې.خو ددې نکارت سبب ئې ددوی استاذ یحي بن ایوب ګرځولې دې.[5]

او حافظ ذهبی رحمه الله دا هم فرمائی. «من كان في سعة علم سعيد فلا غرو أن ينفرد.....»[6] بیا حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی. «لم يكثر عنه البخاری»[7] یعنی اول خو ددوی منکر احادیث د شمیر یو څو حدیثونه دی.چه دا متعین او معلوم دی.ددې نه علاوه امام بخاری رحمه الله ددوی نه کثرت سره روایتونه هم نه دی نقل کړی.

په ۲۲۶ھ کښې ددوی وفات اوشو.[8] ، رحمه الله تعالى رحمة واسعة، _

② ابن وهب رحمه الله: دا د حدیثو او فقهې مشهور امام ابو محمد عبدالله بن وهب بن مسلم قرشی فهری مصری رحمه الله دې.[9]

---

[1] تهذيب التهذيب (٤٠١١١)_
[2] الكامل لابن عدی (٤١١١٣)_
[3] المصدر السابق)_
[4] الكامل (٤١١١٣، ٤١٢)_
[5] ميزان الإعتدال (١٥٥١٢)_
[6] سير أعلام النبلاء (٥٨٥١١٠)_
[7] هدى السارى (٤٠٦)_
[8] سير أعلام النبلاء (٥٨٦١١٠)_
[9] تهذيب الكمال (٢٧٧١١٦)_

دوی د ابن جريج، یونس بن یزید ایلی، حنظله بن ابی سفیان، امام مالك لیث بن سعد، ابن لهیعه، حرمله بن عمران، اسامه بن زید لیثی، حیوه بن شریح، موسی بن ایوب غافقی او افلح بن حمید رحمهم الله وغیره ډیر حضراتو نه روایت کوی.ددوی نه روایت کونکو کښي ددوی د شیخ لیث بن سعد نه علاوه عبدالرحمن بن مهدی، احمد بن صالح، حارث بن مسکین، سحنون بن سعید، یحي بن یحي لیثي، یونس بن عبدالاعلی، اصبغ بن الفرج او سعید بن ابی مریم رحمهم الله وغیره ډیر حضرات دی.(١)

عبدالله بن وهب رحمه الله په ١٢٥هـ کښي پیدا شو.(٢) د بعضو صغار تابعینو نه دوی ته لقاء حاصل ده.(٣)

په دوی کښي د علم حاصلولو شوق څنګه پیدا شو؟ د خپل طالب علمۍ قصه ذکر کولو کښي فرمائی چه زه په شروع کښي عبادت طرف ته راغب ووم.شیطان زما په زړه کښي وسوسه اچول شروع کړل.او زه د حضرت عیسی علیه السلام په باره کښي سوچ کښي پریوتلم چه الله تعالی هغوی څنګه پیدا کړل.داسې قسمه نورو سوالونو زما په زړه کښي ځائې اونیولو.ما یو سړی ته شکایت اوکړو.هغوی اوفرمائیل.،،أطلب العلم،، نو د هغوی دا ارشاد زما د علم طلب کولو سبب جوړ شو.(٤)

امام احمد بن حنبل رحمه الله فرمائی.((عبدالله بن وهب صحيح الحديث، يفصل السماع من العرض، والحديث من الحديث، ما أصح حديثه وأثبته....))(٥)

امام یحي بن معین رحمه الله فرمائی.،،ثقة،،(٦)

امام ابو زرعه رحمه الله فرمائی.((نظرت في حديث ابن وهب نحو ثمانين ألف حديث، من حديثه من المصريين وغيرهم، فما أعلم أني رأيت له حديثا لا أصل له، وهو ثقة))(٧)

امام ابوحاتم رازی رحمه الله فرمائی.((هو صدوق صالح الحديث))(٨)

امام ابن عدی رحمه الله فرمائی.((وعبدالله بن وهب من أجلة الناس ومن ثقاتهم....، ومن يكون له من

---

(١) د شیوخ او تلامذه د تفصیل دپاره اوګورئ: تهذیب الکمال(٢٧٧/١٦- ٢٨٢) وسير أعلام النبلاء (٢٢٣/٩-٢٢٥)_

(٢) سير أعلام النبلاء(٢٣٢/٩)_

(٣) سير أعلام النبلاء(٢٢٤/٩)_

(٤) جامع بيان العلم وفضله(١٢٩/١) باب تفضيل العلم على العبادة. رقم(١٢٨)_

(٥) تهذيب الكمال(٢٨٢/١٦) والإنتقاء في فضائل الأئمة الثلاثة الفقهاء.(ص٩٣)_

(٦) تهذيب الكمال(٢٨٣/١٦) وسير أعلام النبلاء.(٢٢٦/٩)_

(٧) الإنتقاء(ص٩٤) وتهذيب الكمال(٢٨٤/١٦) وسير أعلام النبلاء.(٢٢٥/٩)_

(٨) سير أعلام النبلاء(٢٢٦/٩) و تهذيب الكمال(٢٨٤/١٦)_

الأصناف مثل ما ذكرته أستغنى أن يذكر له شئ، ولا أعلم له حديثاً منكراً إذا حدث عنه ثقة من الثقات»[1]
امام ابن حبان رحمه الله دوى لره په كتاب الثقات كښې ذكر كړې دې. او ليكلى ئې دى.
«وكان ممن جمع وصنف، وهو الذى حفظ على أهل الحجاز ومصر حديثهم، وعنى بجمع ما رووا من المسانيد والمقاطيع، وكان من العباد.....»[2]
ابن سعد رحمه الله فرمائى. «وكان كثير العلم، ثقة فيما قال، حدثنا،،»[3]
امام عجلى رحمه الله فرمائى. «مصرى، ثقة، صاحب سنة، رجل صالح، صاحب آثار»[4]
امام نسائى رحمه الله فرمائى. «ثقة، ما أعلمه روى عن الثقات حديثاً منكراً»[5]
ساجى رحمه الله فرمائى. «صدوق ثقة، وكان من العباد»[6]
خليلى رحمه الله فرمائى. «ثقة متفق عليه»[7]
امام مالك رحمه الله به ابن وهب په ،،مفتى مصر،، او ،،فقيه مصر،، القابو سره يادولو.[8]
حافظ ابن عبد البر رحمه الله فرمائى. «يقولون إن مالكاً رحمه الله لم يكتب إلى أحد كتاباً يُعَنوِنُه بالفقيه إلا إلى ابن وهب»[9]
البته ابن عدى رحمه الله دوى لره په ،،الكامل،، كښې ذكركړې دې.[10] او په دې كښې ئې د يحي بن معين نه نقل كړى دى.چه «ابن وهب ليس بذاك وابن جريج، كان يستصغره»[11]
د امام نسائى او امام احمد رحمهما الله جرح او د هغې ترديد: امام نسائى رحمه الله فرمائى. «كان يتساهل فى الأخذ ولا بأس به»[12]

---

[1] الكامل (٢٠٥\٤)_
[2] الثقات (٣٤٦\٨) بتصرف ما وقع فى هذه العبارة من التحريفات، وانظر تهذيب الكمال (٢٨٥\١٦) وميزان الإعتدال (٥٢٣\٢)_
[3] الطبقات لإبن سعد (٥١٨\٧)_
[4] تهذيب التهذيب (٧٣\٦)_
[5] تهذيب التهذيب (٧٤\٦) وسير أعلام النبلاء (٢٢٨\٩)_
[6] تهذيب التهذيب (٧٤\٦)_
[7] المصدر السابق)_
[8] سير أعلام النبلاء (٢٢٧\٩) وتهذيب التهذيب (٧٣\٦، ٧٤)_
[9] الإنتقاء (ص ٩٤)_
[10] الكامل (٢٠٢\٤)_
[11] الكامل (٢٠٢\٤)_
[12] تهذيب التهذيب (٧٤\٦)_

او امام احمد رحمه الله نه چه کله تپوس اوشو «ألیس کان سیئ الأخذ؟» نو دوی اوفرمائیل «بلی»[۱] ترکومه پورې چه د ابن معین رحمه الله کلام دې.نو د جمهورو عالمانو د توثیقاتو نه علاوه ددوی خپل توثیق هم وړاندې تیر شوې دې.نو ددې توثیقاتو په مقابله کښې ددې جرح هیڅ حیثیت نه پاتې کیږی.

ترکومه پورې چه د امام احمد او امام نسائی رحمهما الله دوی لره د ، ،سیئ الأخذ، ، یا د ، ،متساهل، ، گرځولو تعلق دې.نو اول خو دا د تحمل حدیث په یو مخصوص صورت باندې رد کول مقصود دی.چه ددې د امام ابن وهب نه علاوه یو ډیر لوئې جماعت قائل دې.هغه صورت دا دې. چه دوی د ، ،اجازت حدیث، ، په بنیاد باندې د ، ،حدثنا، ، په الفاظو سره د ادا صحیح کیدو قائل وو.او په دې باندې عامل وو.([۲])

بیا دویمه خبره دا هم ده.چه کوم خائې کښې امام احمد رحمه الله ددوی د ، ،سیئ الأخذ، ، کیدو ذکر کوی.هلته ورسره دا تصریح هم کوی.چه «ولکن إذا نظرت فی حدیثه وما روی عن مالك وجدته صحیحاً»[۳] «وفی بعض الروایات: ، ،وما روی عن مشائخه وجدته صحیحاً، ،»[۴]

او امام نسائی رحمه الله دوی لره اگرچه ، ،متساهل فی الاخذ، ، گرځولې دې.خو هغوی پخپله فرمائی «ثقة، ما أعلمه روی عن الثقات حدیثاً منکراً»[۵]

حافظ ابن عدی چه ددوی ذکر په ، ،الکامل، ، کښې کړې دې.چه دا د ضعفاء د تذکرې دپاره مخصوص دې.په دې باندې حافظ ذهبی رحمه الله تنقید کړې دې.او فرمائیلی ئې دی. «تناکد[۶] ابن عدی بإیراده فی الکامل»[۷]

حافظ ذهبی رحمه الله په دوی باندې تبصره کولو کښې بالکل صحیح فرمائیلی دی.چه «وعبدالله: حجة مطلقاً، وحدیثه کثیر فی الصحاح، وفی دواوین الإسلام، وحسبك بالنسائی وتعنته فی النقد حیث یقول: وابن وهب ثقة، ما أعلمه روی عن الثقات حدیثاً منکراً»[۸]

---

[۱]) میزان الإعتدال(۲\۵۲۳)_

[۲]) قال الساجی:...وکان یتساهل فی السماع. لأن مذهب أهل بلده أن الإجازة عندهم جائزة. ویقول فیها: حدثنی فلان.. تهذیب التهذیب(۶\۷۴). وقال الذهبی فی السیر(۹\۲۳۱): هذا الفعل مذهب طائفة. و إن الروایة سائغة به. وبه یقول الزهری و إبن عیینة.. وقال فی المیزان(۲\۵۲۱): هذا مذهب الجماعة. وإن کان علی عبدالله فیه عتب فابن عیینة شریکه فیه.)_

[۳]) الانتقاء(ص۹۳)_

[۴]) تهذیب الکمال(۱۶\۲۸۲) وسیر أعلام النبلاء(۹\۲۲۶) ومیزان الإعتدال(۲\۵۲۳)_

[۵]) تهذیب التهذیب(۶\۷۴)_

[۶]) تناکد القوم: تعاسروا وضایق بعضهم بعضاً. المعجم الوسیط(۲\۹۵۱)_

[۷]) میزان الإعتدال(۲\۵۲۱)_

[۸]) سیر أعلام النبلاء(۹\۲۲۸)_

او هم دوی فرمائی «وقد تعقل بعض الأئمة على ابن وهب في أخذه للحديث، وأنه كان يترخص في الأخذ، وسواء ترخص و رأی ذالك سائغاً أو تشدد، فمن يروی مائة ألف حديث، ويندر المنكر في سعة ماروی، فإليه المنتهى في الإتقان»[1]

د قضاء عهده مسترد کولو حیله ابن وهب رحمه الله لره حاکم وخت د قضاء عهدې قبلولو باندې مجبور کړو.نو دوی پخپل ځان باندې جنون راوستلو او په دې طریقه ئې د قضاء عهدې قبلولو نه انکار اوکړو.[2]

دابن وهب رحمه الله ډیر تصنیفات دی.په هغې کښې «کتاب الجامع»، «کتاب البیعة»، «المناسك»، «المغازی»، «الردة»، او «تفسیر غریب الموطا» مشهور دی.[3] دوی د امام مالك رحمه الله نه د موطا هم روایت کړې دې.او د موطا په مشهورو نسخو کښې ددوی نسخه خاص اهمیت لری.[4]

د وفات واقعه ددوی د وفات واقعه داسې پیښه شوه.چه ددوی په وړاندې ددوی خپل تصنیف «أهوال القیامة» اولوستلې شو.وئیلې شی.چه رومبې بې هوشی او غوټه شان راغله.او بیا هم په دې حال کښې وفات شو.[5]

ددوی د وفات کال ۱۹۷ ه دې.[6] «رحمه الله تعالى رحمة واسعة»_

۳ **یونس رحمه الله**:[7] دا یونس بن یزید ایلی قرشی رحمه الله دې.ددوی کنیت ابویزید دې.[8]

دوی د ابن شهاب زهری، نافع مولی د ابن عمر، قاسم بن محمد بن ابی بکر، عکرمه مولی ابن عباس، عمارة بن غزیه. او د خپل رور ابوعلی بن یزید رحمهم الله وغیره نه روایت کوی. ددوی نه لیث بن سعد، یحي بن ایوب، نافع بن یزید، اوزاعی، جریر بن حازم، عبدالله بن المبارك، بقیة بن الولید، سلیمان بن بلال او محمد بن فلیح رحمهم الله وغیره ډیر حضرات روایت کونکی دی.[9]

دوی د امام زهری رحمه الله په خدمت کښې دولس یا څوارلس کاله پاتې شوی دی.[10]

---

[1] المصدر السابق)_
[2] سیر أعلام النبلاء(۹\۲۳٤)_
[3] سیر أعلام النبلاء(۹\۲۲۵)_
[4] مقدمة التعلیق الممجد(ص۱۸) ومقدمة أوجز المسالک((۱\۳۶)_
[5] الانتقاء(ص ۹٤) وسیر أعلام النبلاء(۹\۲۲۶)_
[6] الکاشف(۱\۶۰۶) رقم(۳۰٤۸)_
[7] ددوی مختصر ترجمه په کشف الباری(۱\٤۶۳) کښې تیره شوې ده._
[8] تهذیب الکمال(۳۲\۵۵۱، ۵۵۲) وسیر أعلام النبلاء(۶\۲۹۷)_
[9] دشیوخ اوتلامذه دتفصیل دپاره اوګورئ: تهذیب الکمال(۳۲\۵۵۲، ۵۵۳) وسیر أعلام النبلاء(۶\۲۹۸)
[10] تهذیب الکمال(۳۲\۵۵۳)_

امام ابن مبارک او عبدالرحمن بن مهدی رحمهما الله فرمائی. «کتابه صحیح»[1]

امام احمد رحمه الله فرمائی. «یونس أکثر حدیثاً عن الزهری من عقیل، وهما ثقتان»[2]

امام ابن معین رحمه الله فرمائی. «أثبت الناس فی الزهری: مالك ومعمر ویونس، و.....، و.....»[3]

او امام ابن معین رحمه الله فرمائی. «یونس ثقة»[4]

امام احمد بن صالح رحمه الله فرمائی. «نحن لا نقدم فی الزهری علی یونس أحداً»[5]

امام عجلی او امام نسائی رحمهما الله فرمائی. ،،ثقة،،[6]

یعقوب بن شیبه رحمه الله فرمائی. «صالح الحدیث، عالم بحدیث الزهری»[7]

ابو زرعه رحمه الله فرمائی. ،،لابأس به،،[8]

ابن خراش رحمه الله فرمائی. ،،صدوق،،[9]

حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی. «الإمام الثقة المحدث....»[10]

او هم دوی فرمائی. ،،ثقة حجة،،[11]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی. «ثقة، إلا أن فی روایته عن الزهری وهماً قلیلاً، وفی غیر الزهری خطأ»[12]

ابن حبان رحمه الله دوی لره په ،،کتاب الثقات،، کښې ذکرکړې دې.[13]

د بعضو امامانو جرح او د هغې تردید: البته ابن سعد رحمه الله فرمائی. «وکان حلو الحدیث، کثیره ولیس بحجة، وربما جاء بالشیء المنکر»[14]

---

[1] تهذیب الکمال(۳۲\۵۵٤)_

[2] تهذیب الکمال(۳۲\۵۵۵)_

[3] المصدر السابق)_

[4] تاریخ الدارمی(ص٤۵) رقم\۲۱)_

[5] تاریخ الدارمی(ص٤٦)رقم\۲٤)_

[6] تهذیب الکمال(۳۲\۵۵۷)_

[7] المصدر السابق)_

[8] المصدر السابق)_

[9] المصدر السابق)_

[10] سیر أعلام النبلاء(٦\۲۹۷)_

[11] میزان الإعتدال(٤\٤۸٤) رقم(۹۹۲٤)_

[12] تقریب التهذیب(ص ٦۱٤) رقم(۷۹۱۹)_

[13] الثقات لابن حبان(۷\٦٤۸، ٦٤۹)_

[14] الطبقات لابن سعد(۷\۵۲۰)_

دغه شان امام وکیع رحمه الله دوی لره ،،سیئ الحفظ،، گرځولي دي.[1]
او امام احمد رحمه الله ددوی ځینې احادیث منکر گرځولی دی.[2]
خو حافظ ذهبی رحمه الله د ابن سعد او وکیع دواړو حضراتو جرحې رد کړې دی.لکه چه دوی فرمائی:«ثقة حجة، شذ ابن سعد فی قوله: لیس بحجة، وشذ وکیع فقال: سیئ الحفظ»[3]
ترکومه پورې چه د امام احمد رحمه الله دهغوی د بعضو احادیثو منکر گرځولو تعلق دې نو کوم یو چه مکثر راوی وی.نو د هغه په احادیثو کښې څه نه څه منکر احادیث هم موجود وی.او حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی.«وثقه الجمهور مطلقاً، وإنما ضعفوا بعض روایته حیث یخالف أقرانه أو یحدث من حفظه، فإذا حدث من کتابه فهو حجة»[4]
حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی.«قد احتج به أرباب الصحاح أصلاً وتبعاً»[5]
او ابن سعد رحمه الله چه «ربما جاء بالشیئ المنکر» فرمائیلی دی.په دې باندې رد کوی.او فرمائی.«لیس ذاك عند أکثر الحفاظ منکراً، بل غریب»[6]
په ۱۵۹ھ کښې وفات شو.[7] ،،رحمه الله تعالی رحمة واسعة،،_

④ ابن شهاب رحمه الله: د امام محمد بن مسلم بن عبیدالله بن شهاب زهری رحمه الله مختصر حالات د ،،بدء الوحی،، د دریم حدیث لاندې تیر شوی دی.[8]

⑤ حمید بن عبدالرحمن رحمه الله: دا ابو ابراهیم بن حمید عبدالرحمن بن عوف رحمه الله دې. ددوی حالات په کتاب الایمان کښې د«باب تطوع قیام رمضان من الإیمان» لاندې تیرشوی دی.[9]

⑥ حضرت معاویه رضی الله عنه: دا امیر المؤمنین ابو عبدالرحمن معاویه بن ابی سفیان صخر بن حرب بن امیه بن عبدشمس بن عبدمناف بن قصی بن کلاب قرشی اموی مکی رضی الله عنه دې.[10]

---

[1] سیر أعلام النبلاء(۲۹۸/۶)_
[2] أنکر أبو عبدالله علی یونس، فقال: کان یجیء عن سعید بأشیاء لیست من حدیث سعید. وضعّف أمر یونس،وقال لم یکن یعرف الحدیث، وروی المیمونی عن أحمد قال: روی یونس أحادیث منکرة. سیر أعلام النبلاء(۲۹۹/۶)_
[3] میزان الإعتدال(۴۸۴/۴) رقم(۹۹۲۴)_
[4] هدی الساری(ص۴۵۵)_
[5] سیر أعلام النبلاء(۳۰۰/۶)_
[6] سیر أعلام النبلاء(۳۰۰/۶)_
[7] الکاشف(۴۰۴/۲) رقم(۶۴۸۰)_
[8] کشف الباری(۳۲۶/۱)_
[9] کشف الباری(۳۱۶/۲)_
[10] تهذیب الکمال(۱۷۶/۲۸، ۱۷۷) وسیر أعلام النبلاء(۱۱۹/۳، ۱۲۰)_

ددوى مور حضرت هند بنت عتبه بن ربيعه بن عبدشمس بن عبد مناف بن قصى رضي الله عنها ده.(١)
ونيلى شى چه دوى د خپل پلار نه وراندې د عمرة القضاء په موقع باندې مسلمان شوى وو.خو د خپل مورپلار يره ورسره وه.په دې وجه ئې اظهار نشو كولې.تردې چه د فتح مكې په موقعه باندې دوى اسلام ښكاره كړو.(٢)

د نبى كريم ﷺ نه علاوه حضرت ابوبكر(رض)، حضرت عمر(رض) او د خپلې خور حضرت ام المؤمنين ام حبيبه رضي الله عنها نه روايت كوى.ددوى نه روايت كونكو كښې د تابعينو نه سعيد بن المسيب، ابو صالح السمان، ابو ادريس خولانى، ابو سلمة بن عبدالرحمن، عروة بن الزبير، سالم بن عبدالله، محمد بن سيرين، سعيد مقبرى رحمهم الله وغيره حضرات دى.د صحابه كرامو رضي الله عنهم نه حضرت ابن عباس، حضرت جرير، حضرت ابوسعيد، حضرت نعمان بن بشير، او حضرت عبدالله بن الزبير رضي الله عنهم ددوى نه روايات اخستې دى.(٣)

حضرت معاويه رضي الله عنه ته د نبى كريم ﷺ سره د قرابت (رشته دارئ) تعلق سره د كاتب وحى كيدو شرف هم حاصل دې.(٤)

حضرت معاويه رضي الله عنه دپاره د نبى كريم ﷺ دعاګانې: حضرت عبدالرحمن بن ابى عميرة مزنى رضي الله عنه د نبى كريم ﷺ نه نقل كوى.چه نبى كريم ﷺ اوفرمائيل.**«اللهم علمه الكتاب والحساب وقه العذاب»**(٥)

حضرت مسلمه بن مخلد رضي الله عنه نه مرفوعاً نقل دي.**«اللهم علمه الكتاب، و مكن له فى البلاد، وقه العذاب»**(٦)

د حضرت عبدالرحمن بن ابى عميره رضي الله عنه نه نقل دى.چه نبى كريم ﷺ اوفرمائيل.**«اللهم اجعله هادياً مهدياً واهد به»**(٧)

حضرت يونس بن ميسره نه نقل دى.چه نبى كريم ﷺ حضرت ابوبكر او حضرت عمر رضي الله عنهما ته خطاب اوكړو.او د حضرت معاويه رضي الله عنه په سلسله كښې ئې اوفرمائيل.**«أحضروه أمركم، و أشهدوه أمركم، فإنه قوى أمين»**(٨)

---

(١) المصدر السابق)_
(٢) المصدر السابق)_
(٣) دشيوخ اوتلامذه دتفصيل دپاره اوګورئ: تهذيب الكمال(۲۸\۱۷۷، ۱۷۸) وسير أعلام النبلاء(۳\۱۲۰)
(٤) روى أحمد فى مسنده(۱\۳۳۵) عن ابن عباس:......قال: اذهب فادع لى معاوية. قال: وكان كاتبه...... أنظر سير أعلام النبلاء(۳\۱۲۳)_
(٥) سير أعلام النبلاء(۳\۱۲٤)_
(٦) سير أعلام النبلاء(۳\۱۲۵) وانظر مجمع الزوائد(۹\۳۵٦)_
(٧) جامع الترمذى، كتاب المناقب، باب مناقب لمعاوية بن ابى سفيان رضي الله عنه رقم(۳۸٤۲) ومسند احمد(٤\۲۱٦)
(٨) سير أعلام النبلاء(۳\۱۲۷) وانظر مجمع الزوائد(۹\۳۵٦)_

بوخل نبی کریم ﷺ حضرت معاویه رضی الله عنه خپل خان سره ردیف جوړ کړو.او کینولو.او تپوس ئې اوکړو.،، ما یلیني منك؟،، نو دوی عرض اوکړو.،،بطني یا رسول الله ﷺ،، نبی کریم ﷺ اوفرمائیل. ،،اللهم املأه علماً،، په بعضو روایاتو کښې د،،وحِلماً،، اضافه هم ده.(۱)

په سیاست او حکومت کښې د حضرت معاویه رضی الله عنه حصه حضرت معاویه رضی الله عنه د خپل رور حضرت یزید بن ابی سفیان رضی الله عنه نه پس د حضرت عمر رضی الله عنه په زمانه کښې د شام گورنر جوړ شو.د حضرت عمر رضی الله عنه نه پس حضرت عثمان رضی الله عنه دوی لره پخپل حال گورنر اوساتلو.دغه شان تقریباً شل کاله هغه په دې عهده باندې فائز پاتې شو.(۲)

حضرت عمر رضی الله عنه ته د مملکت د انتظام په سلسله کښې ددوی په صلاحیتونو باندې زبردست اعتماد وو.یو ځل ئې حضرت معاویه رضی الله عنه طرف ته اوکتل.او وې فرمائیل.«هذا کسری العرب»(۳) او هم دوی فرمائی.«تعجبون من دهاء هرقل وکسری وتدعون معاویة؟»(۴)

حضرت سعد بن ابی وقاص رضی الله عنه فرمائی.«ما رأیت أحداً بعد عثمان أقضی بحق من صاحب هذا الباب،یعني معاویة»(۵)

قبیصه بن جابر رضی الله عنه فرمائی.«صحبتُ معاویة فما رأیت رجلاً أثقل حلماً، ولا أبطأ جهلاً، ولا أبعد أناةً منه»(۶) حضرت علی رضی الله عنه ارشاد فرمائی.«لاتکرهوا إمرة معاویة، فلوقد فقدتموه لرأیتم الرؤوس تندر عن کواهلها»(۷)

د ،،**مشاجرات صحابه رضی الله عنهم**،، **حکم**: د حضرت عثمان رضی الله عنه د شهادت نه پس چه د حضرت علی او حضرت معاویه رضی الله عنهما په مینځ کښې کوم څه واقعات مشاجرات (اختلافات) راپیښ شو.د هغې په باره کښې د اهل سنت والجماعت فیصله هم دا ده.چه حضرت علی رضی الله عنه په حق باندې وو.او حضرت معاویه رضی الله عنه ته اجتهادی لغزش (او خطاء) واقع شوې وو.(۸) خو ددې مشاجراتو (او اختلافاتو) په بنیاد باندې هیڅ چاته د بد وئیلو هیڅ گنجائش نشته.لکه څنگه چه د نورو صحابه کرامو حضراتو په باره کښې مونږ دا وایو.چه دا حضرات اگرچه معصوم نه دی.ددوی نه د خطاء صدور نه صرف دا چه واقع کیدې شی.بلکه د بعضو نه

---

(۱) سیر أعلام النبلاء (۱۲۷/۳)_

(۲) تهذیب الکمال (۱۷۸/۲۸، ۱۷۹)_

(۳) سیر أعلام النبلاء (۱۳٤/۳)_

(٤) المصدر السابق)_

(٥) سیر أعلام النبلاء (۱٥۰/۳)_

(٦) سیر أعلام النبلاء (۱٥۳/۳)_

(۷) سیر أعلام النبلاء (۱٤٤/۳)_

(۸) انظر سیر أعلام النبلاء (۱۲۸/۳)_

صدور شوي هم دي.خو ټول صحابه ددې دنيا نه په داسې حالت کښې تلى دى.(وفات شوى دى) چه الله ﷻ ددوى نه راضى وو او هغوى ټول په ټوله جنتيان دى.( )
نو په دې سلسله کښې د حضرت معاويه رضی الله عنه يا د بل کوم صحابى تذکره غلط طور باندې کولو سره خپل آخرت مه بربادوئ.

په ۴۰ھ کښې کله حضرت على رضی الله عنه شهيد شو حضرت حسن رضی الله عنه د حضرت معاويه رضی الله عنه سره صلح اوکړله او د هغوى په لاس باندې ئې بيعت اوکړو.په دې طريقه حضرت معاويه رضی الله عنه متفقه طور باندې امير منتخب شو.ددې نه پس ئې مسلسل شلو کالو پورې حکومت اوکړو.([2])

د حضرت معاويه رضی الله عنه وصيت کله چه د وفات وخت رانيزدې شو.نو تپوس ترې اوکړې شو چه تاسو څه وصيت کول غواړئ؟ نو وې فرمائيل.((**أللهم أقلِ العثرة، واعف عن الزلّة، وتجاوز بحلمك عن جهل من لم يرج غيرك، فما وراءك مذهب**))ددې نه پس ئې دا شعر اووئيل.~

هو الموت لا منجى من الموت والذى تحاذر بعد الموت أدهى وأفظع([3])

(مرګ يو داسې اټل حقيقت دې.چه ددې نه هيڅ تيښته نشته.بيا چه د مرګ نه روستو کومو خطراتو يره ده. هغه خو ډير زيات هولناک او تکليف ورکونکى دى).

ددې نه پس ئې وصيت اوفرمائيلو.((**كنتُ أوضئ رسول الله ﷺ، فنزع قميصه و كسانيه، فرفعته، وخبأت قلامة أظفاره، فإذا متّ فألبسوني القميص على جلدى، واجعلوا القلامة مسحوقة فى عينى، فعسى الله أن يرحمنى ببركتها**))([4])

د حضرت معاويه رضی الله عنه نه د نقل شوو احاديثو تعداد: د حضرت معاويه رضی الله عنه نه ټول يوسل ديرش حديثونه نقل دى.چه په دې کښې متفق عليه حديثونه څلور دى.او بخارى په څلورو حديثونو سره او مسلم پنځو حديثونو سره متفرد دې.([5])

په رجب ۶۰ھ کښې ددوى وفات اوشو.([6])،،رضى الله عنه وأرضاه، وأدخله فسيح جناته،،_

---

[1] قال السخاوى في فتح المغيث(۹۳/۴) وهم رضی الله عنهم باتفاق أهل السنة. عدول كلهم مطلقاً. كبيرهم وصغيرهم. لابس الفتنة أو لا. وجوباً لحسن الظن بهم. ونظراً إلى ماتمهد لهم من المآثر من امتثال أوامره بعده ﷺ و فتحهم الأقاليم. وتبليغهم عنه الكتاب والسنة وهداية الناس. ومواظبتهم على الصلوات. والزكوات. و أنواع القربات. مع الشجاعة. والبراعة. والكرم. والإيثار. والأخلاق الحميدة التى لم تكن فى أمة من الأمم المتقدمة،، وانظر المحلى لابن حزم(۶۵/۱)_

[2] سير أعلام النبلاء(۱۳۷/۳)_

[3] سير أعلام النبلاء(۱۶۰/۳)_

[4] سير أعلام النبلاء(۱۲۶/۳)_

[5] سير أعلام النبلاء(۱۲۶/۳) وخلاصة الخزرجى(ص ۳۸۱)_

[6] خلاصة الخزرجى(ص ۳۸۱)_

قوله عَنْ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ قَالَ حُمَيْدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ: دلته امام زهرى رحمه الله ،،قال حميد بن عبد الرحمن،، ونيلو سره روايت كوى. حالانكه په ،،كتاب الاعتصام،، كښې د ،،أخبرني حميد،، الفاظ دى.(١) او د مسلم په روايت كښې د «حدثني حميد بن عبد الرحمن بن عوف» الفاظ راغلى دى.(٢) معلومه شوه چه دا حديث تحديث او اخبار سره نقل دې.نو د انقطاع احتمال ختم شو.

قوله سَمِعْتُ مُعَاوِيَةَ خَطِيبًا يَقُولُ سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ مَنْ يُرِدْ اللَّهُ بِهِ خَيْرًا يُفَقِّهْهُ فِي الدِّينِ: ما د حضرت معاويه رضي الله عنه نه واوريدل چه خطبه ئې وركوله.هغه فرمائى چه ما د نبى كريم ﷺ نه واوريدل چه فرمائيل يې: ،،چا سره چه الله تعالى دخير اراده اوفرمائى.هغه ته فقه فى الدين وركوى،،

په عموم د ،،من،، باندې اشكال او دهغې جواب بعضې حضرات فرمائى.چه په ،،من يرد الله به خيراً....،، كښې كه ،،من،، عموم باندې محمول نكړې شى.بيا خو اشكال نه كيږى.ځكه چه په دې صورت كښې به د ،،بعض من أريد له الخير،، په معنى كښې شى.اوكه ،،من،، پخپل عموم باندې اوساتلې شى.نو بيا اشكال كيږى.چه كوم ماشوم د بالغ كيدو نه وړاندې د ايمان په حالت كښې مړ شوې وى.نو هغه سره د خير اراده متعلق كيدل معلوم او منلى شوى دى.حالانكه هغه ته فقه فى الدين حاصل نشو؟

ددې جواب وركړې شوې دې.چه د اكثرو عموماتو پشان دا هم عام مخصوص منه البعض دې.او مطلب دا دې.،،من يرد الله به خيراً خاصاً....،، گويا چه دلته صفت محذوف دې.(٣)

علامه سندهى رحمه الله فرمائى.چه غوره توجيه دا ده.چه په ،،خير،، كښې تنوين په تعظيم باندې محمول كړې شى.اوس به مطلب دا وى.«من يرد الله به خيراً عظيماً يفقهه فى الدين» اوس هيڅ اشكال نه كيږى.

او دوى فرمائى.چه دا هم ممكن ده.چه ،،خير،، مطلق اوساتلې شى.او غيرفقيه فى الدين د فقيه په مقابله كښې د عدم په درجه كښې اوګڼړلې شى.په دې صورت كښې به دا كلام مبالغه باندې محمول وى.ګويا چه كوم كس ته فقه فى الدين ورنكړې شو.هغه سره دخير اراده اونكړې شوه.(٤)

---

(١) صحيح بخارى(١٠٨٧/٢) كتاب الإعتصام بالكتاب والسنة، باب قول النبى ﷺ: لاتزال طائفة من أمتى ظاهرين على الحق..رقم(٧٣١٢)_

(٢) صحيح مسلم(٣٣٣/١) كتاب الزكاة، باب النهى عن المسألة)_

(٣) حاشية السندى على صحيح البخارى(٤٤/١، ٤٥) وحاشية السندى على ابن ماجه(١٤٣/١) المقدمة، باب فضل العلماء والحث على طلب العلم، رقم الحديث(٢٢٠)_

(٤) المصدر السابق)_

او علامه سندهي رحمه الله فرمائي چه دلته به ،،من،، د مکلفينو په معنی باندې محمول کوو ځکه چه د شارع کلام د مکلفينو احوالو سره متعلق کيږي.نو هغه بچې کوم چه د بالغ کېدو نه وړاندې مړ شوې وي.خو مؤمن وي.دغه شان هغه سړې چه هغه مسلمان وي.او اوس لا د مونځ وخت هم نه دې راغلې چه دهغه وفات اوشو.نو هغه ددې حديث په مصداق کښې دسره داخل نه دې.(۱) ،،والله اعلم،،

قوله وَإِنَّمَا أَنَا قَاسِمٌ وَاللَّهُ يُعْطِي: او زه صرف تقسيمونکې يم.او الله تعالی ورکوي.

د مذکوره جملې نحوی تحقيق علامه طيبي رحمه الله فرمائي.،،وإنما أنا قاسم.....،، کښې واو حاليه دې.او دا د ،،يفقهه،،د فاعل يا مفعول نه حال دې.که د فاعل نه حال وي.نو مطلب به دا وي.چه زه په القاءِ د علم او په تبليغ د وحی کښې فرق نه کوم.او هيڅ چاته په بل باندې ترجيح نه ورکوم.الله تعالی چه کوم کس ته څومره قدرې غواړي.ورکوي.
اوکه د مفعول نه حال واقع وي.نو مطلب به دا وي.چه الله تعالی کوم کس ته فقه في الدين ورکول اوغواړي.نو هغه ته په معانيو د فهم استعداد ورکوي. بيا په ما باندې د هر يو د استعداد مطابق د علم د القاء الهمام فرمائي.(۲)

يو اشکال او د هغې جواب: دلته يو سوال دا پيدا کيږي.چه که د صورت په اعتبار سره اووئيلې شي.نو نبی کريم ﷺ معطی (ورکونکې) هم دې.او قاسم (تقسيمونکې) هم دې. اوکه د حقيقت په اعتبار سره اوکتلې شي.نو معطی او قاسم دواړه الله ﷻ دې. په دې وجه به دا فرق کول څنګه صحيح وي؟
ددې جواب دا دې.چه معطی په عرف کښې مالك ته وائي.او قاسم تقسيمونکی ته وائي. مراد دا دې.چه اصل مالك خو الله تعالی دې.او زه صرف د هغه د طرفه تقسيمونکې يم. لکه څنګه چه ذرائع، وسائط او کار کونکی (عمله) وي.په عرف کښې هم دغه شان ده.(۳)

ددې جملې دوه مطلبونه بيا ددې جملې دوه مطلبونه کيدې شي:① يو دا چه الله تعالی ماته علوم راکوي.هغه مالك دې.هغه خزانه زما په لاس کښې راکړې ده.زه د هغې نه تاسو باندې تقسيموم.② دويم مطلب دا کيدې شي.چه د علومو تقسيم خو زه کوم.په دې کښې هيڅ تفاوت او تفاضل نه کيږي.البته ددې پوهه او ادراك او په دې کښې عمق او ژور والې، دا الله تعالی ورکوي.والله اعلم.

قوله: وَلَنْ تَزَالَ هَذِهِ الْأُمَّةُ قَائِمَةً عَلَى أَمْرِ اللَّهِ لَا يَضُرُّهُمْ مَنْ خَالَفَهُمْ حَتَّى يَأْتِيَ أَمْرُ اللَّهِ: او دا جماعت به د الله تعالی په حکم باندې قائم وي.او ددوی د مخالفينو نه به دوی ته هيڅ نقصان نه کيږي.تردې چه د الله تعالی حکم راشي.

---

۱) حاشية السندی علی صحيح البخاری(۱۱/۱، ٤٤، ٤٥)_
۲) الکاشف عن حقائق السنن للطيبی(۱/۳۵۸) کتاب العلم، الفصل الاول)_
۳) فضل الباری(۲/٤٨) وفيض الباری(۱/۱۷۱)_

ايا ټول امت به د الله تعالى په دين باندې قائم وي؟ دډې نه په ښكاره دا معلوميږي.چه ټول امت به د الله تعالى په دين باندې قائم وي.حالانكه دا خلاف ظاهر او خلاف مشاهده دې.په دې وجه وئيلې شي.چه دلته پوره امت مراد نه دې.بلكه د امت نه يو جماعت مراد دې.لكه چه د عمير بن هانی رحمه الله په روايت كښې «لايزال من أمتي أمة قائمة بأمرالله......» الفاظ دی.(۱)

په حديث كښې كوم يو جماعت مراد دې؟ دا طائفه او جماعت كوم چه به د الله تعالى په حكم باندې قائم وی.دډې نه كوم يو جماعت مراد دې؟ د مسلمانانو مختلفو طبقو خپلې خپلې طبقې دډې مصداق ګرځولې دی.

امام بخاری رحمه الله فرمائی.«وهم أهل العلم»(۲)

امام احمد بن حنبل رحمه الله فرمائی.«إن لم يكونوا أهل الحديث فلا أدري من هم؟»(۳)

قاضی عیاض رحمه الله فرمائی.«أراد أحمد أهل السنة، ومن يعتقد مذهب أهل الحديث»(۴)

د بعضو رواياتو نه معلوميږي.چه دډې نه د مجاهدينو جماعت مراد دې.لكه چه د حضرت جابر بن سمره رضي الله عنه مرفوع روايت دې.«لن يبرح هذا الدين قائماً يقاتل عليه عصابة من المسلمين حتى تقوم الساعة»(۵)

د حضرت جابر رضي الله عنه مرفوع روايت دې.«لا تزال طائفة من أمتي يقاتلون على الحق ظاهرين إلى يوم القيامة»(۶) د حضرت معاويه رضي الله عنه په يو روايت كښې دی.«....ولا تزال عصابة من المسلمين يقاتلون على الحق....»(۷).

د حضرت عقبه بن عامر رضي الله عنه په روايت كښې دی.«لا تزال عصابة من أمتي يقاتلون على أمر الله قاهرين لعدوهم، لا يضرهم من خالفهم حتى تأتيهم الساعة وهم على ذالك»(۸) په دې ټولو رواياتو كښې تصريح ده.چه دا جماعت د مجاهدينو دې.

---

۱) صحيح بخاری(۱۱\۵۱٤) كتاب المناقب، باب (بلا ترجمة، بعد باب سؤال المشركين أن يريهم النبي ﷺ آية، فأراهم انشقاق القمر) رقم(۳٦٤۱) (۲\۱۱۱۱) كتاب التوحيد، باب قول الله تعالى:﴿ إِنَّمَا قَوْلُنَا لِشَيْءٍ﴾ ..رقم(۷٤٦۰)_

۲)صحيح بخاری(۲\۱۰۸۱) كتاب الإعتصام، باب قول النبي ﷺ: لا تزال طائفة من أمتي ظاهرين على الحق يقاتلون، وهم أهل العلم)_

۳) شرح النووی(۲\۱٤۳) كتاب الإمارة، باب قوله ﷺ: لا تزال طائفة من أمتي ظاهرين على الحق...و فتح الباری(۱\۱٦٤)_

۴)المصادر السابق)_

۵)صحيح مسلم(۲\۱٤۳) كتاب الإمارة، باب قوله ﷺ: لا تزال طائفة من أمتي ظاهرين على الحق...)_

۶)المصدر السابق)_

۷)صحيح مسلم(۲\۱٤٤)_

۸)المصدر السابق)_

خو حقیقت دا دې چه په دې کښې د ,,طائفه حقه،، نه عموم مراد دې. چه په دې کښې ټول اهل حق داخل دی.لکه چه امام نووی رحمه الله فرمائی.

((يحتمل أن هذه الطائفة مفرقة بين أنواع المؤمنين، منهم، شجعان مقاتلون، و منهم: فقهاء، و منهم: محدثون، ومنهم: زهاد و آمرون بالمعروف و الناهون عن المنكر، ومنهم: أهل أنواع أخرى من الخير، ولا يلزم أن يكونوا مجتمعين، بل قد يكونون متفرقين في أقطار الأرض))[1]

د حضرت کشمیری رحمه الله لطیف توجیه حضرت کشمیری رحمه الله فرمائی چه په حدیث کښې چونکه د مجاهدینو تصریح موجود ده ددې باوجود امام احمد رحمه الله ددې مصداق ,,اهل حدیث،، یعنی ,,اهل السنة،، گرځوی چه په دې باندې زه ډیر حیران ووم بیا په تاریخی موادو باندې نظر کولو نه دا خبره په پوهه کښې راغله چه د مجاهدینو او اهل السنة والجماعة دواړو مفهوم خو جدا جدا دې.خو د خارجی مصداق په لحاظ سره دواړه یو دی.ځکه چه د جهاد فریضه همیشه اهل السنة والجماعة اداکړې ده.نورو ډلو ته د جهاد توفیق نه دې شوې.او خصوصیت سره د روافضو ډلې نه خو اکثرو اسلامی حکومتونو ته عظیم نقصانات رسیدلی دی.([2])

دلته ددې لحاظ هم ساتل پکار دی.چه د ,,مجاهدین،، مراد اخستلو په صورت کښې به ,,جهاد،، عام وی.که په توره او په نیزه وی.او که په قلم او ژبه وی.د جهاد بالسیف په مقابله کښې د جهاد بالقلم واللسان اهمیت څه کم نه دې.ددې همیشه ضرورت راپیښیږی نو دا هم په ,,جهاد،، کښې داخل دې.

قوله: لَا يَضُرُّهُمْ مَنْ خَالَفَهُمْ: مخالفین به دوی ته نقصان نشی رسولې.

ددې مطلب: ددې دا مطلب نه دې.چه اهل حق ته هیڅ نقصان.د هیڅ یو طرفه هم نشی رسیدلې.او دوی ته به څه تکلیف او مصیبت نه راځی.دوی ته تکلیف رسیدلې شی.د قید او جیل مصیبتونه راپیښیدې شی.د قتل حالت راتلې شی.خو ددوی مشن او مهم هیڅ څوک ختمولې نشی.ددوی مهم به جاری وی.او تر قیامته پورې به دا سلسله جاری وی.

قوله: حَتَّى يَأْتِيَ أَمْرُ اللَّهِ: تردې چه د الله تعالی حکم راشی.

د ,,امرالله،، نه څه مراد دې؟ ددې ,,امرالله،، نه په ظاهره ,,قیامت،، مراد دې.

په روایاتو کښې تعارض او دهغې دفعیه خو په دې باندې اشکال کیږی.چه په حدیث کښې دی.((لا تقوم الساعة حتى لا يقال في الأرض: الله الله))[3] دغه شان په یو روایت کښې دی.((لا تقوم الساعة على أحد يقول: الله الله))[4] دغه شان په یو بل روایت کښې دی.((لا تقوم الساعة إلا على شرار

---

[1] شرح النووی علی صحیح مسلم(١٤٣/٢)_

[2] فیض الباری(١٧١/١، ١٧٢) و انوار الباری(٨٢/٣)_

[3] صحیح مسلم(٨٤/١) کتاب الإیمان، باب ذهاب الإیمان آخر الزمان)_

[4] المصدر السابق)_

الناس»(۱) ددې رواياتو نه معلوميږي چه قيامت به هغه وخت قائميږي. کوم وخت چه ،،الله الله،، ويونکې هيڅ څوك نه وي. او په ،،شرار الناس،، به قيامت قائميږي. حالانکه د حديث باب نه معلوميږي چه تر قيامته پورې به دا ،،طائفة حقه،، قائمه وي. په دواړه قسمه حديثونو کښې تعارض معلوميږي؟

ددې جواب دا دې چه دلته د ،،امرالله،، نه مراد ،،قيامت،، نه دې بلکه هغه ،،ريح،، (هوا) مراد ده. کوم چه به د يمن نه چليږي. لکه چه د حضرت ابوهريره رضي الله عنه په مرفوع روايت کښې دى. «إن الله عزّ وجل يبعث ريحاً من اليمن ألين من الحرير فلا تدع أحداً في قلبه، قال أبو علقمه: مثقال حبة، وقال عبدالعزيز: مثقال ذرة من إيمان إلا قبضته»(۲) نو اوس په دواړه قسمو رواياتو کښې تعارض پاتې نشو.

بيا په کومو رواياتو کښې چه ،،حتى تقوم الساعة،، مذکور دې. د هغې نه ،،حتى تقرب الساعة،، مراد دې. (۳)

د حديث باب ترجمة الباب سره مطابقت: ترجمة الباب د حديث باب په رومبى جزء باندې مشتمل دې. نو د حديث ترجمة الباب سره مطابقت بالکل واضح دې. بيا ددې دويم جزء په ،،اعطاء،، او ،،تقسيم،، باندې دلالت کوى. کوم چه زکاة او خمس سره متعلق دى. په دې وجه امام بخارى رحمه الله دا په ،،کتاب الخمس،، کښې او امام مسلم رحمه الله په ،،کتاب الزکاة،، کښې نقل کړې دې. او ددې آخرى جزء د قيامت علاماتو سره موافق دې. په دې وجه امام بخارى رحمه الله دا حديث په ،،کتاب الاعتصام،، کښې نقل کړې دې. ددوى ذهن دې جهت طرف ته متوجه شوې دې. چه په هره زمانه کښې به څوك نه څوك مجتهد ضرور وى. (۴) والله اعلم بالصواب.

۱۴- بَابُ الْفَهْمِ فِى الْعِلْمِ

ماقبل سره مناسبت: علامه عينى رحمه الله فرمائى چه په ماقبل باب کښې د ،،تفقه فى الدين،، ذکر وو. او په دې باب کښې ،،فهم فى العلم،، بيانوى. په ،،تفقه،، کښې ،،فهم،، داخليدل واضح دى. (۵)

د ترجمة الباب مقصد: د ترجمة الباب مقصد څه دې؟ په دې کښې دعالمانو اختلاف دې.

① علامه سندهى رحمه الله فرمائى. چه د امام بخارى رحمه الله مقصدا دا ښودل دى چه ،،افهام،،

---

(۱) صحيح مسلم (۴۰۶/۲) کتاب الفتن. باب قرب الساعة)_
(۲) صحيح مسلم (۷۵/۱) کتاب الإيمان. باب فى الريح التى تکون فى قرب القيامة من فى قلبه شيء من الإيمان)
(۳) شرح النووى على صحيح مسلم (۱۴۳/۲) کتاب الإمارة. باب قوله ﷺ: لا تزال طائفة من أمتى ظاهرين على الحق لا يضرهم من خالفهم)_
(۴) فتح البارى (۱۶۴/۱)_
(۵) عمدة القارى (۵۲/۲)_

مختلف وی.تردې چه حضرت ابن عمر رضی الله عنهما سره د صغیرالسن کیدو په هغه خبره پوهه شو.په کومې چه مشران حضرات پوهه نشو.علامه سندهی رحمه الله فرمائی.چه په دې کښې د ،،فضل الفهم،، بیانول مقصود نه دی.ځکه چه د حدیث په دې باندې هیڅ دلالت نشته.[1]

② حضرت شیخ الهند رحمه الله فرمائی. چه ددې باب نه غرض ،،فضل الفهم فی العلم،، بیانول دی.حضرت شیخ الهند رحمه الله علامه سندهی رحمه الله طرف ته اشاره کړې ده.او فرمائیلی ئې دی.چه بعضو اهل تحقیق اعتراض کړې دې.چه په حدیث کښې هیڅ یو لفظ په ،،فضل،، باندې دلالت کونکې موجود نه دې.خو دا اعتراض صحیح نه معلومیږی.ځکه چه مؤلف قریب بعید(یعنی لرې وراندې) د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما دا حدیث په مختلفو ابوابو کښې ذکر کړې دې.چه په دې کښې په فضل د فهم باندې دلالت کونکې لفظ متعددو روایاتو کښې موجود دې.روستو په کتاب العلم کښې د حضرت عمر رضی الله عنه دا ارشاد راروان دې.چه «لأن تکون قلتها أحب إلى من أن يكون لى كذا و كذا»[2] دا جمله په فضل د فهم باندې دلالت کوی.او د امام بخاری رحمه الله د عاداتو ځنې ده.چه په مقصود باندې دلالت کونکې لفظ په یو حدیث کښې موجود نه وی.خو که هم دا حدیث په یوه بله موقعه باندې چه کله راوستلې شی.نو هلته مقصود باندې دلالت کونکې لفظ موجود وی.نو هم دا د ترجمة الباب د اثبات دپاره کافی ګنړلې کیږی.[3]

③ حضرت ګنګوهی رحمه الله فرمائی.چه ددې باب منعقد کولو نه مقصود دا دې.چه تفقه فی الدین د عالمانو د اعلی مراتبو ځنې دې.که دا مرتبه حاصل نشی.نو کم ازکم ددې نه ادنی مرتبه یعنی ،،فهم د مراد،، خو ضرور حاصلول پکار دی.ځکه چه په حدیث باب کښې د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما د سوال په جواب باندې پوهیدل مذکور دی.او په دې باندې د حضرت عمر رضی الله عنه دا فرمائیل، چه که تا جواب ورکړې وې.نو زه به ډیر زیات خوشحاله شوې ووم.دا د فهم او فطنت (ذهانت) په فضیلت باندې دلالت کوی.او ښکاره ده.چه دا ،،فقه،، نه ده.ځکه چه ،،فقه،، خو استنباط د مسائلو او د شریعت دقائقو او د احکامو په علتونو باندې د مطلع کیدو نوم دې.

حضرت ګنګوهی رحمه الله فرمائی.چه دا هم ممکن ده.چه دا د تیرشوی باب بیان وی.ځکه چه ،،فقه،، او ،،فهم،، دوه جدا جدا څیزونه نه دی.بلکه دا دواړه یو دی.[4]

④ حضرت شیخ الحدیث مولانا محمد زکریاصاحب رحمه الله فرمائی.چه زما په نیز ددې باب نه د تدبر او مطالعې ترغیب ورکول دی.او د مطالعې په طریقه باندې متنبه کول مقصود دی.چه په دې سلسله کښې قرائن او امارات ملحوظ اوساتلې شی.لکه څنګه چه د نبی

---

[1] حاشية السندى على صحيح البخارى(۱۱\٤٥)_

[2] صحيح بخارى(۱\۲٤) كتاب العلم، باب الحياء فى العلم، رقم۱۳۱)_

[3] الأبواب والتراجم(ص\٤٦)_

[4] لامع الدرارى(۲\٤۱)_

کریم ﷺ سوال، او د حضرت ابن عمر رضي الله عنهما ،،جمار،، (د کجورو مغز) په لاس کښې کتلو سره مطلب او جواب باندې پوهیدل، په دې باندې واضح طور باندې دلالت کوی.(۱) والله اعلم.

حدیث باب

۷۰-((حَدَّثَنَا عَلِيٌّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ قَالَ لِي ابْنُ أَبِي نَجِيحٍ عَنْ مُجَاهِدٍ قَالَ صَحِبْتُ ابْنَ عُمَرَ(۲) إِلَى الْمَدِينَةِ فَلَمْ أَسْمَعْهُ يُحَدِّثُ عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَّا حَدِيثًا وَاحِدًا قَالَ كُنَّا عِنْدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأُتِيَ بِجُمَّارٍ فَقَالَ إِنَّ مِنَ الشَّجَرِ شَجَرَةً مَثَلُهَا كَمَثَلِ الْمُسْلِمِ فَأَرَدْتُ أَنْ أَقُولَ هِيَ النَّخْلَةُ فَإِذَا أَنَا أَصْغَرُ الْقَوْمِ فَسَكَتُّ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هِيَ النَّخْلَةُ))[ر:٦١]

رجال الحدیث

① علی رحمه الله: دا امیرالمؤمنین فی الحدیث، الحجة، امام ابوالحسن علی بن عبدالله بن جعفر بن نجیح سعدی بصری رحمه الله دې.چه دا په ابن المدینی نوم سره مشهور دې.(۳)

دوی د خپل پلار نه علاوه د حماد بن زید، هشیم بن بشیر، معتمر بن سلیمان، سفیان بن عیینه، جریر بن عبدالحمید، محمد بن جعفر غندر، یحي بن سعید القطان او عبدالرزاق رحمهم الله نه روایت کړې دې.ددوی نه په روایت کونکو کښې امام احمد بن حنبل، امام بخاری، صالح بن محمد جزره، ابو مسلم الکجی، ابو القاسم بغوی، او عبدالله بن محمد بن ایوب الکاتب رحمهم الله دی.(۴) ددوی نه دده شیوخو هم روایتونه اخستې دی.چه په دې کښې سفیان بن عیینه رحمه الله هم دې.(۵)

دا په اصل کښې د مدینې منورې دې.هم په دې نسبت سره د ،،ابن المدینی،، په نوم سره مشهور دې.البته په ۱۶۱ﻫ کښې بصره کښې پیدا شو.(۶)

امام ابو حاتم رازی رحمه الله فرمائی.((کان ابن المدینی علما في الناس، في معرفة الحديث والعلل))(۷)

سفیان بن عیینه رحمه الله فرمائی.((تلومونی علی حب علی، والله، والله، لقد كنت أتعلم منه أكثر مما يتعلم

---

(۱) لامع الدراری(۲۴۱۲) والأبواب والتراجم لصحیح البخاری(ص۴۲)_

(۲) قد سبق تخریج هذا الحدیث، فی باب قول المحدث: حدثنا أو أخبرنا و أنبأنا)_

(۳) تاریخ بغداد(۴۵۸۱۱) وتهذیب الکمال(۵۱۲۱)_

(۴) د شیوخ او تلامذه دتفصیل دپاره اوګورئ: تاریخ بغداد(۴۵۸۱۱، ۴۵۹) و تهذیب الکمال(۶۱۲۱-۹) وسیر أعلام النبلاء(۴۲۱۱۱، ۴۳)_

(۵) سیر أعلام النبلاء(۴۳۱۱۱)_

(۶) الثقات لابن حبان(۴۶۹۱۸) والأنساب للسمعانی(۲۳۵۱۵) وسیر أعلام النبلاء(۴۳۱۱۱)_

(۷) تهذیب الکمال(۹۱۲۱)، وسیر أعلام النبلاء(۴۳۱۱۱)_

مني»[١] دغه شان يحي بن سعيد القطان رحمه الله فرمائي: «الناس يلومونني في قعودي مع علي، وأنا أتعلم منه أكثر مما يتعلم مني»[٢]

امام نسائي رحمه الله فرمائي: «كان الله خلق علي بن المديني لهذا الشان»[٣]

امام بخاري رحمه الله فرمائي: «ما استصغرت نفسي عند أحد إلا عند علي بن المديني»[٤]

فزهياني رحمه الله وغيره فرمائي: «أعلم أهل زمانه بعلل الحديث: علي»[٥]

صالح جزره رحمه الله فرمائي: «أعلم من أدركت بالحديث وعلله علي بن المديني....»[٦]

امام عبدالرحمن بن مهدى رحمه الله فرمائي: «علي بن المديني أعلم الناس بحديث رسول الله ﷺ وخاصة بحديث ابن عيينة»[٧]

حافظ ذهبي رحمه الله فرمائي: «وأما علي بن المديني: فإليه المنتهى في معرفة علل الحديث النبوي، مع كمال المعرفة بنقد الرجال، وسعة الحفظ والتبحر في هذا الشان، بل لعله فرد زمانه في معناه....»[٨]

البته دوى لره عقيلى په ،،كتاب الضعفاء،، كښې ذكركړې دې او ليكلى ئې دى: «جنح إلى ابن أبي دؤاد والجهمية وحديثه مستقيم إن شاء الله»[٩] يعنى على بن المدينى ابن ابى دؤاد معتزلى او جهميه طرف ته مائل وو. البته ددوى حديثونه انشاءالله صحيح دى.

چونكه احمد بن ابى دؤاد معتزلى د خلق قرآن نه صرف قائل وو. بلكه ددې داعى وو. او ده د خليفه په ذريعه عالمان په مختلفو ازمائشونو كښې مبتلا كړى وو. د امام على بن المدينى رحمه الله نه په دې موقعه باندې هغوى طرف ته څه ميلان موندلې شوې وو. چه دهغې په وجه عقيلى په دوى باندې كلام اوكړو. او پخپل ،،كتاب الضعفاء،، كښې ئې دوى ذكر كړل. حالانكه دوى د خلق قرآن قائل نه وو. او كوم ميلان چه وو. د هغې نه هم دوى توبه اوبنكلې وه. لكه چه محمد بن عثمان بن ابى شيبه رحمه الله فرمائي: «سمعتُ علي بن المديني يقول قبل موته بشهرين، من قال: القرآن مخلوق، فهو كافر»[١٠]

---

[١] تاريخ بغداد(١١\٤٥٩) وتهذيب الكمال(٢١١٠)_

[٢] سير أعلام النبلاء(١١\٤٥)_

[٣] سير أعلام النبلاء(١١\٤٦) وتهذيب الكمال(٢١\١٤)_

[٤] سير أعلام النبلاء(١١\٤٦) وتاريخ بغداد(١١\٤٦٣)_

[٥] سير أعلام النبلاء(١١\٤٩)_

[٦] سير أعلام النبلاء(١١\٥٠)_

[٧] تهذيب الكمال(٢١\١٤)_

[٨] ميزان الإعتدال(٣\١٤١)_

[٩] كتاب الضعفاء الكبير للعقيلي(٣\٢٣٥)_

[١٠] ميزان الإعتدال(٣\١٤١) وسير أعلام النبلاء(١١\٥٨) وتهذيب الكمال(٢١\٣٢)_

دغه شان على بن المدينى رحمه الله په منبر باندې اودريږى او اعلان كوى «من زعم أن القرآن مخلوق، أو أن الله لا يرى، أو لم يكلم موسى على الحقيقة، فهو كافر»[1]

د حافظ ذهبى رحمه الله په عقيلى باندې سخت تنقيد حافظ ذهبى رحمه الله د عقيلى «سامحه الله تعالى» په دې جسارت (او زړه ورتيا) باندې سخت تنقيد كړې دې[2]

دغه شان عبدالله بن احمد بن حنبل رحمه الله فرمائى «كان أبي حدثنا عنه، ثم أمسك عن اسمه، وكان يقول: حدثنا رجل، ثم ترك حديثه بعد ذالك»[3]

خو دا اعتراض هم قابل د توجه نه دې خكه چه على بن المدينى او د امام احمد په مينځ كښې ډير زيات د محبت او الفت تعلق وو چه امام احمد رحمه الله به هميشه دوى لره د احترام او تعظيم په وجه كنيت سره يادولو. كله به ئې هم نوم نه اخستلو.[4]

---

[1] المصادر السابقة.

[2] د حافظ ذهبى رحمه الله دا تنقيد په ډيرو فائدو باندې مشتمل دې په دې وجه دلته ئې پوره عبارت نقل كولې شى. دوى په ميزان الاعتدال (۳/ ۱۴۰، ۱۴۱) كښې فرمائى: ((وقد بدت منه هفوة ثم تاب منها. وهذا ابوعبدالله البخارى، وناهيک به، قد شحن صحيحه بحديث على بن المدينى. وقال ما استصغرت نفسى بين يدى أحد إلا بين يدى على بن المدينى، ولو تركت حديث على، وصاحبه محمد، و شيخه عبدالرزاق، وعثمان بن ابى شيبة، و إبراهيم بن سعد، وعفان، و أبان العطار، و إسرائيل، و أزهر السمان، وبهز بن أسد، و ثابت البنانى، وجرير بن عبدالحميد، لغلقنا الباب، و انقطع الخطاب، ولماتت الآثار، و استولت الزنادقة، ولخرج الدجال، أفما لک عقل يا عقيلى، أتدرى فيمن تتكلم! و إنما تبعناک فى ذكر هذا النمط لنذب عنهم، ولنزيف ما قيل فيهم، كأنک لا تدرى أن كل واحد من هؤلاء أوثق منک بطبقات، بل و أوثق من ثقات كثيرين لم توردهم فى كتابک، فهذا مما لا يرتاب فيه محدث..

و أنا أشتهى أن تعرفنى من هو الثقة الثبت الذى ما غلط ولا انفرد بما لا يتابع عليه، بل الثقة الحافظ إذا انفرد بأحاديث كان أرفع له، و أكمل لرتبته، و أدل على اعتنائه بعلم الأثر، وضبطه دون أقرانه لأشياء ما عرفوها، أللهم إلا أن يتبين غلطه و وهمه فى الشئ فيعرف ذالک. فانظر أول الشئ إلى أصحاب رسول الله ﷺ الكبار والصغار، ما فيهم أحد إلا وقد انفرد بسنة، فيقال له هذا الحديث لا يتابع عليه؟ وكذالک التابعون، كل واحد عنده ما ليس عند الآخر من العلم، وما الغرض هذا، فإن هذا مقرر على ما ينبغى فى علم الحديث..

و إن تفرد الثقة المتقن يعدّ صحيحاً غريباً، و إن تفرد الصدوق ومن دونه يعدّ منكراً، و إن إكثار الراوى من الأحاديث التى لا يوافق عليها لفظاً أو اسناداً يصيره متروک الحديث..

ثم ما كل أحد فيه بدعة، أو له هفوة، أو ذنوب يقدح فيه بما يوهن حديثه، ولامن شرط الثقة أن يكون معصوماً من الخطايا والخطأ، ولكن فائدة ذكرنا كثيراً من الثقات الذين فيهم أدنى بدعة، أولهم أوهام يسيرة فى سعة علمهم أن يعرف أن غيرهم أرجح منهم و أوثق إذا عارضهم أو خالفهم. فزن الأشياء بالعدل والورع)

[3] ميزان الإعتدال (۳/ ۱۳۸).

[4] تهذيب الكمال (۲۱/ ۹).

کله چه به امام علی بن المدینی بغداد ته راتلو.نو د حلقې صدارت به دوی سنبالولو.په دې موقعه به امام احمد بن حنبل او یحي وغیره حضرات راتلل.پخپلو کښې به ئې مذاکره او مناظره کوله.کله چه به په دوی کښې اختلاف شو.نو د علی بن المدینی قول به قول فیصل وو.[1] بهرحال حفاظو او نقادو د حدیث تصریح کړې ده.چه امام احمد رحمه الله په علی بن المدینی رحمه الله باندې کوم کلام کړې دې.هغه صرف د خلق قرآن په مسئله کښې د نرمۍ اختیارولو په وجه دې.چه ددې نه هم هغوی توبه اوښکلې وه.لکه چه حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی. «تکلم فیه أحمد ومن تابعه لأجل ما تقدم من إجابته في المحنة، وقد أعتذر الرجل من ذالك، وتاب وأناب»[2]

په اصول حدیث باندې رومبې تصنیف: امام علی ین المدینی رحمه الله هغه رومبې شخصیت دې چه دوی د اصول حدیث په مختلفو انواعو باندې د ټولو نه وړاندې مختلف کتابونه اولیکل.[3] امام نووی رحمه الله لیکلی دی.چه ددوې د دوو سوو نه زیات تصانیف دی.[4] امام حاکم رحمه الله د یو څو کتابونو نومونه لیکلی دی.[5]

د امام علی بن المدینی وفات په «سُرَّ من رای»،(سامرا) کښې ۲۳۴ھ کښې اوشو.[6] «رحمه الله تعالی رحمة واسعة»_

② **سفیان** رحمه الله: دا امام سفیان بن عیینه رحمه الله دې.ددوی حالات په «بدء الوحی» کښې د رومبی حدیث په ضمن کښې مختصر[7] او په کتاب العلم کښې د «باب قول المحدث: حدثنا أو أخبرنا وأنبأنا» لاندې تفصیل سره ذکر شوی دی.

③ **ابن ابی نجیح** رحمه الله: دا ابویسار عبدالله بن ابی نجیح (بفتح النون وکسر الجیم، وبعدها یاء مثناة تحتیة وآخره حاء مهملة) ثقفی مکی دې.دابو نجیح نوم یسار دې.چه دا د حضرت اخنس بن شریق رضی الله عنه مولی وو.[8]

دوی د خپل پلار ابو نجیح مکی، امام مجاهد، عطاء بن ابی رباح، طاوس، او سالم بن

---

[1] تهذیب الأسماء واللغات(۳۵۱\۱) وتاریخ بغداد(۴۶۳\۱۱)_

[2] تهذیب التهذیب(۳۵۶\۷)_

[3] اوګورئ: لمحات من تاریخ السنة وعلوم الحدیث.للشیخ عبدالفتاح أبو غدة رحمه الله.(ص۱۰۱، ۱۰۲)_

[4] تهذیب الأسماء واللغات(۳۵۰\۱۱)_

[5] معرفة علوم الحدیث(ص۷۱) النوع العشرون: فقه الحدیث. ډاکټر اکرام الله امدادالحق د علی بن المدینی رحمه الله د خلوېښتو کتابونو ذکرکړې دې.اوګورئ: الإمام علی بن المدینی و منهجه فی نقد الرجال(ص۲۶۲، ۲۷۹)_

[6] تاریخ بغداد(۴۷۲\۱۱، ۴۷۳)_

[7] کشف الباری(۲۳۸\۱)_

[8] تهذیب الکمال(۲۱۵\۱۶، ۲۱۶) وسیر أعلام النبلاء(۱۲۵\۶)_

عبدالله بن عمر رحمهم الله وغيره نه روايت كوى. ددوى نه امام شعبه، سفيان ثورى، سفيان بن عيينه، ابن علية، روح بن القاسم، ابراهيم بن نافع مكى او هشام دستوائى رحمهم الله وغيره روايت كوى.(1)

امام احمد بن حنبل رحمه الله فرمائى: «ابن نجيح ثقة، كان أبوه من عباد عباد الله»(2)

امام يحى بن معين، امام ابو زرعه، او امام نسائى رحمهم الله فرمائى: «ثقة»(3)

د ابوحاتم رحمه الله نه چه كله تپوس اوكړې شو: «ابن ابى نجيح عن مجاهد أحب إليك أو خصيف عن مجاهد؟» نو وى فرمائيل: «ابن ابى نجيح أحب إلى، إنما يقال لى ابن ابى نجيح القدر، وهو صالح الحديث»(4)

ابن سعد رحمه الله فرمائى: «كان ثقة كثير الحديث»(5)

امام عجلى رحمه الله فرمائى: «ثقة»(6)

ابن حبان رحمه الله دوى لره په «كتاب الثقات» كښې ذكر كړې دې(7)

حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى: «ثقة»(8) او هم دوى فرمائى: «هو من الأئمة الثقات»(9)

ابن ابى نجيح متهم بالقدر وو؟ د ابن ابى نجيح اگرچه ټولو حضراتو توثيق كړې دې خو دې متهم بالقدر وو.

لكه چه امام بخارى رحمه الله فرمائى: «عبدالله بن ابى نجيح كان يتهم بالإعتزال والقدر»(10)

امام على بن المدينى رحمه الله فرمائى: «أما الحديث فهو فيه ثقة وأما الرأى فكان قدريا معتزليا»(11)

جوزجانى رحمه الله هم دوى په متهم بالقدر كښې شمار كړې دې(12)

يعقوب سدوسى رحمه الله فرمائى: «هو ثقة قدرى»(13)

---

(1) دشيوخ او تلامذه د تفصيل دپاره اوگورئ: تهذيب الكمال(۱۶\۲۱۶) وسير أعلام النبلاء(۶\۱۲۵)_
(2) تهذيب الكمال(۱۶\۲۱۷)_
(3) المصدر السابق)_
(4) المصدر السابق)_
(5) الطبقات لابن سعد(۵\۴۸۳)_
(6) تهذيب التهذيب(۶\۵۵)_
(7) الثقات لابن حبان(۷\۵)_
(8) الكاشف(۱\۶۰۳) رقم(۳۰۲۰)_
(9) ميزان الإعتدال(۲\۵۱۵)_
(10) المصدر السابق)_
(11) المصدر السابق)_
(12) المصدر السابق)_
(13) سير أعلام النبلاء(۶\۱۲۵)_

امام یحی بن سعید القطان رحمه الله فرمائی «کان من رؤوس الدعاة الی القدر»[1]
ابن سعد رحمه الله فرمائی «ویذکرون أنه کان یقول بالقدر»[2]
ددې اقوالو نه معلومه شوه چه عبدالله بن ابی نجیح نه صرف دا چه قدری وو بلکه د ،،دعاة الی القدر،، څنې وو.

یو اشکال او د هغې جواب سوال دا دې چه امام بخاری رحمه الله ددوی نه استدلال او احتجاج څنګه اوکړو. حالانکه مبتدع راوی کوم چه داعی وی. دهغه نه روایت او احتجاج کول صحیح نه دي؟[3]

① ددې یو جواب دا دې چه ممکن ده چه هغوی د خپل بدعت نه توبه اوبنکلې وی. لکه چه حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی. «ولعله رجع عن البدعة»[4]
دغه شان جوزجانی چه کله عبدالله بن ابی نجیح، زکریا بن اسحاق، شبل بن عباد، ابن ابی زئب او سیف بن سلیمان په قدریه کښې شمار کړو. نوحافظ ذهبی رحمه الله اوفرمائیل «هؤلاء ثقات، وماثبت عنهم القدر، أولعلهم تابوا»[5]

② دویم جواب دا دې چه که راوی مبتدع ،،داعی الی البدعة،، وی. نو د هغه د روایت نه احتجاج صحیح نه دې.[6] خو که داسې راوی ثقه او ضابط وی. او ددې روایت نه دده د بدعت تائید نه کیږي. او دا روایت ددې مبتدع نه علاوه د بل چا نه نقل نه وی. نو دده روایت به قابل قبول وی.[7] لکه څنګه چه امام بخاری رحمه الله د داسې ډیرو حضراتو نه روایت قبول

---

[1] حاشیه سبط ابن العجمی علی الکاشف(۶۰۳\۱۱) رقم(۳۰۲۰)_
[2] الطبقات(۴۸۳\۵)_
[3] هدی الساری(ص۳۸۵) الفصل التاسع. وتعلیقات..الرفع والتکمیل فی الجرح والتعدیل(ص ۱۴۴، ۱۴۵)_
[4] سیرأعلام النبلاء(۱۲۶\۶)_
[5] میزان الإعتدال(۵۱۵\۲)_
[6] قال ابن الصلاح فی علوم الحدیث(ص ۱۱۴، ۱۱۵):......وقال قوم تقبل روایته إذا لم یکن داعیة إلی بدعته ولا تقبل إذا کان داعیة وهذا مذهب الکثیرأو الأکثر من العلماء. وحکی بعض أصحاب الشافعی رحمه الله خلافاً بین أصحابه فی قبول روایة المبتدع. إذا لم یدع إلی بدعته. وقال: أما إذا کان داعیة فلا خلاف بینهم فی عدم قبول روایته. وقال أبو حاتم بن حبان البستی أحد المصنفین من أئمة الحدیث: الداعیة إلی البدع لایجوز الإحتجاج به عند أئمتنا قاطبة. لا أعلم بینهم فیه خلافاً. وهذا المذهب الثالث أعدلها وأولاها. والأول (أی رد روایة المبتدع مطلقاً) بعید مباعد للشائع عن أئمة الحدیث. فإن کتبهم طافحة بالروایة عن المبتدعة غیر الدعاة. وفی الصحیحین کثیر من أحادیثهم فی الشواهد والأصول. والله اعلم.)_
[7] قال الحافظ رحمه الله: ..فالمعتمد: أن الذی ترد روایته. من أنکر أمراً متواتراً من الشرع معلوماً من الدین بالضرورة. أو اعتقد عکسه. و أما من لم یکن بهذه الصفة. وانضم إلی ذالک ضبطه لما یرویه مع ورعه وتقواه فلا مانع من قبوله. نزهة النظر(ص۸۸)_

کړي دي.چه هغوی نه صرف دا چه مبتدع وو.بلکه د رؤوس المبتدعين څخې وو.او خپل مذهب طرف ته به ئې خلقو ته دعوت هم ورکولو.لکه عمران بن حطان. عبدالحميد بن عبدالرحمن حمانی وغیره چه د بدعت د داعیانو څخې وو.(۱)

په روایت د حدیث کښې د بدعت قادحه او غیرقادحه تفصیل او حافظ ابن حجر رحمه الله د بدعت قادحه او بدعت غیرقادحه په تفصیلاتو کښې لاندې لیکی: «وعلى هذا إذا اشتملت رواية المبتدع سواء كان داعية أم لم يكن، على ما لا تعلق له ببدعته أصلاً، هل ترد مطلقاً؟ أو تقبل مطلقاً؟ مال ابو الفتح القشيری إلى تفصيل آخر فيه (۲) فقال: إن وافقه غيره فلا يلتفت إليه هو، إخماداً لبدعته وإطفاءً لناره، وإن لم يوافقه أحد ولم يوجد ذالك الحديث إلا عنده مع ما وصفنا من صدقه وتحرزه عن الكذب واشتهاره بالدين وعدم تعلق ذالك الحديث ببدعته فينبغي أن تقدم مصلحة تحصيل ذالك الحديث ونشر تلك السنة على مصلحة إهانته وإطفاء بدعته، والله اعلم» (۳)

دريمه خبره دا ده.چه دوی لره صرف امام يحي بن سعيد القطان رحمه الله په ،،معالی القدر،، کښې شمار کړي دي.ددوی نه علاوه باقی ټولو دوی لره قدری ګرځولي دي.خو په ..دعاة.. کښې د کيدو تصريح ئې نه ده کړې.غالباً د امام بخاری رحمه الله په نيز ددوی صرف قدری کيدل ثابت دی.داعی کيدل ئې ثابت نه دی.لکه چه د حافظ سخاوی او حافظ عراقی رحمهما الله شعر: ~

..............وَرَوَوْا : : عن أهل بدع في الصحيح ما دَعَوْا

(یعنی.....ائمهٔ نقاد د حدیث. مثلاً امام بخاری او مسلم رحمهما الله وغيره پخپل ،،صحيح،، کښې د بعضو داسې اهل بدعت نه روايت نقل کړي دي.چه هغوی د خپل بدعت داعيان نه وو). په تشريح کښې د ډيرو راويانو نومونه ذکرکړی دی.چه هغوی کښې بدعت وو.خو هغوي داعيان نه وو.په دغه نومونو کښې هغوی د عبدالله بن ابی نجيح نوم هم ذکرکړې دي.(۴)

غالباً د حافظ مزی رحمه الله په نيز هم ددوی ..داعی الی القدر.. نه کيدل راجح دی.ځکه چه دوی د آئمهٔ رجال نه په توثيق کولو باندې اکتفاء کړې ده.البته ضمناً ئې د ابو حاتم نه توثيق سره ددوی ..مائل الی القدر.. کيدل نقل کړی دی.او د يحي القطان د ..داعی الی القدر.. قول دوی نه دې ذکرکړې.(۵)

---

۱) تدريب الراوی (۱/۳۲۶)_

۲) حکی السخاوی عن ابن دقيق العيد ما مال إليه القشيری، أنظر فتح الحديث (۲/۶۰، ۶۱)_

۳) هدی الساری (ص ۳۸۵)_

۴) فتح المغيث للسخاوی (۲/۶۶)_

۵) تهذيب الکمال (۱۶/۲۱۷، ۲۱۸)_

د تدلیس الزام او دهغې تحقیق بیا دوی لره امام نسائی رحمه الله په مدلسینو کښې شمار کړې دې.لکه چه حافظ ابن حجر رحمه الله لیکی.«وذکره النسائی فیمن کان یدلس»[1]

او حافظ رحمه الله فرمائی.«أکثر عن مجاهد، وکان یدلس عنه، وصفه بذالك النسائی»[2]

دغه شان حافظ رحمه الله فرمائی.«ثقة رمی بالقدر و ربما دلس»[3] خو ددوی تدلیس مضر نه دې.ځکه چه:

① اول خو به دوی په عامو حدیثونو کښې تدلیس نه کولو.بلکه صرف د امام مجاهد رحمه الله په احادیثو کښې به ئې تدلیس کولو.[4] بیا ئې ددوی په عامو حدیثونو کښې هم نه کولو.بلکه صرف د امام مجاهد د تفسیر سماع دوی ته حاصل نه وه.نو د تفسیر په روایت کښې به د تدلیس نه کار اخستلو.[5] چونکه دا د امام مجاهد رحمه الله د خاص الخاص شاګردانو ځنې دې.[6] په دې وجه عالمانو ددوی د تفسیر د روایاتو هم تصحیح کړې ده.لکه چه امام وکیع رحمه الله فرمائی.«کان سفیان یصحح تفسیر ابن ابی نجیح»[7]

② دویم دا چه علامه قطب الدین حلبی رحمه الله فرمائی.«أکثر العلماء أن المعنعنات التی فی الصحیحین منزلة منزلة السماع»[8]

د ابن ابی نجیح رحمه الله وفات په ۱۳۱ه یا ۱۳۲ه کښې اوشو.[9] رحمه الله تعالی رحمة واسعة_

③ **مجاهد** رحمه الله: دا شیخ القراء والمفسرین ابو الحجاج مجاهد بن جبر مکی قرشی مخزومی رحمه الله دې.[10]

---

[1] تهذیب التهذیب(۶\۵۵)_

[2] تعریف أهل التقدیس بمراتب الموصوفین بالتدلیس(ص۲۸)_

[3] تقریب التهذیب(ص۳۲۶) رقم(۳۶۶۲)_

[4] کما یدلّ علیه قول الحافظ .. أکثر عن مجاهد، وکان یدلّس عنه......تعریف أهل التقدیس(ص۲۸)_

[5] قال یحی بن سعید:..لم یسمع ابن ابی نجیح التفسیر عن مجاهد، قال ابن حبان: ابن ابی نجیح نظیر ابن جریج فی کتاب القاسم بن ابی بزة عن مجاهد فی التفسیر، رویا عن مجاهد من غیر سماع.. تهذیب التهذیب(۶\۵۴)_

[6] کما یدلّ علیه قول الحافظ .. أکثرَ عن مجاهد.....تعریف أهل التقدیس(ص۲۸)_

[7] تهذیب الکمال(۱۶\۲۱۷)_

[8] فتح المغیث للعراقی(ص۸۱، ۸۲) وفتح المغیث للسخاوی(۱\۲۱۸) قال السخاوی:..یعنی إما لمجیئها من وجه آخر بالتصریح أو لکون المعنعن لا یدلس إلا عن ثقة، أو عن بعض شیوخه، أو لوقوعها من جهة بعض النقاد المحققین سماع المعنعن لها....)_

[9] تهذیب الکمال(۱۶\۲۱۸)_

[10] تهذیب الکمال(۲۷\۲۲۸)_

دوى د حضرت ابن عباس، حضرت ابوهريره، حضرت عائشه، حضرت سعد بن ابى وقاص، حضرت عبدالله بن عمرو، حضرت عبدالله بن عمر، حضرت رافع بن خديج، حضرت جابر، حضرت ابو سعيد خدرى، حضرت ام هانى رضی اللہ عنہم نه روايت د حديث كړې دي.

ددوى نه په روايت كونكو كښې عكرمه، طاؤس، عطاء (وهم من أقرانه)
عمرو بن دينار، ابوالزبير، ابن ابى نجيح، منصور بن المعتمر، اعمش، ايوب سختيانى، قتاده او فطر بن خليفه رحمہم اللہ وغيره دي.[1]

بعضو حضراتو هغه روايات مرسل ګرځولى دى.كوم چه دوى د حضرت سعد بن ابى وقاص، حضرت معاويه او كعب بن عجره رضی اللہ عنہم نه روايت كوى.[2] او بعضو حضراتو د حضرت عائشه رضی اللہ عنہا نه ددوى د سماع هم انكار كړې دى.[3] خو صحيح خبره دا ده.چه دوى ته دحضرت عائشه رضی اللہ عنہا نه سماع حاصل ده.[4] په صحيح بخارى كښې ددې تصريح موجود ده.[5]

خصيف رحمہ اللہ فرمائى.((كان أعلمهم بالتفسير مجاهد.....))[6]

امام يحي بن معين او ابوزرعه رحمهماالله فرمائى.((ثقة))[7]

امام عجلى رحمہ اللہ فرمائى.((مكى تابعى ثقة))[8]

ابن حبان رحمہ اللہ فرمائى.((وكان فقيها عابداً ورعاً متقناً))[9]

امام ابن سعد رحمہ اللہ فرمائى.((وكان فقيهاً عالماً ثقة كثير الحديث))[10]

حافظ ذهبى رحمہ اللہ فرمائى.((إمام في القراءة والتفسير حجة))[11]

په امام مجاهد باندې د تدليس الزام او د هغې تحقيق: علامه ابوالعباس نباتى صاحب ،،النيل

---

[1] دشيوخ او تلامذه د تفصيل دپاره اوګورئ: تهذيب الكمال(٢٧\٢٢٩- ٢٣٢) وسيرأعلام النبلاء(٤٥٠:٤)_

[2]تهذيب التهذيب(١٠\٤٤)_

[3] امام يحي بن معين رحمہ اللہ فرمائى.،،لم يسمع مجاهد من عائشة،، تهذيب الكمال(٢٧\٢٣٢)_

[4] امام على بن المدينى رحمہ اللہ فرمائى.،،سمع مجاهد من عائشة،، سيرأعلام النبلاء(٤\٤٥١)_

[5]صحيح بخارى(١\٢٣٨، ٢٣٩) كتاب العمرة، باب كم اعتمر النبى صلى الله عليه وسلم، رقم(١٧٧٥)، (١٧٧٦) و(٦١٠:٢) كتاب المغازى، باب عمرة القضاء، رقم(٤٢٥٣)، (٤٢٥٤)_

[6]تهذيب الكمال(٢٧\٢٣٣)_

[7]المصدر السابق)_

[8]تهذيب التهذيب(١٠\٤٤)_

[9] الثقات لابن حبان(٥\٤١٩)_

[10]الطبقات(٥\٤٦٧)_

[11]الكاشف(٢:١٢.٢٤٠ ،٢٤١) رقم(٥٢٨٩)_

عل الكامل،، ليكلى دى چه ابن حبان بستى رحمه الله امام مجاهد لره پخپل كتاب الضعفاء كښې ذكركړې دې.ددې نه علاوه ئې چا هم په كتاب الضعفاء كښې نه دې ذكركړې.[1]
ددې جرح په رد كولو كښې علامه نباتى رحمه الله فرمائى:((ومجاهد ثقة بلا مدافعة))[2]
دغه شان امام ترمذى رحمه الله په كتاب العلل كښې ليكلى دى:((ومجاهد معلوم التدليس....))[3]
گويا امام مجاهد رحمه الله په معروف (او مشهورو) مدلسينو كښې دې.خو حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى:((ولم أر من نسبه إلى التدليس))[4]
البته د امام مجاهد نه منقول دى.چه دوى اوفرمائيل:((خرج علينا على))[5]
كه د علماو د تصريح مطابق ددوى د حضرت على رضى الله عنه نه سماع ثابت نشته.[6] بيا خو به دا جمله ،،دال على التدليس،، وى.گنى عين ممكن ده.چه دوى ته د حضرت على رضى الله عنه نه سماع حاصل وى.څكه چه غالب دا ده.چه ددوى پيدائش د ١٨هـ او ٢١هـ په مينځ كښې شوې دې.[7] نو د حضرت على رضى الله عنه (چه ددوى شهادت په ٤٠هـ كښې شوې دې) نه ددوى سماع څه لرې نه ده.نو دا د تدليس څه واضح دليل نه دې.
خلاصه دا چه امام مجاهد رحمه الله بالاتفاق حجت او امام دې.او په دې باندې هيڅ قسمه څه كلام موثرنشته.لكه چه امام ذهبى رحمه الله فرمائى:((أجمعت الأمة على إمامة مجاهد والإحتجاج به))[8]
دامام مجاهد رحمه الله وفات دراجح قول مطابق په ١٠٢هـ كښې اوشو.[9]،، رحمه الله تعالى رحمة واسعة،،

⑤ ابن عمر رضى الله عنهما: د حضرت عبدالله بن عمر رضى الله عنهما حالات په كتاب الايمان كښې د ((باب الإيمان وقول النبى صلى الله عليه وسلم: بنى الإسلام على خمس)) لاندې تيرشوى دى.[10]

---

[1] ميزان الإعتدال(٣\٤٣٩) رقم(٧٠٧٢) قال الشيخ محمد عوامة: فإن كان كتاب الضعفاء هو كتاب المجروحين كما هو مشهور فنسبة ذالک إلى ابن حبان فيها نظر. إذ لا شئ فى المجروحين. و إن كانا كتابين مختلفين، كما يقوله شيخنا المحقق عبدالله الصديق الغمارى و يؤكده. فيقبل. والله اعلم. تعليقات على الكاشف(٢\٢٤١)_
[2] ميزان الإعتدال(٣\٤٣٩) رقم(٧٠٧٢)_
[3] تهذيب التهذيب(١٠\٤٤)_
[4] تهذيب التهذيب(١٠\٤٤)_
[5] المصدرالسابق)_
[6] قال أبو زرعة: مجاهد عن على مرسل،. تهذيب التهذيب(١٠\٤٤)_
[7] تعليقات على الكاشف(٢\٢٤١)_
[8] ميزان الإعتدال(٣\٤٤٠)_
[9] الكاشف(٢\٢٤١) رقم(٥٢٨٩)_
[10] كشف البارى(١\٦٣٧)_

قوله: قَالَ قَالَ لِي ابْنُ أَبِي نَجِيحٍ: سفيان رحمه الله فرمائي چه ماته ابن ابى نجيح رحمه الله اوفرمائيل.

په مسند حميدى كښې د ،،سفيان حدثنا ابن ابى نجيح،، الفاظ دى.[1] چه په دې سره د تدليس شبه ختميږى.

قوله: قَالَ صَحِبْتُ ابْنَ عُمَرَ إِلَى الْمَدِينَةِ فَلَمْ أَسْمَعْهُ يُحَدِّثُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَّا حَدِيثًا وَاحِدًا: امام مجاهد رحمه الله فرمائي چه ما د (مکې نه) مدينې پورې د حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما په صحبت كښې سفر اوكړو.ما ددوى نه ددې پوره سفر په دوران كښې سوا د يو حديث نه بل حديث داسې وانه ريدو.چه نبى كريم ﷺ طرف ته ئې نسبت كولو سره بيان كړې وى.

د حضرت ابن عمررضى الله عنهما په روايت كښې احتياط: دا احتياط فى الروايت دې.چه د ابن عمر پشان عاشق رسول صحابى، د مكې مكرمې نه مدينې منورې ته سفر كوى.او مجاهد د هغوى خاص شاګرد د سفر ملګرې دې.هغه فرمائى.چه په پوره لاره كښې ئې صرف يو حديث بيان كړو.حالانكه هغه چه به څومره خبرې هم بيانولې.هغه به ټول احاديث وو.خو نبى كريم ﷺ طرف ته په نسبت كولو كښې ئې احتياط كولو.

قوله: قَالَ كُنَّا عِنْدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأُتِيَ بِجُمَّارٍ: وې فرمائيل.چه مونږ د نبى كريم ﷺ سره وو.چه هغوى(ﷺ) ته د كجورو مغز راوړلى شو.

قوله: فَقَالَ إِنَّ مِنَ الشَّجَرِ شَجَرَةً مَثَلُهَا كَمَثَلِ الْمُسْلِمِ فَأَرَدْتُ أَنْ أَقُولَ هِيَ النَّخْلَةُ فَإِذَا أَنَا أَصْغَرُ الْقَوْمِ فَسَكَتُّ: نبى كريم ﷺ اوفرمائيل.چه بې شكه په ونو كښې يوه ونه داسې ده.چه هغه د مسلمان پشان ده.ما اراده اوكړله.چه اوښايم.چه هغه د كجورې ونه ده.خو ما اوكتل.چه زه په دې جماعت كښې د ټولو نه كشر يم.نو خاموش شوم.

مطلب دا دې.چه هسې نه نبى كريم ﷺ ناراضه شى.چه مشران حضرات په مجلس كښې موجود دى.د هغوى په وړاندې دې خبرې ولې اوكړې؟ په دې خيال سره زه خاموش شوم.

قوله: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هِيَ النَّخْلَةُ: نبى كريم ﷺ اوفرمائيل.چه دا د كجورې ونه ده.

دلته امتحان اوشو.د حضرت ابن عمر رضي الله عنهما په ذهن كښې جواب راغې. دا،،فهم فى العلم،، دې.دا بله خبره ده.چه د ادب په وجه خاموش شو.

د حديث ترجمة الباب سره مطابقت: د علامه سندهى رحمه الله د قول مطابق چونكه د باب مقصد د افهامو مختلف كيدو بيانول دى.په دې وجه دلته كښې د حضرت ابن عمر رضي الله عنهما د كم

---

[1] مسند الحميدى(٢٩٨|٢) رقم الحديث (٦٧٦)_

عمره كيدو باوجود پوهيدل، او د نورو حضراتو نه پوهيدل، د افهامو په دې اختلاف باندې واضح دليل دى.

د شيخ الهند په نيز چونكه ، ،فضيلت د فهم،، بيانول مقصود دى. نو دا حديث به په فضيلت د فهم باندې داسې دال وى.چه ددې په دويم طريق كښې د حضرت عمر دا ارشاد موجود دې «لأن تكون قلتها أحب إلى من أن يكون لى كذا و كذا»[1]

دغه شان حضرت گنگوهى فرمائى.چه ددې باب نه مقصود د ، ،تفقه،، د اعلى مراتبو نه كيدل بيانول دى.نو دلته چونكه حضرت ابن عمر پوهه شو.او په دې باندې د حضرت عمر دخوشحالئ اظهار مرتب كيږى.په دې وجه ددې نه د فهم فضيلت خو ثابتيږى.البته استنباط د مسائلو او د شريعت په دقائقو باندې اطلاع كومه چه ، ،فقه،، ده.او دا د ، ،فهم،، نه اعلى ده.ددې اثبات نه دې.ددې ذكر په تيرشوى باب كښې شوې دې.

د حضرت شيخ الحديث د قول مطابق چونكه مقصود د باب د مطالعې طريقه خودل او د مطالعې ترغيب وركول دى.او دا خبره د نبى كريم ، ،جمار،، (د كجورو مغز) په لاس كښې اخستل، او د حضرت عبدالله بن عمر دغور او فكر او تدبر كولو سره د جواب پوهيدو نه واضح كيږى.والله اعلم بالصواب.

تنبيه: په دې حديث باندې تفصيلى كلام د «باب قول المحدث حدثنا أو أخبرنا و أنبأنا» لاندې شوې دې.

١٥-((بَابُ الِاغْتِبَاطِ فِي الْعِلْمِ وَالْحِكْمَةِ))

ماقبل باب سره مناسبت: ددې نه وړاندې امام بخارى «باب الفهم فى العلم» قائم كړې وو او اوس ئې «باب الاغتباط فى العلم والحكمة» قائم كړې دې.په دواړو كښې مناسبت په دې طريقه دې.چه خومره د يوكس په فهم د علم كښې اضافه وى.هغومره به دهغه په خوشحالئ او غبطه كښې اضافه وى.خكه چه كله د يوكس په فهم كښې اضافه وى.نو د هغه نظر وړاندې زياتيږى.او هغه سرې به په نظر كښې ساتى.كوم چه د فهم په اعتبار سره زيات قوى وى.دې به خواهش كوى.چه زه هم دهغه په شان شم.هم دا غبطه ده.([2])

په ترجمة الباب كښې د علم او حكمت دواړو ذكركولو وجه: بيا په ترجمة الباب كښې امام بخارى د ، ،علم او حكمت،، دواړو ذكركړې دې.حالانكه په حديث باب كښې صرف دحكمت ذكر دې.كه دا دواړه مترادف وى.نو بيا دا عطف تفسيرى دې.او ښودل مقصود دى. چه په حديث كښې د ، ،حكمت،، نه مراد ، ،علم،، دې.او كه د دواړو په مينځ كښې فرق اوكړې شى.نو دا به عطف الخاص على العام وى.او د ، ،علم،، د لفظ په اضافې سره دا اشاره مقصود ده.چه د ، ،حكمت،، حصول د علم په حصول باندې موقوف دې.([3]) والله اعلم.

---

[1] صحيح البخارى(٢٤/١) كتاب العلم، باب الحياء فى العلم،رقم(١٣١)_

[2] عمدة القارى(٥٤/٢)_

[3] فتح البارى(١٦٦/١) و إرشاد السارى(١٧١/١)_

د ،،حكمت،، په باره كښې تفصيل وړاندې د حضرت ابن عباس رضي الله عنه د ارشاد ((كونوا ربانيين حكماء، علماء، فقهاء)) لاندې مونږ بيان كړې دې

قوله وَقَالَ عُمَرُ تَفَقَّهُوا قَبْلَ أَنْ تُسَوَّدُوا: حضرت عمر رضي الله عنه فرمائي چه د سردار جوړيدو نه وړاندې تفقه حاصل كړئ.

،،تُسَوَّدُوا،،: دا د ،،سَوَّدَ يُسَوِّدُ تَسْوِيدًا،، (باب تفعيل) نه د مضارع مجهول جمع مذكر حاضر صيغه ده.سردار جوړيدل، د ثلاثي مجردو نه ،،سَادَ يَسُودُ سُؤْدَدًا وسِيَادَةً،، راځي.(١)

د حديث نه د حضرت عمر رضي الله عنه مقصد د حضرت عمر رضي الله عنه مقصد دا دې چه سيادت (سردارى) او رياست (حكومت) كله كله د تفقه او تعلم نه مانع جوړيږي.ځكه چه د لوئي جوړيدو نه پس متعلم جوړيدو سره سړي طبعاً شرميږي.په دې وجه ته د سيادت د حصول نه وړاندې علم حاصل كړه.(٢)

امام شافعي رحمه الله فرمائي.((إذا تصدر الحدث فاته علم كثير))(٣) يعني كله چه يو نوعمر د رياست په ګدئ باندې كيني.نو هغه د ډيرو علومو نه محرومه كيږي. هم دا مفهوم امام يحي بن معين رحمه الله نه هم نقل دې.(٤)

ابو عبيد رحمه الله پخپل ،،غريب الحديث،، كښې ددې مطلب دا بيان كړې دې.چه ته په ماشوموالى (كم عمرئ) كښې د سردار جوړيدو نه وړاندې علم حاصل كړه.ګني بيا به ته د خپلو كشرانو نه په علم حاصلولو كښې شرم محسوسوې.نو ته به جاهل پاتې شې.(٥)

شمرلغوى د ،،تسوّدوا،، ترجمه په ،،تزوجوا،، سره كړې ده.ځكه چه كله سړې نكاح اوكړى.او بيا خاص طور باندې كله چه دده اولاد پيدا شى.نو د خپل كور د خلقو ،،سيد،، (سردار) جوړيږي.(٦) په ده باندې ذمه داريانې راځي.په دې وجه د نكاح نه وړاندې علم حاصل كړه.

علامه كرمانى رحمه الله دا احتمال هم ښكاره كړې دې.چه دا د ،،سواد لحيه،، نه ماخوذ دې. ګويا دنوجوان ياځوان په ګيره كښې د ډير توروالى نه وړاندې د علم حاصلولو حكم مقصود دې.يا د پوخ عمر سړى ته حكم كول مقصود دى.چه هغه دګيرې د ويختو سپين والى طرف ته د مائل كيدو نه وړاندې علم حاصل كړى.(٧) خو په دې احتمال كښې تكلف دې.(٨)

---

(١) عمدة القارى(٢\٨٤)_

(٢) فتح البارى(١\١۶۶)_

(٣) المصدرالسابق)_

(٤) عمدة القارى(٢\٥٥)_

(٥) فتح البارى(١\١۶۶)_

(٦) المصدرالسابق)_

(٧) شرح الكرمانى(٢\٤١) و فتح البارى(١\١۶۶)_

(٨) فتح البارى(١\١۶۶)_

د حضرت عمر رضي الله عنه د اثر ترجمة الباب سره مطابقت: ابن المنير رحمه الله فرمائى.چه په دې اثر كښې سيادت (او سردارى) د علم د ثمراتو څخه ګرځولې شوې دې.او طالب علم ته ونيلى شوى دى.چه دې د سيادت درجې ته درسيدو نه وړاندې زيادت د علم غنيمت اوګڼى.چه استحقاق د سيادت ثابت شى.كوم چه سبب د اغتباط دې.(۱)

حافظ رحمه الله فرمائى.چه زما په نيز مطابقت داسې دې.چه رياست اګرچه عادةً د غبطه سبب جوړيږى.خو حديث شريف په دې باندې دلالت كوى.چه د غبطې بنياد دوه څيزونه دى.يو علم دې.او بل جود (سخاوت) دې.بيا جود هم هغه وخت محمود دې.كله چه علم سره وى.ګويا حضرت عمر رضي الله عنه فرمائى.چه د رياست او سياست د حصول نه وړاندې علم حاصل كړه.چه كله په تا باندې رشك اوكړې شى.نو دا رشك كول په حقه دى. دغه شان ګويا حضرت عمر رضي الله عنه فرمائى.چه ته د رياست په حصول كښې جلد بازى مه كوه.چه ددې په وجه عادتاً (عام طور باندې) سړې د علم د طلب نه پاتې كيږى.بلكه د رياست طلب پريږده.او علم حاصل كړه.چه ته په حقيقت كښې قابل د رشك جوړ شې.(۲) والله اعلم.

قوله: قَالَ أَبُوعَبْدِاللّٰهِ وَبَعْدَ أَنْ تُسَوَّدُوا: ابو عبدالله يعنى امام بخارى رحمه الله فرمائى.چه كله سردار جوړ كړې شى.ددې نه پس هم علم حاصل كړه.

امام بخارى رحمه الله ددې شبودلو دپاره د مذكوره جملې اضافه فرمائيلې ده.چه د حضرت عمر رضي الله عنه د قول «تفقهوا قبل أن تسوّدوا» دا نه اوګڼړلې شى.چه ،،بعد السيادة،، علم حاصل نكړې شى.(۳)

د حضرت عمر رضي الله عنه د اثر تخريج: دا اثر ابن عبدالبر رحمه الله په ،،جامع بيان العلم وفضله،، كښې (۴)، ابن ابى شيبه رحمه الله په ،،مصنف،، كښې (۵)، بيهقى رحمه الله په ،،المدخل،، كښې (۶)، او په ،،شعب الايمان،، كښې (۷) دارمى رحمه الله پخپل ،،سنن،، كښې (۸)او ابن ابى خيثمه رحمه الله په ،،كتاب العلم،، كښې (۹)كښې موصولاً تخريج كړې دې.

قوله: وَقَدْ تَعَلَّمَ أَصْحَابُ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي كِبَرِ سِنِّهِمْ: د نبى كريم ﷺ اصحابو په كبرسنئ (لوئې عمر) كښې تعليم حاصل كړې دې.

---

(۱) المتوارى على تراجم البخارى(ص ۵۶)_

(۲) فتح البارى(۱۶۶/۱)_

(۳) فتح البارى(۱۶۶/۱)_

(۴) جامع بيان العلم وفضله(۳۶۶/۱، ۳۶۷) رقم(۵۰۸) و(۵۰۹)_

(۵) المصنف لابن ابى شيبة(۲۸۵/۵) كتاب الأدب، باب ما جاء فى طلب العلم وتعليمه، رقم(۲۶۱۰۷)_

(۶) كذا فى عمدة القارى(۵۵/۲) وتغليق التعليق(۸۲/۲)_

(۷) شعب الإيمان(۲۵۵/۲) باب فى طلب العلم، رقم(۱۶۶۹)_

(۸) سنن الدارمى(۹۱/۱) المقدمة، باب فى ذهاب العلماء، رقم(۲۵۰)_

(۹) تغليق التعليق(۸۲/۲)_

دا جمله هم د امام بخارى رحمه الله د قول ،، وبعد أن تسودوا،، تتمه او ددې علت دې.مطلب دا دې چه د سيادت حاصليدو نه پس د علم حاصلولو نه مه منع كيږئ.بلكه دا سلسله جارى ساتئ.ځكه چه علم خو د مهد نه لحد (د غيږې نه لحد) پورې طلب كولې شى.حضراتو صحابه كرامو رضى الله عنهم چه كله ايمان نه وو راوړلې.او د جاهليت دور وو.هغوى ته معلم د خير هم نه وو ملاو شوې.او نه د هغوى علم طرف ته رغبت (او شوق) وو.د ايمان راوړلو نه پس الله دوى ته علم هم وركړو.او د علم رغبت او شوق ئې هم وركړو.هغوى ددې د ضرورت په لحاظ سره د سيادت حاصليدو نه پس هم علم حاصل كړو.

لكه چه د حضرت ابن عباس رضى الله عنهما حديث په بخارى شريف كښې دې.فرمائى: «كنت أقرئ رجالاً من المهاجرين، منهم عبدالرحمن بن عوف»[1] دغه شان په يو روايت كښې دى.«كنت أقرئ عبدالرحمن بن عوف»[2]

نو دا سيادت دې په علم حاصلولو كښې مانع جوړ نشى.اصل هم دا دې.چه تاسو دا علم وړاندې حاصل كړئ.خو كه تاسو وړاندې حاصل نكړې شو.نو ،،بعد أن تسودو،، هم حاصلول ضرورى دى.والله اعلم.

حديث باب

۷۳-((حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ حَدَّثَنِي إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي خَالِدٍ عَلَى غَيْرِ مَا حَدَّثَنَاهُ الزُّهْرِيُّ قَالَ سَمِعْتُ قَيْسَ بْنَ أَبِي حَازِمٍ قَالَ سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ مَسْعُودٍ([3]) قَالَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا حَسَدَ إِلَّا فِي اثْنَتَيْنِ رَجُلٌ آتَاهُ اللَّهُ مَالًا فَسُلِّطَ عَلَى هَلَكَتِهِ فِي الْحَقِّ وَرَجُلٌ آتَاهُ اللَّهُ الْحِكْمَةَ فَهُوَ يَقْضِي بِهَا وَيُعَلِّمُهَا))

[۱۳٤۳، ٦۷۲۲ ، ٦۸۸٦]

رجال الحديث

① حميدي رحمه الله: دا امام ابوبكر عبدالله بن الزبير حميدى مكى رحمه الله دې.ددوى حالات د

---

[1] صحيح بخارى(۱۰۰۹/۲) كتاب الحدود، باب رجم الحبلى من الزنا إذا أحصنت، رقم(٦۸۳۰)_

[2] صحيح بخارى(۱۰۸۹/۲) كتاب الإعتصام بالكتاب والسنة، باب ماذكر النبى صلى الله عليه وسلم وحض على انفاق أهل العلم..... رقم(۷۳۲۳)_

[3] قوله:..عبدالله بن مسعود..الحديث أخرجه البخارى فى صحيحه(۱۸۹/۱) كتاب الزكاة، باب إنفاق المال فى حقه، رقم(۱٤۰۹) و(۱۰۵۷/۲) ألأحكام، باب أجرمن قضى بالحكمة، رقم(۷۱٤۱)، (۱۰۸۸/۲) كتاب الإعتصام بالكتاب والسنة، باب ما جاء فى إجتهاد القضاة بما أنزل الله تعالى، رقم(۷۳۱٦) ومسلم فى صحيحه(۲۷۲/۱) كتاب فضائل القرآن، باب فضل من يقوم بالقرآن ويعلمه، و ابن ماجه فى سننه، فى كتاب الزهد، باب الحسد، رقم(٤۲۰۸)_

بدءالوحی دروميی حديث لاندې اختصار سره [1] او په کتاب العلم کښې د «باب قول المحدث حدثنا أو أخبرنا وأنبأنا» لاندې تفصيل سره تيرشوی دی.

② **سفيان رحمه الله:** دا امام سفيان رحمه الله دی. ددوی تذکره هم د بدءالوحی دروميی حديث لاندې اختصار سره [2] او د «باب قول المحدث حدثنا......» لاندې تفصيل سره ذکر شوی دی.

③ **اسماعيل بن ابی خالد رحمه الله:** دا تابعی محدث اسماعيل بن ابی خالد احمسی بجلی کوفی رحمه الله دی. ددوی مختصر تذکره په کتاب الايمان کښې د «المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده» لاندې تير شوی دی. [3]

④ **قيس بن ابی حازم رحمه الله:** دا مشهور مخضرم تابعی قيس بن ابی حازم احمسی بجلی کوفی رحمه الله دی. ددوی حالات په کتاب الايمان کښې د «باب قول النبی ﷺ: الدين النصيحة لله ولرسوله ولأئمة المسلمين وعامتهم» لاندې تيرشوی دی. [4]

⑤ **حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه:** د حضرت عبدالله بن مسعود هزلی رضی الله عنه حالات په کتاب الايمان کښې د «باب ظلم دون ظلم» لاندې ذکر شوی دی. [5]

قوله: قَالَ حَدَّثَنِي إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي خَالِدٍ عَلَى غَيْرِ مَا حَدَّثَنَاهُ الزُّهْرِيُّ:

سفيان بن عيينه رحمه الله فرمائی. چه مونږ ته اسماعيل بن ابی خالد په داسې الفاظو سره حديث واورولو. چه دا دهغې الفاظو نه علاوه وو. کومو سره چه زهری مونږ ته حديث بيان کړې وو.

د «عَلَى غَيْرِ مَا حَدَّثَنَاهُ الزُّهْرِيُّ» **مطلب او ددې تصريح مقصد:** مطلب دا دې. چه سفيان بن عيينه دا روايت د اسماعيل بن ابی خالد نه هم نقل کوی. او د زهری نه هم. د زهری روايت په بخاری شريف کښې په ،،عن سالم عن أبيه،، طريق سره نقل دې. [6] دغه شان په مسلم کښې

---

[1] کشف الباری (۲۳۷/۱)_

[2] کشف الباری (۲۳۸/۱)_

[3] کشف الباری (۶۷۹/۱)_

[4] کشف الباری (۷۶۱/۲)_

[5] کشف الباری (۲۵۷/۲)_

[6] أخرجه البخاری فی صحيحه (۱۱۲۳/۲) فی کتاب التوحيد، باب قول النبی ﷺ: رجل آتاه الله القرآن فهو يقوم به آناء الليل والنهار..... رقم (۷۵۲۹) عن طريق، علی بن عبدالله، عن سفيان، عن الزهری..... کما أخرجه البخاری أيضاً فی صحيحه (۷۵۱/۲) فی کتاب فضائل القرآن، باب اغتباط صاحب القرآن، رقم (۵۰۲۵) عن طريق..أبی اليمان عن شعيب عن الزهری..... بدون واسطة سفيان)_

هم دا روايت منقول دي.(۱) حالانكه اسماعيل دا روايت د قيس بن ابى حازم په واسطې سره د حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه نه نقل كوى.په دواړو روايتونو كښې د سند سره سره الفاظو كښې هم څه قدرې فرق شته.(۲)

د «على غيرما حدثناه الزهرى» تصريح نه غرض يو خو متعدد طرقو طرف ته اشاره ده.چه دا د روايت د تقويت سبب دې.دويمه ددې شبهې ازاله مقصود ده.چه څوك د سفيان مختلفو سندونو ته په كتلو سره سند كښې اضطراب او نه ګنړى.(۳) والله اعلم.

قوله قَالَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا حَسَدَ إِلَّا فِي اثْنَتَيْنِ: حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه فرمائى.چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل.چه صرف د دوو سړو په خصلتونو باندې رشك كيدل پكار دى.

د حسد نه حقيقى معنى مراد ده.او كه غبطه مراد ده؟: په ترجمة الباب كښې امام بخارى رحمه الله د ،،اغتباط،، لفظ استعمال كړې دې.حالانكه په حديث كښې د ،،حسد،، لفظ دې.امام بخارى رحمه الله په ترجمة الباب سره دا ښودلې ده.چه په حديث كښې ،، حسد ،، حقيقى معنى كښې نه دې.بلكه د ،،غبطه،، په معنى كښې دى.

ددې دليل دا دې.چه امام بخارى رحمه الله هم دا روايت په ،،فضائل القرآن،، كښې د حضرت ابوهريره رضي الله عنه نه هم روايت كړې دې.چه د هغې الفاظ دا دى.«لاحسد إلا فى اثنتين: رجل علمه الله القرآن، فهو يتلوه آناء الليل و آناء النهار، فسمعه جار له، فقال: ليتنى أوتيتُ ما أوتى فلان فعملت مثل ما يعمل»(۴) دا الفاظ په دې خبره باندې دلالت كوى.چه دلته ،،حسد،، مراد نه دې.په كوم كښې چه د بل كس د نعمت زوال مطلوب وى.بلكه غبطه مراد ده.چه په دې كښې د زوال نه بغير د هغه د نعمت خپل ځان دپاره دحصول تمنا او خواهش كيږى.

دغه شان د ابو كبشه انمارى رضي الله عنه اوږد حديث دې.«وعبد رزقه الله علماً ولم يرزقه مالاً فهو صادق النية، يقول: لوأن لى مالاً لعملت بعمل فلان، فهو نيته، فأجرهما سواء......»(۵)

دلته دا احتمال هم شته.چه ،،حسد،، پخپله حقيقى معنى كښې وى.خو په دې صورت كښې به استثناء منقطع وى.او مطلب به دا وى.چه حسد خو په هيڅ صورت كښې هم

---

۱ أخرجه مسلم فى صحيحه(۱۱|۲۷۲) فى كتاب فضائل القرآن، باب فضل من يقوم بالقرآن ويعلمه، عن طريق، أبى بكر بن أبى شيبة وعمرو الناقد، وزهير بن حرب عن سفيان، عن الزهرى عن سالم عن أبيه.....كما أخرجه عن يونس عن الزهرى، أيضاً)_

۲) د الفاظو د فرقونو دپاره تيرې شوې حوالې اوګورئ)_

۳ شرح الكرمانى(۲|۴۲)_

۴ صحيح البخارى(۲|۷۵۱) كتاب فضائل القرآن، باب إغتباط صاحب القرآن، رقم(۵۰۲۶)_

۵ أخرجه الترمذى (واللفظ له) فى جامعه، فى كتاب الزهد، باب ماجاء مثل الدنيا مثل أربعة نفر، رقم(۲۳۲۵)، وإبن ماجه فى سننه، فى كتاب الزهد، باب النية، رقم(۴۲۲۸)_

صحيح نه دي.البته دا دوه خصلتونه محمود دى.چه په دې كښې هم حسد نشته.نو په هيڅ څيز كښې حسد مه كوئ.([1])

بيا دلته د ،،اثنتين،، لفظ دې.او مراد ،،خصلتين،، دې.په اكثرو رواياتو كښې هم دغه شان دې.([2]) نو وړيسې به ،،رجل آتاه الله،، كښې رجل مرفوع وئيلې شى.په اصل كښې ددې نه وړاندې به ،،خصلة،، مضاف محذوف وى.چه دا مبتدا ده.دا حذف كړې شو.او مضاف اليه ددې قائم مقام كړې شو. او په دې باندې ئې د مضاف اعراب وركړل.([3]) البته د ،،كتاب الاعتصام،، په روايت كښې ،،اثنين،،د مذكر لفظ دې.([4]) ګويا ،،رجلين اثنين،، مراددې.نوددې نه پس به ،،رجل،، د بدليت په بناء باندې مجرور وئيلې شى.([5]) والله اعلم.

قوله: رَجُلٌ آتَاهُ اللَّهُ مَالًا فَسُلِّطَ عَلَى هَلَكَتِهِ فِي الْحَقِّ: يو د هغه سړى په خصلت باندې چاته چه الله تعالى دولت وركړې وى.او هغه دحق په سلسله كښې خرچ كولو باندې مسلط شوې وى.

،،سُلِّطَ،، د ابوذر په روايت كښې هم دغه شان دې.حالانكه د نورو حضراتو په رواياتو كښې ،،سلطه،، دې.،،هلكة،، په فتحې د هاء او لام سره دې.

د دولت مندو عام طور باندې دا حال وى.چه دهغه دولت د هغه په زړه باندې خور (او چاپيره) وى.خو ددې سړى دا كيفيت بيان كړې شوې دې.چه الله تعالى څنګه ده ته مال وركړې دې.دغه شان ئې په حق لاره كښې ده ته د خرچ كولو توفيق هم وركړې دې.

په حق لاره كښې ټول مال خرچ كول اسراف نه دې: ددې ځائې نه يوه خبره بله هم معلومه شوه.چه كه الله تعالى يوكس ته مال وركړى.او هغه ټول په ټوله په حق لاره كښې خرچ كړى.نو دې ته به اسراف نشى وئيلې.

قوله: وَرَجُلٌ آتَاهُ اللَّهُ الْحِكْمَةَ فَهُوَ يَقْضِي بِهَا وَيُعَلِّمُهَا: او دويم دهغه سړى په خصلت باندې،چه هغه ته الله تعالى د قرآن او حديث علم وركړې وى.هغه ددې موافق فيصله كوى.او خلقو ته ئې ښائى.

دلته د حكمت ذكر دې.حالانكه په بعضو رواياتو كښې د ،،قرآن،، ذكر دې.«رجل علمه الله القرآن فهو يتلوه آناء الليل و آناء النهار.....»([6])

---

[1] فتح البارى(١٦٧\١)-
[2] المصدر السابق)_
[3] المصدر السابق)_
[4] كذا قاله الحافظ فى الفتح(١٦٧\١)_
[5] فتح البارى(١٦٧\١)_
[6] صحيح البخارى(٧٥١\٢) كتاب فضائل القرآن. باب إغتباط صاحب القرآن. رقم(٥٠٢٦)_

يو سوال او دهغې جواب: دلته يوسوال دا دې.چه ددې دوو څيزونو د تخصيص څه وجه ده؟ حالانکه رشك په نورو صفاتو باندې هم کيدې شى؟

① ددې يو جواب دا دې.چه ددې دوارو صفاتو د اهميت په وجه نبى کريمﷺ د مبالغې په طور اغتباط دې دوارو کښې محصور اوفرمائيلو.حقيقت کښې نه دې.نور صفات هم قابل د غبطې کيدې شى.خو ددې دوارو په مقابله کښې هغه ګويا کالعدم دى.

② دويم جواب دا دې.چه دا دواړه د انسان د ټولو خصلتونو (او خوبيانو) عنوان دې.ځکه چه په انسان کښې به خوبيانې يا داخل وى.يا به خارجى وى .په خارجى خوبيانو کښې دټولو نه لويه خوبى دا ده.چه هغه سره مال وى.او هغه دخير په لاره کښې خرچ کوى.په داخلى خوبيانو کښې د ټولو نه اهمه خوبى دا ده.چه دده سره علم او حکمت وى.او هغه ددې مطابق فيصله اوکړى .او تعليم ورکړى.ګويا نبى کريمﷺ دا دواړه خوبيانې د مثال په طور فرمائيلى دى.والله اعلم.

١٦-((بَابُ مَا ذُكِرَ فِي ذَهَابِ مُوسَى صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْبَحْرِ إِلَى الْخَضِرِ وَقَوْلِهِ تَعَالَى هَلْ أَتَّبِعُكَ عَلَى أَنْ تُعَلِّمَنِي مِمَّا عُلِّمْتَ رُشْدًا)) [الكهف: ٦٦]

ما قبل باب سره مناسبت: ددې نه وړاندې باب قائم کړې شوې وو.((باب الاغتباط فى العلم والحكمة)) او اوس ئې د ((باب ذهاب موسى فى البحر الى الخضر)) باب قائم کړې دې.په دواړو بابونو کښې ① مناسبت دا دې.چه کوم څيز قابل د غبطې وى.د هغې په حاصلولو کښې مشقت اوچتولې شى.([1])

② دغه شان يو مناسبت دا دې.چه په وړاندې باب کښې د حضرت عمرؓ اثر وو.چه ((تفقهوا قبل أن تسودوا))اوس په دې باب کښې دا بيانولې شى.چه اوګورئ! حضرت موسىؑ د سيادت په اوچت مقام باندې فائز وو.خو ددې باوجود د علم د طلب نه بند نشو.([2])

د ترجمة الباب مقصد: حافظ ابن حجرؒ فرمائى.چه ددې ترجمې منعقد کولو مقصد د علم د طلب په سلسله کښې د مشقت برداشت کولو ترغيب ورکول دى.([3])

شاه ولى الله صاحبؒ فرمائى.چه ددې باب نه مقصد د علم د حصول دپاره د ،،رحله،، (سفر) اثبات دې.ځکه چه علم دپاره سفر د حضرات صحابه کرامو ؓ او د تابعينو ؒ په زمانه کښې معهود نه وو.بلکه دغه حضراتو به د خپل خپل ښار دعالمانو علم حاصلولو.بيا کله چه کتابونه مدون شو.او دا کتابونه په مختلفو ښارونو کښې خواره شو.نو خلقو ددې د

---

[1] عمدة القارى(٥٨/٢) وفتح البارى(١٦٨/١)_

[2] المصادر السابق)_

[3] فتح البارى(١٦٨/١)_

حصول دپاره سفرې شروع كړلې.دغه شان د ،،رحله،، عادت شروع شو.ددې ،،رحله،، دپاره مؤلف يو صحيح او قوى اصل دلته بيان كړې دې.(۱)

يو اشكال او د هغې توجيهات: خو په دې باندې اشكال كيږي.چه امام بخارى رحمه الله ددې نه دوه بابونه روستو «باب الخروج فى طلب العلم» منعقد كړې دې.او هم دا حديث ئې دوباره راوړلې دې.او حضرت شاه صاحب رحمه الله چه كوم مقصد بيان كړې دې. دا د «باب الخروج.....» سره زيات مناسب دې؟

ددې اشكال نه خلاصې په دې طريقه ممكن دې.چه داسې اووئيلې شى. چه ددې باب نه مقصود ،،خروج فى البحر،، بيانول دى.د راروان باب نه مطلق خروج ثابتول مقصود دى.(۲)

حضرت شيخ الهند رحمه الله فرمائى.چه د مذكوره باب نه د ،،تعلم بعد السيادة،، اثبات مقصود دې.چه دا يو خاص او اهم صورت دې.او په راروان باب كښې ،،خروج فى طلب العلم،، عام دى.اوس هيڅ قسمه څه تكلف نشته. او امام بخارى رحمه الله په نورو موقعو كښې هم دغه شان كړى دى.چه د تيرشوى باب متعلق د يو امر تحقيق او تكميل ئې په دويم باب كښې كړې دې.نو په تيرشوى باب كښې «قد تعلم أصحاب النبى ﷺ فى كبر سنهم» مجملاً د ترجمې لاندې ذكركړې شوې وو.اوس ئې دهغې تكميل بالاستقلال اوكړو.او دا ئې ثابته كړله.چه اوګوره! حضرت موسى عليه السلام سيد السادات وو.خو سره ددې ئې د علم د تعلم دپاره پخپل شوق خومره جدوجهد اوكړو.او علم هم هغه كوم چه د ضرورى علم نه زياتى او دحضرت كليم الله د علم نه مفضول وو.(۳)

حضرت شيخ الهند رحمه الله چه د الله تعالى قول ﴿هَلْ أَتَّبِعُكَ عَلَىٰ أَنْ تُعَلِّمَنِ مِمَّا عُلِّمْتَ رُشْدًا﴾(۴)د ترجمې جزء جوړ كړې دې.ددې په توجيه كښې فرمائى.چه ،،خيال هغه طرف ته خى.چه حضرت موسى عليه السلام كيدې شى.چه په غرض د تعلم تشريف نه وى اوړلې.بلكه د حضرت خضر د ملاقات او دهغوى د علم د مشاهدې په شوق كښې تشريف اوړلې وى.لكه چه سيدالمرسلين ﷺ هم «يرحم الله موسى! لوددنا لو صبر حتى يقص علينا من أمرهما»(۵) فرمائيلو سره د شوق اظهار فرمائيلې دې.غالباً هم ددې خيال رد كولو په غرض مؤلف ترجمة الباب سره د الله تعالى قول ﴿هَلْ أَتَّبِعُكَ عَلَىٰ أَنْ تُعَلِّمَنِ مِمَّا عُلِّمْتَ رُشْدًا﴾ ذكركړې دې.والله تعالى اعلم.(۶)

---

(۱) شرح تراجم أبواب البخارى(ص۱۵)_
(۲) الأبواب والتراجم، ازشيخ الهند رحمه الله (ص۴۸)_
(۳) المصادر السابق)_
(۴) الكهف\۶۶)_
(۵) صحيح البخارى(۲۳\۱) كتاب العلم، باب مايستحب للعالم إذا سئل: أى الناس أعلم؟ فيكل العالم إلى الله، رقم(۱۲۲)_
(۶) الأبواب والتراجم(ص۴۸)_

حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله فرمائى چه زما په نيز ددې باب مقصد د علم د طلب دپاره د سمندُرى سفر جواز بيانول دى.خکه چه د حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما حديث «لا يركب البحر إلا حاج أو معتمر أو غاز في سبيل الله»[1] نه په ښكاره حصر معلوميږى.ددې توهم د لرې كولو دپاره ئې دا باب قائم كړې دې.او ددې نه روستو په كتاب البيوع كښې «باب التجارة في البحر»[2] ئې هم ددې مقصد دپاره قائم كړې دې.[3] والله اعلم.

دا هم ممكن ده.چه امام بخارى رحمه الله دا باب د دوو موقوف آثارو تقويت دپاره قائم كړې وى.

① يو اثر د ابو العاليه رحمه الله دې.«أن موسى التقى بالخضر في جزيرة من جزائر البحر»[4].

② او دويم اثر د ربيع بن انس رحمه الله دې.«انجاب الماء عن مسلك الحوت، فصار طاقة مفتوحة، فدخلها موسى على أثر الحوت حتى انتهى إلى الخضر»[5]دا دواړه آثار اگرچه موقوف دى.خو ددې رجال ثقات دى.نو د هغې د تقويت ښكاره كولو او اثبات دپاره ئې دا باب قائم كړې دې.[6]

په ترجمة الباب باندې يو اشكال او د هغې جواب: د ترجمة الباب الفاظ «ذهاب موسى في البحر إلى الخضر» په دې خبره باندې دال دې.چه حضرت موسى عليه السلام د حضرت خضر عليه السلام سره د ملاقات دپاره د سمندر سفر اوكړو.حالانكه دوى د هغه سره ملاقات دپاره د اوچې سفر كړې وو.لكه چه د «فانطلقا يمشيان»[7] او د «حتى أتيا الصخرة»[8] الفاظ دال دى.سمندرى سفر دوى حضرت خضر عليه السلام سره د ملاقات دپاره نه، بلكه د ملاقات نه پس ئې هغوى سره (يوځائې) كړې وو.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى.چه په دې كښې يا خو د ،،البحر،، نه وړاندې مضاف محذوف دې.يا د ،،الخضر،، نه وړاندې مضاف محذوف دې. يعنى «ذهاب موسى في ساحل البحر إلى الخضر» مراد دې.يا «ذهاب موسى إلى البحر إلى مقصد الخضر» مراد دې.[9]

---

[1] سنن أبي داؤد، كتاب الجهاد، باب في ركوب البحر في الغزو، رقم(۲۴۸۹)_

[2] صحيح البخارى(۲۷۷/۱) رقم الباب_

[3] تعليقات لامع الدرارى(۲۹/۲)_

[4] فتح البارى(۱۶۸/۱)_

[5] المصادر السابق)_

[6] تعليقات لامع الدرارى(۳۰/۲)_

[7] صحيح البخارى(۴۸۲/۱) كتاب أحاديث الأنبياء باب حديث الخضر مع موسى عليهما السلام، رقم(۳۴۰۱)

[8] صحيح البخارى(۴۸۲/۱) كتاب أحاديث الأنبياء باب حديث الخضر مع موسى عليهما السلام رقم(۳۴۰۱)_

[9] فتح البارى(۱۶۸/۱)_

① په رومبي صورت كښې به مطلب دا وي.چه موسى عليه السلام د حضرت خضر عليه السلام سره د ملاقات په غرض سره د بحر د ساحل (د سمندر د غاړې) سفر اوكړو.
② په دويم صورت كښې به مطلب دا وي.چه موسى عليه السلام په سمندر كښې د حضرت خضر عليه السلام د مقصد لاندې تابع جوړ شوې روان وو.
ياد ساتئ: چه دلته د محذوف ،،ساحل،، نه علاوه ،،ناحية،، يا ،،جانب،، هم راوښكلې كيدې شى.د دريو وارو مفهوم يوشان دې.په دې وجه د يو د راجع ګرځولو ضرورت نشته.
بيا بعضو حضراتو فرمائيلى دى.چه په رومبى صورت كښې د «ذهاب موسى فى ساحل البحر»نه پس ،،إلى الخضر،، وئيل، د ضرورت نه يوه زياتى خبره ده.([1])
خو دا اعتراض څكه صحيح نه معلوميږى.چه حضرت موسى عليه السلام كوم سفر اختيار كړې وو. دهغې مطلب د علم د طلب په سلسله كښې حضرت خضر عليه السلام سره ملاويدل وو.نو د «ذهاب موسى فى ساحل البحر» نه پس ،،إلى الخضر،، په مقصد باندې دلالت كونكې كلمه ده.دا به د ضرورت نه زياتى خبره نشى ګرځولې.
دغه شان په دويم صورت يعنى د «ذهاب موسى فى البحر إلى مقصد الخضر» دتاويل په صورت كښې هم اعتراض شوې دې.چه حضرت موسى عليه السلام كوم سفر كړې وو.د هغې مقصد د حضرت خضر عليه السلام نه حصول د علم وو.لكه څنګه آيت كريمه ﴿هَلْ أَتَّبِعُكَ عَلَىٰ أَن تُعَلِّمَنِ مِمَّا عُلِّمْتَ رُشْدًا﴾([2]) دلالت كوى.نو د ،،إلى مقصد الخضر،، وئيلو په ځائې ،،إلى مقصد التعليم،، وئيل پكار وو.([3])
خو دا اعتراض هم صحيح نه معلوميږى.چه حضرت موسى عليه السلام په اصل كښې د علم د طلب دپاره وتلې وو.او دا علم دوى لره د حضرت خضر عليه السلام نه حاصلول وو.په دې وجه دوى دملاقات نه پس د ،،آتباع،، اجازت واخستلو.په دوى باندې يو څو شرطونه كيخودې شو. شرطونه قبول شو.نود،،اتباع،، اجازت ملاوشو.اوس حضرت موسى عليه السلام د حضرت خضر عليه السلام تابع شو.اوس كه د يومقصد دپاره حضرت موسى عليه السلام د حضرت خضر عليه السلام د تابع كيدو په حيثيت سره دوى سره سفر كوى.نو په دې كښې څه باك دې؟
حافظ رحمه الله دويم احتمال دا ذكركړې دې.چه دلته د حضرت موسى عليه السلام سفر بَرى (په اوچه) هم شوې دې.دا برى سفر حضرت خضر عليه السلام سره د ملاقات دپاره شوې دې.دغه شان ددوى سفر بحرى هم شوې دې.دا بحرى سفر د حضرت خضر عليه السلام په معيت كښې شوې دې.د دواړو سفرونو نه مقصود تحصيل دعلم دې.دلته چه كوم «ذهاب موسى فى البحر إلى الخضر» وئيلو سره بحرى سفر مخصوص بالذكر كړې دې.ددې مقصد د برى سفر نه انكار نه دې. بلكه مقصد

---

[1] ايضاح البخارى(۶۶۱۵)_
[2] الكهف_
[3] ايضاح البخارى(۶۶۱۵)_

يعنى تحصيل د علم كوم چه دوارو سفرونو سره متعلق دې.ددې دپاره سفر كول.او دا ،،بحرى،، سره مختص كول، دا د ،،اطلاق الكل على البعض،، د قبيل ځنې دې.يا د ،،تسمية السبب باسم المسبب،، د قبيل ځنې دې.(۱) مطلب دا دې.چه ددې نه انكار نه دې.چه د حضرت موسى عليه السلام سفر برى شوې دې.او ددې نه هم انكار نه دې.چه د حضرت موسى عليه السلام ملاقات حضرت خضر عليه السلام سره په بر (اوچه) كښې شوې دې.خو د حضرت موسى عليه السلام مقصد يعنى علم حاصلول د دوارو سفرونو يعنى د برى او بحرى سفرونو د مجموعې نه حاصل شو.چه مخكښې ئې برى سفر اوكړو.بيا ئې بحرى سفر اوكړو.په دې وجه دلته د كل يعنى د علم د تحصيل اطلاق په جزء يعنى صرف په ،،بحرى سفر،، باندې اوكړې شو.يا دا چه بحرى سفر چونكه د علم د تحصيل سبب جوړ شوې دې.په دې وجه باندې د مسبب اطلاق اوكړې شو.

ابن رشيد رحمه الله فرمائى.چه حضرت موسى عليه السلام د حضرت خضر عليه السلام په طلب كښې د بر نه پس حقيقتاً د بحر رُخ كړې وو.او بحرى سفر كولو نه پس ئې هغوى سره ملاقات كړې وو.په دې وجه امام بخارى رحمه الله دلته د ،،فى البحر،، قيد لګولې دې.(۲)

حافظ رحمه الله ددې په تائيد كښې فرمائى.چه په حديث كښې «فكان يتبع أثر الحوت في البحر» راغلې دې.(۳) په دې كښې د ،،فى البحر،، ظرف څه سره متعلق دې؟ په دې باره كښې دوه احتمالات دى.

① يو دا چه د ،،فى البحر،، تعلق د ،،يتبع،، فاعل يعنى حضرت موسى عليه السلام سره وى.نو په دې صورت كښې به مطلب دا وى.چه حضرت موسى عليه السلام د تلونكى كب په طلب كښې د سمندر سفر اوكړو.

② دويم احتمال دا دې.چه د ،،فى البحرى،، تعلق د ،،الحوت،، سره وى.نو په دې صورت كښې به مطلب دا وى.چه كوم كب په سمندر كښې تلې وو.د هغې په طلب كښې حضرت موسى عليه السلام روان شو.په دې صورت كښې به د حضرت موسى عليه السلام سفر د حضرت خضر عليه السلام د طلب دپاره برى وى.بحرى به نه وى.(۴)

حافظ رحمه الله فرمائى. چه په دې دوارو احتمالاتو كښې د ابن رشد په نيز رومبې احتمال قوى دې.او هغه دا فرمائى.چه د حضرت خضر عليه السلام په تلاش كښې حضرت موسى عليه السلام د سمندر سفر كړې وو.ددې تائيد امام بخارى رحمه الله د خپل ،،ترجمة الباب،، په ذريعه فرمائى.
ددې احتمال تائيد د ابو العاليه او ربيع بن انس، دوو موقوفو اثارو په ذريعه سره كيږى.

---

(۱) فتح البارى (۱۶۸/۱)_
(۲) المصدر السابق)_
(۳) كما فى حديث الباب.)_
(۴) فتح البارى (۱۶۸/۱)_

چه ابو العاليه د عبد بن حميد نه نقل کړی دی.«ان موسی التقی بالخضر في جزيرة من جزائر البحر»[1]
ښکاره ده.چه يوې جزيرې ته رسيدو دپاره سمندري سفر ضروري دې.
د ربيع بن انس روايت هم عبد بن حميد نقل کړې دې.«انجاب الماء من مسلك الحوت، فصار طاقة مفتوحة فدخلها موسى على أثر الحوت حتى انتهى إلى الخضر»[2] يعنی کب چه کومه لاره اختيار کړله.د هغه خانې نه اوبه اخوا شوې.اود يو کهلاو سرنګ صورت ئې اختيار کړو.موسی عليه السلام کب پسې روستو په دې سرنګ کښې داخل شو.تردې چه حضرت خضر عليه السلام سره ملاو شو. ددې نه هم معلوميږی.چه حضرت خضر عليه السلام سره د ملاقات دپاره دوی د سمندر سفر کړې وو.والله اعلم.
ابن المنير رحمه الله فرمائی.چه دلته ,,الی،، په معنی د ,,مع،، دې.([3]) لکه څنګه چه په ﴿وَلَا تَأْكُلُوٓا أَمْوَالَهُمْ إِلَىٰٓ أَمْوَالِكُمْ﴾ ([4])کښې ,,الی،، د ,,مع،، په معنی کښې دې.نو اوس مطلب واضح دې.او «ذهاب موسى في البحر مع الخضر» بې اعتراضه دې.
حضرت شيخ الهند رحمه الله فرمائی.چه آسانه دا ده.چه ,,الی،، او ,,بحر،، پخپله ښکاره معنی باندې پريخودې شی.او دا اووئيلې شی.چه د ,,إلى الخضر،، نه وړاندې واو د عطف ذکر نکړې شو.چه د سامع په فهم باندې اعتبار کولو سره ډير ځل واو د عطف نه ذکرکوی.([5]) نو اوس به مطلب دا وی.چه «ذهاب موسى في البحر وإلى الخضر»
په دې توجيه باندې يو اشکال دا کيدې شی.چه حضرت موسی عليه السلام د سمندر سفر روستو کړې وو.مخکښې ئې د اوچې سفر کړې وو.چه په هغې کښې ئې حضرت خضر عليه السلام سره ملاقات کړې وو؟ ددې جواب دا دې.چه بحری سفر چونکه ډير زيات خطرناك او مشكل وی.نو ددې د اهميت په وجه ئې ددې ذکر مقدم کړو.
دا هم وئيلې کيدې شی.چه بحری سفر چونکه اصلی مقصود وو.څکه چه علم هم ددې په ذريعه حاصل شو.په دې وجه ئې دا مقدم ذکرکړو.او بری سفر په حقيقت کښې وسيله وه.په دې وجه ئې دا موخر کړو.
دا هم وئيلې کيدې شی.چه د امام بخاری رحمه الله مقصد چونکه دلته بحری سفر د علم د طلب دپاره ثابتول دی.په دې وجه دوی بحری سفر وړاندې ذکر کړو.والله اعلم بالصواب.

---

[1] المصدر السابق_
[2] المصدر السابق_
[3] فتح الباری(۱۱/۱۶۸)_
[4] النساء۲_
[5] الأبواب والتراجم(ص۴۸)_

حديث باب

((حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ غُرَيْرٍ الزُّهْرِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ صَالِحٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ حَدَّثَ أَنَّ عُبَيْدَ اللَّهِ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ أَخْبَرَهُ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّهُ تَمَارَى هُوَ وَالْحُرُّ بْنُ قَيْسِ بْنِ حِصْنٍ الْفَزَارِيُّ فِي صَاحِبِ مُوسَى قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ هُوَ خَضِرٌ فَمَرَّ بِهِمَا أُبَيُّ بْنُ كَعْبٍ(¹) فَدَعَاهُ ابْنُ عَبَّاسٍ فَقَالَ إِنِّي تَمَارَيْتُ أَنَا وَصَاحِبِي هَذَا فِي صَاحِبِ مُوسَى الَّذِي سَأَلَ مُوسَى السَّبِيلَ إِلَى لُقِيِّهِ هَلْ سَمِعْتَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَذْكُرُ شَأْنَهُ قَالَ نَعَمْ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ بَيْنَمَا مُوسَى فِي مَلَإٍ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ جَاءَهُ رَجُلٌ فَقَالَ هَلْ تَعْلَمُ أَحَدًا أَعْلَمَ مِنْكَ قَالَ مُوسَى لَا فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَى مُوسَى بَلَى عَبْدُنَا خَضِرٌ فَسَأَلَ مُوسَى السَّبِيلَ إِلَيْهِ فَجَعَلَ اللَّهُ لَهُ الْحُوتَ آيَةً وَقِيلَ لَهُ إِذَا فَقَدْتَ الْحُوتَ فَارْجِعْ فَإِنَّكَ سَتَلْقَاهُ وَكَانَ يَتَّبِعُ أَثَرَ الْحُوتِ فِي الْبَحْرِ فَقَالَ لِمُوسَى فَتَاهُ أَرَأَيْتَ إِذْ أَوَيْنَا إِلَى الصَّخْرَةِ فَإِنِّي نَسِيتُ الْحُوتَ وَمَا أَنْسَانِيهِ إِلَّا الشَّيْطَانُ أَنْ أَذْكُرَهُ قَالَ ذَلِكَ مَا كُنَّا نَبْغِي فَارْتَدَّا عَلَى آثَارِهِمَا قَصَصًا فَوَجَدَا خَضِرًا فَكَانَ مِنْ شَأْنِهِمَا الَّذِي قَصَّ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ فِي كِتَابِهِ)) [۷۸، ۷۴، ۱۲۲، ۲۲۶۷، ۲۷۲۸، ۳۲۷۸، ۳۴۰۰، ۳۴۰۱، ۴۷۲۵-۴۷۲۷، ۶۶۷۲، ۷۴۷۸]

رجال الحديث

① محمد بن غرير الزهري رحمه الله: دا ابو عبدالله یا ابو عبدالرحمن محمد بن غُرَیر (بضم الغین و بالراءین المهملتین بینهما یاء تحتانیة ساکنة) بن الولید بن ابراهیم بن عبدالرحمن بن عوف قرشی زهری مدنی دې. د غُریری په نسبت سره مشهور دې.(²)

---

¹) قوله:..أبی بن کعب..الحدیث أخرجه البخاری فی صحیحه أیضاً فی (۱۷\۱، ۱۸) کتاب العلم، باب الخروج فی طلب العلم، رقم و(۲۳\۱۱) کتاب العلم، باب مایستحب للعالم إذا سئل: أی الناس أعلم؟ فیکل العلم إلی الله، رقم(۱۲۲) و(۳۰۲\۱۱) کتاب الإجارة، باب إذا استاجر أجیراً علی أن یقیم حائطاً یرید أن ینقض: جاز، رقم(۲۲۶۷)و(۳۷۷\۱۱) کتاب الشروط مع الناس بالقول، رقم(۲۷۲۸) و(۴۶۳\۱۱) کتاب بدء الخلق، باب صفة إبلیس وجنوده، رقم(۳۲۷۸)، (۴۸۱\۱۱، ۴۸۲) کتاب أحادیث الأنبیاء، باب حدیث الخضر مع موسی علیهما السلام، رقم(۳۴۰۰) و(۳۴۰۱) و(۶۸۷\۱۲، ۶۹۰) کتاب التفسیر سورة الکهف، باب: وإذ قال موسی لفتاه لا أبرح حتی أبلغ مجمع البحرین أو أمضی حقبا، رقم(۴۷۲۵)، باب فلما بلغا مجمع بینهما نسیا حوتهما، فاتخذ سبیله فی البحر سربا، رقم)۴۷۲۶) و باب فلما جاوزا قال لفتاه آتنا غداءنا.... رقم(۴۷۲۷) و(۹۸۷\۱۲) کتاب الأیمان والنذور، باب إذا حنث ناسیاً فی الأیمان، رقم(۶۶۷۲) و(۱۱۱۴\۱۲) کتاب التوحید، باب قول الله تعالی، تؤتی الملک من تشاء..... رقم۷۴۷۸) ومسلم فی صحیحه، فی کتاب الفضائل، باب من فضائل الخضر، رقم(۶۱۶۳- ۶۱۶۸) والترمذی فی جامعه، فی کتاب تفسیرالقرآن، باب ومن سورة الکهف، رقم(۳۱۴۹) و(۳۱۵۰)_

²) تهذیب الکمال(۲۶\۲۶۸)_

دوى د ابو نعيم الفضل بن دكين، مطرف بن عبدالله مدنى او يعقوب بن ابراهيم بن سعد زهرى رحمه الله نه روايت كوى.ددوى نه امام بخارى، عبدالله بن شبيب مدنى، ابو جعفر محمد بن احمد بن نصر ترمذى رحمه الله روايت كوى.[1]
ابن حبان رحمه الله دوى لره په ،،كتاب الثقات،، كښې ذكركړې دې.[2]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى.،،صدوق،،[3]
تنبيه: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى.چه سمعانى رحمه الله په ،،الانساب،، كښې ليكلى دى.چه ددوى د پلار غرير اصل نوم عبدالرحمن دې.چه دا په غرير لقب سره مشهور دې.[4]
خو دا په ظاهر كښې د حافظ رحمه الله تسامح ده.ځكه چه علامه سمعانى د اسحاق بن غرير بن المغيره بن حميد بن عبدالرحمن بن عوف زهرى د تذكرې لاندې نقل كړى دى.چه د ،،غرير،، نوم عبدالرحمن بن المغيره دې.[5] او زيربحث راوى محمد بن غرير بن الوليد بن ابراهيم بن عبدالرحمن بن عوف دې.علامه سمعانى رحمه الله ددې نه روستو ددوى تذكره هم په دې نوم سره كړې ده.او ددوى د شيوخو او شاگردانو ذكر ئې كړې دې.[6] دا د ،،غرير،، په نوم دوه مختلف افراد دى.يو د مغيره ځوئې دى.هم ددوى نوم عبدالرحمن دې. دويم د وليد ځوئې دې.كوم چه دلته د زيربحث راوى پلار دې.والله اعلم.
يوه بله تنبيه: حافظ ابن حجر رحمه الله د ،،الزهره،، په حواله نقل كړى دى.چه امام بخارى رحمه الله ددوى نه پنځه حديثونه روايت كړى دى.[7] خو ابو نصر كلاباذى رحمه الله فرمائى.چه ددوى صرف درې حديثونه په صحيح بخارى كښې دى.يو په كتاب العلم كښې، يو په كتاب الزكاة كښې، او يو د بنى اسرائيل په بحث كښې لاندې[8]،، رحمه الله تعالى رحمةً واسعةً،،_

② **يعقوب بن ابراهيم رحمه الله**: دا ابويوسف يعقوب بن ابراهيم بن سعد بن ابراهيم بن

---

[1] د شيوخ او تلامذه د تفصيل دپاره اوگورئ: تهذيب الكمال(۲۶\۲۶۸، ۲۶۹)_

[2] قاله المزى فى تهذيب الكمال(۲۶\۲۶۹) والحافظ فى تهذيب التهذيب(۹\۳۹۶) والخزرجى فى ،،الخلاصة،، (ص۳۵۵) وسبط ابن العجمى فى تعليقاته على الكاشف(۲\۲۱۰) رقم(۵۱۰۸) قال الشيخ محمد عوامة،،ولم أره فى المطبوع من ،،الثقات،، قلت: ولم أجد أيضاً طول بحثى فى المحدثين من كتاب الثقات المطبوع.)_

[3] تقريب التهذيب(ص۵۰۱) رقم(۶۲۱۶)_

[4] تهذيب التهذيب(۹\۳۶۹)_

[5] الأنساب للسمعانى(۱٤\۲۸۸) نسبة ،،الغريرى،،)_

[6] المصدرالسابق)_

[7] تهذيب التهذيب(۹\۳۹۶)_

[8] قاله العينى فى العمدة(۲\۶۱) وانظر لحديثه صحيح البخارى(۱۱\۲۰۰) كتاب الزكاة باب قول الله تعالى: لايسألون الناس إلحافاً، وحكم الغنى، رقم((۱۴۷۸) و(۱۱\۴۹۸) كتاب المناقب، باب ذكر أسلم وغفار و مزينة وجهينة وأشجع، رقم(۳۵۱۳)_

عبدالرحمن بن عوف قرشي زهري مدني نزيل بغداد دې.[1]

دوی دخپل پلار ابراهيم بن سعد، شعبه، عاصم بن محمد عمري، محمد بن اخي الزهري، عبدالملك بن الربيع بن سبرة الجهني، عبيده بن ابي رائطه، ليث بن سعد، عبدالعزيز بن المطلب، سيف بن عمرضبي، او شريك بن عبدالله نخعي رحمهم الله نه روايت کوی.

ددوی نه په روايت کونکو کښې امام احمد بن حنبل، اسحاق بن راهويه، ابوخيثمه زهير بن حرب، على بن المديني، محمد بن غرير الزهري، محمد بن يحي ذهلی، يحي بن معين، او يعقوب بن شيبه سدوسی رحمهم الله پشان د علم حديث ستنې (لوی عالمان) دی.[2]

امام يحي بن معين رحمه الله فرمائی.،،ثقة،،[3]

امام عجلی رحمه الله فرمائی.،،ثقة،،[4]

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائی.،،صدوق،،[5]

امام دارقطنی رحمه الله دوی لره ثقه گرځولې دې.[6]

ابن حبان رحمه الله دوی لره په ،،کتاب الثقات،، کښې ذکر کړې دې.[7]

ابن سعد رحمه الله فرمائی.،،وكان ثقة مأموناً......وكان يتقدم على أخيه في الفضل والورع والحديث،،[8]

حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی.،،حجة ورع،،[9]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی.،،ثقة فاضل،،[10]

په سن۲۰۸ھ کښې دوی وفات شو.[11] ،،رحمه الله تعالى رحمة واسعة،،_

③ ابی رحمه الله: ددوی تذکره په کتاب الايمان کښې د ،،تفاضل أهل الإيمان في الأعمال،، لاندې مختصر ذکر شوې وه.[12] دلته لږ په تفصيل سره ذکر کولې شی.دا د يعقوب بن ابراهيم

---

[1] تهذيب الكمال(۳۲\۳۰۸)_

[2] د شيوخ او تلامذه د تفصيل دپاره اوگورئ: تهذيب الكمال(۳۲\۳۰۸، ۳۰۹) وسيرأعلام النبلاء(۹\۴۹۱، ۴۹۲)_

[3] تاريخ الدارمی(۲۳۰) رقم(۸۸۵)_

[4] تهذيب الكمال(۳۲\۳۱۰)_

[5] المصدر السابق)_

[6] سنن الدارقطنی(۱\۵۹) كتاب الطهارة، باب استقبال القبلة فی الخلاء، رقم(۲۱)_

[7] الثقات لإبن حبان(۹\۲۸۴)_

[8] الطب لإبن سعد(۷\۳۴۳)_

[9] الكاشف(۲\۳۹۳)رقم(۶۳۸۴)_

[10] تقريب التهذيب(۶۰۷) رقم(۷۸۱۱)_

[11] تهذيب الكمال(۳۲\۳۱۱)_

[12] كشف البارى(۲\۱۲۰)_

پلار ابراهیم بن سعد بن ابراهیم بن عبدالرحمن بن عوف زهری قرشی مدنی دې.ددوی کنیت ابو اسحاق دې.[1]

دوی د خپل پلار سعد بن ابراهیم، عبدالله بن جعفر مخرمی، امام زهری، هشام بن عروه، شعبه، صالح بن کیسان، صفوان بن سلیم او ابن اخی الزهری رحمهم الله وغیره نه روایت کوی. ددوی نه ابراهیم بن حمزه زبیری، سعد بن ابراهیم، یعقوب بن ابراهیم، عبدالله بن مسلمه قعنبی، عبدالله بن وهب مصری، عبدالرحمن بن مهدی، عبدالصمد بن عبدالوارث، وکیع بن الجراح، یزیدبن هارون او یحي بن یحي نیسابوری رحمهم الله وغیره نه روایت دحدیث کوی.[2]

امام احمد بن حنبل رحمه الله فرمائی.،،ثقة،،[3] او هم دوی فرمائی.«أحادیثه مستقیمة»[4]

امام یحي بن معین رحمه الله فرمائی.،،ثقة حجة،،[5]

امام عجلی رحمه الله فرمائی.،،مدنی ثقة،،[6]

ابوحاتم رحمه الله فرمائی.،،ثقة،،[7]

ابن خراش رحمه الله فرمائی.،،صدوق،،[8]

ابن سعد رحمه الله فرمائی.«وکان ثقة کثیر الحدیث وربما أخطأ في الحدیث»[9]

حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی.«أحد الأعلام الثقات»[10]

ددوی په ثقاهت باندې کلام: بعضو حضراتو په دوی باندې معمولی کلام هم کړی دې.کله چه د یحي بن سعید رحمه الله په وړاندې ددوی او د عقیل تذکره اوشوه.نو هغوی پخپل خاص انداز سره دا ښکاره کړله.چه دوی ضعیف دی.خو امام احمد رحمه الله فرمائی.«أیش ینفع هذا؟ هؤلاء ثقات، لم یخبرهما یحي»[11] یعنی د داسې قسمه تضعیف هیڅ فائده نشته.ځکه چه دې د ثقاتو ځنې دې.یحي بن سعید رحمه الله دوی معلوم کړی نه دی.

---

[1] تهذیب الکمال(۸۸/۲)_

[2] د شیوخ او تلامذه د تفصیل دپاره اوګورئ: تهذیب الکمال(۸۸/۲-۹۰)وسیر أعلام النبلاء(۳۰۵/۸)_

[3] تهذیب الکمال(۹۰/۲)_

[4] المصدر السابق)_

[5] تهذیب الکمال(۹۱/۲) وسیر أعلام النبلاء(۳۰۵/۸) وتهذیب التهذیب(۱۲۱/۱) والکامل لابن عدی(۲٤۷/۱)

[6] تهذیب الکمال(۹۲/۲)_

[7] المصدر السابق)_

[8] المصدر السابق)_

[9] الطبقات لابن سعد(۳۲۲/۷)_

[10] میزان الإعتدال(۳۳/۱) رقم(۹۷)_

[11] الکامل لابن عدی(۲٤٦/۱)_

ابن عدی رحمه الله بعضې داسې احاديث ذکرکړی دی. کوم چه دې د امام زهری رحمه الله نه روايت کوی.او ذهغې په سندونو کښې د امام زهری رحمه الله دويم شاګرد ددوی سره اختلاف کوی.خو امام ابن عدی رحمه الله ددغه حديثونو ذکرکولو نه پس فرمائی.«وقول من تکلم في إبراهيم بن سعد ممن ذکرناه بعقدار ما تکلم فيه تحاملاً عليه فيما قاله فيه، وإبراهيم بن سعد من ثقات المسلمين، حدث منه جماعة من الأئمة ممن هم أکبر سناً منه، وأقدم موتاً منه.....»[1] اوهم دوی فرمائی.«ولإبراهيم بن سعد أحاديث صالحة مستقيمة عن الزهري وعن غيره، ولم يتخلف أحد عن الکتابة عنه بالکوفة والبصرة و بغداد، وهو من ثقات المسلمين»[2]

حافظ ذهبی رحمه الله ددوی غريب احاديث ذکرکولو نه پس فرمائيلی دی.«إبراهيم بن سعد ثقة بلا ثنيا، قد روى عنه شعبة مع تقدمه وجلالته»[3]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی.«ثقة حجة تکلم فيه بلا قادح»[4]

ددوی احاديث اصحابو د اصول سته قبول کړی دی.او ذهغې نه ئې احتجاج او استدلال کړې دې.[5]

په ۱۸۳ھ کښې ددوی وفات اوشو.[6] «رحمه الله تعالى رحمة واسعة»_

④ صالح رحمه الله: دا ابومحمد يا ابوالحارث صالح بن کيسان مدنی رحمه الله دې.ددوی حالات په کتاب الايمان کښې د «باب تفاضل أهل الإيمان في الأعمال» لاندې ذکر شوی دی.[7]

⑤ ابن شهاب رحمه الله: دا امام محمد بن مسلم بن عبيدالله بن شهاب زهری رحمه الله دې.ددوی حالات د بدءالوحی د دريم حديث لاندې ذکر شوی دی.[8]

⑥ عبيدالله بن عبدالله رحمه الله: دا مشهور فقيه عبيدالله بن عبدالله بن عتبه بن مسعود رحمه الله دې.ددوی حالات هم د بدءالوحی پنځم حديث لاندې ذکر شوی دی.[9]

⑦ عبدالله بن عباس رضي الله عنهما: د حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنهما حالات د بدءالوحی

---

[1] الکامل(۱\۲٤۸، ۲٤۹)_
[2] الکامل(۱\۲۵۰)_
[3] ميزان الإعتدال(۱\۳٤) رقم(۹۷)_
[4] تقريب التهذيب(ص۸۹) رقم(۱۷۷)_
[5] هدى الساري(ص۳۸۸)_
[6] الکاشف(۱\۲۱۲) رقم(۱۳۸)_
[7] کشف الباري(۲\۱۲۱)_
[8] کشف الباري(۱\۳۲٦)_
[9] کشف الباري(۱\٤٦٦)_

خلورم حدیث لاندې، (۱)او په کتاب الایمان کښې د «باب کفران العشیر وکفر دون کفر» لاندې ذکر شوی دی.(۲)

⑧ الحر بن قیس ﷛: دا حضرت حُر بن قیس بن حصن بن حذیفه بن بدر فزاری ﷛ دې.دا د حضرت عیینه بن حصن ﷛ وراره دې.نبی کریم ﷺ چه کله د غزوۀ تبوک نه راواپس شو.دغه وخت د بنو فزاره وفد راغلې وو.چه په هغې کښې حضرت حُر بن قیس ﷛ هم وو. حضرت حُر بن قیس ﷛ د فضل او کمال والا خلقو نه وو.د حضرت عمر ﷛ مقربین او ددوی د خصوصی حضراتو نه وو.دکومو نه چه به حضرت عمر ﷛ رائې او مشوره اخستله.(۳)

په صحیح بخاری کښې ددوی تذکره د موسی او دخضر علیهما السلام د قصې نه علاوه په یوه بله موقعه هم راغلې دې.په هغې کښې ذکر دی.چه حضرت عیینه بن حصن ﷛ د خپل وراره حر بن قیس ﷛ سره ایسار شو.او هغه ته ئې اووئیل.چه د حضرت عمر ﷛ په دربار کښې د تلو دپاره اجازت راواخله.هغوی اجازت راواخستلو. نو عیینه بن حصن حضرت عمر ﷛ ته خطاب اوکړو.او وې وئیل.«یا ابن الخطاب! فوالله ماتعطینا الجزل ولا تحکم بیننا بالعدل» حضرت عمر ﷛ سخت ناراضه شو.حضرت حُر بن قیس ﷛ فوراً عرض اوکړو.«یا أمیرالمؤمنین! إن الله قال لنبیه ﷺ: ﴿خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَٰهِلِينَ﴾ وإن هٰذا من الجاهلین» فرمائی.چه کله حضرت عمر ﷛ دا آیت واوریدو.نو غصه ئې فوراً سره شوه.«وکان وقافاً عند کتاب الله»(۴)

⑨ ابی بن کعب ﷛:دا مشهور صحابی سیدالقراء حضرت ابی بن کعب ﷛ دې.د انصارو قوم خزرج سره ددوی تعلق دې.(۵) ابوالمنذر او ابوالطفیل دواړه ددوی کنیتونه دی.(۶) په بیعت عقبۀ ثانیه کښې شریک وو.د بدر سره په نورو غزواتو کښې هم د نبی کریم ﷺ سره شریک پاتې شوې دې.(۷)

ددوی نه په صحابه کرامو کښې حضرت ابوایوب، حضرت ابن عباس، حضرت ابو موسی

---

(۱) کشف الباری (۱/۴۳۵)_

(۲) کشف الباری (۲/۲۰۵)_

(۳) تفصیل دپاره اوګورئ: الإصابة (۱/۳۲٤)_

(۴) صحیح البخاری (۲/۶۶۹) کتاب التفسیر، سورة الأعراف، باب: خذ العفو وأمر بالعرف و أعرض عن الجاهلین برقم (٤٦٤۲) و(۲/۱۰۸۲) کتاب الإعتصام بالکتاب والسنة، باب الإقتداء بسنن رسول الله ﷺ، رقم (۷۲۸۶)

(۵) تهذیب الکمال (۲/۲۶۲) وتهذیب الأسماء واللغات (۱/۱۰۸) والإصابة (۱/۱۹)_

(۶) المصادر السابق)_

(۷) المصادر السابق)_

اشعري، حضرت انس بن مالك، حضرت عمر، حضرت ابوهريره، حضرت سليمان بن صرد، حضرت سهل بن سعد الساعدي، عبدالله بن الحارث بن نوفل ﷺ روايت کوی.
دغه شان د تابعينو نه حضرت ابوالعاليه رياحي، زر بن حبيش اسدي، سعيد بن المسيب، ابو ادريس خولاني، ابو عثمان نهدي، عبيد بن عمير ليثي، عطاء بن يسار، او عماره بن عمرو بن حزم انصاري ﷺ وغيره حضرات روايت کوی.[1]

د حضرت ابی بن کعب ﷺ بعضې فضائل او امتيازات: د حضرت ابی بن کعب ﷺ يو اهم فضيلت دا دې چه نبی کريم ﷺ دوی ته قرآن واورولو. او وې فرمائيل چه الله تعالی ماته ستانوم اخستې دې. او د قرآن اورولو حکم ئې راکړې دې.[2]

نبی کريم ﷺ اوفرمائيل: «استقرءوا القرآن من أربعة، من عبدالله بن مسعود، فبدأ به، وسالم مولى أبي حذيفة، وأبي بن كعب، ومعاذ بن جبل»[3]
د نبی کريم ﷺ په زمانه مبارکه کښې چه کومو حضراتو قرآن کريم جمع کړو. حضرت ابی ابن کعب ﷺ د هغه حضراتو څنې وو. حضرت انس ﷺ فرمائی: «جمع القرآن على عهد النبي ﷺ أربعة كلهم من الأنصار، أبي، ومعاذ بن جبل، وأبوزيد، وزيد بن ثابت»[4]
حضرت عمر ﷺ دوی ته په ،،سيدالمسلمين،، معزز لقب سره رابللې دې.[5]
واقدی ﷺ فرمائی: «أول من كتب لرسول الله ﷺ حين قدم المدينة أبي بن كعب، وهو أول من كتب في آخر الكتاب: فلان بن فلان»[6]
نبی کريم ﷺ دوی ته ،،سيدالانصار،، وئيلې دې.[7]
د بيمارو د کفارې کيدو فضيلت اوريدو نه پس حضرت ابی بن کعب ﷺ د الله تعالی نه دعا اوکړله: «اللهم إني أسألك حمّى لا تمنعني خروجاً في سبيلك، ولا خروجاً إلى بيتك، ولا مسجد نبيك ﷺ» نو دا دعا داسې قبوله شوه چه هميشه به ددوی جسم ګرم وو.[8]

---

[1] تفصيل دپاره اوګورئ: تهذيب الكمال(۲/۲۶۳، ۲۶۴)و تهذيب الأسماء(۱/۱۰۹) وسيرأعلام النبلاء(۱/۳۹۰)_
[2] قال النبي ﷺ لأبي: إن الله أمرني أن أقرأ عليك، لم يكن الذين كفروا، قال: وسماني؟ قال: نعم، فبكى،، صحيح البخاري(۱/۵۳۷) كتاب المناقب، باب مناقب أبي ا بن كعب ﷺ، رقم(۳۸۰۹)_
[3] صحيح البخاري(۱/۵۳۱) كتاب فضائل أصحاب النبي ﷺ، باب مناقب سالم مولى أبي حذيفة ﷺ، رقم(۳۷۵۸)_
[4] صحيح البخاري(۱/۵۳۷) كتاب المناقب، باب مناقب زيد بن ثابت ﷺ،رقم(۳۸۱۰)_
[5] الإصابة(۱/۱۹) وتهذيب الكمال(۲/۲۶۹) وتهذيب الأسماء واللغات(۱/۱۰۹)_
[6] تهذيب الأسماء واللغات(۱/۱۰۹)_
[7] تهذيب الكمال(۲/۲۶۸) وسير أعلام النبلاء(۱/۳۹۶)_
[8] تهذيب الكمال(۲/۲۶۸) وسير أعلام النبلاء(۱/۳۹۲)_

نبی کریم ﷺ د حضرت ابی بن کعب رضي الله عنه نه تپوس اوکړو چه د قرآن کریم د ټولو نه عظیم آیت کوم یو دې؟ حضرت ابی ابن کعب رضي الله عنه جواب ورکړو چه ,,آیت الکرسی،، دټولو نه عظیم آیت دې.نبی کریم ﷺ د مسرت (او خوشحالۍ) اظهار اوکړو.او ددوی په سینه باندې ئې لاس راښکلو.او وې فرمائیل.«لیهنك العلم أبا المنذر»[1] نبی کریم ﷺ اوفرمائیل.«أقرؤهم لکتاب الله أبی»[2]

معمر رحمه الله فرمائی.«عامة علم ابن عباس من ثلاثة: عمر، وعلی، وأبی»[3]

حضرت مسروق رحمه الله فرمائی.«کان أصحاب القضاء من أصحاب رسول الله ﷺ ستة: عمر، و علی، و عبدالله، وأبی، وزید، وأبوموسی»[4]

دحضرت ابی بن کعب رضي الله عنه په سن د وفات کښې ډیر اختلاف دې. واقدی رحمه الله فرمائی. «رأیت أهله وغیر واحد یقولون: مات فی سنة اثنتین وعشرین بالمدینة، وقد سمعت من یقول: مات فی خلافة عثمان سنة ثلاثین، وهو أثبت الأقاویل عندنا»[5] حافظ ابن عبدالبر رحمه الله فرمائی.«والأکثر أنه مات فی خلافة عمر»[6]

خلاصه دا چه ددوی د وفات په باره کښې مختلف اقوال دی.«أقل ما قیل سنة١٩ هـ، وأکثر ما قیل سنة٣٢هـ»[7] الله اعلم.

فائده (ددوی د مروياتو تعداد) : د حضرت ابی بن کعب رضي الله عنه نه تقریباً یوسل څلور شپیته (یعنی ١٦٤) حدیثونه رانقل دی.په دې کښې متفق علیه حدیثونه درې دی.او امام بخاری رحمه الله په دريو حديثونو کښې او امام مسلم رحمه الله په اووه حديثونو کښې متفرد دې.[8] والله اعلم.,, رضی الله تعالی عنه وأرضاه،،_

---

[1] صحیح مسلم، کتاب صلاة المسافرین، باب فضل سورة الکهف و آیة الکرسی، رقم(١٨٨٥)_

[2] جامع الترمذی(، کتاب المناقب، باب مناقب معاذ بن جبل و زید بن ثابت و أبی بن کعب وأبی عبیدة بن الجراح رضي الله عنهم، رقم(٣٧٩١)_

[3] سیر أعلام النبلاء(١\٣٩٨)_

[4] تهذیب الأسماء واللغات(١\١٠٩) والإصابة(١\١٩)_

[5] طبقات ابن سعد(٣\٥٠٢)_

[6] الإستیعاب بهامش الإصابة(١\٥٢)_

[7] تقریب التهذیب(ص٩٦) رقم(٢٨٣) وتعلیقات الکاشف(١\٢٢٩)رقم(٢٣١)_

[8] تهذیب الأسماء واللغات(١\١٠٩) وسیرأعلام النبلاء(١\٤٠٢) وخلاصة الخزرجی(ص٢٤) البته په دې آخری ماخذ کښې د بخاری د منفرد احادیثو تعداد څلور دې.والله اعلم._

قوله: أَنَّهُ تَمَارَيٰ هُوَ وَالْحُرُّ بْنُ قَيْسِ بْنِ حِصْنٍ الْفَزَارِيُّ فِي صَاحِبِ مُوسَى : د حضرت ابن عباس او حضرت حر بن قيس بن حصن فزارى رضي الله عنهما په مينځ كښې په دې خبره باندې جګړه شوه.چه د حضرت موسى عليه السلام ،، صاحب،، (ملګرې) څوك وو؟

مطلب دا دې.چه حضرت موسى عليه السلام دچا په طلب كښې سفر كړې وو.او د هغه په باره كښې قرآن كريم كښې وارد دى. ﴿فَوَجَدَا عَبْدًا مِّنْ عِبَادِنَا.....﴾(١) نو دا څوك دې؟

د حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنهما وينا دا وه.چه دا حضرت خضر عليه السلام وو.اوحضرت حُر بن قيس رضي الله عنه ددې انكار كولو.او هغه د يويل كس نوم اخستلو.هغه د بل كوم كس نوم اخستلو؟ په هيڅ يو روايت كښې ددې تصريح نه ملاويږى.(٢)

دلته اختلاف تاسو ګورئ.چه د حضرت ابن عباس او حضرت حر بن قيس رضي الله عنهما په مينځ كښې واقع دې.ددې نه پس د فيصله كونكى ذكر دې.چه هغه حضرت ابى بن كعب رضي الله عنه دې.

دلته اختلاف په صاحب د موسى عليه السلام كښې دې، وړاندې يو بل اختلاف هم دې: بيا دلته اختلاف د موسى عليه السلام د صاحب په تعين كښې دې.حالانكه روستو امام بخارى رحمه الله په ((باب ما يستحب للعالم إذا سئل: أي الناس أعلم؟ فيكل العلم إلى الله))(٣) كښې، دغه شان په كتاب التفسير كښې (٤) روايت نقل كړې دې.چه په هغې كښې يو بل اختلاف دې.دا اختلاف د دوو تابعينو حضرت سعيد بن جبير او د نوف بكالى رحمهما الله په مينځ كښې واقع شوې دې.او اختلاف په دې خبره كښې دې.چه د ،،موسى،، نه څوك مراد دې؟ د حضرت سعيد بن جبير رحمه الله وينا وه.چه دا موسى بن عمران دې.كوم چه د بنى اسرائيلو مشهور پيغمبر تير شوې دې.او د نوف بكالى دعوه دا وه.چه د ،،موسى،، نه مراد موسى بن ميشا بن أفرائيم بن يوسف بن يعقوب عليهما السلام دې.(٥) ددې دويم اختلاف فيصله كونكې حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنهما دې.

قوله: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ هُوَ خَضِرٌ فَمَرَّ بِهِمَا أُبَيُّ بْنُ كَعْبٍ فَدَعَاهُ ابْنُ عَبَّاسٍ فَقَالَ إِنِّي تَمَارَيْتُ أَنَا وَصَاحِبِي هَذَا فِي صَاحِبِ مُوسَى الَّذِي سَأَلَ مُوسَى السَّبِيلَ إِلَى لُقِيِّهِ هَلْ سَمِعْتَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَذْكُرُ شَأْنَهُ قَالَ نَعَمْ:

---

(١) سورة الكهف/٦٥ـ

(٢) فتح البارى(١/١٦٩)ـ

(٣) صحيح بخارى(١/٢٣) كتاب العلم، رقم الحديث(١٢٢)ـ

(٤) صحيح البخارى(٢/٦٨٧، ٦٨٨) كتاب التفسير، سورة الكهف، باب: و إذ قال موسى لفتاه لا أبرح حتى أبلغ مجمع البحرين أو أمضى حقبا، رقم(٤٧٢٥)، باب: فلما بلغا مجمع بينهما نسيا حوتهما.... رقم(٤٧٢٦)، وباب: فلما جاوزا قال لفتاه آتنا غداءنا لقد لقينا من سفرنا هذا نصبا، رقم(٤٧٢٧)ـ

(٥) فتح البارى(١/١٦٩)ـ

حضرت ابن عباس رضی الله عنهما اوفرمائیل.چه دا خضر دې.دوی دواړو سره حضرت ابی بن کعب رضی الله عنه تیرشو.حضرت ابن عباس هغوی متوجه کړل.او عرض ئې اوکړو.چه زما او زما د دوست په مینځ کښې د موسی علیه السلام او دهغه د ،،صاحب،، په باره کښې اختلاف شوې دې.د کوم سره چه د ملاقات لاره دوی د الله تعالی نه غوښتلې وه.آیا تاسو د نبی کریم صلی الله علیه وسلم نه د هغوی څه ذکر اوریدلې دې؟ هغوی اوفرمائیل.چه آو.

قوله: سَمِعْتُ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ بَيْنَمَا مُوسَى فِي مَلَإٍ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ جَاءَهُ رَجُلٌ فَقَالَ هَلْ تَعْلَمُ أَحَدًا أَعْلَمَ مِنْكَ قَالَ مُوسَى لَا:

حضرت ابی ابن کعب رضی الله عنه فرمائی.چه ما د رسول الله صلی الله علیه وسلم نه واوریدل.چه دا ئې فرمائیل. چه یوځل موسی علیه السلام د بنی اسرائیلو په جمات کښې تشریف ایخودې وو.چه یو سړې هغوی ته راغې.او دهغه نه ئې تپوس اوکړو.چه تاسو څوك داسې سړې پیژنئ:چه هغه ستاسو نه زیات علم لری؟ موسی علیه السلام اوفرمائیل.چه نه، (نه پیژنم).

دا سوال کونکې سړې څوك وو.د هغه د نوم تصریح په هیڅ یو روایت کښې نه ملاویږی.(۱)

د حضرت موسی علیه السلام خپل ځان ته اعلم وئیل: حضرت موسی علیه السلام د خپل ځان نه د زیات علم والا سړی کومه نفی کړې وه.هغه صحیح وه.ځکه چه هغه د الله تعالی په جلیل القدر رسولانو کښې دې.ښکاره ده.چه نبی او رسول نه زیات علم والا هیڅ څوك نشی کیدې.خو چونکه هغه ته دا ښودل مقصود وو.چه د الفاظو په استعمال کښې د احتیاط ضرورت دې.په داسې موقعو باندې ،،الله اعلم،، وئیلو سره حقیقی علم الله تعالی طرف ته منسوب کول پکار دی.په دې وجه دې باندې عتاب (او ملامتیا) اوشوه.(۲)

قوله: فَأَوْحَى اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ إِلَى مُوسَى بَلَى عَبْدُنَا خَضِرٌ: الله تعالی حضرت موسی علیه السلام طرف ته وحی راولیګله.چه ولې نشته! زمونږ بنده خضر ستا نه زیات علم لری.

حضرت خضر علیه السلام

د لفظ ،،خضر،، ضبط: ،،خضر،،د خاء معجمه په فتحې او د ،،ضاد،، په کسرې سره هم ضبط کړې شوې دې.او د ،،خاء،، کسرې او د ،،ضاد،، سکون سره هم وئیلې شوې دې.(۳)

خضر لقب دې اوکه نوم؟ ،،خضر،، دا لقب دې.نوم نه دې.

په خضر سره د ملقب کیدو وجه: په ،،خضر،، سره د ملقب کیدو څه وجه ده؟ امام بخاری رحمه الله د حضرت ابوهریره رضی الله عنه نه مرفوعاً نقل کړی دی.((انما سمّی الخضر، لأنه جلس علی فروة بیضاء،

---

(۱) فتح الباری(۱۶۹/۱)_

(۲) ،،فعتب الله علیه إذ لم یرد العلم إلیه..... صحیح البخاری(۴۸۲/۱) کتاب أحادیث الأنبیاء، باب حدیث الخضر مع موسی علیهما السلام، رقم(۳۴۰۱)_

(۳) المغنی (ص۲۷،۲۸)

فإذا هي تهتز من خلفه خضراء»(١)

امام عبدالرزاق رحمه الله دا حديث پخپل مصنف كښې خپل سند سره نقل كړې دې.او په دې كښې د ،،فروة،، د تفسير اضافه هم شته.«الفروة: الحشيش الأبيض وما أشبهه»(٢) دا غالباً عبدالرزاق پخپله تفسير كړې دې.(٣)

امام حربى رحمه الله فرمائى.«ألفروة من الأرض: قطعة يابسة من حشيش»(٤)په دې تفسير سره هم د امام عبدالرزاق د قول تائيد كيږى.

امام ابن الاعرابى فرمائى.«ألفروة: أرض بيضاء ليس فيها نبات»(٥)

امام خطابى رحمه الله اوددوى اتباع كونكو نوروحضراتوپه دې تفسير باندې اعتماد كړې دې.(٦)

ددې خلاصه دا ده.چه حضرت خضر عليه السلام ته ،،خضر،، خكه اوونيلې شو.چه هغه به كله په اوچه گيا ، يا په بې اوبو اوبې گيا زمكه باندې كيناستلو .نو دغه گيا يا زمكه به سرسبزه او شينكې جوړه شوه.

په دې لقب سره د ملقب كيدو يوه وجه امام مجاهد رحمه الله نه هم منقول ده.«لأنه كان إذا صلى أخضر ماحوله»(٧)چه هغه به كله هم يو خائې كښې مونځ كولو.نوگيرچاپيره زمكه به سرسبزه كيدله.

د حضرت خضر عليه السلام نوم او نسب: د حضرت خضر عليه السلام په نوم كښې او ددوى د پلار په نوم كښې هم ډير اختلاف دې.بعضو ددوى نوم ،،بليا،، ښودلې دې.بعضو ،،الياس،، بعضو ،،اليسع،، بعضو ،،عامر،،او بعضو ،،خضرون،، ښودلې دې.

د راجح قول مطابق ددوى نسب نامه داسې ده.«بليا: بفتح الباء الموحدة، بعدها لام ساكنة، و بعدها ياء تحتانية وبعدها ألف، بن ملكان بن فالغ بن عابر، بن شالخ، بن أرفشخذ بن سام، بن نوح عليه السلام»(٨)

د حضرت خضر عليه السلام نبوت او ولايت: حضرت خضر عليه السلام ولي وو، او كه نبى وو، اوكه رسول وو؟

---

(١)صحيح البخارى(٤٨٣١١) كتاب أحاديث الأنبياء، باب حديث الخضرمع موسى عليهما السلام، رقم (٣٤٠٢) وجامع الترمذى، كتاب التفسير، سورة الكهف، رقم(٣١٥١)_

(٢)فتح البارى(٤٣٣٦) كتاب أحاديث الأنبياء، باب حديث الخضر مع موسى عليهما السلام_

(٣)قال عبدالله بن أحمد بعد أن (واه عن أبيه عنه: أظن هذا تفسيراً من عبدالرزاق، انتهى.و جزم بذالك عياض. فتح البارى(٤٣٣٦)_

(٤)فتح البارى(٤٣٣٦)_

(٥)المصدر السابق)_

(٦) غريب الحديث للخطابى(٢٢٢١١)، والفائق للزمخشرى(١٠٣١٣) والنهاية لابن الأثير(٤٤١١٣)_

(٧) فتح البارى(٤٣٣٦)_

(٨) تفصيل دپاره اوگورئ: فتح البارى(٤٣٣٦)_

دې.ددې خبرې قائل دې.چه حضرت خضرﷺ ولی وو.(١)

ابن عطيه بغوى رحمه الله د اكثرو اهل علمو نه نقل كړى دى.چه هغه نبى وو.البته بيا په اهل علمو كښې دا اختلاف دې.چه آيا هغه رسول هم وو.او كه نه؟ (٢)

امام قرطبى رحمه الله فرمائى.چه د جمهورو په نيز حضرت خضرﷺ نبى وو.آيت هم په دې باندې دلالت كوى.ځكه چه هيڅ يو نبى د غير نبى نه تعليم نه حاصلوى.او په دې وجه هم چه د باطن په احكامو باندې انبياءكرام د وحى په ذريعه خبريدې شى.(٣)

د جمهورو عالمانو په نيز ددوى نبى كيدل پخپله قرآن كريم كښې د ذكر شوو واقعاتو نه ثابت دې.ځكه چه د حضرت خضرﷺ نه په دې سفر كښې چه څومره واقعات ثابت دى.د هغې نه بعضې خو قطعى طور باندې خلاف شرع دى.او د شريعت د حكم نه استثناء د وحى الهى نه بغير كيدې نشى.چه دا د نبى او پيغمبر سره مخصوص دې.ولى ته هم په كشف يا الهام سره بعضې څيزونه معلوميدې شى.خو هغه څه حجت نه وى.د هغې په بناء باندې د ظاهر شريعت هيڅ حكم نشى بدليدلې.په دې وجه دا متعين كيدې شى.چه حضرت خضرﷺ د الله تعالى نبى او پيغمبر وو.دوى ته د وحى الهى په ذريعه بعضې خاص هغه احكام وركړې شوى وو.كوم چه د ظاهر شريعت خلاف وو. هغوى چه هرڅه اوكړل.ددې استثنائى حكم لاندې ئې اوكړل.(٤) پخپله ددوى د طرفه ددې اظهار هم د قرآن كريم په دې جمله كښې اوشو. ﴿وَمَا فَعَلْتُهُ عَنْ أَمْرِي﴾(٥)

بيا بعضې حضرات ددوى د ،،ملك،، (فرښته) كيدو قائل دى.لكه چه ابن كثير دا قول علامه ماوردى طرف ته منسوب كړې دې.(٦)

حضرت خضرﷺ تر اوسه پورې ژوندې دې اوكه ددوى وفات شوې دې؟ دا مسئله هم ډيره اختلافى پاتې شوې ده.امام نووى، ابن صلاح، او حضرات صوفيه ددې خبرې قائل دى.چه حضرت خضرﷺ تر اوسه پورې ژوندې دې.لكه چه حافظ ابن الصلاح رحمه الله فرمائى.((هو حى عند جمهور العلماء، والعامة معهم فى ذالك، وإنما شذ بإنكاره بعض المحدثين))(٧)

---

(١) فتح البارى(٦\٤٣٤)_
(٢) المصدر السابق)_
(٣) الجامع لأحكام القرآن(١١\١٦)_
(٤) معارف القرآن(٥\٦١٢)_
(٥) الكهف\٨٢)_
(٦) تفسير ابن كثير(٣\٩٩) تحت قوله تعالى: و أما الجدار....)_
(٧) فتح البارى(٦\٤٣٤) وشرح النووى على صحيح مسلم(٢\٢٦٩) كتاب الفضائل. باب من فضائل الخضرﷺ وتهذيب الأسماء واللغات(١\١٧١)_

امام نووى رحمه الله ددوى په اتباع كښې زياتى دا هم ليكلى دى: «جمهور العلماء على أنه حي موجود بين أظهرنا، و ذالك متفق عليه عند الصوفية و أهل الصلاح و المعرفة، وحكاياتهم في رؤيته، والإجتماع به، والأخذ عنه، و سؤاله و جوابه، و وجوده في المواضع الشريفة و مواطن الخير أكثر من أن تحصر و أشهر من أن تستر»[1]

خو ددوى په مقابله كښې د اكثرو محدثينو په دې باندې اتفاق دې چه حضرت خضر عليه السلام اوس ژوندې نه دې د هغوى وفات شوې دې.[2]

د حيات (ژوند) نه په انكار كونكو كښې امام بخارى، ابراهيم حربى، ابو جعفر بن المنادى، ابو يعلى بن الفراء، ابوطاهر العبادى اوابوبكربن العربى وغيره ډير حضرات دى.[3]

ددوى دحيات د منكرينو او مثبتينو دلائل: د حيات د منكرينو ① يو اهم دليل هغه روايت دې كوم چه دحضرت ابن عمر رضي الله عنهما نه نقل دې هغه فرمائى: «صلى بنا رسول الله صلى الله عليه وسلم ذات ليلة صلاة العشاء في آخر حياته، فلما سلم قام، فقال: أرأيتكم ليلتكم هذه؟ فإن على رأس مائة سنة منها لا يبقى ممن هو على ظهر الأرض أحد»[4] هم ددې مفهوم حديث د حضرت جابر رضي الله عنه نه هم نقل دې.[5]

مثبتين د حيات ددى ① جواب وركوى چه په دې حديث كښې د ،،على ظهر الأرض،، قيد دې حالانكه حضرت خضر عليه السلام دغه وخت په سمندر كښې وو.[6]

② يا دا چه ددې حديث د عموم نه حضرت خضر عليه السلام مخصوص دې لكه څنګه چه ابليس او حضرت عيسى عليه السلام ددې نه مستثنى دى.[7]

② د حيات د منكرينو يو دليل د الله تعالى ارشاد هم دې. ﴿وَمَا جَعَلْنَا لِبَشَرٍ مِّن قَبْلِكَ الْخُلْدَ﴾[8] خو ښكاره ده چه مثبتين د حيات د حضرت خضر عليه السلام د دوام او خلود قائل نه دى نو ددې نه استدلال صحيح نه دې.

③ دحيات دمنكرينو يو دليل د قرآن آيت دې. ﴿وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ النَّبِيِّينَ لَمَا آتَيْتُكُم مِّن كِتَابٍ وَحِكْمَةٍ ثُمَّ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مُّصَدِّقٌ لِّمَا مَعَكُمْ لَتُؤْمِنُنَّ بِهِ وَلَتَنصُرُنَّهُ ۚ قَالَ أَأَقْرَرْتُمْ وَأَخَذْتُمْ عَلَىٰ ذَٰلِكُمْ إِصْرِي ۖ قَالُوا

---

[1] المصادر السابق_
[2] فتح البارى (٦/٤٣٤)_
[3] المصادر السابق)_
[4] صحيح مسلم، كتاب فضائل الصحابة، باب بيان معنى قوله: على رأس مائة سنة لا يبقى، نفس منفوسة ممن هو موجود الآن، رقم (٦٤٧٩) و (٦٤٨٠)_
[5] صحيح مسلم، كتاب فضائل الصحابة، باب بيان معنى قوله: على رأس مائة سنة.....رقم (٦٤٨١-٦٤٨٤)_
[6] فتح البارى (٦/٤٣٤)_
[7] المصادر السابق)_
[8] الأنبياء/٣٤)_

أَقْرَرْنَا ط قَالَ فَاشْهَدُوا وَأَنَا مَعَكُمْ مِنَ الشّٰهِدِينَ﴾[1] هم دا مفهوم په يو روايت كښې هم دې: «مابعث الله نبياً إلا أخذ عليه الميثاق: لئن بعث محمد وهو حي ليؤمنن به ولينصرنه.....»[2]
استدلال په دې طريقه دې چه ددې آيت او حديث په رو سره الله تعالى چونكه د هر نبى نه دا عهد اخستې دې چه كه د نبى كريم ﷺ زمانه ملاو شى نو ايمان راوړلو سره سره به نصرت هم لازمى وى. په دې وجه لازماً د حضرت خضر عليه السلام نه هم عهد اخستې شوې دې. ځكه چه هغه هم نبى دې. كه هغه د نبى كريم ﷺ په زمانه كښې وو نو د نبى كريم ﷺ د نصرت او اعانت دپاره حاضر ولې نشو. كه داسې وې نو د رواياتو نه به ضرور معلومه شوې وه.[3]
خو مثبتين د حيات وئيلې شى چه په رواياتو كښې ذكر راتلل ضرورى نه دې. ډيره ممكن ده چه حضرت خضر عليه السلام د نبى كريم ﷺ په خدمت كښې حاضر شوې وى. او په غزواتو كښې هم شريك شوې وى.
حافظ ابن حجر رحمه الله زياتى نور دلائل او شواهد هم ذكركړى دى. او مثبتين د حيات د مستدرك حاكم د يو روايت نه استدلال كوى:
«....ثنا عباد بن عبد الصمد عن أنس بن مالك رضي الله عنه قال: لما قبض رسول الله ﷺ أحدق به أصحابه، فبكوا حوله و اجتمعوا، فدخل رجل أصهب اللحية، جسيم، صبيح، فتخطى رقابهم، فبكى، ثم التفت إلى أصحاب رسول الله ﷺ فقال: إن في الله عزاءً من كل مصيبة، وعوضاً من كل فائت، وخلفاً من كل هالك، فإلى الله فأنيبوا، وإليه فارغبوا، و نظرةً إليكم في البلاء، فانظروا، فإنما المصاب من لم يجبر، و انصرف، فقال بعضهم لبعض: تعرفون الرجل؟ فقال أبوبكر وعلى: نعم، هذا أخو رسول الله ﷺ الخضر عليه السلام»[4]
خو دا حديث قابل د استدلال نه دې. ځكه چه په دې كښې دحضرت انس رضي الله عنه نه روايت كونكې راوى عباد بن عبدالصمد د حد نه زيات ضعيف او ناقابل اعتبار دې.[5] امام حاكم رحمه الله هم ددې تخريج كړې دې. او فرمائيلى ئې دى: «هذا شاهد لما تقدم، وإن كان عباد بن عبد الصمد ليس من شرط هذا الكتاب»[6]

---

[1] آل عمران\81_
[2] عزاه ابن كثير فى البداية والنهاية(2\306) مبعث رسول الله ﷺ تسليماً كثيراً. وذكر شئ من البشارات بذالک) و إبن حجر في فتح البارى(6\434) إلى صحيح البخارى، ولم أجده فيه بعد بحث كثير. والله اعلم. وانظر الدر المنثور(2\47، 48)_
[3] فتح البارى(6\434)_
[4] المستدرک للحاكم(3\57) كتاب المغازى. تعزية الخضر عند وفاته ﷺ)_
[5] عباد بن عبدالصمد. أبو معمر. عن أنس بن مالک. بصرى واه. قال البخارى، منكر الحديث...و وهاه ابن حبان وقال....حدثنا عباد بن عبدالصمد عن أنس بنسخة أكثرها موضوعة..... وقال ابوحاتم: عباد ضعيف جداً. وقال ابن عدى. عامة ما يرويه فى فضائل على. وهو ضعيف، غال فى التشيع. ميزان الإعتدال(2\369) رقم(4128)
[6] المستدرک(3\58)_

④ دغه شان يو استدلال د مسلم شريف د يو حديث نه هم دې.چه هغه د حضرت ابوسعيد خدرى رضي الله عنه نه نقل دې.هغه فرمائى.«حدثنا رسول الله ﷺ يوماً حديثاً طويلاً عن الدجال، فكان فيما حدثنا قال: يأتي وهو محرم عليه أن يدخل نقاب المدينة، ينتهي إلى بعض السباخ التي تلي المدينة، فيخرج إليه يومئذ رجل هو خير الناس أو من خير الناس، فيقول له: أشهد أنك الدجال الذي حدثنا رسول الله ﷺ حديثه، فيقول الدجال، أرأيتم إن قتلت هذا ثم أحييته أتشكون في الأمر؟ فيقولون: لا قال: فيقتله ثم يحييه، فيقول حين يحييه، والله ما كنت فيك قط أشد بصيرة مني الآن، قال: فيريد الدجال أن يقتله، فلا يسلط عليه»[1]

ددې حديث په آخر كښې د امام مسلم شاگرد، د صحيح مسلم راوى ابو اسحاق فرمائى: «يقال إن هذا الرجل هو الخضر عليه السلام»[2] دا حديث اگرچه صحيح دې.خو په دې كښې د ،،رجل،، خضر عليه السلام كيدل متيقن نه دى.د ابو اسحاق قول په دې سلسله كښې حجت نه دې.

⑤ د مثبتين حيات يو دليل هغه واقعه ده.كومه چه يعقوب بن سفيان پخپل تاريخ كښې او ابو عروبه د رياح بن عبيده په طريق سره نقل كړې ده.«رأيت رجلاً يماشي عمر بن عبد العزيز معتمداً على يديه، فلما انصرف، قلت له، من الرجل؟ قال: رأيته؟ قلت: نعم، قال: أحسبك رجلاً صالحاً، ذاك أخي الخضر، بشرني أني سأولى وأعدل»[3]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى.«لا بأس برجاله، ولم يقع لي إلى الآن خبر ولا أثر بسند جيد غيره»[4] خو پخپله حافظ رحمه الله ددې په جواب كښې فرمائى.«وهذا لا يعارض الحديث الأول في مائة سنة، فإن ذالك قبل المائة»[5]

ددې نه علاوه هم مثبتين د حيات د مختلفو رواياتو نه استدلال كوى.خو حقيقت دا دې.چه د سند په لحاظ سره هغې كښې يو روايت هم صحيح نه دې.[6]

البته د حضرات صوفيه وينا ده.چه بې شميره خلقو حضرت خضر عليه السلام كتلې دې.او هغه سره

---

[1] صحيح مسلم(۲\۴۰۲) كتاب الفتن، باب ذكر الدجال_

[2] المصدر السابق)_

[3] فتح البارى(۶\۴۳۴)_

[4] المصدر السابق)_

[5] المصدر السابق)_

[6] ددې رواياتو دپاره اوگورئ: فتح البارى(۶\۴۳۴) قال ابن كثير: وذكروا فى ذالك حكايات و آثاراً عن السلف وغيرهم وجاء ذكره فى بعض الأحاديث، ولا يصح شئ من ذالك. تفسير القرآن العظيم، (۳\۹۹)،، وقال ابن الجوزى: قال ابن المنادى:....و جميع الأخبار فى ذكر الخضر واهية الصدور والأعجاز، لا تخلو من أمرين إما أن تكون أدخلت بين حديث بعض الرواة المتأخرين استغفالاً، وإما أن يكون القوم عرفوا حالها فرووها على جهة التعجب، فنسبت إليهم على وجه التحقيق..... الموضوعات لابن الجوزى(۱\۱۹۹)_

نې ملاقات کړې دې.

راجح مذهب خلاصه دا ده.چه دواړو طرف ته څومره دلائل دی.دا پخپله مدعا باندې قطعی او واضح نه دی.په دې وجه خاص یو طرف ته د اصرار کولو ضرورت نشته.البته په دې مقام باندې راجح د محدثینو مذهب معلومیږی.

یوه اهمه خبره دلته دا خبره هم د یادولو ده.چه د حضرت خضر ﷺ مرګ او ژوند سره زمونږه څه اعتقادی یا عملی مسئله متعلق نه ده.ځکه چه قران او حدیث کښې ددې متعلق هیڅ صراحت او وضاحت نه دې شوې.په دې وجه په دې کښې د زیات بحث او تمحیص کولو هم ضرورت نشته.او نه خاص د یوطرف یقین کول مونږ دپاره ضروری دی.والله اعلم.

((فَسَأَلَ مُوسَى السَّبِيلَ إِلَيْهِ فَجَعَلَ اللَّهُ لَهُ الْحُوتَ آيَةً وَقِيلَ لَهُ إِذَا فَقَدْتَ الْحُوتَ فَارْجِعْ فَإِنَّكَ سَتَلْقَاهُ وَكَانَ يَتَّبِعُ أَثَرَ الْحُوتِ فِي الْبَحْرِ فَقَالَ لِمُوسَى فَتَاهُ أَرَأَيْتَ إِذْ أَوَيْنَا إِلَى الصَّخْرَةِ فَإِنِّي نَسِيتُ الْحُوتَ وَمَا أَنْسَانِيهِ إِلَّا الشَّيْطَانُ أَنْ أَذْكُرَهُ قَالَ ذَلِكَ مَا كُنَّا نَبْغِي فَارْتَدَّا عَلَى آثَارِهِمَا قَصَصًا فَوَجَدَا خَضِرًا فَكَانَ مِنْ شَأْنِهِمَا الَّذِي قَصَّ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ فِي كِتَابِهِ))

نو موسی ﷺ هغه پورې د رسیدو د لارې تپوس اوکړو.الله تعالی یو کب هغوی دپاره نشانه مقرر کړله.او وې فرمائیل.چه کله کب ورک شی.نو واپس شه.ته به هغه سره ملاو شې.حضرت موسی ﷺ په سمندر(په غاړه غاړه) ددې کب په نشان باندې روان شو.ددوی خادم (حضرت یوشع) هغوی ته اووئیل.چه کله مونږ صخره (غټ کاڼړی) سره ایسار شوی وو.نو ما نه د کب قصه بیانول هیرشو.او شیطان زما نه هیره کړله.چه زه تاسو ته د هغې ذکر اوکړم. حضرت موسی ﷺ اوفرمائیل.چه مونږه هم ددغه ځائې په تلاش کښې وو.بیا دواړه په تلاش کښې د خپلو خپو په نشانونو راواپس شو.هلته ئې خضر ﷺ سره ملاقات اوشو.بیا هغه قصه تیره شوه.کومه چه الله تعالی پخپل کتاب کښې بیان کړله.

ایا علم باطن د علم ظاهر نه افضل دې؟ دلته بعضو خلقو وئیلی دی.چه حضرت موسی ﷺ د شریعت یعنی د ظاهر عالم وو.او حضرت خضر ﷺ د باطن عالم وو.د ظاهر عالم ته د باطن عالم شاګرد جوړیدو دپاره وئیلې شی.او د هغوی نه د علم حاصلولو حکم ورکولې شی.معلومه شوه.چه علم باطن یعنی علم طریقت، د علم ظاهر یعنی د علم شریعت نه افضل دې.

① حضرت تهانوی ﷺ فرمائی.چه دا غلطه ده.علم باطن یا علم طریقت خو پخپله د شریعت جزء دې.شریعت د ظاهری اصلاح او د باطنی اصلاح د علم نوم دې.په شریعت کښې د اعمالو او معاملاتو صحیح کیدو سره د اخلاقو د صحیح کیدو او د زړه د تزکیة هم حکم دې.معلومه شوه.چه شریعت علم ظاهر او علم باطن ته جامع دې.طریقت چه دا په علم باطن سره تعبیر کولې شی.دا د شریعت یو جزء دې.او دا خبره معلومه او مسلم (منلې شوې) ده.چه جزء د کل نه افضل نه وی.

② دویمه خبره دا ده.چه حضرت موسی ﷺ دعلم ظاهر او علم باطن جامع وو. د علم شریعت او علم طریقت حامل وو.هغه چه حضرت خضر ﷺ ته ورغلې وو.هغه د علم طریقت یا علم باطن ده کوله ته نه وو ورغلې.هغه خو یو څو تکوینی امور وو.چه دهغې نه علم

ظاهر سره تعلق وو.او نه علم باطن سره، ددغه تکوینی امورو علم حضرت موسی ﷺ ته نه کیدل. ددوی دپاره څه عیب یا نقص نه دې.(۱)

د حضرت خضر ﷺ په واقعه کښې دا اوشو.چه بعضې څیزونه کوم چه زماناً یا مکاناً د حضرت خضر ﷺ په اعتبار سره بعید (لرې) وو.هغه د حضرت خضر ﷺ دپاره قریب (نزدې) وو.حضرت خضر ﷺ ته د هغې علم اوشو.او حضرت موسی ﷺ ته د هغې علم اونشو.لکه چه بادشاه مکاناً بعید وو.نو حضرت موسی ﷺ ته د هغه د حالاتو علم نه وو.دغه شان کوم بچې (ماشوم) چه حضر خضر ﷺ قتل کړو.د هغه کفر زماناً بعید وو.او حضر خضر ﷺ ته الله تعالی ددې علم ورکړو.دغه شان هغه خزانه کومه چه مدفون وه.حضرت موسی ﷺ دپاره دهغې علم بعید وو.د حضرت خضر ﷺ دپاره نیزدې وو.دغه شان زماناً یا مکاناً ددې څیزونو حضرت خضر ﷺ دپاره قریب کیدل، او ددې علم کیدل، په دې سره د حضرت موسی ﷺ په مقابله کښې د حضرت خضر ﷺ فضیلت نه ثابتیږی.او دا به نشی وئیلې.چه خضر ﷺ د طریقت او باطن عالم وو.او موسی ﷺ د هغې د زده کولو دپاره هغوی ته ورغلې وو.حضرت موسی ﷺ خو پخپله جامع د شریعت او طریقت وو.هغه خو پخپله د ظاهر او باطن د علم نه ښه واقف وو.دا تکوینی امور وو.چه ددې حضرت موسی ﷺ ته علم نه وو.او حضرت خضر ﷺ ته وو.ددې علم نه کیدل د حضرت موسی ﷺ د علم د نقص دلیل نه دې.

تر کومه پورې چه د حضرت موسی ﷺ حضرت خضر ﷺ ته د ورتلو تعلق دې.نو ددې وجه افضلیت نه دې.بلکه تعلیم او تادیب دې.چه بیا دپاره په تکلم کښې احتیاط کوه.

که شیخ د ناجائز حکم اوکړی.نو مرید دپاره دهغې کول جائز نه دی: بعضې خلقو دلته دا استدلال هم کړې دې.چه که شیخ د ناجائز کار حکم ورکړی.نو مرید له هغه کول پکار دی.ګنې محرومه به شی.حضرت خضر ﷺ دلته درې کارونه اوکړل.حضرت موسی ﷺ ته په هغې باندې اعتراض شو.او ددې اعتراض نتیجه دا شوه.چه هغه د علم د حصول نه منع کړې شو.ددې نه جاهلانو دا نتیجه اوښکلې ده.چه که شیخ د خلاف شریعت کار حکم ورکړی.او مرید د هغې تعمیل اونکړی.نو هغه محرومه کولې شی.

دا استدلال هم قطعاً غلط دې: ① اول خکه چه حضرت موسی ﷺ ، الله تعالی حضرت خضر ﷺ ته وراولیګلو.او دا معلومه ده.چه الله تعالی خپل پیغمبر د یو خلاف شریعت کار کونکی ته ورلیګلو دپاره نشی راضی کیدې.نو دلته دا وئیل اصلاً غلط دی.چه حضرت خضر ﷺ ناجائز کارونه اوکړل.څکه چه د حضرت خضر ﷺ متبع د شریعت کیدل، د الله تعالی هغه ګره د مقررولو نه ثابتیږی.

بیا ددې خبرې لحاظ ساتل هم پکار دی.چه د حضرت خضر ﷺ شریعت به جدا وی.او دهغې احکام جزئیه او فرعیه به جدا وی.او د حضرت موسی ﷺ شریعت به جدا وی.او ددې احکام او مسائل او فروع به جدا وی.په دې وجه حضرت موسی ﷺ ته اشکال اوشو.ښکاره ده.چه د حضرت خضر ﷺ شریعت او احکام د جدا کیدو په وجه هغه مورد د الزام نه

(۱) بیان القرآن(۱۲۷/۱-۱۳۲) سورة الکهف)_

دى.دغه شان د حضرت موسى عليه السلام شريعت او احكام جدا كيدو په وجه دا هم مورد دالزام نشى كيدې.

دلته چه د كوم شيخ د اطاعت خبره شروع ده.چه كه هغه د شريعت خلاف حكم وركړى.نو هغه اومنلې شى.او هيڅ اعتراض اونكړې شى نو

① اول خو ددې شيخ الله تعالى كوم ځائې نوم اخستې دې.چه دهغې نه دا ثابته شى.چه دې د شريعت خلاف خبره كونكې نه دې.

② دويمه خبره دا ده.چه دلته خو شريعت يو دې.دا خبره خو نه ده.چه دشيخ شريعت د محمدرسول الله ﷺ د شريعت نه جدا بل يو شريعت وى.اوس كه شيخ د شريعت خلاف حكم وركوى.نو د «لاطاعة لمخلوق فى معصية الخالق» مطابق به دهغه خبره رد كول واجب وى.

③ البته كه څه مبهم خبره وى.چه په هغې كښې د تاويل گنجائش وى.نو هغه بله خبره ده. دلته د كفر بواح او د هغه امر خبره كولې شى.چه د هغې په عدم جواز كښې هيڅ شبه موجود نه ده.

ايا د شيخ اكبر ابن عربى رحمه الله په نيز ولايت د نبوت نه افضل دې؟ شيخ اكبر محى الدين ابن عربى رحمه الله د ولايت او نبوت نه بحث كولو كښې فرمائيلى دى.چه ولايت د نبوت نه افضل دې.حافظ ابن تيميه رحمه الله په دې باندې سخت ترديد كړې دې.او ابن عربى ئې كفر او الحاد ته رسولې دې.([1])

خو صحيح خبره دا ده.چه د ابن عربى مقصد دا نه دې.چه ولى د نبى نه افضل وى.د هغوى مقصد دا دې.چه په نبى كښې دننه يو شان د نبوت وى.او يو شان د ولايت وى.د نبى شان ولايت ددوى د شان نبوت نه افضل وى.په غير نبى كښې كه څه ولايت اوموندې شى.نو هغې ته د نبى د نبوت نه افضل نشى ونيلې كيدې.او نه ابن عربى ونيلى دى.

حضرت مجدد الف ثانى رحمه الله پخپلو مكتوباتو كښې ددې هم ترديد كړې دې.او فرمائيلى ئې دى.چه په نبى كښې دننه چه كوم شان د ولايت او شان نبوت دواړه وى.هغې كښې شان د نبوت د شان ولايت نه افضل وى.([2]) ،،والله اعلم بالصواب واليه المرجع والمآب،،_

۱۷- بَاب قَوْلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اللَّهُمَّ عَلِّمْهُ الْكِتَابَ

د تيرشوى باب سره ددې باب مناسبت: په دواړو بابونو كښې مناسبت ① دا دې.چه په تيرشوى باب كښې د حضرت ابن عباس رضى الله عنهما په حضرت حر بن قيس رضى الله عنه غلبه مذكور ده.چه دا د حضرت ابن عباس د كمال علم په وجه اوشوه.او په دې باب كښې دا مذكور دى.چه دا علم او فضل حضرت ابن عباس رضى الله عنهما ته د نبى كريم ﷺ په دعا سره حاصل شو.([3])

---

[1] مجموع فتاوى شيخ الإسلام(۲۰۴/۱۲-۲۴۷)_

[2] مكتوبات مجدد الف ثانى)_

[3] عمدة القارى(۶۵/۲)_

② دويمه وجه د مناسبت دا بيان كړې شوې ده.چه په تيرشوى باب كښې دا مذكور دى.چه حضرت موسىؑ د حضرت خضرؑ نه دهغې علم استفاده اوكړله.كوم چه دوى سره نه وو.او په دې باب كښې د حضرت ابن عباسؓ د نبى كريمﷺ نه د علم كتاب د استفادې ذكر دې.(١) والله اعلم.

د ترجمة الباب مقصد حافظ ابن حجر او علامه عينى رحمهما الله فرمائى.په دې كښې اشاره ده.چه ددې الفاظو استعمال د نورو خلقو دپاره كيدې شى.دا جواز د ابن عباسؓ خصوصيت نه دې.هم دا وجه ده.چه په حديث كښې د ترجمې الفاظ كيخودې شو.او دا ئې اونه وئيل.چه ددې دعائيه كلمو تعلق د يو خاص ذات سره دې.ددې معنى په لحاظ سره د ،،علمه،، مرجع به څوك مخصوص سړې نه وى.(٢)

حافظؒ فرمائى.چه دا هم كيدې شى.چه مرجع ابن عباسؓ وى.دكوم ذكر چه په تيرشوى باب كښې راغلې دې.او په دې طريقه اشاره اوشوه.چه د حر بن قيس په مقابله كښې د ابن عباسؓ كاميابى د پيغمبرﷺ ددې دعا اثر وو.(٣)

حضرت شيخ الهندؒ فرمائى.چه ددې واقعې نه د علم او د حضرت ابن عباسؓ د دوارو عظمت او فضيلت بداهت سره معلوميږى.په دې وجه مؤلف دا روايت په كتاب العلم او په مناقبو د ابن عباسؓ دوارو ځايونو كښې ذكر كړې دې.ددې سره دا هم په فهم كښې راځى.چه علم د الله ﷻ خاص انعام او عطاء ده.لكه څنګه چه په ((باب من يرد الله به خيراً يفقهه فى الدين)) كښې اوس مذكور شو.نو سړې چه هر څومره ذهين او فهيم وى.او په تعلم د علم كښې څومره هم جدوجهد (او محنت) اوكړى.هيڅ كله هم قابل د اعتماد نه دې.بلكه توجه او التجا الى الله ضرورى ده.ددې نه بغير د خير د ارادې دا نعمت نشى ملاويدې. يعنى په ضرورياتو د تعلم كښې دعا او التجا الى الله هم ده.په دې وجه فهم او سعى سره ددې هم ډير زيات حاجت دې.(٤)

حضرت ګنګوهىؒ فرمائى.چه په دې كښې دې خبرې طرف ته اشاره ده.چه كوم كس سره د كتاب علم دې.هغه ګويا د نبى كريمﷺ د سينې مباركې نه استفاده كوى.ګويا چه ددې سړى سينه د نبى كريمﷺ د سينې سره منضم (او پيوست) ملاو شوې ده.لكه څنګه چه نبى كريمﷺ حضرت ابن عباسؓ خپلې سينې مباركې سره ملاو كړې وو.او دعا ئې ورته كړې وه.(٥)

حضرت شيخ الحديث مولانامحمد زكريا صاحبؒ فرمائى.چه ددې باب مقصد نبى

---

(١) المصدر السابق)_
(٢) فتح البارى(١٦٩/١) وعمدة القارى(٦٥/٢)_
(٣) فتح البارى(١٦٩/١)_
(٤) الأبواب والتراجم از حضرت شيخ الهند قدس سره(ص٤٩)_
(٥) لامع الدرارى مع تعليقاته(٣٢/٢)_

کریم ﷺ د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما دپاره کومه دعا کړې ده.د هغې سبب طرف ته اشاره کول دی.دغه سبب یا خو د نبی کریم ﷺ خدمت دې.چه هغوی د نبی کریم ﷺ دپاره د اودس اوبه ایخودې وې.یا دهغوی حسن ادب دې.چه نبی کریم ﷺ هغوی خپل خان سره برابر اودرولو.خو هغه شاته شو.او اودریدو.ددې دواړو سببونو ذکر روستو راروان دې.(۱)
حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمه الله فرمائی.چه دا هم ممکن ده.چه امام بخاری رحمه الله ددې نه د استاذ او د شیخ ادب بیان کړې وی.چه استاذ له پکار دی.چه خپلو طالبانو دپاره دعا کوی.لکه څنګه چه نبی کریم ﷺ دحضرت ابن عباس رضی الله عنهما دپاره دعا اوکړله.(۲) او هم دوی فرمائی.چه دا هم ممکن ده.چه امام بخاری رحمه الله دا باب چه مطلق ساتلې دې.دا د فائدو د تکثیر په غرض سره ایخودې وی.چه په دې کښې د استاذ دعا کول هم داخل دی.او د طالب علم دعا طلب کول هم دا خل دی.(۳) والله أعلم.

حدیثِ باب

۷۵-((حَدَّثَنَا أَبُو مَعْمَرٍ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ قَالَ حَدَّثَنَا خَالِدٌ عَنْ عِكْرِمَةَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ(۴) قَالَ ضَمَّنِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَالَ اللَّهُمَّ عَلِّمْهُ الْكِتَابَ))
[۱۴۳، ۳۵۴۶، ۶۸۴۲]

رجال الحدیث

① **ابومعمر** رحمه الله:دا عبدالله بن عمرو بن ابی الحجاج منقری بصری دې.ابو معمر ئې کنیت دې. او د ،،مقعد،، په لقب سره مشهور دې.(۵)
دوی د جریر بن عبدالحمید، عبدالعزیز بن محمد دراوردی، عبد الوهاب ثقفی، ملازم بن عمرو حنفی نه علاوه د عبدالوارث بن سعید نه روایت دحدیثو کوی.خاص طور باندې دوی د عبدالوارث نه ښه استفاده اوکړله.په اصول سته کښې چه ددوی څومره روایات نقل دی.

---

(۱) تعلیقات لامع الدراری(۱۲/۳، ۳۲) والأبواب والتراجم لصحیح البخاری(ص۴۳)_
(۲) الأبواب والتراجم لصحیح البخاری(ص۴۳)_
(۳) المصدرالسابق)_
(۴) قوله:،عن إبن عباس،، الحدیث أخرجه البخاری(أیضاً فی (۱/۲۶) کتاب الوضوء، باب وضع الماء عند الخلاء، رقم/۱۴۳) وفی(۱/۵۳۱) کتاب فضائل أصحاب النبی ﷺ (المناقب) باب ذکر ابن عباس رضی الله عنهما رقم(۳۷۵۶) وفی (۱۲/۱۰۸۰) فاتحة کتاب الإعتصام بالکتاب والسنة، باب(بدون ترجمة) رقم(۷۲۷۰)، ومسلم فی صحیحه فی کتاب فضائل الصحابة، باب من فضائل عبدالله بن عباس رضی الله عنهما رقم(۶۳۶۸) والنسائی فی السنن الکبری(۵/۱۱۵، ۵۲) کتاب المناقب، باب: عبدالله بن العباس بن عبدالمطلب خیرالأمة وعالمها وترجمان القرآن رضی الله عنه. رقم(۸۱۷۷- ۸۱۷۹) و ابن ماجه فی سننه، فی المقدمة، باب فی فضائل أصحاب رسول الله ﷺ، فضل ابن عباس، رقم(۱۶۶)_
(۵) تهذیب الکمال(۱۵/۳۵۳)وسیر أعلام النبلاء(۱۰/۶۲۲)_

تول دعبدالوارث په واسطې سره دي.[1]
ددوى نه په روايت كونكو كښې امام بخارى، امام ابوداؤد، امام ابوزرعه، امام ابو حاتم، امام دارمى، امام ذهلى، عباس دورى، او محمد بن واره رحمهم الله وغيره ډير دحديثو ستنې (ډيرلوې محدثين) دي.[2]

امام يحي بن معين رحمه الله فرمائى. ،،ثقة ثبت،،[3] او هم دوى فرمائى. ((ثقة نبيل عاقل))[4]

على بن المدينى رحمه الله فرمائى. ((قد كتبت كتب عبد الوارث من ولده عبد الصمد، وأنا أشتهى أن أكتبها من أبى معمر))[5]

حافظ ذهبى رحمه الله د على بن المدينى رحمه الله د مذكوره قول قدر او قيمت ښكاره كولو دپاره فرمائى. ((يقول على مثل هذا القول مع أنه قد بقى أيضاً عبد الوارث وسمع منه جملة أحاديث))[6]

يعقوب بن شيبه رحمه الله فرمائى. ((كان ثقة ثبتاً، صحيح الكتاب وكان يقول بالقدر....))[7]

امام عجلى رحمه الله فرمائى. ((أبو معمر ثقة، يرى القدرى))[8]

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائى. ((صدوق متقن قوى الحديث، غير أنه لم يكن يحفظ، وكان له قدر عند أهل العلم))[9] ابو زرعه رحمه الله فرمائى. ((ثقة حافظ، يعنى أنه كان متقناً محرراً لكتبه))[10]

ابن حبان رحمه الله دوى لره په ،،كتاب الثقات،، كښې ذكركړې دې.[11]
ددې ټولو توثيقاتو سره تاسو دلته دا هم اوكتل چه دې قدرى وو. ددې باوجود ددوى احاديث اصحابو داصول ستة قبول كړل. او پخپلو كتابونو كښې ئې دا روايت هم كړل. ځكه چه دې داعى الى البدعة نه وو. لكه چه امام ابوداؤد رحمه الله فرمائى. ((وكان لا يتكلم فيه))[12] يعنى هغه به د ،،قدر،، په باره كښې كلام هم نه كولو.

---

[1]) حاشية ابن العجمى على الكاشف(٥٧٩\١) رقم(٢٨٧٨)_
[2]) د شيوخ او تلامذه د تفصيل دپاره اوګورئ: تهذيب الكمال(٣٥٣\١٥) وسير أعلام النبلاء(٦٢٢\١٠)_
[3]) تهذيب الكمال(٣٥٤\١٥)و سير أعلام النبلاء(٦٢٢\١٠)_
[4]) المصادر السابق)_
[5])تهذيب الكمال(٣٥٥\١٥) وسير أعلام النبلاء(٦٢٣\١٠)_
[6])سير أعلام النبلاء(٦٢٣\١٠)_
[7])تهذيب الكمال(٣٥٥\١٥) وسير أعلام النبلاء(٦٢٣\١٠)_
[8])المصادر السابق)_
[9])تهذيب الكمال(٣٥٦\١٥) وسير أعلام النبلاء(٦٢٣\١٠، ٦٢٤)_
[10])المصادر السابق)_
[11])الثقات لابن حبان(٣٥٣\٨، ٣٥٤)_
[12])تهذيب الكمال(٣٥٥\١٥)وسير أعلام النبلاء(٦٢٣\١٠)_

په ۲۲۴ھ کښې ددوی وفات اوشو.(۱) ،،غفرالله له،،_

۴ عبدالوارث رحمه الله: دا عبدالوارث بن سعید بن ذکوان تمیمی عنبری تنوری بصری رحمه الله دې. ابو عبیده ددوی کُنیت دې.(۲)

دوی دیزید الرشك، ایوب سختیانی، ایوب بن موسی، شعیب بن الحجاب، عمرو بن عبید، داؤد بن ابی هند، عبدالعزیز بن صهیب، عبدالله بن ابی نجیح، سلیمان تیمی، ابو عمرو بن العلاء او سعید بن أبی عروبه رحمهم الله وغیره حضراتو نه روایت د حدیثو کوی.

ددوی نه په روایت کونکو کښې ددوی خوئي عبدالصمد بن عبدالوارث، ابو معمر المقعد «وهو راوية كتبه»، مسدد بن مسرهد، قتیبه بن سعید، بشر بن هلال الصواف، عبیدالله بن عمر القواریری، او علی بن المدینی رحمهم الله وغیره حضرات دی.(۳)

امام ابو زرعه رحمه الله فرمائی. ،،ثقة،،(۴)

امام ابو حاتم رحمه الله فرمائی. «ثقة صدوق، ممن يعدّ مع ابن علية، وبشر بن المفضل، ووهيب، يعدّ من الثقات، هو أثبت من حماد بن سلمة»(۵)

امام نسائی رحمه الله فرمائی. «ثقة ثبت»(۶)

ابن سعد رحمه الله فرمائی. «كان ثقة حجة»(۷)

ابن حبان رحمه الله فرمائی. «كان قدرياً، متقناً في الحديث، كان شعبة يقول: يعرف الإتقان في قفاه»(۸)

ابن معین رحمه الله فرمائی. «هو مثل حماد بن زيد في أيوب»(۹)

دابن معین رحمه الله چه کله تپوس اوکړې شو. «من أثبت شيوخ البصريين؟» نو وې فرمائیل: «عبدالوارث، وسمى جماعة»(۱۰)

---

۱) الکاشف(۱\۵۷۹) رقم(۲۸۷۸)_

۲) تهذیب الکمال(۱۸\۴۷۸) وسیر أعلام النبلاء(۸\۳۰۰)_

۳) دشیوخ او تلامذه د تفصیل دپاره اوګورئ: تهذیب الکمال(۱۸\۴۷۸-۴۸۱) وسیر أعلام النبلاء(۸\۳۰۰، ۳۰۱)_

۴) تهذیب الکمال(۱۸\۴۸۳) وسیر أعلام النبلاء(۸\۳۰۴)_

۵) تهذیب الکمال(۱۸\۴۸۳)_

۶) المصدر السابق)_

۷) الطبقات الکبری(۷\۲۸۹)_

۸) الثقات لابن حبان(۷\۱۴۰)_

۹) تهذیب الکمال(۱۸\۴۸۲) وسیر أعلام النبلاء(۸\۳۰۴)_

۱۰) المصادر السابق)_

ددې تولو توثيقاتو باوجود په دوى باندې د قدرى كيدو الزام هم دې. حافظ ذهبى رحمه الله ددوى قدرى كيدل جزم سره نقل كړى دى. حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى. «وإليه المنتهى في التثبت إلا أنه قدري متعصب لعمرو بن عبيد»[1]

او هم دوى فرمائى. «وكان عالماً مجوداً، من فصحاء أهل زمانه، ومن أهل الدين والورع، إلا أنه قدري مبتدع»[2]او هم دوى فرمائى. «ثبت صالح لكنه قدري»[3]

د حماد بن زيد رحمه الله نه منقول دى. چه هغه به د عبدالوراث نه د روايت كولو نه منع كول.[4]

يزيد بن زريع رحمه الله به فرمائيل. «من أتى مجلس عبدالوارث فلا يقربني»[5]

خو حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى. «ثقة ثبت رمي بالقدر، ولم يثبت منه»[6]

ددې نفى بنياد په اصل كښې دعبدالوارث د خوئى عبدالصمد دا قول دې. چه هغه به قسم سره وئيل: «إنه لمكذوب على أبي، وما سمعت قط يعني القدر وكلام عمرو بن عبيد»[7]

غالباً په دوى باندې د قدرى كيدو الزام دې. دا په دې وجه لګيدلې وو. چه ده به دعمرو بن عبيد معتزلى تعريف كولو. او د هغه نه به ئې روايتونه اخستل. لكه چه هغه به وئيل: «لولا أنني أعلم أنه صدوق ما حدثت عنه»[8]او هم دوى به فرمائيل: «أن يوماً من عمرو بن عبيد أكبر من عمر أيوب السختياني ويونس وابن عون»[9]

كه په دوى باندې د قدرى كيدو الزام ثابت هم شى. بيا هم چونكه دې داعى نه وو. په دې وجه به ددوى احاديث مقبول وى. لكه چه جمهورو محدثينو او اصحابو داصول سته ددوى احاديث قبول كړى دى. او كله چه د حضرت عبدالله بن المبارك نه تپوس اوكړې شو: «كيف رويت عن عبدالوارث وتركت عمرو بن عبيد؟» نو دوى اوفرمائيل. «إن عمراً كان داعياً»[10]

په محرم ۱۸۰ هـ كښې ددوى وفات اوشو.[11] رحمه الله تعالى رحمة واسعة.

---

[1] ميزان الإعتدال (۶۷۷/۲) رقم (۵۳۰۷)_
[2] سير أعلام النبلاء (۳۰۱/۸)_
[3] الكاشف (۶۷۳/۱) رقم (۳۵۱۰)_
[4] تهذيب الكمال (۴۸۳/۱۸) وسير أعلام النبلاء (۳۰۳/۸)_
[5] سير أعلام النبلاء (۳۰۳/۸)_
[6] تقريب التهذيب (ص ۳۶۷) رقم (۴۲۵۱)_
[7] هدى السارى (ص ۴۲۲)_
[8] المصدر السابق)_
[9] سير أعلام النبلاء (۳۰۲/۸)_
[10] سير أعلام النبلاء (۳۰۲/۸)_
[11] سير أعلام النبلاء (۳۰۴/۸)_

④ خالد رحمه الله: دا مشهور محدث ابو المنازل (بضم الميم و كسر الزاى، وقيل بفتح الميم أيضاً) [1] خالد بن مهران حذاء بصری رحمه الله دی. [2]

دوی د حضرت انس بن مالك رضي الله عنه زيارت كړې دې. [3] دوی دانس بن سيرين، محمد بن سيرين، حفصه بنت سيرين، حسن بصری، ابو عثمان نهدی، ابوالعاليه رياحی، عطاء بن ابی رباح، عطاء بن ابی ميمونه، او ابو رجاء عطاردی رحمهم الله وغيره حضراتو نه روايت د حديث کوی.

او ددوی نه روايت کونکو حضراتو کښې ابو اسحاق فزاری، اسماعيل بن عليه، بشر بن المفضل، حفص بن غياث، حماد بن زيد، حماد بن سلمه، سفيان ثوری [4] سليمان الاعمش، شعبه بن الحجاج، عبدالله بن المبارك، عبدالوارث بن سعيد، محمد بن جعفر غندر، محمد بن سيرين (وهو شيخه) معتمر بن سليمان، منصور بن المعتمر او ابواسحاق سبيعی رحمهم الله وغيره دی. [5]

امام احمد بن حنبل رحمه الله فرمائی.,,ثبت،، [6]

امام نسائی او يحي بن معين رحمهما الله فرمائی.,,ثقة،، [7]

حافظ ذهبی رحمه الله دوی لره «الإمام الحافظ الثقة» [8]، او «الحافظ أحد الأئمة» [9] او «ثقة إمام» گرځولي دي. [10]

ابن سعد رحمه الله د فهد بن حيان قيسی نه نقل کوی. «وكان خالد ثقة، رجلاً مهيباً، لايجترئ عليه أحد، وكان كثير الحديث» [11]

البته امام ابوحاتم رحمه الله فرمائی. «يكتب حديثه ولايحتج به» [12]

---

[1] تقريب التهذيب (ص ۱۹۱) رقم (۱۶۸۰)_

[2] تهذيب الكمال (۱۷۷/۸)_

[3] المصدر السابق)_

[4] كذا فی تهذيب الكمال (۱۷۹/۸) وليس فيه ذكر سفيان بن عيينة، وذكر الذهبی فی السير ابن عيينة (۱۹۱/۶) ولم يذكر الثوری، فليحقق.)_

[5] دشيوخ او تلامذه د تفصيل دپاره اوګورئ: تهذيب الكمال (۱۷۸/۸-۱۸۰) وسير أعلام النبلاء (۱۹۱/۶، ۱۹۲)

[6] تهذيب الكمال (۱۸۰/۸)_

[7] المصدر السابق)_

[8] سير أعلام النبلاء (۱۹۰/۶)_

[9] ميزان الإعتدال (۶۴۲/۱) رقم (۲۴۶۶)_

[10] الكاشف (۳۶۹/۱) رقم (۱۳۵۶)_

[11] الطبقات الكبرى لابن سعد (۲۵۹/۷، ۲۶۰)_

[12] تهذيب الكمال (۱۸۰/۸)_

دغه شان امام شعبه، ابن عليه او حماد بن زيد رحمهم الله هم دوى باندې لږ کلام کړی دی.(١)
خو حقیقت دا دی چه په دوی باندې کومه جرح شوې ده. جمهور نقادو د حدیث دا ردکړې ده. لکه چه ابن العجمی رحمه الله فرمائی: «قال ابن الهادی فی ،،طبقاته،،: ولم يقبل هذا القول منه فيه ولا فی غيره من الأثبات»(٢)
ښکاره ده چه امام احمد، ابن معين او نسائی وغیره دوی لره ،،ثقه،، او ،،ثبت،، گرځوی نو د ابو حاتم مبهم جرح څنګه موثر کیدې شی؟ بیا ترکومه پورې چه د شعبه د کلام تعلق دی نو حافظ ابن حجر رحمه الله د هغې وجه بیانوی .او لیکی چه:
«تكلم فيه شعبة وابن علية إما لكونه دخل فی شئ من عمل السلطان، أو لما قال حماد بن زيد: قدم علينا قدمة من الشام فكأنا أنكرنا حفظه»(٣)
حافظ ذهبی رحمه الله د ابو حاتم او شعبه رحمهما الله اقوال نقل کوی.او فرمائی: «ما التفت أحد إلى هذا القول أبداً»(٤) او شعبه چه کله د خالدحذاء په باره کښې کلام اوکړو.نو عباد بن عباد او حماد بن زید دواړه دوی ته راغلل.او وې وئیل: «مالك! أجننت! أنت أعلم، وتهددهاه» نو شعبه بیا کلام کول پریخودل.(٥)
البته حماد بن زید چه کوم دا وئیلی دی.چه د شام نه د واپس راتلو نه پس ددوی په حافظه کښې څه تغیر راغلې وو.ممکن ده.چه دا بالکل د آخری عمر خبره وی.ځکه چه ټولو اصحابو د اصول سته او نورو محدثینو ددوی د احادیثو نه احتجاج او استدلال کړی دی.(٦) والله اعلم.
په ،،حذاء،، لقب سره د مشهور کیدو وجه: دوی پخپله پیزار جوړونکې یا خرڅونکې نه وو.بلکه ① دوی چونکه د ،،حذائینو،، (پیزار جوړونکو او خرڅونکو) سره کیناستو پاسیدو.په دې وجه ددوی نوم ،،حذاء،، مشهور شو.
② بعضې حضرات دا وائی.چه دوی به ،،حذائین،، سره کیناستلو.او هغوی ته به ئې هدایت ورکولو.«احذ على هذا النحو» (په دې طریقه باندې گنډل کوئ.داسې پیزار جوړوئ) په دې وجه د دوی نوم ،،حذاء،، شو.③ یو قول دا هم دی. چه دوی د بنی مجاشع یوې ښځې سره نکاح اوکړله.او خپل ځان سره بوتلله.او په حذائین علاقه کښې ئې اوسیدل اختیار

(١) ميزان الإعتدال(٦٤٣/١) رقم(٢٤٦٦)_
(٢) حاشية ابن العجمی على الكاشف(٣٦٩/١)_
(٣) هدی الساری(ص ٤٠٠)_
(٤) ميزان الإعتدال(٦٤٣/١) رقم(٢٤٦٦)_
(٥) ميزان الإعتدال(٦٤٣/١) وسير أعلام النبلاء(١٩١/٦)_
(٦) هدی الساری(ص ٤٠٠)_

کړل.په دې وجه ددوی نوم ،،حذاء،، مشهور شو.[1]

په ۱۴۱ه یا ۱۴۲ه کښې ددوی وفات اوشو.[2] ،،رحمه الله تعالی رحمة واسعة،،_

عکرمه رحمه الله: دا مشهور امام حدیث او تفسیر ابو عبدالله عکرمه ،،مولی د عبدالله بن عباس،، مدنی رحمه الله دې.دوی د مغرب بربری خاندان سره تعلق لری.د حصین بن ابی الحر العنبری غلام وو.دوی حضرت ابن عباس رضی الله عنهما ته هبه کړو.[3]

حضرت عکرمه رحمه الله د حضرت عبدالله بن عباس، حضرت جابر، حضرت عبدالله بن عمر، حضرت عبدالله بن عمرو، عقبه بن عامر جهنی، معاویه بن ابی سفیان، یعلی بن امیه، حضرت ابوهریره، او حضرت ابو قتاده رضی الله عنهم نه روایت د حدیث کړې دې.دوی د حضرت عائشه، حضرت علی،حضرت ابوبکرصدیق، حضرت سعد بن ابی وقاص رضی الله عنهم نه هم روایت کړې دې. خو محدثینو تصریح کړې ده.چه دده دې حضراتو نه کوم روایتونه دی.هغه مرسل دی.[4]

ددوی نه روایت کونکو کښې ابراهیم نخعی، امام شعبی، عمرو بن دینار، ابو الزبیر مکی، قتاده، مطر الوراق، موسی بن عقبه، ایوب سختیانی، اشعث بن سوار، حمید الطویل، خالدالحذاء، امام اعمش، سماك بن حرب، عاصم بن بهدله، عاصم الاحول، فطربن خلیفه او لیث بن ابی سلیم رحمهم الله وغیره حضرات دی.[5]

جابر بن زید رحمه الله فرمائی.«عکرمة مولی ابن عباس هذا أعلم الناس»[6]

د سعید بن جبیر رحمه الله نه تپوس اوکړې شو.«تعلم أحداً أعلم منك؟»نو دوی اوفرمائیل:«نعم عکرمة»[7]

امام قتاده رحمه الله فرمائی.«أعلم التابعین أربعة.....وکان أعلمهم بالتفسیر»[8]

ایوب سختیانی رحمه الله فرمائی.«لولم یکن عندی ثقة لم أکتب عنه»[9]

عمرو بن دینار رحمه الله فرمائی.«ما رأیت مثل عکرمة قط»[10]

---

[1] سیر أعلام النبلاء(۶/۱۹۲)_
[2] تهذیب الکمال(۸/۱۸۱)_
[3] تهذیب الکمال(۲۰/۲۶۴، ۲۶۵)وسیر أعلام النبلاء(۵/۱۲، ۱۳)_
[4] حاشیه ابن العجمی علی الکاشف(۲/۳۳)رقم(۳۸۶۷)_
[5] دشیوخ او تلامذه د تفصیل دپاره اوگورئ: تهذیب الکمال(۲۰/۲۶۵-۲۶۹)وسیر أعلام النبلاء(۵/۱۳، ۱۴)
[6] تهذیب الکمال(۲۰/۲۷۲) وسیر أعلام النبلاء(۵/۱۶) وهدی الساری(ص۴۲۸)_
[7] سیر أعلام النبلاء(۵/۱۶) و تهذیب الکمال(۲۰/۲۷۲) وهدی الساری(ص۴۲۹)
[8] تهذیب الکمال(۲۰/۲۷۲) وسیر أعلام النبلاء(۵/۱۷)وهدی الساری(ص۴۲۹)_
[9] سیر أعلام النبلاء(۵/۱۸) وهدی الساری(ص۴۲۹) و تهذیب الکمال(۲۰/۲۷۵)_
[10] هدی الساری(ص۴۲۹)_

سلام بن مسكين رحمه الله فرمائى. «كان عكرمة من أعلم الناس بالتفسير»[1]

سفيان ثورى رحمه الله فرمائى. «خذوا التفسير من أربعة» او په دوى كښې ئې د عكرمه ذكر هم اوكړو.[2] امام بخارى رحمه الله فرمائى. «ليس أحد من أصحابنا إلا احتج بعكرمة»[3]

امام يحي بن معين رحمه الله فرمائى. «إذا رأيت إنسانا يقع في عكرمة فاتهمه على الإسلام»[4]

امام نسائى رحمه الله فرمائى. «ثقة»[5]

ابو حاتم رحمه الله فرمائى. «ثقة»[6]

او هم دوى فرمائى. «أصحاب ابن عباس عيال على عكرمة»[7]

امام اسحاق بن راهويه رحمه الله فرمائى. «عكرمة عندنا إمام أهل الدنيا»[8]

امام على بن المدينى رحمه الله فرمائى. «كان عكرمة من أهل العلم، ولم يكن في موالي ابن عباس أغزر علما منه»[9] ابو بكر بن ابى خيثمه رحمه الله فرمائى. «كان عكرمة من أثبت الناس فيما يروى ولم يحدث عمن هو دونه أو مثله، أكثر حديثه عن الصحابة رضي الله عنهم»[10]

دا ددوى تعديل او توثيق او د امامت شان سره متعلق يو څو اقوال دى. حالانكه ددوى د معدلينو او ثناخوانو فهرست كافى اوږد دې.ددې توثيقاتو او تعديلاتو سره په دوى باندې لويو لويو اكابرو حضراتو كلام هم كړې دې.حافظ ابن حجر رحمه الله په تهذيب التهذيب او هدى السارى كښې دغه ټول جروح رانقل كړى دى.او دهغې جواب ئې وركړې دې.او ثابته كړې ئې ده.چه په دوى باندې هيڅ يوه جرح ثابت او منقول نه ده.

په حضرت عكرمه باندې درې الزامات او دهغې تحقيق او ترديد: دحافظ ابن حجر رحمه الله د بيان مطابق چه په دوى باندې كوم كلام شوې دې.هغه درې قسمه الزامات دى:

① يو دا چه دوى لره بعضو حضراتو مثلاً حضرت ابن عمر رضي الله عنه دروغژن ګرځولې دې.لكه چه ددوى نه منقول دى.چه دوى خپل مولى نافع ته خطاب كولو.او وې فرمائيل:

---

[1] تهذيب الكمال(۲۰\۲۷۲) وهدى السارى(ص۴۲۹)_
[2] تهذيب الكمال(۲۰\۲۷۴) وسير أعلام النبلاء(۵\۱۸) وهدى السارى(ص۴۲۹)_
[3] تهذيب الكمال(۲۰\۲۸۹) وسير أعلام النبلاء(۵\۳۱) وهدى السارى(ص۴۲۹)_
[4] تهذيب الكمال(۲۰\۲۸۸) وسير أعلام النبلاء(۵\۳۱) وهدى السارى(ص۴۲۹)_
[5] تهذيب الكمال(۲۰\۲۸۹) وسير أعلام النبلاء(۵\۳۱) وهدى السارى(ص۴۲۹)_
[6] المصادر السابق)_
[7] تهذيب الكمال(۲۰\۲۸۹) وسير أعلام النبلاء(۵\۳۲) وهدى السارى(ص۴۲۹)_
[8] هدى السارى(ص۴۲۹)_
[9] تهذيب الكمال(۲۰\۲۸۹) وسير أعلام النبلاء(۵\۳۱) وهدى السارى(ص۴۲۹)_
[10] هدى السارى(ص۴۲۹)_

«لاتكذب علي كما كذب عكرمة على عبدالله بن عباس»[1]

دغه شان دا خبره د سعيد بن المسيب رحمه الله نه هم نقل كولې شى.چه دوى خپل مولى ،،برد،، ته هم دا خبره كړې ده.[2] دغه شان على بن عبدالله بن عباس نه چه كله تپوس اوكړې شو.چه عكرمه ولې تړلې شوې دې؟ نو دوى جواب وركړو.«انه يكذب على أبي»[3] دغه شان يو څو اقوال نور هم منقول دى.چه په هغې كښې عكرمه طرف ته د كذب نسبت شوې دې.[4]

حافظ ابن حجر رحمه الله ددې ټولو اقوالو تفنيد (اوتحقيق) كړې دې.او ثابته كړې ئې ده.چه (دا قول) د حضرت ابن عمر رضي الله عنهما او د نورو حضراتو نه اول خو صحيح سند سره ثابت نه دې. دويمه دا چه ،،كذب،، كښې هم ډير احتمالات ممكن دى.مثلاً دا چه د ،،كذب،، معنى دلته دروغ نه دى.بلكه ،،خطاء،، ده.چه دا د اهل حجاز په نيز مستعمل دې.[5]

پخپله عكرمه رحمه الله فرمائى.«أرأيت هؤلاء الذين يكذبوني من خلفي أفلا يكذبوني في وجهي»[6] او حضرت عكرمه رحمه الله يوځل ابو امامه بن سهل بن حنيف ته اووئيل: «يا أبا أمامة، أذكرك الله، هل سمعت ابن عباس يقول: ماحدثكم عني عكرمة فصدقوه، فإنه لم يكذب علي؟ فقال أبو أمامة: نعم»[7]

حافظ ابن عبدالبر رحمه الله فرمائى:«فأما قولهم: كذاب، فليس مما يثبت به جرح حتى يتبين ما قاله»[8]

② دويم الزام په دوى باندې دا دې.چه ددوى عقيده د خارجيانو پشان وه.لكه چه په دوى باندې امام مالك كوم نكير كړې دې.هغه هم په دې وجه دې.چه امام ابوحاتم رحمه الله فرمائى.

«والذي أنكر عليه مالك إنما هو بسبب رأيه»[9]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى.چه ددوى نه قطعى طور باندې د خارجيانو عقيده ثابت نه ده. البته ممكن ده.چه په بعضو مسئلو كښې ئې موافقت وى.په دې وجه دوى طرف ته د خارجى كيدو نسبت كړې شوې وى.[10] حافظ عجلى رحمه الله فرمائى.«مكي تابعي ثقة، بريء مما

---

[1] نقله الذهبي في ميزان الإعتدال ثم ردّه. أنظر(۹۷/۳) رقم(۵۷۱۶)_
[2] ميزان الإعتدال(۹۶/۳) و تهذيب الكمال(۲۸۰/۲۰)_
[3] تهذيب الكمال(۲۸۰/۲۰)_
[4] هدى السارى(ص۴۲۵، ۴۲۶)_
[5] هدى السارى(ص۴۲۷، ۴۲۸)_
[6] هدى السارى(ص۴۲۸)_
[7] تهذيب الكمال(۲۷۱/۲۰)_
[8] التمهيد(۳۴/۲)_
[9] تهذيب الكمال(۲۸۹/۲۰)_
[10] هدى السارى(ص۴۲۸)_

يرميه به الناس من الحرورية»(١)

③ دريم الزام دا دې چه ده به د امراء (حاكمانو) نه جوائز او هدايا قبلولې.حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى.چه دا څه داسې جرح نه ده.چه ددوى روايتونه رد كړې شى.هغه فرمائى.

«وهذا الزهري قد كان في ذالك أشهر من عكرمة، ومع ذالك فلم يترك أحد الرواية عنه بسبب ذالك»(٢)

معلومه شوه.چه په دوى باندې كوم كلام شوې دې.د هغې هيڅ اعتبار نشته.هم دا وجه ده.چه د اصول سته د اصحابو نه د امام مسلم رحمه الله نه سوا ټولو ددوى احاديث د احتجاج او استدلال په طور قبول كړى دى.او امام مسلم رحمه الله هم ددوى حديثونه قبول كړى دى.خو مقروناً ئې ذكر كړى دى.(٣)

په آخر كښې د عكرمه رحمه الله په دفاع كښې يو څو جامع اقوال نقل كولې شى:

① ابن عبد البر رحمه الله فرمائى: «عكرمة مولى ابن عباس: من جلة العلماء، لا يقدح فيه كلام من تكلم فيه، لأنه لا حجة مع أحد تكلم فيه»(٤)

② محمد بن نصر مروزى رحمه الله فرمائى.«اجمع عامة أهل العلم على الإحتجاج بحديث عكرمة، واتفق على ذالك رؤساء أهل العلم للحديث من أهل عصرنا، منهم أحمد بن حنبل وإسحاق بن راهويه، وأبوثور، ويحى بن معين.....»(٥)

③ امام ابن جرير طبرى رحمه الله فرمائى.«ولم يكن أحد يدفع عكرمة عن التقدم في العلم بالفقه والقرآن وتأويله، وكثرة الرواية للآثار، وأنه كان عالماً بمولاه، وفي تقريظ جلة أصحاب ابن عباس إياه و وصفهم له بالتقدم في العلم، وأمرهم الناس بالأخذ عنه ما بشهادة بعضهم تثبت عدالة الإنسان، ويستحق جواز الشهادة، ومن ثبتت عدالته، لم يقبل فيه الجرح، و ما تسقط العدالة بالظن، و بقول فلان، لمولاه: لا تكذب على، وما أشبهه، من القول الذى له وجوه، وتصاريف ومعان، غير الذى وجهه إليه أهل الغباوة، ومن لا علم له لتصاريف كلام العرب»(٦) او هم دوى فرمائى.«لو كان كل من ادعى عليه مذهب من المذاهب الرديئة ثبت عليه ما ادعى به و سقطت عدالته و بطلت شهادته بذالك: للزم ترك أكثر محدثي الأمصار، لأنه ما منهم إلا وقد نسبه قوم إلى ما يرغب به عنه»(٧)

---

(١) تهذيب الكمال(٢٨٩\٢٠)_
(٢) هدى السارى(ص٤٢٨)_
(٣) هدى السارى(ص٤٢٥)_
(٤) التمهيد(٢٧\٢)_
(٥) التمهيد(٣٣\٢) وهدى السارى(ص٤٢٩)_
(٦) هدى السارى(ص٤٢٩)_
(٧) هدى السارى(ص٤٢٨)_

④ ابن حبان رحمه الله فرمائی: «كان عكرمة من علماء الناس في زمانه بالقرآن و الفقه.... ولا يجب على من شم رائحة العلم أن يعرج على قول يزيد بن أبي زياد، حيث يقول: دخلت على علي بن عبدالله بن عباس، و عكرمة مقيد على باب الحش، قلت: من هذا؟ قال: إن هذا يكذب على أبي، ومن أمحل المحال أن يجرح العدل بكلام المجروح، لأن يزيد بن أبي زياد ليس ممن يحتج حديثه، ولا بشيء يقوله أيوب بن رزين، عن نافع قال: سمعت ابن عمر يقول: يا نافع، لا تكذب علي كما يكذب عكرمة على ابن عباس، قلت: القائل ابن حبان، أما عكرمة فحمل أهل العلم عنه الحديث في الأقاليم كلها، وما أعلم أحداً ذمه بشيء إلا بدعابة كانت فيه»[1]

⑤ ابن عدی رحمه الله فرمائی: «و عكرمة مولى ابن عباس لم أخرج ههنا من حديثه شيئاً، لأن الثقات إذا رووا عنه، فهو مستقيم الحديث، إلا أن يروى عنه ضعيف، فيكون قد أتي من قبل ضعيف لا من قبله، ولم يمتنع الأئمة من الرواية عنه، و أصحاب الصحاح أدخلوا أحاديثه إذا روى عنه ثقة في صحاحهم، وهو أشهر من أن يحتاج أن أخرج حديثاً من حديثه، وهو لا بأس به»[2]

په ۱۰۴ھ، یا ۱۰۵ھ، یا ۱۰۶ھ، یا ۱۰۷ھ کښې ددوی وفات اوشو.[3] ،، رحمه الله تعالی رحمة واسعة،،_

⑤ **ابن عباس** رضی الله عنهما: د حضرت عبدالله بن عبّاس رضی الله عنهما حالات د بدءالوحی د څلورم حديث، او په کتاب الايمان کښې د «باب کفران العشیر و کفر دون کفر» لاندې تیرشوی دی.[4]

قوله: قَالَ ضَمَّنِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرمائی. چه نبی کریم صلی الله علیه وسلم زه خپل خان سره اولګولم

د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما په مناقبو کښې هم دا حديث ذکرکړې شوې دې. په هغې کښې اضافه ده. «قَالَ ضَمَّنِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إلى صدره»[5] چه نبی کریم صلی الله علیه وسلم زه خپلې سينې مبارکې سره اولګولم. حضرت ابن عباس رضی الله عنهما په دغه وخت بالغ شوې خو نه وو. البته صبی مميز (او پوهه ماشوم) وو. ددې نه معلومه شوه. چه د شفقت په طور رشته دار ماشومان سينې سره لګول جائز دی.[6]

---

[1] الثقات لابن حبان (۵/ ۲۲۹، ۲۳۰)_
[2] الکامل لابن عدی (۵/ ۲۷۱، ۲۷۲)_
[3] تهذیب الکمال (۲۰/ ۲۹۱، ۲۹۲)_
[4] کشف الباری (۱/ ۴۳۵) و (۲/ ۲۰۵)_
[5] صحیح البخاری (۱/ ۵۳۱) کتاب فضائل أصحاب النبی صلی الله علیه وسلم (المناقب) باب ذکر ابن عباس رضی الله عنهما رقم (۳۷۵۶)_
[6] فتح الباری (۱/ ۱۷۰)_

قوله: **وَقَالَ اللّٰهُمَّ عَلِّمْهُ الْكِتَابَ**: او نبی کریم ﷺ اوفرمائیل.ای الله! ده ته د کتاب علم ورکړې.

د علومو منتقل کولو يو صورت: نبی کریم ﷺ حضرت ابن عباس رضی الله عنهما خپلې سينې مبارکې سره اولګولو.او دا عظیمه د عا ئې اوکړله.چه ای الله! ده ته د کتاب علم ورکړې.په کتاب کښې دننه ټول دینی امور او احکام شرعیه راځی.ددې عمل نه دا معلومه شوه.چه د احکام شرعیه او د علوم دينيه سرچشمه د نبی ﷺ سینه مبارکه ده.چاته هم چه دا دولت ملاوشی.د نبی کریم ﷺ د سينې نه به ملاويږی.دچا سینه چه څومره هم د نبی کریم ﷺ سره اتصال او نيزديکت لری.هغومره به هغه بأندې د علومو فيضان کيږی.او نبی کریم ﷺ سره د اتصال او قرب دارومدار په اتباع سنت، د الله تعالی په احکامو پوره کولو باندې دې.

دلته ئې حضرت ابن عباس رضی الله عنهما خپلې سينې مبارکې سره ملاوکړو.او افاضه د علومو ئې اوفرمائيله.او د حضرت ابوهريره رضی الله عنه په طلب باندې ئې يو څيز راوبنکلو.دهغه په څادر کښې ئې کيخودو.او ارشاد ئې اوفرمائيلو.چه دا خپلې سينې سره اولګوه.چه په دې سره د حضرت ابوهريره رضی الله عنه سينه د نبوی علومو خزانه جوړه شوه.[1]

د علومو منتقل کولو هم دا طريقه د الله ﷻ په نيابت کښې حضرت جبرئيل علیه السلام د نبی کریم ﷺ سره اختيار کړې وه.[2] د امت په صالحينو کښې د بعضو اهل الله عمل هم داسې قسمه پاتې شوې دې.

په يو روايت کښې د،،علمه الكتاب،، په ځائې ،،علمه الحكمه،،وارد دې ددې روايت په يو طريق کښې د،،**الكتاب**،، په ځائې د،،**الحكمة**،، ذکر راغلې دې.[3] اګرچه د حکمت په تفسير کښې عالمانو ډير اقوال ذکر کړی دی.مثلاً قرآن، عمل بالقرآن، سنت، د قول صحيح والې، خشيت، فهم عن الله، عقل، ما يشهد العقل بصحته، نور يفرق بين الالهام والوسواس، سرعة الجواب مع الاصابة، وغيره خو په ظاهره دلته کښې ،،کتاب الله،، او ،،فهم د قرآن مراد دې.[4] والله اعلم.

د نبی کریم ﷺ د دعا سبب: نبی کریم ﷺ چه په حضرت ابن عباس رضی الله عنهما باندې دا مخصوص شفقت اوکړو.او خاص دعا ئې اوکړله.ددې سبب څه وو؟

په احاديثو کښې دوه واقعې ملاويږی.د يو تعلق خدمت سره دې.او د دويمې تعلق ادب او احترام سره دې.دواړه واقعات د دعا سبب کيدې شی:① يوه واقعه خو دا ده.چه نبی کریم ﷺ د قضاءحاجت د ضرورت دپاره تشريف يوړو.نو حضرت ابن عباس رضی الله عنهما د آرام په

---

[1] انظر الإصابة(۲۰۷/٤)_

[2] كما فى حديث عائشة (ما نقله) البخارى فى صحيحه(۲/۱، ۳) كتاب بدءالوحى، الحديث الثالث، رقم۳): فأخذنى فغطنى حتى بلغ منى الجهد، وقد فعل ذالک ثلاثاً)_

[3] صحيح البخارى(٥۳۱/۱) كتاب المناقب، باب ذكر ابن عباس رضى الله عنهما رقم(۳۷٥٦)_

[4] فتح البارى(۱۷۰/۱)_

غرض سره لوخې د اوبو ډك كيخودو نبى كريم ﷺ چه تشريف راوړو تپوس ئې اوكړو چه اوبه چا ايخودې دى؟ معلومه شوه چه ابن عباس رضي الله عنهما ايخودې دى نو نبى كريم ﷺ خوشحاله شو او دعا ئې اوكړله.(١)

د نبى كريم ﷺ د دعا سبب په دې عمل كښې د اصل دعا سبب دا خبره ده چه كله نبى كريم ﷺ د قضاء حاجت دپاره بيت الخلاء ته تشريف يوړو نو حضرت ابن عباس رضي الله عنهما سوچ اوكړو چه هركله زه دلته حاضر يم نو ما له څه خدمت كول پكار دى. په دې سلسله كښې درې صورتونه راوړاندې شو ① اوبه راخستل، او بيت الخلاء كښې حاضريدل. ② د بيت الخلاء دروازې نه بهر نبى كريم ﷺ ته نيزدې اوبه ايخودل. ③ يا د هغوى په غوښتلو باندې اوبه حاضرول. نو په دې كښې ړومبې صورت د بې پردګۍ وو. په دريم صورت كښې د حكم په تعميل كښې د تاخير خطره وه. البته په دويم صورت كښې د ستر (او پردې) رعايت هم وو. او فورى طور باندې د خلاء نه بهر ته تشريف راوړلو نه پس، اوبو سره استنجا كښې د هغوى اعانت هم كيدو. نو هم دا ئې اختيار كړو. په حقيقت كښې دا ددوى د ذكاوت او هوښيارتيا خبره وه. د ،،جزاء من جنس العمل،، په اصول باندې نبى كريم ﷺ د ،،اللهم علمه الكتاب،، دعا اوفرمائيله. يعنى الله تعالى دې دوى ته نور هم زيات فهم سليم او هوښيار توب وركړى.(٢)

ددې نه معلومه شوه چه د بزرګانو خدمت او ددې په صله كښې د دعاګانو حصول. د علم دپاره معاون دې. او په دې كښې مدد وركوى.

غالباً دا واقعه هغه وخت راپيښه شوه. كله چه حضرت ابن عباس رضي الله عنهما يوه شپه نبى كريم ﷺ سره د خپلې ترور حضرت ميمونه رضي الله عنها په نمبر كښې تيره كړې وه. چه د نبى كريم ﷺ د شپې معمولات اوګورى. چه د نبى كريم ﷺ د شپې عبادت څنګه دې؟ څومره ركعتونه ادا كوى. كوم وخت دې؟ وغيره وغيره.(٣)

② دويمه واقعه په مسند احمد كښې نقل ده. چه نبى كريم ﷺ حضرت ابن عباس رضي الله عنهما د تهجدو په مانځه كښې خپل ځان سره برابر اودرولو. حضرت ابن عباس رضي الله عنهما شاته شو. او اودريدو. نبى كريم ﷺ بيا برابر كښې اودرولو. هغه بيا شاته شو. نبى كريم ﷺ د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه تپوس اوكړو چه هركله زه تا وړاندې كوم. نو ته ولې شاته كيږې؟ حضرت ابن

---

(١) عن ابن عباس أن النبى ﷺ دخل الخلاء. فوضعت له وضوءاً. قال: من وضع هذا؟ فأخبر. فقال: اللهم فقهه فى الدين. صحيح البخارى(٢٦\١) كتاب الوضوء. باب وضع الماء عند الخلاء. رقم(١٤٣)_

(٢) ايضاح البخارى(٧١\٥)_

(٣) أنظر صحيح البخارى(٢٢\١) كتاب العلم. باب السمر فى العلم. رقم(١١٧)..

دلته دا شبه اونكړې شى چه په داسې كمره كښې چه هلته كښې د دوو سړو ځائې هم مشكل سره ملاويږى. د يو دريم انسان د كور د معاملاتو جائزه اخستلو دپاره د شپې په وخت قيام كول، څنګه صحيح كيدې شى؟ وجه دا ده چه په يو روايت كښې دا تصريح موجود ده. چه حضرت ميمونه رضى الله عنها په دې موده كښې په حالت د حيض كښې وه. فتح البارى(٤٨٢\٢) كتاب الوتر._

عباس رضی الله عنه جواب ورکړو. چه «أو ينبغي لأحد أن يصلى حذاءك وأنت رسول الله ﷺ؟»[1] آیا د یوکس دپاره دا مناسب ده. چه ستاسو یعنی د الله د رسول ﷺ په برابر کښې اودریږی. او مونځ اوکړی؟ په دې باندې نبی کریم ﷺ د علم او فهم د زیاتوالی دعا ورکړله.

حاصل دا چه د حدیث نه دا خبره ثابته شوه. چه د فهم او ذکاوت (هوښیارتوب) او محنت نه علاوه د بزرگانو دعاګانې هم دعلم د حصول دپاره ډیرې زیاتې ضروری دی. او ددې دعاګانو د حاصلولو ذریعه دا ده. چه د بزرگانو خدمت اوکړې شی. او دهغوی د ادب او احترام پوره لحاظ اوکړې شی. لکه څنګه چه حضرت ابن عباس رضی الله عنه د رسول اکرم ﷺ نه د ,,علم کتاب،، دعا حاصل کړله. او په صحابه کرامو کښې ئې علمی اعتبار سره یو امتیازی مقام حاصل کړو. په تفسیر د قرآن کښې خو د حضرت ابن عباس رضی الله عنه مقام واضح دې. په فقه د دین کښې چه کوم مقام دوی ته ملاو شو. هغه هم د چا نه پټ نه دې. نن خاص طور باندې د فقه شافعی مدار د حضرت ابن عباس رضی الله عنه په مرویاتو او اجتهاداتو باندې دې.

په حدیث باب او ترجمة الباب کښې انطباق بالکل واضح دې. والله اعلم.

۱۸- ((بَاب: مَتَى يَصِحُّ سَمَاعُ الصَّغِيرِ))

تیرشوی باب سره ربط او مناسبت: په تیرشوی باب کښې د حضرت ابن عباس رضی الله عنه په حق کښې د نبی کریم ﷺ دعا مذکور وه. دغه وخت حضرت ابن عباس رضی الله عنه صبی ممیز (پوهه ماشوم) وو. او په دې باب کښې د سماع په سلسله کښې د هوښیار ماشوم حال مذکور دې.[2] داسې هم وئیلې شی. چه په تیرشوی باب کښې حضرت ابن عباس رضی الله عنه د نبی کریم ﷺ په خدمت کښې حاضر شو. او دعاګانې ئې حاصلې کړې. او د بالغ کیدو نه پس ئې دغه دعاګانې نقل کړلې. او د هغوی په نقل باندې پوره پوره اعتماد اوکړې شو. حضرت ابن عباس رضی الله عنه دغه وخت صغیر وو. په دې وجه ئې ددې نه فوراً پس د «مَتَى يَصِحُّ سَمَاعُ الصَّغِيرِ» باب قائم کړو.[3]

د ترجمة الباب مقصد: دټولو نه وړاندې دلته کښې په دې پوهه شئ: چه وړاندې تاسو وئیلی دی. چه یو تحمل د حدیث دې. او یو اداء د حدیث ده. تحمل د حدیث سماع ته وائی. او اداء د حدیث، روایت کولو اواسماع دحدیث ته وائی. دلته د ,,سماع،، نه هم دا ,,تحمل،، مراد دې.

علامه سندهی رحمه الله فرمائی. چه امام بخاری رحمه الله دلته دوه جزئی واقعات ذکرکړی دی. ددې د مجموعې نه معلومیږی. چه د تحمل د صحت او سماع دپاره هیڅ حد معین نه دې. بلکه مطلق سن تمیز، تعقل سن صحت سماع، او تحمل دې.[4]

---

[1] مسند احمد (۱\۳۳۰)_

[2] عمدة القاری (۲\۶۷، ۶۸)_

[3] ایضاح البخاری (۵\۷۲، ۷۳)_

[4] حاشية السندی علی صحیح البخاری (۱\۴۶)_

د حضرت شيخ الهندؒ هم دا رائې ده.[1]
حضرت شاه ولی اللهؒ هم دې ته نيزدې خبره کړې ده.هغه فرمائي.چه په دې کښې څو هيڅ اختلاف نشته.چه اداء حديث دپاره عاقل او بالغ کيدل ضروری دی.البته دتحمل دپاره بالغ کيدل ضروری نه دی.کوم صبی چه قريب البلوغ وی.او د خير او شر په مينځ کښې فرق کولې شی.د هغه تحمل صحيح دې.د مؤلف مقصد ددې اثبات دې.[2]
د تحمل حديث په عمر کښې د علماو اختلاف او د هغوی دلائل: اوس د حضرت شاه ولی اللهؒ په حوالې سره دا خبره تيره شوه.چه د اداء حديث دپاره دعاقل او بالغ کيدو شرط متفق عليه دې.په دې کښې د هيڅ چا اختلاف نشته.البته بعضې حضرات د بلوغ نه وړاندې د تحمل حديث نه هم منع کوی.او وائی.چه د بالغ کيدو نه وړاندې دتحمل حديث هيڅ اعتبار نشته.[3] خو د جمهورو په نيز د بلوغ نه وړاندې تحمل صحيح دې.[4]
بيا ددې عمر په تحديد کښې اختلاف دې.کوم چه د سماع مقبول کيدو دپاره ضروری يا مستحب دې.بعض حضرات، خاص طور باندې اهل کوفه څو ددې خبرې قائل دی.چه د شلو کالو نه وړاندې سماع او تحمل حديث کول پکار نه دی.[5] امام ابو عبدالله زبيریؒ دا عمر مستحب ګرځوی.[6] موسی بن هارونؒ فرمائي.«أهل البصرة يكتبون لعشر سنين، وأهل الكوفة لعشرين، وأهل الشام لثلاثين»[7] امام يحي بن معينؒ فرمائي.چه عمر د تحمل حديث پنځلس کاله دې.[8] امام يزيد بن هارونؒ ديارلس کاله حد ځودلې دې.[9]
موسی بن هارون حمالؒ فرمائي.چه کله ماشوم په غوا او نورو خارو کښې فرق اوکړې شی.نو دا عمر د تحمل دې.[10] قاضی عياضؒ فرمائي.«قد حدد أهل الصنعة فى ذالك أن أقله سن محمود بن الربيع»[11]او د بخاری په روايت کښې دده پنځه کاله کيدل مذکور دی.نو ګويا عمر د تحمل پنځه کاله دی.

---

[1] الأبواب والتراجم(ص۴۹)_
[2] شرح تراجم أبواب البخاری(ص۱۵)_
[3] وعليه ابو منصور محمد بن المنذر بن محمد المراكشی الفقيه الشافعی، انظر فتح المغيث للسخاوی(۱۳۴/۲)_
[4] انظر علوم الحديث لإبن الصلاح(ص۱۲۸) النوع الرابع والعشرون، معرفة كيفية سماع الحديث وتحمله وصفة ضبطه.)_
[5] علوم الحديث(ص۱۲۸، ۱۲۹)_
[6] علوم الحديث(۱۲۸) وفتح المغيث للسخاوی(۱۳۷/۲) والكفاية(ص۵۵)_
[7] الكفاية(ص۵۵)_
[8] الكفاية(ص۶۳)_
[9] المصدر السابق)_
[10] الكفاية(ص۶۵)_
[11] الإلماع(ص۵۸)_

حافظ ابن الصلاح رحمه الله فرمائی.«التحديد بخمس هو الذی استقر عليه عمل أهل الحديث المتأخرين»[1] او هم دوی فرمائی.چه کوم ماشوم د پنځو کالو یا ددې نه زیات وی.نو هغه دپاره د ،،سمع،، لفظ استعمالیږی.او کوم چه ددې نه وړوکې وی.هغه دپاره د ،،سمع،، لفظ نه استعمالیږی.بلکه د ،،حضر،،یا د ،،احضر،، لفظ استعمالیږی.[2]

حافظ ابن الصلاح رحمه الله فرمائی.چه د تحدید کولو په ځائې دا اوکتلې شی.چه دا ماشوم خطاب باندې پوهیږی.او جواب ورکولې شی.نوکوم ماشوم چه هغه د پنځو کالو هم نه وی.خو د خطاب او جواب صلاحیت لری.نو د هغه سماع صحیح ده.او دا عین ممکن ده.چه یوکس د پنځو کالونه زیات وی.خو د خطاب او جواب اهلیت نه لری.نو د داسې کس د سماع اعتبار نشته.[3] دا امام احمد بن حنبل رحمه الله په ،،عقل او ضبط،، سره تعبیر کړې دې. چه کوم ماشوم هوښیار شی.او د ضبط (حفظ) صلاحیت لری.د هغه سماع صحیح ده.[4]

جمهور چه د بلوغ قید نه لګوې.او نه د یو عمر تحدید کوی.د هغوی دلیل هغه روایات دی.کوم چه د صغار صحابه مثلاً حضرات حسنین، عبدالله بن جعفر بن ابی طالب، عبدالله بن الزبیر، عبدالله بن عباس، نعمان بن بشیر، سائب بن یزید، مسور بن مخرمه، انس بن مالك، مسلمه بن مخلد، عمر بن ابی سلمه، یوسف بن عبدالله بن سلام، ابو الطفیل او حضرت عائشه رضی الله عنها وغیره نه نقل دی.محدثینو ددوی په روایاتو کښې دا تفریق چرته هم نه دې کړې.چه دا روایات د بلوغ نه وړاندې دی.او دا روایات د بلوغ نه د روستو دی.[5]

امام ابن معین رحمه الله چه د پنځلسو کالو کوم تحدید کړې دې.د هغوی استدلال د حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما د واقعې نه دې.چه نبی کریم ﷺ هغوی لره په غزوۀ بدر کښې د شرکت نه منع کړې وو.او بیا کله چه د غزوۀ احد موقعه راغله.نو په هغې کښې ئې د شرکت اجازت ورکړې وو.ځکه چه دغه وخت هغه د پنځلسو کالو شوې وو.[6]

خو امام احمد رحمه الله فرمائی.چه د پنځلسو کالو قید قتال دپاره خو بالکل صحیح دې.ځکه چه په دې کښې د جسمانی قوت، او دجنګی مهارت ضرورت وی.او په تحمل د حدیث کښې خو د عقل او ضبط ضرورت وی.که په یوکس کښې عقل او ضبط موجود وی.نو هغه دپاره د سماع حدیث اجازت دې.او دهغه سماع معتبر ده.[7]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی.چه ابن معین رحمه الله کوم د پنځلسو کالو تحدید کړې دې.په هغې

---

[1] علوم الحدیث(ص ۱۳۰)_
[2] المصدر السابق)_
[3] أنظر علوم الحدیث لابن الصلاح(ص ۱۳۰)_
[4] الکفایة(ص ۶۳)_
[5] فتح المغیث للسخاوی(۲|۱۳۵، ۱۳۶)_
[6] فتح الباری(۱|۱۷۱) والکفایة(ص ۶۲)_
[7] فتح الباری((۱|۱۷۱) والکفایة(ص ۶۳)_

کښې دوه احتماله کيدې شي:

① يو دا چه هغه د پنځلسو کالو عمر د ابتداء طلب دپاره مناسب خيال کوی.چه په پنځلسو کالو کښې بچې ته طلب د حديثو کول پکار دې.دا معنی صحيح کيدې شي.

② دويم احتمال هغه دې.کوم چه متبادر(او ښکاره) دې.چه هغه د پنځلسو کالو عمر لازمي ګرځوی.او وائی.چه کوم ماشوم د پنځلسو کالو نه وړاندې کوم يو حديث واوريدو.او هغه ئې ياد کړو.د هغې اعتبار نشته.نو دا معنی قابل قبول نه ده.(۱)

حافظ رحمه الله فرمائی.چه ابن عبدالبر رحمه الله په دې خبره باندې د اهل علمو اتفاق نقل کړې دې.چه په ماشوم والی کښې اوريدلې شوې روايت،که روستو اداکړې شی.نو هغه مقبول دې.په دې وجه د ابن معين رحمه الله د قول رومبۍ معنی دلته مراد ده.دويمه معنی مراد نه ده.(۲) والله اعلم.

حديث باب

۷۶-((حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي أُوَيْسٍ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ (۳) قَالَ أَقْبَلْتُ رَاكِبًا عَلَى حِمَارٍ أَتَانٍ وَأَنَا يَوْمَئِذٍ قَدْ نَاهَزْتُ الاِحْتِلاَمَ وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي بِمِنًى إِلَى غَيْرِ جِدَارٍ فَمَرَرْتُ بَيْنَ يَدَيْ بَعْضِ الصَّفِّ وَأَرْسَلْتُ الأَتَانَ تَرْتَعُ فَدَخَلْتُ فِي الصَّفِّ فَلَمْ يُنْكَرْ ذَلِكَ عَلَيَّ))
[۳۷۱ ، ۸۲۳ ، ۱۷۵۷ ، ۴۱۵۰]

رجال الحديث

① اسماعيل بن ابی اويس رحمه الله: ددوی حالات په کتاب الايمان کښې د «باب تفاضل أهل الإيمان في الأعمال» لاندې تيرشوی دی.(۴)

---

(۱) فتح الباری(۱۷۱/۱)_

(۲) المصدرالسابق)_

(۳) قوله:..عن عبدالله بن عباس..:الحديث أخرجه البخاری أيضاً فی (۷۱/۱) كتاب الصلاة. فاتحة أبواب سترة المصلی. باب سترة الإمام سترة من خلفه. رقم(۴۹۳) و(۱۱۹/۱) كتاب الأذان. باب وضوء الصبيان. ومتی يجب عليهم الغسل والطهور، وحضورهم الجمعة والعيدين والجنائز وصفوفهم. رقم(۸۶۱) و(۲۵۰/۱) كتاب جزاء الصيد.باب حج الصبيان. رقم(۱۸۵۷) و(۶۳۳/۲) كتاب المغازی. باب حجة الوداع. رقم(۴۴۱۲) ومسلم فی صحيحه، فی كتاب الصلاة. باب سترة المصلی....رقم(۱۱۲۴-۱۱۲۷) والنسائی فی سننه، فی كتاب القبلة. باب ذكر ما يقطع الصلاة وما لا يقطع إذا لم يكن بين يدی المصلی سترة. رقم(۷۵۵) وأبوداؤد فی سننه، فی كتاب الصلاة. باب من قال: الحمار لايقطع الصلاة.رقم(۷۱۵-۷۱۷) والترمذی فی جامعه، فی كتاب الصلاة. باب ماجاء لايقطع الصلاة شئ.رقم(۳۳۷)و ابن ماجه فی سننه، فی كتاب إقامة الصلاة والسنة فيها. باب ما يقطع الصلاة. رقم(۹۴۷)_

(۴) كشف الباری(۱۳/۲-۱۱)_

② **مالك رحمه الله:** دا مالك بن انس رحمه الله دې.ددوی حالات په کتاب الایمان کښې د «باب من الدين الفرار من الفتن» لاندې تيرشوی دی.(۱)

③ **ابن شهاب رحمه الله:** دا امام محمد بن مسلم بن عبيدالله بن عبدالله بن شهاب زهری رحمه الله دې.ددوی مختصر حالات د بدءالوحی د دريم حديث لاندې تير شوی دی.(۲)

④ **عبيدالله بن عبدالله بن عتبه رحمه الله:** دا دمدينې منورې د فقهاء سبعه نه يو مشهور فقيه عبيدالله بن عبدالله بن عتبه بن مسعود هذلی مدنی رحمه الله دې.ابوعبدالله ددوی کنيت دې.(۳)

دوی دحضرت عائشه، حضرت ابوهريره، فاطمه بنت قيس، ابو واقد ليثی، زيد بن خالد جهنی، حضرت ابن عباس (چه دوی سره ئې اوږد صحبت اختيار کړې دې) حضرت عبدالله بن عمر، حضرت ابوسعيد، حضرت نعمان بن بشير، حضرت ميمونه، حضرت ام سلمه رضی الله عنهم نه روايت کوی.

ددوی نه ددوی رور عون بن عبدالله بن عتبه، ضمره بن سعيد مازنی، عراك بن مالك، موسی بن ابی عائشه، ابوالزناد، صالح بن کيسان، خصيف جزری، او سالم ابو النضر رحمهم الله وغيره روايت کوی.(۴)

واقدی رحمه الله فرمائی.«....وکان ثقة فقيهاً کثير الحديث والعلم شاعراً»(۵)

امام عجلی رحمه الله فرمائی.«....تابعی، ثقة، رجل صالح، جامع للعلم، وهو معلم عمر بن عبدالعزيز»(۶)

امام ابو زرعه رحمه الله فرمائی.«ثقة مامون امام»(۷)

ابن حبان رحمه الله دوی لره په ،،کتاب الثقات،، کښې ذکرکړې دې.او فرمائيلی ئې دی:«من سادات التابعين»(۸)

حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی.«....کان من بحور العلم»(۹)

---

(۱)کشف الباری(۲\۸۰)_
(۲)کشف الباری(۱\۳۲۶)_
(۳)تهذيب الکمال(۱۹\۷۳) وسير أعلام النبلاء(۴\۴۷۵)_
(۴) دشيوخ او تلامذه د تفصيل دپاره اوګورئ: تهذيب الکمال(۱۹\۷۳، ۷۴) وسير أعلام النبلاء(۴\۴۷۵، ۴۷۶)
(۵)الطبقات لابن سعد(۵\۲۵۰)_
(۶)تهذيب الکمال(۱۹\۷۵) وسير أعلام النبلاء(۴\۴۷۶)_
(۷)المصادر السابق)_
(۸)الثقات لابن حبان((۵\۶۳)_
(۹)الکاشف(۱\۶۸۲) رقم(۳۵۶۲)_

امام زهری رحمه الله فرمائی: «.... امام عبيدالله بن عبدالله، فكنت إذا لقيته أتفجر منه بحرا و كنت أظن أني قد علمت العلم، فلما جالسته رأيت أني كنت في شعاب من العلم»[1]

امام طبری رحمه الله فرمائی: «كان مقدما في العلم والمعرفة بالأحكام و الحلال و الحرام وكان مع ذالك شاعرا مجيدا»[2]

ابن عبدالبر رحمه الله فرمائی: «أحد الفقهاء العشرة ثم السبعة الذين تدور عليهم الفتوى، وكان عالما فاضلا مقدما في الفقه، تقيا شاعرا محسنا لم يكن بعد الصحابة إلى يومنا فيما علمت فقيه أشعر منه ولا شاعر أفقه منه»[3] حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی: «ثقة فقيه ثبت»[4]

يوه د عبرت واقعه: اصحابو د سير ليکلی دی چه دوی ته به څنګه نور حضرات اهل علم و فضل، کسب د فيض دپاره حاضريدل. دغه شان به حضرت علی بن الحسين زين العابدين رحمه الله هم راتلو. هغه به کيناستلو. او عبيدالله بن عبدالله به په مانځه کښې مشغوليدو. او ددوی عادت وو. چه کله به په مانځه کښې مشغول شو. نو بيا به ئې هيڅ چا طرف ته توجه نه کوله. يو کس دوی ته اووئيل: «يأتيك ابن بنت رسول الله ﷺ فتحبسه هذا الحبس؟» نو دوی اوفرمائيل: «اللهم غفرا، لابد لمن طلب هذا الشأن أن يعنى» يعنی الله ﷻ دې ما معاف کړی. خو حقيقت دا دې چه څوک هم علم پسې اولګی. هغه په مشقت کښې ضرور پريوځی.[5]

ددوی وفات په ۹۴ھ يا ۹۵ھ يا ۹۸ھ يا ۹۹ھ کښې اوشو.[6] رحمه الله تعالی رحمة واسعة۔

⑤ **عبدالله بن عباس رضي الله عنهما**: د حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنهما حالات د بدء الوحی د څلورم حديث لاندې[7] او په کتاب الايمان کښې د «باب كفران العشير وكفر دون كفر» لاندې تيرشوی دی.[8]

قوله: **قَالَ أَقْبَلْتُ رَاكِبًا عَلَى حِمَارٍ أَتَانٍ**: حضرت ابن عباس رضي الله عنهما فرمائی چه زه په يوې خرې باندې سور راغلم.

---

[1] تعليقات تهذيب الكمال(۱۹\۷٦) نقلا عن تاريخ أبی زرعة الدمشی(۵۲۱)۔
[2] تهذيب التهذيب(۷\۲٤)۔
[3] المصدر السابق)۔
[4] تقريب التهذيب(ص ۳۷۲) رقم(٤۳۰۹)۔
[5] سير أعلام النبلاء(٤\۳۸۸) ترجمة علی بن الحسن زين العابدين، و(٤\٤۷۸)ترجمة عبيدالله بن عبدالله بن عتبة بن مسعود.)۔
[6] تهذيب الكمال(۱۹\۷٦)۔
[7] كشف الباری(۱\٤۳۵)۔
[8] كشف الباری(۲\۲۰۵)۔

د ,,حمار اتان،، تحقيق د ,,حمار،، اطلاق په جنس باندې كيږي. كه مذكر وى اوكه مؤنث وى.(۱) د ,,أتان،، اطلاق ,,أنثى الحمار،، باندې كيږي.(۲) ,,حمار أتان،، دواړه مجرد دى. ,,أتان،، ياخو ,,حمار،، نه بدل دې. يا ددې صفت دې.(۳)

بعضو حضراتو دا اضافت سره هم وئيلې دې.(۴) خو په دې باندې اشكال دا دې. چه په دې كښې ,,إضافة الشئ إلى نفسه،، راځى؟ ددې جواب دا كيدې شى. چه دا د كوفينود مسلك مطابق دې. چه هغوى دا وائى. چه صرف د لفظ د اختلاف په صورت كښې هم اضافت صحيح دې. اګركه دواړه په يوه معنى كښې وى.(۵)

د ,,حمار،، نه پس ,,أتان،، راوړلو سره ئې دا اوښودل. چه دا حمار د ,,انثى،، دجنس ښځې دې. ,,حمارة،، بالتاء ئې اونه وئيل. علامه كرمانى رحمه الله فرمائى. چه ,,حمارة،، ئې ځكه اونه وئيل. چه كيدې شى. چه څوك احتمال پيدا كړى. او خيال اوكړى. چه دا تاء د وحدت ده.(۶)

خو علامه برماوى رحمه الله دا ردكړې دې. او وئيلى ئې دى. چه ,,حمار،، هغه اسم جنس نه دې. دكوم په واحد او جمع كښې چه د تاء په وجود او عدم وجود سره فرق كولې شى. بلكه ,,حمار،، اسم مفرد دې.(۷)

صحيح خبره دا ده. كومه چه علامه عينى رحمه الله ذكركړې ده. چه په اصل كښې د ,,حمارة،، اطلاق لكه څنګه چه د ,,انثى،، اتان دپاره كيږي. دغه شان د ,,فرس هجين،،(۸) دپاره هم كيږي. نو د ,,حمارة،، وئيلو په صورت كښې دا احتمال هم پيدا كيدو. چه دا ,,فرس هجين،، وى. حالانكه دا ,,اتان،، يعنى د انثى د قبيل نه ,,حمار،، دې.(۹) بيا دا خبره هم ده. چه د ,,حمار،، اطلاق د ,,انثى الحمار،، دپاره شاذ هم دې.(۱۰)

نكته: ابن الاثير جزرى رحمه الله فرمائى. چه دلته د ,,حمار،، نه پس ,,اتان،، راوړلې شوې دې.

---

۱) عمدة القارى(۲|۶۹)_

۲) مختار الصحاح(ص ۴) وعمدة القارى(۲|۶۹)_

۳) عمدة القارى(۲|۶۹) وفتح البارى(۱|۱۷۱)_

۴) فتح البارى((۱|۱۷۱) وعمدة القارى(۲|۶۹)_

۵) وشرط الكوفية في الجواز اختلاف اللفظ فقط من غير تاويل.... انظر جمع الجوامع وشرحه همع الهوامع (۲|۴۹) وانظر ايضاً الأشمونى مع حاشيته للصبيان(۲|۲۵۰)_

۶) شرح الكرمانى(۲|۵۰)_

۷) شرح القسطلانى(۱|۱۷۵)_

۸) الهجين من الخيل: ما تلده برذونة من حصان عربى (يعنى مور ئې د عجمى نسل اسپه وى. او پلار ئې عربى النسل وى) انظر المعجم الوسيط(۲|۹۷۵)_

۹) عمدة القارى(۲|۶۹)_

۱۰) ذكره الجوهرى. انظر فتح البارى(۱|۱۷۱) وعمدة القارى(۲|۶۹)_

ددې نه دا خبره معلومېږي. چه د انثى حمار مرور قاطع د صلاة نه دې. او هركله چه د ،،حمير انثى،، مرور قاطع نه دې. نو انسان چه اشرف او اكمل دې. دده د انثى مرور به څنګه قاطع د صلاة كيدې شي؟[1]

ابن الاثير جزرى ؒ دا خبره د يوې نكتې حيثيت خو لرى. خو د نورو رواياتو معارض ده. ښكاره ده. چه د رواياتو معارض دپاره قياس كافى نه دې.[2] بلكه ددې دپاره خو روايات پكاردى. كله چه روايت موجود وى. نو دهغې په تائيد كښې قياس پيش كولې شى. والله اعلم.

قوله وَأَنَا يَوْمَئِذٍ قَدْ نَاهَزْتُ الِاحْتِلَامَ: په دغه ورځو كښې زه بلوغ ته نيزدې ووم.

د نبى كريم ﷺ د وفات په وخت د ابن عباس ؓ عمر: د نبى كريم ﷺ د وفات په وخت د حضرت ابن عباس ؓ څومره عمر وو؟ په دې كښې اختلاف دې. د حضرت ابن عباس ؓ نه يو روايت منقول دې. په هغې كښې دوى فرمائى. «توفي النبي ﷺ وأنا ابن عشر سنين»[3] دغه شان ددوى نه منقول دى. «جمعت المحكم في عهد رسول الله وقبض وأنا ابن عشر حجج»[4] او هم ددوى منقول په يو بل روايت كښې دى. «توفي رسول الله ﷺ وأنا ابن خمس عشرة سنة، وأنا ختين»[5]

او واقد او زبير بن بكار رحمهما الله فرمائى. چه د نبى كريم ﷺ د وفات په وخت د حضرت ابن عباس ؓ عمر ديارلس كاله وو. ددې وجه دا ده. چه حضرت ابن عباس ؓ د هجرت نه درې كاله وړاندې په شعب ابى طالب كښې پيدا شوې وو. كوم وخت چه بنوهاشم سره قريشو مقاطعه كړې وه. دهجرت لس كاله اوددې نه وړاندې درې كاله، دا ټول ديارلس كاله شو.[6]

دغه شان مصعب الزبيرى ؒ په نيز حضرت ابن عباس دغه وخت د څوارلسو كالو وو. هم په دې باندې امام شافعى ؒ جزم كړې دې.[7] ديوقول مطابق دوى د شپاړسو كالو وو.[8]

د حضرت ابن عباس ؓ يو روايت د ابو العاليه په طريق سره بيهقى نقل كړې دې. چه په هغې كښې دوى فرمائى. «قرأت المحكم على عهد رسول الله ﷺ وأنا ابن ثنتي عشرة»[9]

دغه شان دا ټول شپږ اقواله جوړېږى. ① لس كاله، ② دولس كاله ③ ديارلس كاله، ④ څوارلس كاله، ⑤ پنځلس كاله، ⑥ شپاړس كاله. حافظ ابن حجر ؒ فرمائى. چه په دې

---

[1]) النهاية لابن الأثير (۲۱/۱) مادة أتن.)_

[2]) فتح البارى ((۱۷۱/۱)_

[3]) مسند احمد (۲۵۳/۱، ۲۸۷)_

[4]) مسند احمد (۳۳۷/۱)_

[5]) مسند ابى داؤد الطيالسى (ص ۳۴۳) رقم (۲۶۴۰)_

[6]) سير أعلام النبلاء (۳۳۵/۳، ۳۳۶)_

[7]) فتح البارى (۸۴/۹) كتاب فضائل القرآن، باب تعليم الصبيان القرآن.)_

[8]) المصدر السابق)_

[9]) المصدر السابق)_

کښې د شپاړسو او دولسو کالو روایات سنداً ثابت نه دی.په باقی اقوالو کښې تطبیق کیدې شی.[1]

راجح قول: خلاصه دا چه د اکثرو اهل سیر او محققینو په نیز ددوی عمر د نبی کریم ﷺ د وفات په وخت دیارلس کاله وو.والله اعلم.

قوله: وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي بِمِنًى إِلَى غَيْرِ جِدَارٍ: رسول الله ﷺ په منی کښې بغیر د آړ (سترې) نه مونځ کولو.

دا د حجة الوداع واقعه ده.[2]

د ،،الی غیر جدار،، مطلب: د امام شافعی او دنورو ډیرو عالمانو رائې دا ده.چه د ،،إلی غیر جدار،، معنی ،،إلی غیر سترة،، ده.یعنی د هغوی مخې ته هیڅ ستره نه وه.[3] ددې دوه قرینې دی: ① عقلی قرینه، ② نقلی قرینه.

قرینه نقلیه دا ده.چه بزار ﷺ یو روایت نقل کړې دې.په هغې کښې دی.،،والنبی ﷺ یصلی المکتوبة لیس لشئ یستره،،[4] او عقلی قرینه دا ده.چه حضرت ابن عباس ﷺ دا ښودل غواړی. چه ،،مرور بین یدی المصلی،، قاطع د مونځ نه دې.که هلته ستره وې.نو د ابن عباس ﷺ دا وینا ،،چه زه په حمار باندې سور د نبی کریم ﷺ په وړاندې تیر شوم،،دده مقصد ته به مفیده نه وه.ځکه چه دا ونیلې کیدې شو.چه هلته مونځ قطع کول ځکه موجود نشو.چه نبی کریم ﷺ سترې طرف ته مونځ کولو.او ،،مرور بین المصلی والسترة،، او نه مونډې شو.

خو د امام بخاری، امام نووی او علامه عینی ﷺ رائې دا ده.چه د ،،الی غیرجدار،،معنی ،،إلی سترة غیرجدار،، ده.یعنی هلته ستره وه.خو دا ستره ،،جدار،، نه وو.[5] ځکه امام بخاری ﷺ په دې حدیث باندې په ،،ابواب السترة المصلی،،کښې ترجمه منعقد کړې ده.،،باب سترة الإمام سترة من خلفه،،[6] خو دلائلوته په کتلوسره ړومبۍ رائې راجح معلومیږی.والله اعلم.

---

[1]) فتح الباری(ج...ص۸٤) کتاب فضائل القرآن، باب تعلیم الصبیان القرآن، و(۹۰/۱۱) کتاب الإستئذان، باب الختان بعد الکبر ونتف الإبط.)_

[2]) والحق أن ذالک کان فی حجة الوداع، قاله الحافظ فی فتح الباری(۵۷۲/۱) کتاب الصلاة، ابواب سترة المصلی، باب سترة الإمام سترة من خلفه.)_

[3])ذکره البیهقی فی السنن الکبری(۲۷۳/۲، ۲۷۷) کتاب الصلاة، باب من صلی إلی غیرسترة، وباب الدلیل علی أن مرورالحمار بین یدیه لایفسد الصلاة، وانظر فتح الباری(۱۷۱/۱)_

[4])فتح الباری(۱۷۱/۱)_

[5])امام نووی ﷺ د حدیث باب د فوائدو لاندې لیکی: وفی هذا الحدیث: أن صلاة الصبی صحیحة، وأن سترة الإمام سترة لمن خلفه...شرح النووی علی صحیح مسلم(۱۹۶/۱) کتاب الصلاة، باب سترة المصلی. وانظر عمدة القاری(۲۷۶/٤) کتاب الصلاة، أبواب سترة المصلی، باب سترة الإمام سترة من خلفه.)

[6])(ج۱۷۱/۱)_

قوله: فَمَرَرْتُ بَيْنَ يَدَيْ بَعْضِ الصَّفِّ: زه د يو صف په وړاندې تير شوم.
دلته ابهام دې.او د کتاب الحج په روايت کښې د ، ،صف اول، ، تصريح موجود ده.(۱)

قوله: وَأَرْسَلْتُ الْأَتَانَ تَرْتَعُ فَدَخَلْتُ فِي الصَّفِّ فَلَمْ يُنْكِرْ ذٰلِكَ عَلَيَّ: ما خره د څرلو
دپاره پريخودله.او پخپله صف کښې داخل شوم.ما باندې ددې عمل په وجه چا نکير اونکړو.
حضرت ابن عباس ﷺ فرمائي.چه زه په حالت د سوريدو کښې د صف په وړاندې تيرشوم.
يو طرف ته کوز شوم.او په صف کښې شامل شوم.او سورلۍ مې پريخودله.چه څرن اوکړي.
(گيا اوخري).چا په دې سلسله کښې ما باندې نکير اونکړو.نه د مونځ په حالت کښې او نه
د مانځه نه پس، نه په اشارې سره او په صريح کلام سره، معلومه شوه.چه د مونځ گزار مخې
ته د خرې په تيريدو مونځ نه فاسد يږي.او هرکله چه خرې سره نه فاسد يږي.نو د ښځې په
تيريدو به په درجه اولي نه فاسد يږي.

د حضرت ابن عباس ﷺ استدلال: حضرت ابن عباس ﷺ پخپل مقصد باندې د نکير نه
کولو نه استدلال کړې دې.خو په دې باندې اشکال کيدې شي.چه خلق چونکه په مانځه
کښې مشغول وو.په دې وجه ئې نکيراونکړې شو.نود عدم نکير نه څنگه استدلال کيدې شي؟
ددې جواب ① دا دې.چه دلته حضرت ابن عباس ﷺ مطلقاً د نکير نفي کوي.که په مانځه
کښې وي.اوکه روستو د مانځه نه وي.که د مانځه نه روستو نکير موجود شوې وې.نو هغه
مطلقاً نفي ولې فرمائيله.
② او په مانځه کښې نکير بالقول مشکل دی.ځکه چه خبره کول جائز نه دی.خو په اشارې
سره خو نکير ممکن وو.هرکله چه د مطلق نکير نفي ده.نو معلومه شوه.چه په هيڅ شان هم
نکير نه دې موجود شوې.(۲)

ترجمة الباب سره انطباق: وړاندې ذکر شوی دی.چه ددې باب قائمولو مقصد دا ښودل
دی.چه دصحت تحمل او سماع دپاره هيڅ حد معين نه دې.بلکه په هوښيارتيا او پوهې
باندې موقوف دې.چه که ماشوم سن تميز(د هوښيار توب عمر) او تعقل ته اورسيږي.نو د
هغه تحمل صحيح دی.
حضرت ابن عباس ﷺ دلته د خپل بلوغ نه وړاندې واقعه کومه چه د نبی کريم ﷺ حال
سره متعلق ده. نقل کړې ده.د حضرت ابن عباس ﷺ د نبی کريم ﷺ فعل او حال نقل کول
داسې دی.لکه قول نقل کول، لکه څنگه چه د قول نقل کول معتبر دی.دغه شان د فعل او
حال نقل کول هم معتبر دی.ځکه چه په دريو واړو څيزونو کښې هيڅ فرق نشته.(۳)

---

(۱) ...حتى سرت بين يدى بعض الصف الأول. صحيح البخارى(۱/۲۵۰) كتاب جزاء الصيد، باب حج الصبيان، رقم(۱۸۵۷)_
(۲) فتح البارى(۱/۱۷۲)_
(۳) فتح البارى(۱/۱۷۲)_

بهرحال د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما د کم عمره کیدو باوجود ددوی روایت واخستلې شو.او ددې نه د مسائلو استخراج اوکړې شو.نو ترجمه ثابته شوه.که ماشوم هوښیار او عقلمند وی.او هغه د بلوغ نه وړاندې اوریدلې شوې خبره د بلوغ نه پس بیان کړی.نو د هغې اعتبار به کولې شی.(۱) والله اعلم.

حديث باب

۷۷-((حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو مُسْهِرٍ قَالَ حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنِي الزُّبَيْدِيُّ عَنْ الزُّهْرِيِّ عَنْ مَحْمُودِ بْنِ الرَّبِيعِ (۲) قَالَ عَقَلْتُ مِنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَجَّةً مَجَّهَا فِي وَجْهِي وَأَنَا ابْنُ خَمْسِ سِنِينَ مِنْ دَلْوٍ))[۱۸۶ ، ۵۹۹۳]

رجال الحديث

① **محمد بن یوسف** رحمه الله: دا ابو احمد محمد بن یوسف بیکندی بخاری رحمه الله دې.(۳) محمد بن یوسف فریابی مراد نه دې.ځکه چه دلته د محمد بن یوسف شیخ ابو مسهر دې.حالانکه ابومسهر د بیکندی د شیوخو ځنې دې.د فریابی په شیوخو کښې نه دې.(۴)

دوی دامام احمد بن حنبل، ابو اسامه حماد بن اسامه، حیوة بن شریح، سفیان بن عیینه، ابو جعفر عبدالله بن محمد نفیلی، ابو مسهر عبدالاعلی بن مسهر، عثمان بن ابی شیبه، نضر بن شمیل، او کیع بن جراح رحمهم الله نه حدیثونه روایت کړی دی.ددوی نه امام بخاری، احمد بن سیار مروزی، حریث بن عبدالرحمن بخاری، او عبیدالله بن واصل بخاری رحمهم الله روایت کړې دې.(۵)

حافظ خلیلی رحمه الله فرمائی.((ثقة متفق عليه))(۶)

---

(۱) ايضاح البخاری(۵\۷۴)_

(۲) قوله:عن محمود بن الربيع..الحديث أخرجه البخاری ايضاً فی(۱\۳۱)كتاب الوضوء باب استعمال فضل وضوء الناس، رقم(۱۸۹) وفی(۱\۱۱۶)كتاب الأذان، باب من لم يردّالسلام على الإمام. و اكتفى بتسليم الصلاة، رقم(۸۳۹) وفی(۱\۱۵۸)كتاب التهجد، باب صلاة النوافل جماعة، رقم(۱۱۸۵) وفی(۲\۹۴۰۱)كتاب الدعوات، باب الدعاء للصبيان بالبركة ومسح رؤوسهم، رقم(۶۳۵۴) وفی(۲\۹۵۰۱)كتاب الرقاق، باب العمل الذی يبتغى به وجه الله، رقم(۶۴۲۲)، ومسلم فی صحيحه فی كتاب المساجد، باب الرخصة فی التخلف عن الجماعة لعذر، رقم(۱۴۹۸)، وابن ماجة فی سننه، فی كتاب الطهارة، باب المج فی الإناء، رقم(۶۶۰) وفی كتاب المساجد والجماعات، باب المساجد فی الدور، رقم(۷۵۴)_

(۳) تهذيب الكمال(۲۷\۶۳، ۶۴)_

(۴) جزم بذالک البيهقی وغيره، فتح الباری(۱\۱۷۲) وعمدة القاری(۲\۷۱)_

(۵) شیوخ او تلامذه د تفصیل دپاره اوګورئ: تهذيب الكمال(۲۷\۶۴)_

(۶) تهذيب التهذيب(۹\۵۳۸)_

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى. «ثقة» [1]

صاحب د خلاصة الخزرجى فرمائى. ،،موثق،، [2]

په كتب د رجالو كښې ددوى حالات ډير كم دى. ،، رحمه الله تعالى رحمة واسعة،،_

④ **ابومسهر رحمه الله:** دا د اهل شام شيخ امام ابومسهر عبدالاعلى بن مسهر بن عبدالاعلى بن مسهر غسانى دمشقى رحمه الله دې. [3]

دوى د سعيد بن عبدالعزيز، عبدالله بن العلاء، سعيد بن بشر، معاويه بن سلام، مالك بن انس، اسماعيل بن عياش، محمد بن مهاجر، او سفيان بن عيينه رحمهم الله نه روايت دحديثو كړې دې.

ددوى نه په روايت كونكو كښې مروان بن محمد طاطرى، يحي بن معين، احمد بن حنبل، محمد بن عائذ، عبدالرحمن بن ابراهيم دحيم، احمد بن ابى الحوارى، محمد بن يحي ذهلى، امام بخارى، ابو حاتم رازي او

ابراهيم بن ديزيل رحمهم الله وغيره دى. [4]

خليفه مامون الرشيد دوى د ،،خلق قرآن،، په سلسله كښې بغداد ته راوغوښتلو. او جلاد ته ئې حواله هم كړو. خو ددوى د استقامت په قدم كښې لغزش(اوړج) رانغې. خليفه دوى لره قتل خو نكړو. خو په جيل كښې ئې محبوس (قيد) كړو. تردې چه په جيل كښې ددوى وفات اوشو. [5]

امام احمد بن حنبل رحمه الله به ددوى ډير تعريف كولو. او فرمائيل به يې: «رحم الله أبا مسهر، ما كان أثبته؟» [6]

ددوى استاذ سعيد بن عبدالعزيز رحمه الله فرمائى. «ما شبهتك فى الحفظ إلا بجدك أبى ذرامة، ما كان يسمع شيئاً إلا حفظه» [7]

د امام ابو داؤد رحمه الله په وړاندې چه كله يوكس د ابومسهر په باره كښې اووئيل: «كان متكبراً فى نفسه» نو امام ابو داؤد اوفرمائيل.

---

[1] تقريب التهذيب(ص٥١٥) رقم(٦٤١٧)_

[2] خلاصة تذهيب تهذيب الكمال(ص٣٦٥)_

[3] تهذيب الكمال(١٦\٣٦٩)_

[4] د شيوخ او تلامذه د تفصيل دپاره اوګورئ: تهذيب الكمال(١٦\٣٧٠- ٣٧٣) وسير أعلام النبلاء (١٠\٢٢٨، ٢٢٩)_

[5] طبقات ابن سعد(٧\٤٧٣)_

[6] تهذيب الكمال(١٦\٣٧٣) وسير أعلام النبلاء(١٠\٢٣١)_

[7] تهذيب الكمال(١٦\٣٧٤)وسير أعلام النبلاء(١٠\٢٣٢)_

«كان من ثقات الناس، رحم الله أبا مسهر، لقد كان من الإسلام بمكان....»[1]

امام يحيٰ بن معين، ابو حاتم، او عجلی رحمهم الله فرمائی: «ثقة»[2]

حافظ خليلی رحمه الله فرمائی: «ثقة حافظ إمام متفق عليه»[3]

امام حاکم رحمه الله فرمائی: «إمام ثقة»[4]

ابن وضاح رحمه الله فرمائی: «كان ثقة فاضلاً»[5]

ابن حبان رحمه الله فرمائی: «كان من الحفاظ المتقنين وأهل الورع في الدين»[6] او هم دوی فرمائی: «وكان إمام أهل الشام في الحفظ والإتقان، ممن عني بأنساب أهل بلده وأنبائهم، وإليه كان يرجع أهل الشام في الجرح والتعديل لشيوخهم»[7]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی: «ثقة فاضل»[8]

په ۲۱۸ھ کښې وفات شوی وو.[9] رحمه الله تعالى رحمة واسعة.

④ **محمد بن حرب**: دا ابوعبدالله بن حرب خولانی حمصی الابرش کاتب الزبیدی رحمه الله دی.[10]

دوی محمدبن زیاد الهانی بحیربن سعد، عمربن وربه، محمد بن الولید الزبیدی، صفوان بن عمرو، امام اوزاعی، حفص بن سلیمان، شعیب بن ابی حمزه، عبدالملک بن جریج، او عبیدالله بن عمرالعمری رحمهم الله وغیره نه روایت کوی.

د دوی نه روایت کونکو کښې ابومسهر، عبدالاعلی بن مسهر، محمدبن وهب بن عطیه، اسحاق بن راهویه، کثیربن عبید، محمدبن مصفی، خالدبن خلی الکلاعی، حیوة بن شریح اوهشام بن عمار رحمهم الله وغیره حضرات دی.[11]

---

[1] تاریخ بغداد(۱۱\۷۵) وتهذیب الکمال(۱۶\۳۷۵)_

[2] تهذیب الکمال(۱۶\۳۷۳)_

[3] تهذیب التهذیب(۶\۱۰۰)_

[4] المصدر السابق)_

[5] المصدر السابق)_

[6] قاله ابن حبان فی کتاب الضعفاء له فی ترجمة عمرو بن واقد، تهذیب التهذیب(۶\۱۰۰)_

[7] الثقات لابن حبان(۸\۴۰۸)_

[8] تقریب التهذیب (ص،۲۳۲) رقم ۳۷۳۸)_

[9] الکاشف (۱\۶۱۱) رقم ۳۰۸۲)_

[10] تهذیب الکمال(۲۵\۴۴)_

[11] دشیوخو او شاگردانو دپاره اوگورئ، تهذیب الکمال(۲۵\۴۴و۴۶) وسیر أعلام النبلاء(۹\۵۷و۵۸)_

امام احمد رحمه الله فرمائي. «ليس به بأس»[1]
امام يحيى بن معين، امام نسائى، امام عجلى، محمدبن عوف الطائى اوعثمان بن سعيد دارمى رحمهم الله فرمائى. «ثقة»[2]
امام ابوحاتم رحمه الله فرمائى. «صالح الحديث»[3]
خُشنام بن صديق رحمه الله فرمائى. «وكان من خيار الناس»[4]
ابن حبان رحمه الله دوى په كتاب الثقات كښې ذكركړى دى.[5]
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى. «ثقة»[6]
په ۱۹۳ هـ كښې دوى وفات شوى وو. رحمه الله رحمة واسعة.

④ <u>الزبيدى:</u> دوى قاضى ابوالهذيل محمدبن الوليد بن عامر الزبيدى الحمصى رحمه الله دى.[8]
دوى د نافع مولى ابن عمر، مكحول، عمروبن شعيب، امام زهرى، سعيد مقبرى، عبدالرحمن بن القاسم او سعدبن ابراهيم رحمهم الله وغيره نه دحديثو رويت كړې دې.
د دوى نه چه چا روايت كړې دې په هغو كښې امام اوزاعى، شعيب بن ابى حمزه، فرج بن فضاله، بقية بن الوليد، محمدبن حرب، عبدالله بن سالم او عتبه به حماد رحمهم الله وغيره حضرات دى.[9]
امام يحي بن معين رحمه الله د دوى توثيق كړې دې. اوزهرى رحمه الله په احاديثوكښې ئې دوى ته د سفيان بن عيينه په مقابله كښې ترجيح وركړې ده.[10]
امام اوزاعى رحمه الله دوى د زهرى رحمه الله په تولوشاګردانوكښې فائق ګرځولې دې.[11]
امام ابوزرعه، اما عجلى، اوامام نسائى رحمهم الله فرمائى. «ثقة»[12]

---

[1]) تهذيب الكمال(٤٦\٢٥)-
[2]) تاريخ عثمان بن سعيدالدارمى(ص.٨٠) رقم ٩١و٩٢) وتهذيب الكمال(٤٦\٢٥)_
[3]) تهذيب الكمال(٤٧\٢٥)_
[4]) المصدرالسابق)_
[5]) الثقات لابن حبان(٥٠١\٩)_
[6]) تقريب التهذيب(٤٧٣) رقم ٥٨٠٥)_
[7]) الكاشف(١٦٣\٢) رقم ٤٧٨٦)_
[8]) تهذيب الكمال(٥٨٦\٢٦و ٥٨٧)_
[9]) ددوى د شيوخواوتلامزو دپاره اوګورئ (٥٨٧\٢٦و ٥٨٨) وسير أعلام النبلاء(٢٨١\٦)_
[10]) تهذيب الكمال(٥٨٨\٢٦) وسير أعلام النبلاء(٢٨١\٦)_
[11]) تهذيب الكمال(٥٨٩\٢٦) وسير أعلام النبلاء(٢٨١\٦)_
[12]) تهذيب الكمال(٥٨٩\٢٦) وسير أعلام النبلاء(٢٨٢\٦)_

امام علی بن مدینی رحمه الله فرمائی .«ثقة ثبت»[1]
دُحیم رحمه الله فرمائی .«شعیب بن أبي حمزة ثقة ثبت یشبه حدیثه حدیث عقیل والزبیدی فوقه»[2]
ابن سعد رحمه الله فرمائی .«وکان ثقة إن شاء الله وکان أعلم أهل الشام بالفتوی والحدیث..»[3]
ابن حبان رحمه الله فرمائی .«وکان من الحفاظ المتقنین والفقهاء في الدین أقام مع الزهري عشر سنین حتی احتوی أکثر علمه وهو من الطبقة الأولی من أصحاب الزهري»[4]
محمد بن عوف رحمه الله فرمائی .«الزبیدي من ثقات المسلمین وإذا جاءك الزبیدي عن الزهري فاستمسك به»[5] امام ابوداود رحمه الله فرمائی .«لیس في حدیثه خطأ»[6]
امام احمد رحمه الله فرمائی .«کان لایأخذ إلا عن الثقات»[7]
امام خلیلی رحمه الله فرمائی .«ثقة حجة إذا کان الراوي عنه ثقة»[8]
امام ذهبی رحمه الله فرمائی .«ثبت»[9]
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی .«ثقة ثبت»[10]
په کال ۱۴۹ھ کښې دوی وفات شوی وو[11]

⑤ **الزهري:** دوی ابوبکرمسلم بن عبید بن عبدالله بن شهاب زهری رحمه الله دی.ددوی مختصر حالات په بدء الوحی کښې د دریم نمبر حدیث لاندې تیرشوی دی.[12]

⑥ **محمود بن الربیع رضي الله عنه:** دوی حضرت محمود بن الربیع بن سراقه بن عمرو خزرجی انصاری رضي الله عنه دی.ددوی کنیت ابونعیم اوابومحمدخودلې شوې دې.راجح دا ده.چه ددوی

---

[1] المصادر السابقة_
[2] تهذیب الکمال(۵۹۰۱۲۶)_
[3] الطبقات لابن سعد(۴۶۵۱۷)-
[4] الثقات لابن حبان (۳۷۳۱۷)_
[5] تهذیب الکمال(۵۹۰۱۲۶)_
[6] المصدر السابق)_
[7] تهذیب التهذیب(۵۰۳۱۹)_
[8] المصدر السابق)_
[9] الکاشف (۲۲۸۱۲) رقم ۵۱۹۹)_
[10] تقریب التهذیب(ص.۵۱۱) رقم ۶۳۷۲)_
[11] الکاشف(۲۲۸۱۲) رقم ۵۱۹۹)_
[12] کشف الباری(۳۲۶۱۱)_

كنيت ابومحمد دې.اوابونعيم د محمودبن لبيد كنيت دې.(۱)
بعضې حضراتودوى په بنوعبدالاشهل كښې ګرځولى دى.(۲) خودا صحيح نه ده.ځكه چه
دعبدالاشهل تعلق دقبيله اوس سره وو.اودې خزرجى دې.(۳)
دوى دنبى ﷺ په زمانه كښې ډير ماشوم وو.په كوم كال چه نبى ﷺ وفات شوې وو.نوهغه
وخت دوى د پنځوكالو وو.(۴)
په مدينه منوره كښې اوسيدل.اود بيت المقدس سفر ئې كړې وو.دوى دحضرت عباده بن
صامت رضي الله عنه خوم وو.(۵)
دوى مداعبةً يا تبركاً ددوى په مخ باندې دخولې نه اوبه چړكاو كړې.دا خبره به هغوى په
حديث مبارك كښې بيانوله.
چونكه دوى صغيرالسن وو.ځكه ددوى اكثرروايات د صحابه كرامو رضي الله عنهم نه دى.(۶)
دوى د نبى ﷺ نه علاوه دحضرت عباده بن صامت،حضرت عتبان بن مالك او حضرت
ابوايوب انصارى رضي الله عنهم نه هم روايت كوى.
د دوى نه حضرت انس بن رضي الله عنه ابوبكربن انس بن مالك،رجاء بن حيوة ،ابن شهاب زهرى
،مكحول شامى،او هانى بن كلثوم رحمهم الله روايت كړې دې.(۷)
په كال ۹۹ه كښې وفات شوى وو.(۸) رضى الله عنه وأرضاه.

قوله: قال عقلت من النبى ﷺ مجة مجها فى وجهى وأنا ابن خمس سنين من دلو:

حضرت محمودبن ربيع رضي الله عنه فرمائى.چه ماته د نبى ﷺ هغه د خولې اوبه يادې
دې.كومې چه نبى ﷺ ديودول نه راخستې وې.اوزما په مخ ئې راشيندلې وې .په هغه وخت
كښې زه د پنځو كالو ووم.

«مجة» خوله كښې اوبه اچول،

اهل لغت فرمائى.چه «المج :إرسال الماء من الفم مع نفخ»(۹)

---

(۱)الإصابة(۳۸۶|۳)_
(۲)قاله ابن عبدالبر رحمه الله في الإستيعاب (بهامش الإصابة (۴۲۱|۳)_
(۳)الإصابة(۳۸۶|۳)_
(۴)أخرجه الطبرانى من طريق محمود بن الربيع قال توفى النبى ﷺ وأنا إبن خمس سنين أنظر الإصابة (۳۸۶|۳)
(۵)تهذيب الكمال(۳۰۱|۲۷)_
(۶)تقريب التهذيب(ص.۵۲۲) رقم (۶۵۱۲)_
(۷) د دوى دشيوخو اوتلامذو دپاره اوګورئ تهذيب الكمال(۳۰۱|۲۷)_
(۸) الكاشف(۲۴۶|۲) رقم (۵۳۲۰)_
(۹)عمدة القارى(۷۲|۲)_

بعضې حضرات فرمائي چه د «مج» دپاره «إرسال الماء من بعيد» شرط دې.[1]

په دې جمله کښې «في وجهي» د «مجة» نه حال دې. «أي ملقت مجة مجها حال كونها في وجهي».[2]

نبي کريم ﷺ دمحمودبن ربيع رضي الله عنه په مخ باندې دخولې نه اوبه يا خود تبريك دپاره پرش کړې وې. خکه چه نبي ﷺ به دصحابو رضي الله عنهم بچوسره تبريك کولو. اودبرکت په غرض به ئې دهغوی په مخونو باندې لاس راښکل. اوکله به ئې تحنيك کولو. (يعنى په خوله کښې به ئې قجوره پسته کړه. اوبيا به ئې هغ ماشوم ته په خوله کښې ورکړه) اويا نبي ﷺ د دوی په مخ باندې دخولې خوبه د لوبو په طورباندې شيندلې وې. يعنى دلوبواوتوقوپه غرض نبي ﷺ دوی سره داسې کارکړې وو.[3]

قوله: وأنا ابن خمس سنين: زه د پنځو کالو ووم.

دا دوفات نبوی دکال واقعه ده. امام بخاري رحمه الله په تاريخ صغيرکښې اوامام طبرانى په خپل سند سره روايت نقل کړې دې. «توفي النبي ﷺ وأنا ابن خمس سنين».[4]

ابن حبان رحمه الله ليکلى دى. چه د دوی وفات په ۹۹هـ کښې شوې وو. اوددوی عمر څلورنوی کاله وو.[5] په دې سره هم ددې تائيد کيږی.

قوله: من دلو: د نسائى په روايت کښې «من دلو» معلق دې.[6]

د ابن حبان رحمه الله په روايت کښې د «معلقة» لفظ دې.[7]

په يو روايت کښې د «من دلو» په ځائې «من بئر» الفاظ راغلى دى.[8] په دواړوکښې تطبيق دادې. چه اوبه دډول په ذريعه دکوهى نه راوويستې شوې. اونبي ﷺ دډول نه اوبه اوڅکلې.[9]

يواعتراض اودهغې جواب: دلته علامه مهلب بن ابى صفره رحمه الله په امام بخاري رحمه الله باندې اعتراض کړې دې. چه دامام بخاري رحمه الله دپاره پکار وو. چه ددې حديث په ځائې دحضرت ابن الزبير رضي الله عنه واقعه نقل کړې وه. په کومه کښې چه هغوی دخپل پلارپه باره کښې دا نقل کړې دى. چه کله هغوی په خپل اس باندې د بنوقريظه د طرف نه راتلو. نوماته هغه وخت ياد

---

[1] القائل هو خالد بن جنبة: كما ذكر الهروى انظر النهاية لابن الأثير وتعليقاته (۲۹۷/٤)_

[2] عمدة القارى (۷۲/۲)_

[3] عمدة القارى (۷۲/۲) وفتح البارى (۱۷۲/۱)_

[4] التاريخ الصغير (ص. ۷٤) وتهذيب التهذيب (۶۳/۱۰) والإصابة (۳۸۶/۳)_

[5] الثقات لابن حبان (۳۹۸/۳)_

[6] السنن الكبرى للنسائى (٤۳۸/۳) كتاب العلم باب متى يصح سماع الصغير) رقم ۵۸۶۵)_

[7] فتح البارى (۱۷۳/۱)_

[8] صحيح البخارى (۱۵۸/۱) كتاب التهجد باب صلاة النوافل جماعة رقم ۱۱۸۵)_

[9] فتح البارى (۱۷۳/۱)_

دې.(١) په هغه وخت كښې د ابن الزبير رضي الله عنه عمر درې يا څلور كاله وو.(٢)
علامه بدرالدين زركشى رحمه الله ددې جواب وركړې دې.كيدې چه دا روايت دامام بخارى رحمه الله د شرط مطابق نه وو.خكه نې دا روايت نه دې ذكركړې.(٣)
خودا جواب صحيح نه دې.خكه چه دا قصه په بخارى كښې په كتاب المناقب كښې ذكرده.(٤)
ددې صحيح جواب علامه ابن المنير رحمه الله وركړې دې.چه په اصل كښې دامام بخارى رحمه الله مقصد دسنن نبويه نقل كول وو.كه په حديث باب كښې د دخولې نه د اوبو شيدنلوذكرنه وو.صرف دومره وه.«رأيت النبى صلى الله عليه وسلم» يا داسې قسم بل څه مضمون وو.نودا به د مطلب دپاره مفيد نه وو.دهغې نه به زيات نه زيات دا ثابتيدل.چه راوى صحابى دې. او هغوى نبى صلى الله عليه وسلم ليدلې وو.احوال واقعيه وجوديه دامام بخارى رحمه الله په مقاصدوكښې نه دى. داسې نه ده.چه واقعه په دنياكښې پيښه شوې وى.اوامام بخارى رحمه الله هغه ذكركوى. بلكه دوى خودنبى صلى الله عليه وسلم د سنتو ذكركول غوارى.
چونكه دابن الزبير رضي الله عنه په واقعه كښې صرف دخپل پلار دتلو راتلو ،ليدو او ياد ساتلو ذكر وو.په هغې كښې د نبى صلى الله عليه وسلم د سنتو څه ذكر نه وو.ددې وجې دهغه ذكرپه دې مقام كښې صحيح نه وو.حالانكه دمحمود بن ربيع رضي الله عنه په روايت كښې د نبى صلى الله عليه وسلم يوعمل منقول دې. ددې نه فقهاؤ اومحدثينو رحمهم الله ډيراحكام مستنبط كړى دى.نوپه دې باب كښې د محمودبن ربيع رضي الله عنه روايت نقل كولو مفيد وو.دحضرت عبدالله بن الزبير رضي الله عنهما روايت مفيد نه وو.والله أعلم.(٥)
فائده: ابن الرشيد دابن المرابط رحمه الله نه نقل كړى دى.چه ابومسهرعبدالاعلى بن مسهر محمدبن حرب په دې روايت كښې متفرد دې.
خودا خبره صحيح نه ده.خكه چه امام نسائى په ،،سنن كبرى،، كښې د ،،محمدبن المصفى عن محمدبن حرب،، په طريق سره امام بيهقى په ،،المدخل،، كښې د محمدبن عوصاعن سلمة بن الخليل عن محمدبن حرب» په طريق سره،دغه شان ابوالتقى ،،وهوبفتح المثناة وكسرالقاف،، هشام بن

---

(١)عن عبدالله بن زبير رضي الله عنهما قال كنت يوم الأحزاب جعلت أنا وعمربن أبى سلمة فى النساء فنظرت فإذا أنا بالزبيرعلى فرسه يختلف بنى قريظة مرتين أوثلاثاً فلما رجعت قلت يا أبت رأيتك تختلف وقال:أوهل رأيتنى ؟ قلت نعم... صحيح البخارى (٥٢٧١١) كتاب فضائل أصحاب النبى صلى الله عليه وسلم (المناقب) باب مناقب الزبيربن العوام رضي الله عنه رقم ٣٧٢٠)_
(٢)فتح البارى(١٧٣١١) وانظر أيضاً فتح البارى (٨١١٧) كتاب فضائل الصحابة رضي الله عنهم باب مناقب الزبيربن العوام)
(٣)عمدة القارى(٧٣١٢) وفتح البارى(١٧٣١١)_
(٤)صحيح البخارى(٥٢٧١١) كتاب فضائل أصحاب النبى صلى الله عليه وسلم (المناقب) باب مناقب الزبيربن العوام رضي الله عنه رقم ٣٧٢٠)
(٥)فتح البارى(١٧٣١١) وعمدة القارى(٧٢١٢و ٧٣)_

عبدالملك يقال من محمدبن حرب،، په طريق سره روايت كړې دې.لكه چه ابومسهرپه دې روايت كښې متفرد نه دې.بلكه كم نه كم درې حضرات ددوى متابعين دى.

البته دا ونيلى شى.چه د زبيدى نه روايت كونكوكښې محدبن حرب متفرد دې.(١)

ترجمة الباب سره دحديث مطابقت مذكوره روايت دترجمة الباب سره بيخى منطبق دې.څكه چه په دې كښې محمودبن ربيع دخپل ماشومتوب واقعه بيانوى.په كوم سره چه دنبى ﷺ دحال علم ورته شوې وو.دغه شان ددې روايت نه عالمانو ﷺ ديرمسائل مستنبط كړى دى.

خوددې روايت نه دې دا نښى ګنړلې.چه د سماع اوتحمل دپاره د پنځوكالوتحديد دې.لكه څنګه چه بعضى حضراتوپه دې روايت سره د پنځوكالوپه تحديدباندې استدلال كړې دې.په حديث كښې يا دبخارى رحمه الله په ترجمة الباب كښې چرته هم دا نشته.چه دصحت تحمل اوسماع دپاره دپنځوكالوتحديددې.(٢) البته ددې روايت په رڼړا كښې دا ونيلى شى.چه د پنځوكالوپه عمركښې ماشوم ضبط كولې شى.اوپه مطالبوباندې پوهيږى.دا عين ممكن ده. چه يوماشوم دپنځوكالونه وى.خوپه هغه كښې عقل وى.اودتميزصلاحيت په كښې وى. دداسې ماشوم سماع دجمهورو په نيزصحيح ده.دغه شان دا هم ممكن ده.چه يوماشوم د پنځوكالونه د زيات عمروى.خوپه هغه كښې عقل،تميزاوضبط موجود نه وى.په دې صورت كښې دهغه دتحمل څه اعتبار نشته.((كما سبق تفصيل ذلك فى فاتحة هذا الباب)) والله أعلم بالصواب.

فائده: دبخارى په عامونسخوكښې دلته ((متى يصح سماع الصغير))الفاظ دى.اود كشمينى رحمه الله په نسخه كښې ((الصبى الصغير)) الفاظ راغلى دى.(٣)

امام بخارى رحمه الله په دې باب كښې دوه روايتونه ذكركړى دى. يو د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما دهغې نه د((سماع الصبى)) ثبوت كيږى.اوبل د حضرت محمود بن الربيع رضي الله عنه،ددې نه د ((سماع الصغير)) ثبوت كيږى.څكه چه ((صبى)) نابالغه ماشوم ته وائى.چه وركوټې بچې وى دا هم ممكن ده.چه دا اوونيلى شى.چه دلته دصغيرنه مراد نابالغه دې.په دې صورت كښې به دواړه روايتود ((صغير)) لفظ سره متعلق شى.

كه دا دويم احتمال مراد واخستې شى.نوبخارى په تولونسخوكښې چه كومه ترجمه موجود ده. يعنى ((سماع الصغير)) دا به راجح وى.اوكه دا احتمال وانه اخستې شى.نوبيا به د كشمينى رحمه الله نسخه ((الصبى الصغير)) ترجمه مناسب وى.(٤)

---

(١)عمدة القارى(٧١/٢) وفتح البارى(١٧٢/١)_

(٢)فتح البارى(١٧٣/١)_

(٣)فتح البارى(١٧١/١)_

(٤)فتح البارى(١٧٢/١)_

١٩- بَابُ الْخُرُوجِ فِي طَلَبِ الْعِلْمِ وَرَحَلَ جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ مَسِيرَةَ شَهْرٍ إِلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أُنَيْسٍ فِي حَدِيثٍ وَاحِدٍ

د مخکنی باب سره مناسبت علامه عینی رحمه الله فرمائی چه امام بخاری رحمه الله دلته «طلب العلم» مطلقاً ذکرکړې دې.دې دپاره چه برې اوبحرې دواړو سفرونو ته شامل شي.(١)
اوپه دواړو روایتونوکښې مناسبت دادې.چه په مخکنی باب کښې دحضرت ابن عباس رضي الله عنهما په څاروی باندې سوریدل اوراتلل اوپه مونځ کښې شرکت کول اوبیا خپل شاګردته ددې واقعه خبر ورکول ذکردی.په کوم کښې چه د طلب العلم او«خروج في طلب العلم» معنی ښکاره وه.په دې طریقه په دواړو بابونوکښې مناسبت پیدا شو.(٢)
البته علامه عینی رحمه الله دلته په امام بخاری رحمه الله باندې دا اعتراض کړې دې.که دا ترجمه د «باب ما ذکر في ذهاب موسى عليه السلام في البحر إلى الخضر» سره متصل وه.نوزیات مناسب به وو.دې دپاره چه دعلم دطلب دبحرې اوبرې سفرونومسئله په یوځائې کښې راغلې وه.په مینځ کښې امام بخاری رحمه الله دوه بابونوذکرکړې دی.اوبیا ئې وریسې دا باب راوړې دې.دامناسب نه وه.(٣)
خودا اشکال په هغه وخت کښې صحیح وو.که د «باب ما ذکر في ذهاب موسى عليه السلام في البحر إلى الخضر» مقصد دعلم دطلب دپاره د بحرې سفرجواز بیانول وو.
اوکه ددوی مقصد هغه وی.کوم چه مونږ دحضرت شیخ الهند رحمه الله نه نقل کړې دې.چه د ترجمې مقصد دا «تعلم بعد السيادة» اثبات وی.نوپه دې صورت کښې دا اشکال نه واردیږی.
خوحضرت شیخ الحدیث رحمه الله فرمائی.چه په اصل کښې امام بخاری ددې باب نه وړاندې د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما اوحر بن قیس رضي الله عنه مناظره ذکرکړې ده.په هغې کښې دا وو.چه حضرت ابن عباس رضي الله عنهما د ،،حر،، په مقابله کښې اوګټله.نوامام بخاری رحمه الله ددې ګټلووجې ته په باریکه طریقه باندې اشارې کولودپاره «باب قول النبي صلى الله عليه وسلم اللهم علمه الكتاب» ترجمه قائمه کړه.اوحضرت ابن عباس رضي الله عنهما روایت ئې ذکرکړو.اودا ئې اوخودله.چه چونکه نبی صلى الله عليه وسلم دوی دپاره دعلم کتاب دعا کړې وه.ځکه حضرت ابن عباس رضي الله عنهما اوګټله.
بیا چونکه حضرت ابن عباس رضي الله عنهما دا دعا دنبی صلى الله عليه وسلم نه په صغرسنی کښې اوریدلې وه.ددې وجې دامام بخاری رحمه الله ذهن یوې بلې مسئلې ته منتقل شو.اوهغه مسئله د «سماع الصغير» ده.ددې وجې امام بخاری رحمه الله دهغې نه پس دادویمه مسئله شروع کړه.اوکله چه د دواړو نه فارغ شو.نوبیا ئې هم هغه «رحلة في طلب العلم» مسئله بیان کړه.چه اول ده «رحلة بحرية» ذکر

---

(١) عمدة القارى (٢/٧٣)_
(٢) المصدر السابق)_
(٣) المصدر السابق)_

وو. اواوس د «رحلة برية» مسئله راوړه. لکه چه دا دواړه ابواب اجنبي نه دي. بلکه د «باب ما ذکر..» د توابع اولواحقو څخني دي. نود دواړو مسئلوپه مينځ کښي څه اجنبي فاصل نشته.([1])

د ترجمة الباب مقصد د ترجمة الباب مقصدا بيانوي. چه د طلب علم دپاره سفرکول جائز دي. اويا دې استحباب بيانول مقصود دي. ددې وضاحت دا دې چه وړاندې امام بخاري رحمه الله د علم اهميت اوددې د تحصيل مختلفې طريقې بيان کړې. د کومونه چه د علم ضرورت محسوس شو. اودا واضحه شوه. چه د دين اودنيا هيڅ يوکار د علم نه بغير ممکن نه دې. تردې چه د دنياوي کارونه تجارت اوزراعت هم د علم محتاج دي. نود دين معامله خوددې زياته اهمه اوواضحه ده.

هرکله چه علم دومره ضروري دې. نوکه تاته په خپل ځائې کښې علم نه حاصليږي. نوبهرته تلل به ضروري وي. چه هلته ته د عالمانو ﷺ نه خپل علمي ضروريات پوره کړې شې.

خوددې باوجود د سفر معامله چه مختلفو رواياتو کښې کتلی شی. څه ممنوع غوندې ښکاريده. نبي ﷺ فرمائيلی دی. «السفر قطعة من العذاب يمنع أحدكم طعامه وشرابه ونومه فإذا قضى نهمته فليعجل إلى أهله» ([2])

دغه شان د نبي ﷺ ارشاد دې. «لا يركب البحر إلا حاج أو معتمر أو غازيا في سبيل الله» ([3])

دغه شان نبي ﷺ فرمائيلی دی. «لا تشد الرحال إلا إلى ثلاثة مساجد» ([4])

ددې نه مراد اګرچه خاص مواقع دي. ليکن د الفاظو د اطلاق نه ممانعت معلوميږي.

ددې رواتوپه رڼړا کښې د تحصيل علم سفر مشتبه وو. دلته بيا دا هم دسوچ خبره ده. چه بيا دلته دا خبره هم د غورده. چه د نبي ﷺ په زمانه کښې اوصحابه کرامو رضي الله عنهم په زمانه کښې د تحصيل علم دپاره سفرشوې وو که نه؟ که نه وو شوې. بلکه صحابه کرامو رضي الله عنهم هم په خپل خپل ځايونوکښې د علم تحصيل کولو. نوبيا زمونږ دپاره دا خبره نورهم ګرانيږي. ځکه چه سوال پيدا کيږي. چه د تحصيل علم دپاره بهرته تلل جائزدي که نه؟ بيا د وچې د سفر اجازت دې که د درياب د سفر هم، دغه شان نزدې مقاماتو ته تلی شي. اوکه لرو ته هم، ددې مقصد دپاره امام بخاري د «الخروج في طلب العلم» ترجمه قائمه کړه. چه سفرکه د نزدې وی اوکه د لرې، دوچې وی اوکه د سمندر، د علم د ضرورت تقاضا دا ده. چه کوم ځائې پورې ضرورت

---

[1] الكنز المتواري في معادن لامع الدراري وصحيح البخاري (تعليقات لامع الدراري (۱۲/ ۳۰۰)_
[2] صحيح بخاري (۱/ ۲۴۲و ۲۴۳) كتاب العمرة باب السفر قطعة من العذاب رقم ۱۸۰۴)_
[3] السنن لأبي داود كتاب الجهاد باب في ركوب البحر في الغزو رقم ۲۴۸۹)-
[4] الحديث أخرجه البخاري في صحيحه (۱/ ۱۵۸) كتاب التطوع (التهجد) باب فضل الصلاة في مسجد مكة والمدينة رقم ۱۱۸۹) ومسلم في صحيحه في كتاب الحج باب فضل المساجد الثلاثة رقم ۳۳۸۴ والنسائي في سننه في كتاب المساجد باب ما تشد الرحال إليه من المساجد رقم ۷۰۱) وأبوداود في كتاب المناسك باب في اتيان المدينة رقم ۲۰۳۳)_

پوره کیږي.هغه ځائې پورې دې خې

ددې دپاره امام بخاري رحمه الله په دوو ځیزونواستدلال کړې دې.یوخوئې د عهدصحابو رضي الله عنهم نه نظیرپیش کړو.چه حضرت جابربن عبدالله رضي الله عنه د حضرت عبدالله بن انیس رضي الله عنه نه د یو داسې حدیث اوریدو دپاره تلې وو.کوم چه هغه ته په واسطه سره رسیدلې وو.د یوې میاشتې سفر کړې وو.دې دپاره چه دهغوی سند عالي شي.«وسیأتي تفصیل ذلك قریبا»

دامام بخاري رحمه الله دویم استدلال دحدیث باب نه دې.چه خلاصه ئې دا ده.چه علم داسې ناشنا دولت دې.چه انسان ډیرعلم زده کړي.خوبیا هم دبې احتیاجئ اظهارنشي کولې. حضرت موسی علیه السلام ددې باوجود چه کمال علمي ورته حاصل وو.دا ورته معلوم شوه.چه دالله تعالی یو بنده سره زما نه زیات علم دې. نوهغه سره دملاویدو دپاره د لارې تپوس کوي.اودملاقات نه پس دهغوی شرطونه قبلوي.دا دواړه واقعات ئې پیش کړل.اوامام بخاري رحمه الله دا اوخودل.چه دعلم دطلب دپاره سفر صرف مطلوب نه بلکه ضروري دې.[1]

خوبه دې قصه باندې استدلال په دې خبره باندې مبني دې.چه داپخوانو پیغمبرانوعلیهم السلام شریعت د دې امت په حق کښې شریعت دې.دا مسئله مختلف فیها ده.

جمهورعالمان رحمهم الله فرمائي.چه «ما قص الله تعالى علينا من غير إنكار ، أوقصه رسول الله صلى الله عليه وسلم من غيرانكار فيه فإنه يلزمنا على أنه شريعة رسولنا صلى الله عليه وسلم» [2] یعني کوم ځیز چه الله تعالی یا نبي صلى الله عليه وسلم بغیرد انکار نه نقل کړې وي.هغه په مونږ باندې په دې حیثیت باندې لازم دې.چه هغه زمونږ د پیغمبر صلى الله عليه وسلم شریعت دې.

بیا په دوو صحابو رضي الله عنهم کښې صرف یوحضرت جابربن عبدالله رضي الله عنه واقعه نه ده.بلکه داسې ډیرمثالونه ملاویږي.

حضرت ابوایوب انصاري،دحضرت عقبه بن عامر رضي الله عنه نه صرف دیوحدیث اوریدودپاره دمدینې نه مصر ته سفرکړې وو.کوم چه د یوې میاشتې مزل وو.[3]

حضرت عبیدالله بن عدي رحمه الله دحضرت علي رضي الله عنه نه دحدیث اوریدو دپاره د مدینې طیبې نه دعراق سفر کړې وو.کوم چه د یوې میاشتې مسافت وو.[4]

حضرت ضمام بن ثعلبه رضي الله عنه ته چه د نبي صلى الله عليه وسلم کوم تعلیمات او احادیث رسیدلي وو.هغوی د خپلې علاقې نه سفرکړې وو.اودنبي صلى الله عليه وسلم په خدمت کښې حاضرشوې وو.اود نبي صلى الله عليه وسلم نه براه

---

[1] لامع الدراري (۲۹۹/۲و ۳۰۰) وإيضاح البخاري(۷۷/۵و ۷۸)_

[2] دتفصیل دپاره وګورئ(أصول بزدوي مع كشف الأسرار(۲۱۲/۳و ۲۱۷) باب شرائع من قبلنا)_

[3] الحديث أخرجه الحميدي في مسنده (۱۸۹/۱و ۱۹۰) أحاديث أبي ايوب أنصاري وأحمد في مسنده (۱۵۳/۱) والحاكم في معرفة علوم الحديث (۷و۸) وابن عبدالبر في جامع بيان العلم وفضله (۳۹۲/۱) باب ذكرالرحلة في طلب العلم رقم ۵۶۷) ونص الحديث من ستر مؤمناً في الدنيا على هزية ستره الله يوم القيامة (اللفظ للحميدي)_

[4] رواه الخطيب كذا في فتح الباري (۱۷۵/۱)_

راست معلومات کړې وو.دحضرت ضمام رضي الله عنه قصه وړاندې تیره شوې ده.(١) ددې نه چه خنګه د قراءت علی الشیخ ثبوت کیږي.دغه شان د رحلة فی العلم ثبوت هم کیږي.
امام بخاري رحمه الله د طلب علم دپاره دسفرپه باره کښې دحضرت جابر رضي الله عنه قصې ته اشاره کړې ده.فرمائي.

قوله رحل جابر بن عبدالله مسيرة شهر إلى عبدالله بن أنيس في حديث واحد: حضرت جابربن عبدالله رضي الله عنه حضرت عبدالله بن انس رضي الله عنه طرف ته د یوحدیث دپاره د یوې میاشتې سفر کړې وو.

دذکرشوی حدیث تخریج اونص دحدیث: داحدیث امام بخاري رحمه الله په ((الأدب المفرد)) کښې او((خلق أفعال العباد)) کښې (٢)امام احمدبن حنبل رحمه الله په خپل مسند کښې (٣)وطبراني رحمه الله په معجم اوسط کښې (٤)ابویعلی فی خپل مسندکښې (٥)خطیب بغدادي پ ..رحلة.. کښې (٦)ابن ابی عاصم په کتاب السنة کښې (٧)حاکم په مستدرك کښې (٨)امام بیهقی په ..کتاب الاسماء والصفات.. کښې (٩)اوابن
عبدالبر رحمه الله په جامع بیان العلم وفضله کښې (١٠) تخریج کړې دي.

((عن جابربن عبدالله رضي الله عنه قال: بلغني حديث عن رجل من أصحاب النبي ﷺ سمعه من رسول الله ﷺ في القصاص ولم أسمعه فابتعت بعيراً فشددت رحلي عليه ثم سرت شهراً حتى قدمت مصر فأتيت عبدالله بن أنيس فقلت للبواب قل له جابرعلى الباب فقال ابن عبدالله؟ قلت نعم فأتاه فأخبره فقام يطأثوبه حتى خرج إلي فاعتنقني واعتنقته فقلت له حديث بلغني عنك سمعته من رسول الله ﷺ ولم أسمعه في القصاص فخشيت أن أموت أوتموت قبل أن أسمعه، فقال عبدالله: سمعت رسول الله ﷺ يقول يحشرالله العباد أو قال الناس عراة غرلاً بهماً قال قلنا مابهماً؟ قال ليس معهم شئ ثم يناديهم بصوت يسمعه من بعد كما يسمعه من قرب أنا

---

(١)كتاب العلم باب القراءة والعرض على المحدث)_
(٢)الأدب المفرد رقم ٩٧٠) وخلق أفعال العباد (ص.٩) تعليقات جامع العلم وفضله (٣٨٩١١) باب ذكرالرحلة في طلب العلم)_
(٣)مسندأحمدبن حنبل(٤٩٥١٣)_
(٤)مجمع الزوائد(١٠ ٣٤٥١و ٣٤٦) كتاب البعث باب ماجاء في الحساب)_
(٥)تعليقات جامع بيان العلم وفضله (٣٨٩١١)_
(٦)كتاب الرحلة للخطيب(ص.١٠٩) تعليقات جامع بيان العلم وفضله (٣٨٩١١)_
(٧)تعليقات جامع بيان العلم وفضله (٣٨٩١١)_
(٨)المستدرك للحاكم (٤٣٧١٢و ٤٣٨) كتاب التفسير.سورة حم المومن و(٥٧٤١٤و ٥٧٥) كتاب الأهوال)_
(٩)الأسماء والصفات للبيهقي (ص.٧٨و ٧٩) تعليقات جامع بيان العلم وفضله (٣٩٠١١)_
(١٠)جامع بيان العلم وفضله (٣٨٩١١و ٣٩٢) باب ذكرالرحلة في طلب العلم رقم ٥٦٥و ٥٦٦)_

الملك أنا الديان لا ينبغي لأحد من أهل الجنة أن يدخل الجنة ولا ينبغي لأحد من أهل النار أن يدخل النار، وعنده مظلمة حتى أقصه منه، حتى اللطمة قال قلنا كيف ذا وإنما نأتي الله غرلاً بهماً؟ قال بالحسنات والسيئات، قال وتلى رسول الله ﷺ ﴿ اَلْيَوْمَ تُجْزٰى كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ ۭ لَا ظُلْمَ الْيَوْمَ ۭ ﴾ «اللفظ للحاكم في مستدركه»

امام حاكم رحمه الله فرمائى. «صحيح الإسناد ولم يخرجاه»[1]

حافظ ذهبى رحمه الله ددوى تصديق كړې دې. اوفرمائى. «صحيح»[2]

حافظ نورالدين هيثمى رحمه الله فرمائى. «رواه أحمد ورجاله وثقوا ورواه الطبراني في الأوسط بنحوه»[3]

حافظ منذرى رحمه الله فرمائى. «رواه أحمد بإسناد حسن»[4]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى. «وإسناده صالح»[5]

دابن بطال رحمه الله يووهم: دلته دامام ابن بطال رحمه الله نه يو وهم شوې دې. هغوى فرمائى. چه ددې نه مراد «حديث الستر على مسلم» دې. دا خبره صحيح نه ده. بلكه هغه يويل حديث دې. په كوم كښې چه سفركونكې حضرت ابوايوب انصارى رضي الله عنه دې. اوچاته چه ئې سفركړې وو. هغه حضرت عقبه بن عامر رضي الله عنه وو. ([6])

دمعلقات بخارى رحمه الله متعلق يوه قاعده اوپه هغې اعتراض: علامه بدرالدين زركشى رحمه الله دلته اعتراض كړې دې. چه دا معلومه ده. چه امام بخارى رحمه الله كوم روايت معلقه په صيغه دجزم يعنى معروف سره راوړى. هغه صحيح وى. اوكوم روايتونه چه په صيغه د تمريض يعنى مجهول راوړى. هغه ضعيف وى. ([7])

داقاعده دلته ماتيږى. ځكه چه دحضرت جابر رضي الله عنه په دې واقعه باندې دلته په صيغه د جزم «ورحل جابربن عبدالله ..» ذكركړې دې. حالانكه ددې يوه بله حصه «يحشر الله العباد، فيناديهم

---

[1] المستدرک للحاكم(۲\۴۳۸)_

[2] تلخيص المستدرک للذهبي المطبوع بذيل المستدرک(۲\۴۳۸)_

[3] مجمع الزوائد(۱۰\۳۴۶) كتاب البعث باب ماء فى الحساب)_

[4] الترغيب والترهيب (۴\۴۰۴) كتاب البعث وأهوال القيامة)_

[5] فتح البارى(۱\۱۷۴)_

[6] قدذكرنا هذا الحديث ومن أخرجه بالتفصيل فى هذا الباب فارجع إليه إن شئت)_

[7] قال ابن الصلاح وينبغى أن نقول ما كان ذلک ونحوه بلفظ فيه جزم وحكم به على من علقه عنه فقد حكم بصحته عنه.مثاله ... فكل ذلک حكم منه على من ذكره عنه بأنه قدقال ذلک ورواه فلن يستجيز إطلاق ذلک إلا إذا صح عنده ذكره عنه لأن مثل هذه العبارات تستعمل فى الحديث الضعيف أيضاً علوم الحديث (ص.۲۴و ۲۵)_

بصوت يسمعه من بعد كما يسمعه من قرب، أنا الملك أنا الديان)) امام بخارى رحمه الله په كتاب التوحيد كښې ذكركړې ده.[1] چه دا ئې نقل كړې دې.نوداوى دتمريض صيغه استعمال كړې ده.
((ويذكر عن جابر رضي الله عنه عن عبدالله بن أنيس قال....)) نوپه دې طريقه دا قاعده ماتيږى.[2]
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى.چه په اصل كښې ددې حديث دوه مضمونونه دى.ديوتعلق درحلة فى طلب العلم سره دې.اودبل تعلق د كلام البارى بصوت سره دې.ددې حديث شواهد موجود دى.په مختلفو اسنادو سره دا ثابت دې.نوددې حديث درجه دحسن ده.ځكه چه دا خبرواحد دې.نوددې نه په صيغه د جزم سره رحلة فى طلب العلم ثابتوى.اوپه مسئله دكلام كښې چونكه د قطعى حديث ضرورت وو.په هغې كښې خبرواحد كافى نه وى.نوكله چه ئې د صوت مسئله ذكركوله.نوهلته ئې د تمريض صيغه استعمال كړه.((وهذا من دقة نظره رحمة الله عليه)) ([3])
خوپه دې باندې اشكال كيږى.چه دامام بخارى رحمه الله خپل رجحان دې ته دې.چه الله تعالى د صوت سره كلام كوى.دوى په كتاب خلق افعال العباد او په صحيح بخارى كښې په كتاب التوحيد كښې دا مسئله واضحه كړې ده.نودا خبره صحيح نه معلوميږى.چه هغوى دصوت په مسئله كښې عدم صلاحيت احتجاج طرف ته اشارې كولودپاره د تمريض صيغه استعمال كړې وى.
ددې صحيح جواب دا دې.چه امام بخارى رحمه الله په كوم ځائې كښې چه د تمريض صيغه استعمال كړى.نوهلته دهغوى منشاء صرف د سند ضعف نه وى.بلكه دهغې يوسبب اختصار هم وى.اوامام بخارى رحمه الله چه كله روايت بالمعنى كوى.يا د حديث په الفاظوكښې اختصاركوى.نوپه داسې موقع باندې هم كله ((يروى)) او ((يذكر)) په صيغه د تمريض سره ذكركوى.([4])
په كتاب التوحيد كښې امام بخارى رحمه الله چونكه اختصارفى الحديث كړې دې.نوځكه ئې هلته په ((يذكر)) سره ددې حديث ذكركړې دې.والله اعلم.

[٧٨] حَدَّثَنَا أَبُو الْقَاسِمِ خَالِدُ بْنُ خَلِيٍّ قَاضِي حِمْصَ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ حَرْبٍ قَالَ حَدَّثَنَا الْأَوْزَاعِيُّ أَخْبَرَنَا الزُّهْرِيُّ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ بْنِ مَسْعُودٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ (٥) أَنَّهُ تَمَارَى هُوَ وَالْحُرُّ بْنُ قَيْسِ بْنِ حِصْنٍ الْفَزَارِيُّ فِي صَاحِبِ مُوسَى فَمَرَّ بِهِمَا أُبَيُّ

---

[1] صحيح البخارى(١١١٤/٢) كتاب التوحيدباب قول الله تعالى ﴿ ولاتنفع الشفاعة عنده إلا من أذن له ﴾_
[2] فتح البارى(١٧٤/١) وشرح القسطلانى(١٧٧/١)_
[3] فتح البارى(١٧٤/١)_
[4] النكت على ابن الصلاح (التقييد ولاإيضاح لما أطلق وأغلق من كتاب إبن الصلاح) للعراقى (٣٦) وتعليقات نورالدين عر على علوم الحديث لابن الصلاح (٢٥)_
[5] سبق تخريج هذا الحديث قبل بابين باب ما ذكر فى ذهاب موسى فى البحر إلى الحضر)_

بْنُ كَعْبٍ فَدَعَاهُ ابْنُ عَبَّاسٍ فَقَالَ إِنِّي تَمَارَيْتُ أَنَا وَصَاحِبِي هَذَا فِي صَاحِبِ مُوسَى الَّذِي سَأَلَ السَّبِيلَ إِلَى لُقِيِّهِ هَلْ سَمِعْتَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَذْكُرُ شَأْنَهُ فَقَالَ أُبَيٌّ نَعَمْ سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَذْكُرُ شَأْنَهُ يَقُولُ بَيْنَمَا مُوسَى فِي مَلَإٍ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ إِذْ جَاءَهُ رَجُلٌ فَقَالَ أَتَعْلَمُ أَحَدًا أَعْلَمَ مِنْكَ قَالَ مُوسَى لَا فَأَوْحَى اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ إِلَى مُوسَى بَلَى عَبْدُنَا خَضِرٌ فَسَأَلَ السَّبِيلَ إِلَى لُقِيِّهِ فَجَعَلَ اللَّهُ لَهُ الْحُوتَ آيَةً وَقِيلَ لَهُ إِذَا فَقَدْتَ الْحُوتَ فَارْجِعْ فَإِنَّكَ سَتَلْقَاهُ فَكَانَ مُوسَى صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ يَتْبَعُ أَثَرَ الْحُوتِ فِي الْبَحْرِ فَقَالَ فَتَى مُوسَى لِمُوسَى أَرَأَيْتَ إِذْ أَوَيْنَا إِلَى الصَّخْرَةِ فَإِنِّي نَسِيتُ الْحُوتَ وَمَا أَنْسَانِيهِ إِلَّا الشَّيْطَانُ أَنْ أَذْكُرَهُ قَالَ مُوسَى ذَلِكَ مَا كُنَّا نَبْغِي فَارْتَدَّا عَلَى آثَارِهِمَا قَصَصًا فَوَجَدَا خَضِرًا فَكَانَ مِنْ شَأْنِهِمَا مَا قَصَّ اللَّهُ فِي كِتَابِهِ [ر: ۷۴]

رجال الحديث

① ابوالقاسم خالد بن خلي: دا قاضی ابوالقاسم خالد بن خلی (۱) الکلاعی الحمصی رحمه الله دی. (۲)

دوی د محمدبن حرب خولانی، محمدبن حمیر، سلمه بن عبدالملک العوصی، حارث بن عبیده کلاعی، جراح بن ملیح بهرانی اوبقیة بن الولید رحمهم الله وغیره دحدیث روایت کوی.

ددوی نه روایت کونکوکښې امام بخاری، امام ابوزرعه دمشقی، ابراهیم بن مسلم طرطوسی، محمدبن مسلم بن داره رازی، محمدبن عوف طائی، او خپله ددوی خوئې محمدبن خالد خلی رحمهم الله وغیره حضرات دی. (۳)

امام بخاری رحمه الله فرمائی. «صدوق» (۴)

امام نسائی رحمه الله فرمائی. «لیس به بأس» (۵)

امام دارقطنی رحمه الله فرمائی. «لیس شئ ینکر» (۶)

خلیلی رحمه الله فرمائی. «ثقة» (۷)

---

(۱) «خلی» په ددو طریقو سره ضبط شوې دی. بفتح الخاء وکسر اللام المخفضة وسکون الیاء بدون التشدید کما فی الکاشف للذهبی (۳۶۳/۱۱) رقم ۱۳۱۲ وانظر الإستدراک فی آخر الکاشف (۵۸۳/۲) وبفتح الخاء وکسر اللام المنخفظة وتشدید الیاء بوزن علی کما فی التقریب (۸۷) رقم ۱۶۲۴)_

(۲) تهذیب الکمال (۵۰/۸ و ۵۱) وسیر أعلام النبلاء (۶۴۰/۱۱۰)_

(۳) داستاذانو او شاګردانو د تفصیل دپاره اوګورئ ((تهذیب الکمال (۵۱/۸) وسیر أعلام النبلاء (۶۴۰/۱۱۰)_

(۴) تهذیب الکمال (۵۱/۸)_

(۵) المصدر السابق وسیر أعلام النبلاء (۶۴۰/۱۱۰)_

(۶) تهذیب الکمال (۵۱/۸ و ۵۲)_

(۷) تهذیب التهذیب (۸۶/۳)_

حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى: «كان من نبلاء العلماء»[1]
دغه شان دوى فرمائى: «ثقة»[2]
ابن حبان رحمه الله دوى په كتاب الثقات كښې ذكر كړى دى.[3]
دوى د وفات كال يقينى طور باندې معلوم نه دې. حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى. غالباً په ۲۲۰هـ نه پس دوى وفات شوى دى.[4]
دوى په ۲۱۸هـ كښې وفات شوى وو.[5] رحمه الله تعالى رحمة واسعة.

② محمد بن حرب: دوى محمد بن حرب خولانى حمصى ابرش رحمه الله دى. د دوى حالات اوس په مخكنى باب كښې تير شو.

③ اوزاعى: دوى د شام مشهور عالم، فقيه او امام عبدالرحمن بن عمرو بن ابى عمرو يُحمد اوزاعى شامى رحمه الله دى. د دوى كنيت ابوعمرو دې.[6]
امام اوزاعى رحمه الله مستقل د يو مكتب فكر بانى وو. د ائمه اربعه پشان خلق د دوى په مذهب باندې عمل كونكى وو. روسته د نورو مذاهبو پشان د دوى مذهب هم ختم شو.[7]
دوى په تبع تابعينو كښې وو.[8]
دوى په تابعينو كښې د عطاء بن ابى رباح، قتادة، نافع مولى ابن عمر، امام زهرى، او محمد بن المنكدر رحمهم الله نه استفاده كړې ده.
دغه شان ئې د حسان بن عطيه، امام اعمش، عبدالملك بن عبدالعزيز بن جريج، عبده بن ابى لبابه، علقمه بن مرثد، عمرو بن شعيب، محمد بن الوليد الزبيدى، مكحول شامى، يحيى بن سعيد انصارى، او يحيى بن ابى كثير رحمهم الله وغيره د يرو حضراتو نه هم د حديث روايت كړې دې.
د دوى نه په روايت كونكو كښې ابواسحاق فزارى، اسماعيل بن عياش، ابوضمره انس بن عياض، بشر بن بكر تنيسى، بقية بن الوليد، خارجه بن مصعب، سفيان ثورى، امام شعبه، عبدالله بن المبارك، عبدالرحمن بن ابى الزناد، عبدالرزاق بن همام، عبيدالله بن موسى

---

[1] سير أعلام النبلاء (۱۰/۶۴۰)_
[2] الكاشف (۲/۳۶۳ رقم ۱۳۱۲)_
[3] الثقات لابن حبان (۸/۲۲۵)_
[4] سير أعلام النبلاء (۱۰/۶۴۱)_
[5] الكاشف (۱/۶۱۱ رقم ۳۰۸۲)_
[6] تهذيب الكمال (۱۷/۳۰۷ و ۳۰۸)_
[7] كان له مذهب مستقل مشهور عمل به فقهاء الشام مدة وفقهاء الأندلس ثم فنى ،سير أعلام النبلاء (۷/۱۱۷) وتهذيب الأسماء واللغات (۱/۲۹۹)_
[8] التهذيب للنووى (۱/۲۹۹)_

عبسی، عیسی بن یونس، قتادہ، ((وھو من شیوخه)) مالك بن انس، محمد بن حرب خولانی، امام زهری ((وھو من شیوخه)) معافی بن عمران موصلی الهقل بن زیاد ((وھو أثبت الناس فیه)) وکیع بن الجراح، یحی بن سعید القطان، یحیی بن ابی کثیر، ((وھو من شیوخه)) اویونس بن یزید ایلی رحمہم اللہ وغیره دی.[1]

امام عبدالرحمن بن مهدی رحمہ اللہ فرمائی: ((الأئمة فی الحدیث أربعة الأوزاعی، ومالك وسفیان الثوری، وحماد بن زید رحمہم اللہ))[2]

دغه شان دوی فرمائی: ((ماکان بالشام أحد أعلم بالسنة من الأوزاعی))[3]

سفیان بن عیینه رحمہ اللہ فرمائی: ((کان الأوزاعی إمام أهل زمانه))[4]

امام بخاری رحمہ اللہ د عیسی بن یونس رحمہ اللہ نه نقل کوی: ((کان الأوزاعی حافظاً))[5]

امام عجلی رحمہ اللہ فرمائی: ((ثقة من خیار الناس))[6]

امام مالك رحمہ اللہ فرمائی: ((کان إماماً یقتدی به))[7]

یعقوب بن شیبه رحمہ اللہ فرمائی: ((والأوزاعی ثقة ثبت))[8]

امام یحیی بن معین رحمہ اللہ فرمائی: ((ثقة ما أقل ما روی عن الزهری))[9]

امام ابوحاتم رحمہ اللہ فرمائی: ((إمام متبع لما سمع))[10]

ابن سعد رحمہ اللہ فرمائی: ((وکان ثقة مأموناً صدوقاً فاضلاً خیراً کثیر الحدیث والعلم والفقه حجة))[11]

ابن حبان رحمہ اللہ فرمائی: ((وکان من فقهاء الشام وقراءهم زهادهم ومرابطیهم))[12]

---

[1] ددوی د شیوخواوتلامذو د تفصیل دپاره اوګورئ: تهذیب الکمال(۱۷\۳۰۸و ۳۱۲) وتهذیب النووی(۱\۲۹۹) وسیر أعلام النبلاء(۱۷\۱۰۸و ۱۰۹)_

[2] تهذیب الکمال(۱۷\۳۱۳) وتهذیب النووی(۱\۳۰۰)_

[3] المصادر السابقة)_

[4] تهایب الکمال(۱۷\۳۱٤) وتهذیب الکمال(۶\۲٤۰)_

[5] التاریخ الصغیر(۱۱۷)_

[6] تعلیقات تهذیب الکمال(۱۷\۳۱۶) نقلاً عن ثقات العجلی(الورقة: ۳۳) وانظر تهذیب التهذیب(۶\۲٤۱)-

[7] سیر أعلام النبلاء(۷\۱۱۲)_

[8] تهذیب الکمال(۶\۲٤۱)_

[9] تهذیب الکمال(۱۷\۳۱۳)_

[10] تهذیب الکمال(۱۷\۳۱٤)_

[11] طبقات ابن سعد(۷\٤۸۸)_

[12] الثقات لابن حبان(۷\۶۳)_

فلاس رحمه الله فرمائی.«الأوزاعی ثبت»[1]

امام ذهبی رحمه الله فرمائی.«الأوزاعی إمام ثقة ولیس هو فی الزهری کمالك وعقیل»[2]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی.«ثقة جلیل»[3]

دامام اوزاعی رحمه الله وفات د راجح قول مطابق په ۱۵۷هـ کښې شوې وو.[4] رحمه الله تعالی رحمة واسعة، د دوی د تفصیلی حالاتو دپاره د ،، سیر اعلام النبلاء،، مراجعت اوکړئ.[5]

④ **الزهری:** دوی امام محمدبن مسلم بن عبیدالله بن عبدالله بن شهاب زهری رحمه الله دی. ددوی حالات په «بدء الوحی» کښې د دریم حدیث لاندې تیرشوی دی.[6]

⑤ **عبیدالله بن عبدالله بن عتبه بن مسعود:** د دوی حالات د «باب متی یصح سماع الصغیر» باندې لاندې تیرشوی دی.

⑥ **ابن عباس رضی الله عنهما:** دحضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنهما حالات په «بدء الوحی» کښې د څلورم حدیث لاندې تیرشوی دی.[7] اوپه «کتاب الإیمان» کښې د «باب کفران العشیر وکفر دون کفر» لاندې تیرشوی دی.[8] څه حالات اوس د «باب متی یصح سماع الصغیر» لاندې تیرشو.

امام بخاری رحمه الله په دې باب کښې هم هغه حدیث ذکرکړې دې.کوم چه ئې په «باب ما ذکر فی ذهاب موسی علیه السلام فی البحر إلی الخضر علیه السلام» لاندې راوړې وو.دحدیث پوره تشریح هلته تیره شوې وه.

۲۰=بَاب فَضْلِ مَنْ عَلِمَ وَعَلَّمَ

دمخکنی باب سره ربط: مخکنی باب «باب الخروج فی طلب العلم» کښې دمتعلم اومعلم حال ذکروو.په دې باب کښې امام بخاری رحمه الله ددوی فضیلت بیانوی.[9]

د ترجمة الباب مقصد: ترجمة الباب دهغه کس په فضیلت کښې دې.چه هغه دتعلیم اوتعلم یعنی په خپله دزده کولواوبل ته د خودلوفضیلتونو لره جمع کونکې وی.په دې تمثیل کښې

---

[1] تهذیب التهذیب(۲۴۱۱۶)_
[2] میزان الإعتدال(۵۸۰۱۲)_
[3] تقریب التهذیب(۳۴۷) رقم ۳۹۶۷)_
[4] تهذیب الکمال(۳۱۵۱۱۷) وسیرأعلام النبلاء(۱۲۷۱۷و ۱۲۸)_
[5] ددوی د تفصیلی حالاتودپاره اوګورئ سیرأعلام النبلاء(۱۰۷۱۷و ۱۳۴)_
[6] کشف الباری(۳۲۶۱۱)_
[7] کشف الباری(۴۳۵۱۱)_
[8] کشف الباری(۲۰۵۱۲)_
[9] عمدة القاری(۷۶۱۲)_

«فعلم وعلم» په سياق دمدح كښې بيانولوسره دا خبره ښكاره كوى.چه عالم متعلم د مجرد عالم نه په فضيلت كښې غوره دې.اوهم دا د ترجمې مقصد دې.
دلته دې دا خبره واضحه وى.چه دترجمة الباب مقصد دمجموعة امرينو فضيلت دې. د احدُ الامرين فضيلت نه دې.يعنى د«باب فضل من علم وعلم» مطلب دې.«فضل من علم فضل من علم»نه دې.بلكه مطلب دا «فضل من علم ثم علم» دې.(۱)

[۷۹] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ قَالَ حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ أُسَامَةَ عَنْ بُرَيْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِي بُرْدَةَ عَنْ أَبِي مُوسَى (۲) عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ مَثَلُ مَا بَعَثَنِي اللَّهُ بِهِ مِنْ الْهُدَى وَالْعِلْمِ كَمَثَلِ الْغَيْثِ الْكَثِيرِ أَصَابَ أَرْضًا فَكَانَ مِنْهَا نَقِيَّةٌ قَبِلَتْ الْمَاءَ فَأَنْبَتَتْ الْكَلَأَ وَالْعُشْبَ الْكَثِيرَ وَكَانَتْ مِنْهَا أَجَادِبُ أَمْسَكَتْ الْمَاءَ فَنَفَعَ اللَّهُ بِهَا النَّاسَ فَشَرِبُوا وَسَقَوْا وَزَرَعُوا وَأَصَابَتْ مِنْهَا طَائِفَةً أُخْرَى إِنَّمَا هِيَ قِيعَانٌ لَا تُمْسِكُ مَاءً وَلَا تُنْبِتُ كَلَأً فَذَلِكَ مَثَلُ مَنْ فَقُهَ فِي دِينِ اللَّهِ وَنَفَعَهُ مَا بَعَثَنِي اللَّهُ بِهِ فَعَلِمَ وَعَلَّمَ وَمَثَلُ مَنْ لَمْ يَرْفَعْ بِذَلِكَ رَأْسًا وَلَمْ يَقْبَلْ هُدَى اللَّهِ الَّذِي أُرْسِلْتُ بِهِ
قَالَ أَبُو عَبْد اللَّهِ قَالَ إِسْحَاقُ وَكَانَ مِنْهَا طَائِفَةٌ قَيَّلَتْ الْمَاءَ قَاعٌ يَعْلُوهُ الْمَاءُ وَالصَّفْصَفُ الْمُسْتَوِي مِنْ الْأَرْضِ

رجال الحديث

① محمد بن علاء: ابوكريب محمد بن العلاء بن كريب همدانى كوفى رحمه الله دى.(۳)
په ۱۶۱ھ كښې پيدا شوې وو.(۴)
دوى دهشيم، ابوبكربن عياش، يحيى بن ابى زائده، عبدالله بن المبارك ، اسماعيل بن عليه، سفيان بن عيينه، حفص بن غياث، ابواسامه بن حمادبن اسامه ابومعاويه ضرير، يونس بن بكير، محمدبن فضيل بن غزوان ،وكيع بن الجراح اويحى بن يمان رحمهم الله وغيره نه روايت كوى.
ددوى نه په روايت كونكوكښې اصحاب اصول سته، محمدبن يحيى ذهلى، ابوزرعه، ابوحاتم رازى، ابن ابى الدنيا ،بقى بن مخلداندلسى، ابو عروبه، محمدبن هارون رويانى، ابويعلى موصلى اوجعفربن محمد فريابى رحمهم الله وغيره دير حضرات دى.(۵)

---

۱) الأبواب والتراجم ازشيخ الهندقدس سره (ص.۴۹)_
۲) قوله : عن أبى موسى رضى الله عنه الحديث أخرجه مسلم فى صحيحه فى كتاب الفضائل باب بيان مثل ما بعث النبى صلى الله عليه وسلم من الهدى والعلم رقم (۵۹۵۳)_
۳) تهذيب الكمال(۲۶\۲۴۳)_
۴) سير أعلام النبلاء (۱۱\۳۹۴)_
۵) دشيوخ اوشاگردانو دپاره اوگورئى .تهذيب الكمال(۲۶\۲۴۳و ۲۴۶) وسير أعلام النبلاء (۱۱\۳۹۴و ۳۹۵)

امام نسائی فرمائی.«لابأس به»[1]
دغه شان دوی فرمائی.«ثقة»[2]
ابوعمرو الخفاف رحمه الله فرمائی.«ما رأيت من المشائخ بعد إسحاق بن ابراهيم أحفظ من أبي كريب»[3]
ابراهیم بن ابی طالب رحمه الله فرمائی.«لم أر بعد أحمد بن حنبل رحمه الله أحفظ من أبي كريب»[4]
ابوحاتم رحمه الله فرمائی.«صدوق»[5]
مسلمه بن قاسم رحمه الله فرمائی.«كوفي ثقة»[6]
ابن حبان رحمه الله دوی په کتاب الثقات کښې ذکرکړی دی.[7]
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی.«ثقة حافظ»[8]
په کال ۲۴۸ھ کښې وفات شوی وو.[9] رحمه الله تعالی رحمةً واسعةً.

④ حمادبن اُسامه: دوی ابواسامه حمادبن اسامه بن زید قرشی کوفی دی.[10]
دوی د هشام بن عروه، امام اعمش، سعیدبن ابی عروبه، شعبه، سفیان ثوری، سلیمان بن المغیره، مالك بن مغول، مجالد بن سعید، شریك بن عبدالله نخعی، ابوبرده برید بن عبدالله بن ابی برده، عبدالرزاق بن همام، عبیدالله بن عمر، فضیل بن غزوان، ولیدبن کثیر، یحیی بن المهلب رحمهم الله وغیرنه روایت حدیث کړې دې.
اودوی نه روایت کونکوکښې عبدالرحمن بن مهدی، امام شافعی، قتیبه بن سعید، امام احمد، امام اسحاق، ابوخیثمه، ابراهیم بن سعیدجوهری، احمدبن الفرات، محمود بن غیلان، ابوبکر بن ابی شیبه، عثمان بن ابی شیبه، علی بن المدینی، محمدبن عبدالله بن نُمیر، ابو کریب، محمدبن العلاء، امام یحی بن معین، محمدبن المثنی، اومحمدبن یوسف بیکندی رحمهم الله وغیره ډیرحضرات دی.[11]

---

[1] تهذيب الكمال(۲۶\۲۴۷)_
[2] المصدر السابق)_
[3] المصدر السابق)_
[4] المصدر السابق)_
[5] سير أعلام النبلاء(۱۱\۳۹۵)_
[6] تهذيب الكمال(۹\۳۸۶)_
[7] الثقات(۹\۱۰۵)_
[8] تقريب التهذيب(۵۰۰) رقم ۶۲۰۴)_
[9] الكاشف (۲\۲۰۸) وسير أعلام النبلاء(۹\۲۷۷)_
[10] تهذيب الكمال(۷\۲۱۷و۲۱۸) وسير أعلام النبلاء(۹\۲۷۷)-
[11] د شیوخ اوملامذو دپاره اوګورئ. تهذيب الكمال(۷\۲۱۸و ۲۲۲) وسير أعلام النبلاء(۹\۲۷۷و ۲۷۸)_

امام احمد رحمه الله فرمائى. «أبوأسامة ثقة كان أعلم الناس بأمور الناس وأخبار أهل الكوفة وما كان أرواه عن هشام بن عروة»[1]
دغه شان دوى فرمائى. «كان ثبتاً ما كان أثبته لا يكاد يخطئ»[2]
دغه شان دوى فرمائى. «أبوأسامة أثبت من مائة مثل أبي عاصم كان أبوأسامه صحيح الكتاب ضابطاً للحديث كيساً صدوقاً»[3] امام يحيى بن معين رحمه الله دوى «ثقة» گرخولى دى.[4]
سفيان رحمه الله فرمائى. «ما بالكوفة شاب أعقل من أبي أسامة»[5]
ابن سعد رحمه الله فرمائى رضى الله عنه «كان ثقة مأموناً كثير الحديث يدلس ويبين تدليسه وكان صاحب سنة وجماعة»[6] امام عجلى رحمه الله فرمائى. «كان ثقة وكان يعد من حكماء أصحاب الحديث»[7] ابن قانع رحمه الله فرمائى. «كوفي صالح الحديث»[8]
ابن حبان رحمه الله دوى لره په كتاب الثقات كښې ذكر كړى دى.[9]
حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى «حجة عالم أخبارى»[10] حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى. «ثقة ثبت ربما دلس وكان بأخرة يحدث من كتب غيره»[11]
څنګه چه د علماء جريح وتعديل اقوال ستاسو وړاندې دى. ټولو ددوى توثيق کړې دې. البته په دوى باندې دوه الزامات دى. يودا چه دوى به تدليس كول. دويمه دا چه سرقه د حديث ئې كولو.
دابن سعد قول ذكرشو. دوى فرمائى رضى الله عنه «يدلس ويبين تدليسه» دغه شان دحافظ ابن حجر رحمه الله قول وړاندې نقل شو. «ربما دلس»
دغه شان ازدى د سفيان بن وكيع نه نقل كړى دى. «إني لأعجب كيف جاز حديث أبي أسامة كان أمره

---

[1] تهذيب الكمال(٢٢٢/٧) وسير أعلام النبلاء(٢٧٨/٩)_
[2] المصادر السابقة)-
[3] المصادر السابقة)_
[4] تارخ الدارمى(٩٢) رقم ٢٤٢)_
[5] تهذيب الكمال(٢٢٣/٧) وسير أعلام النبلاء(٢٧٨/٩)_
[6] الطبقات لابن سعد(٣٩٥/٦)_
[7] تهذيب التهذيب(٣/٣)_
[8] تهذيب التهذيب(٣/٣)_
[9] الثقات لابن حبان(٢٢٢/٦)_
[10] الكاشف(٣٤٨/١) رقم ١٢١٢)_
[11] تقريب التهذيب(١٧٧) رقم ١٤٨٧)_

بيناً وكان من أسرق الناس لحديث جيد»[1]

ددې الزاماتودا جواب دې.چه ترخو پورې د تدليس تعلق دې.نوورسره دابن سعد رحمه الله قول تيرشو.چه «وبين تدليسه» يعنى هغوى به خپل تدليس بيانولو. نو په داسې صورت کښې څه عيب نشته.

تركومې پورې چه د سفيان بن وكيع رحمه الله دقول تعلق دې.نوسفيان پخپله ضعيف دې.[2] اود دوى نه نقل كونكې ازدى هم ضعيف دې.[3]

حافظ ذهبى رحمه الله ددوى تذكره په «ميزان الإعتدال» كښې كړې ده.اود «إنى لأعجب..»ددې قول نسبت ئې سفيان ثورى ته كړې دې.[4] حالانكه د دې قائل سفيان ثورى رحمه الله نه دې.بلكه سفيان بن وكيع دې.[5]

ددې باوجودحافظ ذهبى رحمه الله فرمائى «أبوأسامة لم أورده لشئ فيه ولكن ليعرف أن هذا القول باطل»[6]

خلاصه دا چه ابواسامه ثقه اوثبت راوى.داصول سته اصحابو ددوى احاديث په اتفاق قبول كړى دى.[7] په ۲۰۱ھ كښې وفات شوې وو.[8]

④ بريدبن عبدالله:ددوى مختصره تذكره په «كتاب الإيمان» كښې د «باب أى الإسلام أفضل؟» لاندې تيره شوې ده.[9]

دوى ابوبرده بريدبن عبدالله بن ابى بردة بن ابى موسى الاشعرى كوفى رحمه الله دى.[10]

---

[1] تهذيب التهذيب(۳۱۳)_

[2] الكاشف(۱\۳۲۹) رقم ۲۰۰۵)_

[3] الأزدى:هو ابوالفتح محمدبن الحسين الأزدى الموصلى،له ترجمة فى ميزان الإعتدال(۳\۵۲۳)..
قال الحافظ فى هدى السارى (ص،۴۰۰) فى ترجمة خثيم بن عراك الغفارى .. وشذ الأزدى فقال منكر الحديث . وغفل أبومحمد بن حزم فاتبع الأزدى وأفرط فقال لا تجوز الرواية عنه وما درى أن الأزدى ضعيف فكيف يقبل منه تضعيف الثقات)..
وانظر الرفع والتكميل للإمام اللكنوى وتعليقات شيخنا الفاضل العلامة عبدالفتاح أبوغدة رحمهما الله تعالى (ص،۲۱۷و ۲۷۴)_

[4] ميزان الإعتدال(۱\۵۸۸) رقم ۲۲۳۵)_

[5] هدى السارى(۳۹۹) وتهذيب التهذيب(۳\۳)_

[6] ميزان الإعتدال(۱\۵۸۸) رقم ۲۲۳۵)_

[7] هدى السارى(ص،۳۹۹)_

[8] الكاشف(۱\۳۴۸) رقم ۱۲۱۲)_

[9] كشف البارى(۱\۶۹۰)_

[10] تهذيب الكمال(۴\۵۰)_

دوى دخپل نيكه، حضرت ابوموسى اشعرى رضي الله عنه دخپل پلار عبدالله بن ابى برده، حسن بصرى، عطاء بن ابى رباح، ابوايوب صاحب انس رحمهم الله نه روايت كړې دي.
اوددوى نه روايت كونكى ابواسامه حمادبن اسامه، سفيان ثورى، سفيان بن عيينه، عبدالله بن المبارك، حفص بن غياث، على بن مسهر، ابونعيم، ابومعاويه، ضرير، يحى بن سعيد اموى رحمهم الله وغيره حضرات دى.(۱)

ابن معين اوعجلى رحمهما الله فرمائى. «ثقة»(۲)

امام ابوداوداوامام ترمذى رحمهما الله هم دوى لره ثقه گرځولې دى.(۳)

امام نسائى رحمه الله فرمائى. «ليس به بأس»(۴)

خودامام نسائى رحمه الله نه دا هم منقول دى. «ليس بذاك القوى»(۵)

امام احمد رحمه الله فرمائى. «يريد يروى أحاديث مناكير»(۶)

ابن حماد رحمه الله فرمائى. «ليس بذاك القوى»(۷)

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائى. «ليس بالمتين يكتب حديثه»(۸)

خلاصه دا چه بعضې امامانود رجالو مثلاً امام يحيى بن معين، امام ترمذى، امام عجلى، اوامام ابوداود رحمهم الله مطلقاً ددوى توثيق كړې دي. حالانكه نورو عالمانو رحمهم الله ددوى لږ غوندې تضعيف كړې دې.

دامام نسائى نه چه «ليس بذاك القوى» تضعيف منقول دې. نوورسره «ليس به بأس» توثيق هم مروى دې.

بياحافظ رحمه الله دا تصريح كړې ده. چه امام نسائى په «ليس بذاك القوى» سره د راوى غيرحافظ ته اشاره كوى.(۹)

---

(۱) دشيوخ اوتلامذه دپاره اوگورئ تهذيب الكمال (۵۰۱۴)_

(۲) تهذيب الكمال (۵۱۱٤)_

(۳) تهذيب التهذيب (٤۳۲۱۱)_

(٤) تهذيب الكمال (۵۱۱٤)_

(۵) الضعفاء والمتروكين للنسائى (ص. ۲۸۶)_

(۶) الضعفاء للعقيلى (۱۵۸۱۱)_

(۷) الكامل لابن عدى (۶۲۱۲)_

(۸) تهذيب الكمال (۵۱۱٤)_

(۹) قال الحافظ فى هدى السارى (ص. ۳۸۶) ترجمة أحمدبن بشير الكوفى. فأما تضعيف النسائى له فمشعربأنه غير حافظ)-

امام احمد رحمه الله بعضې وخت د ((مناكير)) اطلاق په ..افراد.. اوغرائب ..باندې هم كوى.([1])
دلته كښې هم دا خبره ده.څكه چه ددوى احاديث اصحاب اصول سته قبول كړى دى.([2])
حافظ ابن عدى رحمه الله فرمائى:((روى عنه الأئمة والثقات ولم يرو عنه أحد أكثرمما رواه ابوأسامة وأحاديثه عنه مستقيمة وهوصدوق وقد أدخله أصحاب الصحاح فيها ..وأرجوأن لايكون به بأس))([3])
حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى:((وهوصدوق موثق))([4])
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى:((احتج به الأئمة كلهم وأحمد وغيره يطلقون المناكيرعلى الأفراد المطلقة))([5])
دوى د ١٥٠ھ نه پس وفات شوى وو.([6]) رحمه الله تعالى رحمة واسعة.

④ **ابوبُردة**:ددوى نوم عامريا حارث دې.دوى دحضرت ابوموسى اشعرى رضي الله عنه خوئې دې.او بريدبن عبدالله چه ددوى راوى دې ددوى نيكه دې.
ددوى حالات په ((كتاب الإيمان باب أي الإسلام أفضل))لاندې تيرشوى دى.([7])

⑤ **حضرت ابوموسى اشعرى رضي الله عنه**:ددوى حالات هم په مذكوره باب كښې تيرشوى دى.

قوله: مَثَلُ مَا بَعَثَنِي اللَّهُ بِهِ مِنْ الْهُدَى وَالْعِلْمِ كَمَثَلِ الْغَيْثِ الْكَثِيرِ أَصَابَ أَرْضًا: الله تعالى چه دهدايت اوعلم خبرې راكړې دى.اوزه ئې راليږلې يم.ددې مثال د تيزباران دې.چه په زمكه باندې اووريږى.
((مثل))دصفت عجيبه دپاره راځى.دلته هم دا معنى مراد ده.([8])
اوكله ((مثل))د((قول سائر))دپاره استعمالوى.يعنى هغه كلام كوم چه د يوې خاص واقعه سره تعلق ساتى.اوهغې طرف ته په كښې اشاره وى.([9])لكه ((تابط شرا))

قوله: الْهُدَى: دهدايت لفظ مشترك طورباندې د ارشاد يعنى ((إراءة الطريق))اوتوفيق

---

[1])الرفع والتكميل فى الجرح والتعديل(ص.٢٠١و ٢٠٢)_
[2])هدى السارى(ص.٣٩٢)_
[3])الكمال لإبن عدى(٦٣١٢و ٦٤)_
[4])تعليقات تهذيب الكمال (٥٤١٤) نقلاً عن تاريخ الإسلام للذهبى)_
[5])هدى السارى(٣٩٢)_
[6])سيرأعلام النبلاء(٢٥٢١٦)_
[7])كشف البارى(٦٩٠١١)_
[8])فتح البارى(١٧٦١١)_
[9])المصدرالسابق)_

اوتائيد اوحفظ اوعصمت يعنى «ايصال الى المطلوب» دپاره استعماليږى.(١)
كله چه نبى كريم ﷺ يا قرآن يا عاموخلقو ته نسبت اوشى.نومراد ترې اولنئ معنى وى.يعنى «اراءة الطريق» لكه ﴿وَاِنَّكَ لَتَهۡدِیۡۤ اِلٰی صِرَاطٍ مُّسۡتَقِیۡمٍ﴾(٢)او﴿اِنَّ هٰذَا الۡقُرۡاٰنَ یَهۡدِیۡ لِلَّتِیۡ هِیَ اَقۡوَمُ﴾(٣)
﴿ذٰلِكَ الۡكِتٰبُ لَا رَیۡبَ ۚۖ فِیۡهِ ۚۛ هُدًی لِّلۡمُتَّقِیۡنَ﴾(٤)

اوكه الله تعالى طرف ته منسوب وى.نوكله خو هم دا «اراءة الطريق» معنى مراد وى.لكه ﴿وَهَدَیۡنٰهُ النَّجۡدَیۡنِ﴾(٥) وأما ثمود فهديناهم فاستحبوا العمى على الهدى(٦) اوكله دتوفيق اوتائيد په معنى كښې يعنى دويمه معنى (ايصال الى المطلوب) كښې استعماليږى.لكه آيت كريمه دې.﴿اِنَّكَ لَا تَهۡدِیۡ مَنۡ اَحۡبَبۡتَ وَ لٰكِنَّ اللّٰهَ یَهۡدِیۡ مَنۡ یَّشَآءُ ۚ﴾(٧)

قوله: **الۡعِلۡمِ**: ددې نه مرادهغه علم دين دې.كوم چه الله تعالى د نبى ﷺ په قلب باندې نازل كړې وو.يعنى قران عظيم.كوم ته چه وحى متلو وائى.دغه شان داحاديثو په صورت كښې چه ئې د نبى ﷺ په زړه باندې القاء كړې ده.كوم ته چه وحى غيرمتلو وائى.

قوله: **الۡغَیۡثِ الۡكَثِیۡرِ**: غيث هغه باران ته وائى.كوم چه ډيرد فائدې وى.(٨)
نبى كريم ﷺ خپل علوم ربانيه كوم چه دوى ته وركړې شوى وو.اوهغه هدايت كوم چه دوى ته وركړې شوې وو.دهغه باران سره تشبيه وركړه.كوم چه د قحط سالئ په زمانه كښې راخى.اوپه بنه شان سره خلق هډوبوى.نولكه څنګه چه دغه باران په مړه زمكه كښې ژوند پيدا كوى.دغه شان كله چه نبى ﷺ پيغمبرجوړشو.نوپه دنياكښې دجهالت تيرې خورې شوې وې.خلق دهدايت تږى وو.خوهغوى ته دهدايت چينه معلومه نه وه.الله تعالى د نبى كريم ﷺ په ذريعه د هدايت باران اوكړو.په كوم سره چه مړه زړونه ژوندى شول.

قوله: **أَصَابَ أَرۡضًا فَكَانَ مِنۡهَا نَقِيَّةٌ قَبِلَتِ الۡمَاءَ فَأَنۡبَتَتِ الۡكَلَأَ وَالۡعُشۡبَ الۡكَثِیۡرَ**: هغه باران كله چه په زمكه باندې اوشو.نوبعضې زمكې ښې وې.اوبه ئې جذب كړې.اوپه هغې كښې ښه ګياه او شينكئ پيدا شوه.
باران چه كله په زمكه اوشو.نو دزمكې د مختلفوحصو په اعتبار سره مختلف ثمرات او

---

(١) د تفصيل دپاره اوګورئ روح المعانى(١١/٩١و ٩٢)_
(٢) سورة الشورى:٥٢)_
(٣) الإسراء:٩)_
(٤) سورة البقرة:٢)_
(٥) البلد:١٠)_
(٦) فصلت:١٨)_
(٧) القصص:٥٦)_
(٨) الغيث:المطر.. وقيل هو المطر الخاص بالخير الكثير النافع .. تاج العروس(١١/٩٣٧)_

آثارمرتب شول.یوه حصه د داسې زمکې وه.کومه چه «نقية» یعنی زرخیزه وه.

«نقية» دبخاري په تولونسخوکښې هم دغه شان «نقية» په نون اوقاف سره ده.(۱) مراد زرخیزه زمکه ده.اوپه مسلم شریف کښې د«نقية»په ځائې «طيبة»واقع شوې ده.(۲) دغې معنی هم زرخیزه زمکه ده.

دامام خطابی ،حمیدی رحمهما الله وغیره په روایت کښې دی.«ثغبة «بالثاء المثلثة المفتوحة والغين المعجمة المكسورة بعدها باء موحدة خفيفة مفتوحة»ضبط کړې ده.(۳)

خطابی رحمه الله فرمائی.«ثغبة» هغه کندوته وائی.کوم چه په غرونو او کاڼرو کښې وی.په کوموکښې چه د باران اوبه جمع کيږی.(۴)

قاضی عیاض رحمه الله فرمائی.چه دا«رواية» هم غلط دې.اومعناً هم غلط دې.ځکه چه دلته نې«نقية»ونیلی دی.دطائفه اولی صفت کول مقصود دی. او که «ثغبة»اوګرځولې شی.نودا به د دویمې دلې صفت شی.(۵)

په یوروایت کښې «بقعة»هم راغلی دی.دکوم معنی چه «طائفة»ده.(۶)

ابن رجب رحمه الله فرمائی.چه په یو روایت کښې «بقية»،بالباء الموحدة مكان النون،، راغلی دی.(۷)

ابن رجب رحمه الله فرمائی.چه ددې معنی «القطعة الطيبة»ده.اودا معنی صحیح ده.لکه څنګه چه ونیلی شی.«فلان بقية الناس»یعنی په نیکانوکښې خواوس بس فلانې پاتې شوې دې.(۸) والله أعلم.

قوله: الْكَلَأَ وَالْعُشْبَ الْكَثِيرَ: «كلاء»مطلقاً ګیاه ته وائی.برابره ده که شنه ګیاه وی اوکه وچه.او«عشب»شنې ګیاه ته وائی.(۹) لکه چه دا «من قبيل عطف الخاص على العام»دې.(۱۰)

---

(۱)فتح الباري(۱۷۶/۱)_

(۲)صحيح مسلم كتاب الفضائل باب بيان مثل ما بعث النبي ﷺ من الهدى والعلم رقم ۵۹۵۳)_

(۳)فتح الباري(۱۷۶/۱) وأعلام الحديث للخطابي(۱۹۷/۱)_

(۴)أعلام الحديث(۱۹۸/۱)_

(۵)فتح الباري(۱۷۶/۱)_

(۶)المصدر السابق)_

(۷)فتح الباري(۱۷۶/۱)_

(۸)المصدر السابق)_

(۹)مختار الصحاح (ص.۵۷۵) ماده ک.ل.و(ص.۴۳۳) ماده ع. ش. ب)_

(۱۰)فتح الباري(۱۷۶/۱)_

قوله وَكَانَتْ مِنْهَا أَجَادِبُ أَمْسَكَتْ الْمَاءَ فَنَفَعَ اللّٰهُ بِهَا النَّاسَ فَشَرِبُوا وَسَقَوْا وَزَرَعُوا: او بعضې زمكې سخته كانړيچنه وه.چه اوبه ايسارې كړى.الله تعالى په هغې سره هغه خلقو ته فائده وركړه.چاچه پخپله اوڅكلې.او(څاروباندې ئې) اوڅكولې.اوكركرونده ئې پرې اوكړه.

«اجادب»دا خلاف القياس ،،جدب،، «بفتح الدال المهملة» جمع ده.«وهى الأرض الصلبة التى لا ينصب منها الماء» يعنى جندب داسې زمكې ته وائى. كومه چه كلكه او سخته وى.اوبه هغې كنبې دننه اوبه نشى تلې.(١)

ذا ذكرشوې روايت د اكثرو حضراتود روايت مطابق دې.اودابوذر رحمه الله په روايت كنبې «إخاذات» ،بكسر الهمزة وبالخاء والذال المعجمتين بينهما ألف وآخره مثناة من فوق قبلها ألف، راغلى دې.(٢)دا د«إخاذة»جمع ده.حوض ته وائى.(٣)

بيا اسماعيلى دابوكريب نه «أحارب»نقل كړى دى.(٤) خوخطابى رحمه الله فرمائى.«ليست هذه الرواية بشيء»(٥)

بعضودا «أجارد» لوستې دې.كوم چه د «جرداء» جمع ده.«جرداء» داسې اوچتې زمكې ته وائى.په كومه كنبې چه څه نه رازغونيږى.(٦)

امام خطابى رحمه الله فرمائى.كه دا لفظ روايةً ثابت شى.نومعنى ئې صحيح كيدې شى.

صاحب دمطالع دا ټول اختلافات وراية ثابت كړى دى.(٧) حالانكه په صحيحينوكنبې صرف دوه قسم روايات ثابت دى.يعنى «أجادب»او«إخاذات»(٨)

قوله : زَرَعُوا: دلته دا لفظ د«زرع»نه مشتق دې.حالانكه دمسلم په روايت كنبې «رعوا»راغلې دې.(٩)

---

(١)فتح البارى(١\١٧٦) وتاج العروس(١\١٧٧)_

(٢)فتح البارى(١\١٧٦)_

(٣)تاج العروس (١\١٧٧)_

(٤)فتح البارى(١\١٧٦) وأعلام الحديث (١\١٩٨)_

(٥)المصادرالسابقة)_

(٦)المصادرالسابقة)_

(٧)فتح البارى(١\١٧٦)_

(٨)المصدرالسابق)_

(٩)صحيح مسلم كتاب الفضائل باب بيان مثل ما بعث النبى ﷺ من الهدى والعلم رقم (٥٩٥٣)_

کوم چه د«رعی» یعنی څرولونه مشتق دی.امام نووی رحمه الله فرمائی.دواړه معانی صحیح دی.(۱)

قوله وَأَصَابَتْ مِنْهَا طَائِفَةً أُخْرَى إِنَّمَا هِيَ قِيعَانٌ لَا تُمْسِكُ مَاءً وَلَا تُنْبِتُ كَلَأً: اوبه بعضې داسې زمکه باندې باران اوورېږی.کوم چه صفا میدان وی.چه نه اوبه اوساروی.اونه په هغې کښې ګیاه راټوکیږی.

قوله قِيعَانٌ: دا«قاع»جمع ده.د«قاع»معنی ده.«الأرض المتسعة المستوية»او بعضې وائی.«الأرضة الملساء»اوبعضې وائی.«الأرض التی لا تنبت»(۲)

حافظ ابن حجر رحمه الله دلته دا درې واړه معانی جمع کړی دی.اولیکلی دی.«الأرض الملساء التی لا تنبت»(۳) یعنی هغه سخت میدان په کوم کښې چه څه نه راټوکیږی.

قوله فَذَلِكَ مَثَلُ مَنْ فَقُهَ فِي دِينِ اللَّهِ وَنَفَعَهُ مَا بَعَثَنِي اللَّهُ بِهِ فَعَلِمَ وَعَلَّمَ: دا دهغه کس مثال دې.چا چه دالله تعالی په دین کښې پوهه پیدا کړه.اوالله تعالی چه په کوم څیزونه رالیږلې یم.هغه ته ئې په دې سره فائده اورسوله.نوهغه پخپله زده کړو.اونورو ته ئې اوخودل.

د«فقه»معنی په لغت کښې د فهم راځی.

«فَقِهَ يَفْقَهُ فِقهاً»پوهیدل.«فَقُهَ يَفْقُهُ فَقَاهَةً»فقیه جوړیدل.«فَقَهَ فَقْهاً وفَقْهاً»پیژندل.(۴)

بیا صاحب العین اوعلامه هروی رحمهما الله فرمائی.چه دفقه شرعی اوفقه فی الدین دپاره «فقُه»بضم القاف.استعمالیږی.اوابن درید رحمه الله فرمائی. چه «فقِه»بکسر الفاء.استعمالیږی.(۵)

ابن التین رحمه الله فرمائی.چه دلته روایت بالکسر دې.مګر مناسب ضمه ده.(۶)

امام نووی رحمه الله فرمائی.روایت دواړه قسمه دې.خوضمه مشهوره ده.(۷)

اوس که دا ،،فقه،، بالضمه وی.نوبیا خو څه اشکال نشته.ځکه چه روایت بضم القاف دې.اودلته

---

(۱)شرح النووی علی صحیح مسلم(۲۴۷|۲)_

(۲)عمدة القاری(۷۸|۲)_

(۳)فتح الباری(۱۷۷|۱)_

(۴)دتفصیل دپاره اوګورئ لسان العرب(۵۲۲|۱۳)_

(۵)عمدة القاری(۷۸|۲) وشرح نووی لمسلم(۲۴۷|۲) کتاب الفضائل باب بیان مثل ما بعث النبی ﷺ من الهدی والعلم رقم ۵۹۵۳)_

(۶)فتح الباری(۱۷۷|۱)_

(۷)شرح نووی لصحیح مسلم(۲۴۷|۲)_

چه كومه معنى مراد ده. يعنى «فقه فى الدين» ددې دپاره هم بضم القاف استعماليږى.نو روايت دلغت مطابق دې.

اوكه بالفرض د ابن التين رحمه الله خبره معتبره اوګنړلې شى.چه روايت بكسر القاف دې.نوبيا چونكه د ابن دريد د تصريح مطابق «فقه» بكسر القاف ،د «فقاهت فى الدين» دپاره راځى.نو په روايت اولغت كښې به مطابقت اوشى. (۱) والله أعلم.

قوله: وَمَثَلُ مَنْ لَمْ يَرْفَعْ بِذَلِكَ رَأْسًا وَلَمْ يَقْبَلْ هُدَى اللَّهِ الَّذِي أُرْسِلْتُ بِهِ: اودهغه كس مثال چه سرئې اوچت نكړو.اوتوجه ئې اونكړه،اونه ئې دالله تعالى دا هدايت قبول كړو. كوم چه ما راوړې دې.

په مثال اوممثل له كښې مطابقت: دلته يواشكال دا كيږى.چه دلته په مثال اوممثل له په مينځ كښې مطابقت نشته.ځكه چه په مثال كښې درې څيزونه ذكردى.يعنى «(۱) أرض نقية طيبة قبلت الماء وأنبت الكلأ والعشب الكثير (۲) ارض جدباء أمسكت الماء (۳) قيعان لاتمسك ماء ولا تنبت كلاء»

اوپه ممثل له كښې صرف دوه څيزونه ذكردى.«(۱) من فقه فى دين الله ونفعه مابعثنى الله به فعلم وعلم (۲) اومن لم يرفع بذلك رأسا ولم يقبل هدى الله الذى أرسلت به»

ددې اشكال يوجواب خودا وركولې شى.چه دلته څنګه په مثال كښې درې څيزونه مذكور دى.په ممثل له كښې هم درې څيزونه مذكور دى.

په زمكه كښې ددرې قسمونو پشان به په ممثل له كښې درې قسمونه داسې جوړيږى.چه يو خو«من فقه فى دين الله» دې.دويم قسم «من نفعه مابعثنى الله به فعلم وعلم» اودريم قسم «من لم يرفع بذلك رأسا ولم يقبل هدى الله الذى أرسلت به» دې.

دغه شان چه درې قسمونه اوګرځولى شى.نود «نفعه» نه به وړاندې يو«من» موصوله مقدرګنړلې شى.اوداسې په كلام دعربوكښې وى.دحضرت حسان بن ثابت رضي الله عنه شعردې.

قوله: أمن يهجورسول الله منكم ويمدحه وينصره سواء: آيا په تاسوكښې چه څوك د نبى صلى الله عليه وسلم هجو كوى.هغه اوهغه كس څوك چه ستاسوتعريف اومدح كوى.دواړه برابريدې شى؟!

په دې شعركښې د «يمدحه» نه وړاندې «من» موصوله مقدر دې.لكه چه اصل عبارت داسې دې.«أمن يهجورسول الله منكم ومن يمدحه وينصره سواء» ددې تفصيل نه به تاسو پوهه شوې ئې.

---

(۱) شرح نووى (۲\۲۴۷) وعمدة القارى (۲\۷۸)_

چه په مثال اوممثل له كښې مطابقت موجود دې.
لكه چه په مثال اوممثل له كښې به د تطبيق صورت دا وى.
①«من فقه فى دين الله» په مقابله د «أجادب أمسكت الماء فنفع الله بها الناس»
②«من نفعه بما بعثنى الله به فعلم وعلم» په مقابله د «أرض نقية قبلت الماء فأنبتت الكلأ والعشب»
③«من لم يرفع بذالك رأسا ولم يقبل هدى الله» په مقابله د «قيعان لاتمسك ماءً ولاتنبت كلأ»[1]
البته دلته دا سوال كيدې شى.چه «نفعه» نه وړاندې ئې «من» ولې حذف كړو.اودا ئې په «فقه» باندې ولې عطف كړو؟
ددې جواب دا دې.چه په دې حذف كښې يوه باريكه اشاره ده.چه دعلم په دې دواړو صورتونوكښې د نفعې رسولووصف مشترك دې.اګرچه نوعيت د انتفاع مختلف دې.
داصل اشكال دويم جواب دا وركولې شى.چه تقسيم ثنائى اوګرځولې شى.هغه داسې چه لكه څنګه په ممثل له كښې دوه څيزونه دى.«من فقه فى دين الله ونفعه ما بعثنى الله به فعلم وعلم» او «من لم يرفع بذلك رأسا ولم يقبل هدى الله الذى أرسلت به»
دغه شان په مثال كښې هم ددوو څيزونو اعتباراوكړې شى.[2]
علامه طيبى رحمه الله فرمائى.چه په حديث كښې صرف ددو طرفونو ذكر دې.يود «أعلى فى الهداية» اوبل د «أعلى فى الضلال» ددې په مينځ كښې چه كومې دوه درجې دى.يعنى «من انتفع بالعلم ولم ينفع به غيره» او«من نفع به غيره ولم ينتفع بنفسه» هغه متروك دې.د«أعلى فى الهداية» درجه ئې د«من فقه فى دين الله» عنوان سره او«أعلى فى الضلال» ئې په «من لم يرفع بذلك رأسا» په عنوان سره ذكركړو.اود عطف تفسيرى په شان ئې د «فقه» نه پس «ونفعه بما بعثنى الله به» اود «لم يرفع بذلك رأسا» نه پس ئې «ولم يقبل هدى الله الذى أرسلت به» ذكركړو.په كوم سره چه دجانبيوواضح اوپوره تصور مخامخ راغلو.چه اعلى درجه هدايت يافته هغه كس دې.چاچه علم حاصل كړو.اوبيا ئې پخپله په هغې باندې عمل اوكړو.اونوروته ئې دهدايت لاره اوخودله. دغه شان «أعلى فى الضلال» هغه كس دې.چا چه د پيغمبراسلام ﷺ د راوړى اسلام قبولول خولويه خبره.ده.دتكبريه وجه ئې سر پورته هم نكړو.چه هغې ته اوګورى.
نوڅنګه چه په ممثل له كښې دوه څيزونه دى.دغه شان په مثال كښې هم دوه څيزونه دى.يوه دفائدې زمكه اوبله د هغه زمكه چه فائده نه وركوى.بيا لكه څنګه چه د فائدې د زمكې دوه صورتونه دى.يوه هغه چه پخپله هم فائده اخلى.اونورو ته هم فائده وركوى.اوبله

[1] شرح الكرمانى(۲/۵۸)_
[2] شرح الكرمانى(۲/۵۸)_

هغه چه صرف نوروته فائده ورکوی اوپخپله فائده نه اخلی.(۱)
علامه سندهی رحمه الله فرمائي چه په حدیث کښې د «کمثل الغیث الکثیر أصاب أرضاً..» نه «ارض مقید» مراد ده.یعنی «ارض هی محل الإنتفاع» اودا قید ئې د سامع په فهم باندې پريخودې دې.څکه چه په تفصیل کښې چه د کومو دوو صورتونوذکردې.هغه هم دقابل انتفاع صورتونه دی.دغه شان چه کومې زمکې سره مقابله شوې ده.هغه ناقابل انتفاع ده.لکه چه دلته هم دوه قسمونه ذکر دی.یو«أرضاً هی محل الإنتفاع»اودویمه «قیعان لاتمسك ماءً ولاتنبت کلأً» ددې تشريح مطابق «أصابت منها طائفة أخرى» مرجع «أصاب أرضاً» ده.کوم چه په ابتداء دکلام کښې ذکردې.اوپه «أصابت منها» کښې د «منها» د ضمیرمرجع«مطلق أرض» ده «ارض لقیة مجموعه».«کماهوالظاهر»
خلاصه دا شوه.چه د باران کوم مثال چه ئې ورکړې دې.اود زمکې تقسیم ئې کړې دې.دا دوو قسمونو ته شامل ده.یوه قابل انتفاع اوبله ناقابل انتفاع،اوبیا ئې قابل انتفاع اومحل انتفاع په دوو قسمونوکښې تقسیم کړې ده.یوهغه قسم دې.چه په هغې کښې کوم باران ورېږی.دهغې د فوائدو او ثمراتوته نه فائده اخستې شی.اوبل قسم هغه دې.چه بعینه هم دهغه اوبو نه فائده اخستې شی.لکه چه دا په دې خبره باندې تنبيه ده.چه دکوموخلقو دعلم نه فائده اخستې شی.هغه په دوه قسمه دی.یوقسم خلق هغه دی.چه دهغوی دعلم د فوائدو او ثمراتونه فائده اخستې شی.لکه علماء مجتهدین، اویوقسم هغه خلق دی.چه بعینه دهغوی دعلم نه فائده اخستې شی.لکه اصحاب حفظ روایت،څکه چه دوی بعینه علوم منتقل کوی.دعلومو فوائد اوثمرات نه منتقل کوی.(۲)والله أعلم.
دغه شان په مثال اوممثل له کښې تطبیق کیږی.اوهیڅ قسم اشکال باقی نه پاتې کیږی.

قوله: قَالَ أَبُوعَبْدِاللّٰهِ قَالَ إِسْحَاقُ:ابوعبدالله یعنی امام بخاری رحمه الله فرمائي.چه امام اسحاق بن راهویه رحمه الله فرمائیلی دی.

قوله: اسحاق بن راهویه رحمه الله: دا مشهور دفقة اوحدیث امام اسحقاق بن ابراهیم بن مخلد خظلی مروزې نزیل نیسابور دې.ابویعقوب ددوی کنیت دې.اودابن راهویه په نوم باندې مشهور دې.(۳)
کله چه ددوی نه تپوس اوشو.چه دوی ته ولې ابن راهویه وئیلی شی.نودوی اوفرمائیل.چه زما پلاردمکې معظمې په لارکښې پیدا شوې وو.دسفرملګرو ورته راهویه وئیل شروع کړو.ددوی پلاریه خپل دا لقب بدګنړلو.اوابن اسحاق رحمه الله ته په دې کښې څه بدیت نه ښکاریدل.(۴)

---

(۱)شرح الطیبی (۱۱۱/۱۳) کتاب الإیمان باب الإعتصام بالکتاب والسنة،الفصل الأول)_
(۲)حاشیة السندی علی الصحیح البخاری(۲۶/۱ و ۲۸)_
(۳)تهذیب الکمال(۳۷۳/۲) وفتح الباری (۱۷۷/۱)_
(۴)تهذیب الکمال(۳۷۹/۲)_

د راهويه رحمه الله تلفظ ((راهويه)) څنګه چه د ((اسامی)) په لفظ کښې د اهل عربيت او محدثينو اختلاف دې.اهل عربيت ددې آخرى جزء ((وَيْهِ)) لولى. يعنى ((بفتح الواو وسكون الهاء التحتانية وبعدها هاء مكسورة)) او((واو)) نه وړاندې حرف باندې فتحه وائى.يعنى ((راهَوَيه))[1]

حالانکه محدثين رحمهم الله ((راهُويه)) وائى.يعنى په ((هاء)) باندې ضمه وائى.اووددې نه پس په واو باندې سکون،ددې نه پس په ((ياء)) باندې فتحه، او په آخرکښې ((هاء)) باندې سکون وائى.[2]

په ۱۶۱ھ کښې ولادت شوې وو.[3]

دوى د فضل بن موسى سينانى،فضيل بن عياض،معتمربن سليمان، ابوخالد الاحمر، جريربن عبدالحميد،سفيان بن عيينه،ابومعاويه الضرير، محمدبن جعفرغندر،اسماعيل بن عليه،وكيع بن الجراح،نضربن شميل، يحيى بن سعيد القطان،عبدالرحمن بن مهدى، اوعبدالرزاق بن همام صنعانى رحمهم الله نه علاوه د نورو ډيروحضراتونه دحديث روايت کړې دې.

اوددوى نه دحديث روايت کونکوکښې،ددوى خپل شيخ،يحى بن آدم او بقية بن الوليد دى دغه شان ددوى اقران امام احمد،امام ابن معين،هم ددوى نه روايت کوى.ددوى نه علاوه امام بخارى،امام مسلم،امام ابوداود،امام نسائى،امام ترمذى،احمدبن سلمه،محمدبن نصرمروزى، جعفر فريابى، او ابوالعباس السراج رحمهم الله وغيره حضراتوددوى نه د حديث روايت کړې دې.[4]

دامام احمد رحمه الله نه چه کله دامام اسحاق بن راهويه رحمه الله په باره کښې تپوس اوشو.نو وې فرمائيل.((مثل إسحاق يسأل عنه؟إسحاق عندنا إمام))[5]

دغه شان دوى به فرمائيل.((لاأعرف لإسحاق فى الدنيا نظيرا))[6]

امام نسائى رحمه الله فرمائى.((ابن راهويه أحد الأئمة ثقة مأمون))[7]

---

[1]وسيبويه:بكسرالسين المهملة وسكون الياء المثناة من تحتها وفتح الباء الموحدة والواو وسكون الياء الثانية وبعدها هاء ساكنة .. هكذا يضبط أهل العربية هذا الإسم ونظائره مثل نفطويه عمرويه وغيرهما.... وفيات الأعيان لإبن خلكان (۴۶۵\۳) ترجمة سيبويه:ولكن ابن خلكان قد ضبط ..راهويه.. بسكون الهاء بعدالألف انظر وفيات الأعيان (۲۰۰\۱) وهويخالف ما ذكر من ضبط سيبويه ونظائره فتنبه)_

[2]تاج العروس للزبيدى(۳۰۵\۱) مادة ..سيب..)_

[3]سيرأعلام النبلاء (۳۵۹\۱۱)_

[4]دشيوخ اوتلامذو دپاره اوګورئ ((تهذيب الكمال (۳۷۳\۲و ۳۷۷) وسيرأعلام النبلاء(۳۵۹\۱۱و ۳۶۰)_

[5]تهذيب الكمال(۳۸۲\۲) وسير أعلام النبلاء(۳۷۲\۱۱)_

[6]المصادرالسابقة)_

[7]سيرأعلام النبلاء(۳۷۲\۱۱) وتهذيب الكمال(۳۸۳\۲)_

سعيد بن ذويب رحمه الله فرمائى: «ما أعلم على وجه الأرض مثل إسحاق»(۱)
ابن خزيمه رحمه الله فرمائى: «والله لوكان إسحاق فى التابعين لأقروا له بحفظه وعلمه وفقهه»(۲)
حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى: «أحد الأئمة الأعلام ثقة حجة»(۳)
دغه شان دوى فرمائى: «قد كان مع حفظه إماما فى التفسير، رأسا فى الفقه، من أئمة الإجتهاد»(۴)
ابن حبان فرمائى «وكان إسحاق من سادات زمانه فقها وعلما وحفظا ونظرا ممن صنف الكتب وفرع السنن وذب عنها وقمع من خالفها»(۵)
خلاصه دا چه دامام اسحاق بن راهويه په ثقاهت، عدالت اوحجيت باندې اتفاق دې.
خوامام ابوداود رحمه الله فرمائى: «إسحاق بن راهويه، تغير قبل أن يموت بخمسة أشهر سمعت منه فى تلك الأيام فرميت به»(۶)
حافظ ذهبى رحمه الله ددې ډيرسخت ترديد كړې دې. هغوى فرمائى: «هذه حكاية منكرة وفى الجملة فكل أحد يتعلل قبل موته غالبا ويمرض فيبقى أيام مرضه متغير القوة الحافظة ويموت إلى رحمة الله على تغيره ثم قبل موته يسير يختلط ذهنه ويتلاشى علمه فإذا قضى زال بالموت حفظه فكان ماذا؟ أفمثل هذا يلين عالم قط؟ كلا والله ولا سيما مثل هذا الجبل فى حفظه وإتقانه»(۷)
ددې نه پس هغوى دوه منكر حديثونه ذكركړې دى. په كوموكښې چه احتمال شته. چه نكارت دامام اسحاق بن راهويه رحمه الله په وجه نه وى. بلكه دبل يو راوى په وجه وى.(۸) اوكه د امام اسحاق بن راهويه رحمه الله په وجه نكارت تسليم كړې شى. نوبيا هم دهغوى ثقاهت، حفظ اواتقان ته څه نقصان نه رسوى. ددې وجې حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى: «ومع حال إسحاق وبراعته فى الحفظ ويمكن أنه لكونه كان لايحدث إلا من حفظه جرى عليه الوهم فى حديثين من سبعين ألف حديث، فلو أخطأ منها فى ثلاثين حديثا لما حط ذلك رتبته عن الإحتجاج به أبدا، بل كون إسحاق تتبع حديثه، فلم يوجد له خطأ قط سوى حديثين يدل على أنه أحفظ أهل زمانه»(۹)

---

(۱) المصادر السابقة)_
(۲) المصادر السابقة)-
(۳) ميزان الإعتدال(۱\۱۸۲و ۱۸۳)_
(۴) سير أعلام النبلاء(۱۱\۳۷۵)_
(۵) الثقات لإبن حبان(۸\۱۱۶)_
(۶) ميزان الإعتدال(۱\۱۸۳)_
(۷) سير أعلام النبلاء(۱۱\۳۷۷و ۳۷۸)_
(۸) سير أعلام النبلاء(۱۱\۳۷۸و ۳۷۹)_
(۹) سير أعلام النبلاء(۱۱\۳۷۹)_

دامام اسحاق بن راهویه رحمه الله وفات په ۲۳۸هـ کښې شوې وو.[1] «رحمه الله رحمة واسعة»

قوله كَانَ مِنْهَا طَائِفَةٌ قَيَّلَتِ الْمَاءَ: يعنى امام اسحاق بن راهويه رحمه الله د «قبلت» په خانې «قيلت» روايت کړې دې.

ابن بطال، اصيلى، اوقرطبى رحمهم الله فرمائى چه دا تصحيف دې.صحيح روايت «قبلت» دې.[2]

چونکه نورو عالمانو رحمهم الله د «قيلت» روايت هم صحيح کړې دې. او توجيه ئې کړې ده.چه ددې معنى «شربت» ده.ځکه چه «قيل» «شرب نصف النهار» وائى.ونيلى شى.«قيلت الإبل، أى شربت فى القائلة»[3]

خوامام قرطبى رحمه الله په دې باندې اعتراض کړې دې.چه دلته خود مطلق شرب معنى صحيح کيدې شى.خود «نصف النهار» په قيد سره دمقيد کولوڅه معنى ده؟[4]

خوددې جواب دا ورکولې شى.چه د «قيل» معنى اګرچه «شرب نصف النهار» سره مختص ده.خومجازاً که دمطلق شرب دپاره استعمال شى.په دې کښې څه حرج نشته.[5] لکه څنګه چه د «مشفر» لفظ په اصل کښې د اوښ د شونډې دپاره استعماليږى.خومجازاً دانسان د شونډې دپاره هم استعماليږى.[6]

ابن دريد رحمه الله فرمائى.چه دلته د «قيلت» معنى صحيح ده.ځکه چه کله په يوځائې کښې اوبه جمع شى.نو وئيلى شى.«قيل الماء فى المكان المنخفض»[7]

خوعلامه قرطبى رحمه الله ددې ترديد کړې دې.اوفرمائيلى ئې دى.چه په دې صورت کښې به د تمثيل معنى فاسده شى.ځکه چه «اجتماع الماء» چه په کومه زمکه کښې وى.هغه د دويمې دلې مثال دې.حالانکه دلته کلام د اولنى قسم سره متعلق دې.چه اوبه جذب کړى.اوګياه راوتوکوى.[8]

علامه قطب الدين اوعلامه کرمانى رحمهما الله فرمائى.چه دامام اسحاق بن راهويه رحمه الله

---

[1] تهذيب الكمال(۲|۳۸۸)_
[2] شرح صحيح البخارى لابن بطال(۱|۱۶٤) وفتح البارى(۱|۱۷۷)_
[3] تاج العروس(۸|۹۲) وفتح البارى(۱|۱۷۷)_
[4] فتح البارى(۱|۱۷۷)_
[5] فتح البارى(۱|۱۷۷)_
[6] تاج العروس(۱۳|۳۰۸)_
[7] فتح البارى(۱|۱۷۷)_
[8] المصدر السابق)_

روایت دلته د ((قیلت)) او ((قبلت)) اختلاف سره متعلق نه دې.بلکه مقصود دا دې.چه نورو راویانو ((وکان منها نقیة قبلت الماء)) نقل کړې دې.حالانکه امام اسحاق رحمه الله د ((نقیة)) په ځائې د ((طائفة)) لفظ نقل کړې دې.(۱)

علامه کرمانی رحمه الله فرمائی.چه په بعضې نسخوکښې دلته د ((قال إسحاق)) په ځائې ((عن أبي أسامة)) زیادت هم شته.دصغانی په نسخ کښې داسې ده.(۲) نوګویا چه مطلب به دا شی.چه محمدبن العلاء شیخ بخاری رحمه الله د خپل استاذ ابواسامه حمادبن اسامه نه ((وکان منها نقیة قبلت الماء)) نقل کړې دې.حالانکه اسحاق بن راهویه رحمه الله شیخ دامام بخاری رحمه الله هم دخپل شیخ ابواسامه حمادبن سلمه نه ((وکان منها طائفة قبلت الماء)) نقل کړې دې.(۳) ((والله أعلم))

قوله: قَاعٌ يَعْلُوهُ الْمَاءُ: ((قاع)) هغه زمکې ته وائی.چه اوبه پرې اوخیژی.ایساریږی نه.

امام بخاری رحمه الله په دې سره دوو خبروته اشاره کول غواړی.یوه دا چه حدیث شریف کښې دقیعان کوم لفظ راغلې دې.هغه جمع دې.دهغې مفرد ((قاع)) دې.

امام بخاری رحمه الله د ((قاع)) تفسیربیانول غواړی.چه دا هغه زمکه ده.په کومه باندې چه اوبه پورته ورخیژی او تیریږی.(۴)

قوله: وَالصَّفْصَفُ الْمُسْتَوِي مِنَ الْأَرْضِ: ((صفصف)) هموارې زمکې ته وائی.

امام بخاری رحمه الله چه په حدیث کښې کوم د ((قیعان)) لفظ تشریح اوکړه.نوسمدستی دهغوی ذهن دقرآن پاك آیت ﴿فَيَذَرُهَا قَاعًا صَفْصَفًا﴾ طرف ته منتقل شو.اوددوی عادت دا دې.چه کله د حدیث شریف تشریح کوی.نو ورسره ورسره د قرآن کریم دالفاظ تشریح هم کوی.ددې وجې نې د ((قاع)) دتفسیر سره سره ((اسطرداً)) د ((صفصف)) تفسیرهم اوکړو.(۵)

۲۱=((بَاب رَفْعِ الْعِلْمِ وَظُهُورِ الْجَهْلِ))

د مخکنی باب سره ربط اومناسبت: ددې باب نه په مخکنی باب کښې دعالم اومتعلم د فضیلت ذکرووه په کوم کښې چه دتحصیل علم فضیلت اوبیا دعلم فضیلت ته اشاره وه.اوپه دې باب کښې د علم د پورته کیدو ذکردې.کوم چه جهل لره مستلزم دې.په دې باب کښې

(۱) عمدة القاری (۲/۸۰)_
(۲) فتح الباری (۱/۱۷۷)_
(۳) شرح کرمانی (۲/۵۸)_
(۴) عمدة القاری (۲/۸۱) وفتح الباری (۱/۱۷۷)_
(۵) عمدة القاری (۲/۸۱)_

تحذير او تنبيه سره دجهل مذمت ذكردي.«وبالضد تتبين الأشياء»[1]

د ترجمة الباب مقصد حافظ ابن حجر فرمائي چه دامام بخارى رحمه الله مقصد دعلم زده كولو ترغيب وركول دى.ځكه چه علم به په هغه وخت كښې پورته كيږى.چه عالمان رحمهم الله ختم شى.اوچه ترڅو پورې عالمان باقى وى.علم به باقى وى.اودعلم پورته كيدل دقيامت دعلاماتوځنې ده.[2] نوسړى لره پكار دى.چه ددې نه ځان اوساتى.ځكه چه قيامت به په داسې وخت كښې راځى.چه په دنيا كښې به دالله تعالى ذكرپاتې نه وى اوالله تعالى به دخپلو بندګانونه خفه وى.

حضرت شيخ الهند رحمه الله فرمائى.چه دمؤلف غرض تعليم اوتبليغ دې.ځكه چه دعلم پورته كيدل اودجهل ظهورد قيامت د علاماتوځنې دى.لكه څنګه چه په باب كښې ذكر شوو دواړو احاديثوكښې تصريح موجود ده.اود اشراط الساعة انسداد اودهغې نه پرهيزكول ضرورى دى.نود علم پورته كيدواوجهل انسداد هم په دې صورت كښې كيدې شى.چه په تعليم او تبيلغ كښې كوشش اوكړې شى.ځكه چه دظهورجهل به هم دا صورت وى.چه عالمان ختم شى.اوجاهلان باقى پاتې وى.«كماورد فى الحديث» اوددې تدارك دعلم داشاعت نه بغيرنشى كيدې[3]

قوله: وَقَالَ رَبِيعَةُ لَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ عِنْدَهُ شَيْءٌ مِنَ الْعِلْمِ أَنْ يُضَيِّعَ نَفْسَهُ: امام ربيع رائى رحمه الله فرمائى.ديوداسې كس دپاره چه هغه سره دعلم هيڅ څه حصه نه وى دا صحيح نه دى.چه خپل ځان ضائع كړى.

ربيعه رائى: دوى د مدينې منورې مفتى،اودخپلې زمانې عالم.امام .ربيعه بن ابى عبدالرحمن فروخ قرشى تميمى مدنى رحمه الله دى.چه د ربيعة الرائى په نوم باندې مشهور دى.[4]

دوى دحضرت انس،حضرت سائب بن يزيد، رضي الله عنهما نه علاوه دسعيدبن المسيب.حارث بن بلال بن الحارث.يزيدمولى خنظله بن قيس زرقى، عطاء بن يسار.قاسم بن محمد .سليمان بن يسار.سالم بن عبدالله. عبدالرحمن بن الاعرج.مكحول شامى.عبدالله بن دينار رحمهم الله وغيره نه د حديثو روايت كوى.

ددوى نه يحى بن سعيدانصارى.سليمان تميمى.سهيل بن ابى صالح، اسماعيل بن اميه.اوزاعى.شعبه.سفيان ثورى.حمادبن سلمه .فليح بن سليمان. ليث بن سعد .مسعربن كدام.عبدالله بن المبارك اوسفيان بن عيينه رحمهم الله وغيره حضرات روايت كوى.

امام مالك رحمه الله ددوى په خصوصى شاګردانوكښې وو.[5]

---

[1] عمدة القارى(۲/۸۱)_

[2] المصادرالسابقة)_

[3] الأبواب والتراجم ازحضرت شيخ الهند (۴۹و ۵۰)_

[4] تهذيب الكمال(۹/۱۲۳) وسيرأعلام النبلاء(۶/۸۹)_

[5] دشيوخ اوتلامذو دپاره اوګورئ ((تهذيب الكمال(۹/۱۲۴و ۱۲۵)وسيرأعلام النبلاء(۶/۸۹و۹۰)

امام احمد ،امام عجلی، ابوحاتم، اوامام نسائی رحمهم الله فرمائی.«ثقة» (١)
یعقوب بن شیبه رحمه الله فرمائی.«ثقة ثبت أحد مفتي المدينة» (٢)
سوارین عبدالله عنبری رحمه الله فرمائی.«ما رأيت أحداً أعلم من ربيعة الرأي قلت ولا الحسن وابن سيرين، قال ولا الحسن وابن سيرين» (٣)
ابن سعد رحمه الله فرمائی.«وكان ثقة كثير الحديث وكانوا يتقونه لموضع الرأي» (٤)
حافظ خطیب بغدادی رحمه الله فرمائی.«كان فقيهاً عالماً حافظاً للفقه والحديث»(٥)
حافظ ذهبی رحمه الله نقل کړی دی.چه حافظ ابن الصلاح رحمه الله فرمائیلی دی«إنه تغير في الآخر» (٦)
دغه شان دوی نقل کړی دی.چه ابوحاتم بن حبان رحمه الله دوی لره په «ذيل كتاب الضعفاء» کښې ذکرکړی دی.(٧)
حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی.چه په دوی کښې هیڅ قسم جرح عالمانونه ده قبوله کړې.بلکه ددې په خلاف ټولوعالمانو رحمهم الله د دوی په روایاتو استدلال او احتجاج کړې دې.(٨)
ترکومې پورې چه دابن سعد رحمه الله دقول تعلق دې.چه «كانوا يتقونه لموضع الرأي»نودا قابل قبول نه ده.ځکه چه په کومه رائې سره هغه مطعون کولې شی.هغه،،فقه،، ده.دکومې په باره کښې چه امام مالک رحمه الله فرمائیلی دی.«ذهبت حلاوة الفقه منذ مات ربيعة بن أبي عبد الرحمن»(٩)
دغه شان عبدالعزیزبن ابی سلمه رحمه الله فرمائی.«يا أهل العراق تقولون: ربيعة الرأي والله ما رأيت أحداً أحفظ لسنة منه»(١٠)
تنبیه: مؤرخینودامام ربیعه رحمه الله په باره کښې یوه خوندوره واقعه لیکلې ده.چه ددوی پلار عبدالرحمن بن فروخ هغه وخت دجهاد دپاره تلې وو.کوم وخت کښې چه دوی دمور په خیټه کښې وو.کله چه دوی تلل.نودخپلې بی بی سره ئې دیرش زره اشرفۍ پریخودې وې. اوویش

---

١)تهذيب الكمال(١٢٥\٩) وسير أعلام النبلاء(٩١\٦)_
٢)المصدر السابق)_
٣)تهذيب الكمال(١٢٩\٩) وسير أعلام النبلاء(٩١\٦)_
٤)تهذيب الكمال(١٣٠\٩)_
٥)تاريخ بغداد(٤٢١\٨)_
٦)ميزان الإعتدال(٤٤\٢)_
٧)المصدر السابق)_
٨)ميزان الإعتدال(٤٤\٢)_
٩)تهذيب الكمال(١٣٠\٩)_
١٠)تهذيب الكمال(١٢٩\٩)-

کاله پس دوی دغازی په حیثیت واپس راغلو.نوپه خپل کورکښې ئې داوویشتوکالو یوخوان اولیدو.په غصه شو.اوخپل خوی ته هم غصه شو.چه دا کس زما کور ته ننوځی. تردې چه د کاوندخلق راجمع شول.امام مالک رحمه الله ته چه خبر اوشو . نوهغه هم خان سره مشائخ اوتلامذه راوستل. او دخپل استاد مدد ته راوریسدلو.په دې دوران کښې ددوی بی بی دې اوپیژندل. اوپه دې طریقه صلح اوشوه.

ابوعبدالرحمن بن فروخ دخپلې بی بی نه هغه اوویش زره درهم طلب کړې.کومې چه ئې ورته ورکړې وې.هغوی ورته اووئیل.هغه پیسې محفوظ دی.تاسو مسجد نبوی ته لاړ شئ. اومونځ اوکړئ.هغوی چه جماته لاړو.نومونځ ئې اوکړو.اودمانخه نه پس ئې ډیره لویه حلقه اولیده.چه دهغې استاذ ربیعه وو.هغوی سربنکته کړې وو.اوناست وو.دوی دخلقونه تپوس اوکړو.دا څوك دې؟خلقو ورته اووئیل.دا ربیعه بن ابی عبدالرحمن دې.دوی ډیرخوشحاله شو. اوچه واپس کورته راغلو.نوخپلې بی بی ته ئې دخپلې خوشحالئ اظهار اوکړو. د دوی بی بی ترې تپوس اوکړه.چه اوس ښائې.ستاسو هغه دیرش زره روپئ زیاتې خوښې دی.که دخپل څوی دا مرتبه،دوی ورته اووئیل.چه زمادا درجه زیاته خوښه ده.بی بی ورته اووئیل.ما هغه ټول مال دخپل ځوی دعلم په خرچ کولوباندې خرچ کړې دې.دوی ورته اووئیل.چه دا خبره ده.نوتا مال نه دې ضائع کړې.([1])

خوحافظ ذهبی رحمه الله دا قصه په څو وجوهاتوسره موضوع اودځان نه جوړه شوې ګرځولې ده.([2]) «والله أعلم»

دامام ربیعة الرأی وفات په ۱۳۶ھ کښې شوې وو.«رحمه الله تعالی رحمة واسعة»

دامام ربیعة الرای د ذکرشوی اثر تخریج: دامام ربیعة الرای دا اثرامام بخاری رحمه الله پخپله په تاریخ کبیر([3]) امام بیهقی په «المدخل» کښې([4])اوخطیب بغدادی په «الجامع لأخلاق الراوی وآداب السامع»کښې موصولاً تخریج کړې دې. ([5])

د ذکرشوی اثرمطلب اود ترجمة الباب سره مناسبت: علامه ابن بطال رحمه الله فرمائی.چه ددې اثر مطلب دا دې.که په یوکس کښې دعلم قابلیت،اودهغې دفهم اواستعداد وی.نودهغه دپاره دعلم طلب اوپه علم کښې مشغوله کیدل دنورو په مقابله کښې زیات ضروری دی.ده دپاره دعلم په طلب کښې زیات کوشش پکاردې.که هغه دعلم په طلب کښې کوشش نه کوی. نوخپل ځان به تاوانی کړی.([6])

---

[1])تاریخ بغداد(۴۲۱\۴) وتهذیب الکمال(۱۲۶\۹و ۱۲۷)_
[2])سیرأعلام النبلاء(۹۴\۶و ۹۵)_
[3])التاریخ الکبیر(۲۸۷\۳) رقم ۹۷۶)-
[4])تغلیق التعلیق (۲۸۷\۲) رقم ۹۷۶)_
[5])الجامع لأخلاق الراوی وآداب السامع (ص.۱۷۱) باب ذکرأخلاق الراوی ودأبه وما ینبغی له إستعماله مع أتباعه وأصحابه مبلغ السن الذی یستحسن التحدیث معه رقم ۷۳۵)_
[6])شرح صحیح البخاری لابن بطال(۱۶۵\۱)_

ددې تشريح د ترجمة الباب سره دې طريقه باندې انطباق دی.چه که دا کس ددې باوجود چه باصلاحيته دې.اواستعداد په کښې شته.بيا هم دعلم طلب نه کوی.نودا به رفع علم سبب شی.کوم چه د اشراط ساعت په علاماتو کښې ده.(١)

علامه کرمانی رحمه الله فرمانی.چه دامام بخاری رحمه الله ددې اثرمطلب د علم خورول اودتبليغ ترغيب دې.که عالم علم نه خوروی.اوهم په دغه حالت کښې مړ شو.نود رفع علم اوظهور جهل موجب به شی.(٢)

علامه تيمی رحمه الله فرمانی.چه ددې اثرمطلب دا دې.عالم دپاره خپل تشهيرپکار دې.دې دپاره چه خلق راشی.اودده نه استفاده اوکړې شی.ترڅو پورې چه خلقو ته علم نه وی.چه فلانې دشريعت داحکاموعالم دې.نوهغوی به دهغه د علم نه استفاده څنګه اوکړی؟په داسې صورت کښې چونکه افاده او استفاده نشی کيدې.نوګويا چه دې خپل ځان ضائع کوی.اوکله چه افاده اواستفاده نه وی.نورفع دعلم اوظهوردجهل به کيږی.(٣)

بعضې عالمانو رحمهم الله فرمائيلی دی.چه دعالمانودشان سره نه بنائی.چه دوی دنيادارو ته خی راخی.دوی لره پکاردی.چه دخپل علم تعظيم اوتوقير اوکړی.اوخپل ځان ضائع اوسپک نکړی.(٤)

دا معنی اګرچه فی نفسه صحيح بلکه ډيره ښه ده.خوپه ظاهره ددې د ترجمة الباب سره مناسبت نشته.(٥) البته علامه عينی رحمه الله ددې دمناسبت توجيه دا کړې ده.چه کله دنيادارو سره دده تګ راتګ زيات وی. نو د عالمانو رحمهم الله علمی وقاراوعزت به ختميږی.اونتيجه به ئې دا راوخی.چه د ده اشتغال بالعلم به په مزه مزه کميږی.بلکه بيخی به ختم شی.کوم چه به د رفع علم اوظهورجهل سبب اوګرخی.(٦)

[٨٠\١٨]حَدَّثَنَا عِمْرَانُ بْنُ مَيْسَرَةَ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ عَنْ أَبِي التَّيَّاحِ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّ مِنْ أَشْرَاطِ السَّاعَةِ أَنْ يُرْفَعَ الْعِلْمُ وَيَثْبُتَ الْجَهْلُ وَيُشْرَبَ الْخَمْرُ وَيَظْهَرَ الزِّنَا

رجال الحديث

① عمران بن مسيرة: دا ابوالحسن عمران بن ميسرة منقری بصری ادمی دې.(٧)

---

(١)عمدة القاری(٨١\٢) وفتح الباری(١٧٨\١)_

(٢)شرح الکرمانی(٥٩\٢)_

(٣)شرح الکرمانی(٥٩\٢)_

(٤)عمدة القاری(٨١\٢) وفتح الباری(١٧٨\١)_

(٥)فتح الباری(١٧٨\١)_

(٦)عمدة القاری(٨١\٢)_

(٧)تهذيب الکمال(٣٦٣\٢٢)_

دوی دعبدالوارث بن سعید ،محمدبن فضیل،معتمربن سلیمان،یحیی بن زکریاابی زائده، یحیی بن یمان،حفص بن غیاث،ابوخالدبن الاحمر، ابو معاویه الضریراوعبادبن العوام ﷭ وغیره نه روایت کوی.

اود دوی نه روایت کونکوکښې امام بخاری،امام ابوداود،امام ابوزرعه ، امام ابوحاتم رازی،امام ابوخلیفه ﷭ وغیره دی.(۱)

امام دارقطنی ﷫ ددوی توثیق کړې دی.(۲)

ابن حبان ﷫ دوی لره په کتاب الثقات کښې ذکرکړې دی.(۳)

حافظ ابن حجر ﷫ فرمائی.((ثقة))(۴)

په ۲۲۳ھ کښې وفات شوی وو.(۵) رحمه الله تعالی رحمةً واسعةً.

② **عبدالوارث:** دا عبدالوارث بن سعیدبن ذکوان تمیمی بصری ﷫ دې.ددوی حالات مخکښې د ((باب قول النبی ﷺ اللهم علمه الکتاب)) لاندې تیرشوی وو.

③ **ابوالتیاح:** دا ابوالتیاح یزیدبن حمیدضبعی بصری ﷫ دې.ددوی حالات هم په کتاب العلم کښې د((باب ماکان النبی ﷺ یتخولهم بالموعظة والعلم کی لاینفروا))لاندې تیرشوی وو.

④ **حضرت انس بن مالك ﷜:** د دوی حالات په ((کتاب الإیمان باب من الإیمان أن یحب لأخیه مایحب لنفسه)) لاندې تیرشوی دی.(۶)

قوله: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّ مِنْ أَشْرَاطِ السَّاعَةِ أَنْ يُرْفَعَ الْعِلْمُ وَيَثْبُتَ الْجَهْلُ وَيُشْرَبَ الْخَمْرُ وَيَظْهَرَ الزِّنَا: رسول الله ﷺ فرمائیلی دی.چه دقیامت په علاماتوکښې دا علامه ده.چه علم به پورته کړې شی.اوجهل به ښکاره شی. او شراب به څکلی شی.اوزنا به عامه شی.

قوله: أَنْ يُرْفَعَ الْعِلْمُ: دا د((ان)) اسم دې.ځکه منصوب دې.

په دې روایت کښې ((یرفع العلم)) دې.اوپه مخکښې روایت کښې ((یقل العلم)) راغی.دتطبیق دپاره خوبه یا دا وئیلی شی.چه په اول کښې به په علم کښې قلت پیدا شی.اوبیا په آخر کښې به بیخی ختم شی.لکه چه په راروان حدیث کښې د ابتدائی حالت بیان وو.اوپه دې

---

(۱) دشیوخ اوتلامذو دپاره اوګورئ(تهذیب الکمال(۳۶۳/۱۲)_

(۲) تهذیب التهذیب(۱۴۲/۸)_

(۳) الثقات لابن حبان(۴۹۸/۸)_

(۴) تقریب التهذیب(ص.۴۳۰) رقم (۵۱۷۴)_

(۵) کشف الباری(۴/۱۲)_

(۶) کشف الباری(۴/۱۲)_

حديث كښې د انتهائي حالت بيان دې.يا به داسې ونيلې شي.چه په اولني حديث كښې چه د «قلت» كوم ذكر دې.دهغې نه عدم مراد دې.نو په دواړواحاديثو كښې څه تعرض نشته.

دعلم دپورته كيدوصورت دعلم دپورته كيدوصورت دعبدالله بن عمروبن العاص رضي الله عنهما په حديث كښې وارد شوې دې.«**قال سمعت رسول الله ﷺ يقول:إن الله لايقبض العلم انتزاعاً ينتزعه من العباد،ولكن يقبض العلم بقبض العلماء حتى إذا لم يبق عالماً اتخذ الناس رؤساً جهالاً فسئلوا فأفتوا بغير علم فضلوا وأضلوا**»(١)

ددې نه معلومه شوه.چه دعلم پورته كيدوصورت به دا وى.چه عالمان به وفات كيږى.او دهغوى په ځائې به دهغوى د علم حاملين نه وى.نو دعلماؤ دوفات سره به علم هم ختميږى.

خود بعضې رواياتونه معلوميږى.چه علم به براه راست د سينونه پورته شى.قران پاك به د سينونه اوخى.

ابن ابى شيبه رحمه الله په «مصنف» كښې د حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه نه اثرنقل كړې دې.«**أول ما تفقدون من دينكم الأمانة وآخرها تفقدون منه الصلاة وسيصلى قوم ولا دين لهم،وإن هذا القرآن الذى بين أظهركم كأنه قد نزع منكم قال قلت: ياعبدالله كيف وقد أثبته الله فى قلوبنا؟ قال يسرى عليه فى ليلة فترفع المصاحف وينزع مافى القلوب ثم تلا ﴿وَلَئِن شِئْنَا لَنَذْهَبَنَّ بِالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ﴾ إلى آخر الآية**»(٢)

هم دا روايت امام طبرانى رحمه الله هم نقل كړې دې.دهغې الفاظ دا دى.«**ولينزعن القرآن من بين أظهركم قال يا أبا عبدالرحمن ألسنا نقرأ القرآن وقد أثبتناه فى مصاحفنا قال يسرى على القرآن ليلاً فيذهب من،أجواف الرجال فلايبقى فى الأرض منه شئ**»(٣)

ابن ماجه دحضرت حذيفه رضي الله عنه نه حديث نقل كړى دى.«**قال رسول الله ﷺ يدرس الإسلام كما يدرس وشى الثوب حتى لايدرى ما صيام ولا صلاة ولانسك،ولاصدقة وليسرى على كتاب الله عزوجل فى ليلة فلايبقى فى الأرض منه الحديث**»(٤)

---

(١)الحديث أخرجه البخارى فى صحيحه (٢٠/١١) كتاب العلم باب كيف يقبض العلم رقم ١٠٠) وفى (١٠٨٦/٢) كتاب الإعتصام بالكتاب والسنة باب ما يذكرمن ذم الرأى وتكلف القياس رقم ٧٣٠٧) وأخرجه مسلم فى صحيحه فى كتاب العلم باب رفع العلم وقبضه وظهورالجهل والفتن فى آخرالزمان رقم ٦٧٩٦و ٦٧٩٩) وأخرجه النسائى فى السنن الكبرى (٤٥٦/٣) كتب العلم باب كيف يرفع العلم رقم (٥٩٠٧و ٥٩٠٨) وأخرجه الترمذى فى جامعه فى كتاب العلم باب ما جاء فى ذهاب العلم رقم ٢٦٥٢) وأخرجه ابن ماجه فى كتاب السنة (المقدمة) باب إجتناب الرأى والقياس رقم (٥٢)_

(٢)المصنف لابن أبى شيبة (٥٠٥/٧) كتاب الفتن بابٌ ما ذكر فى فتنة الدجال رقم ٣٧٥٧٤)_

(٣)قال الهيثمى رحمه الله رواه الطبرانى ورجاله رجال الصحيح غيرشداد بن معقل،وهوثقة مجمع الزوائد (٣٢٩/٧و ٣٣٠) كتاب الفتن باب ثان فى أمارات الساعة)_

(٤)السنن لابن ماجه كتاب الفتن باب أشراط الساعة رقم ٤٠٤٩)_

په دې دواړه قسمه رواياتوکښې که دترجيح لار اختيارکړې شي.نوداسې به ونيلې شي.چه دصحيحينوروايت ته ترجيح حاصله ده
ياکه دواړه قسمه رواياتوکښې تطبيق اوکړې شي.نودواړه صورتونه به راپيښيږي.چه اول به عالمان وفات شي.اودهغوی د علومو حاملين به پاتې نشي.نودهغوی علم به ختم شي.اوبيا به په آخركښې د اجواف رجال او اوراقو نه هم پورته کړې شي.«والعلم عندالله تعالى» دتطبيق دا صورت راجح دې په دې کښې دځه قسم حديث ترك ته ضرورت نه پيښيږي.

قوله وَيَثْبُتَ الْجَهْلُ: په بعضې رواياتوکښې د «يثبت» په ځانې«يبث» راغلې دې.(١)
يعنی جهل به خورشي.

دغه شان په يوروايت کښې «ينبت» راغلی دی.(٢) يعنی «بالنون بدل المثلثة من النبات»

ابن رجب رحمه الله «ينث» (٣)هم نقل کړې دې.ددې معنی هم خورول اواشاعت دې.خوحافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی.چه دا روايت په صحيحنوکښې په يوکښې هم نشته.(٤)
د ثبوت جهل نه خو يا مراد دا دی.چه عالمان به ختم شي.اودهغوی نائبين اودهغوی دعلومو حاملين به پاتې نشي.نوجهل به خور شي.يا دا مطلب دې.چه دښځو پيدائش به زيات شي.ځکه چه په ښځو کښې جهل زيات وی.

قوله وَيُشْرَبَ الْخَمْرُ وَيَظْهَرَ الزِّنَا: اوشراب به څکلی شي.اوزنا به زياته شي.دلته سوال پيدا کيږي.چه د شرابو څکل د قيامت دعلاماتونه څنګه شمارلې شي.حالانکه نفس شرب خو په هره زمانه کښې موجود دې.په خپله نبی صلی الله عليه وسلم په بعضې کسانوباندې په دې کښې حدجاری کړې وو.
ددې يوجواب دا دې.چه دقيامت په علاماتوکښې مطلق شرب مراد نه دې.بلکه د شرب عموم او کثرت مراد دې.(٥)
يوجواب دا ورکړې شوی دې.چه دلته صرف شرب خمرد قيامت نښه نه ده ګرځولې شوې.بلکه شرب خمراوشيوع زنا وغيره مجموعه د قيامت نښه ګرځولې شوې ده.(٦)
د«يشرب الخمر»نه کثرت شرب مراد اخستل ددې وجې دی.چه د بخاری په يوروايت کښې

---

(١) كما فى بعض النسخ من صحيح مسلم حكاها النووى فى شرحه لمسلم (٣٤٠١٢) كتاب العلم باب رفع العلم وقبضه)
(٢)شرح الكرمانى(٦٠١٢) وفتح البارى(١٧٨١١)_
(٣)فتح البارى(١٧٨١١)_
(٤)المصدرالسابق)_
(٥)شرح كرمانى(٦٠١٢)_
(٦)المصدرالسابق)_

دى.«ويكثرشرب الخمر» (١)دغه شان د«يظهرالزنا» نه هم مطلق ظهورمراد نه دې.بلكه شيوع مراد ده.لكه څنګه چه دمسلم په روايت كښې «يفشو» لفظ راغلې دې.(٢)

علامه عينى رحمه الله اګرچه ددې نه انكاركړې دې.چه مطلق په مقيد باندې حمل كړې شى.(٣) خوحقيقت دا دې.چه دلته مطلق په مقيد باندې محمول دې.څكه چه سياق په دې خبره دلالت كوى.چه نبى ﷺ د داسې څيزونو خبروركول غوارى.چه هغه د وړاندې نه معهود نه وو. بنكاره خبره ده.چه د نبى ﷺ په زمانه كښې نفس شرب خمر اونفس زنا موجود وه.دنوى څيزخبر وركول اود قيامت دعلاماتونه ګرځيدوصلاحيت خوپه هغه صورت كښې وى.چه په دغه شرب خمراوزنا كښې يوه نوې خبره پيدا شى.اوهغه نوې كارددې كثرت اوشيوع ده.(٤)

«والله أعلم»

[٨]حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ قَالَ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ شُعْبَةَ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ (٥)قَالَ لَأُحَدِّثَنَّكُمْ حَدِيثًا لَا يُحَدِّثُكُمْ أَحَدٌ بَعْدِي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ مِنْ أَشْرَاطِ السَّاعَةِ أَنْ يَقِلَّ الْعِلْمُ وَيَظْهَرَ الْجَهْلُ وَيَظْهَرَ الزِّنَا وَتَكْثُرَ النِّسَاءُ وَيَقِلَّ الرِّجَالُ حَتَّى يَكُونَ لِخَمْسِينَ امْرَأَةً الْقَيِّمُ الْوَاحِدُ [٤٩٣٣و٥٥٢٥و٦٤٢٣]

رجال الحديث

① مسدد:دا مسدد بن مسرهد اسدى رحمه الله دې.ددوى حالات كتاب الايمان كښې د«باب من الإيمان أيحب لأخيه مايحب لنفسه» لاندې تيرشوى دى.(٦)

② يحى:دا يحى بن سعيد القطان رحمه الله دې.ددوى حالات هم په پورتنى باب كښې تير شوى دى.

③ شعبه:دا امام شعبه بن الحجاج رحمه الله دې.د دوى حالات د«كتاب الإيمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده» لاندې تيرشوى دى.(٧)

④ قتادة: دا امام قتاده بن دعامه سدوسى رحمه الله دې.ددوى حالات هم په «كتاب الإيمان باب من الإيمان أن يحب لأخيه مايحب لنفسه» لاندې تيرشوى دى.(٨)

---

(١)صحيح البخارى(٧٨٧\٢) كتاب النكاح باب يقل الرجال ويكثرالنساء رقم (٥٢٣١)_

(٢)صحيح مسلم كتاب العلم باب رفع العلم وقبضه رقم (٦٧٨٦)_

(٣)عمدة القارى(٨٢\٢)_

(٤)شرح القسطلانى(١٨١\١)_

(٥)قوله: عن أنس رضي الله عنه هذا الحديث هوالذى قبله وقد سبق تخريجه سابقاً)_

(٦)كشف البارى(٢\٢)_

(٧)كشف البارى(٦٧٨\١)_

(٨)كشف البارى(٣\٢)_

⑤ **انس رضي الله عنه:** داحضرت انس بن مالك رضي الله عنه دي.ددوى حالات هم د ذكرشوى باب لاندي تيرشوى دي.

قوله لَأُحَدِّثَنَّكُمْ حَدِيثًا لَا يُحَدِّثُكُمْ أَحَدٌ بَعْدِي: زه تاسوته داسې حديث اوروم.چه زمانه پس به درته بل څوك هغه شان حديث واونه روى.

بعضې عالمان رحمهم الله فرمائى.چه حضرت انس رضي الله عنه چونكه ددېرعمرخاوند شوې وو. دهغوى په ژوندكښې په صحابو رضي الله عنهم كښې بل څوك باقى نه وو.ځكه هغوى اوفرمائيل.چه زمانه پس به دا حديث تاسوته بل څوك واونه روى.[1]

خوپه دې باندې اشكال كيږى.چه په صحابه كرامو رضي الله عنهم كښې دټولونه په آخركښې حضرت ابوالطفيل عامربن واثله دوسى رضي الله عنه دې.ددوى وفات دصحيح قول مطابق په ۱۱۰ھ كښې شوې وو.[2]

علامه كرمانى رحمه الله فرمائى.عين ممكن ده.چه نبى ﷺ دوى ته خودلې وى.چه په ټولوكښې په آخركښې به ته دا حديث اوروې.ستانه پس به بل څوك ددې روايت نه كوى.[3]

دا هم ممكن ده.چه دحضرت انس رضي الله عنه په ګمان كښې دا حديث دهغوى نه سوا بل چادنبى ﷺ نه نه دې اوريدلې.ددې وجې هغوى دخپل ګمان مطابق اوونيل.چه «لايحدثكم أحدبعدى»[4]

يواحتمال دا هم دې.چه دا خطاب اهل بصرة سره خاص وو.ځكه چه حضرت انس رضي الله عنه په بصره كښې اوسيدل.هلته دوى په ۹۳ھ كښې وفات شوى وو.[5]

په هغه وخت كښې په صحابو رضي الله عنهم كښې داسې صحابى رضي الله عنه نه وو.چه هغه په مروياتوكښې دا حديث وو.نومطلب دا شو.چه زما نه پس به په بصره كښې دا حديث تاسو ته څوك بيان نكړى.[6]

ابن بطال رحمه الله فرمائى.چه حضرت انس رضي الله عنه دا په هغه زمانه كښې بيان كړې وو.په كومه زمانه كښې چه په زمانه كښې تغييرراغلې وو.حاكمان بدل شوى وو.دهغوى دطرفه د ظلم اوزياتى بازارګرم وو.خلق ويريدل.اودحق ښكاره كولونه په آرام ناست وو.نولكه چه دحضرت انس رضي الله عنه د دې فرمان مطلب دا دې.چه اوس زمانه داسې ده.چه زمانه پس به درته داسې حديث څوك بيان نكړى.په كوم كښې چه ددوى په اعمالواوكرداربانديې تنقيد

---

[1])شرح ابن البطال(۱/۱۶۵)_

[2])وبه ختم الصحابة رضي الله عنهم فى الدنيا مات سنة عشرومأئة عى الصحيح الكاشف(۱/۵۲۷) رقم ۲۵۴۸)_

[3])شرح الكرمانى(۲/۶۰)_

[4])المصدرالسابق)_

[5]) وآخرمن مات منهم بالبصرة أنس بن مالك رضي الله عنه علوم الحديث لابن الصلاح (ص.۳۰۱) النوع التاسع والثلاثون معرفة الصحابة رضي الله عنهم وانظر الكاشف (۱/۲۵۶) رقم ۴۷۷)_

[6])عمدة القارى (۲/۸۴) وفتح البارى(۱/۱۷۹)_

وى.اوپه كوم سره چه ددوى تنقيص كيږى.دا تمهيدئې برابركړو.اوبيا ئې دقيامت علامات بيانول شروع كړل.(¹) «والله أعلم»

قوله: مِنْ أَشْرَاطِ السَّاعَةِ أَنْ يَقِلَّ الْعِلْمُ وَيَظْهَرَ الْجَهْلُ: دقيامت په علاماتوكښې دا ده.چه علم به ختم شى.اوجهل به زيات شى.په وړاندينى حديث كښې «يرفع» راغلې وو.او دلته «يقل» راغلې دې.د دواړو په مينځ كښې تطبيق هلته تيرشوې دې.

قوله: وَيَظْهَرَ الزِّنَا: اودزنا ظهوربه اوشى.يعنى ددې شيوع به پيدا شى.

قوله: وَتَكْثُرَ النِّسَاءُ وَيَقِلَّ الرِّجَالُ :اوښځې به زياتې شى.اوسړى به كم شى.ددې كثرت وجه خويه يا دا وى.چه فتنې به ډيرزياتې شى.زيات جنګونه به كيږى.اوسړى چونكه جنګيږى. نوهغوى به قتليږى.نوپه دې طريقه به ښځې زياتې شى.(²)

ابوعبدالملك رحمه الله فرمائى.چه دا دې خبرې ته اشاره ده.چه فتوحات به زيات شى. او وينځې به زياتې شى.ديويوسړى سره به څو څو وينځې وى.(³)

خوذكرشوې سبب قابل نظردې.ځكه چه ددې نه معلوميږى.چه دښځواو وينځويه كثرت شى.خودسړو دقلت په دې كښې څه اشاره نشته.(⁴) حالانكه د ابوموسى اشعرى رضي الله عنه په حديث كښې تصريح ده.چه «يرى الرجل الواحد يتبعه أربعون إمرأة يلذن به من قلة الرجال وكثرة النساء»(⁵)

ظاهره دا ده.چه دا يومستقل علامت دې.دا په سبب باندې مبنى نه دې. هغه داسې چه په آخره زمانه كښې به دالله تعالى په حكم سره ښځې زياتې پيدا كيږى.اوسړى كم.(⁶)

چونكه عام طور په ښځوكښې جهل وى.ددې وجې دكثرت نساء علامت د رفع علم اوظهور جهل سره زبردست مناسبت هم شته.(⁷)

قوله: حَتَّى يَكُونَ لِخَمْسِينَ امْرَأَةً الْقَيِّمُ الْوَاحِدُ: تردې چه پنځوسو ښځوبه صرف يوكفالت كونكې وى.

ددې دوه مطلبه كيدې شى.يوه دا چه خلق به د شريعت دحدود څه پرواه نه كوى.جهالت به

---

¹)شرح ابن البطال(١٦٥\١)_

²)فتح البارى(١٧٩\١) وعمدة القارى(٨٤\٢)_

³)المصدالسابق)_

⁴)فتح البارى(١٧٩\١)_

⁵)صحيح البخارى(١٩٠\١) كتاب الزكاة باب الصدقة قبل الرد)_

⁶)فتح البارى(١٧٩\١)_

⁷)المصادر السابقة)_

عام شي.اويويوكس به پنځوس پنځوس ښځې په خپله نکاح کښې ساتي.لکه څنګه چه دبعضې بدديته مالدارانونه نقل دي.(١)
دويم مطلب دا دې.چه دښځودکثرت په وجه به دهغوى نګراني کونکې څوك نه وى.نود يويو کس په ذمه به پنځوس ښځې وى.چه هغه به دهغوى نګراني کوى.(٢)
بياد خمسين دلته حقيقى معنى هم کيدې شى.اومجازى هم.يعنى كناية عن الكثرة هم مراد کيدې شى.(٣) ددويمې معنى تائيد دحضرت ابوموسى اشعرى رضي الله عنه په روايت سره كيږى.په كوم كښې چه د«ويرى الرجل الواحد يتبعه أربعون إمرأة يلذن به» الفاظ راغلى دى.
دلته دا خبره هم قابل غور ده.چه «حتى يكون لخمسين إمرأة القيم واحد» دنكره راوړو په ځائې معرفه ذکرشوې ده.اګرچه ظاهر نکره ده.ددې وجې دا ده. چه په اصل کښې دې کښې لام دعهد دپاره دې.اواشاره آيت ﴿ٱلرِّجَالُ قَوَّٰمُونَ عَلَى ٱلنِّسَآءِ﴾(٤) طرف ته ده.(٥)
دامورخمسه د تخصيص وجه: دلته دقيامت په علاماتوکښې د پنځوخيزونو ذکردې.يعنى
① قلت علم، ② ظهورجهل ③ شرب خمر ④ ظهورزنا، ⑤ کثرت نساء قلت رجال.ددې پنځو څيزونو د تخصيص وجه دا خودلې شوې ده.چه اصلاح د معاش.اومعاد په پنځوڅيزونوپه حفاظت اوصيانت باندې موقوف ده.اوپه حديث کښې د ذکرشوو پنځوذکرچه دا دقيامت علامات دى.په دې خبره دليل دې.چه په هغه پنځو څيزونوکښې به اختلال پيدا شى.په کوموچه دمعاش اومعاد اصلاح اوفلاح موقوف ده.
هغه پنځه څيزونودکومو چه حفاظت ضرورى دې.دا دى.① دين② عقل③ نسب④ مال ،ددنيااواخرت دکاميابئ دپاره په دې کښې دهريوڅيزحفاظت ضرورى دې.
چه کله په حديث کښې ذکرشوى څيزونه ښکاره کيږى.نوددې څيزونو حفاظت به نه کيږى. څکه چه درفع علم اوظهورجهل په صورت کښې ددين حفاظت ممکن نه دې.دشرب خمرپه وجه دعقل په حفاظت کښې خلل پيدا کيږى.دغه شان دا دمال په حفاظت کښې هم خلل پيدا کوى.اوشيوع زنا د نسب اومال په حفاظت کښې مخل دې.اوقلت رجال د نفس اومال دواړو دحفاظت دپاره مخل دې.(٦) «والله أعلم»

---

(١)فتح البارى(١٧٩١١)_
(٢)المصدرالسابق)_
(٣)فتح البارى(١٧٩١١) وعمدة القارى(٨٤١٢)_
(٤)النساء: ٣٤)_
(٥)فتح البارى(١٧٩١١) وعمدة القارى(٨٥١٢)_
(٦)عمدة القارى(٨٥١٢) وفتح البارى(١٧٩١١)_

٢٢=بَاب فَضْلِ الْعِلْمِ

د مخکنی باب سره ربط اومناسبت په دې اوسابقه باب کښې مناسبت بیخی ښکاره دې.ځکه چه مخکنی باب کښې هم د علم ذکروو.اوپه دې باب کښې هم.اګرچه په هرباب کښې په یوجدا صفت سره ذکردې.په اولنی باب کښې دعلم درفع ذکروو.اوپه دې باب کښې د علم د فضل ذکردې.(١)

داسې مناسبت هم بیانولې شی.چه په مخکنی باب یعنی «باب رفع العلم وظهور الجهل» کښې دتعلیم اوتعلم ترغیب مقصود وو.اوپه دې باب کښې دعلم فضیلت بیانوی.هم د دغه تعلیم اوتعلم ترغیب مقصود دې.

د تکرارفی الترجمة اعتراض اود ترجمة الباب مقصد: امام بخاری رحمه الله دا باب مکرر منعقدکړې دې.ځکه چه دکتاب العلم په ابتداء کښې هم بعینه دا باب تیرشوې دې.هلته مونږ ددې پوره تفصیل ذکرکړې دې.«فارجع إلیه إن شئت»
دلته دهغې خلاصه زده کړئ.

علامه عینی رحمه الله فرمائی.چه په صحیح نسخوکښې دکتاب العلم په ابتداء کښې د«باب فضل العلم» وجود نشته.نود تکرارفی الترجمة اعتراض هډو واردیږی نه.(٢)

اوکه تسلیم کړې شی.چه هلته د«باب فضل العلم» ذکرشته.نوهلته د«فضل علم» نه فضل دعالمانو رحمهم الله مراد دې.اوپه مذکوره باب کښې ،،فضل علم،، مراد دې.(٣)
علامه کرمانی رحمه الله ددې اعتراض دا جواب ورکړې دې.چه دکتاب العلم په شروع کښې فضیلت علم مراد دې.اودلته «فضله» یعنی زیاتی علم مراد دې.(٤)
حافظ ابن حجر رحمه الله هم دا توجیه اختیارکړې ده.(٥)
دغه شان علامه سندهی رحمه الله هم دا توجیه اختیارکړې ده.هغوی فرمائی.چه امام بخاری رحمه الله دلته «باب فضل العلم» منعقدکړې دې.مطلب دا دې.چه ددې فضل سره به څه کولې شی؟دحدیث پاك نه معلومیږی.که دچا سره زیاتی علم وی.نوروته ئې خودل پکاردی.
خودلته سوال دا دې.چه آیا په دې عالم کښې دا هم ممکن ده.چه علم زیات شی.اوبیا ته د ورکولو نوبت راشی.یا دا دعالم مثال اوعالم خواب خبره ده؟علامه سندهی رحمه الله فرمائی.چه دعلم د زیادت صورت دا کیدې شی.چه دیوعالم سره زیاتی کتابونه وی.نوهغه نوروته

---

(١)عمدة القاری(٨٥\٢)_
(٢)عمدة القاری(٣\٢و ٨٥)_
(٣)عمدة القاری(٨٥\٢)_
(٤)شرح کرمانی(٣\٢)_
(٥)فتح الباری(١٨٠\١)_

ملكاً يا عارية وركړى.دغه شان كه ديوشيخ نه استفاده كوى.اوپخپله دشيخ مرتبې ته رسيدلې وى.نونوروته دهغه نه د انتفاع موقع وركړى.(١)
حضرت شيخ الهندؒ هم دا توجيه اختيار كړې ده.هغوى فرمائى.دا ترجمه بعينه دكتاب العلم په شروع كښې تيره شوې ده.ددې وجې شارحينو ؒ فرمائيلى دى.چه دفضل دوه معانى دى.«فضيلت» او«فاضل عن الحاجة»په اول باب كښې اوله معنى اوپه دويم باب كښې دويمه معنى مراد ده.دې سره دتكرارشبه په آسانتيا سره دفع شوه.خودترجمې په مقصود كښې اوپه حديث «ثم أعطيت فضلى عمربن الخطاب» كښې كوم چه په دې باب كښې مذكور دې.ددې په تطبيق كښې دعالمانو ؒ كلمات مختلف دى.
زمونږ په نيز راجح اواقرب دا ده.چه دترجمې نه دمؤلف مقصود دا دې. چه كوم علم چه ديوكس دضرورت نه زياتى وى.دهغې څه حكم دې؟مثلاً يو مفلس،معذور اومجبور داسې وى.چه دهغه دزكاة حج،اوجهاد ادا كولونه قدرت وى.اونه طاقت،بلكه په اننده زمانه كښې هم بيخى نااميده يا عادة نااميده وى.اويا په معاملاتوكښې ئې مزارعت، مساقات، مضاربت، تجارت ،رهن اواجارې ته نه حاجت وى اونه توقع.نودداسې كس دپاره ددې عباداتو او معاملاتو علم حاصلول څنګه دى.اوددې دزده كولودپاره خپل وختونه لګول او ددې دپاره سفركول،په عبادت كښې داخل دې اوكه په مالايعنيه كښې به شمارلى شى.او دعلم زده كولوچه كوم فضيلت اوتاكيد تيرشو.دې په هغې كښې داخل دې كه مستثنى دى.
حديث مذكوره في الباب نه د دغه علم زائده اوفاضل عن الحاجة حكم معلوم شو.چه علم مطلقاً مفيد اومطلوب دې.غاية ما فى الباب كوم علم چه دكوم كس په حق كښې ضرورى نه وى.اودهغه په كار نه راځى.هغه دې نورته اورسوى.دعلم دزده كولونه مقصود صرف عمل نه وى.بلكه تبليغ اوتعلم هم يواهم مقصود دې.
خلاصه دا چه دمؤلف ددې باب نه مقصود د تبليغه اوتعلم اهميت اوفضيلت مقصود دې.لكه څنګه چه د ابواب سابقه اولاحقه نه هم معلومه ده.والله تعالى اعلم.(٢)
حضرت شيخ الحديث صاحب ؒ فرمائى.(٣) چه ددې تائيدپه ابن ماجه كښې دحضرت ابوذر ؓ دمرفوع روايت نه هم كيږى.«ياأباذر،لأن تغدو فتعلم آية من كتاب الله خيرلك من أن تصلى مائة ركعة ولأن تغدو فتعلم بابا من العلم عمل به اولم يعمل، خيرمن أن تصلى ألف ركعة»(٤)
حضرت شيخ الحديث صاحب ؒ فرمائى.چه زما په نيزدلته دا احتمال هم شته.چه دامام بخارى ؒ مقصود دزيات علم ترغيب وركول دى.يعنى دا نه ده.چه صرف په قدردحاجت باندې سرې اكتفاء اوكړى.ځكه چه نبى ﷺ دلته په قدردحاجت پې نه دى ځكلى.بلكه

---

(١)حاشية السندى على صحيح البخارى(٤٩/١)_
(٢)الأبواب والتراجم لشيخ الهندقدس الله روحه (ص،٥١و٥٠)_
(٣)الكنزالمتوارى فى معادن لامع الدرارى وصحيح البخارى)_
(٤)سنن ابن ماجه كتاب (السنة) باب فضل من تعلم القرآن وعلمه رقم ٢١٩)_

دومره نې اوڅکل.چه ((حتی خرج من تحت أظفاره)) لکه چه مصنف رحمه الله دلته په ترجمة الباب سره دحضرت انس رضی الله عنه دمرفوع حدیث تائید اوکړو.((منهومان لایشبعان منهوم فی العلم لایشبع منه))([1])
بیا کوموحضراتوچه دلته د ((فضل)) نه مراد ((فضیلت)) اخستې دې په هغوی باندې اشکال واردیږی.چه په روایت کښې خوهډودځه فضیلت اومنقبت ذکرنشته.
دا حضرات دا ورکوی.چه په روایت کښې ذکردی.چه نبی ﷺ خپله جوټه حضرت عمر رضی الله عنه ته ورکړه.اوچه نبی ﷺ هغه استعمال کړې وې.دا زبردست فضیلت دې.
حضرت ګنګوهی رحمه الله فرمائی.چه حدیث شریف په دې باندې دلالت کوی.چه دعلم زده کول اوحاصلول لکه چه د نبی ﷺ د استعمال کړی څیز حاصلول دی.ښکاره خبره ده.چه دا دعلم ښکاره فضیلت دې.([2])
دغه شان ابن المنیر رحمه الله هم دا بیان کړی دی.اوفرمائی.چه دحدیث شریف نه دفضیلت اثبات په دې طریقه دې.چه په دې کښې دعلم نه هغه د نبی ﷺ په جوټې سره کومه چه نې دوی ته ورکړه دهغې په حصې سره تعبیرکړې دې.اوهم دا خبره دفضیلت دپاره کافی ده.([3])
حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمه الله فرمائی.چه ددې حدیث په رڼړا کښې دتکرار یوجواب دا هم ورکولې شی.چه دکتاب العلم په ابتداء کښې ،،فضل علم،، د رفع درجاتوپه اعتبارسره مراد وو.ځکه چه هلته آیت کریمه ﴿يَرْفَعِ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ﴾([4]) نې راوړې دې.اودلته فضل علم په دې اعتبارسره دې.چه دا د نبی ﷺ فضله ده.([5]) والله اعلم.
تنبیه علامه کرمانی رحمه الله دکتاب العلم په ابتداء کښې هم هغه توجیه کړې ده. کومه چه مونږ بیان کړه.یعنی هلته فضیلت اودلته فضله مراد ده.خوکله چه دې باب ته رارسیدلې دې. نو هغوی د فضل نه فضیلت مراد اخستې دی.اوددې تقریر ئې کړې دې.([6]) فتنبه.
[۸۲] حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ عُفَيْرٍ قَالَ حَدَّثَنِي اللَّيْثُ قَالَ حَدَّثَنِي عُقَيْلٌ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ حَمْزَةَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ أَنَّ ابْنَ عُمَرَ([7]) قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ

---

[1])شعب الإيمان للبيهقى (۲۷۱\۷) الحادى والسبعون من شعب الإيمان باب فى الزهدوقصر الأمل رقم ۱۰۲۷۹)
[2])لامع الدرارى(۳۱۰\۲)_
[3])المتوارى على تراجم أبواب البخارى (ص.۶ ۱)-
[4])المجادلة: ۱۱)-
[5])الكنز المتوارى (۳۱۰\۲)_
[6])شرح كرمانى(۶۳\۲)_
[7])قوله أن إبن عمررضى الله عنهما الحديث أخرجه البخارى فى صحيحه (۵۲۰\۱۱) فى كتاب المناقب فضائل أصحاب النبى ﷺ باب مناقب عمربن الخطاب أبى حفص القرشى العدوى رضی الله عنه رقم ۳۶۸۱ كتاب التعبير، باب اللبن رقم ۷۰۰۶) وباب إذا جرى اللبن فى أطرافه وأظافيره رمق ۷۰۰۷ وأخرجه مسلم فى صحيحه فى كتاب فضائل الصحابة رضی الله عنهم باب من فضائل عمر رضی الله عنه رقم ۶۱۹۰و ۶۱۹۱) وأخرجه الترمذى فى جامعه فى كتاب الرؤيا باب (فى رويا النبى ﷺ اللبن والقمص) رقم ۲۲۸٤ وفى كتاب المناقب (باب رؤيا النبى ﷺ فى شربه من قدح اللبن وإعطائه عمر فضله رقم ۳۶۸۷)_

بَيْنَا أَنَا نَائِمٌ أُتِيتُ بِقَدَحِ لَبَنٍ فَشَرِبْتُ حَتَّى إِنِّي لَأَرَى الرِّيَّ يَخْرُجُ فِي أَظْفَارِي ثُمَّ أَعْطَيْتُ فَضْلِي عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ قَالُوا فَمَا أَوَّلْتَهُ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ الْعِلْمَ [۳۴۷۸و۶۶۰۴و۶۶۰۵و۶۶۳۳و۶۶۳۷]

رجال الحديث

① سعيد بن عفير: دوى سعيدبن كثيربن عفير رحمه الله دې.دوى خپل نيكۀ طرف ته منسوب دى ددوى حالات هم په كتاب العلم كښې د «باب من يردالله به خيرا يفقهه فى الدين» لاندې تيرشوى دى.

② ليث بن سعد: دا امام ليث بن سعد رحمه الله دې.ددوى حالات په «بدء الوحى» كښې د دريم حديث لاندې تيرشوى دى.([1])

③ عُقيل: دا عقيل بن خالدبن عقيل ايلى رحمه الله دې.ددوى مختصرحالات په«باب بدء الوحى» كښې ددريم حديث لاندې تيرشوى دى.([2]) خودلته ئې مونږ په تفصيل سره بيانوو.

دا عقيل بن خالدبن عقيل ايلى رحمه الله دې.د دوى ډيرمختصرحالات د باب بدء الوحى دريم حديث لاندې تيرشوى وو.([3]) خودلته مونږ غوندې په تفصيل سره ددوى حالات ذكركوو.

دوى د ابان بن صالح،حسن بصرى،خپل پلارخالدبن عقيل،زيد بن اسلم،سلمه بن كهيل، عراك بن مالك،عكرمه مولى ابن عباس،عمروبن شعيب،قاسم بن محمدبن ابى بكر الصديق، نافع مولى ابن عمر،هشام بن عروه،يحيى بن ابى كثير اوخاص كرامام زهرى رحمهم الله وغيره نه د حديث روايت كړې دې.

اودوى نه روايت كونكوكښې جابربن اسماعيل حضرمى،ضمام بن اسماعيل،عبادبن كثير ثقفى،عبدالله بن لهيعه،امام ليث بن سعد،مفضل بن فضاله،نافع بن يزيد،اويونس بن يزيد ايلى رحمهم الله وغيره دى.([4])

امام احمداونسائى رحمهما الله فرمائى.«ثقة»([5])

ابن سعد رحمه الله فرمائى.«وكان ثقة»([6])

امام ابوزرعه رحمه الله فرمائى.«صدوق ثقة»([7])

---

[1] كشف البارى(۳۲۴۱۱)_

[2] كشف البارى(۳۲۵۱۱)

[3] كشف البارى(۳۲۵۱۱)_

[4] داستاذانواوشاگردانودتفصيل دپاره اوگورئ تهذيب الكمال(۲۴۲۱۲۰و ۲۴۳)_

[5] تذيب الكمال(۲۴۳۱۲۰)_

[6] تهذيب الكمال(۲۴۳۱۲۰)_

[7] تهذيب الكمال(۲۴۴۱۲۰)_

امام عجلی رحمه الله فرمائی.«ثقة»([1])
امام ابن معین رحمه الله فرمائی.«عقیل ثقة»([2])
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی.«ثقة ثبت»([3])
امام ابوحاتم رحمه الله نه چه کله تپوس اوشو.«عقیل بن خالد أحب إلیك أم یونس» نودوی ورته اوفرمائیل.«عقیل أحب إلی من یونس، عقیل لابأس به»([4])
دغه شان کله چه ددوی نه د عقیل اومعمر په باره کښې تپوس اوشو.«أیهما أثبت؟» نو دوی اوفرمائیل.«عقیل أثبت کان صاحب کتاب»([5])
آجری امام ابوداود رحمه الله نه د عقیل بن خالداوقرة بن جبریل په باره کښې تپوس اوکړو نو هغوی اوفرمائیل.«عقیل أعلی منه مأیة مرة»([6])
ابن حبان رحمه الله دوی لره په کتاب الثقات کښې ذکرکړی دی.([7])
البته په دوی باندې د ابن حاتم اویحیی بن سعیدالقطان رحمهما الله د طرفه جرح هم منقول ده.
ابوحاتم رحمه الله فرمائی.«لم یکن بالحافظ کان صاحب کتاب محله الصدق»([8])
دغه شان کله چه د یحیی القطان رحمه الله وړاندې د عقیل اوابراهیم به سعد ذکر اوشو. نو هغوی داسې انداز اختیارکړو.لکه چه دواړه ضعیف دی.([9])
ترکومې پورې چه د ابوحاتم رحمه الله دکلام تعلق دې.نوهغه ددوی د ثقاهت او تثبت نفی نه کوی.بلکه په «کان صاحب کتاب ومحله الصدق» سره ددوی توثیق اوتثبیت بنکاره کیږی.دغه شان پورته پخپله ددوی نه د عقیل توثیق نقل شوې دې.
ترکومې پورې چه د یحیی القطان رحمه الله د کلام تعلق دې.نوامام احمد رحمه الله ددې تردیدکوی اوفرمائي.«أی شیء ینفع هذا؟ هولاء ثقات لم یخبرهما یحیی»([10])

---

[1] تهذیب الکمال(۲۵۶\۷)_
[2] میزان الإعتدال (۸۹\۳) وفی روایة ابن أبی مریم ثقة حجة تهذیب التهذیب(۲۵۶\۷)_
[3] تهذیب التهذیب(۲۹۶) رقم ۴۶۶۵)_
[4] تهذیب الکمال(۲۴۴\۲۰)_
[5] المصدرالسابق)_
[6] تعلیقات علی تهذیب الکمال(۲۴۵\۲۰)-
[7] الثقات لابن حبان (۳۰۵\۷)_
[8] میزان الإعتدال(۸۹\۳) رقم ۵۷۰۶)_
[9] المصدر السابق)_
[10] المصدر السابق)_

بيا دا خبره دې هم معلومه وى چه په صحيح بخارى كښې دعقيل ټول روايات دامام زهرى رحمه الله نه مروى دى.[1]

دغه شان امام يحيى بن معين رحمه الله د امام زهرى رحمه الله په روايانوكښې دوى د ټولونه مضبوط راوى ګرځولې دې.[2]

خلاصه دا چه شوه چه عقيل بن خالد ثقه ثبت اوحجت دې. او كومو حضراتوچه په دوى باندې كلام كړې دې هغه قابل قبول نه دې.هم دا وجه ده چه اصحاب صحاح ستة ددوى روايات د احتجاج او استدلال په طور قبول كړى دى.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى.((أحد الثقات الأثبات من أصحاب الزهرى إعتمده الجماعة))[3]

حافظ ذهبى رحمه الله چه په دوى باندې كوم كلام شوې دې.دهغې رد كوى.اوليكى.((عقيل ثبت حجة وإنما ذكرناه لئلا يتعقب علينا...))[4]

ددوى وفات په ۱۴۱ھ يا ۱۴۲ھ ۱۴۴ كښې شوې دې.[5] رحمه الله تعالى رحمة واسعة.

④ **ابن شهاب:** دا امام محمدبن مسلم بن عبيدالله بن شهاب زهرى رحمه الله دې.ددوى مختصرحالات د بدء الوحى د دريم حديث لاندې تيرشوى دى.[6]

⑤ **حمزه بن عبدالله بن عمر:** دا حمزه بن عبدالله بن عمر بن الخطاب رحمه الله دې. ابوعماره د دوى كنيت دې.دوى د سالم بن عبدالله بن عمرحقيقى ورور وو.[7]

دوى دخپل پلارحضرت عبدالله بن عمر رضى الله عنهما .دخپلې ترور حضرت حفصې او عائشې رضى الله عنهما نه روايت كوى.او دوى نه روايت كونكوكښې عبيدالله بن ابى جعفرمصرى.عتبه بن مسلم . امام زهرى او موسى بن عقبه رحمهم الله وغيره دى.[8]

ابن سعد رحمه الله فرمائى.((وكان ثقة قليل الحديث))[9]

---

[1] كما يظهرمن رموز المزى فى تهذيب الكمال(۲۰\۲۴۲)_اويونس بن يزيدايلى رحمه الله فرمائى.((ما أحد أعلم بحديث الزهرى م عقيل)) ()ميزان الإعتدال(۳\۸۹) رقم ۵۷۰۶)_

[2] قال ابن معين،أثبت من روى عن الزهرى مالک بن أنس ثم معمر،ثم عقيل.وقال أيضاً أثبت الناس فى الزهرى مالک بن أنس ومعمر ويونس وعقيل وشعيب بن ابى حمزة وسفيان بن عيينة تهذيب الكمال (۲۰\۲۴۳) وفى تاريخ الدارمى(۴۵) رقم ۲۱ .. وعقيل ثقة نبيل الحديث عن الزهرى رحمه الله)_

[3] هدى السارى(ص،۴۲۵)_

[4] ميزان الإعتدال(۳\۸۹) رقم ۵۷۰۶)_

[5] تهذيب الكمال(۲۰\۲۴۵)_

[6] كشف البارى (۱\۳۲۶)_

[7] تهذيب الكمال(۷\۳۳۰و ۳۳۱) وتقريب التهذيب(۱۸۰) رقم ۱۵۲۴)_

[8] داستاذانواوشاګردانودتفصيل دپاره اوګورئ تهذيب الكمال (۷\۳۳۱)_

[9] الطبقات لابن سعد(۵\۲۰۳)_

امام عجلی رحمه الله فرمائی: «مدنی تابعی ثقة» [1]

امام علی بن المدینی رحمه الله فرمائی: «سمعت یحیی بن سعد یقول فقهاء أهل المدینة إثنا عشر» بیا ئې دوی په هغوی کښې شمار کړو. [2]

ابن حبان رحمه الله دوی په کتاب الثقات کښې ذکر کړی دی. [3]

حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی: «ثقة إمام» [4] رحمه الله رحمة واسعة.

⑥ ابن عمر رضی الله عنهما: دا حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما دې. ددوی حالات په کتاب الایمان کښې د «باب الإیمان وقول النبی ﷺ بنی الإسلام علی خمس» لاندې تیرشوی دی. [5]

قوله: سَمِعْتُ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ بَيْنَا أَنَا نَائِمٌ أُتِيتُ بِقَدَحِ لَبَنٍ: حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما فرمائی. چه ما د رسول الله ﷺ نه اوریدل. چه زه اوده ووم. ماته دپیو پیالئ راوړې شوه.

قوله: فَشَرِبْتُ حَتَّى إِنِّي لَأَرَى الرِّيَّ يَخْرُجُ فِي أَظْفَارِي: نو ما دا بنه اوڅکل. ترد ې چه ما موړ والې اوکتلو. چه زما د نوکانو نه اوځی.

«أری» داخو یا د رؤیت نه دې. په معنی د ,,العلم،، یعنی د افعال قلوب ځنې دې. په دې صورت کښې به دا د دوو مفعولو تقاضا کوی. دلته یومفعول «الری» دې. او دویم مفعول «یخرج فی أظفاری» دې. اوکه دا د افعال قلوب ځنې نه وی. نو د یو مفعول تقاضا به کوی. چه هغه دلته کښې «الری» دې. او د «یخرج فی أظفاری» دا جمله به حال وی. [6]

«الری» (د رائې مهمله په کسرې او د یا په شدسره) دا د «روی یروی» مصدر هم دې. او اسم هم دې. په مصدر کښې ،،ري،، په فتحې سره هم نقل کړې شوې دې. [7]

«یخرج فی اظفاری» اظفار: د ظفر (بضم الظاء المعجمة) جمع ده. په یو روایت کښې د «یخرج من أظفاری» الفاظ راغلې دی. [8]

---

[1] تهذیب الکمال (۳۳/۱۷)_
[2] تهذیب الکمال (۳۳/۱۷)_
[3] الثقات لابن حبان (۱۶۸/٤)_
[4] الکاشف (۳۵۱/۱) رقم ۱۲۳۷)_
[5] الکاشف (۳۵۱/۱) رقم ۱۲۳۷)_
[6] عمدة القاری (۸۶/۲)_
[7] المصدر السابق)_
[8] کمافی روایة عساکر. قال الحافظ فی الفتح (۱۸۰/۱) والعینی فی العمدة (۸۶/۲) وانظرصحیح البخاری (۱۰۳۷/۲) کتاب التعبیر، باب اللبن، رقم (۷۰۰۶)_

او په يو بل روايت كښې «يخرج من أطرافى» الفاظ دى.[1] ددې دواړو روايتونو نه معلومه شوه چه دلته ،،فى،، د ،،من،، په معنى كښې دې.

دا هم ممكن ده چه «فى» په معنى د «على» وى.لكه څنګه چه په ﴿وَلَأُصَلِّبَنَّكُمْ فِي جُذُوعِ النَّخْلِ﴾[2] كښې په «على جذوع النخل» معنى كښې دې.[3] نواوس مطلب دا شو چه ما دومره پئ اوڅكل.اوزه دومره موړ شوم.چه زما په هريوبند كښې دهغه آثاربنكاره شول.

قوله ثُمَّ أَعْطَيْتُ فَضْلِي عُمَرَبْنَ الْخَطَّابِ: بيا ما خپله پاتې شوې عمربن الخطاب ته وركړه.

قوله قَالُوافَمَا أَوَّلْتَهُ يَارَسُولَ اللَّهِ: صحابه كرامو عرض وكړو.يارسول الله تاسو ددې څه تعبيراوباسى:

قوله قَالَ الْعِلْمَ: نبى ﷺ اوفرمائيل.ددې تعبيرعلم دې.

د پيو نه علم مراد اخستلووجه د پيو په صورت كښې علم مثاليه دې.ددې دتمثيل وجه دا ده. چه پئ اوعلم په كثرت نفع كښې مشترك دى.[4] دغه شان دا خبره هم ده.چه دواړه سبب دصلاح دې.پئ دانسان د خوراك،اودده د قوت او صلاح ذريعه ده.دغه شان ددنيا اوآخرت د صلاح ذريعه اود روحونو غذا ده.[5]

مهلب رحمه الله فرمائى.چه په خوب كښې د پئو ليدل سنت،فطرت،علم اوقرآن په اهليت دال دى.ددې وجې په دنيا كښې ماشوم ته د ټولونه اولنې څيزدا ملاويږى.هم دا څيزدده معدې ته رسى.اوهم ددې په وجه دده ژوند قائم وى.هم داوصف په علم كښې هم دې.په كوم باندې چه د زړونو د حيات دارومدار دې.هم په دې حيثيت سره دپيو دعلم سره مناسبت او مشاكلت ښكاره دې.

بيا د پيو دلالت په ژوند باندې هم دې.څكه چه په ماشوموالى كښې د ژوند دارومدارهم په پيو باندې وى.كله ددې دلالت په ثواب باندې هم وى.څكه چه دا د جنت په نعمتونوكښې دې.په جنت كښې به د پيو وله (نهر) هم وى.كله ددې دلالت په مال حلال باندې هم كيږى. څكه چه په پيو كښې هغه پاكوالې اوشفافيت وى.كوم چه د حلال مال خاصيت دې.

نبى ﷺ دحضرت عمر رضى الله عنه په باره كښې د پيو تعبيرپه علم سره څكه وركړو.چه نبى ﷺ ته دحضرت عمر رضى الله عنه د فطرت اودين د صحت علم وو.اوپه علم فطرت كښې دننه دزيادت نوم شته.[6] والله اعلم.

---

[1] صحيح بخارى(١٠٣٧\٢) كتاب التعبير. باب إذا جرى اللبن فى أطرافه و أظافيره. رقم(٧٠٠٧)_
[2] طه:٧١)_
[3] عمدة القارى(٨۶\٢)_
[4] عمدة القارى(٨٧\٢) وفتح البارى(١٨٠\١١)_
[5] عمدة القارى(٨٧\٢)_
[6] شرح ابن البطال (٥٣٠\١٩) كتاب التعبيرباب اللبن)_

څوفوائد ① ددې حديث نه معلومه شوه.چه کوموخلقوته الله تعالى دولت باطنى ورکړې وى.هغوى لره پكار دى.چه هغه خلقوکښې داستعداد مطابق تقسيم کړى
② دغه شان دا ترې هم په پوهه کښې راځى.چه استاذانولره پكاردى.چه كله كله د خپل خوراك نه پاتې شوې څيزشاګردانوته ورکوى.په دې سره داستاذانومحبت پيدا كيږى. او دهغوى په زړونوكښې د بركت سبب ګرځى.
يوه شبه اودهغې جواب دلته دې چاته دا شبه نه کيږى.چه نبى ﷺ خپله پاتې شوې جوټه حضرت عمر رضی الله عنه ته ورکړه.په کوم سره چه د حضرت عمر رضی الله عنه فضيلت په ټولوتردې چه په حضرت ابوبكر رضی الله عنه باندې هم ثابتيږى.نوددې جواب دا دې.چه بيشكه چه ددې واقعه نه دحضرت عمر رضی الله عنه علمى كمال ثابتيږى.خودا حضرت صديق رضی الله عنه ته په نسبت سره نه دې.بلكه يو جزئى فضيلت دې.په دې سره دحضرت ابوبكر رضی الله عنه په مقابله کښې افضليت نه لازميږى. ځكه چه حضرت ابوبكر رضی الله عنه ته كلى فضيلت حاصل دې.
فائده حضرت شاه ولى الله رحمه الله په ازالة الخفاء كښې دحضرت عمر رضی الله عنه علمى مقام ښه واضح کړې دې.[1]

٢٣=بَابُ الْفُتْيَا وَهُوَوَاقِفٌ عَلَى الدَّابَّةِ وَغَيْرِهَا

«فتيا» بضم الفاء اسم مصدر دې.دڅه مسئلې جواب ته وائى.لكه څنګه چه ورته ..فتوى.. وئيلى شى.[2] د..هو..ضمير.مفتى طرف ته راجع دې.[3] كوم چه د ..فتيا..نه معلوميږى.
..دابة.. اګرچه په لغت كښې «كل ما مشى على الأرض» ته وائى.خوپه عرف كښې دسورلۍ ځناورباندې ددې اطلاق كيږى.
دمخكنى باب سره مناسبت ددې نه وړاندينى باب كښې دعلم فضل ذكروو.او..فتوى..هم علم دې.ددې وجې ددواړو بابونومناسبت ښكاره دې.[4]
دترجمې مقصد حضرت شاه ولى الله رحمه الله فرمائى.چه د فتوى وركولوډپاره.چه مفتى په يو ځائې باندې په اطمينان سره ناست وى.اوهلته هغه دخپل علمى مجلس دعالمانو رحمهم الله سره مشوره هم كوى.اولى اومناسب دى.اواحتياط تقاضا هم دا ده.خودا به هم جائز وى.چه په ولاړه ولاړه يا په روانه سوال كونكى ته مسئله اوښائى.نوكه په سورلۍ سور وى.يا ولاړ وى.ټول جائز دى.اودنبى ﷺ نه ثابت دى.[5]
حضرت شيخ الهند رحمه الله هم تقريباً چه دا خبره كړې ده.دوى فرمائى.چه د قضاء تعلم اوافتاء وغيره امورمتعلقه بالعلم مقتضى سكون او اطمينان اوحسن ادب دې.اود حضرت امام

---

[1] إزالة الخفاء عن خلافة الخلفاء (٨٥/٢- ١٤٠)_
[2] عمدة القارى(٨٧/٢) وفتح البارى(١٨٠/١)_
[3] فتح البارى (١٨٠/١)_
[4] فتح البارى(١٨٠/١)_
[5] شرح تراجم أبواب البخارى(ص١٥٠)_

مالك وغيره امامانو رحمهم الله نه هم داسې منقول دى.نوغيراطمينانى حالت مثلاً ركوب ،قيام اوسيركنبې دافتناء وغيره كراهيت ته خيال تلې شو.غالباً چه په ترجمة الباب كښې ددې خيال مدافعت مقصود دې.(۱)

حضرت گنگوهى رحمه الله فرمائى چه دحضرت ابوهريره رضى الله عنه په يوحديث كښې نبى صلى الله عليه وسلم ارشاد فرمائيلې دې.«إياكم أن تتخذوا ظهوردوابكم منابر،فإن الله إنما سخرها لكم لتبلغكم إلى بلد لم تكونوا بالغيه،إلا بشق الأنفس وجعل لكم الأرض،فعليها فاقضوا حاجتكم»(۲)

ددې نه معلومه شوه.چه سورلۍ په لاره كښې اودرول اوپه هغې باندې سوريدل نه دى پكار.كه څه ضرورت پيښ شى.نوزمكې ته راكوزيدل پكار دى.

نوامام بخارى رحمه الله دا اوخودله.چه په سورلۍ باندې سوروى.اويوعالم د سوال جواب وركوي.نوپه دې كښې څه حرج نشته.ځكه چه دعلم د اشاعت په غرض داسې كول ضرورى دى.(۳) دا اگرچه حقيقت دې.چه دجواب فتوى دپاره دذهن استحضار ضرورى دې.خودا په هغه وخت كښې ضرورى دې.چه په مسئله باندې سوچ كول غواړى.اوكه مسئله مستحضره وى.نوبيا په بيانولو كښې څه حرج نشته.

دحضرت ابوهريره رضى الله عنه پورتنې روايت په كوم كښې چه ددې نه منع شوې ده.چه څورلۍ نه منبرجوړ كړې شى.ددې مطلب دا دې.چه مخامخ په سورلۍ مه كينئ.چه تقريرېرې كوئ.اونه د فتوى وركولودپاره په دابة باندې سوريږئ.ددې دامطلب نه دې.كه په دابه باندې د سورلۍ په حالت كښې كه د مسئلې تپوس اوشى.يا دڅه خاص شرعى مصلحت په وجه په دابه باندې دوعظ اوتقريرپه غرض ركوب اوكړې شى.نودا عمل به ناجائز وى.اودجواب وركولو دپاره به د دابه نه راكوزيدل لازمى وى.بهرحال دنهى تعلق د اعتياد سره دې.چه ددې عادت نه دى جوړول پكار.دمطلق استعمال سره نه دې.كه دضرورت اوشرعى مصلحت دوجې وى.نودا نهى نه واردېږى.(۴) والله اعلم.

[۸۳]حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ عِيسَى بْنِ طَلْحَةَ بْنِ عُبَيْدِ اللَّهِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ (۵) أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَفَ

---

۱)الأبواب والتراجم لشيخ الهند رحمه الله (۵۱٫)_

۲)سنن أبى داود كتاب الجهادباب فى الوقوف على الدابة رقم ۲۵۶۷)_

۳)لامع الدرارى (۳۱۲/۲)_

۴)إيضاح البخارى(۹۳/۵)-

۵)قوله: عن عبدالله بن عمروبن العاص.الحديث أخرجه البخارى أيضاً فى صحيحه (۲۳/۱و ۲۴) كتاب العلم باب السوال والفتيا عند رمى الجمار رقم ۱۲۴ و فى (۲۳۴/۱) كتاب الحج باب الفتيا على الدابة عند الجمرة رقم ۱۷۳۶و ۱۷۳۸) وفى (۹۸۶/۲) كتاب الأيمان والنذور باب إذا حنث ناسياً فى الإيمان رقم ۶۶۶۵ وأخرجه مسلم فى صحيحه فى كتاب الحج باب جواز تقديم الذبح على الرمى والحلق على الذبح وعلى الرمى وتقديم الطواف عليها كلها رقم ۳۱۵۶ و ۳۱۶۳) وأخرجه ابوداود فى سننه فى كتاب المناسك باب فيمن قدم شيئاً قبل شئ فى حجه رقم ۲۰۱۴ وأخرجه الترمذى فى جامعه فى كتاب الحج باب ما جاء فيمن حلق قبل أن يذبح أو نحر قبل أن يرمى رقم ۹۱۶ وأخرجه ابن ماجه فى سننه فى كتاب المناسك باب من قدم نسكاً قبل نسک رقم ۳۰۵۱)_

فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ بِمِنًى لِلنَّاسِ يَسْأَلُونَهُ فَجَاءَهُ رَجُلٌ فَقَالَ لَمْ أَشْعُرْ فَحَلَقْتُ قَبْلَ أَنْ أَذْبَحَ فَقَالَ اذْبَحْ وَلَا حَرَجَ فَجَاءَ آخَرُ فَقَالَ لَمْ أَشْعُرْ فَنَحَرْتُ قَبْلَ أَنْ أَرْمِيَ قَالَ ارْمِ وَلَا حَرَجَ فَمَا سُئِلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ شَيْءٍ قُدِّمَ وَلَا أُخِّرَ إِلَّا قَالَ افْعَلْ وَلَا حَرَجَ

[۱۲۳و ۱٦۳۹و ۱٦۵۱و ٦۲۸۸]

رجال الحديث

① مالك: دا امام مالك بن انس رحمه الله دي. ددوى حالات په كتاب الايمان كښې د «باب من الدين الفرار من الفتن» لاندې تيرشوي دي.(۱)

② ابن شهاب: دا امام محمدبن مسلم بن عبيدالله بن شهاب زهرى رحمه الله دي. ددوى مختصرحالات په بدء الوحى كښې د دريم حديث لاندې تيرشوى دى.(۲)

③ عيسى بن طلحه بن عبدالله: دا ابومحمد عيسى بن طلحه بن عبيدالله قرشى تيمى مدنى رحمه الله دي.(۳)

دوى دخپل پلارحضرت طلحه بن عبدالله، حضرت معاويه، حضرت ابوهريره حضرت عبدالله بن عمروبن العاص، حضرت معاذبن جبل اوحضرت عائشې رضي الله عنهم وغيره نه روايت كوى. اوددوى نه روايت كونكوى كښې محمدبن ابراهيم تيمى، محمدبن عبدالرحمن، امام زهرى، يزيدبن ابى حبيب اوددوى ورارهٔ اسحاق بن يحيى اوطلحه بن يحيى رحمهم الله وغيره روايت كوى.(۴)

اسماعيل: دا ابوعبدالله بن ابى اويس اصبحى مدنى رحمه الله دي. ددوى حالات په كتاب الايمان كښې د «باب تفاضل أهل الإيمان في الأعمال» لاندې تيرشوى دى.(۵)

ابن سعد رحمه الله دوى د اهل مدينې په طبقه اولى كښې ذكركړى دى. اوفرمائيلى ئې دى. «كان ثقة كثير الحديث»(٦)

امام يحيى بن معين، نسائى، اوعجلى رحمهم الله فرمائى. «ثقة»(۷)

---

(۱) كشف البارى (۲/۸۰)_
(۲) كشف البارى (۱/۳۲٦)_
(۳) تهذيب الكمال (۲۲/٦۱۵) وسير أعلام النبلاء (۴/۳٦۷)_
(۴) د شيوخ اوتلامذهٔ دپاره اوګورئ (تهذيب الكمال. (۲۲/٦۱۵و ٦۱٦) وسير أعلام النبلاء (۴/۳٦۷)_
(۵) كشف البارى (۲/۱۱۳)_
(٦) الطبقات الكبرى لابن سعد (۵/۱٦۴)_
(۷) تهذيب الكمال (۲۲/٦۱٦)_

ابن حبان رحمه الله فرمائیلی دی. «كان من أفاضل أهل المدينة وعقلاءهم وأسخياءهم»[1]

حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی. «من الحكماء العقلاء»[2] حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی. «ثقة فاضل»[3]

د حضرت عمربن عبدالعزیز رحمه الله په دورخلافت کښې غالباً په ١٠٠هـ کښې وفات شوی وو.[4] رحمه الله تعالى رحمة واسعة.

عبدالله بن عمرو بن العاص رضي الله عنهما: د دوی حالات په کتاب الایمان کښې د «باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده» لاندې تيرشوی دی.[5]

فائده العاص. به په یاء سره .العاصی.. وئیلی شی.یا بغیرد یاء نه؟

① اخفش صغیرفرمائی.چه دا هم دیاء سره دې.اوددې حذف جائز نه دې. حالانکه عوام ئې د یاء په حذف سره وائی.

② اونحاس رحمه الله فرمائی.چه دا دټولونحاتو نه خلاف مذهب دې.مطلب دا دې.چه دا داسماء منقوصة څنې دې.نوپه دې کښې د یاء اثبات او حذف دواړه جائز دې.[6]

③ علامه کرمانی رحمه الله فرمائی.چه دجمهوروپه نیزدا په یاء سره لیکلی شی. اود اهل عربیت په نیزدافصیح دې.حالانکه په ډیروکتابونوکښې د یاء په حذف سره واقع دې.قران کریم کښې قراءت سبعه کښې هم په دې طریقه راغلې دې.مثلاً «الكبير المتعال»[7]

④ علامه کرمانی رحمه الله فرمائی.چه بعضې حضراتودا اجوف گرځولې دې.[8] نوپه دې صورت کښې په آخر کښې دیاء د وجود هډو څه سوال نه پیدا کیږی.

قوله: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَفَ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ بِمِنًى لِلنَّاسِ يَسْأَلُونَهُ: نبی کریم صلى الله عليه وسلم په حجة الوداع په موقع دخلقوډپاره په منی کښې وقوف کړې وو. خلقوبه د دوی نه تپوسونه کول.

دنبی صلى الله عليه وسلم دې آخری حج ته حجة الوداع ،حجة التمام،حجة الاسلام،حجة البلاغ، وئیلی شی.[9]

---

[1] الثقات لإبن حبان(٥\٢١٢)_
[2] الكاشف (١٢\١٠١) رقم ٤٣٧٧)_
[3] تقريب التهذيب(٤٣٩) رقم ٥٣٠٠)_
[4] تهذيب الكمال(٢٢\٦١٧)_
[5] كشف البارى(١\٦٧٩)_
[6] تاج العروس (١٠\٢٤٥) وتبصير المنتبه بتحرير المشتبه (٣\٨٨٩ و ٨٩٠) وتعليقات الإكمال للشيخ عبدالرحمن بن يحيى المعلمى اليمانى (٦\٢٢)_
[7] الرعد:٩)_
[8] شرح الكرمانى(٢\٦٣) وعمدة القارى(٢\٨٩)_
[9] تاريخ الخميس (٢\١٤٨) وعمدة القارى(١٨\٣٦)_

حجة الوداع خو ورته ددې وجې وائی.چه نبی ﷺ ددې حج په موقع صحابه کرام ﷺ رخصت کړی وو. ((لعلی لاأراکم بعدعامی هذا))[1]

حجة التمام ورته ددې وجې ونیلی شی.چه په دې موقعه باندې آیت کریمه ﴿وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا﴾ [2]نازل شوې دې.[3]

اوحجة الاسلام ورته ددې وجې وائی.چه دا دنبی ﷺ د حج فریضه وه.دحج دفرضیت نه پس نبی ﷺ هم دا حج ادا کړې وو.[4]

اوحجة البلاغ ورته ځکه وائی.چه نبی ﷺ په دې حج کښې کومه خطبه وئیلې وه.په هغې کښې ئې فرمائیلی وو. ((اللهم هل بلغت؟اللهم هل بلغت؟))[5] والله اعلم.

قوله فَجَاءَهُ رَجُلٌ فَقَالَ لَمْ أَشْعُرْ فَحَلَقْتُ قَبْلَ أَنْ أَذْبَحَ فَقَالَ اذْبَحْ وَلَا حَرَجَ فَجَاءَ آخَرُ فَقَالَ لَمْ أَشْعُرْ فَنَحَرْتُ قَبْلَ أَنْ أَرْمِيَ قَالَ ارْمِ وَلَا حَرَجَ فَمَا سُئِلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ شَيْءٍ قُدِّمَ وَلَا أُخِّرَ إِلَّا قَالَ افْعَلْ وَلَا حَرَجَ:

یوکس راغلو. اوعرض ئې اوکړو.زما خیال نه وو.اود ذبحې نه وړاندې مې حلق اوکړو. نبی ﷺ ورته اوفرمائیل.قربانی وکړه.څه باك نشته.یوکس راغلو.اوعرض ئې وکړو.زما خیال نه وو.د رمی نه وړاندې مې قربانی وکړه.نبی ﷺ اوفرمائیل.رمی اوکړه.څه باك نشته. دنبی ﷺ نه چه دیوڅیزدتقدیم اوتاخیرپه باره کښې چه کوم تپوس هم شوې وو.نونبی ﷺ به ورته فرمائیل.څه باك نشته.

دیوم النحر څلورمناسک اوپه دې کښې د ترتیب حکم: په یوم النحر کښې څلورکارونه کولی شی.① رمی② نحر،③ حلق یا قصر④ اوطواف زیارت.

ددې څلورو واړه مناسکو ترتیب هم دا دې.کوم چه ذکرشو.د نبی ﷺ نه ددې په ترتیب سره ادا کول ثابت دی.[6] اودا ترتیب مطلوب اومقصود هم دې.

---

[1])جامع الترمذی،کتاب الج باب ماجاء فی الإفاضة من عرفات)_

[2])المائدة:۳)_

[3])صحیح البخاری (۱۱۱۱) کتاب الإیمان باب زیادة الإیمان ونقصانه رقم ٤٥ کتاب المغازی باب حجة الوداع رقم ٤٤٠٧) وفی (۶۶۲۱۲) کتاب التفسیر،سورة المائدة باب ﴿الیوم أکملت لکم دینکم﴾ رقم ٤٦٠٦) وفی(۱۰۷۹۱۲) فاتحة کتاب الإعتصام رقم ۷۲۶۸)_

[4])عن زیدبن أرقم ﷺ أن النبی ﷺ غزا تسع عشرة غزوة وأنه حج بعدما هاجر حجة واحدة لم یحج بعدها حجة الوداع.صحیح البخاری(۶۳۲۱۲) کتاب المغازی باب حجة الوداع رقم ٤٤٠٤)_

[5])صحیح البخاری ب(۲۳٤۱۱) کتاب الحج باب الخطبة دیام منی رقم ۱۷۳۹)_

[6])کما فی حدیث جابرالطویل عند مسلم فی صحیحه فی کتاب الحج باب حجة النبی ﷺ رقم ۲۹۵۰) ففیه ذکر الأمورالثلاثة سوی الحلق وذکرالحلق فی حدیث أنس ﷺ عندمسلم فی صحیحه فی کتاب الحج باب بیان أن السنة یوم النحر أن یرمی ثم ینحر ثم یحلق... رقم ۳۱۵۲)_

البته په دې خبره کښې اختلاف دې.چه دا ترتيب واجب دې که مسنون؟
① دامام ابوحنيفه رحمه الله په نيزدقارن اومتمتع دپاره داولنو درې څيزونو په ترتيب سره ادا کول واجب دی.په طواف کښې ترتيب واجب نه دې.که دا مقدم کوی اوکه مؤخر کوی.يا ئې په مينځ کښې ادا کوی.دامام ابوحنيفه رحمه الله په نيزد مفرد دپاره ذبح اوباقی درې څيزونو کښې ترتيب ضروری نه دې.ځکه چه په ده باندې قربانی واجب نه ده.[1]
② امام مالک رحمه الله فرمائی.چه که حلق په رمی باندې مقدم کړی.نوپه ده باندې دم دې. خوکه حلق په نحر باندې يا نحر په رمی باندې مقدم کړی.نوپه ده باندې څه واجب نه دی.لکه چه ددوی په نيز د رمی اوحلق په مينځ کښې ترتيب واجب دې.چه اول دې رمی کولې شی.اوبيا حلق،اوپه باقی څيزونوکښې ترتيب مسنون دې.واجب نه دې.[2]
③ امام شافعی رحمه الله فرمائی.چه په دې څلورو واړه څيزونوکښې ترتيب مسنون دې.که دترتيب نه خلاف دا افعال ادا کړې شی برابره ده که په هيره وی اوکه په حکم باندې د جهل دوجې وی.يا په قصد وی.د اصح روايت مطابق په ده باندې څه واجب نه دی.[3]
امام احمد رحمه الله فرمائی.که په ذکرشوواموروکښې ئې ترتيب په قصد سره پريخودل.نود يو روايت مطابق دم شته.اودبل روايت مطابق په ده باندې دم نشته.اوکه په هيره يا په حکم باندې د جهل دوجې ئې د ترتيب خلاف عمل اوکړو.نوڅه پرې واجب نه دی.[4]
دصاحبينو رحمهما الله هم دا مسلك دې.چه په دې مناسکوکښې ترتيب واجب نه دې. نو ددې اموروپه تقديم اوتاخيرسره څه نه واجبيږی.[5]
لکه چه د جمهورو په نيز په څه درجه کښې ترتيب ساقطيږی.اوامام ابوحنيفه رحمه الله د ترتيب د وجوب قائل دې.
دجمهوردليل يوخوحديث باب دې.په دې کښې دنبی ﷺ نه د تقديم حلق على الذبح په باره کښې تپوس شوې دې.اونبی ﷺ فرمائيلی دی.«اذبح ولاحرج» دغه شان د نحرقبل الرمی په باره کښې ترې تپوس شوې دې.نو نبی ﷺ ورته فرمائيلی دی.«ارم ولاحرج» دغه شان دحديث په آخرکښې راوی وائی.«فما سئل النبی ﷺ عن شئ قدم ولا أخر إلا قال افعل ولاحرج»
د دې حضراتو استدلال دحضرت ابن عباس رضي الله عنهما په حديث باندې هم دې.«أن النبی ﷺ سئل فی حجته فقال ذبحت قبل أن أرمی فأومأ بيده قال ولاحرج، قال حلقت قبل أن أذبح فأومأ بيده ولاحرج»[6]

---

[1])هدايه مع فتح القدير(۴۶۹\۲) باب الجنايات :البحرالرائق (۲۴\۳) وبدائع الصنائع (۱۵۸\۲)_
[2])المغنى (۲۳۱\۳)_
[3])المجموع شرح المهذب(۱۶۰\۸) و(۲۱۶\۸)_
[4])المغنى(۲۳۰\۳)_
[5])هدايه مع فتح القدير(۴۶۹\۲) والبحرالرائق (۲۴\۳و ۲۵) وبدائع الصنائع (۱۵۸\۲)_
[6])صحيح البخارى(۱۸\۱) كتاب العلم باب من أجاب الفتيا بإشارة اليد والرأس رقم ۸۴) وقدأخرجه فى مواضع كثيرة أنظررمق ۱۷۲۱و ۱۷۲۳) ورقم ۱۷۳۴و ۱۷۳۵و رقم ۶۶۶۶)_

هم دا مفهوم دحضر على .(١) حضرت اسامه بن شريك.(٢) حضرت جابر(٣)حضرت قيس بن سعد رضي الله عنهم (٤) نه مروى دى.

دامام ابوحنيفه رحمه الله استدلال دحضرت ابن عباس رضي الله عنهما په فتوى باندې دې.كومه چه ابن ابى شيبه نقل كړې دې.((من قدم شيأ من حجه أو أخره فليهرق لذلك دماً))(٥)

په دې روايت كښې ابراهيم بن مهاجر راوى دې.اومحدثينو رحمهم الله دده تضعيف كړې دې.(٦)

خوهم دا روايت امام طحاوى رحمه الله په شرح معاني الآثاركښې نقل كړې دې.دهغې په يوطريق كښې د ابراهيم بن مهاجر واسطه موجود نه ده.(٧)

ابن ابى شيبه هم دا مفهوم د ابوالشعثاء بن جابربن زيد (٨)سعيد بن جبير(٩)اوابراهيم نخعى (١٠) رحمهم الله نه هم نقل كړې دې.

تركومې پورې چه د ((افعل ولا حرج)) حديث تعلق دې.نوامام ابوحنيفه رحمه الله ((حرج)) د ((اثم)) په معنى كښې اخلى.لكه چه په دې طريقه د ترتيب په فساد كښې دګناه نفى شوې ده.دكفارې نفى نه ده شوې.(١١)

دلته د غورقابله نكته دا ده.چه حضرت ابن عباس رضي الله عنهما يوطرف ته د ((لا حرج)) حديث نقل كوى.اوددې باوجود دوى د وجوب جزاء فتوى وركوى .په دواړوكښې د تطبيق هم دا صورت دې.چه ((لا حرج)) د نفى ((اثم)) په معنى كښې دې.

ددې قرينه دا هم ده.چه كله داسې قسم سوالونونه زيات شو.نو نبى صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل.چه ګناه خو د يومسلمان په عزت اخستوكښې دې.(١٢)دلته حرج د ګناه په معنى كښې دې.هم دا

---

(١)مصنف ابن ابى شيبة (٣٤٦\٣) كتاب الحج باب في الرجل يحل قبل أن يذبح)_

(٢)سنن أبى داود كتاب المناسک باب فيمن قدم شيأ فى حجه رقم ٢٠١) ومصنف ابن ابى شيبة (٣٤٦\٣ رقم ١٤٩٦٣)_

(٣)مصنف ابن ابى شيبة(٣٤٥\٣) رقم ١٤٩٥٩)_

(٤)مصنف ابن ابى شيبة (٣٤\٣) رقم ١٤٩٦٥)_

(٥)المصنف لإبن أبى شيبة (٣٤٥\٣) كتاب الحج باب فى الرجل يحلق قبل أن يذبح رقم ١٤٩٥٤)_

(٦)قال القطان والنسائى ليس بالقوى وقا أحمد لا بأس به انظرالكاشف (٢٢٥\١و ٢٢٦) وانظرتهذيب التهذيب(١٦٧\١و ١٦٨) وميزان الإعتدال(٦٧\١) رقم ٢٢٥)_

(٧)شرح معانى الآثار (٤٩٣\١) كتاب مناسک الحج باب من قدم من حجه نسكاً قبل نسک قال الحافظ فى الدراية (٤١\٢) وأخرجه الطحاوى من وجه آخر أحسن منه عنه)_

(٨)منصف ابن ابى شيبة (٣٤٥\٣) رقم ١٤٩٥٣)_

(٩)مصنف ابن ابى شيبة (٣٤٥\٣) رقم ١٤٩٥٥)-

(١٠)مصنف ابن ابى شيبة (٣٤٥\٣) رقم ١٤٩٥٧و ١٤٩٥٨)-

(١١)فتح القدير(٤٦٩\٢)_

(١٢)عن اسامة بن شريک قال خرجت مع النبى صلى الله عليه وسلم حاجاً فكان الناس يأتونه فمن قال يارسول الله سعيت قبل أن أطوف أوقدمت شيأ أو أخرت شئاً فكان يقول لا حرج إلا على رجل إقترض عرض رجل مسلم وهو ظالم فذلک حرج وهلک ..سنن أبى داود كتاب المناسک باب فمين قدم شيأ قبل شئ فى حجه رقم ٢١٠٥)_

وجه وه.كله چه صحابه كرامو ؓ د نبى ﷺ نه خطبه واوريده.نوخپل افعال ئې دترتيب خلاف بيامومندل.ددې وجې هغوى سره دګناه ويره شوه.ددې خيال داصلاح دپاره نبى ﷺ اوفرمائيل «لاحرج»(١)

حقيقت دا دې.چه د نبى ﷺ سره دصحابه كرامو ؓ دحج دا اولنئ موقع وه.اوتردغه وخته پورې دمناسك حج صحيح علم چاته نه وو.ددې وجې د فساد ترتيب ګناه پورته كړې شوه.ددې تائيد په شرح معانى الآثاركښې دحضرت ابو سعيد خدرى ؓ په روايت سره كيږى.په كوم كښې چه نبى ﷺ د مختلفو سوالاتوپه جواب كښې «لاحرج»فرمائيل.اوبيا ئې اوفرمائيل.«عباد الله وضع الله عزوجل الحرج الضيق وتعلموا مناسككم فإنها من دينكم»(٢)

ددې نه معلومه شوه.چه نبى ﷺ په دې مقام كښې دحرج كومه نفى كړې ده.دا ددې وجې وو.چه دمناسك حج علم عام نه وو.خودا د وجوب جزاء اودم سره منافى نه ده.(٣)

هم دا وجه ده.چه حضرت ابن عباس ؓ د«لاحرج»والا حديث راوى دې.اوپه خپلهفتوى كښې د وجوب دم تصريح كوى.

دحضرت اسامه بن شريك په روايت كښې هم دې طرف ته اشاره ده.چه دلته د «حرج» نه مراد «اثم» دې.څكه چه نبى ﷺ فرمائى«لاحرج لاحرج، إلا على رجل اقترض عرض رجل مسلم وهو ظالم فذلك الذى حرج وهلك»(٤)

ګورئ په حالت داحرام كښې كه يوكس ته د بيمارئ يا تكليف دوجې دحلق ضرورت پيښ شى.دقرآن په نص دا جائز ده.(٥)

اوپه ده باندې څه ګناه نشته.خوددې باوجود ددې عمل په وجه په ده باندې په اتفاق سره جزاء واجب ده.(٦)

دحجة الوداع په موقع چونكه د صحابه كرام ؓ يوه لويه ډله د نبى ﷺ سره په اول ځل حج ادا كولو.اودمناسك حج نه كماحقه واقفيت نه وو.ددې وجې دفساد ترتيب ګنه پورته كړې شوه.اوپه «لاحرج» ئې هم دې رفع اثم بيان كړو.اګرچه دم بيا هم واجب دې.

ددې تقريرنه معلومه شوه.چه دعدم اثم حكم په هغه وخت كښې وو.په كوم وخت كښې چه د مناسك حج په صحيح طريقه باندې واقفيت نه وو.اوس چونكه دمناسك ټول تفصيلات

---

(١)انظر الكوكب الدرى وتعليقاته (١٢١/٢و ١٢٢)_

(٢)شرح معانى الآثار(٤٩٢/١) كتاب المناسك باب من قدم نسكاً قبل نسك)_

(٣)المصدر السابق)_

(٤)سنن أبى داود كتاب المناسك باب فيمن قدم شيأ قبل شئ فى حجه رقم ٢٠١٥)_

(٥) قال الله تعالى ﴿ ولاتحلقوا روسكم حتى يبلغ الهدى محله.فمن كان منكم مريضاً أو به أذى من رأسه ففديه ممن صيام أو صدقة أو نسك..﴾ البقرة:١٩٦)_

(٦)بدائع الصنائع (١٩٢/٢) فصل:وأما ما يجرى مجرى الطيب...)_

مخامخ راغلي دي.نواوس جهل څه عذر نه دي.نوکه نن د داسې جهالت په وجه ترتيب فاسد شي.نونه يواځې دا چه دم به واجب وي.بلکه ګناه به هم وي. والله اعلم.

امام طحاوى رحمه الله دامام ابوحنيفه رحمه الله په مسلك باندې د آيت كريمه نه ﴿وَلَا تَحْلِقُوا رُءُوسَكُمْ حَتَّىٰ يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ﴾ (١) باندې استدلال کړې دې. چه ددې آيت په رڼړا کښې نحر په حلق باندې مقدم کول ضروری دی.تقديم حلق على النحر جائز نه دی.اودا اجماعی مسئله ده.نوهرکله چه دمحصر دا حکم دې.نود قارن وغيره به هم دا حکم وی.چه حلق قبل النحر به صحيح نه وی.اودمخالفت په صورت کښې به دم واجب وی.(٢)

دحديث د ترجمة الباب سره انطباق دلته ترجمة الباب «باب الفتيا وهو واقف على الدابة وغيرها» دې.دعلامه عينى اوقسطلانى وغيره په نسخوکښې هم داسې دی.(٣) اودکرمانى اوحافظ ابن حجر رحمهما الله په نسخوکښې د «وغيرها» لفظ نشته.(٤) که دا لفظ موجود وی.اوکه نه وی.په حديث باب کښې د «وقف في حجة الوداع بمنى للناس» الفاظ خوشته.د دابه وغيره څه ذکرنشته.نوبه ترجمة الباب کښې اوبه حديث مذکورکښې به مطابقت څنګه وی؟

علامه عينى اوقسطلانى رحمهما الله په نسخوکښې چونکه د «وغيرها» لفظ راغلې دې ددې وجې هغوی د روايت د اطلاق نه ترجمة ثابته کړې ده. نو فرمائی.چه «وقف» دخپل عموم په وجه وقوف على الدابة وغيرالدابة دواړو ته شامل دې.کيدې شی.چه نبی ﷺ په دابه وو.اوکيدې شی.چه په دابه نه وو. (٥)

خودحافظ ابن حجراوکرمانى رحمهما الله په نسخوکښې چونکه د «وغيرها» لفظ نشته.صرف «باب الفتيا وهو واقف على الدابة» ذکردی.ددې وجې دې ته ضرورت پيښ شو.چه هغه خپله ترجمه په روايت سره ثابته کړی.اوبه روايت کښې د وقوف على الدابه څه ذکرنشته.بلکه په هغې کښې خو مطلقاً ..وقف.. ذکردې.نودامام بخارى رحمه الله ترجمه به څنګه ثابتيږی؟

---

(١)البقرة:١٩٦)_

(٢)شرح معانى الآثار(٤٩٣١١) قال الكاسانى رحمه الله فى بدائعه (١٥٨١٢) ولأبى حنيفه رحمه الله الإستدلال بالمحصر إ| حلق قبل الذبح لأطى فى رأسه أنه تلزمه الفدية بالنص فالذى يحلق رأسه بغير الأذى به أولى ولهذا قال أبوحنيفة بزيادة التغليظ فى حق من حلق رأسه قبل الذبح بغير أذى حيث قال لا يجزئه غيرالدم وصاحب الأذى مخير بين الدم والطعام والصيام.كما خيره الله تعالى وهذا هو المعقول لأن الضرورة سبب لتخفيف الحكم وتيسيره فالمقول أن يجب فى حال الإختيار بذلک السبب زيادة غلظ لم يكن فى حال العذر فأما أن يسقط من الأصل فى غيرحالة العذر ويجب فى الة العذر فممتنع)_

(٣)عمدة القارى(٨٨١٢) وارشاد السارى(١٨٢١١)_

(٤)شرح الكرمانى(٦٣١٢) وفتح البارى(١٨٠١١)_

(٥)عمدة القارى (٨٨١٢) وإرشاد السارى(١٨٢١١)_

حافظ ابن حجر رحمه الله جواب ورکړي دي چه امام بخاری رحمه الله د روايت نوروطرقو ته اشاره کړي ده په کتاب الحج کښې روايت دي «وقف رسول الله ﷺ على ناقته ..» [1] نود مصنف رحمه الله ترجمه ثابته شوه. [2]

په دې باندې اشکال دې چه په روايت کښې خو د «ناقة» ذکردې اوپه ترجمة کښې د «دابة» ذکردې اوپه دابه اوناقه کښې فرق وی ځکه چه ناقه خاص دابه ته وائی اود دابه اطلاق په هرخناورکيږی.

ددې جواب دا دې اگرچه په لغت کښې د دابة اطلاق «مايدب على الأرض» باندې کيږی خوپه عرف کښې په مرکوب باندې کيږی اوناقه هم احدى المرکوبات ده. [3] نوهرکله چه په يو مرکوب باندې اودريدل اودجواب ورکول جواز ثابت شو نودنورو مرکوبات باندې د سورلۍ په حال کښې جواب ورکول پخپله ثابت شو.

علامه عينی رحمه الله په حافظ ابن حجر رحمه الله باندې دا اعتراض کړې دې چه دا ځنګه خبره ده چه دعوی دلته ده اودليل هلته؟ يعنی دعوی خوپه کتاب العلم کښې ده اودليل په کتاب الحج کښې دي. [4]

خودا اعتراض صحيح نه دې ځکه چه دا د تراجم ابواب په سلسله کښې دامام بخاری رحمه الله د جاری اصولوځنی دې. [5]

علامه عينی رحمه الله اگرچه دلته اودغه شان په «باب السفر في العلم» کښې په حافظ ابن حجر رحمه الله باندې سخت تنقيد کړې دې اوپه دې اصل باندې ئې رد کړې دې. [6] خويخپله دوی په «باب من حمل جارية صغيرة على عنقه في الصلاة» په ترجمة الباب کښې د «على عنقه» اثبات هم په دې اصل په مدد سره کړې دې. [7] دغه شان په باب «تسوية الصفوف عند الإقامة وبعدها» کښې هم دا اصل استعمال کړې دې. [8] دغه شان په باب «باب التقاضي والملازمة في المسجد» کښې هم ددې اصل ذکرکړې دې. [9] والله اعلم وعلمه اتم واحکم.

---

[1] صحيح البخاری (۲۳٤/۱) کتاب الحج باب الفتيا على الدابة عند الجمرة رقم ۱۷۳۸)_

[2] فتح الباری (۱۸۰/۱ و ۱۸۱)_

[3] فتح الباری (۱۸۰/۱)_

[4] عمدة القاری (۸۸/۲)_

[5] الأبواب والتراجم (ص.۸) أصل نمبر ۶ ومقدمة لامع الدراری (ص.۳۵۷) الأصل الحادی عشر من أصول التراجم)

[6] عمدة القاری (۸۸/۲) و (۱۷۷/۲ و ۱۷۸)_

[7] عمدة القاری (۳۰۱/٤) کتاب الصلاة أبواب سترة المصلى)_

[8] عمدة القاری (۲۵۳/۵) کتاب الأذان)_

[9] عمدة القاری (۲۲۸/٤) کتاب الصلاة)_

٢٤- بَابُ مَنْ أَجَابَ الْفُتْيَا بِإِشَارَةِ الْيَدِ وَالرَّأْسِ

په مخكني اودې باب كښې مناسبت ښكاره دې.چه په دواړو بابونو كښې د فتوى ذكردې.

د ترجمة الباب مقصد حضرت شاه ولى الله رحمه الله فرمائى.چه امام بخارى رحمه الله دلته د «فتوى بالإشارة» جواز بيانوى.اگرچه په دې زمانه كښې احوط دا ده.چه په اشاره باندې فتوى ورنكړې شى.(١)

مطلب دا دې.چه په حقيقت كښې مستفتي دجواب داجمال نه غلطه فائده اخلى.نوپه اشارې سره خوبه په طريق اولى غلطه فائده اخستې شى.ځكه چه كيدې شى.څوك دا سوچ اوكړى.چه په اشاره سره فتوى وركول به جائز نه وى. نوامام بخارى رحمه الله دا جواب بيان كړو.اودا ئې اوونيل.چه كله په يوځائې كښې دخطرې ويره نه وى.نوپه اشارې سره په جواب وركولوكښې څه حرج نشته.خوچه په كوم ځائې كښې د مستفتي د ګډبډ كولوويره وى.اومفتي دا ګنړى.چه مستفتي به دهوكه وكړى.نوپه اشارې سره جواب وركول نه دى پكار ،بلكه ښكاره جواب وركول پكار دى.

حضرت شيخ الهند رحمه الله فرمائى.چه نبى ﷺ به په تعليم اوتبليغ كښې ډيراهتمام كولو.په ايضاح اوافهام كښې به ئې دهرممكن اړخ خيال ساتلو.تردې چه بعضې وخت به ئې درې درې ځله ارشاد فرمائيل.(٢) اوكله به ئې د بل غرض دپاره د دومره تكرارنه كاراخستلو.چه صحابه كرامو رضى الله عنهم ته به ددې وينا نوبت راغلو.«ليته سكت»(٣)

ددې تقاضا دا وه.چه دسوال جواب، اوتعليم اوتبليغ.په واضح انداز كښې.په غيرمبهم الفاظواوعباراتوكښې ادا كړې شى.صرف په اشاروباندې اكتفاء نشى كولې.نوامام بخارى رحمه الله دا اوخودله.كه يوطرف ته دنبى ﷺ نه په تعليم كښې .زيات وضاحت،دافهام اهتمام منقول دې.نوبل طرف ته دنبى ﷺ نه په اشارو كښې جواب وركول هم منقول دى.اصل كښې چه څنګه موقع به وه.هغه شان به ئې كول.كه په خبره كښې به خفاء وه.نوښكاره وضاحت به ئې كولو.اوكه خبره به ښكاره وه.صرف په اشاره به كاركيدو.نوپه خپلو اشارو سره به ئې جواب وركولو.نوكه دمستفتي دمفتي نه د څه آسانې خبرې تپوس اوكړى.دكوم جواب چه په

---

(١) شرح تراجم أبواب البخارى)_

(٢) عن أنس عن النبى ﷺ أنه كان إذا تكلم بكلمة أعادها ثلاثاً حتى تفهم عنه... صحيح البخارى (٣٥١١) كتاب العلم باب من أعاد الحديث ثلاثاً ليفهم عنه رقم ٩٥)_

(٣) عن أبى بكرة قال كنا عند رسول الله ﷺ فقال ألا أنبئكم بأكبر الكبائر؟ ثلاثاً.. الإشراك بالله وعقوق الوالدين. وشهادة الزور.أو قول الزور.وكان رسول الله ﷺ متكئاً فجلس فما زال يكررها حتى قلنا ليته سكت.. صحيح مسلم كتاب الإيمان باب الكبائر وأكبرها رقم ٢٥٩) وانظر الجامع للترمذي كتاب الشهادات باب ما جاء فى شهادة الزور رقم ٢٣٠١ وأبواب تفسيرالقرآن باب ومن سورة النساء رقم ٣٠١٩) ومسند أحمد (٣٦١٥و ٣٧)_

اشاره ورکول کافی کیږی.نو په دې کښې څه باك نشته.

..هرسخن نکتے وهرنکته مکانے دارد.. (١)

[٨٣]حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ قَالَ حَدَّثَنَا وُهَيْبٌ قَالَ حَدَّثَنَا أَيُّوبُ عَنْ عِكْرِمَةَ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ (٢)أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سُئِلَ فِي حَجَّتِهِ فَقَالَ ذَبَحْتُ قَبْلَ أَنْ أَرْمِيَ فَأَوْمَأَ بِيَدِهِ قَالَ وَلَا حَرَجَ قَالَ حَلَقْتُ قَبْلَ أَنْ أَذْبَحَ فَأَوْمَأَ بِيَدِهِ وَلَا حَرَجَ

[١٦٣٤و ١٦٣٦و ١٦٤٧و ١٦٤٨و ٦٢٨٩]

رجال الحديث

① موسى بن اسماعيل:دا ابوسلمه موسى بن اسماعيل تبوذكى بصرى رحمه الله دې.د دوى مختصر حالات په بدء الوحى كښې د څلورم حديث لاندې تيرشوى دى.(٣) مونږ به دلته لږ په تفصيل سره ددوى حالات ذكركوو.

ددوى د ابراهيم بن سعد الزهرى ،جريربن حازم،جويريه بن اسماء،حماد بن زيد ،حماد بن سلمه، داود بن ابى الفرات،سلام بن ابى مطيع،شعبه بن الحجاج،عبدالله بن المبارك، عبدالعزيز بن مسلم ،عبدالوارث بن سعيد ، معتمربن سليمان،مهدى بن ميمو او ابوعوانه الوضاح بن عبدالله وغيره حضراتو نه روايت د حديث كوى.

اود دوى نه روايت كونكوكښې امام بخارى،ابوداود ،ابرايهم حربى، احمدبن منصور رمادى،ابوزرعه رازى،ابوحاتم رازى،او يعقوب بن شيبه رحمهم الله وغيره دى.(٤)

امام يحيى بن معين رحمه الله فرمائى.«ثقة مامون»(٥)

ابوالوليد طيالسى رحمه الله فرمائى.«ثقة صدوق»(٦)

---

١)الأبواب والتراجم (ص.٥١)_

٢) قوله عن ابن عبس ،الحديث أخرجه البخارى أيضاً فى صحيحه (٢٣٢/١و ٢٣٣) كتاب الحج باب الذبح قبل الحلق رقم (١٧٢١و ١٧٢٣) و(٢٣٤/١و) كتاب الحج باب إذا رمى بعد ما أمسى أو حلق قبل أن يذبح ناسياً أو جاهلاً رقم ١٧٣٤و ١٧٣٥) و(٩٨٦/٢) كتاب الأيمان والنذور باب إذا حنث ناسياً فى الأيمان رقم ٦٦٦٦) وأخرجه مسلم فى صحيحه فى كتاب الحج باب جواز تقديم الذبح على الرمى والحلق على الذبح وعلى الرمى وتقديم الطواف عليها كلها رقم ٣١٦٤ وأخرجه النسائى فى سننه فى كتاب المناسك باب الرمى بعد المساء رقم ٣٠٦٩) وأخرجه أبوداود فى سننه فى كتاب المناسك باب الحلق والتقصير رقم ١٩٨٣) وأخرجه ابن ماجه فى سننه فى كتاب المناسك باب من قدم نسكاً قبل نسك رقم ٣٠٤٩و ٣٠٥٠)

٣)كشف البارى(٤٣٣/١و ٤٣٤)_

٤)د شيوخ اوتلامذه دپاره اوګورئ تهذيب الكمال(٢٢/٢٩و ٢٤)_

٥) تهذيب الكمال(٢٤/٢٩)_

٦)تهذيب الكمال(٢٩/ ٢٥)_

ابن سعد رحمه الله فرمائى.«كان ثقة كثير الحديث»[1]

ابن حبان دوى په كتاب الثقات كښې ذكركړى دى.او ليكلى ئې دى.«كان من المتقنين»[2]

ابن حزم رحمه الله فرمائى.«ثقة إمام مشهور»[3]

عجلى رحمه الله فرمائى.«بصرى ثقة»[4]

حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى.ثقة ثبت»[5]

دغه شان دوى فرمائى.«الحافظ الحجة أحد الأعلام»[6]

البته ابن خراش رحمه الله په دوى باندې كلام كوى.اوپه مبهم انداز كښې فرمائى.«صدوق وتكلم الناس فيه»[7]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى«كذا قال ولم يفسر ذلك الكلام» ([8]مطلب دا دې.چه دچا توثيق موجود وى.په هغه باندې مبهم جرح څه اثرنه كوى.نوداابن خراش رحمه الله دكلام څه اعتبارنشته حافظ ذهبى رحمه الله په ميزان الاعتدال كښې ددوى د ذكركولونه پس ليكى.«لم أذكرها سلمة للين فيه،لكن لقول ابن خراش فيه ،صدوق وتكلم الناس فيه قلت القائل الذهبى نعم تكلموا فيه بأنه ثقة ثبت رافضى»[9]

په كال ۲۲۳ھ كښې وفات شوى دى.([10]) رحمه الله تعالى رحمة واسعة.

④ **وهيب**:دا وهيب بن خالد بن عجلان باهلى بصرى رحمه الله دې.د دوى حالات په كتاب الايمان كښې د «باب تفاضل أهل الإيمان في الأعمال» لاندې تيرشوې دي.([11])

③ **ايوب**: دا ايوب بن ابى تميمه كيسان سختيانى بصرى رحمه الله دې.د دوى حالات په كتاب

---

[1])الطبقات لابن سعد (۳۰۶/۷)_

[2])الثقات لابن حبان (۱۶۰/۹)_

[3])المحلى (۲۰/۶)_

[4])تعليقات تهذيب الكمال(۲۶/۲۹)_

[5])الكاشف (۳۰۱/۲) رقم ۵۶۷۷)_

[6])ميزان الإعتدال(۲۰۰/٤) رقم ۸۸٤۷)_

[7])المصدرالسابق)_

[8])هدى السارى (ص۴٤٦)_

[9])ميزان الإعتدال(۲۰۰/٤) رقم ۸۸٤۷)_

[10])تهذيب الكمال(۲۶/۲۹)_

[11])كشف البارى(۱۱۸/۲)_

الايمان كښې د «باب حلاوة الإيمان» لاندې تيرشوى دى.[1]

④ عكرمه: دا عكرمه مولى عبدالله بن عباس رضي الله عنه دې ددوى تفصيلى حالات په كتاب العلم كښې د «باب قول النبى ﷺ اللهم علمه الكتاب» لاندې تيرشوى دى.

⑤ ابن عباس رضي الله عنهما: د حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنهما حالات په بدء الوحى كښې دڅلورم نمبرحديث لاندې اوپه كتاب الايمان كښې د «باب كفران العشير وكفر دون كفر» لاندې تيرشوى دى.[2]

قوله: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سُئِلَ فِي حَجَّتِهِ فَقَالَ ذَبَحْتُ قَبْلَ أَنْ أَرْمِيَ فَأَوْمَأَ بِيَدِهِ قَالَ وَلَا حَرَجَ: دنبى ﷺ نه دحج په موقع باندې تپوسونه شوى وو. يوكس تپوس وكړو. چه ما د رمى نه وړاندې ذبح كړې ده. نبى ﷺ په لاس سره اشاره وكړه. او وې فرمائيل. څه باك نشته.

كيدې شى. چه نبى ﷺ اشاره اوقول دواړه جمع كړى وى. په دې طريقه چه په لاس نې اشاره كړې وى. اوپه ژبه ئې «لاحرج» فرمائيلى وى.

دا هم كيدې شى. چه «لاحرج» دا د اشارې شرح وى. يعنى نبى ﷺ چه په لاس باندې كومه اشاره كړې وه. ددې مطلب دا وو. چه «لاحرج» په تقديم اوتاخيركښې څه باك نشته. دا دويمه معنى دامام بخارى رحمه الله د ترجمې سره زياته مناسب ده.[3]

قوله: قَالَ حَلَقْتُ قَبْلَ أَنْ أَذْبَحَ فَأَوْمَأَ بِيَدِهِ وَلَا حَرَجَ: يوكس اووئيل. ما د ذبحې نه وړاندې حلق كړې دې. نبى ﷺ د لاس په اشارې سره اوفرمائيل. څه باك نشته.

[٨٣] حَدَّثَنَا الْمَكِّيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ قَالَ أَخْبَرَنَا حَنْظَلَةُ بْنُ أَبِي سُفْيَانَ عَنْ سَالِمٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ يُقْبَضُ الْعِلْمُ وَيَظْهَرُ الْجَهْلُ وَالْفِتَنُ وَيَكْثُرُ الْهَرْجُ قِيلَ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَمَا الْهَرْجُ فَقَالَ هَكَذَا بِيَدِهِ فَحَرَّفَهَا كَأَنَّهُ يُرِيدُ الْقَتْلَ

رجال الحديث

① المكى بن ابراهيم: دا امام مكى بن ابراهيم بن بشير بن فرقد تميمى حنظلى بلخي دې. ددوى كنيت ابوالسكن دې. بعضې حضراتو ددوى د نيكه نوم فرقد بن بشيرخودلې دې.[4]

---

[1] كشف البارى(٢٦١٢)_

[2] كشف البارى(٤٣٥١١) و(٢٠٥١٢)_

[3] فتح البارى(١٨١١١)_

[4] تهذيب الكمال(٤٧٦١٢٨) وسير أعلام النبلاء (٩٥٤)_

په کال ۱۲۶ھ کښې پیدا شوې وو.
دوی دامام ابوحنیفه رحمه الله امام مالك، یزیدبن ابی عبید، بهزبن حکیم، عبدالله بن سعید بن ابی هند، ابن جریج، حنظله بن ابی سفیان، ایمن بن نابل، فطربن خلیفه، هشام الدستوائی، اوعثمان بن الاسود رحمهم الله وغیره نه روایت کوی.
ددوی نه روایت کونکوکښې امام احمدبن حنبل، امام بخاری، عبیدالله بن قواریری، یحیی بن معین، محمدبن بشار، بندارېن ابراهیم بن یعقوب جوزجانی، اوعبدالصمد بن غالب رحمهم الله وغیره حضرات دی. (۱)
امام مکی بن ابراهیم رحمه الله دامام بخاری رحمه الله په خصوصی استاذانو کښې وو. ترڅو چه دامام بخاری رحمه الله په صحیح بخاری کښې چه کوم ثلاثیات دی. په هغې کښې یوولس احادیث هم ددوی نه مروی دی. (۲)
ددوی دحضرت امام ابوحنیفه رحمه الله سره ډیرعقیدت وو. دوی فرمائی. «کان أبوحنیفة أعلم أهل الأرض» (۳)
کردری اوموفق په «مناقب» کښې نقل کړی دی. چه یوځل امام مکی بن ابراهیم درس ورکولو. نودوی اوفرمائیل. «حدثنا أبوحنیفة...» یوکس اودریدل اووې ونیل «حدثنا عن ابن جریج ولا تحدثنا عنه» مکی بن ابراهیم ډیرسخت خفه شو. په مخ باندې ئې ددې آثارښکاره شول. هغه کس توبه اوویستله. اود پښیمانتیا اظهارئې اوکړو. خوحضرت مکی بن ابراهیم رحمه الله اوفرمائیل. «إنا لا نحدث السفهاء حرمت علیك أن تکتب عنی قم من مجلسی» نوترڅوپورې چه هغه دمجلس نه پاسیدلې نه وو. دوی حدیث نه اورول. د هغه د پاسیدو نه پس دوی اوفرمائیل. «حدثنا أبوحنیفة..» اودرس ئې جاری کړو. (۴)
امام احمدبن حنبل اوامام عجلی رحمهما الله فرمائی. «ثقة» (۵)

---

(۱) دشیوخ اوتلامذو دپاره اوګورئ تهذیب الکمال(۲۸\۴۷۷، ۴۷۹) وسیرأعلام النبلاء (۹۱\۵۵۰و ۵۵۱)-
(۲) مقدمة لامع الدراری (ص۶۴) و(۱۰۲و۱۰۳) وأخرج عنه البخاری الأربعة الأول من الثلاثیات والسادسة والسابعة والحادیة عشرة والثانیة عشرة، والرابعة عشرة والسابعة عشرة والتاسعة عشرة)) دامام مکی بن ابراهیم نه علاوه دنورو ثلاثیاتو مکمل تخریج به هم وراندې په ((باب إثم من کذب علی النبی ﷺ)) داولنی ثلاثی روایت لاندې راشی.-
(۳) البدایة والنهایة (۱۰\۱۲۳)_
(۴) مناقب الإمام الأعظم للإمام الموفق بن احمد المکی (۱۱\۲۰۳و ۲۰۴) الباب التساع فی حفظ لسانه وورعه وتقواه وماقب الإمام الأعظم للإمام محمدبن محمد بن شهاب المعروف بإبن البزازالکردری (۱۱\۲۲۵و بذیل مناقب الموفق) الفصل الرافع فی أخلاقه)_
(۵) تهذیب الکمال(۲۸\۴۷۹) وسیرأعلام النبلاء (۹\۵۵۱)_

امام يحى بن معين رحمه الله فرمائى «صالح»[1]

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائى «محله الصدق»[2]

امام نسائى رحمه الله فرمائى «ليس به بأس»[3]

امام محمد بن سعد رحمه الله فرمائى «وكان ثقة ..وكان ثبتا فى الحديث»[4]

امام دارقطنى رحمه الله فرمائى «ثقة مامون»[5]

مسلمه رحمه الله فرمائى «ثقة»[6]

خليلى رحمه الله فرمائى «ثقة متفق عليه»[7]

په كال ۲۱۵ھ كښې وفات شوى وو.[8]

② **خنظله بن ابى سفيان:** دا خنظله بن ابى سفيان جُمحى قرشى مكى دې.د دوى مختصر حالات په كتاب الايمان كښې د «باب الإيمان وقول النبى ﷺ بنى الإسلام على خمس» لاندې تيرشوى دى.[9]

③ **سالم:** دا سالم بن عبدالله بن عمر رحمه الله دې.د دوى حالات په كتاب الايمان كښې د «باب الحياء من الإيمان» لاندې تيرشوى دى.[10]

④ **حضرت ابوهريرة رضي الله عنه:** ددوى حالات په كتاب الايمان كښې د «باب أمور الإيمان» لاندې تيرشوى دى.[11]

قوله: قَالَ يُقْبَضُ الْعِلْمُ وَيَظْهَرُ الْجَهْلُ وَالْفِتَنُ وَيَكْثُرُ الْهَرْجُ: نبى ﷺ اوفرمائيل.چه علم به پورته شى.اوجهالت اوفتنې به غالبې شى.اوپه هرج كښې به زيادت اوشى.

---

[1])المصادر السابقة)_

[2])المصادر السابقة)_

[3])المصادر السابقة)_

[4])الطبقات لإبن سعد(۳۷۳۱۷)_

[5])تهذيب الكمال(۴۸۱۱۲۸) وسير أعلام النبلاء (۵۵۲۱۹)_

[6])تهذيب التهذيب(۲۹۵۱۱۰)_

[7])المصدر السابق)_

[8])الكاشف (۲۹۳۱۲) رقم ۵۶۲۱)_

[9])كشف البارى(۶۳۶۱۱)_

[10])كشف البارى(۱۲۸۱۲)_

[11])كشف البارى(۶۵۹۱۱)_

قوله قِيلَ يَارَسُولَ اللَّهِ وَمَا الْهَرْجُ: تپوس اوشو. يارسول الله هرج څه څيز دې؟

قوله فَقَالَ هَكَذَا بِيَدِهِ فَحَرَّفَهَا كَأَنَّهُ يُرِيدُ الْقَتْلَ: نبي ﷺ په لاس سره اشاره وكړه. لكه چه نبي ﷺ لاس ګوږ كړو اوخودل. د نبي ﷺ مراد قتل وو.

مطلب دا چه نبي ﷺ په لاس سره اشاره اوكړه. اوتحريف ئې اوكړو. يعنى لاسونه ئې كاږه كړل داسې اشاره ئې اوكړه. څنګه توره وهونكې لاس اوچتوى.

«كأنه يريد القتل» جمله دخنظله په شاګردانوكښې دچا اضافه شوې تفسيرى جمله ده. ځكه چه دا روايت ابوعوانه د عباس دورى عن ابى عاصم عن خنظلة په طريق سره نقل كړې دې.

عباس دورى وائى. «وأرنا أبوعاصم كأنه يضرب عنق الإنسان»(١)

د «هرج» معنى دهرج اصلى معنى ديوڅيز اتساع اوكثرت دې. هم ددې وجې د اختلاط اوفتنې دپاره هم استعمال شوې دې.(٢)

علامه كرمانى رحمه الله فرمائى. چه «هرج» معنى فتنه ده. ددې نه د قتل معنى اخستل مجازاً صحيح دى. ځكه چه هرج دقتل د لوازماتوځنې دې. البته كه د هرج معنى د قتل د لغت نه ثابته شى. نوبيا به دا ددې حقيقى معنى وى.(٣)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى. چه علامه كرمانى رحمه الله نه ذهول شوې دې. ځكه چه وړاندې په كتاب الفتن كښې دا روايت راغلې دې.(٤) په هغې كښې راوى دا تصريح هم كړې ده. چه داهل حبشه ژبه كښې د هرج معنى قتل دې.(٥)

[٨٦] حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ قَالَ حَدَّثَنَا وُهَيْبٌ قَالَ حَدَّثَنَا هِشَامٌ عَنْ فَاطِمَةَ عَنْ أَسْمَاءَ(٦) قَالَتْ أَتَيْتُ عَائِشَةَ وَهِيَ تُصَلِّي فَقُلْتُ مَا شَأْنُ النَّاسِ فَأَشَارَتْ إِلَى السَّمَاءِ فَإِذَا

---

(١) فتح البارى(١٨٢/١)_

(٢) النهاية(٢٥٧/٥)_

(٣) شرح الكرمانى(٦٦/٢)_

(٤) صحيح البخارى (١٠٤٦/٢و ١٠٤) كتاب الفتن باب ظهور الفتن رقم ٧٠٦٥) رقم ٧٠٦٥و ٧٠٦٦)_

(٥) فتح البارى(١٨٢/١)_

(٦) قوله عن أسماء: الحديث أخرجه البخارى أيضاً فى (٣٠/١و ٣١) كتاب الوضوء باب من لم يتوضأ إلا من الغشى المثقل رقم (١٨٤) وى (١٢٦/١) كتاب الجمعة (الصلاة) باب من قال فى الخطبة بعد الثناء أما بعد رقم ٩٣٢) وفى (١٤٤/١) كتاب الكسوف (الصلاة) باب صلاة النساء مع الرجال فى الكسوف رقم ١٠٥٣) وباب من أحب العتاقة فى كسوف الشمس رقم ١٠٥٤) وفى (١٤٥/١) كتاب الكسوف باب قول الإمام فى خطبة الكسوف (أما بعد رقم ١٠٦١) وفى (١٦٥/١) كتاب السهو رقم ١٠٥٤) باب الإشارة فى الصلاة رقم (١٢٣٥) وى (١٨٣/١) كتاب الجنائز باب ما جاء فى عذاب القبر رقم ١٣٧٣) وفى (٣٤٢/١) كتاب العتق باب ما يستحب من العتاقة فى الكسوف والآيات رقم ٢٥١٩) و(٢٥٢٠) وفى (١٠٨٢/٢) كتاب الإعتصام بالكتاب والسنة باب الإقتداء بسنن رسول الله ﷺ رقم ٧٢٨٧) ومسلم فى صحيحه فى كتاب الكسوف باب ما عرض على النبى ﷺ فى صلاة الكسوف من أمرالجنة والنار رقم ٢١٠٣و ٢١٠٨) والنسائى فى كتاب الكسوف باب التشهد والتسليم فى صلاة الكسوف رقم ١٤٩٨ وابن ماجه فى سننه وفى كتاب إقامة اللصلاة باب ما جاء فى صلاة الكسوف رقم ١٢٦٥)_

النَّاسِ قِيَامٌ فَقَالَتْ سُبْحَانَ اللَّهِ قُلْتُ آيَةٌ فَأَشَارَتْ بِرَأْسِهَا أَيْ نَعَمْ فَقُمْتُ حَتَّى تَجَلَّانِي الْغَشْيُ فَجَعَلْتُ أَصُبُّ عَلَى رَأْسِي الْمَاءَ فَحَمِدَ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَثْنَى عَلَيْهِ ثُمَّ قَالَ مَا مِنْ شَيْءٍ لَمْ أَكُنْ أُرِيتُهُ إِلَّا رَأَيْتُهُ فِي مَقَامِي حَتَّى الْجَنَّةَ وَالنَّارَ فَأُوحِيَ إِلَيَّ أَنَّكُمْ تُفْتَنُونَ فِي قُبُورِكُمْ مِثْلَ أَوْ قَرِيبَ لَا أَدْرِي أَيَّ ذَلِكَ قَالَتْ أَسْمَاءُ مِنْ فِتْنَةِ الْمَسِيحِ الدَّجَّالِ يُقَالُ مَا عِلْمُكَ بِهَذَا الرَّجُلِ فَأَمَّا الْمُؤْمِنُ أَوْ الْمُوقِنُ لَا أَدْرِي بِأَيِّهِمَا قَالَتْ أَسْمَاءُ فَيَقُولُ هُوَ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ جَاءَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَى فَأَجَبْنَا وَاتَّبَعْنَا هُوَ مُحَمَّدٌ ثَلَاثًا فَيُقَالُ نَمْ صَالِحًا قَدْ عَلِمْنَا إِنْ كُنْتَ لَمُوقِنًا بِهِ وَأَمَّا الْمُنَافِقُ أَوْ الْمُرْتَابُ لَا أَدْرِي أَيَّ ذَلِكَ قَالَتْ أَسْمَاءُ فَيَقُولُ لَا أَدْرِي سَمِعْتُ النَّاسَ يَقُولُونَ شَيْئًا فَقُلْتُهُ

[۱۸۲و ۸۸۰و ۱۰۰۵و ۱۰۰۶و ۱۰۱۲و ۱۱۷۸و ۲۳۸۳و ۲۳۸۴و ۶۸۵۷و ۷۱۲]

رجال الحديث

① **موسى بن اسماعيل:** ددوى حالات اوس هم ددې باب كښې داولنى حديث لاندې تيرشول.

② **وهيب:** دا وهيب بن خالد بن عجلان باهلى بصرى رحمه الله دې.ددوى حالات په كتاب الايمان كښې د «باب تفاضل أهل الإيمان في الأعمال» لاندې تيرشوى دى.(١)

③ **هشام:** دا هشام بن عروه رحمه الله دې.ددوى اجمالى حالات په بدء الوحى كښې د دويم حديث لاندې (٢)اوتفصيلى حالات په كتاب الايمان كښې د«باب أحب الدين إلى الله أدومه» لاندې تيرشوى دى.(٣)

④ **فاطمه:** دا فاطمه بنت المنذربن الزبير بن العوام قرشيه اسديه ده.(٤)
داد هشام بن عروه بن الزبيرالعوام بى بى ده.اوددوى نه په عمركښې دولس ديارلس كاله مشره وه.(٥)
دوى د خپلې نيا حضرت اسماء بنت ابى بكر،حضرت عمره بنت عبدالرحمن انصاريه او حضرت ام سلمه رضي الله عنها روايت كوى.
ددوى نه روايت كونكوكښې ددوى د خاوند هشام بن عروه،نه علاوه محمد بن اسحاق بن

---

١)كشف البارى(۲\۱۱۸)_
٢)كشف البارى(۱\۲۹۱)_
٣)كشف البارى(۱\۲۹۱)_
٤)تهذيب الكمال(۳۵\۲۶۵)_
٥)تهذيب الكمال وتعليقاته (۳۵\۲۶۶)_

يسار او محمد بن سوقه رحمه الله دی.(۱)

امام عجلی رحمه الله فرمائی.«مدنية تابعية ثقة»(۲)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی.«ثقة»(۳)

ابن حبان دوی په كتاب الثقات كښې ذكركړی دی.(۴) والله اعلم.

⑤ **اسماء رضی الله عنها:** د دا حضرت ابوبكر صديق رضی الله عنه لور حضرت اسماء بنت ابی بكر رضی الله عنها ده.دحضرت زبيربن العوام اهليه وه.(۵)

دهجرت نه تقريباً اووېشت كاله وړاندې پيدا شوې وه.(۶) په شروع كښې تقريباً د اوولس سړو نه پس مسلمانه شوې وه.(۷) دهجرت په موقع باندې حضرت عبدالله بن زبير رضی الله عنه د دوی په خېټه كښې وو.(۸) دوی په مدينه منوره كښې په مهاجرينوكښې د ټولونه اولنې مولود وو.(۹)

دوی ته ذات ا لنطاقين هم وئيلی شي.څكه چه د نبی ﷺ اوحضرت ابوبكرصديق رضی الله عنه د هجرت په موقع دوی خپل څادر دوه ټكړې كړې وو.اوپه هغه يوه ټكړه ئې د سفرتوښه دان تړلې وو.نبی ﷺ په دغه موقع فرمائيلی وو.«أبدلك الله بنطاقك هذا نطاقين في الجنة»(۱۰)

دحضرت زبير رضی الله عنه سره چه كله ددې نكاح اوشوه.نوپه هغه وخت كښې حضرت زبير رضی الله عنه سره څه نه وو.دوی به ټول كارتردې چه د خپل اس خسمانه هم په خپله كوله.روسته حضرت ابوبكر رضی الله عنه دوی ته يوغلام وركړو.نود اس د خسمانې نه دا فارغه شوه.(۱۱)

حضرت اسماء د عزم اوهمت ستن وه.حجاج بن يوسف اوحضرت عبدالله بن زبير رضی الله عنه د جنګ په موقع كله چه حجاج دې قتل كړو.اوپه سولۍ زوړوند كړو.نوپه هغه څائې باندې حضرت اسماء تيره شوه.په هغه وخت كښې دا نابينا شوې وه.وې وئيل «أما آن للراكب أن ينزل؟» آيا ددې شهسوار د راكوزيدو وخت لانه دې شوې.حجاج اووئيل.ددې منافق خبره

---

(۱) دشيوخ اوتلامذه دحالاتودپاره اوګورئ تهذيب الكمال (۳۵\۲۶۵)_

(۲) تهذيب الكمال(ص.۷۵۲) رقم ۸۶۵۸)_

(۳) تقريب التهذيب (ص.۷۵۲) رقم ۸۶۵۸)_

(۴) الثقات لابن حبان (۵\۳۰۱)_

(۵) تهذيب الكمال(۳۵\۱۲۳)_

(۶) الإصابة (۴\۲۳۰)_

(۷) تهذيب الكمال(۳۵\۱۲۴و ۱۲۵)_

(۸) تهذيب الكمال(۳۵\۱۲۳)_

(۹) تقريب التهذيب (۳۰۳) رقم ۳۳۱۹)_

(۱۰) تهذيب الكمال (۳۵\۱۲۴)_

(۱۱) الإصابة (۴\۲۳۰)_

کوی.حضرت اسماء رضي الله عنها ورته اوونیل.«والله ماکان منافقاًکان صواماًقواماًبراً» هغه ورته اوونیل . واپس لاړه شه.ته دبوډاتوب دوجې ستا عقل زائله شوي دي.
وائی چه حجاج کله دې د سولئ نه راکوز کړو.نود یهودیانوپه قبرستان کښې ئې اوغورځولو. اوبیا ئې حضرت اسماء رضي الله عنها راغوستله.حضرت اسماء رضي الله عنها انکاراوکړو.نوحجاج دوباره قاصد وراولیږلو.چه راشه ګنی د ویختونه به دې په راښکلو راښکلو راولو.حضرت اسماء رضي الله عنها بیا انکاراوکړو.حجاج پخپله راغلو.اووې وئیل.ګوره مادالله تعالی دشمن سره څه اوکړو؟ حضرت اسماء رضي الله عنها ورته جواب ورکړو.آو ما اولیدل.چه تا دهغه دنیا برباد کړه.اوهغه ستا آخرت تباه کړو. او نور ئې ورته اوونیل.چه ماته معلومه شوې ده.چه ته عبدالله بن الزبیر رضي الله عنه پوري دخندا کولوپه وجه هغه ته «ابن ذات النطاقین» وائې.واوره.یقیناً زه «ذات النطاقین» یم.ما دڅادرېه یو حصه باندې د نبی ﷺ د سفرتوښه دان تړلې وو.اوبله حصه مې د عامو ښځو پشان د خپل سرباندې اچولې وو.او اوس واوره.چه ما د رسول الله ﷺ نه اوریدلی دی.چه په ثقیف کښې به یو دروغژن وی.اویو مفسد ،دروغژن خو مونږ اوکتل. اود مفسد په باره کښې زما دا یقین دې.چه هم ته ئې.حجاج لا جوابه شو.اودهغه ځائې نه پاسیدل.(۱)
دحضرت عبدالله بن زبیر رضي الله عنه د شهادت نه څه لس یا شل ورځې پس د سلو کالوپه عمر کښې په ۷۳هـ کښې حضرت اسماء رضي الله عنها وفات شوه.(۲) تردغه وخته پوري نه خو ددوی غاښ پریوتې وو.اونه ئې په عقل کښې څه کمې راغلې وو.(۳)
حضرت اسماء رضي الله عنها د نبی ﷺ نه روایت کوی.او ددوی نه روایت کونکوکښې د ابوالزبیر نیکه،تدرُس،طلحه بن عبدالله بن عبدالرحمن ،عباد بن حمزه ،عباد بن عبدالله بن الزبیر، عبدالله بن الزبیر،عبدالله بن عباس،عروه بن الزبیر،قاسم بن محمد ثقفی، ابوواقد اللیثی،صفیه بنت شیبه،اوفاطمه بنت المنذربن الزبیر رضي الله عنهم دی.(۴)
دحضرت اسماء رضي الله عنها نه ټول شپږ پنځوس احادیث مروی دی.په دې کښې څوارلس احادیث متفق علیه دی.په څلوروکښې بخاری اوپه څلوروکښې مسلم متفرد دی.(۵) رضی الله عنها وارضاها.

---

۱)صحیح مسلم کتاب فضائل الصحابة رضي الله عنهم باب ذکر کذاب ثقیف ومبیرها رقم (۶۴۹۶)_
۲)المصدرالسابق)_
۳)المصادرالسابقة)_
۴)تهذیب الکمال(۱۲۳\۳۵)_
۵)خلاصة الخزرجی (ص،۴۸۸) وقال الذهبی :مسندها ثمانیة وخمسون حدیثاً إتفق لها البخاری ومسلم علی ثلاثة عشر حدیثاً وانفردالبخاری بخمسة أحادیث ومسلم بأربعة سیرأعلام النبلاء (۲۹۶\۲) د ذخائرالمواریث (۳۴۷\۳و ۳۵۱) په تتبع سره معلومه شوه.چه پنځلس دی.اوامام بخاری په څلورواوامام مسلم په څلوروکښې متفرد دی.والله اعلم)_

قوله قَالَتْ أَتَيْتُ عَائِشَةَ وَهِيَ تُصَلِّي: حضرت اسماء رضي الله عنها فرمائى چه عائشې رضي الله عنها ته ورغلم اوهغې مونځ كولو.

دا صلاة الكسوف وو.په ۹ﻫ كښې دحضرت ابراهيم د وفات په ورځ نمر تندر اونيولو.[1] نبى ﷺ جمات ته تشريف راوړلو.د مانځه وخت نه وو.خود صلاة الكسوف دپاره د صحابه كرامو رضي الله عنهم ډير لوى شمار جمع شوى وو په دې موقع باندې حضرت اسماء رضي الله عنها دخپلې خورحضرت عائشې رضي الله عنها حجرې ته ورداخله شوه.حضرت عائشې رضي الله عنها په دغه وخت كښې مونځ كولو اوهم دخپلې حجرې نه ئې اقتداء كړې وه.حالانكه نبى ﷺ په جمات كښې د جماعت مونځ كولو.

قوله فَقُلْتُ مَا شَأْنُ النَّاسِ فَأَشَارَتْ إِلَى السَّمَاءِ فَإِذَا النَّاسُ قِيَامٌ فَقَالَتْ سُبْحَانَ اللَّهِ: ما تپوس اوكړو.په خلقو څه شوى دى؟ يعنى بې وخته مونځ كوى؟ نوهغې اسمان طرف ته اشاره اوكړه.يعنى دې طرف ته ې اشاره اوكړه.چه دا مونځ د نمر د تندر نيولوپه وجه كولې شى.خلق په حالت دقيام كښې وو. حضرت عائشې رضي الله عنها سبحان الله اووئيل.يعنى سبحان الله ئې اووئيل.اوآسمان طرف ته ئې اشاره اوكړه.اوغالباً سبحان الله ئې ددې وجې وئيلې وو.چه حضرت اسماء رضي الله عنها ته معلومه شى.چه دا په دې وخت كښې په ژبه جواب نشى وركولې.[2]

قوله قُلْتُ آيَةٌ فَأَشَارَتْ بِرَأْسِهَا أَيْ نَعَمْ: ما تپوس اوكړو.آيا څه نښه يا علامه ښكاره شوې ده؟ نوهغې دسرپه خوزولو سر اشاره اوكړه.چه آو.

قولــه فَقُمْتُ حَتَّى تَجَلَّانِي الْغَشْيُ فَجَعَلْتُ أَصُبُّ عَلَى رَأْسِي الْمَاءَ: زه اودريدم.تردې چه په ما باندې د بې هوشئ حالت غالب شو.نوما په خپل سر باندې اوبه واچولې.

داكثرو حضراتو په نيز دا «علانى» دې.اود كريمه په نسخه كښې «تجلانى» دې.[3] ددې معنى پټول دى.«غشى» د اغماء يو صورت دې. د انسان په حواسوكښې سكوت راشى.قوت دراكه كارنه كوى.[4] دلته د «علانى الغشى» يا «تجلانى الغشى» نه ددې ابتدائى مقدمات مراد دى.

---

[1] فتح البارى(٥٢٩١٢) كتاب الكسوف باب الصلاة فى كسوف الشمس)۔

[2] قال الكاسانى فى بدائع الصنائع (٢٣٥١١) وإن أخبربخبر فقال الحمدلله أ. أخبر بما يتعجب منه فقال سبحان الله فإن لم يرد جواب المخبرلم تقطع صلاته وإن أراد جوابه قطع عند أبى حنيفة ومحمد وعند أبى يوسف لا يقطع وإن أراد به الجواب)۔

[3] فتح البارى(١٨٣١١)۔

[4] الغشى:هو تعطل القوى المحركة والحساسة لضعف القلب من الجوع أو الوجع وإجتماع الروح الحيوانى كله إليه)

دغشى تكامل مراد نه دې.كه داسې وه.نو حضرت اسماء رضي الله عنها به په دغه حالت كښې په خپل سر باندې اوبۀ څنګه اچولې.حالانكه دا فرمائي «حتى علاني الغشي فجعلت أصب على رأسي الماء» هم ددې څانې نه عالمانو رحمهم الله دا اخذ كړې دې.چه غشى متكامل نه وى.يعنى داسې غشى وى چه په هغې كښې حواس سالم وى.نو اودس پرې نه ماتيږى.(١) امام بخارى رحمه الله په دې باندې په كتاب الوضوء كښې «باب من لم يتوضأ إلا من الغشي المثقل» ترجمه منعقد كړې ده.(٢)

قوله فَحَمِدَ اللَّهَ عَزَّوَجَلَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَثْنَى عَلَيْهِ ثُمَّ قَالَ مَا مِنْ شَيْءٍ لَمْ أَكُنْ أُرِيتُهُ إِلَّا رَأَيْتُهُ فِي مَقَامِي: بيا نبى ﷺ دالله تعالى حمد اوثناء بيان كړه.اوبيا ئې اوفرمائيل.كوم څيزونه چه ماته وړاندې نه وو خودلى شوى.هغه ټول څيزونه ماته په دې مقام كښې اوخودلى شول.

يعنى نبى ﷺ ته په صلاة الكسوف په دوران كښې دټولوغيبى څيزونه مشاهده اوكړې شوه. هغه مشاهده چه په عالم دنيا كښې وى.نشى كولې.

دا مشاهده په ظاهره دعالم مثال وه.څكه چه په دې عالم كښې څومره څيزونه دى.نوپه عالم مثال كښې ددې شبيه اومثال موجود وى.دا يو مستقل عالم دې.كوم چه شاه ولى الله رحمه الله په تفصيل سره بيان كړې دې.(٣)

قوله: حَتَّى الْجَنَّةُ وَالنَّارُ: تردې چه ماته جنت او دوزخ اوخودلى شول.

دلته يواشكال دې.هغه دا چه داسې قسم كلام د ترقئ دپاره استعماليږى . ونيلى شى.چه ما دا ليدل دى دا ليدلى تردې چه دا مې هم ليدلى دى.اودلته دترقئ معنى په پوهه كښې نه راځى.څكه چه نبى ﷺ په ليلة المعراج كښې جنت او دوزخ دواړه كتلى وو.

ددې جواب دا دې.چه دلته د عالم سفلى بيان دې.چه په دې كښې زه موجود ووم.اوماته ډيرغيبى څيزونه اوخودلى شول.تردې چه جنت او دوزخ راته هم اوخودلى شول.اوپه شب معراج كښې دوى ته د بل عالم مشاهده كړې شوې وه.

دويم جواب دا كيدې شى.چه دجنت اودوزخ مشاهده په ليلة المعراج كښې دوى ته شوې وه.خوپه صلاة الكسوف كښې چه په كوم مخصوص كيفيت اوطريقه ورته ددې مشاهده اوشوه.دغه شان ورته په شب معراج كښې نه وه شوې.په دې صورت كښې به د ترقئ تعلق دمخصوص صفت سره وى.

دريم جواب دا كيدې شى.چه داد امور عظام غايت وو.مطلب دا چه د مانځه په دوران كښې ماته د لويو لويو كارونو مشاهده اوكړې شوه.تردې چه دجنت او جهنم هم،نودا د رويت غايت نه دې.بلكه د دامورعظام غايت دې.(٤) والله اعلم.

---

(١)شرح صحيح البخارى لابن بطال (١١/٢٨)_

(٢)صحيح بخارى (١١/٣٠و ٣١)_

(٣)حجة الله البالغة (١١/٥و ٥٦) باب ذكرعالم المثال)_

(٤)حاشية السندى على صحيح البخارى (١١/٥٠)-

دجنت او جهنم وجود: ددې روايت نه معلومه شوه.چه جنت او دوزخ دواړه موجود دی.داهل سنت والجماعت دا متفقه عقيده ده.چه جنت او دوزخ پيدا شوی دی.په معتزله او قدريه کښې بعضې کسانوددی نه انکارکړې دې.اووائی.چه الله تعالی جنت او دوزخ لا تراوسه پورې نه دی پيدا کړی.بلکه د قيامت په روځ به ئې پيدا کوی.(١)

خودا مذهب بيخی باطل دې.ځکه چه دقرآن او سنت بې شميره نصوص دی.کوم چه دا فاسد مذهب باطلوی.(٢)

بعضې خلق وائی.چه مونږ خوددنيا ټوله جعرافيه معلومه کړه.خوپه يوځائې کښې راته هم جنت اودوزخ ملاؤ نشو.خوددوی دا دعوی بيخی غلطه ده.ځکه چه نن بلکه هره ورځ نوې نوې انکشافات کيږی.هم ددې علم جديد د دعويدارو دا اعتراف دې.چه مونږته دا خبره وړاندې دا معلومه نه وه.اوس راته معلومه شوه.ددې اعتراف نه پس ددوی د دې دعوا څه قيمت پاتې کيږی.چه مونږ ته د دنيا جعرافيه معلومه کړې ده؟

اوس پورې لږه موده وړاندې صرف شپږ براعظم وو.او اوس پوره يو براعظم معلوم کړې شو.دکوم نوم چه انټارکټيکا دې.اودا عين ممکن ده.چه صبا ته يو نه بلکه څو براعظم معلوم کړې شی.نوآيا د داسې تحقيق په بنياد دا وئيلی شی.چه مونږ دټولې دنيا جعرافيه معلومه کړه.په دې کښې چرته هم دجنت او دوزخ نوم اونښه نشته؟ !!.

بيا دې دلته دا خبره هم ياده وی.چه داهل سنت والجماعت عقيده ده.چه جنت اودوزخ دواړه پيدا شوی دی.دا دعوا نه ده.چه هم په دې دنيا کښې دی. که بالفرض ستاسو خبره تسليم کړې شی.چه واقعی تاسود دنيا ګوټ ګوټ اولټول.نوبيا هم دا چرته لازميږی.چه جنت اودوزخ هم په دې دنيا کښې بيا موندئ .ځکه چه دا خوپه دې عالم دنيا کښې نه دی.بلکه په بل عالم کښې دی.دکوم نه چه تاسو خبرنه ئې.

دلته يوسوال دا پيدا کيږی.چه نبی ﷺ خودا فرمائی.چه ماته د صلاة الکسوف په دوران کښې جنت اودوزخ اوخودلی شول.اوښکاره ده.چه صلاة الکسوف نبی ﷺ هم په دې دنيا کښې کړې وو.نوجنت او دوزخ به هم دلته وی.

دا سوال بيخی سطحی اوبې بنياده دې.ګورئ سره ددې چه نبی ﷺ به په دې دنيا کښې موجود وو.اوروزانه به ورته دبلې دنيا ډيرې خبرې خودلې شوې.نوکه جنت او دوزخ هم کوم چه د بلې دنيا څيزونه دی.په دې دنيا کښې اوخودلی شول.په دې کښې څه محال دې.اونه دا لازم ده.چه جنت او دوزخ هم ددې دنيا سره متعلق دی.دبلې دنيا يوکس د نبی ﷺ په خدمت کښې روزانه حاضريږی.د پيغام راوړلو فريضه ئې ادا کوله.اونبی ﷺ به ئې د حقائقو نه خبرول.اوصحابه کرامو ﷺ ته به هغه په وخت کښې معلومه شوه.کله چه به نبی ﷺ هغوی ته پخپله خبر ورکړو.نوکه په دې دنيا کښې نبی ﷺ ته جنت اودوزخ خودلی شوی وی.په دې کښې د څه اشکال خبره نشته.

---

(١)شرح العقيدة الطحاوية لابن العز الحنفی (ص.٤٢٠)ـ

(٢)د دلائلو دپاره اوګورئ شرح العقيدة الطحاوية (ص.٤٢١و ٤٢٤)ـ

قوله: فَأُوحِيَ إِلَيَّ أَنَّكُمْ تُفْتَنُونَ فِي قُبُورِكُمْ: ماته د وحى په ذريعه دا اوخودلې شوه.چه تاسو به په خپلو قبرونوكښې په امتحان كښې اچولې شئ.
ددې نه د قبر دسوال اوجواب اثبات كيږى.

مسئله د عذاب قبر: د اهل سنت والجماعت متفقه عقيده ده.چه دمرګ نه پس اهل ايمان ته په قبركښې لذت اوخوشحالى اونعمتونه ملاويږى.اوكافران منافقان او ګناهګاران په عذاب كښې اخته كولې شى.([1]) چونكه په اهل قبوركښې دكافرانواوعصاة مومنين كثرت وى.د دې وجې تغليباً د ،،عذاب قبر،، عنوان اختياركړې شو.([2])

بيا دقبر اطلاق په كنده باندې هم كيږى.په كوم كښې چه د مرى جوثه دفن كولې شى.په آيت كريمه ﴿وَلَا تَقُمْ عَلَىٰ قَبْرِهِ﴾([3]) كښې هم دا معنى استعمال شوې ده.دغه شان د دې اطلاق د مرګ نه پس په برزخى مقام باندې هم كيږى.نوكه يو كس په حسى كنده كښې دفن نكړې شى.نودهغه دپاره هم راحت او نعمت اوثواب اوعقاب ثابت دې.

لكه چه داهل سنت والجماعت په نيزد مرګ نه پس حيات برزخى شروع كيږى.په دې كښې حيات كښې كه چاته حسى كنده ملاؤ شى.نوهم په هغې كښې ګنى بغيردكندې نه هم په دې باندې د ثواب اوعذاب ترتب كيږى.

ددې په مقابله كښې خوارج،بعضې معتزله مثلاً ضراربن عمرو، بشر المريسى،وغيره د عذاب قبر نه مطلقاً انكار كوى.([4])

امام بخارى رحمه الله په كتاب الجنائز كښې په عذاب قبر باندې مستقل باب قائم كړې دې.([5]) انشاء الله دا بحث به په تفصيل سره هلته راشى.

قوله: مِثْلَ أَوْ قَرِيبَ لَا أَدْرِي أَيَّ ذَلِكَ قَالَتْ أَسْمَاءُ مِنْ فِتْنَةِ الْمَسِيحِ الدَّجَّالِ: دا امتحان به د مسيح دجال سره نزدې يا ددې مماثل وى.دلته يو روايت خوهم دا دې.يعنى «مثل» او«قريب» كښې هريوغيرمنون دې.([6]) په دې صورت كښې به د «مثل» او«قريب» دواړو اضافت «فتنة المسيح الدجال» ته وى.البته په دې صورت كښې به د مضاف اومضاف اليه په مينځ كښې د «من» اضافه وى.ددې وجې بعضې حضراتود مضاف اومضاف اليه په مينځ كښې دحرف جار اظهارجائزګرځولې دې.([7])

---

[1] العقية الطحاوية وشرحها (۳۹۶)_
[2] شرح العقائد النسفية مع النبراس (۳۱۵)_
[3] التوبة: ۸۴)_
[4] فتح البارى(۲۳۳\۳) كتاب الجنائز باب ما جاء فى عذاب القبر)_
[5] صحيح البخارى (۱۸۳\۱) كتاب الجنائز باب ما جاء فى عذاب القبر)_
[6] فتح البارى(۱۸۳\۱)_
[7] فتح البارى(۱۸۳\۱) وهمع الهوامع (۵۲\۲) مبحث الإضافة مسئلة لا يفصل بين المتضافبين)-

دويم روايت دا دې چه ((مثل)) غيرمنون دې او((قريباً)) منون دې.(١) په دې صورت کښې به دمثل اضافت بغيردواسطه د ،،من،، نه فتنة طرف ته وی يعنی ((مثل فتنة الدجال)) او((قريباً)) چونکه منون دې نوخکه به دې سره ،،من)) وائی يعنی ((قريباً من فتنة الدجال))

((لاأدرى أى ذلك قالت أسماء)) دا جمله معترضه ده.شك داسماء ﷺ نه دې بلکه داسماء ﷺ نه روايت کونکې ته دې.ممکن ده چه فاطمې ته شك وی.اودا راجح ده.اودا هم ممکن ده.چه شك هشام ته وی.خکه چه د کتاب الجمعة په يو روايت کښې هم په دې حديث کښې وړاندې جمله ده. ((فأما المؤمن أوقال الموقن)) په دې کښې د هشام د شك تصريح ده.(٢) والله اعلم.

قوله المسيح الدجال:مسيح،(بفتح الميم وكسرالسين المهملي وبعدها ياء ساكني ثم حاء مهملي) دوه دی.يو مسيح الهداية اوبل مسح الضلالة.

مسيح الهداية خو حضرت عيسى ﷺ اومسيح الضلالة مسيح الدجال ته وائی.

بعضې حضرات فرمائی.چه دمسيح اطلاق په حضرت عيسى ﷺ باندې کيږی.اود مسيح (بكسرالميم وتشديد السين المهملي المكسوری كسكين) اطلاق په دجال باندې کيږی.

بعضې حضرات فرمائی.چه په دجال باندې د مسح ((بالحاء المهملة)) اطلاق نه کيږی بلکه په ده ته مسيخ ((بالخاء المعجمة)) وئيلی شی.خوپه ظاهره دا تحريف دې.

بعضې حضرات فرمائی.چه په حضرت عيسى ﷺ اودجال باندې د مسيح بالتخفيف اطلاق هم کيږی.اود مسيخ بالتشديد پشان د سكين اطلاق هم کيږی.

دجال ته دمسيح وئيلو وجه يا خودا ده.چه دې به ((ممسوح العين)) وی.يا ددې وجې هغه به زمکه مسح کوی.يعنی د يوځوا نه به بل طرف ته په ښنده ځی.اومنتقل کيږی.اويا ورته ددې وجې مسيح وائې.چه دې به ((ممسوح عن كل خيروبركة)) وی.يعنی ده نه هرخيراوبركت پاك کړې شوې دې.(٣)

ده ته دجال ځکه وائی.چه دې به د تولونه زيات فريبی او دروغژن وی. ځکه چه دا د ،،دجل،، نه وتلې دې.دکوم معنی چه فريب اود دروغو وينا ده.(٤)

حضرت عيسى ﷺ ته چه مسيح وائی.نوپه دې کښې اختلاف دې.بعضې وائی.چه دا د عبرانئ ژبې لفظ دې.په اصل کښې ،،مشيحا،،دې.چه معنی ئې مبارك دې.بعضې حضراتو

---

(١)فتح الباري(١٨٣|١)۔

(٢)صحيح بخاری (١٢٦) كتاب الجمعة باب من قال فى الخطبة بعد الثناء أما بعد: رقم ٩٢٢) خوچونکه په دې جمله کښې بلکه په اکثرو رواياتوکښې څه تصريح نشته.ددې وجې په ظاهره داسې ښکاره.چه داشك دفاطمې ته پيداشوې وی.لکه چه د ((لاأدرى أى ذلك قال الأسماءرضى الله عنها)) نه ښکاره ده.

(٣) د تفصيل دپاره اوګورئ تاج العروس (٢٢٤|٢) مادة ،،مسيح،،)۔

(٤)تاج العروس (٣١٨|٧) مادة رجل)۔

ددې معنی صدیق خودلې ده.(۱)

صاحب دقاموس علامه مجدالدین فیروز آبادی د «مسیح» د اشتقاق په باره کښې په خپل کتاب «شوام الأسرار شرح مشارق الأنوار للصاغانى» کښې دغه شان په خپل شرح د بخاری کښې پنځوس اقوال ذکرکړی دی.اوپه خپل تفسیر«بصائرذوى التمييزلى لطائف كتاب الله العزيز» کښې شپږ پنځوس اقوال ذکرکړی دی.(۲) «من أراد التفصيل فليرجع إلى هذه الكتب»

دنبی ﷺ دارشاد مطلب دا دې.چه په قبرکښې اهل قبر په لوې ازمائش کښې اخته کړې شی. دوی د دې ازمائش تشبیه د دجال د فتنې سره تشبیه ورکړه.ځکه چه د دجال فتنه به لویه فتنه وی.الله تعالی به هغه ته په ډیرو څیزونوباندې قدرت ورکړې وی یوکس به قتل کړی.بیا به ئې دوه ټکړې کړی.اوبیا به ئې د دوباره ژوندی کیدو حکم ورکړی.هغه به دوباره ژوندې شی.اوبیا به ورته په هغه باندې قدرت نه وی.دهغه په لاس به کله زمکه تکه شنه او زرخیره شی.اوکله به وچه کیږی.هغه به دخان سره دجنت او دوزخ شبیه په لاس کښې اخستې وی.اوګرځی به.د زمکې خزانې به دهغه سره ګرځی.د آسمان نه به دهغه په اشاره باندې باران وریږی.زمکه به دهغه په حکم باندې بوټې راوباسی.په اصل کښې به دا ټول هرڅه دالله تعالی په حکم سره وی.

دې به یوکس ته اووائی.که زه ستا مورپلار راژوندی کړم.ته به په ما ایمان راوړې.هغه به هان اووائی.نودهغه په حکم به دوه شیطانان د هغه د مورپلارپه شکل کښې متمثل شی.اوښکاره شی.اودا به ورته اووائی.آو بچې دا ستا رب دې دې اومنه.(۳)

دقبر فتنه یا آزمائش دا دې.چه کله مرده په قبر کښې کیخودې شی.نوده ته به دوه فرشتې راشی.چه دهغوی نومونه نکیراومنکر دی.هغوی به ددې کس نه دده د رب ،دین او محمد ﷺ په باره کښې تپوس کوی.صاحب دایمان به صحیح جوابونه ورکړی.اوځوک چه ایماندار نه وی.هغه به جواب نشی ورکولې.دهغه وخت نه به په ده باندې د ثواب اونعمتونو اود عقاب اوعذاب سلسله شروع شی.(۴)

قوله: يُقَالُ مَا عِلْمُكَ بِهَذَا الرَّجُلِ: اوبه وئیلی شی.تاته ددې سړی په باره کښې څه علم دې؟

---

۱) تاج العروس (۲\۲۲٤و ۲۲۵)-

۲) قاموس المحيط مع شرحه تاج العروس (۲\۲۲٤و ۲۲۶)_

۳) دجال په باره کښې احادیث تقریباً د حدیثوپه ټولوکتابونوکښې موجود دی.دلته چه کومې خبرې اولیکلې شوې ددې دپاره اوددې نه علاوه د نور تفصیل دپاره اوګورئ سنن ابن ماجه كتاب الفتن باب فتنه الدجال وخروج عيسى بن مريم وخروج ياجوج وماجوج رقم ٤٠٧٧)_

٤) عن أبى هريرة رضي الله عنه قال قال رسول الله ﷺ إذا قبر الميت. أو قال أحدكم أتاه ملكان أسودان أزرقان يقال أحدهما المنكر وللآخر النكير.جامع الترمذى كتاب الجنائز باب ما جاء فى عذاب القبر رقم ۱۰۷۱) وانظر السنن لابن داود كتاب السنة باب المسئلة فى القبروعذاب القبر رقم ٤٧٥٣) من حديث البراء بن عازب رضي الله عنه

دلته به د رسول الله د الفاظو په ځائي د «هذا الرجل» تعبيراختيارکړي شي.ددې نه ابتلاء اوامتحان مقصود دي.ځکه چه د رسول الله ﷺ ونيلو صورت کښې خويه د جواب اوحجت تلقين وی.([1]) دلته الله دې نکړی سپکوالې مقصود نه دې.

قوله: بِهٰذَا الرَّجُلِ: هذا محسوس طرف ته داشارې کولودپاره دې.حالانکه دلته څوك محسوس نشته.نوددې مشار اليه به څه وی.ددې باره کښې د عالمانو ﷭ مختلف اقوال دی.

① بعضې حضرات فرمائي.چه دلته د ،،هذا،، اشاره هغه څيزطرفته ده.کوم چه په ذهن کښې معهوداوپروت دې.لکه چه معنوی طور چه کوم څيز حاضر وې.هغه د مبالغې په طور محسوس اومبصراوګرځولې شو.اوهغې طرف ته اشاره اوکړې شوه.([2])

② بعضې عالمان ﷭ فرمائي.چه د مړی او رسول الله ﷺ په مينځ کښې به حجابات لرې کړې شی.د نبی ﷺ مشاهده به ورته کولې شی.اودا به ترې تپوس کولې شی.چه ددې سړی په حق کښې ته څه وائې.([3])

اوپه دې رفع حجاب کښې څه استبعاد نشته.نبی ﷺ د معراج د شپې نه پس چه کله نبی ﷺ اهل مکې ته د دې واقعه خبر ورکړو.نوکافرانوترې د امتحان په طور د مسجد اقصی په باره کښې تپوس وکړو.الله تعالى ورته حجات لرې کړل.او نبی ﷺ ورته اوخودل. چه د مسجد اقصی اوصاف دا دی.([4])

اګرچه دا احتمال صحيح دې.ليکن د هيڅ روايت نه دعدم ثبوت په وجه حافظ ابن حجر او علامه قسطلانی رحمهما الله فرمائي.چه داسې خبرې په احتمال سره نه ثابتيږی.بيا خاص کردار چه دا مقام،مقام دامتحان هم دې.دلته که رفع د حجاباتواوکړې شی.اود نبی ﷺ مشاهده ورته اوکړې شی.نوبيا به امتحان څه پاتې شی؟([5])

③ بعضې حضراتوفرمائيلی دی.چه هلته به ورته د نبی ﷺ شبيه اوخودلې شی. د نبی ﷺ مثال او صورت به ورته مخامخ کړې شی.اوتپوس به ترې اوکړې شی. دا به محسوس اومبصروی.([6])

④ قاضي عياض ﷫ فرمائي.چه دا احتمال هم شته.چه د نبی نوم واخستې شی.اوتپوس ترې اوکړی لکه څنګه چه دا احتمال هم شته.چه د نبی ﷺ مثال اوصورت ورته مخامخ کړې شی.([7])

---

[1] شرح الكرمانى (۲\۶۹)۔

[2] مرقاة المفاتيح (۱\۱۹۹) باب إثبات عذاب القبر الفصل الأول)۔

[3] شرح القسطلانى (۲\۴۶۴) كتاب الجنائزباب ما جاء فى عذاب القبر)۔

[4] السيرة الحلبية (۱\۳۷۹) باب ذكرالإسراء والمعراج وفرض الصلوات الخمس)۔

[5] ارشادالسارى للقسطلانى(۲\۴۶۴) كتاب الجنائز باب ماجاء فى عذاب القبر ومرقاة المفاتيح (۱\۱۹۹) باب إثبات عذاب القبر الفصل الأول)۔

[6] الكنزالمتوارى فى معادن لامع الدرارى وصحيح البخارى (۲\۳۱۵)۔

[7] اكمال إكمال المعلم للأبى (۳\۵۸)۔

⑤ دا هم کیدې شی.چه په دې کښې یوه خبره هم نه وی.بلکه د نبی ﷺ اوصاف ورته بیان کړې شی.ددې تائید ددې روایت نه هم کیږی.چه الفاظ ئې دا دی.«ما هذا الرجل الذی بعث فیکم» (١) ښکاره ده.چه داوصاف بیانولونه پس معقول په منزله دمحسوس ګرځی.نوځکه دلته د اشارې په استعمالولوکښې څه حرج نشته.

حاصل دا چه بدیهی اوعلم ضروری په طوربه مړی ته دا علم اوشی.چه تپوس دمحمد ﷺ په باره کښې کولې شی.

قوله: فَأَمَّا الْمُؤْمِنُ أَوِ الْمُوقِنُ لَا أَدْرِي بِأَيِّهِمَا قَالَتْ أَسْمَاءُ فَيَقُولُ هُوَ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ جَاءَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَى فَأَجَبْنَا وَاتَّبَعْنَا هُوَ مُحَمَّدٌ ثَلَاثًا: مومن یا یقین کونکې کس به اووائی.حضرت اسماء ﷞ فرمائی. چه ماته معلومه نه ده.خوبه اووائی.چه دا محمد دالله تعالی رسول دې. دوی مونږ ته په معجزاتواوآیاتونوباندې راغلی وو.مونږ هغه قبول کړل. او د دوی تابعداری مواوکړه.دا محمد ﷺ دې.داسې به درې خله اووائی.

د«هومحمد» جواب نه معلومیږی.چه فرشتې سوال کوی.نو نوم ورته نه اخلی.ګنی د «هومحمد» وئیلو به څه ضرورت وی؟

تنبیه: دلته په روایت کښې اختصاردې.چه صرف یو سوال ذکردې.ګنی په روایاتوکښې درې سوالونه راغلی دی.«مادینك؟» او «من ربك» راوی د اختصار په وجه حذف کړی دی.(٢)

قوله: فَيُقَالُ نَمْ صَالِحًا: نواوبه وئیلی شی.چه په آرام او اطمینان سره اوده شه.

«صالحاً» صالح نه دې.اوپه دې کښې دفائدې مضمون ملحوظ وی.یوڅیزبه هغه وخت کښې صالح وی.چه په هغې کښې فائده وی.دلته دصالحاً مطلب دا دې.چه ته په آرام اواطمینان سره اوده شه.الله تعالی به فی الجمله تاته فائده اورسوی.اګرچه پوره فائده به جنت ته د تلو نه پس وی.خودهغې سلسله به د اوس نه شروع کیږی.

دحضرت ابوسعید خدری ﷛ په روایت کښې د«ثم نم نومة العروس فیکون فی أحلی نومة نامها أحد حتی یبعث» الفاظ راغلی دی.(٣) اودحضرت ابوهریره ﷛ په حدیث کښې دی.«ثم نم نومة العروس الذی لا یوقظه إلا أحب أهله إلیه، حتی یبعثه الله من مضجعه ذلك» (٤)

قوله: قَدْ عَلِمْنَا إِنْ كُنْتَ لَمُوقِنًا بِهِ: مونږ ته خو معلومه وه.چه ته په دې خبره یقین ساتې.

---

(١) السنن لأبی داود کتاب السنة باب المسألة فی القبر وعذاب القبررقم ۴۷۵۳)۔

(٢) سنن أبی داود کتاب السنة باب المسئلة فی القبروعذاب القبررقم ۴۷۵۳)۔

(٣) رواه سعید بن منصور کذا فی فتح الباری (۲۳۸/۳) کتاب الجنائزباب ماجاء فی عذاب القبر)۔

(٤) جامع الترمذی کتاب الجنائز باب ماجاء فی عذاب القبر رقم ۱۰۷۱)۔

دا علم دالله تعالی دطرفه نه ورکړې شوې وی.اودا هم کیدې شی.چه دا فرشتې دهرمومن حالات وینی اوګوری.اوپه دې طریقه دوی ته دا علم حاصل شوې وی.اوکیدې شی.چه دده مخ نه دا اندازه کیدې شی دایمان نور دا ښائی.چه دا کس په نبی ﷺ باندې ایمان راوړونکې دې.

قوله وَأَمَّا الْمُنَافِقُ أَوِ الْمُرْتَابُ لَا أَدْرِي أَيَّ ذَلِكَ قَالَتْ أَسْمَاءُ فَيَقُولُ لَا أَدْرِي سَمِعْتُ النَّاسَ يَقُولُونَ شَيْئًا فَقُلْتُهُ: پاتې شو منافق مرتاب(شك كونكې) معلومه نه ده چه اسماء رضی الله عنها څه فرمائیلی دی.نوهغه به اووائی.ماته معلومه نه ده البته مادخلقو نه څه وینا اوریدلې وه.ما به هم هغه وینا کوله.

منافق هغه دې چه دهغه په زړه ایمان نه وی.په ظاهره ایماندار وی. او مرتاب هغه دې چه هغه په د څو وجوهاتو دوجې اسلام خوښوی.خوڅه وجوهات ددې نه منع کونکی هم موجود وی[1]

کله چه دمنافق یا مرتاب نه تپوس اوکړې شی.چه داڅوك دې.هغه به او وائی.ماته معلومه نه ده چه دا څوك دې.البته دا چه خلقو یوه خبره کوله. او ماهم دهغوی په تابعدارئ کښې هغه خبره کوله.یعنی لکه چه هغه به اووائی. چه زما ایمان د جذرقلب نه نهٔ وو.دخلقو په لیدلو باندې ما هم دخپل غرض او مفادو په خاطر محمد رسول الله وئیلې وو.

ایا دقبر سوال ددې امت سره مخصوص دې؟: ددې حدیث نه معلومه شوه.چه په قبرکښې به تپوس کولې شی.آیا دا د دې امت سره خاص دې.اوکه عام دې؟

حکیم ترمذی رحمه الله د نوادرالاصول د مصنف رحمه الله رائې دا ده.چه دقبر سوال ددې امت سره خاص دې.دهغوی قول دې چه د نبی ﷺ نه وړاندې څومره انبیاء علیهم السلام مبعوث شوی دی.هغوی تولوامت دین حق طرف ته رابللی.که هغوی به قبول کړو.نوډیره ښه ګنی دالله تعالی عذاب به نافرمان ختم کړل.کله چه نبی ﷺ مبعوث شو.نوالله تعالی د دنیا عذاب پورته کړو.البته د عذاب قبر سلسله ئې قائمه کړه.نوکله چه سړې دعالم برزخ نه تیریږی.دده نه به دا سوال کیږی.مومن به کامیابیږی.اوچه څوك مومن نه وی.هغه به په عذاب کښې اخته کیږی.[2]

دڅه احادیثودظاهرنه هم ددې رائې تائید کیږی.په صحیح مسلم کښې د حضرت زیدبن ثابت رضی الله عنه مرفوع روایت دې.((إن هذه الأمة تبتلى في قبورها))[3]

دغه شان په مسنداحمد کښې دحضرت عائشې رضی الله عنها مرفوع حدیث دې.

((وأما فتنة القبرفبي تفتنون وعني تسئلون))[4]

---

[1] إيضاح البخاري (۵/۹۹)_

[2] كتاب الروح لإبن القيم (ص.۱۳۷) المسئلة الثانية عشرة : وهو أن سوال منكر ونكير هل هو مختص بهذه الأمة أن يكون لها ولغيرها (طبعة مكتبة نصيربجوار إدارة الأزهرالشريف تحقيق وتعليق محمد انيس عبادة ومحمد فهمى السرجاني)_

[3] صحيح مسلم كتاب الجنة وصفتها ودهلها رقم ۷۲۱۳)_

[4] مسند احمد (۱۴۰۱۶)_

ابن عبدالبر رحمه الله په دې کښې توقف اختيار کړې دې.(۱)
اوابن القيم رحمه الله فرمائې چه دا سوال ددې امت پورې خاص نه دې بلکه د مخکنو امتونو نه به هم دا سوال کيږی.(۲)
ترکومې پورې چه دهغه احاديثو تعلق دې دکوم نه چه په ظاهره دا معلوميږی چه دا سوال به ددې امت نه کيږی نوپه دې کښې د نبی ﷺ د قبرکيفيت دامتحان په طوربيان شوې دې دتيرو شوو امتونو نه د سوال نفی په کښې نشته.(۳)
ايا دقبرتپوس به دهرکس نه کيږی که صرف دمومن نه؟ بيا په دې کښې اختلاف دې چه آيا دا سوال به دهرمومن اوکافر نه کيږی اوکه صرف دهغه خلقونه به کيږی کوم چه د اسلام دعويدار وی برابره ده که په حق وی اوکه په باطله دعبيدبن عمير رحمه الله دا د يرلوې تابعی دې ددوی نه امام عبدالرزاق رحمه الله نقل کړی دی چه دوی فرمائی **((انمايفتن رجلان مومن ومنافق وأما الكافر فلا يسأل عن محمد ولا يعرفه))**(۴)
حافظ ابن عبدالبراوحافظ سيوطی رحمهما الله هم دا رائې اختيارکړې ده.(۵)
حالانکه علامه ابن القيم حکيم ترمذی امام حافظ ابن حجر رحمه الله رائې دا ده چه دا تپوس به دمومن اوکافرهريوکس نه کيږی.(۶)
ابن عبدالبر رحمه الله فرمائی چه آثاراو روايات په دې باندې دال دی چه په قبرکښې به د سوال ازمائش صرف دمومن دپاره وی يادهغه منافق دپاره دچا شمارچه په اهل قبله کښې کيږی اوترکومې پورې چه دکافرجاحد تعلق دې نو دهغه نه به د رب دين اونبی په باره کښې څه تپوس نه کيږی صرف داهل اسلام اهل قبله نه به سوال کيږی بيا به اهل ايمان ته دالله تعالی د طرف نه تثبيت نصيب شی اواهل باطل به ګډوډ شی.(۷)
ابن القيم رحمه الله فرمائی چه دا سوال به دهرکس نه کيږی که مومن وی اوکه کافر وی.

---

۱) کتاب الروح (ص.۱۳۷)_
۲) کتاب الروح (ص.۱۳۸)_
۳) کتاب الروح (ص.۱۳۸و ۱۳۹) وفتح الباری (۲۴۰/۱۳) کتاب الجنائزباب ماجاء فی عذاب القبر)_
۴) مصنف عبدالرزاق (۵۹۰/۱۳) کتاب الجنائز باب فتنة القبر).
تنبيه:وقع فی المصنف ههنا عبدالله بن عمربدل عبيدالله بن عمير.والثانی هوالصواب.والأول تصحيف وانظر التمهيد (۲۵۲/۲۲) وفتح الباری (۲۳۹/۱۳) کتاب الجنائز باب ماجاء فی عذاب القبر وانظرأيضاً طلوع الثريا باظهارماکان خفياً المطبوع فی ضمن الحاوی للفتاوی (۱۷۸/۲)_
۵) التمهيد(۲۵۲/۲۲و ۲۵۴) وطلوع الثريا باظهارماکان خفياً المطبوع فی ضمن الحاوی للفتاوی (۱۷۸/۲) وردالمختار(۶۲۹/۱) کتاب الجنائزباب مطلب فی سوال ملکين هل هو عام لکل أحد أولا؟)_
۶) کتاب الروح (ص.۱۳۲) المسئلة الحادية عشرة وفتح الباری(۲۳۹/۱۳) کتاب الجنائز باب ماجاء فی عذاب القبر)
۷) التمهيد(۲۵۲/۲۲)_

ددوى اولنۍ دليل دا دې چه دالله تعالى ارشاد دې ﴿يُثَبِّتُ اللهُ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَفِي الْاٰخِرَةِ ۚ وَيُضِلُّ اللهُ الظّٰلِمِيْنَ ۙ وَيَفْعَلُ اللهُ مَا يَشَآءُ﴾(١)
دا آيت كريمه د عذاب قبر په باره كښې نازل شوې وو لكه څنګه چه په بخارى شريف كښې ددې تصريح ده.(٢)
ددې آيت نه معلومه شوه چه الله تعالى به مومنان ثابت قدم كړى . اوظالمان به ګمراه كړى ظالم دخپل عموم په وجه كافرانوته هم شامل دې.
دويم دليل په صحيح بخارى كښې دحضرت انس رضي الله عنه روايت دې په هغې كښې دى «وأما المنافق والكافر فيقال له ماكنت تقول في هذا الرجل؟...»(٣)
دريم دليل دحضرت ابوسعيدخدرى رضي الله عنه روايت دې دوى فرمائى «شهدت مع رسول الله ﷺ جنازة فقال رسول الله ﷺ يا أيها الناس إن هذه الأمة تبتلى في قبورها فإذا الإنسان دفن فتفرق عنه أصحابه جاءه ملك في يده مطراق فأقعده قال ما تقول في هذا الرجل؟ فإن كان مومناً قال أشهد أن لا إله إلا الله وأن محمداً عبده ورسوله ..وإن كان كافراً أومنافقاً يقول له ما تقول في هذا الرجل..»(٤)
څلورم دليل دحضرت براء بن عازب رضي الله عنه اوږد حديث دې په هغې كښې دى «وإن الكافر.. فذكر موته قال وتعاد روحه في جسده ويأتيه ملكان فيجلسانه فيقولان له من ربك؟»(٥)
ايا په قبر كښې به دماشومانونه تپوس كيږى؟ په دې مسئله كښې هم اختلاف دې چه آيا په قبر كښې به د ماشومانو نه تپوس كيږى كه نه؟
بعضې حضرات فرمائى چه دماشومانونه به هم تپوس كيږى ځكه چه په هغوى باندې دجنازې مونځ كيږى دهغوى دپاره دعا كولې شى دالله تعالى نه دا سوال كولې شى چه دوى دعذاب قبراوفتنې دقبر نه محفوظ كړه.(٦)
په موطاامام مالك كښې دحضرت ابوهريره رضي الله عنه نه نقل دى چه دوى په يوماشوم باندې دجنازې مونځ اوكړو اوبيا ئې دعا اوكړه «اللهم أعذه من عذاب القبر»(٧)

---

(١)ابراهيم:٢٧)_
(٢)صحيح البخارى (١١/١٨٣) كتاب الجنائز باب ماجاء فى عذاب القبر رقم ١٣٦٩) و(٢/٦٨٢) كتاب التفسير سورة ابراهيم باب يثبت الله الذين آمنوا بالقول الثابت ..) رقم ٤٦٩٩)_
(٣)صحيح البخارى (١١/١٨٤) كتب الجنائزباب ماجاء فى عذاب القبر رقم ١٣٧٤٠)_
(٤)مسندأحمد (٣/٤ و ٤) قال ابن القيم الذى رواه ابن ماجه والإمام احمد (كتاب الروح ١٣٣) هكذا قال وقدتتبعت سنن أى ابن ماجه فلم أجد الحديث عن أبى سعيدالخدرى رضي الله عنه عنده والله أعلم)_
(٥)السنن لأبى داود كتاب السنة باب المسئلة فى القبر رقم ٤٧٥٣)_
(٦)كتاب الروح لابن القيم (ص١٣٩٠) المسئلة الثالثة عشرة)_
(٧)موطاء إمام مالک كتاب الجنائزباب ما يقول المصلى على الجنازة رقم ١٨)_

دغه شان دحضرت عائشې رضي الله عنها په باره كښې منقول دى چه ددوى په خواه كښې د يوماشوم جنازه تيره شوه.نوهغه په ژړا شوه.كله چه دهغوى نه تپوس اوشو.نو وې فرمائيل.«هذا الصبي بكيت له شفقة عليه من ضمة القبر»[1]

البته ددې رائې د قائلينووينا ده.چه الله تعالى به ددوى عقل مكمل كړى.چه په هغې سره به دوى په معامله پوهه شى.اودوى ته به دجواب الهام اوكړې شى.[2]

نورحضرات فرمائى.چه دهغه ماشوم نه به څه تپوس نه كيږى.څوك چه مميز نه وى.البته چه كوم ماشوم مميز وى.اورسول اومرسل پيژنى.نودهغه نه به تپوس كيږى.چه په تاسوكښې راليږلې شوې دا كس څوك دې؟[3]

دا حضرات فرمائى.چه دحضرت ابوهريره رضي الله عنه په حديث كښې چه د كوم عذاب ذكردې.نوددې نه عقوبت اوسزا مراد نه ده.بلكه بغيردعقوبت اوسزا نه تكليف محسوسول دى.لكه څنګه چه په حديث كښې راغلى دى.«إن الميت ليعذب ببكاء أهله عليه»[4]دلته دا مراد نه دې.چه دژوندې كس په ګناه به ده ته عذاب ملاويږى.څكه چه ﴿وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ﴾[5] يومنلې شوې قانون دې.البته ددې بكاء اونوحه په وجه به مړې تكليف محسوسوى. دغه شان قبربنكاره خبره ده.چه د هموم اوآرلامُ اوارمانونومركز دې.كيدې شى چه په بچى باندې ددې اثروى.ددې وجې ددې نه د بچ كيدو دعا كولې شى.ددې نه ئې په «أعذه من عذاب القبر» سره تعبيراوكړو.لكه څنګه چه د نبى صلى الله عليه وسلم ارشاد دې.«السفر قطعة من السقر»[6] ښكاره ده چه په دې حديث كښې د عذاب نه عقوبت مراد نه دې.بلكه دسفر تكليفونه او مشقتونه مراد دى.لكه چه په عذاب كښې د عقوبت په مقابله كښې عموم دې.[7]

بعضې حضراتو په دې باره كښې توقف اختياركړې دې.علامه دسوقى فرمائى.«وهو الحق لأنه لم يرد نص بشيء»[8]

صاحب ددرمختار فرمائى.«والأصح أن الأنبياء لايسئلون ولاأطفال المؤمنين وتوقف الإمام في أطفال المشركين»[9]

---

[1] كتاب الروح (۱۳۹)_

[2] المصدر السابق)_

[3] المصدر السابق)_

[4] صحيح البخارى (۱۷۱۱۱) كتاب الجنائز باب قول النبى صلى الله عليه وسلم يعذب الميت ببعض بكاء أهله عليه إذا كان النوح من سنته رقم ۱۲۸۶)_

[5] الفاطر:۱۸)_

[6] صحيح بخارى (۴۲۱۱) كتاب العمرة (الحج) باب السفر قطعة من السقر رقم ۱۸۰۴)_

[7] كتاب الروح لابن القيم (ص.۱۴۰و ۱۴۱)_

[8] أوجز المسالك (۲۲۹۱۴) كتاب الجنائز.باب مايقول المصلى على الجنازة)_

[9] الدر المختار مع رد المحتار (۶۲۹۱۱) كتاب الجنائز مطلب فى سوال الملكين هل هو عام لكل أحد أولا؟)_

علامه شامي رحمه الله فرمائي.چه د درمختار دمصنف رحمه الله دقول «ومن لا يسأل ينبغي أن لا يلقن» نه په اشارې سره دا معلوميږي.چه په قبركښې به دټولونه تپوس نه کيږي.البته په «السراج الوهاج» کښې ئې ددې په خلاف ونيلي دي.په هغې کښې دي «كل ذي روح من بني آدم يسئل في القبر بإجماع أهل السنة لكن يلقن الرضيع الملك وقيل لا،بل يلهمه الله تعالى كما ألهم عيسى عليه السلام في المهد»[1]

علامه شامي رحمه الله فرمائي.چه داجماع خبره محل دنظردې.څکه چه ابن عبدالبر رحمه الله خو فرمائي. چه تپوس به صرف دمومن اومنافق نه کيږي.د كافرنه به نه کيږي.[2]

فائده علامه شامي رحمه الله دعلامه سيوطي رحمه الله نه نقل کوي.چه د لاندینی کسانونه به په قبرکښې تپوس نه کيږي.«الشهيد والمرابط والمطعون والميت من الطاعون بغيره إذا كان صابراً محتسباً والصديق والأطفال والميت يوم الجمعة أوليلتها والقارئ كل ليلة تبارك :الملك وبعضهم ضم إليها السجدة والقارئ في مرض موته قل هوالله أحد»

بعضې حضراتو پيغمبران عليهم السلام هم په دې کښې شمارکړی دی.څکه چه ددوی درجه ښکاره خبره ده.چه د صديقينونه پورته ده.[3] والله اعلم.

د احاديث باب ترجمة الباب سره انطباق په دې باب کښې لکه څنګه چه تاسو اوکتل.درې احاديث ذکرکړی دی. او باب ئې قائم کړې دې.«باب من أجاب الفتيا بإشارة اليد والرأس»

په دې کښې په اولنی حديث کښې په «فأوما بيده قال ولاحرج» اوپه دويم حديث کښې دی. «فقال هكذا بيده فحرفها» دا دواړه حديثونه مرفوع دی.اوپه دې کښې صراحةً د اشارة باليد ثبوت دې.

په دريم حديث کښې دحضرت عائشې رضي الله عنها «إشارة بالرأس» ذکرده.خوپه دې باندې اشکال کيدې شی.چه د مصنف رحمه الله مدعا ترې نه ثابتيږي.څکه چه دا خونه د نبی ﷺ فعل دې. اونه په دې باندې تقريرثابت دې.

ددې جواب دا دې.چه حضرت عائشې رضي الله عنها په نبی ﷺ پسې روسته دمانځه په حالت کښې اشاره کړې وه.اونبی ﷺ چه به څنګه وړاندې ليدل کول دغه شان به ئې روسته هم ليدل کول.نود حضرت عائشې رضي الله عنها په فعل باندې د نبی ﷺ تقريرثابت شو.[4]

دا هم ډيره ممکن ده.چه حضرت عائشې رضي الله عنها توله قصه نبی ﷺ ته بيان کړې وی.نوپه دې صورت کښې څه اشکال نه پاتې کيږی.والله اعلم.

---

[1] ردالمختار (۲۲۹\۱)_

[2] المصدرالسابق)_

[3] ردالمحتار (۲۲۹\۱) كتاب الجنائزمطلب ثمانية لايسئلون فی قبورهم)_

[4] الكنزالمتواری (۳۱۳\۲)_

٢٥=باب تحريض النبي صلى الله عليه وسلم وفد عبد القيس على أن يحفظوا الإيمان

والعلم ويخبروا من وراءهم وقال مالك بن الحويرث قال لنا النبي صلى الله عليه وسلم ارجعوا إلى أهليكم فعلموهم

دباب سابق سره ربط ددې باب دمخکنی باب سره دا مناسبت دې چه په باب سابق کښې د سوال اوجواب په ذريعه دعلم په خپله زده کول اوبل ته خودل اوښو.ظاهره ده چه دا سوال اوجواب کوم چه په حقيقت کښې تعليم اوتعلم دې.دتحريض اوترغيب نه خالی نه دې.([1])

د ترجمة الباب مقصد حضرت شيخ الهند رحمه الله فرمائی.چه ددې ترجمې نه هم دتعليم اوتعلم تاکيد مقصود دی.اوتعليم اوتبليغ دحفظ نه بغير ممکن نه دی.ددې وجې نې دحفظ هم تاکيد اوکړو.اومعلومه شوه.چه اهل علم لره پکاردی.چه متعلم ته په حفظ اوتبليغ کښې دتاکيد کولونه کوتاهی نه کوی.والله اعلم.([2])

بعضې حضرات فرمائی.چه «بلغوا عني ولو آية» نه چه کوم ايهام وو.چه صرف دقرآنی آيتونوتبليغ دې کولې شی.دهغې د رد طرف ته اشاره ده.چه په تعليم اوتبليغ کښې تعميم دې.که هغه قرآنی آيت وی.اوکه حديث نبوی وی.

خوحضرت شيخ الحديث رحمه الله فرمائی.چه دا غرض صحيح نه معلوميږی .ځکه چه ددې دپاره ئې وړاندې «باب ليبلغ العلم الشاهد الغائب» مستقل باب قائم کړې دې.

حضرت شيخ الحديث رحمه الله فرمائی.چه ددې ترجمې نه زما په نيز غرض دا دې.چه دتبليغ دپاره دا ضروری نه دی.چه مبلغ دې کامل عالم وی.بلکه که يوکس پوره عالم نه وی.نودهغه دپاره هم تبليغ کول جائزدی.ځکه چه مالك بن حويرث اووفد عبدالقيس د نبی ﷺ سره څو ورځې پاتې شوی وو.په دغه ورځوکښې چه دغه خلق څه زده کړی وو.نبی ﷺ ورته دهغې د تعليم اوتبليغ حکم کړې وو.وفد عبدالقيس ته ئې دلته صرف د اته خبرود تبليغ حکم کړې دې.([3]) والله اعلم.

قوله وقال مالك بن الحويرث قال لنا النبي صلى الله عليه وسلم ارجعوا إلى أهليكم فعلموهم: حضرت مالك بن حويرث رضي الله عنه فرمائی.چه مونږ ته نبی ﷺ حکم اوکړو.چه دخپل کورخلقوته واپس لاړشی:اوهغوی ته علم اوښائې.

حضرت مالك بن الحويرث رضي الله عنه: دا دنبی ﷺ صحابی حضرت مالك بن الحويرث بن

---

[1] عمدة القاری (٩٩١٢)_

[2] الأبواب والتراجم (٥٢١٥١)_

[3] الكنز المتواری (٣١٦١٢) وتقرير بخاری شريف (١٨٧١١)_

حشيش بن عوف بن جندع ليثى رضي الله عنه دې ابوسليمان ئې كنيت دې.ددوى دنسب ناموپه بيانولوكښې بعضې حضرات اختلاف كړې دې.[1]

دوى د نبى ﷺ په خدمت كښې دخپلوهمزولو څو خوانانوسره حاضرشوې وو.اوتقريباً شل ورځې ايسارشوې وو.ددې نه پس نبى ﷺ دوى ته تعليم وركړو.اوخپل وطن ته ئې واپس اوليږل.[2]

دوى په بصره كښې اوسيدل.[3]

دوى دنبى ﷺ نه روايت كوى.او ددوى نه روايت كونكى ،سوار حرمى. نصربن عاصم ليثى. ابوعطيه.اوابوقلابه جرمى رحمهم الله دى.[4]

ددوى نه اصول سته مصنفينو رحمهم الله احاديث نقل كړى دى.[5]

ددوى نه ټول پنځلس احاديث مروى دى.په دې كښې دوه متفق عليه دى. او په يوحديث كښې امام بخارى اوپه يوكښې امام مسلم متفرد دى.[6]

ابن عبدالبر رحمه الله ليكلى دى:«سكن البصرة ومات بها سنة أربع وتسعين»[7]

خوحافظ ذهبى رحمه الله په «تجريدأسماء الصحابة رضي الله عنهم» كښې «سنة أربع وسبعين» فرمائيلى دى.[8]

دغه شان ابن سكن رحمه الله هم په دې باندې جزم كړې دې.[9]

وجه دا ده.چه په بصره كښې په اتفاق سره د ټولونه په آخر كښې وفات شوې صحابى حضرت انس رضي الله عنه وو.اودهغوى وفات په ۹۳ھ كښې شوې دې.نوپه بصره كښې كه دحضرت مالك بن الحويرث رضي الله عنه وفات په ۹۴ھ كښې شوې وو. نوآخرى صحابى رضي الله عنه به حضرت مالك بن الحويرث وو.حضرت انس بن مالك رضي الله عنه به نه وو.ددې وجې «أربع وتسعين» د «اربع وسبعين» سره تصحيف دې.[10] والله اعلم. «رضى الله عنه وأرضاه»

د ذكرشوى تعليق تخريج دحضرت مالك بن الحويرث رضي الله عنه دا تعليق دهغوى د يواوږد حديث يوه ټكړه ده.دا حديث امام بخارى رحمه الله په خپل صحيح كښې تقريباً نهه ځله مفصل او

---

[1] تهذيب الكمال(۱۳۲/۲۷و ۱۳۳) وتهذيب التهذيب(۱۳/۱۰و ۱٤)_
[2] الإصابة (۳٤۲/۳)_
[3] الإستيعاب بهامش الإصابة (۳۷٤/۳)_
[4] دشيوخ اوتلامذه دپاره اوګورئ تهذيب الكمال(۱۳۳/۲۷)_
[5] المصدر السابق)_
[6] تهذيب الأسماء واللغات (۸۰/۲) وخلاصة الخزرجى (۳٦۷)_
[7] الإستيعاب بهامش الإصابة (۳۷٤/۳)_
[8] تهذيب التهذيب (۱٤/۱۰) وحاشية سبط ابن العجمى على الكاشف (۲۳٤/۲) رقم ٥۲٤٦)_
[9] الإصابة (۳٤۳/۳) وتهذيب التهذيب(۱٤/۱۰)_
[10] تهذيب التهذيب (۱٤/۱۰)_

مختصراً ذكركړې دي.(١) دلته چه كوم الفاظ ذكردى.هغه بعينه په ((كتاب الأدب)) كښې ((باب رحمة الناس والبهائم)) كښې موجود دى.(٢)

د ذكرشوى تعليق مقصد د ذكرشوى تعليق نه دامام بخارى رحمه الله مقصد د ترجمة الباب اثبات دې.چه په دې حديث كښې نبى ﷺ حضرت مالك بن الحويرث رضي الله عنه اودهغه **ملګرى** خپلوكورونوته واپس اوليږل.اوخه چه ئې دلته كتلى وو.اوزده كړى وو. دا حكم ئې ورته اوكړو.چه دا دخپلې علاقې خلقو ته اوښائى.

[٨٧]حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ قَالَ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ أَبِي جَمْرَةَ قَالَ كُنْتُ أُتَرْجِمُ بَيْنَ ابْنِ عَبَّاسٍ (٣) وَبَيْنَ النَّاسِ فَقَالَ إِنَّ وَفْدَ عَبْدِ الْقَيْسِ أَتَوُا النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ مَنِ الْوَفْدُ أَوْ مَنِ الْقَوْمُ قَالُوا رَبِيعَةُ فَقَالَ مَرْحَبًا بِالْقَوْمِ أَوْ بِالْوَفْدِ غَيْرَ خَزَايَا وَلَا نَدَامَى قَالُوا إِنَّا نَأْتِيكَ مِنْ شُقَّةٍ بَعِيدَةٍ وَبَيْنَنَا وَبَيْنَكَ هَذَا الْحَيُّ مِنْ كُفَّارِ مُضَرَ وَلَا نَسْتَطِيعُ أَنْ نَأْتِيَكَ إِلَّا فِي شَهْرٍ حَرَامٍ فَمُرْنَا بِأَمْرٍ نُخْبِرُ بِهِ مَنْ وَرَاءَنَا نَدْخُلُ بِهِ الْجَنَّةَ فَأَمَرَهُمْ بِأَرْبَعٍ وَنَهَاهُمْ عَنْ أَرْبَعٍ أَمَرَهُمْ بِالْإِيمَانِ بِاللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَحْدَهُ قَالَ هَلْ تَدْرُونَ مَا الْإِيمَانُ بِاللَّهِ وَحْدَهُ قَالُوا اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ قَالَ شَهَادَةُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ وَإِقَامُ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءُ الزَّكَاةِ وَصَوْمُ رَمَضَانَ وَتُعْطُوا الْخُمُسَ مِنَ الْمَغْنَمِ وَنَهَاهُمْ عَنِ الدُّبَّاءِ وَالْحَنْتَمِ وَالْمُزَفَّتِ قَالَ شُعْبَةُ رُبَّمَا قَالَ النَّقِيرِ وَرُبَّمَا قَالَ الْمُقَيَّرِ قَالَ احْفَظُوهُ وَأَخْبِرُوهُ مَنْ وَرَاءَكُمْ [رقم: ٥٣]

رجال الحديث

① **محمدبن بشار**:دا مشهورامام حديث محمدبن بشاربن عثمان بن عبدى بصرى رحمه الله دې.ددوى كنيت ابوبكراولقب ،،بندار،، دې.ددوى حالات مخكى په كتاب العلم كښې د ((باب ماكان النبى ﷺ يتخولهم بالموعظة والعلم كى لاينفروا)) لاندې تيرشوى دى.

② **غندر**:دا هم د حديثو مشهورامام ابوعبدالله محمدبن جعفرهذلى رحمه الله دې.چه د ،،غندر،، په لقب سره مشهوردې.د دوى حالات په كتاب الايمان كښې د ((باب ظلم دون

---

(١)صحيح البخارى (١١\٨٧) كتاب الأذان باب من قال ليؤذن فى السفر موذن واحد رقم ٦٢٨) و(١١\٨٨) باب الأذان للمسافرإذا كانوا جماعة .. رقم ٦ ٣٠) و(٦٢١) و(١١\٩٠) باب إثنان فما فوقها جماعة رقم ٦٥٨) و(١١\٩٥) باب إذا استوو فى القراءة فليؤمهم أكبرهم رقم ٦٨٥. و(١١\١٣١) باب المكث بين السجدتين رقم ٨١٩) و(١١\٣٩٩) كتاب الجهاد والسير.باب سفرالإثنين رقم ٢٨٤٨ و(١٢\٨٨) كتاب الأدب باب رحمة للناس والبهائم رقم ٦٠٠٨) وفاتحة كتب أخبارالآحاد باب ماجاء فى إجازة خبرالواحد الصدوق رقم ٧٢٤٦)

(٢)انظر التعليقة السابقة)_

(٣)ددې حديث تخريج په كشف البارى (٢\ ٦٩٦) ((كتاب الإيمان باب أداء الخمس من الإيمان)) لاندې تيرشوې دې)_

قلم» لاندې تيرشوى دى.(١)

③ شعبه: دا امير المومنين فى الحديث شعب بن الحجاج بن الورد العتكى بصرى دې.د دوى حالات په باب ،،باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده،،لاندې ذكرشوې دې(٢)

④ ابوجمره: دا ابو جمره نصر بن عمران ضُبعى بصرې دې.د دوى حالات په كتاب الايمان كښې د«باب أداء الخمس من الإيمان» لاندې تيرشوى دى.(٣)

⑤ حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنهما: ددوى حالات په كتاب الايمان كښې د«باب كفران العشير وكفر دون كفر» لاندې تيرشوى دى.(٤)

قوله: قَالُوا إِنَّا نَأْتِيكَ مِنْ شُقَّةٍ بَعِيدَةٍ: وفد عبدالقيس اووئيل.موتاسوته د لرې مسافت نه يا د لرې مزل كړې دې.اوراغلى يو.

«شقة» بضم الشين وبكسرها ، ددې معنى ،،بعد،، دې.بعضې حضرات فرمائى.چه «شقة» لرې سفريا مسافت بعيده ته وائى.په دې صورت كښې به دلته د «بعيدة» صفت.صفت كاشفه وى.

بعضې حضرات فرمائى.چه «شقة» سفرته وائى.وئيلى شى.«فلان بعيد الشقة» يعنى «بعيد السفر» دشقة معنى ناحية هم ده.
په دې صورتونوكښې به دا صفت احترازى وى.ځكه چه سفريا ناحيه كله نزدې وى.اوكله لرې وى.(٥)

قوله: وَنَهَاهُمْ عَنْ الدُّبَّاءِ وَالْحَنْتَمِ وَالْمُزَفَّتِ قَالَ شُعْبَةُ رُبَّمَا قَالَ النَّقِيرِ وَرُبَّمَا قَالَ الْمُقَيَّرِ: دامام شعبه رحمه الله دا مطلب نه دې.چه زما استاذ ابوجمره به كله د ،دباء ،،حنتم،، او،،مزفت،، ذكركولونه پس نقيرذكركولو.اوكله د ،،مقير،، لفظ وئيل.
بلكه مطلب دا دې.چه زما استاذ ابوجمره، درې څيزونه ،حنتم، دباء، او مزفت ذكركول.اوكله به ئې د ،،النقير،،زيادت هم كولو.اوكله به ئې د ،، مزفت ،، په ځائې ،،مقير،، وئيل.ځكه چه ،،مزفت،، او ،،مقير،دواړه يو څيز دې.(٦) والله اعلم بالصواب.

---

(١) كشف البارى(٢٥٠١٢)_
(٢) كشف البارى(٦٧٨١١)_
(٣) كشف البارى(٧٠١١٢)_
(٤) كشف البارى(٢٠٥١٢)_
(٥) النهاية (٤٩٢١٢) ومجمع بحار الأنوار(٢٤١١٣) تاج العروس (٣٩٦١٦)_
(٦) فتح البارى(١٨٤١١) وعمدة القارى(١٠٠١٢)_

حديث عبدالقيس مكمله تشريح په كتاب الايمان كښې د «باب أداء الخمس من الإيمان» لاندې تيره شوې ده.[1] «فارجع إليه إن شئت».

۲۶=بَابُ الرِّحْلَةِ فِي الْمَسْأَلَةِ النَّازِلَةِ وَتَعْلِيمِ أَهْلِهِ

رحلة، بكسر الراء، ارتحال اوسفرته وائي. او، رُحلة، بالضم. طرف ته وائي. كوم ته چه سفركولې شي. حافظ فرمائي. چه دلته ،،رحلة،، ،،رحلة،، بكسرالراء او ،،رحلة بفتح الراء هم راغلې ده.په معنى د «المرأة الواحدة» هم راغلې ده.[2]

د مخكنى باب سره مناسبت په تيرشوى باب كښې تحريض على العلم وو.دتحريض په نيتجه كښې طالب علم دمختلفوځايونوسفركوى.بياخاص كرچه كله څه واقعه اوواقعه پيښه شى.نوبيا وتل ضرورى شى.ددې وجې ئې دلته د «رحلة في المسئلة النازلة» باب قائم كړو.[3]

د تكرارفى الترجمة شبه اودهغې جواب ددې نه وړاندې امام بخارى د «باب الخروج في طلب العلم» باب قائم كړې وو.اواوس دوى «باب الرحلة في المسئلة النازلة» قائم كړو په ظاهره دا تكرار دې.

ددې جواب دا دې.چه سابقه باب عام وو.په مطلق خروج فى العلم باندې دال وو.اودا ترجمه خاص ده.په دې كښې دځه واقعې اوحادثې په پيښيدو باندې دتلل مقصود دى. نو تكرار نشو.[4]

د ترجمې مقصد حضرت شيخ الهند رحمه الله فرمائي.كه د يوې مسئلې ضرورت پيښ شى. اوحكم معلوم نه وى.دعالم نه د معلومولوډپاره دې سفراوكړى.اوخپلواهل علموته دې هم تعليم وركړى.دا نه چه سكوت اوختياركړى.اوكينى.ددې نه دتعليم اوتعلم تاكيداوضرورت معلوميږى.والله اعلم.[5]

مطلب دا دې.چه په احكام شرعيه كښې جهل چونكه عذرنه دې.ددې وجې كوشش كول پكاردى.اوعلم حاصلول پكاردى.«فإنما شفاء العي السوال».[6]

تنبيه دلته تاسوګورئ چه د ترجمې په آخركښې «وتعليم أهله» هم شته.دا صرف د كريمې په نسخه كښې دى.

---

[1] كشف البارى (۲/۶۹٤و ۹۲۷)_
[2] فتح البارى (۱/۱۸٤)_
[3] عمدة القارى (۲/۱۰۰)_
[4] شرح الكرمانى (۲/۳۷و ۳٤)_
[5] الأبواب والتراجم (ص،٥۲)_
[6] الكنز المتوارى (۲/۳۱۸)_

حافظ ابن حجراوعلامه عینی رحمهما الله فرمائی چه ددې حذف کول صحیح دی.خکه چه دتعلیم اهل په باره کښې امام بخاری وړاندې «باب تعلیم الرجل أمته وأهله» مستقل باب قائموی.(۱)
خودلته دا وئیلی شی.چه هغه ترجمه کومه چه راتلونکې ده.عام ده. او مذکوره ترجمه خاص ده.ددې مقصد خودا دې.چه دضروری مسئلې دپاره چه کوم سفراوکړې شی.نود مسئلې معلومیدونه پس هغه خپل اهل ته هم خودل پکاردی.اوپه راروانه ترجمه کښې ئې مطلقاً دا خودلی دی.چه دخپلې وینځې اوبنځې دتعلیم اهتمام کول پکار دی.والله اعلم.

[۸۸] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُقَاتِلٍ أَبُو الْحَسَنِ قَالَ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ قَالَ أَخْبَرَنَا عُمَرُ بْنُ سَعِيدِ بْنِ أَبِي حُسَيْنٍ قَالَ حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي مُلَيْكَةَ عَنْ عُقْبَةَ بْنِ الْحَارِثِ(۲) أَنَّهُ تَزَوَّجَ ابْنَةً لِأَبِي إِهَابِ بْنِ عَزِيزٍ فَأَتَتْهُ امْرَأَةٌ فَقَالَتْ إِنِّي قَدْ أَرْضَعْتُ عُقْبَةَ وَالَّتِي تَزَوَّجَ فَقَالَ لَهَا عُقْبَةُ مَا أَعْلَمُ أَنَّكِ أَرْضَعْتِنِي وَلَا أَخْبَرْتِنِي فَرَكِبَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْمَدِينَةِ فَسَأَلَهُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَيْفَ وَقَدْ قِيلَ فَفَارَقَهَا عُقْبَةُ وَنَكَحَتْ زَوْجًا غَيْرَهُ
[۱۹۴۷ ۲۴۹۷و ۲۵۱۶و ۲۵۱۷ ۴۸۱۶]

رجال الحديث

① محمدبن مقاتل ابوالحسن: دا ابوالحسن محمدبن مقاتل مروزی بغدادی مکی دې.ددوی لقب ، ،رخ، ، دې.ددوی حالات په کتاب العلم کښې د«باب ما يذكر في المناولة وكتاب أهل العلم بالعلم إلى البلدان» لاندې تیرشوی دی.

② عبدالله: دا امام عبدالله بن المبارک خنظلی رحمه الله دې.ددوی مختصر حالات په بدء الوحی کښې دپنځم حدیث لاندې تیرشوی دی.(۳)

③ عمربن سعیدبن ابی حسین: دا عمربن سعیدبن ابی حسین قرشی نوفلی مکی دې.(۴)

---

۱) فتح الباری(۱۸٤\۱) وعمدة القاری(۱۰۰\۲)_
۲) قوله عن عقبة بن الحارث: الحديث أخرجه البخاری أيضاً فی (۲۷٦\۱) كتاب البيوع باب تفسير المشبهات رقم ۲۰۵۲) و(۳٦۰\۱) كتاب الشهادات باب إذا شهد شاهد أوشهود بشئ رقم ۲٦٤۰) و (۳٦۳\۱) كتاب الشهادات باب شهادة الإماء والعبيد رقم ۲٦٥۹) وباب شهادة المرضعة رقم ۲٦٦۰) و(۷٦٤\۲و ۷٦٥) كتاب النكاح باب شهادة المرضعة رقم (٥۱۰٤) والنسائی فی سننه ی كتاب النكاح باب الشهادة فی الرضاع رقم ۳۳۳۲) وأبوداود فی سننه فی كتاب القضاء باب الشهادة على الرضاع رقم ۳٦۰۳و ۳٦۰٤) والترمذی فی جامعه فی كتاب الرضاع باب ماجاء فی شهادة المرأة الواحدة فی الرضاع رقم ۱۱٥۱)
۳) كشف الباری(٤٦۲\۱)_
٤) تهذيب الكمال(۳٦٤\۲۱)_

دوى دطاوس به كيسان،عبدالله بن ابى مليكه،القاسم بن محمد، عبدالرحمن بن القاسم بن محمد،محمدبن المنكدر،اوعطاء بن ابى رباح رحمهم الله وغيره نه روايت كوى.
او ددوى نه روايت كونكوكښې سعيدبن سلام،سفيان ثورى،ورح بن عباده، ابوعاصم النبيل، عبدالله بن داود خريبى،عبدالله بن المبارك،عيسى بن يونس، اويحيى القطان رحمهم الله وغيره دى.(١)

امام احمدبن حنبل رحمه الله فرمائى.«ثقة من أمثل من يكتبونه منه»(٢)

امام يحيى بن معين اوامام نسائى رحمهما الله فرمائى.«ثقة»(٣)
امام عجلى،ابن البرقى اومحمدبن مسعود بن العجمى رحمهم الله هم ددوى توثيق كړې دې.(٤)

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائى.«صدوق»(٥)
ابن حبان رحمه الله دوى په كتاب الثقات كښې ذكركړې دى.(٦) رحمه الله رحمة واسعة.

④ **عبدالله بن ابى مليكه:** دا ابوبكرعبدالله بن عبيدالله بن ابى مليكه زهيربن عبدالله بن جدعان تميمى قرشى دې.ابومحمد هم ددوى كنيت دې.(٧)

⑤ **عقبه بن الحارث:** د عقبه بن الحارث بن عامربن نوفل قرشى نوفلى مكى رضي الله عنه دې.دفتح مكې په موقع باندې مسلمان شوې وو.
محدثين فرمائى.چه ددوى كنيت ،،ابوسروعه،، دې.دعلم الانساب په عالمانوكښې دې. علماء وائى.چه ،،ابوسروعه،، دعقبه ورور وو.اودواړه د فتحې مكې په موقع مسلمانان شوى وو.
ابوحاتم رحمه الله فرمائى.چه ابوسروعه عقبه بن الحارث د حضرت خبيب بن عدى رضي الله عنه قاتل وو.دې مقتدم دې.اوعقبه بن الحارث كوم چه دابن ابى مليكه رحمه الله نه روايت كوى.دا متاخردې.
بعضې حضراتو عقبه بن الحارث اوابوسروعه دواړه مورشريك وروڼه ګرخولى دى.
حافظ ابن حجر رحمه الله دمحدثينو رحمهم الله قول راجح ګرځولې دې.چه ابو سروعه هم د عقبه كنيت دې.اودا يوكس دې.(٨)

---

(١) دشيوخ اوتلامذه دپاره اوګورئ تهذيب الكمال(٢١\٣٦٥)_
(٢) تهذيب الكمال(٢١\٣٦٦)_
(٣) تهذيب الكمال (٢١\٣٦٦) وتهذيب التهذيب (٧\٤٥٣)_
(٤) تهذيب الكمال(٧\٤٥٣)_
(٥) المصدرالسابق)_
(٦) الثقات لابن حبان (٧\١٦٦و ١٦٧)_
(٧) كشف البارى(٢\٥٤٨)_
(٨) دتفصيل دپاره اوګورئ تهذيب الكمال (٢٠\١٩٢و ١٩٤) وتهذيب التهذيب (٧\٢٣٨و ٢٣٩) والإصابة (٢\٤٨٨) وتهذيب الأسماء واللغات (١١\٣٣٦)_

حضرت عقبه بن الحارث رضی الله عنه دنبی ﷺ نه علاوه دحضرت ابوبکرصدیق اوحضرت جبیربن مطعم رضی الله عنهما نه هم روایت کوی.

اوددوی نه روایت کونکوکښې ابراهیم بن عبدالرحمن بن عوف،عبدالله بن ابی ابی ملیکه.اوعبیدالله بن ابی مریم مکی رحمهم الله دی.[1]

ددوی نه په شماریوڅواحادیث مروی دی.امام بخاری رحمه الله ددوی درې حادیث نقل کړی دی اوامام مسلم رحمه الله د دوی څه حدیث نه دې نقل کړې.[2]

دامام مسلم او ابن ماجه رحمهما الله نه علاوه باقی د اصول سته مصنفینو رحمهم الله ددوی د احادیثو تخریج کړې دې.

قوله: أَنَّهُ تَزَوَّجَ ابْنَةً لِأَبِي إِهَابِ بْنِ عَزِيزٍ: حضرت عقبه بن ابی ملیکه رضی الله عنه دابواهاب بن عزیز لورسره نکاح کړې وه.

ددې میرمن نوم ،،غنيّة دې.ام یحی ئې کنیت دې.[3] دا کنیت د کتاب الشهادات په یو روایت کښې راغلې دې.[4]

ابواهاب بن عزیزبن قیس تمیمی ،دا صحابی رضی الله عنه دې.وئیلی شی.چه په مسجد حرام کښې د تېلونه ورمبئ ددوی دجنازې مونځ شوې وو.[5]

عزيز «بفتح العين المهملة وزايين منقوطين بينهما ياء تحانية» په وزن د کریم دې.دا تصغیرنه دې.[6]

قوله: فَأَتَتْهُ امْرَأَةٌ: یوه ښځه دې ته راغله.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی.چه ددې نوم ماته معلوم نشو.[7]

قوله: فَقَالَتْ إِنِّي قَدْ أَرْضَعْتُ عُقْبَةَ وَالَّتِي تَزَوَّجَ: هغې اووئیل.چه ماعقبه اودده جینئ ته چاسره چه ده نکاح کړې ده.تئ ورکړې دې.

مطلب دا چه دا دواړه په خپلو کښې رضاعی وررور خور دې.

قوله: فَقَالَ لَهَا عُقْبَةُ مَا أَعْلَمُ أَنَّكِ أَرْضَعْتِنِي وَلَا أَخْبَرْتِنِي: عقبه اووئیل.چه ماته معلومه نه ده.چه تا ماته پئ راکړی دی.اونه ما ته تا خبر راکړې دې.

---

[1] دشیوخ اوتلامذهٔ دپاره اوګورئ تهذیب الکمال (۱۹۳/۲۰)_

[2] ذخائر المواریث فی الدلالة علی مواضع الحدیث (۳۱۷/۲) وخلاصة الخزرجی (ص،۲۶۸)_

[3] فتح الباری (۱۸٤/۱)-

[4] صحیح البخاری (۳۶۳/۱) کتاب الشهادات باب شهادة الإماء والعبید رقم ۲۶۵۹)_

[5] النظر الإصابة (٤/١و ١٢)_

[6] فتح الباری(١٨٤/١و ١٨٥) والإصابة (١/١٤)_

[7] فتح الباری (۱۸۵/۱)_

مطلب دا که د رواج مطابق د رضاعت ضرورت پیښ شوې وو.اوماته دې پې راکړې وو. نوکم ازکم ماته خوبه دې خودلې وو.چه زه ستا رضاعی مور یم.

قوله :فَرَكِبَ إِلَىٰ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْمَدِينَةِ فَسَأَلَهُ: هغه مدینې منورې ته اورسول الله ته سفراوکړو.اواورسیدلو.اود نبی ﷺ نه ئې تپوس اوکړو.

چونکه په زړه کښې ئې شك شو.اوتسلی ورته نه ملاویده.ددې وجې هغوی دمکې معظمې نه چرته چه ډیره وو.دهغې نه مدینې منورې ته سفر اوکړو.چه د رسول الله ﷺ نه د مسئلې تپوس اوکړې.اوعمل پرې اوکړې.(١)

قوله :فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَيْفَ وَقَدْ قِيلَ: نبی ﷺ ورته اوفرمائیل.چه ته څنګه هغه ښځه په خپله نکاح کښې ساتې. حالانکه داسې خبره شوې ده.چه هغه ستا خور ده.

ایا په رضاعت کښې د یوې ښځې ګواهی معتبره ده؟ په دې خبره کښې اختلاف دې.ك مرضعه ګواهی ورکړې.نویواځې ددې ګواهی معتبره ده که نه؟

امام احمد ،امام اسحاق،امام اوزاعی،اوامام زهری رحمهم الله فرمائی.چه دمرضعة ګواهی ځانله هم معتبره ده.دحضرت ابن عباس رضی الله عنهما اوطاؤس رحمه الله نه هم دا منقول دی.

دامام اوزاعی رحمه الله نه یوقول دا هم معتبردې.که مرضعه دتزویج نه وړاندې ګواهی ورکړې. نومعتبرده ګڼلی نه ده.

امام مالك رحمه الله فرمائی.چه د رضاعت داثبات دپاره د دووښځوشهادت معتبردې.د سړی وجود په کښې ضروری نه دې.

امام شافعی رحمه الله فرمائی.چه د رضاعت په باب کښې کم ازکم د څلوروښځوګواهی ضروری ده.دا د امام شعبی اوعطاء رحمهما الله نه هم مروی دی.

امام ابوحنیفه رحمه الله فرمائی.چه د رضاعت د اثبات دپاره هم دشهادت نصاب ضروری دې.یعنی دوه سړی یا یوسړې اودوه ښځې،ددې نه بغیررضاعت نه ثابتیږی.(٢)

امام احمد رحمه الله وغیره دحدیث باب نه استدلال کوی.چه دلته صرف د یوې ښځې ګواهی ده.اونبی ﷺ ددې په وجه دخپلې بی بی پریخودوحکم کوی.

احناف رحمهم الله په دې باب کښې په آیت کریمه ﴿وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِن رِّجَالِكُمْ ۖ فَإِن لَّمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ﴾ (٣)

ترکومې پورې چه حدیث باب تعلق دې.نوجمهوردا په تنزه،تورع اواحتیاط باندې محمول کوی.ددې جواب حاصل دا دې.چه صرف د مرضعې په شهادت باندې بیلتون کول عام قانون نه دې.اونه شریعت حرمت ثابتوی. البته په دې سره یوقسم شك اوشبه ضرور پیدا

---

(١)فتح الباری(١٨٥\١)_

(٢)عمدة القاری(١٩٩\٢٠) کتاب النکاح باب شهادة المرضعة)_

(٣)البقرة:٢٨٢)_

کیږی.ښکاره ده.چه دشبهې پیدا کیدو نه پس به دغه بی بی سره په مخالطت کښې انبساط نه وی.چونکه دټول عمرمعامله ده.نوهمیشه دپاره به انقباض باقی وی.دکوم چه په امور معاشرت اوتربیت اولاد باندې بداثرغورځیږی.نود «الحلال بین والحرام بین وبینهما مشتبهات» (١) او«دع مایریبک إلی مالایریبک»(٢)خیال ئې اوساتل.

اونبی ﷺ ورته د تقوی اوورع په بناء باندې «کیف وقد قیل» او«دعها عنک»(٣) اوفرمائیل محقق ابن الهمام او علامه سرخسی رحمهما الله هم دا جواب اختیار کړې دې.(٤)

علامه شبیراحمدعثمانی رحمه الله د شیخ خیرالدین رملی رحمه الله بحرالرائق د حاشیة په حواله سره نقل کړی دی.چه هغوی لیکلی دی.صرف دیوې ښځې شهادت دیانة معتبر دې.اوقضاء معتبر نه دې.په قضا اودیانت کښې فرق دا دې.چه ترڅوپورې معامله عدالت ته نه وی رسیدلې.نوترهغه وخته پورې به هم د دیانت اعتبار وی.اودمفتی نه که ددې په باره کښې استفتاء اوشی.نومفتی به د دیانت په اعتبارسره فتوی ورکوی.البته معامله عدالت ته اورسیده. نو قاضی به ددې اعتبارنه کوی.ځکه چه دقاضی فیصله صرف دښځې په ګواهئ باندې نشی کولې.

په نبی ﷺ کښې دواړه حیثیونه وو.نبی ﷺ مفتی هم وو.اوقاضی هم.اوس دا کتل پکار دی.چه نبی ﷺ دا فیصله په کوم حیثیت سره ورکړې وه.که دقضاء په حیثیت سره ئې ورکړې وی.نوبیشکه د جواب ورکولو ضرورت به وی. او قرائن ددې مقتضی دی.چه نبی ﷺ د قضاء په حیثیت سره دا فیصله نه وه کړې.بلکه د افتاء په حیثیت سره نبی ﷺ دا فیصله کړې وه.

که چرته دا فیصله قضاءً وه.نوحضرت عقبه رضي الله عنه چه ورته څنګه خبر ورکړو.نبی ﷺ به ترې اعراض نه کولو.بلکه سمدستی به ئې فیصله کوله. حالانکه په روایاتوکښې دی.چه نبی ﷺ د خبرې اوریدونه پس اعراض اوکړو.(٥) کله چه دوی دوباره بلکه په بعضې روایاتوکښې دریم اوځلورم ځل اصرار اوکړو.نونبی ﷺ اوفرمائیل.«کیف وقد قیل!»(٦)

دغه شان که دا فیصله قضاءً وه.نونبی ﷺ به خامخا ګواهی مجلس ته راغوستې وه.اوبیا به ئې حکم کولو.خودلته څه هم نه دی شوی.

---

(١)صحیح البخاری(١٣١١) کتاب الإیمان باب فضل من إستبرأ لدینه رقم ٥٢)_

(٢)جامع الترمذی کتاب صفة القیامة باب (بدون ترجمة) رقم ٢٥١٨) وسنن النسائی کتاب الأشربة باب الحث علی ترک الشبهات رقم ٥٧٥١٤)_

(٣)کما فی روایة أخرجها البخاری فی صحیحه (٣٦٣١١) کتاب الشهادات باب شهادة المرضعة رقم ٢٦٦٠)_

(٤)المبسوط للسرخسی(١٦٩١١٠) کتاب الإستحسان وفتح القدیر(٣٢٤١٣) وآخر کتاب الرضاع)_

(٥)ففی روایة البخاری فی صحیحه (٣٦٣١١) کتاب الشهادات باب شهادة الإماء والعبید(فذکرت ذلک للنبی ﷺ فأعرض عنی قال فتنحیت فذکرت ذلک له ...)_

(٦)کما فی روایة الدارمی فی سننه(٢١٠١٢) کتاب النکاح باب شهادة المرأة الواحدة علی الرضاع رقم ٢٢٥٥)

خلاصه دا شوه چه دعلامه خیرالدین رملی رحمه الله دقول مطابق دلته نبی؟ قضاء دا فیصله نه ده کړې بلکه دیانة ئې فیصله کړې وه لکه چه په داسې صورت کښې قضاءً نه بلکه دیانةً تفریق ضروری دې.

اومحقق ابن الهمام رحمه الله په نیزدلته دیانةً هم تفریق ضروری نه دې صرف تورعاً اوتنزیهاً ئې ورته د تفریق حکم کړې وو.(۱)

بیا امام سرخسی رحمه الله دا هم فرمائی چه په حدیث باب کښې چه دکومې ښځې دګواهۍ ذکردې پکارده چه دا دچا په نیز هم صحیح نشی خکه چه په روایاتوکښې راځی چه عقبه بن حارث رضی الله عنه فرمائی «تزوجت بنت أبي إهاب، فجاءت سوداء تستطعمنا فأبينا أن نطعمها فجاءت من الغد تشهد على الرضاع...» امام سرخسی رحمه الله فرمائی چه «ومثل هذه الشهادة تكون من ضغن فلا تتم الحجة بها»(۲)

قوله: فَفَارَقَهَا عُقْبَةُ رضی الله عنه: نوحضرت عقبه رضی الله عنه خپله بی بی جدا کړه په «فارق» کښې دا احتمال هم شته چه نبی صلی الله علیه وسلم تفریق وکړو اودا احتمال هم شته چه حضرت عقبه رضی الله عنه ورته طلاق ورکړو اوجدا ئې کړه.(۳)

قوله: وَنَكَحَتْ زَوْجًا غَيْرَهُ: اوددوی ښځې دبل چا سره نکاح وکړه.

ددغه کس نوم «ظريب» خودلې شوې دې.(۴)

د ترجمة الباب اثبات دحدیث باب نه ترجمة الباب ښکاره ثابتیږی «فركب إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم بالمدينة» یعنی حضرت عقبه رضی الله عنه ته چه کومه مسئله پیښه شوې وه دهغې دحکم معلوملو دپاره دمدینې منورې سفر وکړو په اکثرونسخوکښې چونکه «باب الرحلة في المسئلة النازلة» دې اوزیادت په کښې نشته ددې وجې د حدیث نه د ترجمة الباب بیخی ښکاره دې.

البته دکریمه په نسخه کښې د «وتعليم أهله» زیادت دې ددې وجې که دا نسخه غلطه اوګرځولې شی لکه څنګه چه حافظ ابن حجراوعلامه عینی رحمهما الله کړی دی نوبیا د څه جواب ضرورت نشته.

اوکه دا زیادت صحیح اوګنړلې شی نوویلی شی چه حضرت عقبه رضی الله عنه چه واپس کورته راغلی وی نوهغوی به خامخا خپل کورواله د نبی صلی الله علیه وسلم دجواب نه خبر کړی وی اوبیا به ئې مفارقت اختیارکړې وی والله اعلم وعلمه اتم واحکم.

---

(۱)فضل الباری(۲/۸۸و۸۹)_
(۲)المبسوط للسرخسی(۱۰/۱۶۹) کتاب الإستحسان)_
(۳)فضل الباری(۲/۸۹)_
(۴)فتح الباری(۱/۱۸۵)_

۲۷=بَابُ التَّنَاوُبِ فِي الْعِلْمِ

تناوب د باب تفاعل مصدر دي.ددې معنی ده نوبت په نوبت یعنی وار په وار.نودتناوب فی العلم مطلب شو.دعلم حاصلولودپاره نوبت مقررکول.(۱)

د مخکنی باب سره مناسبت په باب سابق کښې د طلب علم دپاره د رحلة ذکروو.ښکاره خبره ده.چه دعلم دطلب دپاره سفرکول زیات حرص وی.په دې باب کښې واربه واریعنی نوبت مقرر کولوسره د علم دطلب دپاره تلل ذکردی.کوم چه شدت حرص فی طلب العلم باندې دلیل دې.(۲)

د ترجمة الباب مقصد حضرت شیخ الهند رحمه الله فرمائی.چه ددې باب مقصد دا دې.که د ضروری شغلونو په وجه د علم دحاصلولوفرصت نه وی.نوپه طریقه د تناوب علم زده کول پکار دی.اوکه عالم ته په خپله نشی ورتلې.نودیومعتمد په ذریعه دې علم حاصل کړی.(۳)
حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمه الله فرمائی.چه زما په نیز دا هم ممکن ده.چه حضرت امام بخاری رحمه الله دا خودل غواړی.چه دعلم طلب اگرچه فرض دې.لیکن ددې فرضیت دا خبره نه لازموی.چه دنورو ضروریاتونه دې سړې بیخی فارغ وی.بلکه دنورو ضروریاتو سره سره هم علم حاصلول صحیح دی.دحافظ ابن حجر رحمه الله دکلام نه ددې تائید کیږی.حافظ فرمائی.(۴)
چه دطالب علم دپاره د علم په طلب کښې د معاش د طلب نه غافله کیدل نه دی پکار.خودې سره سره دې دا خبره هم یاده وی.چه په کومه ورځ دې د علم مجلس ته نشی تلې.نوچه په دغه ورځ چه کوم حالات پیښیږی.دهغې نه د خبریدو انتظام ئې کړې وی.وجه دا ده.چه دحضرت عمرفاروق رضی الله عنه واقعه دلته ذکرده.ددې په یوطریق کښې دا تصریح ده.چه حضرت عمر رضی الله عنه په دغه وخت کښې سوداگری کوله.(۵)

[۸۹] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ ح قَالَ أَبُوعَبْدِ اللَّهِ وَقَالَ ابْنُ وَهْبٍ أَخْبَرَنَا يُونُسُ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي ثَوْرٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ عَنْ عُمَرَ(۱) قَالَ كُنْتُ أَنَا وَجَارٌ لِي مِنَ الْأَنْصَارِ فِي بَنِي أُمَيَّةَ بْنِ زَيْدٍ وَهِيَ مِنْ عَوَالِي

---

(۱) فتح الباری(۱۸۵۱۱)-
(۲) المصدر السابق)_
(۳) الأبواب والتراجم (ص.۵۲)_
(۴) فتح الباری(۱۸۶۱۱)-
(۵) الکنز المتواری فی معادن لامع الدراری وصحیح البخاری(۳۱۹۱۲)_
(۱) قوله عن عمر رضی الله عنه:الحدیث أخرجه البخاری أیضاً فی صحیحه (۳۳۴۱۱) کتاب المظالم والغصب باب الغارفة والعلیة المشرفة وغیر المشرفة فی السطوح وغیرها رقم ۲۴۶۸ کتاب التفسیر.سورة التحریم باب تبتغی مرضات أزواجک رقم ۴۹۱۳ وباب ((وإذ أسرالنبی إلی بعض أزواجه حدیثا..)) رقم ۴۹۱۴) و(۷۳۱۱۲) باب قوله ﴿ إن تتوبا إلی ا لله فقد صغت قلوبکما رقم ۴۹۱۵) فی (۷۸۰۱۲و ۷۸۲) کتاب النکاح باب موعظة الرجل إبنته لحال زوجها رقم ۵۱۹۱ (۷۸۵۱۲) ....[بقیه حاشیه په راروانه صفحه....

الْمَدِينَةِ وَكُنَّا نَتَنَاوَبُ النُّزُولَ عَلَى رَسُولِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَنْزِلُ يَوْمًا وَأَنْزِلُ يَوْمًا فَإِذَا نَزَلْتُ جِئْتُهُ بِخَبَرِ ذٰلِكَ الْيَوْمِ مِنَ الْوَحْيِ وَغَيْرِهِ وَإِذَا نَزَلَ فَعَلَ مِثْلَ ذٰلِكَ فَنَزَلَ صَاحِبِي الْأَنْصَارِيُّ يَوْمَ نَوْبَتِهِ فَضَرَبَ بَابِي ضَرْبًا شَدِيدًا فَقَالَ أَثَمَّ هُوَ فَفَزِعْتُ فَخَرَجْتُ إِلَيْهِ فَقَالَ قَدْ حَدَثَ أَمْرٌ عَظِيمٌ قَالَ فَدَخَلْتُ عَلَى حَفْصَةَ فَإِذَا هِيَ تَبْكِي فَقُلْتُ طَلَّقَكُنَّ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَتْ لَا أَدْرِي ثُمَّ دَخَلْتُ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقُلْتُ وَأَنَا قَائِمٌ أَطَلَّقْتَ نِسَاءَكَ قَالَ لَا فَقُلْتُ اللّٰهُ أَكْبَرُ[۲۳۳۶و ۲۶۲۹و ۴۸۹۵و ۴۹۲۰و ۵۵۰۵ و ۶۸۲۹و ۶۸۳۵]

رجال الحديث

① **ابواليمان**:دا ابواليمان الحكم بن نافع بهرانى حمصى رحمه الله دي.ددوى حالات وړاندې د باب بدء ا لوحى دشپږم حديث لاندې تيرشوى دى.[1]

② **شعيب**:دا ابوبشر شعيب بن ابى حمزه قرشى اموى رحمه الله دي.ددوى مختصر حالات هم په باب بدء الوحى كښې د شپږم حديث لاندې تيره شوې ده.[2]

③ **الزهرى**:داامام محمدبن مسلم بن عبيدالله بن عبدالله بن شهاب زهرى رحمه الله دي.ددوى مختصر حالات په بدء ا لوحى كښې د دريم حديث لاندې تيرى شوى دى.[3]

ابوعبدالله: ددوى نه مراد امام بخارى رحمه الله دي.

④ **ابن وهب**:دا امام عبدالله بن وهب مصرى رحمه الله دي.ددوى حالات هم په كتاب العلم كښې د«باب من يردالله به خيراً يفقهه فى الدين» لاندې تيرشوى دى.

⑤ **يونس**:دا يونس بن يزيد ايلى قرشى رحمه الله دي.ددوى حالات مختصراً د باب بدء الوحى كښې د پنځم نمبر حديث لاندې تيرشوى دى.[4] اوتفصيلاً په كتاب العلم كښې د

.....بقيه حاشيه د تيرمخ] كتاب النكاح باب حب الرجل بعض نسائه أفضل من بعض رقم (۵۲۱۸) وفى (۸۶۸\۱۲و ۸۶۹) كتاب اللباس باب ما كان النبى ﷺ يتجوز من اللباس والبسط رقم (۵۸۴۳) وفى (۱۰۷۷\۱۲-۱۰۷۸\۱۲) كتاب أخبار الآحاد باب ما جاء فى إجازة خبر الواحد الصدوق رقم (۷۲۵۶) وفى (۱۰۷۸\۱۲) كتاب أخبار الآحاد باب قول الله تعالى ﴿ لا تدخلوا بيوت النبى إلا أن يؤذن لكم ﴾ رقم (۷۲۶۳) ومسلم فى سننه صحيحه فى كتاب الطلاق باب فى الإيلاء وإعتزال انساء وتخيرهن وقوله تعالى ﴿ وإن تظاهرا عليه ﴾ رقم ۳۶۹۱و ۳۶۹۶) والنسائى فى سننه فى كتاب الصيام باب كم الشهر وذكر الإختلاف على الزهرى فى الخبر عن عائشة رضى الله عنها رقم ۲۱۳۴ وفى كتاب الطلاق باب الإيلاء رقم ۳۴۸۵ والترمذى فى جامعه فى كتاب التفسير باب ومن سورة التحريم رقم ۳۳۱۸)_

[1] كشف البارى(۴۷۹\۱)_
[2] كشف البارى(۴۸۰)_
[3] كشف البارى(۳۲۶\۱)_
[4] كشف البارى(۴۶۳\۱)_

«باب من يرد الله به خيراً يفقهه فى الدين» لاندې تيرشوى دى.

⑥ **عبيدالله بن عبدالله بن ابى ثور:** دا عبيدالله بن عبدالله بن ابى ثور قرشى مدنى دې د بنو نوفل سره ددوى تعلق دې.[1]

دوى دحضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنهما اوحضرت صفيه بنت شيبه رضی الله عنها نه روايت كوى.اود دوى نه روايت كونكې محمدبن جعفربن زبيراوامام زهرى رحمهما الله دى.[2]

حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى.«وثق»[3]

حافظ ابن حجررحمه الله فرمائى.«ثقة»[4]

ابن حبان رحمه الله دوى په كتاب الثقات كښې ذكركړى دى.[5]

فائده دا راوى د يوبل راوى عبيدالله بن عبدالله بن عتبه بن مسعود رضی الله عنه سره په خپل نوم. دپلاراونيكه په نوم كښې شريك دې.اودحضرت ابن عباس رضی الله عنهما په روايت كولوكښې هم شريك دې.البته ددغه دويم راوى په صحيحينوكښې دحضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه ډير روايتونه مروى دى.اوپه صحيحينوكښې عبيدالله بن عبدالله بن ابى ثورنه د دې حديث باب نه سوا بل حديث نشته.[6]

يوه بله فائده خطيب بغدادى ليكلى دى.چه عبيدالله بن عبدالله بن ابى ثورد ابن عباس رضی الله عنهما نه سوا دبل چا نه روايت نه دې كړې.اوددوى نه د زهرى نه سوا بل چا روايت نه دې كړې.[7] خود پورتنى تفصيل نه دا معلومه شوه.چه دوى دحضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه علاوه دحضرت صفيه بنت شيبه نه هم روايت كړې دې.دغه شان د دوى نه روايت كونكوكښې محمدبن جعفربن الزبيررحمه الله هم دې.[8] والله اعلم. رحمه الله تعالى رحمةً واسعةً.

⑦ **عبدالله بن عباس رضى الله عنهما:** ددوى حالات په باب بدء الوحى كښې د دڅلورم نمبر حديث لاندې تيرشوى دى.[9] په «كتاب الإيمان باب كفران العشير و كفر دون كفر»

---

[1] تهذيب الكمال(۱۹\۶۸)_

[2] داستاذانواوشاګردانودتفصيل دپاره اوګورئ تهذيب الكمال(۱۹\۶۸)_

[3] الكاشف(۱\۶۸۱) رقم ۳۵۶۰)_

[4] تقريب التهذيب(ص.۳۷۲) رقم ۴۳۰۷)_

[5] الثقات لإبن حبان(۵\۶۵)_

[6] عمدة القارى(۲\۱۰۳) وفتح البارى(۱\۱۸۵)_

[7] قاله الخطيب فى المكمل انظر تهذيب التهذيب(۷\۲۱)_

[8] محمدبن جعفربن الزبير عن صفيى بن شيبى..د رواياتودپاره اوګورئ ((سنن أبى داود كتاب المناسک باب الطواف الواجب رقم ۱۸۷۸) وسنن ابن ماجه من استلم الركن بمحجنه رقم ۲۹۴۷)_

[9] كشف البارى(۱\۴۳۵)_

لاندې تيرشوی دی. (۱) دغه شان څه حالات په «كتاب العلم باب متى يصح سماع الصغير؟» كښې اود «أنا يومئذ ناهزت الإحتلام» دتشريح لاندې تيرشوی دی.

⑧ عمر رضی الله عنه: دحضرت عمربن الخطاب رضی الله عنه مختصرحالات هم په بدء الوحی كښې د اولنی حديث لاندې (۲) اوپه «كتاب الإيمان باب زيادة الإيمان ونقصانه» لاندې تيرشوی دی. (۳)

قوله قال أبوعبدالله، وقال ابن وهب أخبرنا يونس: امام بخاری رحمه الله دا حديث دلته په دوو سندونو سره نقل كړې دې. يوابواليمان عن شعيب عن الزهری په طريق سره، كوم چه موصول دې. اوبل د ابن وهب عن يونس عن الزهری په طريق سره كوم چه معلق دې.

دلته چه ئې كوم الفاظ ذكركړی دی. هغه د ابواليمان عن شعيب په طريقه سره نقل شوی الفاظ دی. دابن وهب عن يونس الفاظ نه دی. ځكه چه دلته اصل مقصود «كنت أنا وجار لي من الأنصار في بني أمية بن زيد وهي من عوالي المدينة، كنا نتناوب النزول على رسول الله صلى الله عليه وسلم» الفاظ دی.

اودا ابواليمان عن شعيب په طريق سره منقول دی. دابن وهب عن يونس په طريق كښې «نتناوب» خبره موجود نه ده. بلكه هغوی «عن ابن عباس قال لم أزل حريصاً على أن أسأل عمربن الخطاب عن المرأتين...» الفاظونه شروع كړې ده. (۴)

د ابن ابی وهب دا تعليق ابن حبان په خپل صحيح كښې «محمدبن الحسن بن قتيبة عن حرملة بن يحيى عن ابن وهب» په سند سره موصولاً نقل كړې دې. (۵)

دلته يو سوال دا پيدا كيږی. چه هركله دلته د ابواليمان عن شعيب د طريق الفاظ دی. نود ابن وهب عن يونس د طريق تعليقاً ذكركولوڅه مقصد دې؟

ددې جواب دا دې. چه دا روايات ئې تعليقاً راوړلو. په دې كښې دا خودل مقصود دی. چه ددې روايت په پوره نقل كولوكښې شعيب متفرد نه دې. بلكه يونس بن يزيد هم ورسره شريك دې. (۶)

دا خبره دې هم پيش نظروی. چه دا روايت دلته مختصر دې. امام بخاری رحمه الله وړاندې په كتاب المظالم اوكتاب النكاح كښې دا ډيرپه تفصيل سره نقل كړې دې. (۷)

---

(۱) كشف الباری (۲۰۵/۲)_

(۲) كشف الباری (۲۳۹/۱)_

(۳) كشف الباری (۴۷۴/۲)_

(۴) نص على ذلک الذهلي والدارقطني والحاكم وغيرهم فتح الباری (۱۸۵/۱) وعمدة القاری (۱۰۳/۲)_

(۵) الإحسان بترتيب صحيح ابن حبان (۱۹۲/۷) كتاب النكاح باب معاشرة الزوجين ذكرالبيان باب المرء جائزله أن يؤدب إمرأته بهجرانها مدة معلومة رقم ۴۱۷۵)_

(۶) عمدة القاری (۱۰۳/۲) وفتح الباری (۱۸۵/۱)_

(۷) امام بخاری رحمه الله دا حديث تفصيلاً اومختصراً په كومو كوموځايونوكښې ذكركړې دې. دهغې ګوته كول په تيره حاشيه كښې شوی دی. فارجعه ان شئت_

قوله: قَالَ كُنْتُ أَنَا وَجَارٌ لِي مِنَ الْأَنْصَارِ فِي بَنِي أُمَيَّةَ بْنِ زَيْدٍ وَهِيَ مِنْ عَوَالِي الْمَدِينَةِ: حضرت عمر رضی الله عنه فرمائی چه زه او زما يو انصاری گاونډی مونږ د بنو اميه بن زيد په عوالی مدينه کښې اوسيدو

داګاونډی څوک وو؟ دا گاونډی څوک وو. علامه قطب الدين القسطلانی رحمه الله فرمائی. (١) چه دا حضرت عتبان بن مالك وو. ابن قسطلانی رحمه الله خو څه دليل نه دې ذکر کړې البته ابن بشکوال د دې قول د توجيه کوشش کړې دې چه نبی ﷺ د حضرت عمراوحضرت عتبان بن مالك رحمهما الله په مينځ کښې د مواخاة رشته قائمه کړې وه. نوقوی امکان دې چه د دې گاونډی نه مراد حضرت عتبان رضی الله عنه وی.

خوعلامه برمادی رحمه الله رمائی. چه ددې نه مراد حضرت اوس بن خولی بن عبدالله رضی الله عنه دې. (٢) ددوی دليل دا دې. چه دابن سعد په روايت کښې دی. «وکان عمر مواخياً أوس بن خولی لايسمع شيأ إلا حدثه ولايسمع عمر شيأ إلا حدثه» تصريح راغلې ده. (٣)

علامه قسطلانی شارح بخاری رحمه الله فرمائی. چه «لکن لايلزم من المواخاة الجوار» (٤) يعنی که د دواړو په مينځ کښې دمواخاة رشته وه. نوددې نه دا نه لازميږی. چه دواړه گاونډيان هم وو.

خوددې جواب دحافظ ابن حجر رحمه الله دکلام نه ملاويږی. چه د ابن سعد رحمه الله په روايت کښې د «وکان عمر مواخياً أوس بن خولی» مطلب د «مواخاة» معلومه رشته نه ده. بلکه مصادقه اوملگرتيا ده. ځکه چه ابن سعد رحمه الله دحضرت عمر اوعتبان بن مالك رحمهما الله مواخاة اود حضرت اوس بن خولی او حضرت شجاع بن وهب رضی الله عنهما دمواخاة تصريح کړې ده. (٥)

بلکه حافظ ابن حجر رحمه الله د قسطلانی شارح بخاری پيش کړې دليل ددې خبرې دترديد دپاره استعمال کړې دې. چه ددې جارنه عتبان بن مالك مراد دې. دوی فرمائی. چه «لکن لايلزم من الإخاء أن يتجاورا» (٦) يعنی که د حضرت عمر اوعتبان بن مالك رضی الله عنهما په مينځ کښې که د مواخاة رشته وه هم. نوبيا هم ددې نه دا نه لازميږی. چه دا دواړه گاونډيان وو.

بيا خاص کرکله چه په يو روايت کښې د «جار» تصريح هم پکار دې.

---

(١) داعلامه قطب الدين دحافظ ابن حجر رحمه الله نه وراندې بزرگ دې. اوعلامه شهاب الدين قسطلانی رحمه الله صاحب دارشاد الساری شرح بخاری دا بل صاحب دې. اودوی دحافظ نه روسته دی. اودلته دغه متقدم بزرگ مراد دې.

(٢) فتح الباری (١/١٨٥) کتاب النکاح باب موعظة الرجل إبنته لحال زوجها وإرشاد الساری (١/١٨٨)_

(٣) الطبقات لابن سعد (٨/١٩٠) ذکر المرأتين التين تظاهرتا علی رسول الله ﷺ وتخييره ونساءه)_

(٤) ارشاد الساری (١/١٨٨)_

(٥) فتح الباری (٩/٢٨١) کتاب النکاح باب موعظة الرجل إبنته لحال زوجها)_

(٦) المصدر السابق)_

قوله بني امية بن زيد: دا د مدينې منورې د يوې محلې نوم دې.چرته چه دا قبيله اباده وه.د قبيلوپه نوم به كورنه وو.([1])

قوله عوالي مدينة: عوالي دعالية جمع ده.دعوالى نه هغه كلى مراد دى.كوم چه د مدينې منورې پورته حصه يعنى مشرقى حصه كښې آباد وو.دعوالى شروع د دوو ميلونو نه تراته ميلو پورې كيږى.([2])

قوله وَكُنَّا نَتَنَاوَبُ النُّزُولَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَنْزِلُ يَوْمًا وَأَنْزِلُ يَوْمًا: مونږبه دنبى ﷺ په خدمت كښې په وار باندې حاضريدو.يوه ورځ به هغه حاضريدو.اويوه ورځ به زه

قوله فَإِذَا نَزَلْتُ جِئْتُهُ بِخَبَرِ ذَلِكَ الْيَوْمِ مِنَ الْوَحْيِ وَغَيْرِهِ وَإِذَا نَزَلَ فَعَلَ مِثْلَ ذَلِكَ: په كومه ورځ چه به زه حاضريدم.نودهغه ورځې دوحى وغيره خبر به ما وركول.اوكله چه به هغه حاضريدل.نودغه شان به وو.

مطلب دا كه په دغه ورځ به څه وحى نازله شوه.يا به څه مسئله پيښه شوه.يا به نبى ﷺ څه لښكر ليږل.يا به نبى ﷺ د څه خبرې تعليم اوتبليغ كړې وو.نوما به خپل ملګرى ته هغه بيانول.اوكله چه به زما ملګرې راغلو.نوهغوى به راته بيانول.

((فَنَزَلَ صَاحِبِي الْأَنْصَارِيُّ يَوْمَ نَوْبَتِهِ فَضَرَبَ بَابِي ضَرْبًا شَدِيدًا فَقَالَ أَثَمَّ هُوَ فَفَزِعْتُ فَخَرَجْتُ إِلَيْهِ فَقَالَ قَدْ حَدَثَ أَمْرٌ عَظِيمٌ قَالَ فَدَخَلْتُ عَلَى حَفْصَةَ فَإِذَا هِيَ تَبْكِي فَقُلْتُ طَلَّقَكُنَّ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَتْ لَا أَدْرِي ثُمَّ دَخَلْتُ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقُلْتُ وَأَنَا قَائِمٌ أَطَلَّقْتَ نِسَاءَكَ قَالَ لَا فَقُلْتُ اللَّهُ أَكْبَرُ))

زما انصارى ورور يوه ورځ په خپل نوبت كښې حاضرشوې وو.(كله چه واپس راغلو.نو) زما دروازه ئې ډيره په تيزه باندې اووهله.اووې وئيل.هغه (يعنى عمر) دلته دې.زه دكورنه وارخطا رابهرشوم.هغه اووئيل.چه يوه ډيره لويه حادثه پيښه شوه.حضرت عمر رضي الله عنه فرمائى.چه زه حفصې كره ورغلم.هغې ژړل.ماترې تپوس اوكړو.آيا رسول الله ﷺ تاسو ټولوته طلاق دركړې دې.هغې راته اووئيل.چه ماته معلومه نه ده.بيا زه دنبى ﷺ په خدمت كښې حاضر شوم. اواودريدم.عرض مې اوكړو.تاسو خپلوبيبيانوته طلاق وركړې دې؟ نبى ﷺ اوفرمائيل. نه.نوما الله اكبراووئيل.

دا روايت دلته ډيره مختصر دې.وړاندې تفصيلى روايت راځى.چه دهغې خلاصه دا ده. حضرت عمر رضي الله عنه يوه ورځ په خپله څه مسئله كښې سوچ كولو.چه دحضرت عمر رضي الله عنه بى بى راغله.اووې وئيل.چه تاسو داسې اوكړئ .د حضرت عمر رضي الله عنه په ذهن كښې دا خبره وه.چه په

---

[1] عمدة القارى(۲/۱۰۴)_

[2] المصدر السابق)_

مکه کښې به د قريشو دسړو وړاندې ددوی ښځې غلې اوسيدې.اومخامخ به ئې وړته جواب نه ورکولو .خو دهجرت نه پس دلته په انصاروکښې معامله ددې په عکس وه.دلته ښځې لړې غوندې غالبې وې.اوخپلوخاوندانو ته به ئې جوابونه ورکول.ددې وجې حضرت عمر رضي الله عنه خفه شو اووې وئيل.چه تاسوښځې زمونږ په کارونوکښې دکوم وخت نه دخل اندازی کوئ.ددوی ښځې ورته اووئيل.ته هم عجيبه سړې ئې.ته دومره هم بد ګڼړې.چه مونږ تا سره په څه مسئله کښې بحث اوکړو.حالانکه ستا دلورخو دا حال دې.چه دنبی ﷺ سره بحث کوی.اوکله ورسره تړوله ورځ خبرې اترې بندوی.

حضرت عمر رضي الله عنه اووريدل.اودحضرت حفصې رضي الله عنها نه ئې تپوس اوکړو.چه تاسو نبی ﷺ ته دخبرې جواب ورکوئ.اوکله کله ورسره ټوله ورځ خبرې بندوئ.حضرت حفصې ورته اووئيل.آو.حضرت عمر رضي الله عنه ورته اوفرمائيل. داسې مکوه.اودعائشې سره خان مه برابره وه،هغه خو د نبی ﷺ د محبت په وجه بې فکره ده.دغه شان د نبی ﷺ نه زيات څه مه غواړه.چه دکوم څيز ضرورت وی.ماته وايه.

حضرت عمر رضي الله عنه ددې نه پس حضرت ام سلمې رضي الله عنها ته ورغلو.اوهم دا تپوس ئې اوکړو. حضرت ام سلمې رضي الله عنها اووئيل «واعجباه،ومالك وللدخول فى أمر رسول الله ونسائه والله إنا لنكلمه فإن حمل ذلك كان أولى به وإن نهانا كان أطوع عندنا منك» حضرت عمر رضي الله عنه فرمائی.چه «فندمت على كلامى لنساء النبى ﷺ بما قلت»([1])

بيا فرمائی.چه ما او زما يو ملګری په خپلو کښې دا فيصله کړې وه.چه د نبی ﷺ په خدمت کښې به نوبت په نوبت حاضری کوو.کوم کس چه په خپل نوبت کښې لاړشی.نوهغه به دهغه ورځې تول واقعات خپل ملګری ته بيانوی.

يوه ورځ زما ملګری په خپل نوبت باندې حاضرشو.اوچه واپس راغلو.نو دروازه ئې ډيره په تيزه باندې اوټکوله.زه په ويره باندې رابهرشوم.هغه اووئيل. يوه ډيره لويه واقعه پيښه شوې ده.په هغه ورځوکښې په مدينه کښې دا افواه خوره شوې وه.چه غسانی قبيله په مدينه د حملې کولوتياريانې کوی.ددې افواه د وجې ما ترې تپوس اوکړو.چه آيا غسانی سردار حارث بن ابی شمر حمله اوکړه.هغه اووئيل.خبره ددې نه هم لويه ده.نبی ﷺ خپلو بيبيانوته طلاق ورکړې دې.

حضرت عمر رضي الله عنه اووريدل.اوزر ئې خپلې جامې وغيره بدلې کړې. او راووتلو.دصبا مونځ ئې په نبی ﷺ پسې اوکړو.نبی ﷺ چه دمانځه نه فارغ شو. نو بالاخانې ته ئې تشريف يوړو.حضرت عمر رضي الله عنه فرمائی.چه زه حفصې ته روغلم.هغې ژړل.ماترې د ژړا تپوس اوکړو.او ورته مې اووئيل.چه ماتاته د وړاندې نه تاته تنبيه درکړې وه.بيا مې ترې تپوس اوکړو.چه آيا نبی ﷺ تاسو ټولو ته طلاق درکړې دې.هغې اووئيل.معلومه نه ده.نبی ﷺ په بالاخانه کښې تشريف فرما دې.زه دهغه خانې نه راووتم.منبرطرف ته لاړم.څه صحابه

---

[1])طبقات ابن سعد(١٨٩\٨) ذكرالمرأتين التين تظاهرتا على رسول الله ﷺ وتخييره نساءه)_

كرام رضي الله عنهم ناست وو.اوژړل ئې.هغوى سره مې څه وخت تيركړل.اوبيا بالاخانې طرف لاړم. هلته رباح نومې دنبى غلام ناست وو.ماهغه ته اوونيل.ته زما دپاره اجازت اوغواړه.زه نبى ﷺ سره ملاويدل غواړم.هغه اجازت اوغوښتلو.خونبى ﷺ سكوت اختياركړو.دغه شان په وقفه وقفه څو څو خله داجازت غوښتلو نه پس اجازت ملاؤ شو.

حضرت عمر رضي الله عنه فرمائى.چه زه داخل شوم.اوسلام مې اوكړو.تپوس مې اوكړو.چه تاسو ازواج مطهراتو ته طلاق وركړې دې؟ نبى ﷺ زما طرف ته اوكتل.اووې فرمائيل.نه.ما په زوره باندې الله اكبراوونيل.

حضرت عمر رضي الله عنه دلته د تعجب په طور په تيزه باندې الله اكبر اوونيل.چه خلقو د خبرې نه څه خبره جوړه كړې ده.خبره ئې خوره كړې ده.هم دا دامام بخارى رحمه الله رائې ده.ځكه چه دوى په كتاب الادب كښې «باب التكبير والتسبيح عند التعجب» قائم كړې دې.اودهغې لاندې ئې دحضرت عمر رضي الله عنه ددې روايت حواله پيش كړې ده.(١)

بعضې حضرات فرمائى.چه دوى د شكريه په طور دا الفاظ اوونيل.چه نبى ﷺ طلاق نه دې وركړې.ښكاره ده.كه چرته نبى ﷺ طلاق وركړې وو.نو د نورو ازواج مطهراتوسره به د حضرت عمر رضي الله عنه لوربه هم طلاق وه.

حضرت عمر رضي الله عنه ددې نه پس د نبى ﷺ دغم سپكولودپاره اود كوم د ناخوښه حالت چه پيدا شوې وو.دهغې د لرې كولودپاره نبى ﷺ سره څه داسې خبرې وكړې.چه نبى ﷺ مسكې شو.

په دې موقع باندې نبى ﷺ دخپلو بيبيانونه پوره يوه مياشت معتزل اوسيدلې وو.يوكم ديرش ورځې پس كله چه مياشت پوره شوه.نو نبى ﷺ امهات المومنين سره ملاؤ شو.(٢)

۲۸=بَابُ الْغَضَبِ فِي الْمَوْعِظَةِ وَالتَّعْلِيمِ إِذَا رَأَى مَا يَكْرَهُ

دمخكنى باب سره مناسبت: په سابقه باب كښې د «تناوب فى العلم» ذكر وو.كوم چه د متعلمينو دصفات څنې وو.په دې باب كښې هم د متعلم د نفعې د بعضې صفاتو او احوالو ذكردې. چه معلم كله په متعلم كښې څه ناخوښه خبره محسوس كړى.نو دهغې اصلاح دې كوى.په دې طريقه په دواړو بابونو كښې مناسبت واضح كيږى.(٣)

---

(١)صحيح البخارى(٩١٨/٢) رقم الحديث (٦٢١٨)_

(٢)د روايت امام بخارى رحمه الله په خپل صحيح كښې (٣٣٤/١و ٣٣٥) كتاب المظالم والغصب باب الغرفة والعلية المشرفة وغيرالمشرفة فى السطوع وغيرها رقم ٢٤٦٨) و(٧٢٩/٢و ٧٣٠) كتاب التفسير سورة التحريم باب تبتغى مرضات أزواجك رقم ٤٩١٣ (٧٨٠/٢و ٧٨٢) كتاب النكاح باب موعظة الرجل إبنته لحال زوجها رقم ٥١٩١) و(٨٦٨/٢و ٨٦٩) كتاب اللباس باب ما كان النبى ﷺ يتجوز من اللباس والبسط رقم ٥٨٤٣) لاندې په تفصيل سره نقل كړې دې.دحديث پوره تشريح د باب په شروع كښې تيره شوې ده_

(٣)عمدة القارى(١٠٥/٢)_

د ترجمة الباب مقصد حضرت شيخ الهند رحمه الله فرمائي چه چونكه په احاديثوكښې منصوص دى چه نبى ﷺ به د تعليم او وعظ كښې نرمى او رفق خوښولو.كله چه يو اعرابى په جمات كښې متيازې اوكړې.نو نبى ﷺ فرمائيلى وو «إنما بعثتم ميسرين ولم تبعثوا معسرين»[1]

دغه شان نبى ﷺ چه كله حضرت ابوموسى اشعرى او حضرت معاذبن جبل رضي الله عنهما يمن ته ليږل.نوورته ئې فرمائيلى وو.«يسرا ولا تعسرا وبشرا ولا تنفرا»[2]

دغه شان نبى ﷺ فرمائيلى دى.«يسروا ولا تعسروا وبشروا ولا تنفروا»[3]

دغه شان حضرت معاويه بن الحكم سلمى رضي الله عنه فرمائي.چه «فلما صلى رسول الله ﷺ فبأبي هو وأمي ما رأيت معلما قبله ولا بعده أحسن تعليما منه فوالله ما كهرني ولا ضربني ولا شتمني...»[4]

دامام بخارى رحمه الله مقصد دا دې.چه ددې نصوصو په كتلوسره دې دا نشى ګڼړلې.چه دغصې ګنجائش نشته.بلكه په بعضې ځايونوكښې غضب اوغصه ښواځې دا نه جائز ده بلكه مستحسن ده.[5]

دا شدت دهغه رفق اوتيسيرمنافى نه دې.بلكه بعضې وخت د ناراضئ اظهارمفيد وى. طالب علم په نيغه لاره شى.د آئنده دپاره احتياط شروع كړى.

ديرشارحين رحمهم الله لكه ابن المنير،علامه برماوى،اوعلامه عينى رحمهم الله فرمائي.چه امام بخارى رحمه الله په دې باب كښې په وعظ تعليم اوقضاء كښې فرق بيانول غوارى.اودا ښائي. چه په وعظ اونصيحت كښې د غصې اظهارمقصود وى.چه په خلقوكښې بيدارى پيدا شى. اوپه قضا كښې د غضب اجازت نشته.[6] ځكه چه نبى ﷺ فرمائيلى دى.«لايقضين حكم بين إثنين وهو غضبان»[7]

علامه بدرالدين دمامينى رحمه الله دلته دا اعتراض كړى دې.چه په وعظ كښې خو د غضب اظهارصحيح دې.خوپه تعليم كښې دا مضردې.ځكه چه په دې سره قوت فكريه منتشر شى. طالب علم اوويريږى.هوش ئې په ځائې نه وى.اوعقل ئې صحيح كار نه كوى.نوځه چه د تعليم مقصددې.يعنى چه طالب علم ته علم حاصل شى.دغضب په وجه هغه مقصد فوت كيږى.[8]

---

[1] صحيح البخارى(١\٣٥) كتاب الوضوء باب صب الماء على البول فى المسجدرقم ٢٢٠) و(٢\٩٠٤و ٩٠٥) كتاب الأدب باب قول النبى ﷺ يسروا ولا تعسروا رقم ٦١٢٨)_

[2] صحيح البخارى(١\٤٢٦) كاب الجهاد والسير باب ما يكره من التنازع والإختلاف فى الحرب وعقوبة من عصى إمامه رقم ٣٠٣٨)_

[3] صحيح البخارى كتاب العلم باب ماكان النبى ﷺ يتخولهم بالموعظة والعلم كى لا ينفروا رقم ٦٩)_

[4] صحيح مسلم كتاب المساجد ومواضع الصلاة باب تحريم الكلام فى الصلاة ونسخ ما كان من إباحته رقم ١١٩٩)

[5] الأبواب والتراجم(ص.٥٢)_

[6] ارشاد السارى(١\١٨٨و ١٨٩)_

[7] صحيح البخارى (١٠٦٠\٢) كتاب الأحكام باب هل يقضى الحاكم أو يفتى وهو غضبان رقم ٧١٥٨)_

[8] ارشاد السارى(١\١٨٩)_

ددې جواب دا دې چه اول خو دا قاعده کلیه نه ده.چه دهرماشوم وار خطا کیږی.اوبیا چه په چا باندې څه اثرپریوځی.اوځوك چه د استاذ د خفګان نه زیات ویریږی.دهغه قوت فکریه اګرچه په دغه وخت کښې کار نه کوی. خو دده دپاره په آئنده زمانه کښې غصه فائده منده وی.هغه به دا سوچ کوی.که آئنده دپاره که بې توجه اوبې احتیاطی اختیار کړې شی.نو د استاذ سزا به راته ملاویږی.اودهغه خفګان به برداشت کولې شی.نوهغه به د اول نه احتیاط کول شروع کړی.

امام بخاری رحمه الله دا نه دی فرمائیلی.چه په هره موقع باندې د غصې اظهارکول پکار دې.بلکه کله چه د غضب صحیح موقع وی.نوپه هغه موقع باندې دهغې اظهار کولې شی.

تنبیه دلته اګرچه شارحینو رحمهم الله د قضاء مسئله ذکرکړې ده.خوحقیقت دا دې.چه دامام بخاری رحمه الله دلته په قضاء اوتعلیم کښې فرق کول په ظاهره مقصود نه دې.دلته خو هغوی صرف دا خودل غواړی.چه معلم او واعظ د ضرورت په وخت دغضب اظهار کولې شی.

پاتې شوه د قضاء مسئله نودا به په کتاب الاحکام کښې راشی.هلته امام بخاری رحمه الله مستقل طورباندې باب قائم کړې دې.((**هل یقضی الحاکم أو یفتی وهو غضبان**)) [1] بیا ئې په دې معنی کښې دا حدیث نقل کړې دې.کوم چه اوس وړاندې تیرشو.

پاتې شوه دا مسئله چه قاضی د غصې په حالت کښې د فیصلې کولونه ولې منع کړې شوې دې؟

نوددې جواب دا دې.چه دانسان قوت فکریه مفلوج شی.دسړی قوت ادراك صحیح کارنه کوی.که هم په دغه حال کښې فیصله اوکړې شی.نوکیدې شی.چه د مسئلې صحیح جواب اومقدمې صحیح فیصله اونشی.ددې وجې منع اوکړې شوه.

[۹۰]حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ قَالَ أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ عَنْ ابْنِ أَبِي خَالِدٍ عَنْ قَيْسِ بْنِ أَبِي حَازِمٍ عَنْ أَبِي مَسْعُودٍ الْأَنْصَارِيِّ قَالَ قَالَ رَجُلٌ يَا رَسُولَ اللَّهِ لَا أَكَادُ أُدْرِكُ الصَّلَاةَ مِمَّا يُطَوِّلُ بِنَا فُلَانٌ فَمَا رَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي مَوْعِظَةٍ أَشَدَّ غَضَبًا مِنْ يَوْمِئِذٍ فَقَالَ أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّكُمْ مُنَفِّرُونَ فَمَنْ صَلَّى بِالنَّاسِ فَلْيُخَفِّفْ فَإِنَّ فِيهِمْ الْمَرِيضَ وَالضَّعِيفَ وَذَا الْحَاجَةِ

رجال الحدیث

① محمدبن کثیر: دا محمدبن کثیرعبدی بصری دې.ابوعبدالله ئې کنیت دې.سلیمان بن کثیر د دوی ورور دې.هغه دده نه پنځوس کاله مشر وو.[2]

معلومه دې وی.چه دمحمدبن کثیرپه نوم باندې یوبل راوی هم دې.هغه صنعانی دې. دهغوی په صحیحینوکښې څه روایت نشته.البته په سنن نسائی. ابوداود اوترمذی کښې

---

[1] صحیح البخاری (۱۲-۱۰۶۰)_

[2] تهذیب الکمال(۲۶\۳۳٤و ۳۳۵)_

شته.(۱) اومحمدبن کثیرعبدی رحمه الله روایتونه نه صرف په صحیحینوکښې دی.بلکه ددې نه علاوه په سنن اربعه کښې هم دی.(۲)

دوی د ابراهیم بن نافع مکی،اسرائیل بن یونس،اسماعیل بن عیاش، جعفربن سلیمان ضبعی،سفیان ثوری،دخپل ورور سلیمان بن کثیر،شعبه بن الحجاج، عمروبن مرزوق واشحی،همام بن یحیی اوابوعوانه رحمهم الله نه روایت کوی.

اوددوی نه روایت کونکوکښې امام بخاری،ابوداود،مسلم بن ابراهیم بن عبدالله کجی،امام دارمی،عبدبن حمید،علی بن المدینی،امام محمد بن یحیی ذهلی،ابوحاتم رازی، اوابوزرعه رازی، رحمهم الله وغیره حضرات دی.(۳)

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائی.«صدوق»(۴)

ابن حبان رحمه الله دوی په کتاب الثقات کښې ذکرکړی دی. اولیکلی ئې دی. «وکان تقیاً فاضلاً..»(۵)

امام احمد رحمه الله فرمائی.«ثقة»(۶)

سلیمان بن قاسم رحمه الله فرمائی.«لابأس به»(۷)

البته امام یحی بن معین رحمه الله فرمائی.«لاتکتبوا عنه لم یکن بالثقة»(۸)

دغه شان دوی فرمائی.«لم یکن یتساهل أن یکتب عنه»(۹)

حافظ ذهبی رحمه الله په «تهذیب» کښې لیکی دی.چه دامام یحیی بن معین رحمه الله اولنې قول چه «لا تکتبوا عنه لم یکن بالثقة» د دوی په باره کښې نه دې.بلکه د یوبل راوی محمدبن کثیر فهری (۱۰) په باره کښې دې.(۱۱) البته دویم قول چه «لم یستأهل أن یکتب عنه» د دوی نه ثابت دې.خودوی فرمائی. «الرجل ممن طفر القنطرة وماعلمناله شیأمنکراً ایلین به»(۱۲)

---

(۱)تهذیب الکمال(۳۲۹\۲۶)_

(۲)تهذیب الکمال(۳۲۹\۲۶)_

(۳)دشیوخ اوتلامذهٔ دپاره اوګورئ تهذیب الکمال(۳۳۶\۲۶)_

(۴)تهذیب الکمال(۳۳۶\۲۶)_

(۵)الثقات لابن حبان (۹\۱الثقات لابن حبان (۹\۷۷و ۷۸۰)-

(۶)تهذیب الکمال(۹\۱۸\۴۱)_

(۷)المصدرالسابق)_

(۸)تهذیب الکمال(۳۳۶\۲۶) ومیزان الإعتدال(۱۸\۴) رقم ۸۰۹۹)_

(۹)سیرأعلام النبلاء (۳۸۴\۱۰)_

(۱۰)انظر ترجمة، وقول ابن معین فیه فی میزان الإعتدال(۲۰\۴) رقم ۸۱۰۱)_

(۱۱)حاشیة السبط ابن العجمی علی الکاشف (۲۱۳\۲) رقم ۵۱۲۷)_

(۱۲)سیرأعلام النبلاء(۳۸۴\۱۰)_

دغه شان حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى: «ثقة لم يصب من ضعفه».[١]

په ۲۲۳ ھ کښې دلس کم سلو کالو په عمر کښې وفات شوې وو.[٢] رحمه الله تعالى رحمة واسعة.

④ **سفيان**: دا اميرالمومنين فى الحديث امام سفيان بن سعيد ثورى رحمه الله دې. ددوى حالات په كتاب الايمان كښې د «باب علامة المنافق» لاندې تيرشوى دى.[٣]

③ **ابن ابى خالد**: دا اسماعيل بن ابى خالد احمسى بجلى كوفى رحمه الله دې. ددوى مختصر حالات په كتاب الايمان كښې د «باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده» لاندې تيرشوى دى.[٤]

④ **قيس بن ابى حازم**: دا مخضرم تابعى قيس بن ابى حازم احمسى بجلى كوفى دې. ددوى حالات هم په كتاب الايمان كښې د «باب قول النبى ﷺ الدين النصيحة لله ولرسوله ولأئمة المسلمين وعامتهم» لاندې تيرشوى دى.[٥]

⑤ **حضرت ابومسعود انصارى رضي الله عنه**: دا مشهور صحابى حضرت ابومسعود بدرى انصارى رضي الله عنه دې. ددوى نوم عقبه بن عمرو دې. ددوى حالات هم په كتاب الايمان كښې د «باب ما جاء أن الأعمال بالنية والحسبة ولكل امرىء ما نوى» لاندې تيرشوى دى.[٦]

قوله: قَالَ قَالَ رَجُلٌ يَا رَسُولَ اللّٰهِ لَا أَكَادُ أُدْرِكُ الصَّلَاةَ مِمَّا يُطَوِّلُ بِنَا فُلَانٌ: حضرت ابومسعود انصارى رضي الله عنه فرمائى. يوكس عرض اوكړو. يا رسول الله ماته د جماعت مونځ ادا كول ګران دى. ځكه چه فلانې كس مونږ ته اوږد مونځ كوى.

دا كس څوك وو؟ حافظ ابن حجر رحمه الله خوېه دې مقام كښې ددوى نوم حزم بن ابى بن كعب رضي الله عنه ذكر كړې دې.[٧] خو وړاندې چه كله كتاب الاذان ته رسيدلې دې. نو ددې نوم ترديد ئې كړې دې. اودا ئې وئيلى دى. چه ددې كس نوم معلوم نه نشو.[٨]

دغه شان د «فلان» يعنى امام په باره كښې بعضې حضراتو د حضرت معاذ بن جبل رضي الله عنه نوم

---

[١] تقريب التهذيب (ص.٥٠٤) رقم ٢٦٥٢)_
[٢] تهذيب الكمال(٢٦\٣٣٦)_
[٣] كشف البارى(٢\٢٧٨)_
[٤] كشف البارى(١\٦٧٩)_
[٥] كشف البارى(٢\٧٦١)_
[٦] كشف البارى(٢\٧٤٨)_
[٧] فتح البارى(١\١٨٦)_
[٨] فتح البارى(٢\١٩٨) كتاب الأذان باب تخفيف الإمام فى القيام وإتمام الركوع والسجود)_

اخستې دي حالانکه صحيح دا ده.چه دلته امام ابی بن کعب رضي الله عنه وو.(١) دحضرت معاذ رضي الله عنه واقعه د ماسخوتن دمانځه په باره کښې ده.(٢) حالانکه دحديث باب واقعه د صبا د وخت ده.(٣) دغه شان د حضرت معاذ رضي الله عنه واقعه د بنوسلمه دجمات ده.اودحضرت ابی رضي الله عنه واقعه د مسجد قبا ده.(٤)

دلته شکايت کونکې وائی.چه «لا أكاد أدرك الصلاة مما يطول بنا فلان» چه د فلانی سړی د تطويل په وجه زه مونځ نشم کولې.

په دې باندې اشکال دې.چه تطويل خو دادراك سبب دې.د فوت کيدو سبب خو نه دې.

قاضی عياض رحمه الله فرمائی.چه دلته تصحيف شوې دې.په اصل کښې «لأكاد أترك الصلاة» وو.چا د «لأكاد» د لام تاکيد نه پس د«أكاد» همزه د متکلم په الف سره بدل کړې دې.اوددې نه پس ئې د «أكاد» همزه زياتی کړې ده.اود «أترك» نه ئې «أدرك»جوړ کړې دې.د «لأكادأترك الصلاة» مطلب به دا شی.چه دفلانی د تطويل په وجه ما دجماعت مونځ پريخودل شروع کړو.(٥) د دې تائيد د بل طريق د الفاظو نه کيږی.«إني لأتأخر عن صلاة الغداة من أجل فلان مما يطيل بنا»(٦) حافظ رحمه الله فرمائی.دا معنی ښه ده.خوروايت ددې تائيد نه کوی.(٧)

ابوالزناد بن سراج وائی.چه ددې مطلب دا دې.چه د فلانی د تطويل په وجه زه دهغه سره مونځ نشم کولې.د طول قيام د وجې ستړې کيږم.كه هغه رکوع ته ځی.نو زه د ستړی والی دوجې رکوع ته نشی تلې.دغه شان کله چه سجدې ته ځی.نوزه د ستړی والی د وجې سجدې ته نشم تلې.لکه چه «لا أكاد أدرك الصلاة» معنی ده.«لا أكاد أتم الصلاة مع الإمام»(٨)دا معنی هم صحيح ده.خوچونکه په بل طريق د «إني لأتأخر عن الصلاة» الفاظ راغلی دی.(٩) دهغې په رنړا کښې دحديث باب «لا أكاد أدرك الصلاة» جملې مطلب به دا وی.چه «لا أقرب من الصلاة في الجماعة بل أتأخر عنها أحيانا من أجل التطويل»(١٠)

---

(١) المصدر السابق)_
(٢) المصدر السابق)_
(٣) صحيح البخاری (١١/٩٧) كتاب الأذان باب تخفيف الإمام فی القيام ... رقم (٧٠٢)_
(٤) فتح الباری(١٢/١٩٨) كتاب الأذان باب تخفيف الإمام فی القيام..)_
(٥) فتح الباری(١١/١٨٦)_
(٦) صحيح البخاری (١١/٩٧) كتاب الأذان باب تخفيف الإمام .. رقم (٧٠٢)_
(٧) فتح الباری(١١/١٨٦)_
(٨) فتح الباری(١١/١٨٦)_
(٩) كما سبق تخريجه آنفاً)_
(١٠) فتح الباری(١١/١٨٦)-

قوله فَمَا رَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي مَوْعِظَةٍ أَشَدَّ غَضَبًا مِنْ يَوْمِئِذٍ: ما نبي ﷺ په هيڅ وعظ كښې هم ددغه ورځ نه زيات غصه نه وو ليدلې.

چونكه نبي ﷺ وړاندې د تطويل صلاة نه منع كړې وه.اوخودلې ئې وو.چه په دې طريقه به خلق متنفر شي.ددې باوجود شكايت كيږى.نوددې وجې نبي ﷺ سخت خفه شو.(١)

ددې نه د ترجمة الباب اثبات كيږى.كوم چه ښكاره دې.

قوله فَقَالَ أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّكُمْ مُنَفِّرُونَ فَمَنْ صَلَّى بِالنَّاسِ فَلْيُخَفِّفْ: نبي ﷺ اوفرمائيل.اې خلقوتاسونفرت پيداكوئ.كوم كس چه خلقو ته مونځ وركوى.نوتخفيف دې كوى.

نبي ﷺ دعاموخلقو د فائدې دپاره دغه شان چه مخاطب مخصوص ملامته نشي.دخاص خطاب په ځائې به ئې عام خطاب كولو.(٢) نودلته هم نبي ﷺ عام خطاب اوكړو.اوتنبيه ئې وركړه.چه په داسې تطويل سره به خلق متنفرشي.نوپكارده.چه مونځ مختصر وى.

دتخفيف مطلب دا دې.چه په كوموكومومونځونوكښې كوم كوم سورتونه مسنون وى.هغه اووئيلى شي.مسنون سورتونه په منهى عنه تطويل كښې داخل نه دى.(٣)

قوله فَإِنَّ فِيهِمُ الْمَرِيضَ وَالضَّعِيفَ وَذَا الْحَاجَةِ: ځكه چه په دوى كښې مريض كمزورې او حاجتمند خلق وى.

المريض، اوددې معطوفات «إن» دپاره اسم دې.ځكه منصوب دى.

په يوروايت كښې د «ذالحاجة» په ځائې «ذوالحاجة» دې.په دې صورت كښې به دا يا خو مستقله جمله استينافيه اوګرځولې شي.اويا به دا د «المريض» او «الضعيف» په محل باندې عطف كولې شي.(٤) والله اعلم.

[٩٠] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ قَالَ حدثنا أبوعامر قال حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ بِلَالٍ الْمَدِينِيُّ عَنْ رَبِيعَةَ بْنِ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ يَزِيدَ مَوْلَى الْمُنْبَعِثِ عَنْ زَيْدِ بْنِ خَالِدٍ الْجُهَنِيِّ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَأَلَهُ رَجُلٌ عَنِ اللُّقَطَةِ فَقَالَ اعْرِفْ وِكَاءَهَا أَوْقَالَ وِعَاءَهَا وَعِفَاصَهَا ثُمَّ عَرِّفْهَا سَنَةً ثُمَّ اسْتَمْتِعْ بِهَا فَإِنْ جَاءَ رَبُّهَا فَأَدِّهَا إِلَيْهِ قَالَ فَضَالَّةُ الْإِبِلِ فَغَضِبَ حَتَّى احْمَرَّتْ وَجْنَتَاهُ أَوْقَالَ احْمَرَّ وَجْهُهُ فَقَالَ وَمَا لَكَ وَلَهَا مَعَهَا سِقَاؤُهَا وَحِذَاؤُهَا تَرِدُ الْمَاءَ وَتَرْعَى الشَّجَرَ فَذَرْهَا حَتَّى يَلْقَاهَا رَبُّهَا قَالَ فَضَالَّةُ الْغَنَمِ قَالَ لَكَ أَوْ لِأَخِيكَ أَوْ لِلذِّئْبِ [٢٢٤٣و ٢٢٩٥و ٢٢٩٧و ٢٣٠٤و ٢٣٠٦و ٤٩٨٦و ٥٧٦١]

---

١) المصدر السابق_

٢) عمدة القارى (١٠٦/٢)_

٣) فضل البارى (٩٣/٢)_

٤) فتح البارى (١٨٦/١)_

رجال الحديث

① عبدالله بن محمد: دا ابوجعفرعبدالله بن محمد مسندى جعفى بخارى رحمه الله دي. ددوى حالات په كتاب الايمان كښې د «باب أمور الإيمان» لاندې تيرشوى دى.(١)

② ابوعامر: دا ابوعامرعبدالملك بن عمروبن قيس عقدى بصرى رحمه الله دي. ددوى مختصر حالات هم دكتاب الايمان په ذكرشوى باب كښې تيرشوى دى.(٢)

③ سليمان بن بلال مدينى: دا ابومحمد يا ابوايوب سليمان بن بن بلال قريشى تيمى مدنى رحمه الله دى. ددوى مختصرحالات په كتاب الايمان كښې د «باب رفع العلم وظهور الجهل» لاندې تيرشوى دى.(٣)

④ ربيعه: دا امام ربيعه بن ابى عبدالرحمن المعروف به «ربيعة الرأى» رحمه الله دي. د دوى حالات هم په كتاب العلم كښې د «باب رفع العلم وظهور الجهل» لاندې تيرشوى دى.

⑤ يزيدمولى المنبعث: دا يزيدمولى المنبعث.((بضم الميم وسكون النون وفتح الموحدة وكسر المهلملة بعدها مثلثة)) (٤) مدنى رحمه الله دي.

دوى دحضرت ابوهريره او حضرت زيدبن خالد جهنى رضي الله عنهما نه روايت كوى.

ددوى نه روايت كونكوكښې د دوى خوئې عبدالله بن يزيد نه علاوه بسربن سعيد، ربيعه بن ابى عبدالرحمن ،عبدالملك بن عيسى ثقفى اويحيى بن سعيدانصارى رحمهم الله دى.(٥)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى.«صدوق»(٦)

حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى.«ثقة»(٧)

ابن حبان رحمه الله دوى له په كتاب الثقات كښې ذكركړى دى.(٨)

ددوى روايات په اصول سته كښې موجود دى.(٩) رحمه الله تعالى رحمة واسعة.

---

(١) كشف البارى(١\٦٥٧)_
(٢) كشف البارى(١\٦٥٨)_
(٣) المصدرالسابق)_
(٤) تهذيب الكمال(٦٠٦) رقم ٧٧٩٨)_
(٥) داستاذانواوشاگردانودپاره اوگورئ مخكنئ حواله)_
(٦) تهذيب التهذيب (ص.٦٠٦) رقم ٧٧٩٨٠)_
(٧) الكاشف (٢\٣٩٢) رقم ٦٣٧٣)
(٨) الثقات لابن حبان(٥\٥٣٣)_
(٩) تهذيب الكمال (٣٢\٢٩١)_

⑥ **زيدبن خالد جهني ﷜:** دا مشهورصحابى زيدبن خالد جهني ﷜ دي.ددوى په كنيت كښې اختلاف دې.ابوزرعه،ابوعبدالرحمن اوابوطلحه كنيتونه منقول دى.[1]
په غزوه حديبيه كښې شريك شوى وو.دفتح مكې په موقع د جهينيه قبيلې بيرغ هم ددوى په لاس كښې وو.[2]
دوى دنبى ﷺ نه علاوه دحضرت عثمان،حضرت ابوطلحه انصارى، او حضرت ام المومنين عائشې ﷞ نه روايت كوى.
ددوى نه روايت كونكوكښې بشربن سعيد،خالدبن زيدبن خالد جهني، خلادبن السائب، سعيدبن المسيب،سعيدبن يسار،صالح مولى التوامة ،يزيد مولى المنبعث،عبدالله بن يزيد مولى المنبعث،عطاء بن ابى رباح،ابوسالم جيشاني،اوابوعمره مولى زيدبن خالد جهني ﷜ وغيره حضرات دى.[3]
ددوى نه تقريباً يواتيا احاديث مروى دې.په دې كښې پنځه احاديث متفق عليه دى.اويه درې حديثونوكښې اما مسلم متفرد دې.[4]
ددوى وفات كوم ځائې كښې شوې دې.په دې كښې مختلف اقوال دى.مدينه منوره كښې يا په مصركښې يا په كوفه كښې،دا درې اقوال دى.[5]
دغه شان ئې د وفات په كال كښې هم متعدد اقوال دى.٦٨ﻫ يا ٧٨ ﻫ كښې د پنځه اتيا كالو په عمر كښې وفات شوى وو.[6]رضى الله عنه وارضاه.

قوله أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَأَلَهُ رَجُلٌ عَنِ اللُّقَطَةِ:دنبى كريم ﷺ نه يوكس دلقطة په باره كښې تپوس اوكړو.
په حديث باب كښې د ،،رجل،، نه څوك مراد دې؟ ابن بشكوال اود دوى بعضې متبعينود ،،رجل،، نه مراد حضرت بلال ﷜ اخستې دې.اودا ئې ابوداود طرف ته منسوب كړې دې.[7]
خوحافظ ابن حجر ﷫ فرمائي.چه ماته دابوداود په هيڅ يوه نسخه كښې دا تصريح نه ده ملاؤ شوې.هسې هم په دې مقام كښې دحضرت بلال ﷜ كيدل بعيد دى.ځكه چه په يو روايت كښې د «جاء أعرابي...» الفاظ راغلى دى.[8] ظاهره ده.چه حضرت بلال ﷜ په اعرابى سره موصوف كول بعيده خبره ده.[9]

---

[1])الإستيعاب بهامش الإصابة (١١٥٥٨و ٥٥٩) والإصابة (١١٥٦٥)_
[2])المصادرالسابقة)_
[3])داستاذانواوشاگردانودپاره اوگورئ تهذيب الكمال(١٠١٦٣و ٦٤)_
[4])خلاصة الخزرجي(١٢٨)_
[5])الإستيعاب بهامش الإصابة (١١٥٥٩)_
[6]) تهذيب الكمال (١٠١٦٤) وتقريب التهذيب (٢٢٣) رقم ٢١٣٣)_
[7])فتح البارى(١٥\٨٠) كتاب اللقطة باب ضالة الإبل رقم ٢٤٢٧) رقم ٢٤٢٧)_
[8])صحيح البخارى (١١\٣٢٧) كتاب اللقطة باب ضالة الإبل رقم ٢٤٢٧)_
[9])فتح البارى(١٥\٨٠)_

بعضې حضرات فرمائي چه دا کس هم پخپله راوی یعنی حضرت زیدبن خالد جهنی ﷺ دې.(١) ددې قول مستند دا دې.چه د طبرانی په یو روایت کښې کوم چه هم د ربیعه په واسطه سره مروی دې.دهغې الفاظ دا دی.«انه سأل النبی ﷺ..»(٢)

خودا دلیل زیاته فائده نه ورکوی.څکه چه ددې روایت په یوطریق کښې کوم چه امام احمد رحمه الله نقل کړې دې.«انه سأل النبی ﷺ أو أن رجلاً سأل..» الفاظ دی.(٣) یعنی په شك سره مروی دې.

دغه شان په یو روایت کښې د«أتی رجل رسول الله ﷺ وأنا معه..» الفاظ دی.(٤) ددې نه معلومه شوه.چه سائل حضرت زیدبن خالد جهنی ﷺ نه دې.بیا په دې کښې په دې اعتبار سره هم بعد دې.چه روسته په یو روایت کښې «جاء أعرابی» الفاظ راغلی دی.ښکاره ده چه دخپل ځان نه په اعرابی سره تعبیرکول ډیره بعیده خبره ده.

په یوحدیث کښې د لقطۀ سوال د حضرت ابوثعلبه خشنی ﷺ نه (٥)اوپه یوحدیث کښې هم دغه شان سوال د حضرت عمیر ﷺ نه (٦)اوپه دریم حدیث کښې دحضرت جارود عبدی ﷺ نه هم منقول دې.(٧) په دې کښې اګرچه دا احتمال شته.چه په حدیث باب کښې د ..رجل.. مصداق دا حضرات وی. خو ددې څه قرینه موجودنه ده.

حافظ رحمه الله فرمائي.چه سائل هم حضرت سویدالجهنی ﷺ دې.څکه چه حمیدی، بغوی، ابن السکن.بارودی،اوطبرانی ټولوحضراتو د «محمدبن معن الغفاری عن ربیعة عن عقبة بن سوید عن أبیه» په طریق سره نقل کړې دې.«قال سألت رسول الله ﷺ عن اللقطة» (٨)

امام ابوداود رحمه الله هم ددې روایت یوه حصه تعلیقاً نقل کړې ده.خوددې بعینه الفاظ ئې نه دی نقل کړی.(٩)

حاظ فرمائي.چه چونکه حضرت سویدجهنی ﷺ دحضرت زیدبن خالد جهنی ﷺ د قبیلې سره تعلق ساتی.نوغالب ګمان دا دې.چه دحدیث باب رجل مبهم هم دا وی.(١٠) والله اعلم.

---

(١)المصدرالسابق)_
(٢)المصدرالسابق)_
(٣)مسندأحمد(١١٥\٤)_
(٤)صحیح مسلم کتاب اللقطة باب معرفة العفاص والوکاء وحکم ضالة الغنم والإبل رقم ٤٥٠٠) و(٤٥٠١)_
(٥)مجمع الزوائد(١٦٨\٤) کتاب البیوع باب اللقطة وفتح الباری (٨١\٥)_
(٦)رواه الإسماعیلی فی الصحابة کذا فی فتح الباری (٨١\٥)_
(٧)مجمع الزوائد(١٦٧\٤) وفتح الباری (٨١\٥)_
(٨)فتح الباری (٨٠\٥ و ٨١) ومجمع الزوائد(١٦٨\٤)_
(٩)سنن أبی داود کتاب اللقطة باب التعریف باللقطة رقم ١٧٠٨)_
(١٠)فتح الباری(٨١\٥)_

دلقطه لغوى تعريف ..لقطة، غورخيدلې ځيزته ونيلى شى چه راوچت كړې شى.(١)
امام خليل بن احمد اوليث رحمهما الله فرمائى چه ..لقطه.. «بضم اللام وتسكين القاف» غورخيدلى ځيزته وائى او ..لقطه.. «بضم اللام وفتح القاف» راوچتونكى ته وائى.(٢)
خوامام ازهرى رحمه الله فرمائى چه خليل كوم تحقيق كړې دې.د تحقيق قياس تقاضا هم دا ده.څكه چه د «فعلة» وزن په عربئ ژبه كښې بفتح العين وى.نود فاعل په معنى كښې وى. لكه «ضحكة» كثيرالضحك ته وائى. او «صرعة» كثيرالصرع (زيات راپرځونكى) ته وائى. دغه شان «همزة» او «لمزة» دى.اوكه هم دا وزن بسكون العين وى.نوپه دې كښې د مفعول معنى پرته وى.لكه «ضحكة» چا پورې چه خندا شوې وى.«صرعة» څوك چه راپرځولې شوې وى.البته په دې لفظ يعنى لقطه كښې چه د اهل عربونه څه اوريدلې شوى دى.هغه خلاف القياس دى.يعنى «لقطه» بفتح القاف شئ ملقوط په معنى كښې دى.(٣) هم دا وجه ده.چه ابن برى رحمه الله فرمائى.چه دمفعول معنى وركوى.نوپه دې صورت كښې په عين كلمه باندې فتحه نادره ده.(٤)

دغه شان علامه زمخشرى وائى.چه «لقطة» بفتح القاف ده.كوم چه عوام په سكون القاف سره وائى.(٥)
لكه چه دوى دا خودل غواړى.چه په سكون القاف سره وئيل غلط دى.دا دعوام د غلطوخنى ده.والله اعلم.
دالتقاط لقطه حكم: په دې كښې اختلاف دې.چه التقاط د لقطه غوره دې.اوكه پريخودل ئې؟
احناف رحمهم الله فرمائى.كه د لقطة د ضائع كيدو ويره وى.نومالك ته د واپس كولوپه نيت د دې التقاط مندوب اومستحب دې. اوكه ددې د ضائع كيدو څه ويره نه وى.نوپه داسې صورت كښې داحنافو رحمهم الله په نيزددې التقاط مباح دې.اوكه التقاط دمالك په ځائې دځپل ځان دپاره وى.نودا حرام دى.(٦)
دامام شافعى رحمه الله په نيزكه د ضياع ويره وى.اوپه ځپل ځان باندې ئې اطمينان وى.نود يوقول مطابق پرې التقاط واجب دې.اوديوقول مطابق التقاط مستحب دې.(٧)

---

(١)تاج العروس (٥/٢١٦)_
(٢)فتح البارى(٥/٧٨) فاتحة كتاب اللقطة وتاج العروس (٥/٢١٦و ٢١٧)_
(٣)المصادر السابقة)-
(٤)فتح البارى(٥/٧٨)_
(٥)الفائق للزمخشرى (١/٣٩١) ضمن ..مادة.. خلى.. تحت شرح قوله ﷺ فى مكة ((لايختلى خلاهاولا تحل لقطتها إلا لمنشد)_
(٦)بدائع الصنائع (٦/٢٠٠) كتاب اللقطة فصل: وأما بيان أحوالها..)_
(٧)المغنى لابن قدامة (٦/٣) كتاب اللقطة)_

دامام مالك په نيزكه دغه څيز قيمتى وي.نوالتقاط غوره دي.
دامام احمد رحمه الله په نيزترك التقاط مطلقا غوره او افضل دي.(١)

قوله فَقَالَ اعْرِفْ وِكَاءَهَا أَوْقَالَ وِعَاءَهَا وَعِفَاصَهَا: نبى ﷺ اوفرمائيل.ددې سربند يا ئې اوفرمائيل.ددې لوښې اوددې تيلۍ اوپيژنه.

((وكاء)) تيلۍ چه په كوم څيزباندې تړلى شى.هغه ته ((وكاء)) وئيلى شى .او ((وعاء)) لوښى اوظرف ته وئيلى شى. ((عفاص)) تيلۍ اوظرف ته هم وئيلى شى.اود بوتل د بندولوكاك ته هم ((عفاص)) وئيلى شى.(٢)

قوله ثُمَّ عَرِّفْهَا سَنَةً: بيا تريوكاله پورې ددې اعلان كوه.
مدت تعريف څومره پكار ده.دامام مالك،امام شافعى،امام احمد اوامام ابوحنيفه او جمهورو عالمانو رحمهم الله په نيز مدت تعريف يوكال پكار دې.(٣)

امام محمد رحمه الله په ((مبسوط)) كښې دقليل اوكثيرد فرق نه بغيرهم داحنافو رحمهم الله هم دا مذهب نقل كړې دې.اوهم دا ظاهر روايت دې.(٤)
امام قدورى رحمه الله داحنافو رحمهم الله يو روايت نقل كړې دې.په هغې كښې په قليل او كثيركښې فرق شوې دې.نوكه لقطه د لسو درهمو نه كمه وى.نو څو ورځې پورې.اوكه د لسو روپو يا ددې نه د زيات قيمت وى.نوتريوكاله پورې به تعريف كولې شى.(٥)
علامه شمس الائمه سرخسى رحمه الله فرمائى.چه داحنافو په نيز د ،،تعريف،، څه حد مقرر نه دې.كه لقطه مال قليل وى اوكه مال كثير،تر هغه وخته پورې ،،تعريف،، ضرورى دې.ترڅو پورې چه دا يقين ونشى .چه اوس به ئې مالك نه لټوى.(٦) صاحب د هدايه رحمه الله هم ددې روايت تصحيح كړې ده.او په دې باندې فتوى ده.(٧)
بيا د شوافعو رحمهم الله په نيز د اصح ترين مذهب مطابق په معمولى او قيمتى څيزكښې فرق شته.كه معمولى څيز وى.نو تريوكاله پورې تعريف ضرورى نه دې.بلكه دومره ورځو پورې تعريف ضرورى دې.چه لټونكې عام طور باندې اعراض اوكړى.اوبه قلاركينى.اوكه قيمتى څيزوى.نوپوره يوكاله پورې تعريف ضرورى دې.(٨)

---

(١)المصدرالسابق_ .
(٢)عمدة القارى(١٠٨/١٢و ١٠٩)_
(٣)المغنى لابن قدامة (٤/٦) كتاب اللقطة)-
(٤)الهداية(٣٦٨/٤) طبعة إدارة القرآن كتاب اللقطة)_
(٥)مختصرالقدورى(ص،١٤١) كتاب اللقطة (قديمى كتب خانه كراچى)
(٦)المبسوط للسرخسى(٣/١١) كتاب اللقطة و ردالمحتار مع الدرالمختار (٣٥٠/٣) كتاب اللقطة)_
(٧)الهداية (٣٦٩/٤) كتاب اللقطة و ردالمحتار (٣٥٠/٣) كتاب اللقطة)_
(٨)تكملة فتح المهلهم (٦٠٧/٢) كتاب اللقطة نقلاً عن مغنى المحتاج (٤١٤/٢)_

په معمولي او قيمتي څيزكښې تفريق ما به الامتياز څه دې؟ په دې باره كښې څه متعين معيار موجود نه دې بلكه د ملتقط د ګمان مطابق چه د كوم څيز په وركيدوباندې افسوس زيات نه وې اوچه د هغې د لټولوعمل ډيرې مودې پورې نه وې نوهغه به معمولي څيز وې ګنې قيمتي به وې.[١] هم دا د مالكيه او د اكثروفقهاؤ مذهب دې.[٢]

دحضرت عمر رضي الله عنه نه نقل دې چه تر درې كالو پورې تعريف كول ضروري دې.[٣] څكه چه د صحيحينو په روايت كښې كوم چه د حضرت ابى بن كعب رضي الله عنه نه مروى دې د درې كالو تعريف منقول دې.[٤]

كوم حضرات چه ديوكاله پورې دتعريف قائل دې هغوى په حديث باب باندې استدلال كوى.

داحنافو دمختار قول مطابق لكه څنګه چه مخكښې بيان شو دتعريف څه موده مقررنه ده اونه په مال قليل او كثيركښې فرق شته.

ددې رائې وجه دا ده چه په رواياتوكښې د تعريف په سلسله كښې مختلفې مودې منقول دى.[٥] ددې نه معلوميږى چه دا منصوص او متعين نه دى بلكه په غالبې رائې باندې مبنى دى يعنى ملتقط به ترهغه وخته پورې دهغه څيز تعريف كوى ترڅو پورې چه ده ته دا اطمينان نه وى شوې چه اوس به ئې لټونكې نه راځى.[٦]

ددې تائيد دهغه روايت نه كيږى كوم چه امام عبدالرزاق صنعانى رحمه الله په خپل مصنف كښې نقل كړې دې چه حضرت عمر رضي الله عنه فرمائى «إذا وجدت لقطة فعرفها على باب المسجد ثلاثة أيام فإن جاء من يعترفها وإلا فشأنك بها» [٧]

---

[١] المصدر السابق)_

[٢] تكملة فتح الملهم (٦٠٧\٢) كتاب اللقطة نقلاً عن مواهب الجليل للحطاب (٧٣\٦)_

[٣] المغنى (٤\٦) وفتح البارى (٧٩\٥) كتاب اللقطة باب إذا أخبره رب اللقطة بالعلامة دفع إليه)_

[٤] فلقال وجدت صرة على عهد النبى صلى الله عليه وسلم فيها مائة دينارفأتيت بها النبى صلى الله عليه وسلم فقال عرفها حولاً فعرفتها حولاً ثم أتيت فقال عرفها حولاً فعرفتها حولاً ثم أتيته فقال عرفها حولاً فعرفتها حولاً ثم أتيته الرابعة فقال أعرف عدتها ووكاءها ووعاءها فإن جاء صاحبها وإلا إستمتع بها صحيح البخارى (٣٢٩\١) كتاب اللقطة باب هل يأخذ اللقطة ولا يدعها تضيع حتى لا يأخذها من لا يستحق رقم ٢٤٣٧) وانظر صحيح مسلم كتاب اللقطة باب معرفة العفاص والوكاء وحكم ضالة الغنم والإبل رقم ٤٥٠٦و ٤٥٠٨)..

قال ابن الجوزى فى ..التحقيق.. ولا تخلوا هذه الروايات من غلط بعض الرواة بدليل أن شعبة قال فيه فسمعته يقول بعد عشر سنين عرفها عاماً واحداً أو يكون عليه السلام علم أنه لم يقع تعريفها كما ينبغى فلم يتحسب له بالتعريف الأول والله أعلم إنتهى كلامه (نصب الراية (٤٦٧\٣) كتاب اللقطة رقم ٦١٣٥)-

[٥] په حديث باب كښې يوكال دېزاودحضرت ابى بن كعب رضي الله عنه په حديث كښې درې كاله دى.وقد سبق تخريجه آنفاً)_

[٦] النظر المبسوط للسخسى(١١\٥)_

[٧] المصنف لعبدلارزاق (١٣٦\١٠)_

بل طرف ته په مصنف عبدالرزاق کښې يوبل روايت دې.چه سفيان بن عبدالله ثقفى ته يوه تيلۍ ملاوه شوه.چه په هغې کښې ډير مال وو.هغه حضرت عمر رضي الله عنه ته ورغلو.نوهغه په يو کال باندې د څلوروکالو د تعريف حکم ورکړو .اوددې نه پس ئې بيا په بيت المال کښې جمع کړل.(١)ددې نه ښکاره کيږى .چه په دې سلسله کښې څه متعينه موده مقرر نه ده.والله اعلم وعلمه اتم واحکم.

قوله ثُمَّ اسْتَمْتِعْ بِهَا: بيا ته ددې نه فائده اخله.

د انتفاع باللقطه حکم امام شافعی رحمه الله او امام احمد رحمه الله فرمائى.که د تعريف نه پس مالك رانغلو.نودا ملتقط په خپل استعمال کښې راوستې شى.که غنى وى اوکه فقير.(٢)

امام ابوحنيفه رحمه الله فرمائى.چه ملتقط ئې په خپل استعمال کښې په هغه وخت کښې راوستې شى.چه دې پخپله فقير وى.اوکه غنى وى.نوپه دې صورت کښې پرې تصدق لازم دې.بيا د صدقه کولونه پس که مالك راشى. نو هغه ته اختياردې.که هغه صدقه نافذوى. اوکه غواړى.نو د ملتقط نه دې ضمان واخلى.د ضمان اخستلو په صورت کښې به د صدقې اجر ملتقط طرف ته منتقل کيږى.(٣)

هم دا د سفيان ثورى او حسن بن صالح رحمهما الله مذهب دې.دامام احمد رحمه الله يو روايت هم ددې مطابق دې.(٤)

امام مالك نه د ذکرشوو دوو مذاهبوکښې دهريو مطابق يويوقول منقول دې.د مالکيانو رحمهم الله په کتابونو کښې دا ذکردى.چه د تعريف نه پس ملتقط ته درې قسمه اختيار حاصل دى.يا خودې د مالك دپاره د امانت په طور محفوظ اوساتى.يا دې صدقه کړى.يا دې خپله مالك جوړ شى.اوپه خپل استعمال کښې دې راولى.بيا چه صدقه ئې کړى.يا ئې په خپل استعمال کښې راولى.نوضمان ادا کول به پرې وى.(که مالك ئې پيدا شى.اومطالبه کوى)(٥)والله اعلم.

شوافع اوحنابله رحمهم الله د خپل مذهب دپاره په حديث باب باندې استدلال کوى.په دې کښې د تعريف نه پس نبى صلى الله عليه وسلم «ثم استمتع بها» فرمائيلى دى.

دغه شان په يو طريق کښې «فشأنك بها» راغلى دى.(٦)اوپه يو طريق کښې «وإلا فاستنفقها» راغلى دى.(٧)

---

(١)منصف عبدالرزاق (١٣٥/١٠و ١٣٦)_

(٢)المغنى لابن قدامة (٧/٦) كتاب اللقطة)_

(٣)بدائع الصناع(٢٠٢/٦)_

(٤)المغنى (٧/٦)_

(٥)تكملة فتح الملهم (٦١٠/٢) نقلاً عن التاج والإكليل للمواق ومواهب الجليل للخطاب (٧٤/٦)_

(٦)صحيح البخارى (٣٢٨/١) كتاب اللقطة باب إذا لم يوجد صاحب اللقطة بعد سنة فهى لمن وجدها رقم ٢٤٢٩)

(٧)صحيح البخارى (٣٢٧/١) كتاب اللقطة باب ضالة الإبل (٢٤٢٧)_

ددې حضراتو استدلال د حضرت ابى بن كعب رضي الله عنه په واقعه باندې دې په كومه كښې چه ذكر دى چه دوى ته يوه تيلئ ملاؤ شوه چه په هغې كښې سل ديناره وو نبى ﷺ ورته د تعريف نه پس د هغې نه د فائدې اخستلو اجازت وركړو.(١)حالانكه د امام شافعى رحمه الله د قول مطابق حضرت ابى رضي الله عنه مالدار صحابو رضي الله عنهم كښې وو.(٢)

دغه شان ددوى استدلال دحضرت على رضي الله عنه په يوه واقعه باندې دې چه هغوى ته يو دينار ملاؤ شو نبى ﷺ ورته د هغې د استعمال اجازت وركړې وو.(٣) حلانكه دحضرت على رضي الله عنه دپاره صدقه حلاله نه وه.

احناف رحمهم الله دحضرت عياض بن حمار رضي الله عنه په مرفوع روايت باندې استدلال كوى چه ((من أصاب لقطة فليشهد ذا عدل أو ذوى عدل ، ولا يكتم ولا يغيب فإن وجد صاحبها فليردها عليه وإلا فهو مال الله يؤتيه من يشاء))(٤)

په دې حديث كښې استدلال د ((فهو مال الله يؤتيه من يشاء)) جملې باندې دې.دا تعبير عموماً دهغه څيز دپاره وى.دكوم مستحق چه فقيران وى نه چه مالداران (٥)

داحنافو رحمهم الله يواستدلال دحضرت عبدالله بن الشخير رضي الله عنه په حديث باندې دې.((قال قال رسول الله ﷺ ضالة المسلم حرق النار))(٦)

---

(١)صحيح البخارى (٣٢٩|١١) كتاب اللقطة باب هل يأخذ اللقطة .. رقم ٢٤٣٧) وصحيح مسلم كتاب اللقطة باب معرفة العفاص، والوكاء وحكم ضالة الغنم والإبل رقم ٤٥٠٦و ٤٥٠٨)_

(٢)جامع ترمذى كتاب الأحكام باب ما جاء فى اللقطة وضالة الإبل والغنم رقم ١٣٧٢)_

(٣) داواقعه ابوداود د حضرت سهل بن سعد رضي الله عنه نه نقل كړې ده.چه ((أن على بن ابى طالب دخل على فاطمة وحسن وحسين يبكيان فقال ما يبكيما؟ قالت الجوع فخرج على فوجد ديناراً بالسوق فجاء إلى فاطمة وأخبرها فقالت إذهب إلى فلان اليهودى فخذ لنا دقيقاً فجاء اليهودى فاشترى به دقيقاً فقال اليهودى أنت ختن هذا الذى يزعم أنه رسول الله ﷺ قال فخذ دينارک ولک الدقيق فخرج على حتى جاء فاطمة فأخبرها فقالت إذهب إلى فلان الجزار فخذ لنا بدرهم لحماً فذهب فرهن الدينار بدرهم لحم فجاء به فعجنت ونصبت وخبزت وأرسلت إلى أبيها فجاء هم فقالت يا رسول الله ﷺ أذكر لک فإن رأيته لنا حلالا أكلناه وأكلت معنا من شأنه كذا وكذا قال كلوا بسم الله فأكلوا فبيناهم مكانهم إذ غلام ينشد الله والإسلام الدينارفأمر رسول الله ﷺ فدعى له فسأله فقال سقط منى فى السوق فقال النبى ﷺ يا على إذهب إلى الجزار فقل له إن رسول الله ﷺ يقول لک أرسل إلى بالدينار ودرهمک على فأرسل به فدفعه رسول الله ﷺ إليه سنن أبى داود كتاب اللقطة باب التعريف باللقطة رقم ١٧١٦)_

(٤) السنن لأبى داود كتاب اللقطة باب التعريف باللقطة رقم ١٧٠٩) والسنن الكبرى للنسائى (٤١٨|٣) كتاب اللقطة باب الإشهاد على اللقطة رقم ٥٨٠٨) و(٥٨٠٩) والسنن لإبن ماجه كتاب اللقطة باب اللقطة رقم ٢٥٠٥) ورواه إسحاق بن راويه فى مسنده كما فى نصب الرأية (٤٦٦|٣) كتاب اللقطة رقم ٦١٣٣)_

(٥) تكملة فتح الملهم (٦١٠|٢)_

دغه شان د حضرت جارود رضی الله عنه نه يو اورد حديث منقول دې.چه «ضالة المسلم حرق النار فلا يقربنها ضالة المسلم حرق النار فلا يقربنها» (۲)خودا درې واړه حديثونه صريح نه دی.

داحنافو رحمهم الله يو دليل د حضرت يعلى بن مره رضی الله عنه مرفوع روايت دې. «من التقط لقطة يسيرا ثوبا أو شبهه فليعرفه ثلاثة أيام ومن التقط أكثر من ذلك ستة أيام فإن جاء صاحبها وإلا فليتصدق بها فإن جاء صاحبها فليخيره» (۳) په دې حديث كښې «فليتصدق بها» اګرچه په مدعى باندې صريح دې.خودا حديث د سند په اعتبار سره ضعيف دې.ځكه چه په دې كښې عمربن عبدالله بن يعلى دې.كوم چه ضعيف دې.(۴)

دغه شان د حضرت ابوهريره رضی الله عنه نه مرفوع روايت دې.«لا تحل اللقطة من التقط شيأ فليعرفها فإن جاء صاحبها فليردها إليه ، فإن لم يأت فليتصدق بها فإن جاء فليخيره بين الأجر وبين الذي له»(۵)

خوپه دې حديث كښې ديوسف بن خالد سمتي واسطه ده.كوم چه بالاتفاق ضعيف دې.(۶)
لكه چه ټول پنځه مرفوع احاديث دی.په دې كښې دا آخرى دوه دسند په اعتبار سره صحيح نه دی.اوباقې درې احاديث اګرچه د سند په اعتبار سره صحيح دی.خوصريح نه دی.
البته احناف دا وئيلی شی.چه دحضرت ابوهريره رضی الله عنه اوحضرت يعلى بن مره روايتونه چه په كښې ضعف دې.هغه موئد د صحابو په آثارو اوتعامل سره دی.لكه چه دا دواړه حديثونه هم بې اصل نه دی.

دحضرت عمر(۷)حضرت على (۸) حضرت ابن مسعود ،(۹) حضرت ابن عباس،(۱۰)حضرت عبدالله بن عمر، (۱۱)

---

۱)أخرجه ابن ماجه فى سننه فى كتاب اللقطة باب ضالة الإبل والبقر والغنم رقم ۲۵۰۲)_
۲)رواه أحمد فى مسنده (۸۰/۵) والطبرانى فى الكبير انظر مجمع الزوائد (۱۶۷/۴)_
۳)رواه الطبرانى فى الكبيرمجمع الزوائد (۱۶۹/۴)_
۴)وهو من رجال أبى داود وابن ماجه انظر تقريب التهذيب (۴۱۴) رقم ۴۹۳۳)_
۵)رواه الطبرانى فى الصغير والأوسط مجمع الزوائد (۱۶۸/۴)_
۶)الكاشف (۳۹۹/۲) رقم ۶۴۳۲)_
۷) المصنف لإبن ابى شيبة (۴۱۹/۴) كتاب البيوع والأقضية باب ما يصنع بها رقم ۲۱۶۲۹) و(۲۱۶۳۰) والمصنف لعبدالرزاق (۱۳۹/۱۰) كتاب اللقطة رقم ۱۸۶۳۰)_
۸) انظرجامع المسانيد (۷۶/۲) الباب العشرون فى الفرض والتقاضي والوديعة والعارية والآبق واللقيط واللقطة والسنن الكبرى للبيهقى (۱۸۸/۶) كتاب اللقطة باب اللقطة يأكلها الغنى والفقير إذا لم تعترف بعد تعريف سنة)
۹)المصنف لابن أبى شيبة (۴۱۸/۴) كتاب البيوع والأقضية باب فى اللقطة ما يصنع بها رقم ۲۱۶۲۳) والمصنف لعبداللرزاق (۱۳۹/۱۰) رقم ۱۸۶۳۱)_
۱۰)المصنف لابن أبى شيبة (۴۱۸/۴) رقم ۲۱۶۲۲) والمصنف لعبدالرزاق (۱۴۰/۱۰)_
۱۱) المصنف لعبدالرزاق (۱۳۷/۱۰) رقم ۱۸۶۲۳) والسنن الكبرى للبيهقى (۱۸۸/۶)_

حضرت عبدالله بن عمرو،(١) حضرت عائشې،(٢) حضرت ام سلمې رضي الله عنها (٣). دا اته صحابه کرام رضي الله عنهم دي.ددوی دآثارونه ثابته ده.چه دوی ملتقط دلقطه نه فائدې اخستلواوبه خپل استعمال کښې د راوستلو اجازت نه دې ورکړې.بلکه دا حکم ئې ورکړې دې.چه یا خو دې دا صدقه کړي.اویا دې د امانت په طور خپل ځان سره محفوظ کړي.

احادیث مبارکه او مذکوره آثارو په رنړاکښې احناف دا وائي.چه د حضرت زیدبن حارث جهنی،اوحضرت ابی بن کعب رضي الله عنه په احادیثو کښې چه د «استمتاع بالقطة» اجازت ذکرشوې دی.هغه په دې صورت محمول دې.چه ملتقط مستحق وی.

ترکومې پورې چه د امام شافعی رحمه الله دا فرمائیل دی.چه حضرت ابی بن کعب رضي الله عنه په مالدارو صحابو رضي الله عنهم کښې وو.نو ددې جواب دا دې.چه دا د بعضې روایاتونه معلومیږی.چه حضرت ابی بن کعب رضي الله عنه په مالدارانوصحابو رضي الله عنهم کښې وو.دحضرت انس رضي الله عنه نه مروی دی.چه «لما نزلت هذه الآية لن تنالوا البرحتى تنفقوا مما تحبون،قال أبوطلحة أرى ربنا يسألنا من أموالنا فاشهدك يارسول الله إني قد جعلت أرضي بيرحاء لله قال فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم اجعلها في قرابتك قال فجعلها في حسان بن ثابت وأبي بن كعب رضي الله عنهما» (٤)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی.چه د ذکر شوی حدیث اودامام شافعی رحمه الله د قول په مینځ کښې دجمعې صورت دا دې.چه هغه په اول کښې فقیروو.روسته د فتوحاتو نه دې مالدارشو.دامام شافعی قول د دغه آخری زمانې سره متعلق دې.لکه چه په دغه زمانه کښې دلقطه واقعه پیښه شوې وه. اونبی صلى الله عليه وسلم هغوی ته په حالت دمالدارئ کښې د فائدې اخستلو اجازت ورکړې وو.(٥)

خودحافظ رحمه الله دا جواب فائده نه ورکوی.ځکه که چرته دا اومنلې شی.چه دې په مالدارانو صحابه کرامو رضي الله عنهم کښې وو.نوبیا هم په دې باندې څه دلیل نشته.چه دا واقعه دهغوی د مالدرائ د زمانې ده.(٦) «فإن قضايا الأحوال متى تطرق إليها الإحتمال سقط منها الإستدلال»(٧)

---

(١) المنصف لإبن أبی شيبة (٤١٨\١٤) رقم (٢١٦٢٥)_

(٢) المصنف لإبن أبی شيبة (٤٢١\١٤) باب ما رخص فيه من اللقطة رقم ٢١٦٥١) والمصنف لعبدالرزاق (١٤٠\١٠) رقم ١٨٦٣٤)-

(٣) المصنف لإبن أبی شيبة (٤٢٠\١٤) رقم ٢١٦٣٧)_

(٤) صحيح مسلم كتاب الزكاة باب فضل النفقة والصدقة على الأقربين والزوج والأولاد والوالدين ولوكانوا مشركين رقم ٢٣١٦) و صحيح البخاری (٣٨٥\١) كتاب الوصايا باب إذا وقف أو أوصى لأقاربه ومن الأقارب)

(٥) قال الحافظ :ويجمع بأن ذكل كان فی أول الحال وقول الشافعی رحمه الله بعد ذلک حين فتحت الفتوح التلخيص الحبير(٧٦\٣) كتاب اللقطة رقم ١٣٣٧)_

(٦) انظر تكلمة فتح الملهم (٦١٤\٢)_

(٧) نصب الرأية (٤٦٩\٣) كتاب اللقطة رقم ٦١٤٧)_

ترکومې پورې چه دحضرت علی رضی الله عنه دواقعه تعلق دې.نوپه دې کښې سنداً اومتناً کلام شوې دې.

ددې په سند کښې موسى بن يعقوب زمعي مدينى دې.دې مختلف فيه راوى دې.ابن معين رحمه الله دده توثيق کړې دې.اوامام نسائى ددې په باره کښې فرمائى.«ليس بالقوى» (١) حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى.«فيه لين» (٢)حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى.«صدوق سئ الحفظ» (٣) نوپه دې حديث کښې دسند په اعتبارسره ضعف دې.

دغه شان دا واقعه عبدالرزاق په خپل مصنف کښې (٤) اسحاق بن راهويه ،ابويعلى موصلى او بزار رحمهم الله په خپلو مسانيدوکښې (٥)نقل کړى دى.(٦)

ددې په سند کښې ابوبكر بن عبدالله نومې يو راوى دې.دده په باره کښې امام بزار رحمه الله فرمائيلى دى.«لين الحديث» (٧) اوعبدالحق په «الأحكام» کښې فرمائى.«متروك»(٨)دمتن په اعتبار سره په دې کښې دا کلام دې.چه د ابوداود د حضرت سهل بن سعد په روايت کښې د تعريف ذکر نشته.اودلقطه د تعريف ډيراحاديث ثابت دى.لکه چه دا روايت د باقى تولو رواياتو دپاره کوم چه موجبه للتعريف دى.دهغې سره معارض دې.

بيا ددې په متن کښې اضطراب هم شته.د ابوداود په روايت کښې دى. چه حضرت على رضی الله عنه ته کله دا دينارملاؤ شول.نوپه هغې باندې ئې دخوراك لوازمات حاصل کړل.اوروتۍ ئې تياره کړه.اونبى صلى الله عليه وسلم ته ئې خبروركړو.

اودعبدالرزاق وغيره په روايت کښې دى.چه څنګه ئې دينار اوموندہ.نو نبى صلى الله عليه وسلم ته ئې خبر ورکړو.بيا د ابوداود په روايت کښې د تعريف څه ذکر نشته. او د عبدالرزاق وغيره په

---

(١)مختصر سنن أبى داود للمنذرى (٢/٢٧٢) كتاب اللقطة رقم ١٦٤٢_

(٢) الكاشف (٢/٣٠٩) رقم ٥٧٤٤_

(٣)تقريب التهذيب (٥٥٤) رقم ٧٠٢٦_

(٤)مصنف عبدالرزاق (١٠/١٤٢) كتاب اللقطة باب أحلت اللقطة اليسيرة رقم ١٨٦٣٧_

(٥)نصب الراية (٣/٤٧٠) رقم ٦١٤٩_

(٦)عبدالرزاق عن أبى بكر عن شريك بن عبدالله عن عطاء بن يسار.عن أبى سعيد الخدرى أن علياً جاء النبى صلى الله عليه وسلم بدينار وجده فى السوق فقال له النبى صلى الله عليه وسلم عرف ثلاثاًفعل فلم يجد أحداً يعترفه فرجع إلى النبى صلى الله عليه وسلم فأخبره فقال له النبى صلى الله عليه وسلم كله أو شأنكم به فصرفه النبى صلى الله عليه وسلم بإثنى عشر درهماً فابتاع منه بثلث شعير أو بثلاثة تمر وبدرهم زيتاً وفضل عنده ثلاثة حتى إذا أكله بعض ما عنده جاء صاحبه فقال له على قد أمرنى النبى صلى الله عليه وسلم بأكله فانطلق به إلى النبى صلى الله عليه وسلم يذكرذلك له فقال النبى صلى الله عليه وسلم لعلى أده قال ما عندنا شئ نأكله فقال النبى صلى الله عليه وسلم إذا جاء نا شئ أديناه إليه فجعل أجل الدينار وأشباهه ثلاثة يعى ن ثلاثة أيام لهذا الحديث مصنف عبدالراق (١٠/١٤٢، ١٤٣) كتاب اللقطة باب أحلت اللقطة اليسيرة رقم ١٨٦٣٧)_

(٧)كشف الأستار عن زوائدالبزار (٢/١٣٢) كتاب للقطة بب تعريف اللقطة رقم ١٣٦٨)_

(٨)نصب الراية (٣/٤٧٠)_

روايت كښي دتعريف ذكرهم شته.[1]

ابن الهمام رحمه الله فرمائي.كه د حضرت سهل بن سعد روايت قابل احتياج هم اومنلې شي.نوبيا هم ددې نه زيات نه زيات دا ثابتيږي.چه د امام په اجازت باندې استقراض جائز دې.اودا خبره محل دنزاع نه ده.ددې نه نه ثابتيږي.چه كه ملتقط مالدار وي.نوپخپله دقرض په حيثيت ئې په خپل استعمال كښې راوستې شي.[2]

كه د ابوداد دحضرت سهل بن سعد رضي الله عنه روايت صحيح تسليم كړې شي. نوبيا هم ددې نه د غنى دپاره د لقطه نه د انتفاع جواز نه معلوميږي.ځكه چه دا روايت صراحةً دا ښائي.چه ووړه ورته يهودى هبه كړى وو.اوغوښه هغه په قرض حاصل كړې وو.البته د قرض حاصلولودپاره هغه دګانړې په طوربائع سره هغه ديناركيخودې وو.نوكه نبى ﷺ دحلت طعام فتوى وركړې وه.نودا خو محل دنزاع نه دې.ځكه چه محل دنزاع خو لقطه ده.[3]

حضرت ګنګوهي فرمائي.چه دغه دينار ګوم چه حضرت على رضي الله عنه راوچت كړې وو.هغه هډو د لقطهٔ په حكم كښې وو نه،ددې تفصيل دا دې.چه د لقطه اوچتول كله د حفاظت په غرض وى.نوپه داسې صورت كښې هغه د ملتقط په قبضه كښې امانت ګڼړلې شي.اوپه داسې موقع باندې فورى تعريف ضرورى دې.اولكه چه لقطه اوچتول د حفاظت په غرض باندې نه وى.بلكه په خپل ضرورت كښې دخرچ كولو دپاره وى.دا په دې صورت كښې ممكن ده.چه د مالك په باره كښې دا يقين وى.چه هغه به پرې راضى وى.په داسې صورت كښې قبضه د امانت وى.بلكه قبضه دضمان وى.

دلته ګورئ حضرات حسنين رضي الله عنهما د لوږې دوجې ژړل.دهغوى د مور پلارهم ډير بد حالت وو.چه په مدينه منوره كښې به داسې كس نه وو.چه حضرت على رضي الله عنه دهغه دينار استعمال كړى.نوهغه به پرې خفه كيدلو.خاص كربيا په دې نيت چه هغوى د تاوان ادا كولوپه نيت دا راوچت كړې وو.نواوس دا دينار د لقطه په حكم كښې نه دى.بلكه ددې مثال داسې شو.چه د يو كس سره دده د دوست مال موجود وى.هغه پوهيږى.كه زه ددې نه د خپل ضرورت دپاره خرچ كړم.بيا خاص كرد لوږې ختمولوپه موقع.نوهغه به خامخا راضى وى.نوپه دې غيرصريحى اذن باندې هغوى بهروسه اوكړه.كه زه دا خرچ كړم.نوپه دې كښې به څه حرج نه وى.دلته هم دغه شان صورت حال دې.چه يهودى كوم چه دمسلمانانو سخت ترين دشمن وو.هغه هم حضرت على رضي الله عنه ته بغيردڅه عوض نه په اوړو وركولوباندې راضى وو.نو نور مسلمانان به پرې راضى نه وو؟[4]

حضرت كشميرى رحمه الله فرمائي.چه دا حديث د انتفاع باللقطه د جواز دپاره پيش كول صحيح نه دى.ځكه چه صدقه دلقطه صدقه نافله وى. او صدقات نافله د اكثرواحنافو رحمهم الله

---

[1] فتح القدير (٣٦٠\٥) كتاب اللقطة قبيل كتاب الإباق_

[2] المصدر السابق)_

[3] تكملة فتح الملهم (٦١٥\٢)_

[4] بذل المجهود(٢٨٣\٨و ٢٨٤)_

فقهاؤ په نيز دبنو هاشم دپاره حلال وى. والله اعلم.[1]

قوله: فَإِنْ جَاءَ رَبُّهَا فَأَدِّهَا إِلَيْهِ: بيا كه ددې مالك راشى، نوهغه ته ئې وركړه.

كه لقطه ختمه شى اومالک ئې پيدا شى نو تاوان به وى كه نه؟ جمهورعالمان رحمهم الله فرمائى كه تول كال د لقطه تعريف اوكړې شى. او د لقطه ذات باقى وى. اوددې نه پس ئې مالك پيدا شى. نو واپس كول ورته واجب دى. اوكه هغه دغه لقطه استعمال كړې وى. اوختمه شوې وى. نوتاوان واجب دې.

په شوافعوكښې كرابيسى، داود ظاهر، او امام بخارى رحمهم الله په نيزكه لقطه باقى وى. نوواپس كول ضرورى دى. اوكه ختمه شوې وى. نوضمان واجب نه دې.[2]

دكرابيسى اوداود ظاهرى رحمهما الله استدلال د حديث باب په يوطريق كښې «فإن جاء صاحبها وإلا فشأنك بها» الفاظ دى.[3]

دغه شان د زيدبن خالد رضي الله عنه دا روايت سعيد بن منصور رحمه الله هم روايت كړې دې. په هغې كښې «وإلا فتصنع بها ما تصنع بمالك» الفاظ دى.[4]

دجمهورواستدلال خو په حديث باب كښې «فإن جاء ربها فأدها إليه» په مطلق الفاظو باندې دې. يعنى كه لقطه باقى وى اوكه استعمال شوې وى. په دواړو صورتوكښې دمالك په مطالبه باندې ادا كول ضرورى دې.

دغه شان د جمهورو يودليل دحضرت زيدبن خالد رضي الله عنه په يوطريق كښې دا الفاظ هم دى. «وكانت وديعة عنده».[5]

دغه شان دحضرت زيد بن خالد جهنى رضي الله عنه په يو روايت كښې دا الفاظ دى. «فاعرف عفاصها ووكاءها ثم كلها فإن جاء صاحبها فأدها إليه».[6] په دې كښې د «كلها» نه پس «فإن جاء صاحبها» راغلى دى. دا دخپل ظاهرپه اعتبارسره په دې خبره دلالت كوى. چه د خوړلونه پس هم واپس كول واجب دى.

دغه شان د ابوداود روايت د جمهورو يو مضبوط او صريح دليل دې. چه الفاظ ئې دا دى. «عرفها سنة فإن جاء باغيها فأدها إليه، وإلا فاعرف عفاصها ووكاءها ثم كلها فإن جاء باغيها فأدها

---

[1] العرف الشذى (٢٥٧\١) كتاب الأحكام باب اللقطة وضالة الإبل والغنم)_
[2] عمدة القارى (٢٧٢\١٢) كتاب اللقطة باب إذا لم يوجد صاحب اللقطة بعد سنة فهى لمن وجدها)_
[3] صحيح بخارى (٣٢٨\١) كتاب اللقطة باب إذا لم يوجد صاحب اللقطة بعد سنة فهى لمن وجدها)-
[4] عمدة القارى (٢٧٢\١٢)_
[5] صحيح بخارى (٣٢٨\١) كتاب اللقطة باب ضالة الغنم رقم ٢٤٢٨)_
[6] صحيح مسلم كتاب اللقطة باب معرفة العفاص والوكاء وحكم ضالة الغنم والإبل رقم ٤٥٠٤)_

إليه»([1]) په دې روايت كښې د اداء حم «قبل الإذن فى الأكل» او «بعد الإذن فى الأكل» دواړو صورتونو كښې دې.

ددې احاديثو په رڼا كښې «ولاتشأنك بها» يا «ولاتصنع بها ماتصنع بمالك» غوندې الفاظو محمل به دا وى.كه دتعريف نه پس كه مالك رانشى.نو د تصرف كولواجازت به وى.خو ددې نه پس د ضمان په باره كښې دا روايات ساكت دى.اونور رواياتوكښې په لقطه كښې دتصرف كولونه پس دجوب ضمان حكم وارد دې.نو دا مطلق روايات به په مقيد رواياتو باندې محمول كولې شى.([2]) والله اعلم.

د صاحب لقطه په ذمه د لقطهٔ واپس كول كله واجب دى؟ دلته يوه مسئله دا ده.چه په صاحب لقطه باندې د لقطهٔ واپس كول كله واجبيږى؟كه د لقطه مالك گواهان قائم كړى.نو دتولوپه نيزد لقطهٔ واپس كول واجب دى.

خوكه څوك گواهان پيش نكړې شى.البته د لقطهٔ صفات او نښې اوښائى. نو په دې كښې اختلاف دې.

امام مالك اوامام احمد رحمهما الله فرمائى.چه په داسې صورت كښې د لقطه واپس كول واجب دى.او د احنافو او شوافعو ﷺ په نيز په داسې صورت كښې واپس كول جائز دى.خو واجب نه دى([3])

مالكيه اوحنابله ﷺ په «فإن جاء أحد يخبرك بعددها ووعائها ووكائها فأعطها» باندې استدلا ل كوى.([4]) په دې حديث كښې ئې د اوصافوپه بيان باندې ادا كول متفرع كړى دى.

احناف او شوافع ﷺ فرمائى.چه په دې كښې چه د اعطاء كوم حكم دې.نودا په اباحت باندې محمول دې.گنى بيا خود دې اود حديث «البينة على المدعى واليمين على من أنكر» مينځ كښې تعارض راځى.دلته چونكه صاحب لقطه مدعى دې.نو دده په ذمه گواهان لازم دى.

اوكه په «فأعطها إياه» كښې امريه وجوب باندې محمول كړې شى.نوددې مطلب به دا وى.چه د گواهانونه بغيرچه صرف اوصاف بيان كړى.نوبه دې به هم د لقطه واپس كول واجب وى.

حالانكه «والبينة على المدعى»([5])حديث ښائى.چه مدعى كله گواهان قائم كړى.نودهغې نه پس به ده ته دخپل مدعا وركول واجب گڼړلې شى.ددې وجې په دواړو كښې د جمع كولو صورت

---

[1])سنن أبى داود كتاب اللقطة باب التعريف باللقطة رقم ١٧٠٦)-

[2])فتح البارى(٨٥\٥) كتاب اللقطة باب إذا لم يوجد صاحب اللقطة بعد سنة فهى لمن وجدها)_

[3])فتح القدير(٣٥٧\٥) كتاب للقطة)_

[4])صحيح مسلم كتاب اللقطة باب معرفة العفاس والوكاء وحكم ضالة الغنم والإبل رقم ٤٥٠٨)_

[5]) السنن للبيهقى (٢٥٢\١٠) كتاب الدعوى والبينات باب البينة على المدعى واليمين على المدعى عليه وسنن الدراقطنى (٢١٨\٤) كتاب فى الأقضية والأحكام فى المرأة تقتل إذا إرتدت رقم ٥١و ٥٢) وانظر نصب الرأية (٩٥\٤و ٩٦) كتاب الدعوى باب اليمين رقم ٦٦٤٣و ٦٦٤٦)-

هم دا دې چه «فادفعها إليه» كښې امرداباحت دپاره وي.اوپه حديث مشهوركښې په وجوب باندې محمول كړې شي.[1] والله أعلم.

قوله: قَالَ فَضَالَّةُ الْإِبِلِ فَغَضِبَ حَتَّى احْمَرَّتْ وَجْنَتَاهُ أَوْقَالَ احْمَرَّوَجْهُهُ فَقَالَ مَالَكَ وَلَهَا مَعَهَا سِقَاؤُهَا وحِذَاؤُهَا تَرِدُ الْمَاءَ وَتَرْعَى الشَّجَرَ فَذَرْهَا حَتَّى يَلْقَاهَا رَبُّهَا: تپوس كونكي تپوس اوكړو.د ورك شوى اوښ رانيول جائز دى كه نه، نبى ﷺ غصه شو.تردې چه د نبى ﷺ د اننكودواره راپورته حصې سرې شوې.يا ئې داسې اوفرمائيل.چه د نبى ﷺ مخ مبارك سور شو.وې فرمائيل.ستا ددې سره څه كاردې؟دهغه سره دهغه مشكيزه او څپلې وى.هغه به د اوبو چينوته راځى.اواوبه به څكى.اوپه ونوكښې به څريږى.دې پريږده.تردې چه دده مالك راشى.

«وجنتان» د «وجنة» تثنيه ده.دخرمنې راپورته حصې ته وائى.[2]

«سقاء» مشكيزۀ ته وائى.[3] چونكه اوښ په يوځل ډيرې اوبه څكى. او په خپل بدن كښې هغه ذخيره كوى.هم دا وجه ده.چه هغه ته د باربار اوبوڅكلو ضرورت نه پيښيږى.ددې وجې نبى ﷺ اوفرمائيل.«معها سقاؤها»

دغه شان الله تعالى ده ته دوه خپرې (د پښوتلى) داسې وركړى دى.چه په هغې سره دې په شګو او غرونوكښې ګرځى.لكه چه دده په پښوكښې څپلې موجود دى.

چونكه دا لوې ځناور دى.خپل حفاظت كولې شي.او ده ته دخوراك څكاك تكليف هم نه وى. ددې وجې دې لقطه كرځولوته څه ضرورت نشته.دې هم په خپل حالت باندې پريږده. مالك به ئې پخپله لټوى.اوهغه ته به راورسى.

داوښ التقاط صحيح دې كه نه؟ دحديث باب نه معلومه شوه.چه د «ضالة الإبل» التقاط صحيح نه دې:هم په دې حكم كښې فرس او بقر هم دى.د مالكيانو او شوافع اوحنابلو ﷺ په نيزددې ا التقاط په ځائې ددې پريخودل غوره دى.اواحنافو ﷺ په نيزد نوورو څيزونو پشان داوښانو،غواګانووغيره التقاط هم صحيح دې.[4]

تركومې پورې چه په حديث باب كښې د نفى تعلق دې.نوددې په باره كښې احناف ﷺ وائى.چه دا حكم په هغه وخت كښې وو.چه خلقوكښې نيكان زيات وو.خيانت عام نه وو.په هغه زمانه كښې كه به اوښ وغيره پريخودې شو.نو مالك به موندل.خو په زمانه كښې د

---

[1] فتح القدير(٥/٣٥٧)۔

[2] هدى السارى(٢٠٤) الفصل الخامس)۔

[3] هدى السارى(١٣٣) الفصل الخامس)۔

[4] هدايه مع فتح القدير(٥/٣٥٤) كتاب اللقطة)۔

تغير راتلو نه پس اوس حکم هم بدل شو.اوس خيانت عام شوې دې.نو د اوښ وغيره التقاط هم افضل دې.(١)

ددې تائيد دموطا ددې روايت نه کيږي.په کوم کښې چه امام زهری رحمه الله فرمائی.((ان ضوال الإبل کانت فی زمن عمر رضی الله عنه إبلا مرسلة تناتج لايمسها أحد حتی إذا کان زمن عثمان بن عفان رضی الله عنه أمر بمعرفتها وتعريفها ثم تباع فإذا جاء صاحبها أعطی ثمنها))(٢)

ددې نه معلومه شوه.چه په پخوانۍ زمانه کښې به اوښ آزاد ګرځيدل .ددې به بچې وو.چا به ورته تعرض نه کولو.معلومه شوه.چه اوس دا خبره نشته.نو التقاط کول پکار دی.ددې تعريف دې اوکړې شي.اومالك ته ئې اورسولې شي.

قوله: قَالَ فَضَالَّةُ الْغَنَمِ قَالَ لَكَ أَوْلِأَخِيكَ أَوْلِلذِّئْبِ: تپوس اوشو.چه د ورکې شوې چيلۍ څه حکم دې؟ نبی صلی الله علیه وسلم اوفرمائيل.هغه ستا ده يا ستا د وروړه يا د شرمخ ده.

د ((اخ)) نه يا بل مسلمان مراد دې.يا ترې مالك مراد دې.(٣)

د ،،ذئب،، نه مراد يا شرمخ دی.يا هردرنده دې.(٤)

مطلب دا دې.که ورکه شوې چيلۍ وی.نوهغه خويا ستا ده.که ته ئې اونيسې.نواوس دا ستا ذمه واری ده.چه ته ددې حفاظت اوکړې.تعريف ئې اوکړې.تردې چه مالك ته اورسی.ياهغه ستا د مسلمان ورور ده.يعنی که ته ئې لقطه جوړه نکړې.نو ستا بل مسلمان ورور به هغه لقطه جوړه کړی.او حسب معمول به ئې تعريف کوی.يا دا که ته ئې اونه نيسې.نومالك به ئې پخپله باندې لټون کوی.اوآخر به ئې اومومی.اوکه څوك ئې هم اونه نيسی.نو بيا به د درنده ښکارشی.(٥)

دحديث باب هم ددې الفاظو نه استدلال کوی.امام مالك رحمه الله دا رائې ښکاره کړې ده.چه د ((غنم)) په التقاط سره ملتقط مالك جوړيږی.تردې که مالك راشی.نو بيا هم په ده باندې ضمان نشته.(٦) ځکه چه دحديث باب الفاظ دی.((لك أولأخيك أو للذئب)) ظاهر دا دې.چه دا ((لام)) د تمليك دپاره دې.دحديث باب په يوطريق کښې نورهم ښکاره الفاظ دی.((ثم قال کيف تری فی ضالة الغنم؟قال النبی صلی الله علیه وسلم خذها فإنما هی لك أولأخيك أو للذئب))(٧)

---

١)المبسو ط للسرخسی(١١/١١)_

٢)موطاء امام محمد (٣٦٥) کتاب اللقطة رقم ٨٤٧) موطا امام مالک (٦٤٨٠) کتاب الأقضية باب القضاء فی الضوال)

٣)فتح الباری(٨٢/٥) کتاب اللقطة باب ضالة الإبل)_

٤)المصدرالسابق)_

٥)عمدة القاری(١٠/١٢)_

٦)فتح الباری(٨٢/٥) کتاب اللقطة باب ضالة الإبل)_

٧)صحيح بخاری(٣٢٨/١١) کتاب اللقطة باب ضالة الغنم)_

دامام مالك رحمه الله استدلال په دې خبره هم دې.چه په دې حديث كښې ئې ملتقط اوذئب دواړه برابر ګرځولی دی.نولك څنګه چه په ذئب باندې څه تاوان نشته.دغه شان به د ملتقط په ذمه هم څه تاوان نه وی.(١)

ددې په مقابله کښې د جمهورو په دې خبره باندې اتفاق دې.که د لقطه داستعمال نه وړاندې مالك راغلو.نو هغه خپل مالك ته واپس كول لازمی دی.ددې نه معلومه شوه.چه په لقطه ملكيت داصلی مالك برقرار دې.(٢)

ترکومې چه د امام مالك رحمه الله د استدلال تعلق دې.نوددې جواب دا دې.چه دلته «لام» د تمليك دپاره نه دې.بنکاره ده چه دا «لام» په ذئب باندې هم داخل دې.خو په ذئب مالك نشی جوړيدې.نودغه شان به ملتقط هم مالك نه وی.

البته دالتقاط اجازت شته.اوبيا د تعريف نه پس که هم مالك ملاؤ نشی.نو په دې صورت کښې که فقير اومحتاج وی.نوپه دې شرط ئې پخپله استعمالولی شی.اويا به ئې چا محتاج ته د صدقه په طور ورکړی.خوکه مالك ئې پيدا شی.اوهغه د ضمان مطالبه کوی.نود ضمان ادا کول به ضروری وی.(٣)

[٣٠]حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُوأُسَامَةَ عَنْ بُرَيْدٍ عَنْ أَبِي بُرْدَةَ عَنْ أَبِي مُوسَى (٤)قَالَ سُئِلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ أَشْيَاءَ كَرِهَهَا فَلَمَّا أُكْثِرَ عَلَيْهِ غَضِبَ ثُمَّ قَالَ لِلنَّاسِ سَلُونِي عَمَّا شِئْتُمْ قَالَ رَجُلٌ مَنْ أَبِي قَالَ أَبُوكَ حُذَافَةُ فَقَامَ آخَرُ فَقَالَ مَنْ أَبِي يَا رَسُولَ اللَّهِ فَقَالَ أَبُوكَ سَالِمٌ مَوْلَى شَيْبَةَ فَلَمَّا رَأَى عُمَرُ مَا فِي وَجْهِهِ قَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّا نَتُوبُ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ [٦٨٦١]

رجال الحديث

① محمدبن العلاء: دا ابوكريب محمدبن العلاء بن كريب همدانی كوفی رحمه الله دې.ددوی حالات په كتاب العلم كښې د «باب فضل من علم وعلّم» لاندې تيرشوی دی.

② ابواسامه: دا ابواسامه حمادبن اسامه بن زيد قرشی كوفی رحمه الله دې.د دوی حالات هم په كتاب العلم كښې د «باب فضل من علم وعلم» لاندې تيرشوی دی.

---

(١)فتح الباری(٨٢/٥)_

(٢)المصدر السابق)_

(٣)المصدر السابق)_

(٤)قوله :عن أبی موسی رضی الله عنه الحديث أخرجه البخاری فی صحيحه (١٠٨٣/٢) كتاب الإعتصام بالكتاب والسنة باب ما يكره من كثرة السوال وتكلف ما يعنيه رقم (٧٢٩١) ومسلم فی صحيحه كتاب الفضائل باب توقيره صلی الله عليه وسلم وترک إكثارسؤاله عما لا ضرورة إليه أولا يتعلق به تكليف وما لا يقع ونحو ذلک رقم (٦١٢٥)_

③ بريد: دا ابوبرده بريد بن عبدالله بن ابى برده بن ابى موسى اشعرى ﷺ دي.ددوى حالات اجمالاً په كتاب الايمان كښې د «باب أى الإسلام أفضل» لاندې (۱) او په كتاب العلم كښې د «باب فضل من علم وعلم» لاندې تيرشوى دى.

④ ابوبرده: دا ابوبرده بن ابى موسى اشعرى دي.ددوى حالات په «كتاب الإيمان باب أى الإسلام أفضل» لاندې تير شوى دى.(۲)

⑤ ابوموسى اشعري ﷺ: ددوى حالات هم په «كتاب الإيمان باب أى الإسلام أفضل» لاندې تيرشوى دى.(۳)

قوله قَالَ سُئِلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ أَشْيَاءَ كَرِهَهَا: حضرت ابوموسى اشعرى ﷺ فرمائى.چه د نبى ﷺ نه د داسې څيزونو په باره كښې تپوسونه اوشول. چه دهغې په باره كښې د نبى ﷺ تپوسونه كول خوښ نه وو.

قوله فَلَمَّا أُكْثِرَ عَلَيْهِ غَضِبَ: كله چه د نبى ﷺ نه تپوسونه زيات شول.نونبى ﷺ خفه شو.

قوله ثُمَّ قَالَ لِلنَّاسِ سَلُونِي عَمَّا شِئْتُمْ: بيانبى ﷺ اوفرمائيل.چه زما نه خو څه سوال خوښ وى.تپوس كوئ.

ددې مقصد د خفګان اظهار وو.خوبعضې صحابه كرام ﷺ پوهه نشو. د حضرت انس ﷺ په روايت كښې دى.چه صحابه كرامو ﷺ سرونه ټيټ كړل.اوبه ژړا شول.(۴)

قوله قَالَ رَجُلٌ مَنْ أَبِي: يوسړى تپوس اوكړو.زما پلار څوك دې؟ نبى ﷺ ورته اوفرمائيل.ستا پلار حذافه دې.

دا تپوس كونكې عبدالله بن حذافه ﷺ وو.(۵) په يو روايت كښې راځى.چه دهغوى به كله هم دچا سره جګړه وه.نوخلقوبه دې دخپل پلارنه علاوه بل چاته منسوب كولو.ددې وجې هغوى د نبى ﷺ نه ددې تپوس اوكړو.(۶)

دمسلم شريف په يو روايت كښې دى.چه ددوى مور دوى ته اووئيل.«ما سمعت بابن قط أعق منك آمنت أن تكون أمك قد قارفت بعض ما تقارف نساء أهل الجاهلية فتفضحها على أعين الناس»

---

۱)كشف البارى(۶۹۰\۱)_
۲)كشف البارى(۶۹۰\۱)_
۳)كشف البارى (۶۹۰\۱)_
۴)صحيح بخارى (۶۶۵\۲) كتاب التفسير سورة المائدة باب ((لاتسئلوا عن أشياء إن تبد لكم تسؤكم)) رقم (۴۶۲۱)
۵)وقد ورد فى طريق من رواية أنس فقام عبدالله بن حذافة فقال من أبى يا رسول الله؟ انظرصحيح البخارى (۱۰۸۴\۲) كتاب الإعتصام بالكتاب والسنة باب ما يكره من كثرة السوال وتكلف مالا يعنيه رقم (۷۲۹۴)-
۶)صحيح مسلم كتاب الفضائل باب توقيره ﷺ وترک إكثارسواله عما لا ضرورة إليه.. رقم (۶۱۲۳)_

په دې باندې حضرت عبدالله بن حذافه رضي الله عنه جواب ورکړو. «والله لو ألحقني بعبد أسود للحقته»[1]

قوله قَالَ أَبُوكَ حُذَافَةُ فَقَامَ آخَرُ فَقَالَ مَنْ أَبِي يَا رَسُولَ اللّٰهِ فَقَالَ أَبُوكَ سَالِمٌ مَوْلَى شَيْبَةَ: بيا يو کس پاسيدو. اوتپوس ئې اوکړو. يارسول الله زما پلار څوک دې؟ نبي ﷺ ورته اوفرمائيل. ستا پلار دشيبه آزاد شوې غلام سالم دې.

ددې سوال کونکې سعدبن سالم رضي الله عنه وو.[2]

ايا دا دعلم غيب دعوه نه ده؟ دلته دا سوال کيږي. چه دا خودعلم غيب ادعاء ده. چه نبي؟ اوفرمائيل. «سلوني عما شئتم» دغه شان نبي ﷺ بنائي. چه د عبدالله پلار حذافه دې. اود سعد پلار سالم دې.

ددې جواب دا دې. چه په صحيح بخاري کښې دحضرت انس رضي الله عنه په يو طريق کښې دی. چه نبي ﷺ اوفرمائيل. «من أحب أن يسأل عن شيء فليسأل عنه فوالله لا تسألوني عن شيء إلا أخبرتكم به ما دمت في مقامي هذا»[3]

ددې نه معلومه شوه. چه دامعجزه وه. چه په دغه مقام کښې نبي ﷺ ترڅو پورې تشريف فرما وو. نوددغه وخت دپاره نبي ﷺ فرمائيلي وو. چه تاسو کوم سوال کوئ. زه به د هغې جواب درکوم. نودا په اطلاق باندې حمل کول اوددې نه د نبي ﷺ دپاره علم غيب ثابتول صحيح نه دی.

قوله فَلَمَّا رَأَى عُمَرُ مَا فِي وَجْهِهِ قَالَ يَا رَسُولَ اللّٰهِ إِنَّا نَتُوبُ إِلَى اللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ: کله چه حضرت عمر رضي الله عنه هغه آثاراوليدل. کوم چه د نبي ﷺ په مخ مبارک باندې وو. نوعرض ئې اوکړو. يا رسول الله مونږ الله تعالى ته توبه اوباسو.

په يوبل روايت کښې دی. چه حضرت عمر رضي الله عنه اوفرمائيل. «رضينا بالله ربا وبالإسلام دينا وبمحمد نبيا»[4]

مطلب دا دې. چه حضرت عمر رضي الله عنه چه کله اوکتل. چه نبي ﷺ خفه کيږي. او هسې نه چه ددوی د خفګان د وجې څه عذاب نازل شی. ددې وجې حضرت عمر رضي الله عنه د تواضع اظهار اوکړو. او دوه خبرې ئې عرض کړې. چه «رضينا بالله ربا» او «إنا نتوب إلى الله عزوجل»[5]

---

[1] صحيح مسلم كتاب الفضائل باب توقره ﷺ وترك إكثار سؤاله عما لا ضرورة إليه. رقم (٦١٢١)_

[2] فتح الباري (١٨٧/١)_

[3] صحيح بخاري (١٠٨٤/٢) كتاب الإعتصام بالكتاب والسنة باب ما يكره من كثرة السوال وتكلف ما لا يعنيه رقم ٧٢٩٤) وانظر صحيح مسلم كتاب الفضائل باب توقيره ﷺ .. رقم (٦١٢١)_

[4] صحيح البخاري (٢٠/١) كتاب العلم باب من برك على ركبتيه عند الإمام أوالمحدث رقم ٩٣)_

[5] فتح الباري (١٨٧/١)_

کوری دلته غلطی د نورګونه شوی ده.خودا د حضرت عمر ﷺ فهم او فراست او شفقت علی الاصحاب دلیل وو.چه هغوی د نبی ﷺ دخفګان لری کولوداسی کوشش اوکړو.لکه چه غلطی ددوی نه شوی وی.والله اعلم بالصواب.

۲۹=بَابُ مَنْ بَرَكَ عَلَى رُكْبَتَيْهِ عِنْدَ الْإِمَامِ أَوِ الْمُحَدِّثِ

«برك يبرك بروكاً» د اوښ د کینولو دپاره استعمالیږی.(۱) خودلته مجازاً د انسان کونړی ماتولوته یا په پنډوکیناستودپاره استعمالیږی.(۲)

مخکنی باب سره مناسبت د مخکنی باب سره مناسبت ددې باب ښکاره دې.په دې طریقه چه په مخکنی باب کښې د ادب تقاضې نه پوره کولوپه وجه دسوال کونکی نه د استاذ دخفګان بیان وو.اوپه دې باب کښې متعلم ته دعالم مخامخ څنګه کیناستل پکار دی؟ ددې ذکردې.(۳)

د ترجمة الباب مقصد ددې ځائې نه د ترجمة الباب مقصد هم ثابت شو.که محدث خفه شی. نومتعلم دپاره د ادب طریقه اختیارول پکار دی.اودهغه راضی کول پکار دی.

حضرت شیخ الحدیث صاحب ﷺ فرمائی.چه دا ترجمه د «باب فی باب» د قبیلې څخه ده. ددې مطلب دا دې.چه د مخکنی باب په حدیث کښې د باب نه علاوه نورې فائده هم ذکرده. په دې باندې د تنبیه ورکولودپاره ئې ترجمه قائمه کړه.(۴)

دلته هم د باب سابق داخری حدیث پشان حدیث موجود دې.خوچونکه ددې نه یوه بله فائده مستنبط کیده.په دې فائدې باندې د خبر ورکولودپاره ئې پرې دلته د «من برك على ركبتيه عند الإمام أو المحدث» ترجمه قائمه کړه.(۵)

[۳۰] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ قَالَ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ(۶) أَنَّ

---

(۱)مختار الصحاح (۴۹)_

(۲)فتح الباری(۱۸۸۱۱) وعمدة القاى(۱۱۴۱۲)_

(۳)عمدة القاری(۱۱۴۱۲)_

(۴)الکنزالمتواری فی معادن لامع الدراری وصحیح البخاری (مقدمة لامع الدراری (۳۵۴۱۱) الفائدة الثالثة فی تفاصیل الأصول الأصل السادس دغه شان کشف الباری (۱۷۲۱۱)_

(۵)الکنزالمتواری (۳۲۳۱۲)_

(۶)قوله أنس بن مالک :الحدیث أخرجه البخاری فی صحیحه أیضاً (۷۷۱۱) فی کتاب مواقیت الصلاة باب وقت الظهرعند الزوال ر۴م ۵۴۰) و(۱۰۳۱۱) کتاب الأذان باب رفع البصر إلی الإمام فی الصلاة رقم ۷۴۹) و(۶۶۵۱۲) کتاب التفسیرسورة المائدة باب ﴿لا تسألوا عن أشیاء إن تبدلکم تسؤکم﴾ رقم ۴۶۲۱) و(۹۴۱۱۲) کتاب الدعوات باب التعوذ من الفتن رقم ۶۳۶۲) و(۹۵۷۱۲) کتاب الرقاق باب القصد والمداومة علی العمل رقم ۶۴۶۸) و(۹۶۰۱۲) کتاب الرقاق باب قول النبی ﷺ لو تعلمون ما أعلم لضحکتم قلیلاً ولبکیتم کثیراً رقم ۶۴۸۶) و(۱۰۵۰۱۲) کتاب الفتن باب التعوذ من الفتن رقم ۷۰۸۹ و ۷۲۹۵) و(۱۰۸۳۱۲) کتاب الإعتصام بالکتاب والسنة باب ما یکره من کثرة السوال وتکلف ما لا یعنیه رقم ۷۲۹۴ و ۷۲۹۵) ومسلم فی صحیحه فی کتاب الفضائل باب توقیره ﷺ وترک إکثار سواله عما لا ضرورة إلیه .. رقم ۶۱۱۹و ۶۱۲۴) والترمذی فی جامعه فی کتاب التفسیر سورة المائدة رقم ۳۰۵۶) وابن ماجه فی سننه فی کتاب الزهد باب الحزن والبکاء رقم ۴۱۹۱)_

رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَرَجَ فَقَامَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ حُذَافَةَ فَقَالَ مَنْ أَبِي فَقَالَ أَبُوكَ حُذَافَةُ ثُمَّ أَكْثَرَ أَنْ يَقُولَ سَلُونِي فَبَرَكَ عُمَرُ عَلَى رُكْبَتَيْهِ فَقَالَ رَضِينَا بِاللَّهِ رَبًّا وَبِالْإِسْلَامِ دِينًا وَبِمُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَبِيًّا فَسَكَتَ [۵۱۵ و ۶۸۶۴و ۴۳۴۵]

رجال الحديث

① ابواليمان رحمه الله: دا ابواليمان الحكم بن نافع بهرانى حمصى رحمه الله دې.ددوى حالات مخكې په بدء الوحى كښې د شپږم نمبر حديث لاندې تيرشوى دى.(١)

② شعيب رحمه الله: دا شعيب بن ابى حمزه اموى قرشې رحمه الله دې.ددوى مختصر حالات هم په بدء الوحى كښې د شپږم حديث لاندې تيرشوى دى.(٢)

③ الزهري رحمه الله: دا امام محمد بن مسلم بن عبيدالله بن عبدالله بن شهاب زهرى رحمه الله دې ددوى مختصر حالات په بدء الوحى كښې د دريم حديث لاندې تيرشوى دى.(٣)

④ انس بن مالك رضي الله عنه: حضرت انس بن مالك رضي الله عنه ددوى حالات په كتاب الايمان كښې د «باب من الإيمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه» لاندې تيرشوى دى.(٤)

قوله: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَرَجَ فَقَامَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ حُذَافَةَ فَقَالَ مَنْ أَبِي فَقَالَ أَبُوكَ حُذَافَةُ: نبى صلى الله عليه وسلم بهرته تشريف راورو.حضرت عبدالله بن حذافه رضي الله عنه اودريدلو.او تپوس ئې اوكړوزما پلار څوك دې؟ نبى صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل.حذافه دې. دلته په روايت كښې اختصار دې.لكه څنګه چه دبل روايت نه معلوميږى .چه د نبى صلى الله عليه وسلم نه خلقو تپوسنه كول.نو نب صلى الله عليه وسلم خفه شو.بيا ئې هم په دغه حال كښې اوفرمائيل.«سلونى» په دې موقع باندې حضرت عبدالله بن حذافه رضي الله عنه اودريدو.او عرض ئې اوكړو.زما پلارڅوك دې.(٥)

قوله: ثُمَّ أَكْثَرَ أَنْ يَقُولَ سَلُونِي: بيا نبى صلى الله عليه وسلم دير زيات اوفرمائيل.زما نه تپوسونه كوئ.

قوله: فَبَرَكَ عُمَرُ عَلَى رُكْبَتَيْهِ: حضرت عمرپه خپلو زنګونونو باندې كيناستو.

ددې جملې نه امام بخارى رحمه الله د ترجمة الباب اثبات كوى.كوم چه بيخى ښكاره دې.

حضرت ګنګوهى رحمه الله فرمائى.چه دلته د «بروك» ظاهرى مطلب دا جوړيږى.چه حضرت عمر رضي الله عنه چه د وراندې نه په مجلس كښې موجود وو.هغه په زنګونونو باندې اودريدو.

---

١) كشف البارى (٤٨٠/١)_

٢) كشف البارى (٤٨٠/١)_

٣) كشف البارى (٣٢٦/١)_

٤) كشف البارى (٤/٢)_

٥) فتح البارى (١٨٨/١)_

چونکه دا هيئت د ادب نه خلاف محسوسيږی.ددې وجې امام بخاری ﷫ ددې جواز ثابت کړو.چه د ويرې په موقعه داسې کول صحيح دی.دلته چونکه د نبی ﷺ دخفګان سخته مرحله راغلې وه.څکه حضرت عمر ﷛ دا هئيت اختيار کړو.

حضرت ګنګوهی ﷫ فرمائی.چه دلته دا هم امکان شته.چه د «بروك» نه مراد هيئت تشهد وی.يعنی دحضرت عمر په دواړو زنګونونو باندې کيناستل مقصود وی.که دا معنی وی.نو بيا خبره ښکاره ده.چه امام ته مخامخ په دې کيفيت باندې کيناستل پکار دی.

خوپه دې باندې دا اشکال کيږی.چه امام ته مخامخ د کيناستو کيفيت او ادب چه دا شی.نوحضرت عمر ﷛ د اول نه په دې کيفيت ولې نه کيناستل.

ددې جواب دا ورکړې شوې دې.چه عام طور ادب خو دا دې.چه امام ته په دواړو زنګونونو باندې کيناستل.خود نورو هيئتونو اجازت هم شته.ددې اجازت په وجه حضرت عمر ﷛ اول په بل هيئت باندې ناست وو.خوچه د نبی ﷺ د خفګان واقعه پېښه شوه.اوهغه د څه درخواست کولوضرورت محسوس کړو.نوخپل هيئت ئې بدل کړو.اوپه دواړو زنګونونو باندې کيناستو.اوعرض ئې اوکړو.«رضينا بالله رباً..الخ» (١)

عاموشارحينو ﷭ په دې مقام کښې د «بروك» نه په دواړو پنډو باندې ناسته مراد اخستې ده.(٢)

قوله: فَقَالَ رَضِينَا بِاللّٰهِ رَبًّا وَبِالْإِسْلَامِ دِينًا وَبِمُحَمَّدٍ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَبِيًّا فَسَكَتَ: او عرض ئې اوکړو.چه مونږ الله تعالی رب اواسلام دين اومحمد ﷺ نبی منو. او خوشحاله يو.

ابن بطال ﷫ فرمائی.چه چونکه حضرت عمر ﷛ دا ګنړل.چه داسې قسم تپوسنه بعضې وخت د تعنت،شکوکو او شبهاتوپه وجه کيږی.اوپه دې باندې عذاب نازليږی.ددې ويرې هغوی د تسليم او رضا اظهاراوکړو.او عرض ئې اوکړو.چه «رضينا بالله رباً..الخ»(٣)

ددې حاصل داې دې.چه الله تعالی مونږ ته کوم کتاب راکړې دې.اودنبی ﷺ په واسطه چه ئې مونږ ته کومه طريقه خودلې ده.چه هغه وی.نودڅه سوال ضرورت نشته.(٤)

قوله: فسکت: نونبی ﷺ چپ شو.

په بعضې رواياتوکښې دی.چه «فسکن غضبه»(٥) يعنی دنبی ﷺ غصه سړه شوه.يعنی کله چه

---

(١)لامع الدراری (٣٢٣/٢ و ٣٢٤)_
(٢)الکنز المتواری (٣٢٤/٢)_
(٣)شرح ابن البطال (١٧١/١)_
(٤)عمدة القاری(١١٤/٢)_
(٥)عمدة القاری(١١٥/٢)_

حضرت عمر رضي الله عنه دټولوحاضرينودطرفه نمائندګي اوکړه. اودپوره تسليم اورضا اظهار ئې اوکړو.اودا يقين ئې ورکړو.چه دا تپوسونه د څه تعنت يا شك اوشبهٔ په بنياد باندې نه دی.نو نبى ﷺ راضى شو.

تنبيه دمخکنی باب په روايت کښې دی.چه حضرت عمر رضي الله عنه اوفرمائيل.«إنا نتوب إلى الله عزوجل»اوپه دې روايت کښې دی.چه هغوی «رضينا بالله ربا ...»اوفرمائيل. نوونيلی به شی.چه په دواړو روايتونوکښې اختصاردې.حضرت عمر رضي الله عنه دواړه خبرې کړې وې. په اولنی روايت کښې يوه حصه مذکور ده.اوپه بل روايت کښې بله حصه مذکورده.والله أعلم.

٣٠=بَاب مَنْ أَعَادَ الْحَدِيثَ ثَلَاثًا لِيُفْهَمَ عَنْهُ فَقَالَ أَلَا وَقَوْلُ الزُّورِ فَمَا زَالَ يُكَرِّرُهَا وَقَالَ ابْنُ عُمَرَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هَلْ بَلَّغْتُ ثَلَاثًا

[ر:٢٥١١] [ر:٤١٤١]

زمونږ په نسخوکښې په «ليفهم»باندې ترجمة الباب ختم دې.وراندې د «عنه»لفظ نشته.په دې صورت کښې به دا د باب «إفعال» نه دمعروف صيغه هم کيدې شی.يعنى «لِيُفْهِمَ» اودمجهول صيغه هم کيدې شی.يعنى«لِيُفْهَمَ»

خوداصيلی اوکريمی په نسخوکښې د «عنه» زيادت دې.نوپه دې صورت کښې د مجهول صيغه متعين ده.[١]

دمخکنی باب سره مناسبت: ددې باب دمخکنی باب سره مناسبت په دې طريقه دې.چه په سابقه باب کښې د سائل متعلم حال ذکروو.اوپه دې باب کښې هم د متعلم دحال رعايت مذکور دې.څکه چه نبى ﷺ به د سائلينواومتعلمينورعايت کولو.اودرې درې ځله به ئې دکلام اعاده کوله.چه متعلمين ښه پوهه شی.[٢]

د ترجمة الباب مقصد: ابن المنير رحمه الله فرمائی.چه امام بخاری رحمه الله په ترجمة الباب سره په هغه کسانوباندې رد کوی.څوك چه دحديث اعاده بده ګنړی.اوکوم طالب علم چه داعادې مطالبه کوی.هغه غبی اوکندذهن ګنړی.دغه شان دوی فرمائی.چه چونکه طبيعتونه مختلف وی.که طالبعلم پوهه نشی.نوداعادې مطالبه دهغه دپاره څه عيب نه دې.دغه شان پکارده چه معلم دپاره هم داعادې نه څه عذرمانع نشی.[٣]

---

[١] فتح البارى(١٨٨|١) وعمدة القارى(١١٥|٢)_

[٢] عمدة القارى(١٨٨|٢)_

[٣] فتح البارى(١٨٩|١)_

خود ترجمة الباب دا مقصد د راتلونكى «باب من سمع شيأ فلم يفهمه ، فراجعه» سره زيات مناسب دې.

حضرت گنگوهى فرمائى.چه د ترجمة الباب نه دا مقصود دې.چه مواضع د ضرورت اوحاجت كښې پكارده چه كلام درې درې خله اعاده كړې شى.لكه چه په روايت كښې كوم ځائې كښې د تثليث ذكراغلې دې.نودهغې نه افهام مقصود دې.يا زيات اهتمام په وجه ،اويا د دې ويرې چه د گنړې دوجې سامعين نه اورى.په ترجمة الباب كښې د «ليفهم...»قيد په دې باندې دلالت كوى.(١)

حضرت شيخ الهند رحمه الله هم د حضرت گنگوهى اتباع كړې ده. اوفرمائى.چه په كومو مواقعو كښې د اعادې ضرورت اوحاجت وى.نواعاده به ئې كوله.گنى په بعضې مواقعو كښې صرف اشاره هم ثابته ده.«كما مرسابقاً» ددې نه هم په تبليغ اوتفهيم كښې اهتمام طرف ته اشاره معلوميږى.معلم ته پكار دى.چه مقامات مشكله دوه درې خله مكرر كړى.چه د اوريدونكو په پوهه كښې كمې پاتې نشى.(٢)

علامه سندهى رحمه الله هم تقريباً هم دا خبره كړې ده.هغوى فرمائى.چه دا تكرارده‌غه ځايونوسره مخصوص دې.په كوموكښې چه د اعادة حاجت وو.گنى مطلقاً اعاده مقصود نه ده. ځكه چه مونږ گورو په ډيرو مقاماتوكښې صحابه كرام رضي الله عنهم د نبى ﷺ ارشاد نقل كوى. اووائى. «قالها ثلاثا» كه دنبى ﷺ عادت دا وو.چه هره خبره به ئې درې خله كوله.نوبيا ددې تصريح څه وجه نه وه.(٣)والله أعلم.

قوله: فَقَالَ أَلَا وَقَوْلُ الزُّورِ فَمَا زَالَ يُكَرِّرُهَا: نبى ﷺ اوفرمائيل. واورئ.اود دروغو خبره،اونبى ﷺ مسلسل ددې خبرې تكراركولو.

دا دحضرت ابوبكره رضي الله عنه دحديث يوه حصه ده.كوم چه په كتاب الشهادات ،كتاب الادب، كتاب الاستيذان اوكتاب استتابة المرتدين كښې موصولاً مروى دې.(٤)

ألا أنبئكم بأكبر الكبائر؟ ثلاثاً قالوا بلى يا رسول الله قال الإشراك بالله وعقوق الوالدين ،جلس وكان متكأ فقال ألا وقول الزور قال فما زال يكررها حتى قلنا ليته سكت»

---

(١)لامع الدرارى(٣٢٥/٢و ٣٢٦)_

(٢)الأبواب والتراجم(ص،٥٣)_

(٣)الكنز المتوارى(٣٢٦/٢)_

(٤)صحيح البخارى(٣٦٢/١) كتاب الشهادات باب ما قيل فى شهادة الزور رقم (٢٦٥٤) و(٨٨٤/٢) كتاب الأدب باب عقوق الوالدين من الكبائررقم (٩٢٨/٢) كتاب الإستيذان باب من إتكأ بين أصحابه رقم ٦٢٧٣ و ٦٢٧٤ (١٠٢٢/٢) فاتحة كتاب إستتابة المرتدين والمعاندين وقتالهم باب إثم من أشرک بالله وعقوبته فى الدنيا والآخرة رقم ٦٩١٩)_

په دې روايت كښې «ألا وقول الزور» په باره كښې ذكردى.چه نبى ﷺ باربار ددې تكرار كولو. نبى ﷺ ددې د غتوالى په وجه دا باربار وئيل.معلومه شوه.كه ضرورت وى.نود يوې خبرې د اهيمت اوغتوالى دوجې هغه مكرر بيانولې شى.

دلته يوسوال دا دې.چه امام بخارى رحمه الله باب قائم كړې دې.«باب من أعاد الحديث ثلاثاً» اوپه استدلال كښې ذكركوى.«ألا وقول الزور فما زال يكررها» چه نبى ﷺ ددې قول تكرار اوكړو. ددې نه خو ترجمة الباب نه ثابتيږى.

ددې يوجواب دا دې.چه دلته «فما زال يكررها» مذكور دې.د «ثلاث» مفهوم په دې كښې دننه پروت دې.نومدعا ثابته شوه.

ددې دويم جواب دا دې.چه په حقيقت كښې امام بخارى رحمه الله په «فما زال يكررها» سره استدلال نه دې كړې.بلكه دا حصه ئې ذكركړې ده.اوپه دې سره ئې ددې حديث اولنۍ حصې ته اشاره كړې ده.په كومه كښې چه نبى ﷺ فرمائيلى دى.«ألا أنبئكم بأكبر الكبائر ثلاثاً» په دې صوركښې به د ترجمة الباب اثبات صريحى شى.«والله أعلم»

قوله: وَقَالَ ابْنُ عُمَرَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هَلْ بَلَّغْتُ ثَلَاثًا: حضرت ابن عمر رضي الله عنه فرمائى.چه نبى ﷺ درې ځله اوفرمائيل.آيا ما رسول اوكړو.دا تعليق د امام بخارى رحمه الله په مدعا باندې منطبق دى.

بيا دا تعليق د نبى ﷺ د حجة الوداع د خطبې يوه ټكړه ده.كومه چه امام بخارى رحمه الله په مختلفو مقاماتوكښې ذكركړې ده.[1] البته «ألاهل بلغت ثلاثاً» ددې تصريح په كتاب الحدود كښې موصولاً مذكورده.[2] «والله أعلم»

[٩٥\٩٤]حَدَّثَنَا عَبْدَةُ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الصَّمَدِ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْمُثَنَّى قَالَ حَدَّثَنَا ثُمَامَةُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَنَسٍ[3] عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ كَانَ إِذَا سَلَّمَ سَلَّمَ ثَلَاثًا وَإِذَا تَكَلَّمَ بِكَلِمَةٍ أَعَادَهَا ثَلَاثًا

---

[1] صحيح البخارى (١\٢٣٥) كتاب الحج باب الخطبة أيام منى رقم ١٧٤٢ و(٢\٦٣٢) كتاب المغازى باب حجة الوداع رقم ٤٤٠٣ (٢\٨٩٢ و ٨٩٣) كتاب الأدب باب قول الله تعالى ﴿ياآيها الذين آمنوا لايسخرقوم من قوم عسى أن يكونوا خيراً منهم..﴾) رقم ٦٠٤٣ و(٢\٩٩١) كتاب الأدب باب ما جاء فى قول الرجل ويلك رقم ٦١٦٦ (٢\١٠٠٣) كتاب الحدود باب ظهرالمؤمن حمى إلا فى حد أوحق رقم ٦٧٨٥ (٢\١٠١٤) كتاب الديات باب قول الله تعالى ﴿ومن أحياها..﴾) رقم ٦٨٦٨ (٢\١٠٤٨) كتاب الفتن باب قول النبى ﷺ لاترجعوا بعدى كفاراً يضرب بعضكم رقاب بعض)) رقم ٧٠٧٧_

[2] صحيح البخارى(٢\١٠٠٣) كتاب الحدود باب ظهرالمؤمن حمى إلا فى حد أو حق رقم ٦٧٨٥_

[3] قوله عن أنس رضي الله عنه :الحديث أخرجه البخارى فى نفس الباب رقم ٩٥ وفى (٢\٩٢٣) كتاب الإستيذان باب التسليم والإستيذان ثلاثاً رقم ٦٢٤٤ والترمذى فى جامعه فى كتاب الإستيذان باب ما جاء فى كراهية أن يقول عليك السلام مبتدئاً رقم ٢٧٢٣ وفى كتاب المناقب باب قول أنس رضي الله عنه كان رسول الله ﷺ يعيد الكلمة ثلاثاً) رقم ٣٦٤٠)

رجال الحديث

① عبدة رحمه الله: دا ابوسهل بن عبده بن عبدالله بن عبده الخزاعی الصفار بصری رحمه الله دی.[1]
دوی د حسین بن علی جعفی ،روح بن عباده،ابوعاصم النبیل، عبدالصمد بن عبدالوارث، محمدبن بشرعبدی، یزیدبن هارون ،ابوداود حفری ، اوابوداود طیالسی رحمهم الله وغیره نه علم حدیث حاصل کړی دی.
ددوی نه حدیث حاصلونکو کښې امام بخاری،امام ابوداود ،امام ترمذی، امام نسائی،امام ابن ماجه ،ابواسحاق ابراهیم بن فهد ساجی،یحیی ساجی، ابوحاتم محمدبن ادریس رازی،اوامام ابن خزیمه رحمهم الله وغیره ډیرحضرات دی.[2]
امام ابوحاتم رحمه الله فرمائی.((صدوق))[3]
امام نسائی رحمه الله فرمائی.((ثقة))[4]
امام ابن حبان رحمه الله فرمائی.((مستقیم الحدیث))[5]
امام دارقطنی رحمه الله فرمائی.((ثقة))[6]
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی.((ثقة))[7]
۲۵۸ھ کښې یا دې ته نزدې نزدې دوی وفات شوی دی.[8]

② عبدالصمد رحمه الله: دا عبدالصمدبن عبدالوارث بن سعیدبن ذکوان تمیمی عنبری تنوری ،بصری رحمه الله دی.ددوی کنیت ابوسهیل دی.[9]
دوی دخپل پلارعبدالوارث بن سعید نه علاوه د ابان بن یزید عطار ، ابراهیم بن سعد زهری،هشام الدستوائی،عکرمه بن عمار،ابوخالدبن دنیار ،اسماعیل بن مسلم عبدی،ربیعه بن کلثوم ،شعبه بن الحجاج،همام بن یحیی، حرب بن شداد ،اوحماد بن سلمه رحمهم الله وغیره نه دحدیث روایت کوی

---

[1] تهذیب الکمال(۱۸\۵۳۷)_
[2] دشیوخواوتلامذو دپاره اوګورئ.((تهذیب الکمال (۱۸\۵۳۷و ۵۳۸)_
[3] تهذیب الکمال(۱۸\۵۳۸)_
[4] المصدر السابق)_
[5] الثقات لابن حبان(۸\۴۳۷)-
[6] تهذیب التهذیب(۶\۴۶۰)
[7] تقریب التهذیب(۳۶۹) رقم ۴۲۷۲)_
[8] الکاشف (۱\۶۷۷) رقم ۳۵۲۸) وتهذیب التهذیب(۶\۴۶۱)_
[9] تهذیب الکمال(۱۸\۹۹) وسیر أعلام النبلاء(۹\۵۱۶)_

اودوی نه روایت کونکوکښې ،امام یحیی بن معین،امام اسحاق بن راهویه،امام احمدبن حنبل،امام محمدبن بشاربندار،،هارون بن عبدالله حمال ، عبد بن حمید ،محمدبن یحیی ذهلی،حجاج بن الشاعر،ابوقلابه رقاشي، او ددوی خوئي عبدالوارث بن عبدالصمد ﷺ وغیره حضرات دی.[1]

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائی.«صدوق صالح الحدیث»[2]

ابن سعد رحمه الله فرمائی.«کان ثقة إن شاء الله»[3]

حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی.«حجة»[4]

دغه شان دوی فرمائی«الإمام الحافظ الثقة»[5]

ابن معین رحمه الله فرمائی.«وکان والله ثقة»[6]

امام حاکم فرمائی.«ثقة مأمون»[7]

امام قانع رحمه الله فرمائی.«ثقة یخطئ»[8]

امام علي بن المدینی رحمه الله فرمائی.«عبدالصمد ثبت فی شعبة»[9]

ابن نمیر رحمه الله هم ددوی توثیق کړی دی.[10]

ابن حبان رحمه الله دوی په کتاب الثقات کښې ذکرکړی دی.[11]

په ۲۰۷ هـ کښې وفات شوی وو.[12] رحمه الله تعالی رحمة واسعة.

③ **عبدالله بن المثنی رحمه الله:** دوی ابوالمثنی عبدالله بن المثنی بن عبدالله بن انس بن مالك انصاری رحمه الله دی.[13]

---

[1] دشیوخو اوتلامذو دپاره اوګوری(تهذیب الکمال (۱۸\۱۰۰و ۱۰۲) وسیر أعلام النبلاء(۹\۵۱۶و ۵۱۷)
[2] تهذیب الکمال(۱۸\۱۰۲)_
[3] الطبقات لابن سعد(۷\۳۰۰)_
[4] الکاشف(۱\۳۵۳) رقم ۳۳۷۶)-
[5] سیر أعلام النبلاء(۹\۵۱۶)_
[6] تعلیقات تهذیب الکمال(۱۸\۱۰۲)_
[7] تهذیب التهذیب(۶\۳۲۸)-
[8] المصدر السابق)_
[9] المصدر السابق)_
[10] المصدر السابق)_
[11] الثقات لابن حبان(۸\۴۱۴)_
[12] تهذیب الکمال(۱۸\۱۰۲)_
[13] تهذیب الکمال(۱۶\۲۵)_

دوی دخپل تره ثمامه بن عبدالله بن انس،ثابت بنانی،حسن بصری، عبدالله بن دینار،علی بن زید بن جدعان،فضاله بن حصین عطار،موسی بن انس بن مالک،اونضربن انس بن مالک رحمهم الله نه دحدیث روایت کړې دې.

ددوی نه عبدالصمد،عبدالوارث محمدبن عبدالله انصاری،مسددبن مسرهد،مسلم بن ابراهیم،معلی بن اسد اوخالدبن خداش رحمهم الله وغیره حضراتو روایت کړې دې.(١)

امام یحیی بن معین،ابوزرعه،اوابوحاتم رحمهم الله فرمائی.«صالح»(٢)

ابوحاتم ورسره د«شیخ» زیادت هم کړې دې.(٣)

امام ترمذی رحمه الله فرمائی.«ثقة»(٤)

امام عجلی رحمه الله فرمائی.«ثقة»(٥)

امان ابن حبان رحمه الله دوی په کتاب الثقات کښې ذکرکړی دی.اولیکلی ئې دی.«ربما أخطأ»(٦)

دابن معین رحمه الله نه ددوی په باره کښې «لیس بشیء» هم منقول دی.(٧)

زکریا ساجی رحمه الله فرمائی.«فیه ضعف لم یکن من أهل الحدیث روی مناکیر»(٨)

امام نسائی رحمه الله فرمائی«لیس بالقوی»(٩)

امام ابوداود رحمه الله فرمائی.«لاأخرج حدیثه»(١٠)

امام ابوداود ددوی په باره کښې د ابوسلمه نه نقل کړی دی.«وکان ضعیفاً منکرالحدیث»(١١)
البته امام دارقطنی رحمه الله دوی ته یوځل ثقه وئیلی دی.اوبل ځل ئې ضعیف ګرځولې دې.(١٢)

امام عقیلی رحمه الله فرمائی«لایتابع علی أکثرأحادیثه»(١٣)

---

١) دشیوخُ اوتلامذهُ دپاره اوګورئ تهذیب الکمال (١٦\٢٥و ٢٦)_
٢) تهذیب الکمال(١٦\٢٦)_
٣) المصدرالسابق)_
٤) جامع الترمذی کتاب العلم باب ما جاء فی الأخذبالسنة وإجتناب البدعة رقم ٢٦٧٨)_
٥) تهذیب الکمال(١٦\٣٨٨)_
٦) تهذیب الکمال(١٦\٢٧)_
٧) میزان الإعتدال(١٢\٥٠٠) رقم(٤٥٩٠)_
٨) تهذیب الکمال(٣٨٨\٥) ومیزان الإعتدال(٢\٤٩٩) رقم ٤٥٩٠)_
٩) تهذیب الکمال(١٦\٢٧)_
١٠) المصدرالسابق)_
١١) الضعفاء الکبیرللعقیلی(٢\٣٠٤) رقم ٨٨٢)_
١٢) تهذیب الکمال(٣٨٨\٥)_
١٣) الضعفاء للعقیلی(٢\٣٠٤) رقم ٨٨٢)_

خلاصه دا شوه.چه عبدالله بن مثنى بعضې حضراتومثلاً امام ترمذى، امام عجلى وغيره مطلقاً ثقه ګرخولې دي.اوبعضې حضراتومثلاً ابن معين،ابوزرعه،اوابوحاتم وغيره د ده توثيق كړې دي.البته د توثيق اعلى الفاظ ئې نه دى استعمال كړې.اوبعضې حضراتو ددوى تضعيف كړې دى.

چه دې تولواقوالوته اوكتلې شى.نوصحيح رائې هغه ده.كومه چه حافظ ابن حجر رحمه الله قائمه كړې ده.يعنى «صدوق كثير الغلط» [1]

يعنى ددوى په عدالت كښې خوڅه كمې نشته.البته د ضبط د كمى په وجه ضعيف ګرخولې شوې دي.

تركومې پورې چه په صحيح بخارى كښې د داسې راوى د روايت تعلق دې.نواګرچه عبدالله بن مثنى رحمه الله د صحيح بخارى د عامو راويانوپشان مضبوط نه دي.خوبعضې وخت امام بخارى رحمه الله په خپل اجتهاد سره د بعضې داسې راويانوبعضې داسې مخصوص روايتونه قبلوى.په كوموكښې چه انكار نه وى.[2] بيا خاص كرچه متابع موجود وى.دلته هم داسې ده.

چه په صحيح بخارى رحمه الله كښې د عبدالله بن مثنى رحمه الله په رواياتوباندې غور اوكړې شى.نومعلومه به شى.چه ددوى زيات روايات دخپل تره ثمامه نه دى.اوسرې دخپل خاندان داحاديثو زيات اهتمام كوى.ددې وجې ددوى نه ئې روايت قبول كړې شوى دى.[3] حالانكه يو روايت د ثابت بنانى رحمه الله نه نقل كوى.په هغې كښې ددوى تره ثمامه هم شريك دې.او د هغوى متابع روايت هم موجود دې.دغه شان يو روايت دعبدالله بن دينار رحمه الله نه نقل دې. دهغې متابع هم موجود دې.[4]

ذكرشوى تقرير په رنړا كښې د امام ابن معين قول چه «ليس بشيء» دامام نسائى قول «ليس بالقوى» مونږ ديومخصوص روايت سره خاص كوو .[5] ددې رواياتوپه بناء امام بخارى رحمه الله د دوى روايتونه قبول كړى دى.والله اعلم.

دامام بخارى رحمه الله نه علاوه امام ترمذى،امام ابن ماجه رحمهما الله هم ددوى په احاديثو احتجاج كوى.[6] رحمه الله تعالى رحمة واسعة.

---

[1] تقريب التهذيب (ص،٣٢٠) رقم ٣٥٧١٠)_

[2] قال الحافظ رحمه الله وقد تقرر أن البخارى حيث يخرج لبعض من فيه مقال لا يخرج شيأ مما أنكر عليه فتح البارى (١٨٩|٢)-

[3] والذى أنكر عليه إنما هو من روايته عن غيرعمه ثمامة، والبخارى إنما أخرج له عن عمه هذا الحديث وغيره ولاشك أن الرجل أضبط لحديث آل بيته من غيره فتح البارى(١٨٩|١)_

[4] هدى السارى(ص،٤١٦)_

[5] قال الحافظ فى فتح البارى(١٨٩|١) وقال النسائى ليس بالقوى قلت القائل الحافظ لعله أراد فى بعض حديثه .. وقول ابن معين رحمه الله ليس بشئ أراد فى حديث بعينه سل عنه)-

[6] هدى السارى(٤١٦)_

③ ثمامه بن عبدالله رحمه الله: دا ثمامه بن عبدالله بن انس بن مالك انصارى بصرى رحمه الله دي.دوى دبصري قاضي هم پاتې شوى دى.(١)

دوى دخپل نيكه انس بن مالك رضي الله عنه نه علاوه دحضرت براء بن عازب، اوحضرت ابوهريره رضي الله عنه نه هم دحديث روايت كړې دې.اګرچه ددوى د حضرت ابوهريره رضي الله عنه سره ملاقات نه وو شوې.

ددوى نه په روايت كونكوكښې حبيب بن الشهيد ،حسين بن واقد مروزى،حمادبن سلمه ، حميدالطويل، عبدالله بن عوان ،ددوئ وراره عبدالله بن مثنى،عزره بن ثابت انصارى، عوف الاعرابى ،قتاده بن دعامه،«وهومن أقرانه» مالك بن دينار ،اومعمربن راشد رحمهم الله وغيره دى. (٢) امام احمدبن حنبل اوامام نسائى رحمهما الله فرمائى.«ثقة»(٣)

امام عجلى رحمه الله فرمائى.«تابعى ثقة»(٤)

ابن شاهين رحمه الله هم ددوى توثيق كړې دې.(٥)

ابن حبان رحمه الله دوى په كتاب الثقات كښې ذكركړې دى(٦)

حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى.«ثقة»(٧)

دغه شان دوى فرمائى.«وكان من العلماء الصادقين ولى قضاء البصرة وكان يقول صحبت جدى ثلاثين سنة»(٨)

البته حافظ ابن عدى رحمه الله دابويعلى په واسطه د امام يحيى بن معين رحمه الله نه ددوى تضعيف ته اشاره كړې ده.(٩)

په اصل كښې د امام يحى بن معين رحمه الله تضعيف مطلقاً نه دې.بلكه د بخارى د يو روايت په باره كښې دې.كوم چه د «كتاب الصدقات» په نوم سره مشهور دې.دا مكتوب حضرت ابوبكرصديق رضي الله عنه حضرت انس رضي الله عنه ته په هغه وخت كښې وركړې وو.كله چه ئې هغه بحرين ته ليږل.(١٠)

---

(١)تهذيب الكمال(٤٠٥\١٤)_

(٢) د استاذانو اوشاګردانودتفصيل دپاره اوګورئ.تهذيب الكمال(٤٠٥\١٤و ٤٠٦)_

(٣)تهذيب الكمال(٤٠٦\١٤)_

(٤)تهذيب الكمال(٢٩\١٢)_

(٥)تعليقات تهذيب الكمال(٤٠٨\١٤)_

(٦)الثقات لابن حبان (٩٦\١٤)_

(٧)الكاشف(٢٨٥\١١) رقم ٧١٦)_

(٨)سيرأعلام النبلاء(٢٠٥\٥)_

(٩)الكمال لابن عدى(١٠٨\٢)_

(١٠)صحيح بخارى (١٩٥\١١و ١٩٦)_ كتاب الزكاة باب زكاة الغنم رقم ١٤٥٤)_

ددې كتاب په باره كښې د بعضې محدثينو رحمهم الله وينا ده.چه دحضرت انس رضي الله عنه نه دوى ته ددې سماع حاصله نه ده.دغه شان دعبدالله بن مثنى نه ثمامه ته ددې باقاعده سماع حاصله نه ده.(١)

حافظ ابن حجر رحمه الله په مقدمه د فتح البارى كښې ددې كافى اوشافى جواب ليكلې دې.(٢) حاصل دا چه امام يحيى بن معين رحمه الله خو اول د ثمامه په عبدالله مطلقاً تضعيف نه دې كړې.بلكه دهغوى دا تضعيف ديوخاص روايت سره مختص دې.بيا په دغه خاص روايت كښې هم ددوى تضعيف معتبر نه دې.هم دا وجه ده.چه حافظ ابن عدى رحمه الله ددوى په ترجمه كښې ليكى.((ولثمامة من أنس أحاديث وأرجوأنه لابأس به وأحاديثه قريبة من غيره وهو صالح فيما يرويه عن أنس عندى))

خلاصه دا چه ثمامه بن عبدالله ثقه راوى دې.چا هم ددوى تعضيف نه دې كړې.نوحافظ چه دوى صرف ((صدوق)) گرځولې دې.دا خبره قابل د غورده.(٣) رحمه الله تعالى رحمةً واسعةً.

⑤ انس رضي الله عنه: دحضرت انس رضي الله عنه حالات په كتاب الايمامن كښې د((باب من الإيمان أن يحب لأخيه مايحب لنفسه)) لاندې ذكركړې دې.(٤)

قوله: عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ كَانَ إِذَا سَلَّمَ سَلَّمَ ثَلَاثًا: حضرت انس رضي الله عنه دنبى ﷺ په باره كښې نقل كوى.چه كله به نبى ﷺ سلام كولو.نودرې ځله به ئې سلام كولو.

علامه خطابى رحمه الله فرمائى.چه دنبى ﷺ درې ځله سلام كول د استيذان په موقع باندې وو.يعنى كله چه به نبى ﷺ چاته تشريف يوړلو.نواول به ئې سلام كولو.كه اجازت به ورته ملاؤ نشو.نوپه دويم ځل به ئې سلام كولو.اودهغه شان كه په دويم ځل به هم اجازت ملاؤ نشو.(يعنى چا به د سلام جواب ورنكړو) نو نبى ﷺ به په دريم ځل سلام اوكړو.(٥) ددى تائيد د نبى ﷺ ددې ارشاد نه هم كيږى.په كوم كښې چه نبى ﷺ فرمائيلى دى.((إذا استأذن أحدكم ثلاثاً فلم يؤذن له فليرجع))(٦)

دغه شان دحضرت سعدبن عباده رضي الله عنه واقعه ده.چه نبى ﷺ ددوى كورته تشريف يوړو.سلام

---

(١)قاله الدارقطنى انظرهدى السارى.(ص.٣٥٧و) الفصل الثامن الحديث الحادى والعشرون)_

(٢)هدى السارى(٣٥٧) الفصل الثامن الحديث الحادى والعشرون وفتح البارى (٣١٨/٣) كتب الزكاة باب زكاة الغنم)_

(٣)تقريب التهذيب(١٣٤) رقم ٤٥٣)_

(٤)كشف البارى(٤/٢)_

(٥)أعلام الحديث(٢٠٨/١)-

(٦)صحيح بخارى(٩٢٣/٢) كتاب الإستيذان باب التسليم والإستيذان رقم (٥١٨٥)_

نې اوکړو.خوجواب ورته ملاؤ نشو.نبی ﷺ دوباره سلام اوکړو.خوجواب ملاؤ نشو.په دریم ځل نې سلام اوکړو.خوجواب ملاؤ نشو.نبی ﷺ واپس روان شو.حضرت سعد رضی الله عنه په نبی ﷺ پسې ورمنډه کړې.اوعرض نې اوکړو.یا رسول الله مابه هرځل په خپلو غوږونوستاسو سلام اوریدل.اوپه مزه به مې جواب درکولو.په زوره مې جواب نه درکولو.دې دپاره چه ستاسود سلام برکتونه راته زیات نه زیات حاصل شی.دغه شان نبی ﷺ دوباره هغوی سره دهغوی کور ته واپس شو.(١)

امام اسماعیلی رحمه الله هم دا ذکرکړې دی.چه دا سلام،سلام داستیذان دې.(٢)

علامه سندهی رحمه الله هم دا قول اختیارکړې دې.(٣)

خوپه دې باندې اشکال دا دې.چه داستیذان دپاره چه کله سلام اوکړې شی.اوپه اول ځل اجازت ملاؤ شی.نودوباره د سلام کولوحاجت نشته.(٤)

ددې جواب دا دې.چه درې ځله د استیذان مطلب دا نه دې.چه همیشه دپاره به درې ځله سلام اچوی.بلکه مطلب دا دې.چه د نبی ﷺ د استیذان آخری حد درې ځله وو.که په اول ځل به اجازت ملاؤ شو.هغه به کافی وو.ګنې په دویم ځل به نې سلام اچولو.که اجازت به ملاؤ شوټیك به وه.ګنې په دریم ځل به نې سلام اچولو.که اجازت به ورته ملاؤ شو.نوښه ګنی واپس به شو.(٥)

علامه کرمانی رحمه الله فرمائی.چه په درې سلامونوکښې به اول د استیذان دپاره وو.اودویم به د تحیه دپاره وو.یعنی د ملاقات سلام وو.اودریم به د تودیع یعنی د رخصتئ سلام وو.(٦)

خوحضرت ګنګوهی رحمه الله فرمائی.چه دا سلامونه په استیذان،تحیه او تودیع باندې حمل کول اګرچه د معنی په اعتبارسره صحیح دی.خو دباب په مناسبت سره صحیح نه دی.(٧)

شاه ولی الله رحمه الله فرمائی.چه دلته په هره موقع باندې درې ځله سلام کول مراد نه دی.بلکه چه کله به جمع عفیره وه.اوخلق به خوارهٔ وارهٔ وو.نو نبی ﷺ به د سلام د رسولودپاره درې ځله سلام کولو.یوه مخامخ،دویم ښی طرف ته اودریم کس طرف ته،ځکه چه د نبی ﷺ دسلام به تولوارمانی وو(٨)

حضرت کشمیری رحمه الله فرمائی.چه کله به نبی ﷺ لوې جمعې ته ورداخلیدو.نویوسلام خو به نې د داخلیدو په وخت کښې کولو.دویم سلام چه کله به د مجلس مینځ ته اورسیدو. او

---

(١)سنن أبی داود کتاب الأدب بَب کم مرة یسلم الرجل فی الإستیذان رقم (٥١٨٥)_

(٢)فتح الباری(١٨٩/١)_

(٣)حاشیة السندی علی البخاری(٥١/١)-

(٤)شرح الکرمانی(٨٦/٢)_

(٥)إیضاح البخاری(١٢٤/٦)_

(٦)شرح الکرمانی(٨٦/٢)_

(٧)لامع الدراری(٣٢٧/٢و ٣٢٨)_

(٨)إیضاح البخاری(١٢٥/٦)_

دريم سلام چه كله به دمجلس آخرته اورسيدو كولو.(١)

قوله وَإِذَا تَكَلَّمَ بِكَلِمَةٍ أَعَادَهَا ثَلَاثًا: اوكله چه به نبى ﷺ څه خبره كوله.نوهغه به ئې درې خله كوله.دكلمې نه مراد نحوى كلمه مراد نه ده.بلكه خبرې اترې مراد دى.

په وړاندينى حديث كښې د «حتى تفهم عنه» قيد هم موجود دې.دهغې په رڼا كښې دا معلوميږى.چه دنبى ﷺ په هرخانې كښې دتكرار عادت نه وو.بلكه تكراربه ئې په هغه موقع كولو.په كومه چه به افهام مقصود وو.مثلاً چه نبى ﷺ سره به ويره وه.كه خبره يوځل واورى.نوزده به ئې نكړى.يا به نبى ﷺ په هغه موقع باندې تكراركولو.په كومه موقعه چه به ئې ابلاغ ، تعليم اوتبليغ مقصود وو.يا چه به كله مجمع زياته وه.اوآواز به خلقو ته نه رسيدل. يا به زجرمقصود وو.نونبى ﷺ به تكراركولو.

كه دائمى عادت وو.نوصحابه كرامو رضى الله عنهم چه دنبى ﷺ ارشادات نقل كول. نودا به ئې ولې وئيل. چه «قالها ثلاثاً» يا «كررها ثلاثاً» وغيره.په مخصوص مواقعوكښې تكراردې خبرې دليل دې.چه تكرار دائمى عادت نه وو.بلكه په اهمو مواقعوكښې به ئې تكراركولو.والله اعلم.

تنبيه:دا خبره دې معلومه وى.چه دا حديث زمونږ د پاك وهند په نسخوكښې موجود نه دې.بلكه په مصرى نسخوكښې دې.(٢)

علامه قسطلانى رحمه الله فرمائى.چه دا روايت د ابن عساكراوابوذر په نسخوكښې نشته. حالانكه راروان حديث هم دا حديث دې.دهغې سند هم دا دې.نود دويم حديث په وجه د اولنى حديث نه استغناء هم كيدې شى.(٣) والله اعلم.

[٩٥] حَدَّثَنَا عَبْدَةُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا عَبْدُ الصَّمَدِ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْمُثَنَّى قَالَ حَدَّثَنَا ثُمَامَةُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَنَسٍ (٤) عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ كَانَ إِذَا تَكَلَّمَ بِكَلِمَةٍ أَعَادَهَا ثَلَاثًا حَتَّى تُفْهَمَ عَنْهُ وَإِذَا أَتَى عَلَى قَوْمٍ فَسَلَّمَ عَلَيْهِمْ سَلَّمَ عَلَيْهِمْ ثَلَاثًا [ر: ٥٨٩٠]

دا سند داولنى حديث لاندې بعينه تيرشوې دې.هلته تراجم رجال ليكلى شوى دى.

قوله: عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ كَانَ إِذَا تَكَلَّمَ بِكَلِمَةٍ أَعَادَهَا ثَلَاثًا حَتَّى تُفْهَمَ عَنْهُ: دنبى كريم ﷺ په باره كښې نقل كوى.چه كله به دوى خبرې كولې.نودرې ځله به ئې خبرې كولې.دې دپاره چه ددوى خبرې ښه زده كړې شى.

---

(١)فيض البارى(١٩٢/١)_

(٢)النزالمتوارى فى معادن لامع الدرارى وصحيح البخارى(٣٢٥/٢)_

(٣)ارشاد السارى للقسطلانى(١٩٢/١)_

(٤)قوله عن أنس قد سبق تخريج هذا الحديث آنفاً)-

قوله وَإِذَا أَتَى عَلَى قَوْمٍ فَسَلَّمَ عَلَيْهِمْ سَلَّمَ عَلَيْهِمْ ثَلَاثًا: اوكله چه به نبى ﷺ يوقوم ته تشريف اوړلو.اوسلام به ئې كولو.نودرې خله به ئې سلام كولو
دحديث تشريح دمخكنى حديث لاندې تيره شوې ده.
ترجمه- الباب دحديث الباب نه ښكاره واضح دې.والله اعلم.

[٩٦] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنْ أَبِي بِشْرٍ عَنْ يُوسُفَ بْنِ مَاهَكَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو(١) قَالَ تَخَلَّفَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي سَفَرٍ سَافَرْنَاهُ فَأَدْرَكَنَا وَقَدْ أَرْهَقْنَا الصَّلَاةَ صَلَاةَ الْعَصْرِ وَنَحْنُ نَتَوَضَّأُ فَجَعَلْنَا نَمْسَحُ عَلَى أَرْجُلِنَا فَنَادَى بِأَعْلَى صَوْتِهِ وَيْلٌ لِلْأَعْقَابِ مِنَ النَّارِ مَرَّتَيْنِ أَوْ ثَلَاثًا [ر: ٦٠]

رجال الحديث

① **مسدد** رحمه الله:دا مشهورمحدث مسدد بن مسرهد اسدى رحمه الله دې.ددوى مختصر حالات په «كتاب الإيمان باب من الإيمان أن يحب لأخيه مايحب لنفسه» لاندې تيرشوى دى.(٢)

② **ابوعوانه** رحمه الله:دا ابوعوانه وضاح بن عبدالله يشكرى رحمه الله دې.ددوى مختصره تذكره هم د «بدء الوحى» كښې د دريم حديث لاندې تيره شوې ده.(٣)

③ **ابوبشر** رحمه الله:دا ابوبشرجعفربن اياس يشكرى واسطى بصرى دې.ددوى حالات په كتاب العلم كښې د «باب من رفع صوته بالعلم»لاندې تيرشوى دى.

④ **يوسف بن ماهك** رحمه الله:دا يوسف بن ماهك بن بهز اوفارسى مكى دې.ددوى حالات هم په كتاب العلم كښې د «باب من رفع صوته بالعلم» لاندې تيرشوى دى.

⑤ **عبدالله بن عمرو** رضي الله عنهما:دعبدالله بن عمروبن العاص رضي الله عنهما حالات د «كتات الإيمان باب المسلم من سلم المسلون من لسانه ويده» لاندې تيرشوى دى.(٤)

قوله قَالَ تَخَلَّفَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي سَفَرٍ سَافَرْنَاهُ فَأَدْرَكَنَا وَقَدْ أَرْهَقْنَا الصَّلَاةَ صَلَاةَ الْعَصْرِ وَنَحْنُ نَتَوَضَّأُ فَجَعَلْنَا نَمْسَحُ عَلَى أَرْجُلِنَا فَنَادَى بِأَعْلَى صَوْتِهِ وَيْلٌ لِلْأَعْقَابِ مِنَ النَّارِ مَرَّتَيْنِ أَوْ ثَلَاثًا: حضرت عبدالله بن عمروبن

---

(١) قوله عن عبدالله بن عمرو.. قد سبق تخريج هذا الحديث فى كتاب العلم باب من رفع صوته بالعلم رقم ٦٠)
(٢)كشف البارى(٢/٢)_
(٣)كشف البارى(٤٣٤)_
(٤)كشف البارى(١/٦٧٩گ)_

العاص رضي الله عنهما فرمائی چه رسول الله ﷺ په یوسفرکښې زمونږ نه روسته پاتې شوې وو. اوبیا نې مونږ رالاندې کړو. حالاتکه په مونږ باندې دمازیګرمونځ راغلې وو. اومونږ اودسونه کول. نومونږ په خپلو پوندو باندې اوبه شیندلې. (یعنی معمولی وینځل موکول لکه چه مسح وه) نو نبي ﷺ په اوچت آواز سره دوه یا درې ځله اوونیل. د پوندو دپاره خرابی ده.

قوله: فأدركنا: دکاف په فتحه سره د باب افعال نه د ماضی صیغه ده. دې سره دجمع متکلم صیغې ضمیرمنصوب متصل دې. اود «أدرك» فاعل نبی ﷺ دې.

قوله: أرهقنا: دقاف په سکون سره دا دباب افعال نه دجمع متکلم صیغه ده. په دې صورت کښې به «الصلاة، صلاة العصر» منصوب وی. دلته دا امکان هم تشته. چه «ارهقنا» دقاف په فتحه سره وی. په دې صورت کښې به «الصلاة» د فاعل په وجه مرفوع وی.

داصیلی په نسخه کښې «ارهقتنا» دی. په دې صورت کښې به «الصلاة» مرفوع وی. او «صلاة العصر» هم ظاهره ده. چه د بدلیت په وجه مرفوع دې. ([1])

قوله: مرتين أوثلاثا: د راوی شك دې. چه نبی ﷺ «ويل للأعقاب من النار» دوه ځله اوفرمائیل که درې ځله.

ددې نه معلومه شوه. چه درې ځله شرط نه دې. بلکه اصل مقصود تفهیم دې. که د دریو ځلونه په کم سره دا مقصود حاصلیږی. نوکافی ده. ([2])

دا حدیث وړاندې په کتاب العلم کښې په «باب من رفع صوته بالعلم» کښې تیرشوې وو. اوددې ضروری تشریح هم هلته شوې ده. دغه شان وړاندې په کتاب الطهارت کښې به هم راشی.

٣١=بَاب تَعْلِيمِ الرَّجُلِ أَمَتَهُ وَأَهْلَهُ

د مخکنی باب سره مناسبت په دواړو بابونوکښې مناسبت په دې طریقه دې. چه په مخکنی باب کښې دعام تعلیم ذکروو. اوپه دې باب کښې د خاص تعلیم ذکر دې. ([3]) والله أعلم.

د ترجمة الباب مقصد: حضرت شیخ الهند رحمه الله فرمائی. چه ددې باب نه هم هغه مقصد دې. کوم چه د باب سابق وو. یعنی د ضرورت د تعلیم اوتعمیم د تعلم مقصود دې. د دې وجې نې په کښې د «أهله» زیادت اوکړو. حالاتکه په حدیث کښې صرف «أمته» ذکردې. ([4])

---

[1] عمدة القاری (١١٧/٢) وفتح الباری (١٨٩/١)_

[2] فتح الباری (١٨٩/١)_

[3] عمدة القاری (١١٧/٢)_

[4] الأبواب والتراجم (ص: ٥٣٠)_

حضرت گنگوهی رحمه الله فرمائی چه د ترجمة الباب مقصد دا دی چه د سړی دپاره د خپلې وینځې نه علم حاصلولو کښې استنکاف (شرم) نه دی کول پکار دغه شان پکار دی چه مولی ددې په خدمت کښې حرج نه گڼړی تعلیم د وینځې اوبې بی حق دې لکه څنگه چه دده خدمت دهغوی په ذمه حق دی.(١)

حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمه الله فرمائی چه د ترجمې مقصد دا دې چه سړې د نبی ﷺ د ارشاد په وجه چه «کلکم راع وکلکم مسؤل عن رعیته»(٢) په وجه دخپلو کور دخلقو د تعلیم ذمه وار دی چونکه په حدیث کښې صرف د تعلیم امة ذکروو دتعلیم اهل ذکرنه وو نوپه دې خبره باندې د تنبیه ورکولودپاره چه دا حکم د وینځې سره خاص نه دې بکله اهل ته په طریق اولی سره شامل دې په ترجمه کښې ئې د «اهل» زیادت اوکړو لکه چه دا ئې اوخودل. چه هرکله وینځې ته تعلیم ورکول مطلوب دې نوحرانرو ته خو به تعلیم ورکول په طریقه اولی سره مطلوب وی.(٣)

[٩٧] أَخْبَرَنَا مُحَمَّدٌ هُوَ ابْنُ سَلَامٍ حَدَّثَنَا الْمُحَارِبِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا صَالِحُ بْنُ حَيَّانَ قَالَ قَالَ عَامِرٌ الشَّعْبِيُّ حَدَّثَنِي أَبُو بُرْدَةَ عَنْ أَبِيهِ(*) قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثَلَاثَةٌ لَهُمْ أَجْرَانِ رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ آمَنَ بِنَبِيِّهِ وَآمَنَ بِمُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَالْعَبْدُ الْمَمْلُوكُ إِذَا أَدَّى حَقَّ اللَّهِ وَحَقَّ مَوَالِيهِ وَرَجُلٌ كَانَتْ عِنْدَهُ أَمَةٌ يَطَؤُهَا فَأَدَّبَهَا فَأَحْسَنَ تَأْدِيبَهَا وَعَلَّمَهَا فَأَحْسَنَ تَعْلِيمَهَا ثُمَّ أَعْتَقَهَا فَتَزَوَّجَهَا فَلَهُ أَجْرَانِ ثُمَّ قَالَ عَامِرٌ أَعْطَيْنَاكَهَا بِغَيْرِ شَيْءٍ قَدْ كَانَ يُرْكَبُ فِيمَا دُونَهَا إِلَى الْمَدِينَةِ [٢٤٠٦و ٢٤٠٩و ٢٤١٣و ٢٨٤٩و ٣٣٦٢و ٤٧٩٥]

---

(١) لامع الدراری (٣٢٩/٢و ٣٣٠)_

(٢) صحیح بخاری (١٢٢/١) کتاب الجمعة باب الجمعة فی القری والمدن رقم ٨٩٣_

(٣) الکنز المتواری (٣٢٨/٢)_

قوله عن أبیه الحدیث أخرجه البخاری أیضا فی (٣٤٦/١) کتاب العتق باب فضل من أدب جاریته وعلمها رقم ٢٥٤٤ وباب العبد إذا أحسن عبادة ربه ونصح سیده رقم ٢٥٤٧ وباب کراهیة التطاول علی الرقیق رقم ٢٥٥١ وفی (٤٢٢/١) کتاب الجهاد والسیر باب فضل من أسلم من أهل الکتابین رقم ٣٠١١ وفی (٤٩٠) کتاب أحادیث الأنبیاء باب ذکر فی الکتاب مریم رقم ٣٤٤٦ وفی (٧٦١/٢) کتاب النکاح باب إتخاذ السراری ومن أعتق جاریته ثم تزوجها رقم ٥٠٨٣ ومسلم فی صحیحه فی کتاب الإیمان باب وجوب الإیمان برسالة نبینا محمد ﷺ إلی جمیع الناس ونسخ الملل بملته رقم ٣٨٧و ٣٨٨) وفی کتاب النکاح باب فضیلة إعتاقه أمته ثم یتزوجها رقم ٣٤٩٩ والنسائی فی سننه فی کتاب النکاح باب عتق الرجل جاریته ثم یتزوجها رقم ٣٣٤٦ و(٣٣٤٧) والترمذی فی جامه فی کتاب النکاح باب ما جاء فی الفضل فی ذلک رقم ١١١٦ وابن ماجه فی سننه فی کتاب النکاح باب الرجل یعتق أمته ثم یتزوجها رقم ١٩٥٦)_

رجال الحديث

① محمد رحمه الله: دا ابوعبدالله بن محمدبن سلام بيكندى دې. ددوى حالات په كتاب الايمان كښې د «باب قول النبى ﷺ أنا أعلمكم بالله وأن المعرفة فعل القلب» لاندې تيرشوى دى.[1]

② المحاربى رحمه الله: دا عبدالرحمن بن محمد بن زياد محاربى كوفى رحمه الله دې. ددوى كنيت ابومحمد دې.[2]

دوى دعبدالملك بن عمير، ليث بن ابى سليم، اسماعيل بن ابى خالد ، امام اعمش، فضيل بن غزوان، عاصم الاحول، عماربن سيف، اوليث بن سعد رحمهم الله وغيره نه روايت كوى.

اوددوى نه روايت كونكوكښې امام احمدبن حنبل، ابوكريب، محمدبن العلاء، محمدبن سلام بيكندى، ابوسعيد الاشج، حسن بن عرفه، هنادبن السرى ، ابوبكربن ابى شيبه، او عثمان بن ابى شيبه رحمهم الله وغيره دى.[3]

امام يحى بن معين رحمه الله فرمائى. «ثقة»[4]

امام نسائى رحمه الله فرمائى. «ثقة»[5]

دغه شان دوى فرمائى «ليس به بأس»[6]

امام ابن سعد رحمه الله فرمائى. «ثقة كثير الغلط»[7]

امام بزار رحمه الله فرمائى. «ثقة»[8]

ابن شاهين رحمه الله فرمائى. «ثقة»[9]

امام دارقطنى رحمه الله فرمائى. «ثقة»[10]

امام ذهبى رحمه الله فرمائى. «الحافظ الثقة..»[11]

---

[1] كشف البارى (٢/٩٣)_
[2] تهذيب الكمال (١٧/٣٨٦)_
[3] داستاذانواوشاگردانوديپاره اوگورئ تهذيب الكمال (١٧/٣٨٦و٣٨٨) وسير أعلام النبلاء (٩/١٣٦و ١٣٧)
[4] تهذيب الكمال (١٧/٣٨٩)_
[5] المصدر السابق)_
[6] المصدر السابق)_
[7] الطبقات (٦/٣٩٢)_
[8] كشف الأستار عن زوائد البزار (٣/٢١٩) كتاب علامات النبوة باب مناقب جماعة رقم ٢٦٠٦)_
[9] تعلقات تهذيب الكمال (١٧/٣٨٩)_
[10] تهذيب التهذيب (٦/٢٦٦)_
[11] سير أعلام النبلاء (٩/١٣٦)_

دغه شان دوی فرمائی.((ثقة يغرب))[1] دغه شان دوی فرمائی.((ثقة صاحب حديث))[2]
ابن حبان رحمه الله دوی په کتاب الثقات کښې ذکرکړی دی.[3]
البته ابن معین رحمه الله فرمائی.((يروى المناكير عن مجهولين دحاديث منکری ففسد حديثه بذلك))[4]

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائی.((صدوق يروى عن مجهولين أحاديث منكرة ففسد حديثه بذلك))[5]

امام احمد رحمه الله فرمائی.((بلغنا أن المحاربي كان يدلس))[6]
خلاصه دا چه اکثرو عالمانو رحمهم الله ددوی توثیق کړې دې.خوبعضې عالمانو په دوی باندې کلام هم کړې دې.
ترکومې پورې چه په بخاری کښې د دوی د احادیثو د اخراج تعلق دې. نودوی ددې په وجه قابل اعتراض نه دی.چه اول خواکثروحضراتودې ثقه ګرځولې دې.دویمه دا چه کومو حضراتو پرې کلام کړې دې.نوهغوی په دې وجه کلام کړې دې.چه دوی د مجهولینونه روایت کوی.نوکه دمجهولینونه روایت نه وی.نود دوی احادیث به بې شکه بې شبهې قابل احتجاج وی.
بیا داخبره دې هم معلومه وی.چه امام بخاری رحمه الله صرف په دوو ځایونوکښې ددوی نه داحادیثو تخریج کړې دې.[7] خو په دواړو ځایونوکښې ددوی متابع موجود دی.[8]

دوی په ۱۹۵ھ کښې وفات شوی وو.[9] رحمه الله تعالى رحمة واسعة.

④ صالح بن حيان رحمه الله: دا صالح بن حیان ثوری همدانی کوفی دې.بعضې حضراتو صالح بن صالح بن مسلم بن حیان ونیلی دی.[10] خو ،،حیان،، د ،،حی،، په لقب سره زیات مشهور دې.[11]

---

[1] الكاشف(۱۱\۶۴۲)رقم ۳۳۰۵_
[2] ميزان الإعتدال(۲\۵۸۵) رقم ۴۹۵۲)_
[3] الثقات لإبن حبان(۷\۹۲)_
[4] ميزان الإعتدال(۲\۵۸۵) رقم ۴۹۵۲)_
[5] المصدرالسابق)_
[6] المصدرالسابق)_
[7] يوخويه حديث باب کښې دې.دکوم تخریج چه وړاندې تیرشو.اودویم مقام صحیح بخاری (۱\۱۳۲) کتاب العيدين باب ما يكره من حمل السلاح فى العيدوالحرم رقم ۹۶۶)_
[8] هدى السارى (ص،۴۱۹)_
[9] الكاشف (۱\۶۴۲) رقم ۳۳۰۵)-
[10] تهذيب الكمال(۱۳\۵۴)
[11] فتح البارى(۱\۱۹۰)_

دوی كله نيكه طرف ته منسوب كوی.اوصالح بن حی وائی.اوكله صالح بن حيان.[1]
دوی دعلی بن صالح بن حی اوحسن بن صالح بن حی پلار دې.[2]
دوی دسلمه بن كهيل،سكاك بن حرب،عاصم الاحول،امام عامرشعبی، عون بن عبدالله اوقاسم بن صفوان ﷫ وغيره حضراتو نه روايت كوی.
ددوی نه روايت كونكوكښې ددوی خوئي حسن بن صالح بن حی ،علی بن صالح بن حی، حفص بن غياث،سفيان ثوری،سفيان بن عيينه،امام شعبه، عبدالله بن المبارك،عبدالرحمن بن محمد المحاربی،هشيم بن بشير،ابوعوانه اويحی بن زكريا بن ابی زائده ﷫ وغيره دی.[3] امام احمدبن حنبل ﷫ فرمائی.«ثقة ثقة»[4]
امام يحی بن معين او اما نسائی رحمهماالله فرمائی.«ثقة»[5]
امام عجلی ﷫ فرمائی.«كان ثقة»[6]
ابن خلفون ﷫ فرمائی.«وهو ثقة»[7]
حافظ ذهبی ﷫ فرمائی.«ثبت»[8]
تنبيه حافظ مزنی ﷫ د امام عجلی ﷫ نه د توثيق نقل كولونه پس زياتی دا ليكی.«وقال موضع آخر جائز الحديث يكتب حديثه وليس بالقوی»[9]
ددوی په تابعدارئ كښې حافظ ذهبی ﷫ په «ميزان الإعتدال» كښې ليلكی دی.«ليس بقوی»[10] بيا سبط بن العجمی ﷫ هم ددوی اتباع كړې ده.اوليكلی ئې دی.«قال العجلی عن صالح بن صالح بن حی ليس بقوی»[11] حالانكه حقيقت دا دی چه د امام عجلی ﷫ دا كلام ديوبل راوی صالح بن حيان قرشی كوفی په باره كښې دې.[12]

---

[1])الكاشف(١\٤٩٥) رقم(٢٣٤٢)-
[2])تهذيب الكمال(١٣\٥٥)_
[3]) داستاذانو او شاگردانودپاره اوگورئ تهذيب الكمال(١٣\٥٥و ٥٦)_
[4])تهذيب الكمال(١٣\٥٦)_
[5])تهذيب الكمال(١٣\٥٦) وتهذيب التهذيب(٤\٣٩٣)_
[6])المصادر السابقة)_
[7])تهذيب الكمال(٤\٣٩٣)_
[8])الكاشف(١\٤٩٥) رقم ٢٣٤٢)_
[9])تهذيب الكمال(١٣\٥٦)_
[10])ميزان الإعتدال(٢\٢٩٥) رقم ٣٨٠٠)_
[11])حاشية السبط على الكاشف للذهبی (١\٤٩٥) رقم ٢٣٤٢)-
[12])انظر ترجمة، فی تهذيب الكمال(١٣\٣٣) وتهذيب التهذيب(٤\٣٨٦)_

حافظ ابن حجر رحمه الله په تهذیب التهذیب اوتقریب التهذیب کښې په دې باندې تنبیه ورکړې ده.(۱)

دصالح بن حن صالح بن حیان وفات په ۱۵۲ هـ کښې شوې وو.(۲) رحمه الله تعالی رحمة واسعة.

④ **عامر الشعبي** رحمه الله: دا مشهور تابعي، محدث، فقیه امام عامربن شراحیل شعبي کوفي رحمه الله دی. د دوی مختصرحالات مخکښې په کتاب الایمان کښې د «باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده» لاندې تیرشوی دی.(۳)

⑤ **ابوبرده** رحمه الله: دا دحضرت ابوموسی اشعري رضي الله عنه خوئې دې. ددوی نوم عامریا حارث دې. ددوی حالات په «کتاب الإیمان» کښې د «باب أی الإسلام أفضل» لاندې تیرشوی دی.

⑥ **حضرت ابوموسی اشعري** رضي الله عنه: د دوی حالات په ذکرشوی باب کښې تیرشوی دی.(۴)

قوله: قَالَ قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثَلَاثَةٌ لَهُمْ أَجْرَانِ: حضرت ابوموسی اشعري رضي الله عنه فرمائی چه نبی صلی الله علیه وسلم فرمائیلی دی. درې کسان داسې دی. چه درې کسان داسې دی. چه هغوی ته به دوه اجرونه ملاویږی.

«ثلاثة» په «ثلاثة رجال» یا «رجال ثلاثة» په معنی دی. اودا مبتداده. او «لهم أجران» خبر دې.

ایا دوه اجرونه په درې کسانوکښې محصور دي؟ دلته اشکال کیږی. چه د حدیث نه خو دا معلومیږی. چه درې کسانوته به دوه اجرونه ملاویږی. یو «رجل من أهل الکتاب آمن بنبیه وآمن بمحمد صلی الله علیه وسلم» او دویم کس «العبد المملوك إذا أدی حق الله وحق موالیه» اودریم کس «رجل کانت عنده أمة فأدبها فأحسن تأدیبها وعلمها فأحسن تعلیمها ثم أعتقها» حالانکه په قرآن کریم کښې د ازواج مطهراتو په باره کښې راغلی دی. ﴿وَمَنْ يَقْنُتْ مِنْكُنَّ لِلّٰهِ وَرَسُولِهِ وَتَعْمَلْ صَالِحًا نُؤْتِهَا أَجْرَهَا مَرَّتَيْنِ﴾(۵)

علامه سراجي الدین بلقیني رحمه الله فرمائی. چه د چونکه د ازواج مطهراتو پورې خاص دې. دقیامت پورې عام حکم نه دې. په خلاف ددغه درې کسانو، څکه چه ددوی حکم ترقیامته پورې دې. نوځکه دلته د درې کسانو ذکر اوشو.(۶)

خویه دې باندې اشکال کیږی. چه ددې نه علاوه نور هم بعضې اعمال اوافعال داسې دی. چه په هغې باندې دوه اجرونه ملاویږی. مثلاً «مثل الذی یقرأ القرآن وهو حافظ له مع السفرة الکرام»

۱) تهذیب الکمال(۳۹۳\۱۴) وتقریب التهذیب(۲۷۲) رقم ۲۸۶۵)-
۲) تهذیب التهذیب(۳۹۳\۱۴)_
۳) کشف الباری(۶۷۹\۱)_
۴) المصدر السابق)-
۵) الأحزاب: ۳۱)_
۶) فتح الباری(۱۹۱\۱)_

ومثل الذی یقرأ وهو یتعاهده وهو علیه شدید فله أجران»[1]

دغه شان په حدیث کښې دی. «إذا حکم الحاکم فاجتهد ثم أصاب فله أجران»[2]
ددې احادیثو په رڼړا کښې غوره دا دی چه دا اوونیلی شی چه د دریو عدد د احتراز دپاره نه دې بلکه دصحیح قول مطابق دعدد مفهوم معتبرنه وی. نودیوعدد تنصیص دهغې نه علاوه د نورو اعدادو نفی نه کوی. ([3])
دوه اجرونه اجرسره د درې کسانو تخصیص وجه په دې خبره کښې اختلاف دې چه دوی ته دوه اجرونه ملاویږی. ددې څه سبب دې؟
بعضې حضرات فرمانی. چه چونکه دوی دوه کارونه کړی دی. ددې وجې دوی ته دوه اجرونه ملاویږی.
خوپه دې باندې اشکال واردیږی. چه په دې کښې ددوی څه خصوصیت دې؟ څوك چه هم دوه عملونه کوی. نوهغوی ته دوه اجرونه ملاویږی. ([4])
دبعضې حضراتو رائې دا ده. چه دې درې واړو ته به په هریوکارباندې دوه دوه اجرونه ملاویږی.
خوپه دې باندې اشکال دا دې. چه دې درې واړو داسې څه لویه کارنامه نه ده کړې چه اوس به دوی ته په هریوعمل باندې دوه دوه اجرونه ملاویږی. ([5])
زمونږ دعالمانواومشائخو ﷺ دا رائې ده. چه په کومو اعمالو او افعالوکښې تزاحم وی. په هغې کښې به ورته دوه دوه اجرونه ملاویږی. ([6])
په داسې اعمالوکښې د دوه اجرونو ملاویدل څه دعقل نه خلاف خبره نه ده. څکه چه د نبی ﷺ ارشاد دې. «**مثل الذی یقرأ القرآن وهو حافظ له مع السفرة الکرام، ومثل الذی یقرأ وهو یتعاهده وهو علیه شدید، فله أجران**»[7]

---

[1])صحیح البخاری (۷۳۵/۲) کتاب التفسیر، سورة عبس رقم ۴۹۳۷)_
[2])صحیح البخاری (۱۰۹۲/۲) کتاب الإعتصام بالکتاب والسنة باب أجرالحاکم إذا إجتهد فأصاب أو أخطاء رقم (۷۳۵۲) وصحیح مسلم کتاب الأقضیة باب بیان أجرالحاکم إذا إجتهد فأصاب أو أخطأ ۴۴۸۷ و ۴۴۸۹) وسنن أبی داود کتاب القضاء باب فی القاضی یخطئ رقم ۳۵۷۴ وسنن ابن ماجه أبواب الأحکام باب الحاکم یجتهد فصیب الحق رقم ۲۳۱۴)_
[3])عمدة القاری (۱۲۲/۲)_
[4])الکنز المتواری (۳۲۹/۲)_
[5])المصدر السابق)_
[6])المصدر السابق وفضل الباری (۱۰۴/۲)_
[7])أخرجه البخاری فی صحیحه (۷۳۵/۲) کتاب التفسیرسورة عبس، رقم ۴۹۳۷) واللفظ له وأخرجه مسلم فی کتاب صلاة المسافرین باب فضل الماهر بالقرآن والذی یتتعتع فیه رقم (۱۸۶۲ و ۱۸۶۳)_

مطلب دا دې چه يواجرد قراءت دې اوبل اجرد محنت دې ددې نه دا نه ثابتيږي چه انخلې په كښې دهغه درجه د مشاق اوحافظ قرآن نه اوچته ده. ښكاره ده چه د مشقت په وجه دده ثواب زيات دې.
دلته كښې هم كه تاسو غور اوكړئ نوپه دې درې واړو كښې هريوسره يو مزاحم اومقاوم لګيدلې دې كوم چه په عمل كښې خلل اوركاوټ جوړيږي.
ګورئ دا اهل كتاب د وړاندې نه په يو حق پيغمبر،اوآسماني دين اوكتاب الهى باندې ايمان راوړونكى دى په حقيقت كښې چه دهغوى ايمان هرڅنګه وى كه صحيح وى يا غيرصحيح،معتبر وى اوكه غيرمعتبر،هغه خلق په خپل ګمان كښې خپل ځان داسې ګڼړى چه مونږ داسې يو چه زمونږ داسې پيغمبردې اوداسې كتاب دې داسې څيز عادةً دانسان په طبيعت كښې بعضې وخت روسته راتلونكى پيغمبرباندې ايمان راوړوكښې اودهغه په اتباع كولو كښې استغناء غوندې پيدا كوى بلكه يوقسم استنكاف پيدا كوى بيا خاص كركه چه راتلونكى پيغمبرﷺ دهغوى د كتاب اوپيغمبرﷺ د صداقت اوحقانيت، عظمت او وجاهت،اوجلالت اقراركوى اوپخپله دهغې په مدح اوتعريف كښې دهغه ژبه لونه وى څكه چه هغه داګڼړى چه هركله مونږ سره داسې عظيم الشان پيغمبراوداسې د اوچتې درجې كتاب شته دكوم تصديق اوتعظيم پيغمبرﷺ دهغوى قران هم كوى نوبيا مونږ ته څه ضرورت دې چه مونږ ددې دويم كس تابعدارى اوكړى ددې وجې به بعضې يهوديانو نبى ﷺ ته ((رسول الأمين)) وئيل.[1]
خلاصه دا چه داهل كتابو ايمان صحيح دې اوكه غيرصحيح،معتبردې اوكه غيرمعتبر، هرڅنګه چه وى خوهغه ايمان دهغوى په نيزد استغناء باعث وو اوپه نبى ﷺ باندې ايمان راوړو او دهغوى اطاعت كولوسره متصادم ،مزاحم او مانع وو.
اوس چه كوم اهل كتاب ددې خواهش نفسانى د تابعدرائ نه خالى شى. اودخپلو نفسانى جذباتو مقابله اوكړى اوسوچ اوفكراوكړى اوحق اوپيژنى. او په هغې باندې عمل كوى او د جذبات نفسانيه لاندې د حق دقبلولو نه استنكاف،غرورو اوعدم توجهى نه كوى ښكاده ده چه ده د خپل نفس سره سخته مجاهده اوكړه حظوظ شهوات او لذات ئې پريخودلو كښې ئې سخت مشقت برداشت كړى وى حق ته ئې په خواهش نفسانى باندې ترجيح وركړه په دې حيثيت به ده ته په نبى ﷺ باندې ايمان راوړوباندې د نورومسلمانانوپه نسبت زيات اجر ملاويږي.
چه د قرآن كريم په الفاظو باندې غور اوكړې شى نوددې مطلب دپاره زياته رڼا ملاويدې شى دالله تعالى ارشاد دې ﴿أُولَٰئِكَ يُؤْتَوْنَ أَجْرَهُم مَّرَّتَيْنِ بِمَا صَبَرُوا﴾ [2] يعنى كوم اهل كتاب چه ايمان راوړى نوهغوى ته به په خپل ايمان باندې دوه اجرونه ملاويږي ددې وجې چه هغوى صبر اوكړو اوصبر خو وائى دې ته .چه يوڅيز دطبيعت نه خلاف وى نودلته دې خلقوته په

[1] كما فى حديث ابن صياد أنک رسول الأمين ... أخرجه مسلم فى صحيحه فى كتاب الفتن باب ذكر ابن صياد رقم (٧٣٥٤)_
[2] القصص :٥٤)_

ايمان راوړوکښې په کومو کومو مشکلاتو او شداندباندې صبر کول وو.په کوم باندې چه الله تعالى تضعيف اجر مرتب کړو.دا هغه شدائد اومشکلات دى.دکومو ذکرچه اوس اوشو. ددې آيت نه ښکاره معلوميږى.چه داهل کتابو د تضعيف اجر وجه دوه عملونه نه دى.بلکه دطبعت نه خلاف څيزباندې د صبرکولوپه وجه ددوى په يوعمل يعنى په محمد ﷺ باندې ايمان راوړو دوه اجرونه ملاويږى.

هم دغه حال دهغه غلام دې.چه دخپل مولى حق کماحقه ادا کوى.اودالله تعالى حقوق په اعلى اواکمله طريقه باندې ادا کوى.هريوکس ته معلومه ده.چه ده ته به دالله تعالى دحقوقو په ادا کولوکښې څومره مشقت اوتکليف وى.دهغه کس په نسبت سره چه هغه آزاد وى.اوبيا دخپل مولى دحقوقو پوره کولوڅه پرواه نه کوى.نوهرکله چه داغلام دا دواړه حقوق په ښه طريقه سره جمع کوى.چه دهغې جمع کول ډيرګران کاردې.ځکه چه دمولى د حقوقو ادا کول د دالله تعالى دحقوقو په ادا کولوکښې مانع اورکاوټ وى.خوچه ددې مزاحم،مانع باوجود هغه دالله تعالى حقوق ادا کوى.نوده ته دوه اجرونه ملاويدل بيخى مناسب اوپه خپل ځائې صحيح دى.

دغه شان دريم کس دې.چه اول خوهغه په وينځه باندې احسانات اوکړل.اوبيا ئې په هغې باندې آخرى احسان دا اوکړو.چه هغه ئې په خپل زوجيت کښې واخستله،لکه چه خپل ځان سره ئې برابر کړه.قرآن کريم د ښيبيانود دبرابرى حقوق ذکر کړى دى. ﴿وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِىْ عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوْفِ﴾[1] اوددې نکاح نه دده صرف شهوت پوره کول مقصود نه وو.ځکه چه رقيت موجود وو.نوبيا هم په دې کښې څه دوطى نه څه ممانعت موجود نه وو.

بيا دا چه داسې نکاح په عرف کښې عار ګڼړلې شى.چه د آزادولونه پس ئې ورسره نکاح اوکړه.خودې کس هغه وينځه په خپله نکاح کښې واخسته. اوپه دې ئې خپل احسان مکمل کړو.اوپه دې کښې ئې څه شرم محسوس نکړو .چه يوه وينځه ئې ځان سره برابر کړه.نودې ته په دوو اجرونوملاويدوکښې څه لرې والې نشته.[2]

قوله: رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ آمَنَ بِنَبِيِّهِ وَآمَنَ بِمُحَمَّدٍ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ:

يوهغه کس دې.چه هغه داهل کتابوڅنى وى.په خپل نبى ئې هم ايمان ساتل.اواوس ئې په محمد ﷺ باندې هم ايمان راوړو.

دکتاب اطلاق په لغت کښې په هرکتاب باندې کيږى.خوپه شريعت کښې د کتاب الطلاق په کتب سماويه باندې کيږى.[3]

فقهاء چه کله دا اووائى.چه په کتاب اوسنت کښې دا دى.نوهلته دکتاب نه مراد قرآن کريم وى.

داهل کتابو نه څوک مراد دى؟ داهل کتابونه عام طور يهود او نصارا مراد وى.خودلته ترې

---

[1] البقرة:۲۲۸)۔

[2] دتفصيل دپاره اوګورئ فضل البارى (۲|۱۰٤و ۱۰۷)۔

[3] فتح البارى(۱|۱۹۰)۔

څوك مراد دى.آيا دواړه مراد دى.كه صرف نصارا مرادى.په دې كښې اختلاف دې.
ابوعبدالملك بونى وعلامه توربشتى رحمهما الله وغيره وائى.چه ددې نه عيسايان مراد دى.(١)
دوى په خپل موقف باندې دوه دلائل بيان كړى دى.
يوه خودا چه هم ددې حديث په دويم سند كښې دا دى.«وإذا آمن بعيسى ثم آمن بى...» راغلى دى.(٢) دويم دليل دا دې.چه يهوديت دعيسائيت په وجه منسوخ شوې وو.نوپه دين منسوخ باندې ايمان راوړول څه فائده نه وركوى.(٣)
علامه طيبى،علامه كرمانى،حافظ ابن حجر،ملاعلى قارى ﷺ وغيره رائې دا ده.چه اهل كتاب عام دى.يهود اونصارا دواړه ترې مراد دى.(٤)
دامام بخارى رحمه الله رجحان هم دې طرف ته دې.ځكه چه هم دا حديث دوى د حضرت ابوموسى اشعرى رضي الله عنه نه په كتاب الجهاد كښې تخريج كړې دې. اوپه هغې باندې ئې ترجمه قائمه كړې ده.«باب فضل من أسلم من أهل الكتابين»(٥)
ددې حضراتو يودليل دا دې.چه كله په كتاب اوسنت كښې داهل كتابوذكراوشو.نومراد ترې هم دا دواړه وى.
دويم دليل دا دې.چه په قرآن كريم كښې ﴿اَلَّذِيْنَ اٰتَيْنٰهُمُ الْكِتٰبَ مِنْ قَبْلِهٖ هُمْ بِهٖ يُؤْمِنُوْنَ ۝ وَاِذَا يُتْلٰى عَلَيْهِمْ قَالُوْٓا اٰمَنَّا بِهٖٓ اِنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَّبِّنَآ اِنَّا كُنَّا مِنْ قَبْلِهٖ مُسْلِمِيْنَ ۝ اُولٰٓئِكَ يُؤْتَوْنَ اَجْرَهُمْ مَّرَّتَيْنِ بِمَا صَبَرُوْا﴾(٦)
آياتونه حضرت عبدالله بن سلام اوددوى دملګرو دايمان راوړوپه باره كښې نازل شوى دى.
په طبرانى كښې د رفاعه قرظى رضي الله عنه نه روايت دې.«نزلت هذه الآيات فى وفيمن آمن معى»(٧)
دغه شان طبرانى دعلى بن رفاعه قرظى نه په صحيح سند سره نقل كړى دى.«خرج عشرة من أهل الكتاب منهم أبى رفاعة إلى النبى ﷺ فآمنوا به فأوذوا فنزلت﴿اَلَّذِيْنَ اٰتَيْنٰهُمُ الْكِتٰبَ مِنْ قَبْلِهٖ هُمْ بِهٖ يُؤْمِنُوْنَ ۝﴾(٨)
دا تول د بنى اسرائيلو سره تعلق ساتى.(٩)

---

(١) فتح البارى(١١١٩١)_
(٢) صحيح البخارى(١١٩٠٤) كتاب أحاديث الأنبياء باب واذكر فى الكتاب مريم إذا انتبذت من أهلها رقم ٣٤٤٦)
(٣) فتح البارى(١١٩٠)_
(٤) فتح البارى(١١١٩١) وشرح الطيبى(١١٢٦) وشرح الكرمانى(٢١٨٨) والمرقاة (١١٧٨)_
(٥) صحيح البخارى (١١٤٢٢) كتاب الجهاد والسير)_
(٦) القصص:٥٢و ٥٤)_
(٧) فتح البارى(١١١٩١) والمعجم الكبير للطبرانى (٥١٤٢) أحاديث رفاعة بن قرظة القرظى رقم ٤٥٦٣و ٤٥٦٤) والدرالمنثور (٥١١٣١) ومجمع الزوائد (٧١٨٨) كتاب التفسير،سورة القصص)_
(٨) المصادر السابقة)_
(٩) فتح البارى(١١١٩١)_

دغه شان دحضرت قتاده رحمه الله نه نقل دى.«أنها نزلت فى عبدالله بن سلام وسلمان الفارسى رضى الله عنهما» [1] حضرت عبدالله بن سلام يهودى وو.اوحضرت سلمان فارسى نصرانى وو.دواړو خپل خپل مذهبونه پريخودى وو.اومسلمانان شوى وو.[2]

تركومې پورې چه د فريق اول د دلائلو تعلق دې.نوهغه يو دحضرت ابوموسى اشعرى رضى الله عنه دحديث باب يو سند دې.اوهغه سند مرجوح دې.

تفصيل دا دې.چه دحضرت ابوموسى اشعرى رضى الله عنه دا حديث دعامر شعبى رحمه الله نه درې كسانو نقل كړې دې.يوفراس بن يحيى همدانى،بل فضل بن يزيد دې.او دې دريم كس صالح بن صالح بن حيان ثورى همدانى دې.په دوى كښې د د فراس بن يحى روايت امام احمد،[3] اود فضل بن يزيد روايت امام ترمذى،[4] اودصالح بن صالح روايت په صحيحينووغيره كتابونوكښې نقل شوى دى.[5]

دفراس بن يحيى اوفضل بن يزيد په روايتونوكښې خوڅه اختلاف نشته،اونه په دې كښې د «آمن بعيسى» تصريح شته.

البته دصالح بن صالح بن حيان نه ددې روايت نقل كونكى په صحيح بخارى كښې عبدالرحمن بن محمد بن زياد محاربى،سفيان ثورى،سفيان بن عيينه،عبدالله بن المبارك اوعبدالواحد بن زياد رحمهم الله دى.

په صحيح مسلم كښې دصالح نه ددې روايت نقل كونكى هشيم،عبدة بن سليمان،سفيان بن عيينه،اوشعبه رحمهم الله دى.

په سنن نسائى كښې دا روايت دصالح بن صالح نه يحى بن ابى زائده نقل كړې دې.

اوپه سنن ابن ماجه كښې دصالح بن صالح شاگرد عبدة بن سليمان دې.[6]

په دې ټولواسنادوكښې صرف يو سند كښې دعبدالله بن المبارك رحمه الله نه د «آمن بعيسى» تصريح ده.اوپه بل طريق كښې نشته.[7] البته دسفيان ثورى رحمه الله په شاگردانوكښې اختلاف دې.په صحيح بخارى كښې د سفيان ثورى دشاگرد محمد بن كثيرپه طريق سره د «أهل الكتاب» حصه نه ده ذكر،[8] حالانكه په مسنداحمد كښې دسفيان ثورى شاگرد عبدالرحمن

---

[1] المصدر السابق)_

[2] المصدر السابق)_

[3] مسند أحمد (٤٠٥١١٤)_

[4] جامع ترمذى كتاب النكاح باب ما جاء فى الفضل فى ذلك (أى فى فضل الرجل يعتق الأمة ثم يتزوجها)) رقم ١١١٦)_

[5] دحديث باب تخريج اوګورئ.

[6] ددې ټولوتخريج په مخكنى حديث كښې شوې دى.

[7] صحيح بخارى (٤٩٠١١) كتاب أحاديث الأنبياء باب ﴿واذكر فى الكتاب مريم...﴾ رقم ٣٤٤٦)_

[8] صحيح بخارى (٣٤٦١١) كتاب العتق باب العبد إذا أحسن عبادة ربه ونصح سيده رقم ٢٥٤٧)_

بن مهدى په طريق كښې «آمن بما جاء به عيسى» نقل كوى.(١)
لكه چه د صالح په شاګردانو كښې خوتول خلق عام لفظ ذكركوى.صرف دابن المبارك‌ رحمه الله
په طريق كښې د «آمن بعيسى» نقل كوى.اودسفيان ثورى رحمه الله په روايت كښې اختلاف
دې.يوصاحب «آمن بعيسى» نقل كوى. اوبل صاحب عام لفظ نقل كوى.نود روايت په
حيثيت سره به «رجل من أهل الكتاب» يا ددې پشان بل عام لفظ ته ترجيح حاصله وى.
ددې حضراتو دويم دليل دا دې.چه يهوديت دنصرانيت په وجه منسوخ شوې دې.اوپه
منسوخ دين باندې ايمان ساتل څه فائده نه وركوى.
په دې باره كښې حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى.چه دلته د نسخې دشرط لګولوڅه ضرورت
نشته.څكه چه حضرت عيسى عليه السلام هم بنى اسرائيلو طرف ته ليږلې شوې وو.په دې كښې څه
اختلاف نه وو.په هغوى كښې چه چا په حضرت عيسى عليه السلام باندې ايمان راړو.هغه
ته ،،مسيحى،، ،وئيلى شى.اوچا چه پرې ايمان راونړلو.بلكه تكذيب ئې اوكړو.اوپه خپل
يهوديت باندې قائم پاتې شو.نوهغه مومن نه دې.اودا حديث داسې كسانوته شامل نه
دې.څكه چه په دې كښې دا شرط دې.چه «مؤمن بنبيه» دې.
البته هغه كسان كوم چه په يهوديت كښې داخل شوى وى.اوهغوى په بنى اسرائيلوكښې نه
وو.اويا هغوى حضرت عيسى عليه السلام سره نه وو.اونه ورته دحضرت عيسى عليه السلام دعوت رسيدې
وو.نوداسې كسانو په باره كښې وئيلى شى.چه دغه يهوديان دى.اودحضرت عيسى عليه السلام د
بعثت نه پس هم هغوى مومنان دى.څكه چه هغوى په حضرت موسى عليه السلام باندې ايمان
لرى.اودهغوى نه پس دوى د هيڅ پيغمبرتكذيب نه دې كړې.نوكه داسې يوكس د نبى صلى الله عليه وسلم
نبوت بيا موندو(يعنى دده په ژوند پيغمبرد نبوت دعوه اوكړه).نوهغه به ددې خبرپه مصداق
كښې داخل وى.ديمن بعضې قبائل هم داسې قسم وې.چه هغوى يهوديان وو.اودحضرت
عيسى عليه السلام دعوت هغوى ته نه وو رسيدلې.
دلته اصل اشكال دهغه يهوديانوپه باره كښې دې.كوم چه د نبى صلى الله عليه وسلم په زمانه كښې په
مدينه منوره كښې وو.مخكې مونږ د آيت كريمه،﴿أُولَٰئِكَ يُؤْتَوْنَ أَجْرَهُم مَّرَّتَيْنِ﴾(٢) اودرفاعه
قرظى، على بن رفاعه قرظى،اوداامام قتاده رحمه الله د آثارو په باره كښې خودلى وو.چه
ددهغې مصداق حضتر عبدالله بن سلام اووغيره حضرات دى.دهغې ټولوتعلق د بنى
اسرائيلو سره وو.
دا حضرت په يهوديت باندې برقرار پاتې شول.اوددوى په حضرت عيسى عليه السلام باندې ايمان
هم نه وو.نوددوى په حق كښې دوه اجرونه ثابت دى.
حافظ رحمه الله ددې جواب دا وركړې دې.چه دمدينې دغه يهوديانوته د حضرت عيسى عليه السلام

---

(١)مسند أحمد(٤/٣٩٥)_
(٢)القصص:٥٤)_

دعوت نه وو رسيدلې.ځکه چه د دوی دعوت ډيرو ځايونوته نه وو رسيدلې.ددې وجې هغوی په يهوديت باندې قائم پاتې شو.اوپه حضرت موسیؑ باندې دهغوی ايمان باقې پاتې وو.تردې چه نبیﷺ پيغمبرشو.نوهغوی په نبیﷺ باندې ايمان راوړلو.په دې طريقه به اشکال لرې شی.(١)

ددې تفصيل دا دې.چه بخت نصر کله دشام په علاقه کښې په بنو اسرائيلو باندې ظلمونه کول،نوهغه ځائې نه ډيرو يهوديانو هجرت اوکړو. د هغوی د تلو نه په صدو روسته حضرت عيسیؑ مبعوث شو.دحضرت عيسیؑ په واسطه باندې د توحيد اوشريعت دعوت د شام يهوديانو ته اورسيدل.دمدينې منورې يهوديانو ته نه وو رسيدلې.(٢) لکه څنګه چه د وفاء الوفاء د يوې واقعه نه معلوميږی.چه مدينې منورې سره نزدې په «جماء أم خالد» نومې غرباندې يوه قبر دې.په هغې باندې ليکلی دی.«أنا أسود بن سوادة رسول رسول الله عيسى بن مريم إلى أهل هذه القرية» دابن شهاب زهری نه منقول دی.چه «وجد قبر جد على جماء أم خالد أربعون ذراعاً في أربعين ذراعاً مكتوب في حجر فيه ،أنا عبد الله من أهل نينوى رسول رسول الله عيسى بن مريم عليه السلام إلى أهل هذه القرية فأدركني الموت فأوصيت أن أدفن في جماء أم خالد»(٣)

ددې دويم جواب علامه طيبیؒ دا ورکړې دې.چه د مدينې منورې يهود اګرچه په منسوخ دين باندې عمل کونکی وو.خوپه دې کښې څه بعد نشته.چه په نبیﷺ باندې د ايمان راوړو په برکت دهغوی اديان د منسوخيت باوجود قبول کړې شو.اوپه دې طريقه هغوی د دوو اجرونو مستحق جوړ شو.(٤)

اهل کتاب دلته عام دی اوکه هغه خلق مراد دی چاچه تحريف اوتبديلی نه ده کړې؟ بيا په دې کښې اختلاف دې.چه ددې نه صرف هغه اهل کتاب مراد دی.چا چه تحريف اوتبديلی نه وه کړې.اوکه ټول اهل کتاب ترې مراد دی؟

امام طحاوی اوقرطبی رحمهما الله فرمائی.چه داهل کتاب نه صرف هغه خلق مراد دی.چا چه تحريف اوتبديلی نه وه کړې.ځکه چه اجر اوثواب د حق په اتباع باندې ملاويږی.(٥)

علامه سراج الدين بلقينی ،حافظ ابن حجر،علامه عينی اوملا علی قاریؒ فرمائی.چه

---

(١)فتح الباری(١١٩٠/١و١٩١)_

(٢)فيض الباری(١٩٣/١)_

(٣)وفاء الوفاء بإخباردارالمصطفى للعلامة نورالدين على بن أحمد السمهودى المتوفى ٩١١ هـ (١٠٦٤/٣) الباب السابع فى أوديتها وبقاعها الفصل الرابع فى جماواته ... الطبعة الثالثة (١٤٠١هـ ١٩٨١م) دارإحياء التراث العربى ،بيروت ، لبنان)_

(٤)الكاشف عن حقائق السنن المعروف بشرح الطيبى (١٢٦/١) كتاب الإيمان الحديث الحادى عشر)_

(٥)مشكل الآثار (٢٢٦/٥و ٢٢٨) كتاب بيان مشكل ما روى عن رسول اللهﷺ من قوله ((ثلاثة يؤتون أجرهم مرتين.. وإكمال إكمال المعلم للأبى ومكمل إكمال الأكمال للسنوسى (٢٦٣/١و) وفتح البارى(١٩١/١)_

اهل کتاب عام دی.([1]) ددې دلیل دا دې.چه په آیت کریمه کښې ﴿أُولَٰئِكَ يُؤْتَوْنَ أَجْرَهُم مَّرَّتَيْنِ﴾([2]) کوم چه ددې حدیث هم معنی دې. د تحریف اوتبدیلۍ نه پس نازل شوی دی.
دویم دلیل دا دې.چه نبی ﷺ هرق ته کوم خط لیکلې وو.په هغې کښې ئې دا لیکلی وو.
«أسلم تسلم يؤتك الله أجرك مرتين»([3]) هرقل په عیسائیت کښې د تحریف اوتبدیلۍ نه پس داخل شوې وو.

دغه شان کله چه نبی ﷺ هرقل ته خط لیکلې وو.چه «أسلم تسلم يؤتك الله أجرك مرتين» نوهلته نبې ﷺ دا هم لیکلی وو.چه «يا أهل الكتاب تعالوا إلى كلمة سواء بيننا وبينكم» سره خطاب کړې وو.([4]) معلومه شوه.چه په دې کښې هغه ټول اهل کتاب شامل دی.ځوك چه د سابقه دین منونکی وو.برابره خبره ده.چه هغوی د تحریف نه وړاندې داخل شوی وی اوکه دتحریف نه پس،والله اعلم.

دتضاعف اجر دا حکم دنبی ﷺ د زمانې پورې خاص دې اوکه عام دې؟ بیا په دې کښې هم اختلاف دې.چه دا حکم د نبی ﷺ زمانې پورې خاص دې.اوکه عام دې؟علامه سراج الدین بلقینی رحمه الله فرمائی.چه دا حکم عام دې.ترقیامته پورې هم دا حکم دې.کوم کتابی چه هم ایمان راوړی.نوهغه ته به دوه اجرونه ملاویږی.([5]) کوم غلام چه هم د الله تعالی اود مولی حق ادا کوی .هغه ته به دوه اجرونه ملاویږی.دغه شان هریوکس چه خپلې وینځې ته تعلیم ورکوی.اوآزاده.ئې کړی اوپه خپله نکاح کښې ئې راولی.نوهغه ددوو اجرونو مستحق دې.
خوعلامه کرمانی رحمه الله فرمائی.چه دا د نبی ﷺ د زمانې پورې خاص دې.ځکه چه د نبی ﷺ د بعثت نه پس خو دټولې دنیا پیغمبر هم نبی ﷺ دې .نودیوکس په حضرت عیسی علیه السلام اوحضرت موسی علیه السلام باندې ایمان راوړی.دا دهغه په خپل پیغمبر باندې ایمان نه دې.ځکه چه دهغه نبی حضرت موسی اوحضرت عیسی علیهما السلام نه دی.بلکه دهغه پیغمبرحضرت محمد ﷺ دې.([6])
په دې باندې اشکال دی.هغه دا چه بیا خو د نبی ﷺ په زمانه کښې هم دا حدیث معمول به نشی کیدې.ځکه چه کله د نبی ﷺ بعث اوشو.نو د ټولو پیغمبر به محمد ﷺ وی.نو د یوکس په حضرت موسی یا حضرت عیسی علیه السلام باندې ایمان راوړل .پکار ده چه نافع نه وی.

---

[1] فتح الباری(۳۸۱۱) کتاب بدء الوحی حدیث هرقل و(۱۹۱۱۱) وعمدة القاری(۱۱۹۱۲) ومرقاة المفاتیح (۷۸۱۱و ۷۹)-
[2] القصص: ٥٤)_
[3] صحیح بخاری (٤۱۱) کتاب بدء الوحی رقم ۷)_
[4] المصدرالسابق)_
[5] فتح الباری(۱۹۱۱۱و ۱۹۲)_
[6] شرح الکرمانی(۸۸۱۲)_

که ددې جواب داسې ورکړې شي چه د حديث تعلق دهغه کسانو سره دې چاته چه د نبی ﷺ د بعثت علم نه وو شوې نوبيا د نبی ﷺ د زمانې پورې دخاص کولو څه ضرورت نشته. دنبی ﷺ نه پس هم که يوکس دا اووانی چه دا هغه يهودی يا نصرانی دې چه د نبی ﷺ د بعثت علم ورته نشته اوبيا هغه مسلمان شي نوپه دې صورت کښې به هغه ته په خپل پيغمبرباندې د ايمان راوړو ثواب ملاويږی اوزمونږ په پيغمبرد ايمان راوړو ثواب هم ملاويږی.(١)

نوصحيح خبره هم هغه ده.کومه چه علامه بلقينی رحمه الله فرمائيلې ده.چه دا حکم عام دې.د نبی ﷺ په زمانې پورې خاص نه دې.والله اعلم.

قوله: وَالْعَبْدُ الْمَمْلُوكُ إِذَا أَدَّى حَقَّ اللَّهِ وَحَقَّ مَوَالِيهِ: اويوهغه غلام دې چه هغه دالله تعالی حق هم ادا کوی.اودخپل مولی حق هم.

دلته کښې د«عبد»سره د مملوك قيد ددې وجې لګولې شوې دې.څکه چه هسې خو ټول خلق دالله تعالی بندګان اوهغه غلامان دی.خودلته دا خودل مقصود دی.چه دا کس دالله تعالی دغلامۍ سره سره د خلقوغلام هم وی.(٢)

بيائې دلته «حق مواليه» فرمائيلی دی.«حق مولاه» ئې نه دی فرمائيلی .يعنی د جمعې صيغه راوړې شوې ده.د مفرد صيغه نه ده.ددې وجه يا دا ده.چه دلته د «العبد»نه مراد يوغلام نه دې.بلکه جنس مراد دې.په کوم کښې چه دکثرت هم احتمال شته.ددې وجې د «موالی» لفظ استعمال کړې شو.يا وجه دا ده.چه بعضې وخت يوغلام د څومالکانوپه مينځ کښې مشترك وی.هغه صورت ته هم د شاملولودپاره دلته د«موالی» جمع صيغه استعمال کړې شوه.(٣)

عبدمملوك ته دوه اجرونه ولې ملاويږی؟ ددې تفصيل مونږ وراندې بيان کړې دې.

قوله: وَرَجُلٌ كَانَتْ عِنْدَهُ أَمَةٌ فَأَدَّبَهَا فَأَحْسَنَ تَأْدِيبَهَا وَعَلَّمَهَا فَأَحْسَنَ تَعْلِيمَهَا ثُمَّ أَعْتَقَهَا فَتَزَوَّجَهَا: يوهغه کس دې.چه هغه سره يوه وينځه وی.اوهغه ورته ښه ادب اوښائی.اوتعليم ورته ورکړی.ښه تعليم ورته ورکړی.اوبيا ئې آزاده کړی.اوبيا ورسره نکاح اوکړی.

علامه کرمانی رحمه الله فرمائی.چه د تاديب تعلق د مروت سره متعلق ادابوسره دې.اود تعليم شرعی احکامو سره دې.لکه چه د تاديب تعلق دعرف سره دې.اودتعليم تعلق د شريعت سره دې.يا دا اووايه.چه د تاديب تعلق د دنياوی امورو سره دې اود تعليم تعلق د اخروی امورو سره دې.(٤) والله اعلم

---

(١)فتح البارى(١\١٩١و ١٩٢)-

(٢)عمدة القارى(٢\١٢١)_

(٣)المصدر السابق)_

(٤)شرح الکرمانی(٢\٨٩)

دغه شان دوى فرمائى چه د «أدبها» نه پس چه ئې كوم «فأحسن تاديبها» فرمائى.ددې مطلب دا دې چه «أدبها من غير عنف وضرب بل باللطف والرفق» دغه شان د «علمها» نه پس د «فأحسن تعليمها» مطلب دې چه «علمها بالرفق والخلق»[1]

يو اشكال او هغې جواب دلته څلوراعمال مذكور دى يو تاديب،دويم تعليم،دريم اعتاق، څلورم تزويج هر كله چه دا څلور اعمالو شول نو پكار ده چه اجر هم په دې مقدار سره وې.

علامه عينى رحمه الله فرمائى.چه اصل كښې د وينځوپه باره كښې صرف د اعتاق اوتزويج اعتبار كړې شوې دې.ځكه چه دتاديب اوتعليم په وجه اجر صرف د وينځوسره خاص نه دې بلكه دا خو د پردى اوخپل اولاد په باره كښې هم د اجرباعث دې.هم دا وجه ده.چه دلته ئې «فله أجران» دوباره اعاده كړې ده.مقصود دا دې.چه دا مه ګڼړئ چه دا څلوراعمال دى. نو څلور اجرونه به ملاويږى.بلكه په حقيقت كښې دا هم دوه علمونه دى.نودوه اجرونه به ملاويږى.[2]

په دې باندې بيا اشكال كيږى.چه بيا دلته د تاديب اوتعليم ذكركولو څه فائده وه.صرف داعتاق اوتزويج ذكركول كافى وو.

علامه عينى رحمه الله فرمائى.چه چونكه دتعليم يافته وينځې سره نكاح كول د زيات بركت باعث وى.ځكه چه تعليمافته اوادبناكه ښځه دخپل خاوند په دينى اموركښې ښه اعانت كولې شى.نوځكه ئې تاديب اوتعليم د تمهيد په طورسره ذكر كړل.[3]

علامه كرمانى رحمه الله فرمائى.چه ددې كس دپاره دوه اجرونه د دوو متنافى امورو په وجه دى.دوه متنافى امور رقيت اوحريت دې.درقيت تقاضې جدا وى.اودحريت تقاضې جدا وى.په دې حيثيت ده ته دوه اجرونه ملاويږى.[4]

امام بخارى رحمه الله په كتاب النكاح كښې دحضرت ابوموسى اشعرى رضي الله عنه معلق حديث ذكركړې دې.په هغې كښې دى.«ثم أعتقها ثم أصدقها»[5] ددې مطلب دا دې.چه دا آزده كړې.اودې سره كومه نكاح اوكړى.په دې كښې عتق لره مهر اونه ګرځوى.بلكه مستقل مهر ورته وركړى.والله اعلم.

قوله: فَلَهُ أَجْرَانِ: په شروع كښې «ثلاثة لهم أجران» راغلى وو.اواوس ئې دلته دوباره

---

[1] المصدرالسابق)_
[2] عمدة القارى(١١٩١٢) وشرح الكرمانى(٩٠١٢)_
[3] المصادرالسابقة)_
[4] شرح الكرمانى(٩٠١٢)_
[5] صحيح البخارى (٧٦١١٢) كتاب النكاح باب إتخاذ السرارى ومن أعتق جاريته ثم تزوجها رقم ٥٠٨٣) ووصله أبواود الطيالسى فى مسنده (٦٨) رقم ٥٠١) وانظرفتح البارى(١٢٧١٩و ١٢٨) كتاب النكاح باب إتخاذ السرارى)_

ذكركوى.ددې وجه ياخوهغه ده.كومه چه علامه عينى رحمه الله ذكركړې ده.چه دلته تنبيه وركول مقصود دى.چه د وينخو په تعليم اوترييت اواعتاق اوتزويج باندې به دوه اجرونه ملاويږى. زياتى نه.[1] په دې صورت كښې ددې جملې تعلق صرف ددې آخرى صورت سره دې. خوظاهره دا ده.چه ددې تعلق ددې ټولو سره دې.اودلته ددې تكرارد طول كلام اوپه مينځ كښې د فصل په وجه راغلې دې.[ ]

قوله ثُمَّ قَالَ عَامِرٌ أَعْطَيْنَاكَهَا بِغَيْرِ شَيْءٍ قَدْ كَانَ يُرْكَبُ فِيمَا دُونَهَا إِلَى الْمَدِينَةِ: بيا عامر شعبى رحمه الله فرمائى.چه مونږ تاته دا روايت په مفتوكښې دركړو. حالانكه ددې نه هم د كم روايت دپاره به دمدينې منورې پورې سفركولې شو.

په دې كښې خطاب په ظاهره باندې ابن الصالح رحمه الله ته دې.ددې وجې هم په دې ظاهر باندې علامه كرمانى رحمه الله جزم كړې دې.اومخاطب ئې د شعبى رحمه الله شاګرد ابن الصالح ګرځولې دې.[3] خوحقيقت دا دې.چه دا يو خراسانى كس ته خطاب دې.دچا د سوال په جواب كښې چه امام شعبى رحمه الله دا حديث بيان كړې وو.په صحيح بخارى كښې صالح تصريح كړې ده.چه «إن رجلاً من أهل خراسان قال للشعبي فقال الشعبي رحمه الله أخبرنا أبوبردة عن أبي موسى اشعرى رضي الله عنه ...» [4]

په ذكرشوى روايت كښې تپوس ذكرنه دې.امام مسلم تپوس هم ذكركړې دې «قال رأيت رجلاً من أهل خراسان سأل الشعبي فقال يا أبا عمرو، إن من قبلنا من أهل خراسان يقولون في الرجل إذا أعتق أمته ثم تزوجها فهو كالراكب بدنته فقال الشعبي رحمه الله حدثني أبوبردة بن أبي موسى عن أبيه ....» [5]

بيا په اهل خراسان كښې چه دا كومه خبره مشهوره وه.دا بې بنياده هم نه وه.ځكه چه د حضرت عبدالله بن مسعود، حضرت عمر، حضرت انس رضي الله عنهم او حضرت سعيدالمسيب، او ابراهيم نخعى رحمهما الله نه هم دامنقول دى.[6] غالباً دې حضراتوته دحديث باب علم نه وو.

---

[1]) عمدة القارى(١١٩/٢)_

[2]) فتح البارى(١٩٢/١)_

[3])شرح الكرمانى (٩٠/٢)-

[4])صحيح البخارى (٤٩٠/١) كتاب أحاديث الأنبياء باب ﴿ وذكرفى كتاب مريم ﴾ رقم ٣٤٤٦)_

[5])صحيح مسلم كتاب الإيمان باب وجوب الإيمان برسالة نبينا محمد ﷺ إلى جميع الناس ونسخ الملل بملته (رقم ٣٨٧)_

[6])قال الحافظ فى فتح ا لبارى(١٢٧/٩) كتاب النكاح باب إتخاذ السرارى ومن أعتق جارية ثم تزوجها أخرج الطبرانى بإسناد رجاله ثقات عن ابن مسعودأنه كان يقول ذلك.وأخرج سعيدبن المنصور عن ابن مرمثله وعند ابن أبى شيبةبإسناد صحيح عن أنس أنه سئل عنه فقال ..إذا أعتق أمته لله.فلا يعود فيها ومن ريق سعيد بن المسيب وإبراهيم نخعى رحمهما الله أنهما كرها ذلك)_

مصادر ومراجع کشف الباری دریم جلد

القرآن الکریم: کلام رب العالمین.

الابواب والتراجم لصحیح البخاری شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا صاحب (متوفی ۱۴۰۲ھ مطابق ۱۹۸۲ء) ایچ ایم سعید کمپنی پاکستان چوک کراچی

الأبواب والتراجم حضرت شیخ الہند مولانا محمود حسن صاحب دیوبندی رحمہ اللہ المتوفی (۱۳۳۹ھ) ادارۃ تالیفات اشرفیہ ملتان.

اتحاف السادۃ المتقین بشرح أسرار إحیاء علوم الدین: علامہ سید محمد بن محمد الحسینی الزبیدی المشہور بمرتضی رحمہ اللہ (متوفی ۱۲۰۵ھ) دار احیاء التراث العربی

الاتقان فی علوم القرآن: حافظ جلال الدین عبدالرحمن سیوطی رحمہ اللہ (متوفی ۹۱۱ھ) شرکۃ مکتبۃ ومطبعۃ مصطفی البابی الحلبی مصر، طبع رابع (۱۳۹۸ھ مطابق ۱۹۷۸ء

الإحسان بترتیب صحیح ابن حبان امام ابوحاتم محمد بن حبان بُستی رحمہ اللہ متوفی ۳۵۴ھ موسسۃ الرسالۃ بیروت.

إحیاء علوم الدین مع شرح اتحاف السادۃ المتقین: امام محمد بن محمد الغزالی رحمہ اللہ (متوفی ۵۰۵ھ) دار احیاء التراث العربی. بیروت،

إختصار علوم الحدیث أبوالفداء عماد الدین إسماعیل بن شہاب الدین عمر المعروف بابن کثیر رحمہ اللہ المتوفی ۷۷۴ھ دار التراث: القاہرۃ ۱۳۹۹ھ ۱۹۷۹ء.

الأدب المفرد مع شرح فضل اللہ الصمد، امیر المومنین فی الحدیث محمد بن اسماعیل البخاری المتوفی (۲۵۶ھ) مکتبۃ الإیمان المدینۃ المنورۃ۔

إرشاد الساری شرح صحیح البخاری: ابوالعباس شہاب الدین أحمد بن محمد القسطلانی رحمہ اللہ (متوفی ۹۲۳ھ) المطبعۃ الکبری الأمیریۃ. مصر طبع سادس ۱۳۰۴ھ

إزالۃ الخفاء من خلافۃ الخلفاء حضرت شاہ ولی اللہ محدث دہلوی رحمہ اللہ المتوفی (۱۱۷۶ھ) سہیل اکیڈمی.

الاستیعاب فی اسماء الأصحاب بہامش الإصابۃ ابوعمر یوسف بن عبااللہ بن محمد بن عبدالبر رحمہ اللہ متوفی ۴۶۳ھ) دار الفکر بیروت۔

أسد الغابۃ عزالدین أبوالحسن علی بن محمد الجزری المعروف بابن الأثیر المتوفی ۶۳۰ھ دار الکتب العلمیۃ بیروت_

الأشمونی للعلامۃ نورالدین أبی الحسن علی بن محمد رحمہ اللہ المتوفی ۹۰۰ھ مع حاشیتہ للشیخ محمد بن علی الصبان رحمہ اللہ المتوفی ۱۲۰۶ھ دار الإحیاء الکتب العربیۃ—

الإصابۃ فی تمیز الصحابۃ شہاب الدین ابوالفضل أحمد بن علی العسقلانی المصری المعروف بابن حجر رحمہ اللہ (متوفی ۸۵۲ھ) دار الفکر. بیروت

أصول البزدوی: فخر الإسلام أبو الحسن علی بن محمد البزدوی رحمہ اللہ (متوفی ۴۸۲ھ) الصدف پبلشرز کراچی
الأعلام: خیر الدین بن محمود بن محمد الزرکلی رحمہ اللہ (متوفی ۱۳۹۶ ھمطابق ۱۹۷۶ء)
أعلام الحدیث: إمام أبو سلیمان احمد بن محمد الخطابی رحمہ اللہ (متوفی ۳۸۸ھ) مرکز إحیاء التراث الإسلامی جامعة أم القری مکة المکرمة،
إکمال إکمال المعلم شرح صحیح مسلم أبو عبد اللہ محمد بن خلفة الوشتانی الأبی المالکی رحمہ اللہ المتوفی ۸۲۷ أو ۸۲۸ دار الکتب العلمیة بیروت۔
الإلماع إلی معرفة أول الرواة و تقیید السماع أمام قاضی عیاض بن موسی الیحصبی رحمہ اللہ المتوفی ۵۴۴ مجلس تعاون إسلامی کراچی الطبعةُ الأولی ۱۴۲۰ھ ۱۹۹۹ء،
الإمام علی بن المدینی ومنهجه فی نقد الرجال دکتور إکرام اللہ إمداد الحق حفظه اللہ دار البشائر الإسلامیة بیروت الطبعة الأولی ۱۴۱۳ھ ۱۹۹۲ء
الإنتقاء فی فضائل الأئمة الثلاثة الفقهاء الإمام الحافظ أبو عمر یوسف بن عبد البر رحمہ اللہ المتوفی ۴۶۳ھ مکتب المطبوعات الإسلامیة حلب الطبعة الأولی ۱۴۱۷ھ ۱۹۹۷ء،
الأنساب أبو سعد عبد الکریم بن محمد بن منصور السمعانی رحمہ اللہ المتوفی ۵۶۲ھ دار الجنان بیروت الطبعة الأولی ۱۴۰۸ھ ۱۹۸۸ء،
(۳۳) أنوار الباری: مولانا سید أحمد رضا بجنوری مد ظلهم. مدینه پریس بجنور
(۳۶) أوجز المسالک إلی مؤطأ مالک: شیخ الحدیث حضرت مولانا محمد زکریا صاحب کاندهلوی رحمہ اللہ (متوفی ۱۴۰۲ھ) إدارة تالیفاتِ اشرفیه ملتان،
إیضاح البخاری: حضرت مولانا فخر الدین محمد صاحب رحمہ اللہ (متوفی ۱۳۹۲ھ) مجلس قاسم المعارف دیوبند
البحر الرائق علامة زین العابدین بن ابراهیم بن نجیم رحمہ اللہ المتوفی ۹۶۹ھ أو المتوفی یا المتوفی ۹۷۰ھ مکتبه رشیدیه کوئته
بدائع الصنائع فی ترتیب الشرائع ملک العلماء علاء الدین ابوبکر بن مسعود الکاسانی رحمہ اللہ المتوفی ۵۸۷ھ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی.
البدایة والنهایة: حافظ عماد الدین أبو الفداء إسماعیل بن عمر المعروف بابن کثیر رحمہ اللہ (متوفی ۷۷۴ھ) مکتبة المعارف. بیروت. طبع ثانی ۱۹۷۷ء
بذل المجهود: حضرت العلامه خلیل أحمد سهارنپوری رحمہ اللہ (متوفی ۱۳۴۶ھ) مطبع ندوة العلماء لکنهو ۱۳۹۳ھ مطابق ۱۹۷۳ء

البرهان فى علوم القرآن بدرالدين محمدبن عبدالله زركشى رحمه الله المتوفى ٧٩٣ھ دارالمعرفة للطباعة والنشر، بيروت.

بيان القرآن: حكيم الأمت حضرت مولانا أشرف على صاحب تهانوى نور الله مرقده (المتوفى ١٣٦٢ھ) شيخ غلام على ايند سنز لاهور،

تاج العروس من جواهر القاموس: ابوالفيض سيد محمد بن محمد المعروف بالمرتضى الزبيدى رحمه الله (١٢٠٥ھ). دار مكتبة الحياة بيروت لبنان،

تاريخ بغداد ومدينة السلام: حافظ احمد بن على المعروف بالخطيب البغدادى رحمه الله (متوفى ٤٦٣ ھ). دار الكتب العربى بيروت لبنان،

تاريخ الخميس فى احوال أنفس نفيس: شيخ حسين بن محمد بن الحسن الديار بكرى المالكى رحمه الله (متوفى ٩٦٦ھ)، مؤسسة شعبان بيروت،

التاريخ الصغير للأمير المومنين فى الحديث محمدبن اسماعيل البخارى رحمه الله المتوفى ٢٥٦ھ المكتبة الأثرية شيخوپوره

تاريخ عثمان بن سعيد الدارمى المتوفى ٢٨٠ھ عن أبى زكريا يحيى بن معين المتوفى ٢٣٣ھ دار المأمون لتراث ١٤٠٠ھ

التاريخ الكبير: أمير المؤمنين فى الحديث محمد بن إسماعيل البخارى رحمه الله (متوفى ٢٥٦ھ). دار الكتب العلمية بيروت،

تبصير المنتبه بتحرير المشتبه حافظ أحمد بن على المعروف بابن حجر العسقلانى رحمه الله المتوفى ٨٥٢ ھ، المكتبة العلمية بيروت۔

تحفة الأشراف بمعرفة الأطراف أبوالحجاج جمال الدين يوسف بن عبدالرحمن المزى رحمه الله (متوفى ٧٤٢ھ) المكتب الإسلامى بيروت طبع دويم ١٤٠٣ ھ مطابق ١٩٨٣ء

تدريب الراوى بشرح تقريب النواوى: حافظ جلال الدين عبدالرحمن سيوطى رحمه الله (متوفى ٩١١ ھ) المكتبة العلمية مدينه منوره،

تذكرة الحفاظ: حافظ أبوعبدالله شمس الدين محمد بن أحمد بن عثمان ذهبى رحمه الله (متوفى ٧٤٨ ھ). دار المعارف العثمانيه الهند،

الترغيب والترهيب للإمام عبد العظيم بن عبد القوى المنذرى رحمه الله المتوفى ٦٥٦ دار إحياء التراث العربى بيروت الطبعة الثالثة ١٣٨٨ ھ، ١٩٦٨م،

تعريف أهل التقديس بمراتب الموصوفين بالتدليس حافظ احمد بن على المعروف بابن حجر رحمه الله المتوفى ٨٥٢ ھ، دار الكتب العلمية بيروت۔

تعليقات جامع بيان العلم وفضله لأبى الأشبال الزهيرى، دار ابن الجوزى الطبعة الرابعة ١٤١٩ ھ،

تعليقات الرفع والتكميل فى الجرح والتعديل ،الشيخ عبدالفتاح أبوغدة رحمه الله المتوفى ١٤١٧ ھ ، مكتب المطبوعات الإسلامية حلب طبع سوم ١٤٠٧ ھ، ١٩٨٧م،

تعليقات على تهذيب الكمال ، للدكتور بشار عواد معروف حفظه الله تعالى مؤسسة الرسالة الطبعة الأولى ١٤١٣ ھ،

تعليقات على الكاشف للذهبى شيخ محمد عوامة شيخ أحمد محمد نمر الخطيب حفظهما الله مؤسسة دار القبلة موسسة علوم القرآن الطبعة الأولى ١٤١٣ ھ، ١٩٩٢م،

تعليقات كتاب الزهد لابن المبارك رحمه الله للعلامة حبيب الرحمن أعظمى، رحمه الله المتوفى ١٩٩٢م،

تعليقات كتاب الضعفاء الكبير للعقيلى للدكتور عبد المعطى أمين قلعجى دار الكتب العلمية بيروت۔

تعليقات على لامع الدرارى شيخ الحديث مولانا محمد زكريا رحمه الله المتوفى ١٤٠٢ھ. الموافق ١٩٨٢م، مكتبة إمدادية مكة المكرمة۔

تعليقات نور الدين عتر على علوم الحديث لابن الصلاح تصوير ١٤٠٦ ھ، ١٩٨٦م، دار الفكر بدمشق۔

تغليق التعليق للحافظ أحمد بن على المعروف بابن حجر رحمه الله المتوفى ٨٥٢ ھ، المكتب الإسلامى ودار عمار۔

تفسير الطبرى (جامع البيان) إمام محمد بن جرير الطبرى رحمه الله المتوفى ٣١٠ ھ دار المعرفة بيروت۔

تفسير القران العظيم: حافظ أبوالفداء عماد الدين إسماعيل بن عمر ابن كثير دمشقى رحمه الله (متوفى ٧٧٤ ھ) دار الفكر بيروت،

التفسير الكبير (مفاتيح الغيب): إمام أبوعبدالله فخر الدين محمد بن عمر الحسين رازى رحمه الله (متوفى ٦٠٦ھ)، مكتب الاعلام الإسلامى إيران،

تقريب التهذيب: حافظ ابن حجر عسقلانى رحمه الله (متوفى ٨٥٢ھ) دار الرشيد حلب ١٤٠٦ھ

التقريب والتيسير لمعرفة سنن البشير النذير مع تدريب الراوى ابوزكريا يحيى بن شرف الدين النووى رحمه الله (متوفى ٦٧٦ھ) المكتبة العلمية مدينه منوره،

تقرير بخارى شريف اردو: شيخ الحديث مولانا محمد زكريا صاحب كاندهلوى متوفى رحمه الله (١٤٠٢ ھ مطابق ١٩٨٢م)، مكتبة الشيخ كراچى،

التقييد والإيضاح لما أطلق وأغلق من كتاب ابن الصلاح: حافظ أبوالفضل زين الدين عبدالرحيم بن الحسين العراقى رحمه الله (متوفى ٨٠٦ھ) مكتبه سلفيه مدينه منوره طبع اول ١٣٨٩ھ

تكمله فتح الملهم: حضرت مولانا محمد تقى عثمانى مدظلهم. مكتبه دار العلوم كراچى،

تلبيس الإبليس للإمام أبى الفرج عبدالرحمن بن على المعروف بابن الجوزى رحمه الله المتوفى ٥٩٧ ھ، إدارة الطباعة المنيرية الطبعة الثانية ١٣٦٨ ھ،

التلخیص الحبیر فی تخریج أحادیث الرافعی الکبیر: حافظ ابن حجر عسقلانی رحمہ اللہ (متوفی ۸۵۲ ھ)۔ دار نشر الکتب الإسلامیہ لاہور، ۶۰)

تلخیص المستدرک (المطبوع بذیل المستدرک): حافظ شمس الدین محمد بن أحمد بن عثمان ذہبی رحمہ اللہ (متوفی ۷۴۸ھ)۔ دار الفکر بیروت،

تمہید فی أصول الفقہ للعلامۃ محفوظ بن أحمد بن الحسن أبو الخطاب الکلوذانی الحنبلی رحمہ اللہ المتوفی ۵۱۰ ھ، جامعۃ أم القری مکۃ المکرمۃ)

التمہید لما فی المؤطا من المعانی والأسانید: حافظ أبو عمر یوسف بن عبد اللہ بن محمد بن عبد البر مالکی رحمہ اللہ (متوفی ۴۶۳ھ)۔ المکتبۃ التجاریۃ مکۃ المکرمہ،

تہذیب الأسماء واللغات: إمام محی الدین ابوزکریا یحیی بن شرف النووی رحمہ اللہ (متوفی ۶۷۶ھ) إدارۃ الطباعۃ المنیریہ،

تہذیب التہذیب: حافظ ابن حجر عسقلانی رحمہ اللہ (متوفی ۸۵۲ھ) دائرۃ المعارف النظامیہ حیدر آباد دکن ۱۳۲۵،

تہذیب الکمال: حافظ جمال الدین أبو الحجاج یوسف بن عبد الرحمن مزی رحمہ اللہ (متوفی ۷۴۲ھ)۔ مؤسسۃ الرسالۃ

التہذیب للنووی رحمہ اللہ طبع اول ۱۴۱۳، (انظروا تہذیب الأسماء واللغات)۔

توضیح الأفکار لمعانی تنقیح الأنظار للإمام محمد بن اسماعیل المعروف بالأمیر الصنعانی رحمہ اللہ المتوفی ۱۱۸۲ ھ دار الکتب العلمیۃ بیروت الطبعۃ الأولی ۱۴۱۷ ھ، ۱۹۹۷م،

تیسیر مصطلح الحدیث للدکتور محمود الطحان حفظہ اللہ قدیمی کتب خانہ کراتشی۔

الثقات: لإبن حبان حافظ أبو حاتم محمد بن حبان بستی رحمہ اللہ (متوفی ۳۵۴ھ) دار المعارف العثمانیہ حیدر اباد ۱۳۹۳ھ،

جمع الجوامع (مع شرحہ ہمع الہوامع) للعلامۃ جلال الدین عبد الرحمن بن أبی بکر السیوطی رحمہ اللہ المتوفی ۹۱۱ ھ، منشورات الرضی قم ایران)

جامع البیان فی تفسیر القرآن للإمام محمد بن جریر الطبری رحمہ اللہ المتوفی ۳۱۰ ھ دار المعرفۃ بیروت۔

جامع بیان العلم وفضلہ وماینبغی فی روایتہ وحملہ: حافظ أبو عمر یوسف بن عبد اللہ بن محمد بن عبد البر مالکی رحمہ اللہ (متوفی ۴۶۳ ھ)۔ دار الفکر ودار العلم الجوزی الطبعۃ الرابعۃ ۱۴۱۹ ھ ۱۹۹۸م احیاء التراث العربی بیروت،

جامع ترمذی (سنن ترمذی) إمام أبو عیسی محمد بن عیسی بن سورۃ ترمذی رحمہ اللہ (متوفی ۲۷۹ھ) ایچ ایم سعید کمپنی کراچی/ دار إحیاء التراث العربی

الجامع الصغیر مع شرح فیض القدیر: حافظ جلال الدین عبد الرحمن سیوطی رحمہ اللہ (متوفی ۹۱۱ھ)۔ مکتبہ إسلامیہ سندری لائل پور،

الجامع لأحكام القران: (تفسير قرطبى) إمام أبوعبدالله محمد بن أحمد الأنصارى القرطبى رحمه الله (متوفى ٦٧١ه) دار الفكر بيروت،
الجامع لأخلاق الراوى وآداب السامع للإمام الحافظ أبى بكر أحمد بن على بن ثابت الخطيب البغدادى رحمه الله المتوفى ٤٦٣ ه، دار الكتب العلمية بيروت، الطبعة الأولى ١٤١٧ ه، ١٩٩٦م)
جامع المسانيد، للإمام أبى المؤيد محمد بن محمود الخوارزمى رحمه الله المتوفى ٦٦٥ ه، المكتبة الإسلامية سمندرى لائل پور)
حاشية تدريب الراوى شيخ عبدالوهاب عبداللطيف رحمه الله المكتبة العلمية بالمدينة المنورة الطبعة الثانية ١٣٩٢ ه، ١٩٧٢م)
حاشية سبط العجمى على الكاشف للإمام برهن الدين أبو الوفاء إبراهيم بن محمد سبط ابن العجمى الحلبى رحمه الله المتوفى ٨٤١ه، شركة دار القبلة \ موسسة علوم القرآن)
حاشية السندى على البخارى (مطبوعه مع صحيح بخارى): إمام أبوالحسن نور الدين محمد بن عبدالهادى سندهى رحمه الله (متوفى ١١٣٨ه) .قديمى كتب خانه كراچى،
حاشية السندى على سنن ابن ماجه للإمام أبى الحسن نور الدين محمد بن عبدالهادى السندى رحمه الله المتوفى ١١٣٨ ه، دار المعرفة، بيروت الطبعة الثانية ١٤١٨ ه، ١٩٩٧م)
حجة الله البالغة: حضرت شاه ولى الله أحمد بن عبدالرحيم دهلوى رحمه الله (متوفى ١١٧٦ه) إدارة الطباعة المنيرية مصر ١٣٥٢ه)
حلية الأولياء: حافظ أبونعيم أحمد بن عبدالله بن أحمد أصبهانى رحمه الله (متوفى ٤٣٠ه) دار الفكر بيروت،
خلاصة الخزرجى (خلاصة تذهيب تهذيب الكمال) للعلامة صفى الدين الخزرجى رحمه الله المتوفى د ٩٢٣ ه، نه پس مكتب المطبوعات الإسلامية بحلب)
الدراية فى تخريج أحاديث الهداية للحافظ احمد بن على المعروف بابن الحجر رحمه الله المتوفى ٨٥٢ ه، دار نشر الكتب الإسلامية بلاهور.
الدر المختار للعلامة علاء الدين محمد بن على بن محمد الحصكفى رحمه الله المتوفى ١٠٨٨ ه، مكتبة رشيدية كوئته،
الدر المنثور فى التفسير بالمأثور للحافظ جلال الدين عبدالرحمن السيوطى رحمه الله المتوفى ٩١١ ه، مؤسسة الرسالة)
ذخائر المواريث فى الدلالة على مواضع الحديث لعبدالغنى بن إسماعيل بن عبدالغنى النابلسى رحمه الله المتوفى ١٣٣٣ ه، دار المعرفة بيروت \ دار كتب العلمية بيروت)
رد المحتار للعلامة محمد أمين بن عمر بن عبدالعزيز عابدين شامى رحمه الله المتوفى ١٢٥٢ ه، مكتبة رشيديه كوئته)

رساله شرح تراجم أبواب البخاری رحمه الله حضرت مولانا شاہ ولی اللہ دہلوی رحمه الله (متوفی ۱۱۷۶ھ) قدیمی کتب خانہ کراچی،
الرفع والتکمیل فی الجرح والتعدیل: علامہ أبوالحسنات عبدالحی لکھنوی رحمه الله (متوفی ۱۳۰۴ھ). مکتب المطبوعات الإسلامیة حلب، دریم طبع ۱۴۰۷ھ،
روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم والسبع المثانی: أبوالفضل شہاب الدین سید محمود آلوسی بغدادی رحمه الله (متوفی ۱۲۷۰ھ) مکتبہ إمدادیہ ملتان،
الروض الأنف: إمام أبوالقاسم عبدالرحمن بن عبداللہ السہیلی رحمه الله (متوفی ۵۸۱ھ) مکتبہ فاروقیہ ملتان ۱۳۹۷،
سنن إبن ماجہ: إمام أبوعبداللہ محمد بن یزید بن ماجہ رحمه الله (متوفی ۲۷۳ھ). قدیمی کتب خانہ کراچی\ دار الکتب المصری قاہرہ
سنن ابی داؤد: إمام أبوداؤد سلیمان بن الأشعث السجستانی رحمه الله (متوفی ۲۷۵ھ) ایچ ایم سعید کمپنی کراچی،\ دار إحیاء السنة النبویة،\
سنن دارقطنی: حافظ أبوالحسن علی بن عمر دارقطنی رحمه الله (متوفی ۳۸۵ھ) دار نشر الکتب الإسلامیة لاہور،
سنن الدارمی للإمام أبومحمد بعبداللہ بن عبدالرحمن الدارمی رحمه الله المتوفی ۲۵۵ھ، قدیمی کتب خانہ کراتشی،
السنن الکبری للبیہقی: إمام حافظ أبوبکر أحمد بن الحسین بن علی البیہقی (متوفی ۴۵۸ھ) نشر السنة ملتان،
السنن الصغری للنسائی: إمام أبوعبدالرحمن أحمد بن شعیب النسائی رحمه الله (۳۰۳ھ) قدیمی کتب خانہ کراچی،
السنن الکبری للنسائی: إمام أبوعبدالرحمن أحمد بن شعیب النسائی رحمه الله (۳۰۳ھ) نشر السنة ملتان،
سیر أعلام النبلاء: حافظ أبوعبداللہ شمس الدین محمد بن أحمد بن عثمان ذہبی رحمه الله (متوفی ۷۴۸ھ) مؤسسة الرسالة،
السیرة الحلبیة (انسان العیون فی سیرة الأمین المأمون): علامہ علی بن برہان الدین الحلبی رحمه الله (متوفی ۱۰۴۴ھ) المکتبة الإسلامیہ بیروت،
السیرة النبویة لإبن ہشام (بہامش الروض الأنف) إمام أبومحمد عبدالملک بن ہشام المعافری المصری رحمه الله (متوفی ۲۱۳ھ) مکتبہ فاروقیہ ملتان،
شرح ابن البطال للإمام أبی الحسن علی بن خلف بن عبدالملک المعروف بإبن بطال رحمه الله المتوفی ۴۴۹ھ، مکتبة الرشد، الریاض، الطبعة الأولی ۱۴۲۰ھ، ۲۰۰۰م،
شرح الأبی علی مسلم (انظروا إکمال المعلم).
شرح تراجم أبواب البخاری (انظروا شرح تراجم أبواب البخاری)
شرح الزرقانی علی الموطاء للشیخ محمد بن عبدالباقی بن یوسف الزرقانی المصری رحمه الله المتوفی ۱۱۲۲ھ، دار الفکر بیروت)

شرح عقود رسم المفتى (ضمن مجموعة رسائل ابن عابدين) علامه محمد أمين بن عمر بن عبد العزيز عابدين الشامى رحمه الله المتوفى (١٢٥٢هـ) سهيل اكيدمى لاهور

شرح العقائد النسفية (مع النبراس) للعلامة سعد الدين مسعود بن عمر التفتازانى رحمه الله المتوفى ٧٩٣ مكتبه حبيبيه كوئته

شرح العقيدة الطحاويه: علامه صدر الدين على بن على بن محمد بن أبى العز حنفى رحمه الله (متوفى ٧٩٢هـ) قديمى كتب خانه كراچى،

شرح الكرمانى (الكواكب الدرارى) للعلامة شمس الدين محمد بن يوسف الكرمانى رحمه الله المتوفى (٧٨٦هـ) دار إحياء التراث العربى)

شرح مشكل الآثار للإمام أبى جعفر أحمد بن محمد بن سلامة الطحاوى رحمه الله المتوفى ٣٢١هـ مؤسسة الرسالة ١٤١٥هـ ١٩٩٤م

شرح معانى الآثار إمام أبوجعفر احمد بن محمد بن سلامة بن سلمه طحاوى رحمه الله (متوفى ٣٢١هـ) مير محمد آرام باغ كراچى، امير محمد آرام باغ كراچى،

شرح النووى على صحيح مسلم إمام أبوزكريا يحيى بن شرف النووى رحمه الله (٦٧٦هـ). قديمى كتب خانه كراچى،

شعب الإيمان: إمام حافظ احمد بن الحسين بن على البيهقى رحمه الله (متوفى ٤٥٨هـ). دار الكتب العلمية بيروت، ١٤١٠هـ

الشمائل المحمدية للترمذى بشرح المواهب اللدنية للبيجورى ،إمام أبوعيسى محمد بن عيسى بن سورة الترمذى رحمه الله (٢٧٩هـ). فاروقى كتب خانه)

صحيح بخارى شريف: إمام أبوعبد الله محمد بن إسماعيل البخارى رحمه الله (متوفى ٢٥٦هـ) قديمى كتب خانه كراچى،

صحيح مسلم إمام أبو الحسين مسلم بن الحجاج القشيرى رحمه الله (متوفى ٢٦١هـ) قديمى كتب خانه كراچى،

طبقات الشافعية الكبرى: علامه تاج الدين أبونصر عبد الوهاب بن تقى الدين سبكى (متوفى ٧٧١هـ). دار المعرفة بيروت،

طبقات الكبرى: إمام أبوعبد الله محمد بن سعد رحمه الله (متوفى ٢٣٠هـ) دار صادر بيروت،

طلوع الثريا بإظهار ما كان خفياً (ضمن كتاب الحاوى للفتاوى) للحافظ جلال الدين عبد الرحمن السيوطى رحمه الله المتوفى (٩١١هـ) مكتبة نورية رضوية فيصل آباد)

ظفر الأمانى للعلامة عبد الحى الكهنوى رحمه الله المتوفى ١٣٠٤هـ، مكتب المطبوعات الإسلامية بحلب الطبعة الثالثة ١٤١٦هـ)

عارضة الأحوذى للإمام أبى بكر محمد بن عبد الله المعروف بابن العربى رحمه الله ٥٤٣هـ، المطبعة المصرية بالأزهر

العرف الشذى (مطبوعه مع جامع ترمذى): إمام العصر علامه أنور شاه كشميرى رحمه الله (متوفى ١٣٥٢هـ) ايچ ايم سعيد كمپنى كراچى،

علوم الحدیث (مقدمہ ابن الصلاح) حافظ تقی الدین أبوعمرو عثمان بن عبدالرحمن المعروف بابن الصلاح الشهرزوری رحمہ اللہ (٦٤٣ھ). دار الفکر بیروت،

عمدة القاری شرح صحیح البخاری: إمام بدر الدین أبومحمد محمود بن أحمد العینی رحمہ اللہ (متوفی ٨٥٥ھ)، إدارة الطباعة المنیریة،

غریب الحدیث والأثر: إمام أبوسلیمان احمد بن محمد الخطابی رحمہ اللہ (متوفی ٣٨٨ھ). مرکز البحث جامعہ ام القری مکہ مکرمہ.

الفائق فی غریب الحدیث: علامہ جار اللہ أبوالقاسم محمود بن عمر الزمخشری (متوفی ٥٣٨ھ). دار المعرفة بیروت،

فتح الباری شرح صحیح البخاری: احمد بن علی المعروف بابن حجر عسقلانی رحمہ اللہ (متوفی ٨٥٢ ھ). دار الفکر بیروت،

فتح القدیر: إمام کمال الدین محمد بن عبدالواحد المعروف بابن الهمام رحمہ اللہ (متوفی ٨٦١ھ) مکتبہ رشیدیہ کوئٹہ،

فتح المغیث للسخاوی إمام أبوعبداللہ محمد بن عبدالرحمن السخاوی رحمہ اللہ المتوفی ٩٠٢ھ، دار الإمام الطبری الطبعة الثانیة ١٤٢١ھ، ١٩٩٢م،)

فتح المغیث شرح العراقی/شرح الفیة العراقی: إمام أبوالفضل زین الدین عبدالرحیم بن الحسین العراقی رحمہ اللہ (متوفی ٨٠٦ھ) دار الجیل بیروت،

فضل الباری شرح أردو صحیح البخاری: شیخ الإسلام علامہ شبیر احمد عثمانی رحمہ اللہ (متوفی ١٣٦٩ھ). ادارہ علوم شرعیہ کراچی،

فیض الباری: إمام العصر علامہ أنور شاہ کشمیری رحمہ اللہ (متوفی ١٣٥٢ھ). ربانی بک ڈپو دهلی،

القاموس المحیط للمجد الدین محمد بن یعقوب الفیروز آبادی رحمہ اللہ المتوفی ٨١٧ھ، دار الفکر بیروت ١٤١٥ھ، ١٩٩٥م،)

الکاشف للإمام شمس الدین أبوعبداللہ محمد بن أحمد بن عثمان الذهبی رحمہ اللہ المتوفی ٧٤٨ ھ، شرکة دار القبلة\موسسة علوم القرآن الطبعة الأولی ١٩٩٢م، ١٤١٣ھ،)

الکاشف عن حقائق السنن (شرح طیبی) إمام شرف الدین حسین بن محمد بن عبداللہ الطیبی رحمہ اللہ (متوفی ٧٤٣ ھ) إدارة القرآن کراچی.

الکامل فی ضعفاء الرجال: إمام أبواحمد عبداللہ بن عدی جرجانی رحمہ اللہ (متوفی ٣٦٥ھ) دار الفکر بیروت،

کتاب الأسماء والصفات للإمام حافظ أبی بکر أحمد بن الحسین البیهقی رحمہ اللہ المتوفی ٤٥٨ھ مطبعة السعادة، مصر)

کتاب الرحلة للإمام حافظ أحمد بن علی المعروف بالخطیب البغدادی رحمہ اللہ المتوفی ٤٦٣ھ دار الکتب العلمیة بیروت الطبعة الأولی ١٤١٣ھ، ١٩٩٣م،)

كتاب الروح للإمام شمس الدين أبوعبدالله محمد بن أبى بكر المعروف بابن القيم الجوزية رحمه الله المتوفى ٧٥١ھ مكتبة نصير بجوار إدارة الأزهر الشريف مصر)
كتاب الزهد والرقائق للإمام عبدالله بن المبارك رحمه الله المتوفى ١٨١ھ، دار الكتب العلمية)
كتاب الضعفاء الكبير: أبوجعفر محمد بن عمرو بن موسى بن حماد العقيلى المكى رحمه الله (متوفى ٣٢٢ھ)۔ دار الكتب العلميه بيروت،
كتاب الضعفاء والمتروكين للنسائى (المطبوع مع التاريخ الصغير والضعفاء الصغير للبخارى) إمام أبى عبدالرحمن أحمد بن شعيب النسائى رحمه الله المتوفى ٣٠٣ھ، المكتبة الأثرية سانگله شيخوپوره)
كتاب العلل: إمام أبوعيسى محمد بن عيسى بن سورة الترمذى رحمه الله (متوفى ٢٧٩ھ)۔ايچ ايم سعيد كمپنى كراچى،
كتاب المصاحف للإمام أبى بكر عبدالله بن سليمان بن الأشعث السجستانى رحمه الله المتوفى ٣١٦ھ دراسة وتحقيق الدكتور محب الدين عبد السبحان، وزارة الأوقاف والشئون الإسلامية دولة قطر الطبعة الأولى ١٤١٥ھ، ١٩٩٥م)
كشاف إصطلاحات الفنون: علامه محمد أعلى تهانوى رحمه الله (متوفى ١١٩١ھ) سهيل اكيڈمى لاهور، مكتبة اللبنان الطبعة الأولى ١٩٩٦م
كشف الأستار عن زوائد البزار: إمام نور الدين على بن أبى بكر الهيثمى رحمه الله (متوفى ٨٠٧ھ)۔ مؤسسة الرسالة طبع اول ١٤٠٥ھ،
كشف البارى شيخ الحديث حضرت مولانا سليم الله خان مدظلهم العالى مكتبة فاروقية كراچى۔
كشف الخفاء ومزيل الإلباس شيخ إسماعيل بن محمد العجلونى رحمه الله المتوفى ١١٦٢ھ، دار إحياء التراث العربى بيروت)
الكفاية فى علم الرواية للإمام أحمد بن على المعروف بالخطيب البغدادى رحمه الله المتوفى ٤٦٣ھ، دار الكتب العلمية، بيروت ١٤٠٩ھ، ١٩٨٨م)
الكنز المتوارى فى معادن لامع الدرارى (انظروا تعليقات لامع الدرارى)
الكوكب الدرارى حضرت مولانا رشيد احمد گنگوهى قدس سره المتوفى ١٣٢٣ھ گ ادارة القرآن كراچى۔
لامع الدرارى: إمام ربانى حضرت مولانا رشيد أحمد گنگوهى رحمه الله (متوفى ١٣٢٣ھ)۔مكتبه إمداديه مكه مكرمه،
لسان العرب للعلامة أبى الفضل جمال الدين محمد بن مكرم ابن منظور الإفريقى المصرى رحمه الله المتوفى ٧١١ھ، نشر أدب الحوزة قم إيران ١٤٠٥ھ)
لمحات من تاريخ السنة وعلوم الحديث شيخ عبدالفتاح أبوغدة رحمه الله المتوفى ١٤١٧ھ، مكتب المطبوعات الإسلامية بحلب)
موطا مالك بن انس المتوفى ١٧٩ھ گ دار إحياء التراث العربى

موطا امام محمد بن الحسن الشیبانی المتوفی ۱۸۳ ھ نور محمد کتب خانہ اصح المطابع آرام باغ کراچی

المبسوط للإمام شمس الأئمة أبی بکر محمد بن أبی سهل السرخسی رحمہ اللہ المتوفی ۴۸۳ھ، دار المعرفة بیروت ۱۳۹۸ھ، ۱۹۷۸م)

المتواری علی تراجم أبواب البخاری للعلامة ناصر الدین أحمد بن محمد المعروف بابن المنیر الإسکندرانی رحمہ اللہ المتوفی ۶۸۳ھ، مظهری کتب خانه کراچی)

مجمع بحار الأنوار فی غرائب التنزیل ولطائف الأخبار: علامه محمد طاهر پتنی رحمہ اللہ (متوفی ۹۸۶ ھ) دائرة المعارف العثمانیه حیدر آباد ۱۳۹۵ھ

مجمع الزوائد ومنبع الفوائد: إمام نور الدین علی بن أبی بکر الهیثمی رحمہ اللہ (متوفی ۸۰۷ھ). دار الفکر بیروت،

المجموع شرح المهذب: امام ابوزکریا یحیی بن شرف الدین النووی (متوفی ۶۷۶ ھ). شرکة من علماء الأزهر،

مجموع فتاوی شیخ الإسلام إبن تیمیة: حافظ تقی الدین أبوالعباس احمد بن عبدالحلیم حرآنی رحمہ اللہ (متوفی ۷۲۸ھ). طبعة الملك فهد،

المحدث الفاصل بین الراوی والواعی، للقاضی الحسن بن عبدالرحمن الرامهرمزی رحمہ اللہ المتوفی ۳۶۰ھ دار الفکر بیروت الطبعة الثالثة ۱۴۰۴ھ، ۱۹۸۴م)

المحلی للعلامة أبی محمد علی بن أحمد بن سعید بن حزم رحمہ اللہ المتوفی ۴۵۶ھ المکتب التجاری بیروت /دار الکتب العلمیة بیروت)_

مختار الصحاح: إمام محمد بن أبی بکر بن عبدالقادر الرازی رحمہ اللہ (متوفی ۶۶۶ھ)، نه روستو، دار المعارف مصر،

مختصر إختلاف العلماء تصنیف امام أبی جعفر أحمد بن محمد بن سلامة الطحاوی رحمہ اللہ المتوفی ۳۲۱ھ إختصار الإمام أبی بکر احمد بن علی الجصاص الرازی المتوفی ۳۷۰ تحقیق ودراسة الدکتور عبدالله نذیر أحمد ۱۴۱۶ھ، ۱۹۹۵ھ)

مختصر سنن ابی داود امام عبدالعظیم بن عبدالقوی المنذری رحمہ اللہ المتوفی ۶۵۶ ھ مطبع أنصار السنة المحمدیة ۱۳۶۸ھ ۱۹۴۸ ھ

مرقاة المفاتیح شرح مشکوة المصابیح: علامه نور الدین علی بن سلطان القاری رحمہ اللہ (متوفی ۱۰۱۴ھ). مکتبه امدادیه ملتان،

المستدرك علی الصحیحین: حافظ أبوعبدالله محمد بن عبدالله حاکم نیشاپوری (متوفی ۴۰۵ھ) دار الفکر بیروت،

مسند أبی داود الطیالسی للحافظ سلیمان بن داود بن الجارود المعروف بابن أبی داود الطیالسی رحمہ اللہ المتوفی ۲۰۴ھ، دار المعرفة بیروت)

مسند أحمد: إمام أحمد بن حنبل رحمه الله (متوفى ٢٤١هـ)

مسند الحميدى: إمام أبوبكر عبدالله بن الزبير الحميدى رحمه الله (متوفى ٢١٩هـ) المكتبة السلفية مدينه منورة،

مصنف ابن أبي شيبة للحافظ عبدالله بن محمد بن أبي شيبة المعروف بأبي بكر ابن أبي شيبة رحمه الله المتوفى ٢٣٥هـ، الدار السلفية بمبئ الهند الطبعة الثانية ١٣٩٩هـ، ١٩٧٩م،

المصنف لعبد الرزاق: إمام عبد الرزاق بن همام بن نافع الصنعاني رحمه الله (متوفى ٢١١هـ) مجلس علمى،

مصنوع في معرفة الحديث الموضوع للعلامة نور الدين على بن سلطان القارى المتوفى ١٠١٤هـ، مكتب المطبوعات الإسلامية حلب،

معالم السنن للإمام أبي سليمان أحمد بن محمد الخطابي رحمه الله المتوفى ٣٨٨هـ مطبعة أنصار السنة المحمدية ١٣٦٧هـ، ١٩٤٨م،

معجم الطبرانى الكبير الامام سليمان بن أحمد بن أيوب الطبرانى رحمه الله المتوفى ٣٦٠هـ، دار إحياء التراث،

المعجم الوسيط: دكتور إبراهيم أنيس، ودكتور عبد الحليم منتصر عطية الصوالحى، محمد خلف الله احمد،، مجمع اللغة العربية دمشق،

معرفة علوم الحديث: إمام حافظ أبو عبدالله محمد بن عبدالله حاكم نيشاپورى رحمه الله (متوفى ٤٠٥هـ). دار الفكر،

المغنى للإمام موفق الدين أبو محمد عبدالله بن أحمد بن قدامة رحمه الله المتوفى ٦٢٠هـ دار الفكر بيروت،

المغنى في ضبط أسماء الرجال ومعرفة كنى الرواة وألقابهم وأنسابهم للعلامة المحدث الشيخ محمد طاهر بن على الفتنى الهندى رحمه الله المتوفى ٩٨٦هـ، دار نشر الكتب الإسلامية لاهور،

مقدمة ابن الصلاح (علوم الحديث) لحافظ تقى الدين أبوعمرو عثمان بن عبد الرحمن المعروف بابن الصلاح رحمه الله المتوفى ٦٤٣هـ، دار الكتب العلمية بيروت،

مقدمة أوجز المسالك لشيخ الحديث مولانا زكريا كاندهلوى رحمه الله المتوفى ١٤٠٢ هـ ندوة العلماء لكهنو

مقدمة فتح الملهم لشيخ الإسلام شبير أحمد العثمانى رحمه الله متوفى ١٣٦٩هـ، مطبع دار العلوم كراچى.

مكتوبات إمام ربانى مجدد ألف ثانى شيخ أحمد فاروقى سرهندى رحمه الله المتوفى ١٠٣٤هـ، عكس مطبوعة أمرتسر،

مكمل إكمال الإكمال للإمام أبي عبدالله محمد بن محمد بن يوسف السنوسى الحسينى رحمه الله المتوفى ٨٩٥هـ، دار الكتب العلمية بيروت،

مناقب الإمام الأعظم للإمام، الإمام الموفق بن احمد المكى رحمه الله متوفى ٥٦٨ هـ مكتبه اسلاميه كوئته

مناقب الإمام الأعظم امام محمد بن محمد بن شهاب المعروف بابن البزار الكردرى رحمه الله المتوفى ٨٢٧هـ، مكتبة إسلامية كوئتة،

الموضوعات للإمام أبي الفرج عبد الرحمن بن الجوزي المتوفى ٥٩٧ھ، قرآن محل اردو بازار کراچی)
الموقظة فی علم مصطلح الحديث للإمام الحافظ شمس الدين محمد بن أحمد الذهبی رحمہ اللہ المتوفی ٧٤٨ھ، مکتب المطبوعات الإسلامية بحلب الطبعة الثانية ١٤١٢ھ)
ميزان الإعتدال فی نقد الرجال: حافظ شمس الدين أبو عبدالله محمد بن احمد بن عثمان، ذهبی رحمہ اللہ (متوفی ٧٤٨ھ) دار إحياء الكتب العربية مصر ١٣٨٢ھ،
نزهة النظر فی توضيح نخبة الفكر حافظ ابن حجر العسقلانی المتوفی ٨٥٢ھ الرحيم اکیڈمی
نصب الراية فی تخريج أحاديث الهداية: إمام حافظ أبو محمد جمال الدين عبدالله بن يوسف زيلعی رحمہ اللہ (متوفی ٧٦٢ھ) مجلس علمی الهيل ١٣٥٧ھ
النكت علی كتاب ابن الصلاح: حافظ ابن حجر عسقلانی رحمہ اللہ (متوفی ٨٥٢ھ).
النهاية فی غريب الحديث والأثر: علامه مجد الدين أبو السعادات المبارك بن محمد بن الأثير رحمہ اللہ (متوفی ٦٠٦). دار إحياء التراث العربی بيروت،
وفاء الوفاء بأخبار أحوال المصطفی للعلامة نور الدين علی بن أحمد السمهودی رحمہ اللہ المتوفی ٩١١ھ، دار إحياء التراث العربی بيروت الطبعة الثالثة ١٤٠١ھ، ١٩٨١م)
وفيات الأعيان وأنباء أبناء الزمان: قاضی شمس الدين أبو العباس احمد بن محمد المعروف بابن خلكان رحمہ اللہ (متوفی ٦٨١ھ) دار صادر بيروت،
الهداية للعلامة برهان الدين أبو الحسن علی بن أبی بكر المرغينانی رحمہ اللہ المتوفی ٥٩٦ھ کتب خانہ رشیدیہ دہلی/ إدارة القرآن کراتشی)
هدی الساری (مقدمه فتح الباری). حافظ ابن حجر عسقلانی رحمہ اللہ (متوفی ٨٥٢ھ) دار الفكر بيروت،
همع الهوامع للعلامة جلال الدين، عبد الرحمن بن أبی بكر السيوطی رحمہ اللہ المتوفی ٩١١ ھ منشورات الرضی، قم ایران)

هذا آخر ما أردنا إيراده من شرح كتاب العلم ويليه إن شاء الله تعالی
فی المجلد الرابع باب عظة الإمام النساء وتعليمهن من كتاب العلم والله
نسأل التيسير، فإنه ميسر لكل عسير،
والحمد لله الذی بنعمته تتم الصالحات والصلاة والسلام علی رسوله
محمد أفضل الموجودات وأكرم المخلوقات، وعلی آله وأصحابه
والتابعين لهم ما دامت الأرض والسماوات.